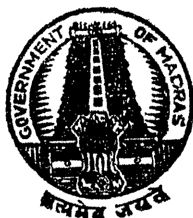
MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS
SERIES No. 38

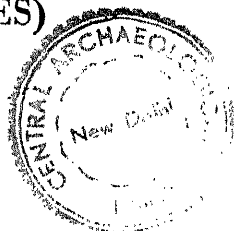

تورك والا جاهي

TUZUK-E-WĀLĀJĀHI (in Persian)

(WITH NOTES)

By Burhan Khan Handi

EDITED BY

T. CHANDRASEKHARAN, M.A., L.T.,

Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras

AND

THE STAFF OF THE LIBRARY

(under the orders of the Government of Madras.)

PRINTED BY THE SUPERINTENDENT
GOVERNMENT PRESS
MADRAS
1957

Hist. South India
Karnatak

INTRODUCTION.

The present edition of Tawzak-e-walajahi, an important source of the history of South India in general and the Carnatic in particular, is based on the single Persian manuscript available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, under D. No. 304.

The author of this work Munshi Burhan Khan Handi, son of Syed Hasan, was born in Tiruchinapalli, where his ancestors coming from Bijapoor had settled down. It is presumed that the word "Handi" may be his family name or that of the place of his nativity. The correct date of birth of the author is not known.

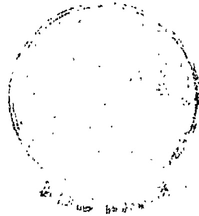
He had his early education in Arabic and Persian under the learned Moulvi Ghulam Husain Jawdat, a resident of Tiruchinapalli. Jawdat was a poet of considerable merit and was known as Shahar ustad. After completing his education he was appointed a munshi in the Nawait family and discharged his duties very sincerely, efficiently and ably. His industry and extraordinary ability soon made him popular with the result that Nawab Husam-al-Mulk Abdullah Khan Bahadur, the fourth son of Nawab Muhammed Ali Walajah appointed him to write the history of his house in Persian.

Shaikh Muhmmed Wasif Madrasi in his book حديقة المرام في تذكرة علماء الا علام (Hadiqat-al-Maram-fi-Tadhkirat-e-ulama'-al- A ' lam) says that Burhan Khan was an erudite scholar in Persian and Arabic and he was a munshi to Nawab Husam-al-Mulk Abdulla Khan Bahadur. For the information of the readers a quotation from the above book is given below:—

كان شيخا كبيرا صاحب الفضيلة في علم الفارسية وكان يعرف لسان العربي ايضا وكان استاذ عصره فيها وكان منشي عندابي مطهر علي خان *

In course of time Burhan Khan was brought to Madras from Tiruchinapalli by Nawab Husam-al-Mulk Bahadur. Burhan died in Madras on 27th Jumadah 1240 A. H. (1824 A. D.) and according to Dr. Ethe on 1238 A.H. (1822 A.D.).

Burhan was a good prose-writer (انشاپرداز) as well as a poet. In prose he followed the style of Mirza Baidil. He has written several works in prose and poetry. In prose N'arah-e-Hydari, Insha-e-Burhani and Tawzak-e-walajahi are very famous. At present only the book Tawzak-e-walajahi is available, the other works are not found anywhere. The name of a mathnavi Tootinamah is also mentioned by some authors but it is not traceable.

compiling the versified history named Anwar namah. The first daftar records the early history of the family of Muhammed Ali Walajah along with the nizamat of Anwar-al-din Khan Bahadur up to the capture of Pondicherry.

At first Burhan wanted to narrate the events following the conquest of Pondicherry in the second volume of Tąwzak-e-walajahi, but at the end of the first daftar there is a (خاتمہ) conclusion by which it is understood that the second daftar was not taken up. An extract from the khaltima is given below :—

القصہ سمند تیز رفتار قلم بقطع عرصہ ہائے سنگلاخ تا این
جا فرسودہ سم تکاوري گردید و فارس طبع راقم بقیاس بقیہ راہ
دراز مقام خاتمہ کتاب کہ انتہاے دو منزل مناسب آسودکي او اندیشید
انشاءالله المستعان بفرصت چندے ہمیں اسپ است و ہمیں میدان
و ہمیں گوے است و ہمیں چوگان بالفعل از طے کردیدن این قدر
مسافت بعید کہ نظر بر آفات و عوارضات راہ مفت پا مردی این
آبلہ پا است بقول کسے —

شکر حق نیم سفر شد بہ بسے رنج و محن
آفرین باد برین ہمت مردانہ من

دوکانہ سجدہ شکر رب الحفیظ بجاآرد و باین تعب سفر بفحواے
اینکہ دعاے دلریشان اثر قربت اجابت را سزاوار است دست
بالتجاے ترقي عمر و دولت نواب مستطاب یعني باني این کتاب
باین تضرع بلند مي سازد *

In the above quotation the author has given an idea that if opportunity arises, he will write the second daftar also. But it is not known whether this second daftar was completed.

The author of Sawanihat-e-Mumtaz writes that during the time of Nawab Umdatul-Umara, Nawab Husam-al-Mulk Bahadur had collected facts about Nawab Umdatul-Umara and Nawab Muhammed Ali Walajah, got them corrected by Munshi Burhan Khan Handi and named this work as Tawzak-e-walajahi. A quotation from the work is given below:—

در زمان نواب عمدة الامرا بہادر جناب حسام الملک بہادر
براے یادگار زمانہ احوال دولت و ریاست والاجاہي بہ تفصیل
محلات و ازدواج و اولاد وغیرہ اول و دویم قلمبند کردہ از منشي
محمد برہان خاں ہانڈي ترتیب نشیب و فراز عبارت بانشا آرائي
درست کنانیدہ مسمي بہ تزک والاجاہي نمودند آں کتاب بعد

Positively a few quotations from the poems of Burhan are recorded by some biographers. The following verses are selected from his work :—

فزود عزت عالي نژاد در پستي
دریست قطرهٔ کہ رفت از سحاب درتہ آب .

تپ دل در ہوایش شعلہ جوش است
تمنا ہر نفس محشر خروش است

ز درد عشق رو ہر جاکہ داغیست
کدورت خانۂ جاں را چراغیست

برہاں بصد ہزار پریشاني زماں
از دامن تو دور نشد گر غبار شد

Moreover many verses by Burhan are given in Tawzak-e-walajahi at the end of which there is an eulogy to Nawab Husam-al-Mulk Abdullah Khan Bahadur composed in most elegant style.

In the introduction to the Tawzak-e-walajahi it is revealed that Burhan began this work in the year 1195 A.H. (1781 A.D.) at the instance of Nawab Husam-al-Mulk Abdulla Khan Bahadur. The Nawab collected important records of the State by the order of Nawab Muhammed Ali Walajah and supplied them to Munshi Burhan Khan. The first volume of this work was completed in 1198 A.H. According to Dr. Ethe it was completed in 1200 A.H. (1786 A.D.).

A quotation from the (مقدمہ) muqaddamah of the work is given below:—

باوجودیکہ زمانہ نامددگار مقتضي سر براہي ایں امر گراں نبود نظر بالتفات لا انتہایش تا زمانہ دراز کہ سوائے ایام تعطیل عارضي مدت شغلش تا ایں مقام بسہ (۳) سال محسوب است باجتماع حواس منتشرہ گرانباري تقدیمش برسر جان ناتوان کشیدم و بآبداري عباراتشِ آب نظر و بتابداري استعاراتش تاب جگر صرف گردانیدم *

The first volume contains a (مقدمہ) muqaddamah and (دفتر اول) first daftar. In the muqaddamah there is an account of Meer Ismail Khan Abjadi, the poet laureate of the Carnatic, and the reason for his

* مقدمہ *

توزک والاجاہي کا يہ نسخہ جو اس وقت پيش نظر ہے ملک کرناٹک کي ايک مبسوط تاريخ ہے - اس کے مصنف کا نام برہان خان ہانڈي ولد سيد حسن ہانڈي ہے - ممکن ہے کہ ہانڈي مولف کا خانداني لقب ہو يا کسي خاص مقام کي طرف منسوب ہو *

برہان خاں کے آبا و اجداد اصل ميں بيجاپور کے رہنے والے تھے مگر ان کي پيدايش نتھرنگر (ترچناپلي) ميں ہوي ' ان کي تاريخ پيدايش کا کچھہ پتہ نہيں چلتا - برہان خاں نے نتھرنگر ميں مولوي غلام حسين جودت نائطي سے عربي اؤر فارسي کي درسي کتابيں پڑھيں - جودت اس زمانے کے معروف شاعر تھے اؤر شہر استاد کے لقب سے مشہور تھے - برہان نے شعر و سخن اؤر انشاء ميں انہيں سے اصلاح لي - جب تعليم سے فارغ ہوے تو اہل نوايت کے يہاں منشي گري اختيار کي اؤر اس خدمت کو نہايت حسن و خوبي کے ساتھہ انجام ديا *

جب برہان خاں کے علم و کمال کا شہرہ ہوا تو محمد علي والاجاہ کے چوتھے فرزند حسام الملک اعتماد الدولہ محمد عبداللہ خاں بہادر نے انہيں اپنے ہاں ملازم رکھہ ليا - چنانچہ شيخ محمد واصف مدراسي اپنے رسالہ " حديقۃ المرام في تذکرۃ علماء الاعلام " ميں ان کے متعلق لکھتے ہيں " کان شيخا کبيرا صاحب الفضيلۃ في علم الفارسيۃ و کان يعرف لسان العربي ايضا و کان استاذ عصرہ فيہا و کان منشي عندابي مطہر علي خاں " يہاں مطہر علي خاں کے والد سے مراد حسام الملک بہادر ہيں - حسام الملک انہيں اپنے ہمراہ ترچناپلي سے مدراس لے آئے اؤر وہ پھر يہيں مقيم ہوگئے - آخر ۲۷ جمادي الثاني سنہ ۱۲۴۰(۱) ہجري مطابق ۱۸۲۴ع کو انتقال کيا *

---

(۱) صاحب تذکرۂ گلزار اعظم نے برہان خان کا سنہ وفات سنۃ ۱۲۳۸ ھجري لکھا ھے *

رحلت نواب عمدةالامرا بهادر باتمام رسید اگر در حین نواب
صاحب معلي تيار مي شد البته بصله معقول سرفراز مي گرديد
اما جناب حضرت حسام الملک بهادر را امید صله این بر ایام
فراغت خود داشته احباب اورا پرورش مي فرمودند *

From the above extract it is surmised that the second daftar also might have been prepared, but there was no opportunity to publish it. It is most likely that a copy of this volume may be available in the family of Nawab Husam-al-Mulk Bahadur.

For editing this book two manuscripts were consulted. One of these two belongs to the Muslim Library, Walajah Road, Madras. It contains 794 pages, each page bearing twelve lines. The size of this manuscript is big, letters are in a sufficiently bold type representing a good style of calligraphy. It is said to have been written in 1232 A.H. during the lifetime of the author. In the margin of this book the poetic version of Meer Ismail Khan Abjadi and prose version of Burhan Khan Handi may be observed.

The second manuscript is available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. It contains 532 pages with 15 lines in a page and the size is medium. All the folios are worm eaten and some of them are badly injured. Though there are no dates in this manuscripts, yet from the mode of writing and the condition of the paper it can be inferred that this is an old copy and it might have been written during the time of the author. These two manuscripts were compared carefully and no variations could be detected in them.

Some well-known works as for instance (1) Ma'thir-al-Umara, by Samsam-al-Dawla Shahid, (2) The English translation of Tawzak-e-Walajahi, by Dr. Muhammed Husain Nainar and (3) Europe men Dakhni Makhtootat by Nasiruddin Hashimi have been consulted for preparing the marginal notes so that it may be useful to the public in general and research students in particular. Moreover a genealogy of the Walajah family is also given in the end.

In editing this work, my thanks are due to Syed Hamza Husain omari, Munshi-e-Fazil, who is solely responsible for preparing the press copy and correcting the proof and writing the foot-notes and introdutcion both in English and Urdu after referring to various journals and books of literary importance, which is indeed a task of great industry and patience.

T. CHANDRASEKHARAN,
Curator.

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS
LIBRARY, MADRAS.
7th December 1955.

رہ گئے تھے۔ اس کے علاوہ انور نامہ میں صرف سنہ ۱۱۷۴ ہجري تک کے واقعات بیان کئے گئے تھے۔ حسام الملک بہادر نے نواب محمد علي کے اشارے سے حکومت کے روزنامچے فراہم کئے اؤر برہان خاں ہانڈي سے نثر میں تاریخ مرتب کرنے کي فرمائش کي۔ چنانچہ انہوں نے تین سال کي مسلسل محنت کے بعد توزک والاجاہي کي پہلي جلد لکھي چنانچہ وہ خود کہتے ہیں —

"باوجودیکہ زمانہ نامددگار مقتضي سربراہي این امر گران نبود نظر بالتفات لا انتہایش تا زمانہ دراز کہ سوائے ایام تعطیل عارضي مدت شغلش تا این مقام سہ (۳) سال کامل محسوب است باجتماع حواس منتشرہ گرانباري تقدیمش برسر جان ناتوان کشیدم و بآبداري عباراتش آب نظر و بتابداري استعاراتش تاب جگر صرف گردانیدم" *

اس پہلي جلد میں ایک مقدمہ اؤر دفتر اول ہے۔ مقدمہ میں میر اسمعیل خاں ابجدي ملک الشعراے کرناٹک کے حالات اؤر ان کي منظوم تاریخ انور نامہ کي سبب تالیف کا ذکر ہے۔ دفتر اول میں نواب محمد علي والاجاہ کے خاندان کي ابتدائي تاریخ کے ساتھ ساتھ نواب انورالدین خاں بہادر اؤر نواب محمد علي والاجاہ کے دور اول کي نظامت یعني پھلچري کي فتح تک کے حالات بیان کئے گئے ہیں۔ ابتدا میں مصنف کا ارادہ تھا کہ اس کا دوسرا دفتر ان واقعات پر مشتمل ہو جو پھلچري کي فتح کے بعد پیش آے۔ مگر دفتر اول کے اختتام پر جو خاتمہ لکھا گیا ہے اس سے اندازہ ہوتا ہے کہ کتاب صرف اسي پر ختم ہوگئي چنانچہ وہ لکھتا ہے —

"القصہ سمند تیز رفتار قلم بقطع عرصہ ہاے سنگ لاخ تا این جا درسودہ سم تکاوري گردید و فارس طبع راقم بقیاس بقیہ راہ دراز مقام خاتمہ کتاب کہ انتہاے دو منزل دو دفتر مقرر بود در ہمین یک منزل مناسب آسودگي اندیشید انشاءاللہ المستعان بفرصت چندے ہمین اسپ است و ہمین میدان و ہمین گوے

برہان خاں بہترین انشاپرداز اور اچھے شاعر تھے۔ انشاپردازی میں وہ مرزا بیدل کے پیرو تھے۔ انہوں نے نظم و نثر میں کئی کتابیں لکھی ہیں۔ نثر میں "نعرۂ حیدری" "انشائے برہانی" "منشات بے نظیر" "اور توزک والاجاہی" مشہور ہیں۔ مگر آخری کتاب کے سوا ان کی دوسری کتابیں نایاب ہیں۔ طوطی نامے کے نام سے ایک مثنوی کا نام ملتا ہے مگر یہ کتاب بھی نایاب ہے البتہ ان کے کچھ اشعار بطور نمونہ کے تذکروں میں منقول ہیں جن کو یہاں پیش کیا جاتا ہے ــ

فزود عزت عالی نژاد در پستی
دریست قطرہ کہ رفت از سحاب در تہ آب

تپ دل در ہوایش شعلہ جوش است
تمنا ہر نفس محشر خروش است

زدرد عشق رو ہرجا کہ داغے است
کدورت خانہ جاں را چراغے است

برہاں بصد ہزار پریشانی زماں
از دامن تو دور نشد گرغبار شد

ان اشعار کے علاوہ توزک والاجاہی میں بھی جابجا برہان کے برجستہ اشعار ملتے ہیں۔ کتاب کے آخر میں انہوں نے نواب عبداللہ خاں حسام الملک بہادر کی تعریف میں ایک نظم اور مناجات نہایت فصیح و بلیغ انداز میں لکھی ہے *

توزک والاجاہی کے مقدمہ سے معلوم ہوتا ہے کہ برہان خاں نے یہ تصنیف سنہ ۱۱۹۸ ہجری' مطابق سنہ ۱۷۸۱ع میں نواب حسام الملک بہادر کے اشارے سے شروع کی تھی۔ کرناٹک کی تاریخ کے متعلق ان کے سامنے ابجدی کا لکھا ہوا انور نامہ موجود تھا لیکن نظم کے میدان کی تنگی کی وجہ سے اس میں واقعات کا تسلسل قایم نہیں رہ سکا۔ بہت سے اہم واقعات بیان ہونے سے

اس کتاب کو ایڈٹ کرنے میں دو قلمی نسخوں سے مدد لی گئی ہے - پہلا نسخہ کتب خانہ اہل اسلام والاجاہ روڈ مدراس کا ہے جو سنہ ۱۲۳۲ ہجری کا لکھا ہوا ہے اور یہ مصنف کے زمانے کا لکھا ہوا نسخہ ہے. اس نسخے کي تقطیع بہت بڑي ہے قلم جلي اور خط خوشنما ہے - اس کے کل صفحات ۷۹۴ ہیں اور ہر صفحہ میں ۱۲ سطریں ہیں - اس کے حاشیہ پر ابجدي کي منظوم تاریخ ہے *

دوسرا نسخہ گورنمنٹ اوریئنٹل لائبریري مدراس کا ہے جس کي تقطیع درمیاني ہے اس کے کل صفحات ۵۳۲ ہیں اور ہر صفحہ میں ۱۵ سطریں ہیں - اوراق کرم خوردہ اور بعض بالکل بوسیدہ ہوچکے ہیں - اس میں سنہ تحریر کا کہیں ذکر نہیں تاہم کاغذ اور خط کو دیکھتے ہوے یہ اندازہ ہوتا ہے کہ یہ بھي پہلے نسخہ کے لگ بھگ قدیم نسخہ ہے - میں نے ان دونوں نسخوں کا لفظ بلفظ مقابلہ کیا لیکن ان میں کوئي زیادہ فرق معلوم نہیں ہوتا *

میں نے ماثرالامرا ' مولفہ صمصام الدولہ شہید ' ترجمہ انگریزي توزک والاجاہي ' از ڈاکٹر محمد حسین نینار ' یورپ میں دکھني مخطوطات ' از نصیرالدین ہاشمي ' کي مدد سے جابجا اس کتاب پر مفید حواشي دئے ہیں تاکہ قارئین اور خصوصاً ریسرچ کرنے والے طلبا ان سے فائدہ اٹھائیں *

میں نے حتي الامکان غلطیوں کي اصلاح کي کوشش کي ہے تاہم بمصداق " الانسان مرکب من الخطاء والنسیان " اگر کہیں طباعت کي غلطیاں پائي جائیں تو قارئین سے امید ہے کہ وہ ان کي اصلاح فرمائیں گے - اس کے علاوہ کتاب کے آخر میں خاندان والاجاہي کا شجرہ بھي دیا گیا ہے *

سید حمزہ حسین عمري *

T. CHANDRASEKHARAN,
Curator.

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS
LIBRARY, MADRAS,
7th December 1955.

است و ہمیں چوگان بالفعل از طے گردیدن ایں قدر مسافت بعید کہ نظر بر آفات و عوارضات راہ مفت پامردي ایں آبلہ پا است بقول کسے —

شکر حق نیم سفر شد بہ بسے رنج و محن

آفریں باد بریں ہمت مردانہ من

دوگانہ سجدہ شکر رب الحفیظ بجا مي آرد و بایں تعب سفر بفحواے اینکہ دعاے داریشاں اثر قربت اجابت را سزاوار است دست بالتجاے ترقي عمر و دولت نواب مستطاب یعني باني ایں کتاب بایں تضرع بلند مي سازد *

اس مذکورہ بالا اقتباس میں مصنف نے یہ خیال بھي ظاہر کیا ہے کہ اگر اس کو موقعہ ملا تو وہ دوسرا دفتر بھي تیار کریگا اب یہ نہیں معلوم کہ یہ دوسرا دفتر تیار ہوا یا نہیں البتہ سوانحات ممتاز کے مصنف نے یہ لکھا ہے کہ حسام الملک بہادر نے نواب عمدۃ الامرا بہادر کے زمانے میں نواب محمد علي والاجاہ اؤر نواب عمدۃ الامرا کے حالات مرتب کئے تھے اؤر منشي برہان خاں ہانڈي سے اس کي عبارت کي اصلاح کروائي تھي اؤر اس کا نام توزک والاجاہي رکھا تھا - چنانچہ اس کتاب کي اصل عبارت حسب ذیل ہے —

" در زمان حضرت نواب عمدۃ الامرا بہادر جناب حسام الملک بہادر براے یادگار زمانہ احوال دولت و ریاست والاجاہي بتفصیل محلات و ازدواج و اولاد وغیرہ اول و دویم قلم بند کردہ از منشي محمد برہان خاں ہانڈي ترتیب و نشیب و فراز عبارت بانشاآرائي درست کنانیدہ مسمي بتزک والاجاہي نمودند آں کتاب بعد رحلت نواب عمدۃ الامرا بہادر با تمام رسید اگر درحین نواب صاحب معلي تیار می شد البتہ بصلہ معقول سرفراز مي گردید اما جناب حضرت حسام الملک بہادر امید صلہ ایں بر ایام فراغت خود داشتہ باحباب اؤرا پرورش فرمودند *"

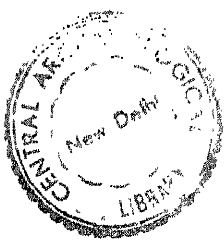
اس عبارت سے یہ شبہ ہوتا ہے کہ دفتر دوم بھي شاید تیار ہوچکا تھا لیکن اس کي اشاعت کي نوبت نہیں آئي - بہت ممکن ہے کہ حسام الملک کے خاندان میں اس کا کوئي نسخہ موجود ہو *

فهرست مضامین *

صفحه *	مضمون *

صفحه * مضمون *

مضمون * | صفحه *

بسم الله الرحمٰن الرحيم *

توزك والا جاهي *

حمد حضرت الوہیت *

علم افزائے اقبال سخن حمد والاجاہي ' کہ دبیر بے نظیر سلطنت لایزالش تاریخ تزک والا جاہيء او بر جریدۂ ممکنات نگاشتہ ' ولمعۂ حسام قدرت باکمالش ' ظلمت تطاول جنود عدم از دار الملک ظهور بر داشتہ ' عرصۂ بے انتہائي انفس و آفاق بہ نسبت بصارت دیدۂ رحمتش ذروۂ آداب بارگاہ حضور ' و اقصائے وسیع کائنات باعتبار بساطت ملک عزتش در مقام مجرائے منظوران نظر محصور ' پناہ پر تو حفظش در موج خیزي آب چشمۂ لعل آتش رنگ را شعلہ زن نمودہ ' و آئین پرورش لطفش آتش سوزان را در حق سمندر ماء الحیات جاودان فرمودہ ' خورشید رخشان یکے از فرمان بران کارگاہ زر فشاني عنایتش با جاگیر روم روز برزین نشاني معلوم ' و ماہ تابان یکے از جبیں افروزان داغ غلامي ربوبیتش بتمغائے ریاست رنگ شب فوجدار نجوم ' اذعان احکام لازم الامتثالش منقوش جبین حال زمین و زمان ' وانقیاد امرشاہي بے زوالش معاش روزگار انس و جان ' گرسنۂ نوالش از مور تاسلیمان ' تشنۂ زلالش از صحرا تا عمان *

نظم ـــ

تدر قدرت آئیں نگار قدیم
طرازندہ فطرت مستقیم *

خداوند جاں بخش و جم آفریں
شہ کشور آسمان و زمیں *

زہے خسرو دولت لم یزل
شہنشاہ باعظمت بے خلل *

صفحه * مضمون *

نظم —

شہ کشور ستان عز و کمال
دو عالم پذہ سایۂ ذو الجلال *

قلم چوں بنعتش زباں برکشاد
فگندہ سر و سجدہ ہا عرضہ داد *

سرا پردۂ وحدت کبریا
بود بہر او خاص خلوت سرا *

چہ امکاں یکے بزم دیوان او
چہ اعیاں یکے پرتو شاں او *

سزا وار او تاج شاہنشہی
مہنای او شان ظل اللہی *

بہرسوکہ راتب نمودہ بلند
سر اہل طغیاں در آمد بہ بند *

ظہورش چو زد جلوۂ احتشام
دگر گونہ شد خلق را انتظام *

زمیں بوسیش تاج کروبیاں
نیازش نماز زمین و زمان *

صاحب السکینتہ و العلم ' سید العرب و العجم ' شفیع الامم ' افضل بني آدم ' سید المرسلین ' خاتم النبیین ' رحمتہ العالمین ' حبیب الالہ الاحد ' احمد المجتبے المصطفے المحمد صلي اللہ علیہ و آلہ المہتدین و اصحابہ التابعین '

منقبت شاہ ولایت ' سعادت طرازي عظمت کلام مدح امیریکہ صاحب افسران ہفت اقلیم افلاک را جبہ سائي آستانش ' ذریعہ فروغ سعادت ' و فرمان روایان ہشت جہت زمین را اسم مشکل کشایش ' حرز بازوئے ہمت و ارادت ' از نیلاب شمشیر آبدارش ' در غرق لشکر فرعونیان رعونت انحراف ' اعجاز موسي

سکندر شکوہان دارا حشم
قباد افسران و فریدون علم *
جبیں سای درگاہ اکرام او
طلبگار امداد و انعام او *
زتسلیم او دل قوي پایگاہ
سخن را زتعظیم نامش کلاہ *
کسے را کہ لطفش بود دسترس
ہماں شاہي جاودانست و بس *
جل جلال عظمتہ و عز کمال قدرتہ *

نعت جناب خاتم الرسالت صلي اللّٰہ علیہ و آلہ وسلم *

رفعت لواے مباہات بیان نعمت خداوند، یکہ شکوہ جلوس مقدسش سریر رسالت را قبلہ تاجداران مملکت پیغمبري گردانیدہ، و عروج پایۂ اقتدارش سند عرش بریں را معراج سعادت بخشیدہ، ہنگام اہتمام غاشیہ داران رکاب مبارکش طوالت عرصہ ازل و ابد اندازہ رشتہ جریب، وبآراستگي جلو دوان موکب ہمایونش صداے کاف ونون آواز نقیب، لطیفہ آرائي لطف وقوعش نتیجۂ کمال صنعت حق، و آئینہ پردازي حسن ظہورش شہود جمال فیض مطلق، در عہد جاں نوازش معمورۂ قدم تاخطۂ حدوث مطمح انظار رحمت، و در عصر میمنت طرازش ولایت معني تا الکۂ (۱) صورت تابع فرمان ہدایت، بارتقاے مدارج فضل عامش دلبستگان سررشتۂ عبودیت را آبادي خانۂ امروز از چراغ امید فردا، وبازدیاد مراتب فیض تامش مستلزمان کارگاہ صداقت را در اشتغال مکنت دنیا نوید عزت عقبا، سکہ نام والایش رایج قلمرو ایمان، و تیغ اعجاز دلکشایش قاطع شرک و طغیان *

---

(۱) با لضم بمعنی کشور ترکی لفظ ہے *

سیدالوصیین یعسوب الدین محبوب حبیب رب العالمین امیرالمومنین اسداللّٰہ الغالب علي ابن ابي طالب صلوات اللّٰہ و سلامہ علیہ و علي اولادہ الطیبین الطاہرین المعصومین *

سبب تالیف کتاب و تسمیہ آں بتوزک والا جاہي *

اما بعد مخبر قلم صداقت رقم از روئے اخبار صادقہ و آثار واثقہ حقایق ماضي را گوش گذار حاضران مجلس حال مي سازد ' و دفتر کہن را مجدداً نقل جریدہ روزگار تازہ مي نماید ' کہ در ایام سعادت قرین ' و زمانہ پیشین ' از پیش گاہ حضور ' لامع النور کرامت گنجور ' نواب مستطاب ' عالي جناب گردون قباب ' معلي القاب فلک بارگاہ ' امیر روشن ضمیر عالم پناہ ' فریدوں رتبت جم اعتبار ' دارا سطوت سکندر افتخار ' کسري شان قباد ایوان ' قیصر شکوہ خسرو فرمان ' باني عدل نو شیرواني ' کافل مہمات جہان باني ' ارسطو تدبیر اقبال اسکندري ' فلاطون تجویز علوم دانشوري ' بقراط فنون فہم و ذکا ' سقراط قانون مہر و وفا ' کیوان عزم برجیس خصال ' انجم حشم بہرام (۱) جدال ' عطارد دفتر آسمان دولت ' خورشید نظر آفاق عظمت ' فلک سریر قمر (۲) اکلیل ' ارم طبع طوبي تظلیل ' ابر مطیر فضل و امتنان ' بحر مواج ہمت و احسان ' شمع انور بزم وجود بیت المنتخب دیوان شہود ' درخشاں کوکب اوج اجلال ' تابان نیر برج اقبال ' قطب مدار تائید یزداں ' مرکز دوار فیض سبحاں ' بہار ریاض فتح و نصرت ' نسیم گلشن ملک و ملت ' معدن تحمل و وقار ' منبع تفضل و اقتدار ' خداوند صاحب لوائے ممالک تسخیر ' خدیو مسند نشین عزت و توقیر ' ملبس لباس شریعت غرا ' سالک مسلک طریقت ہدا ' کاشف اسرار حقیقت صفات ' واقف رموز معرفت ذات ' صاعد مصاعد عزو اعتلا ' عارج معارج مجدوبہا '

---

(۱) عراق کے پادشاہ کا نام جسکو بہرام گور بھی کہتے ہیں (۲) مونث ہے اطیب بمعنی پاک تر اور خوشبودار تر اور کبھی بمعنی عیش و خوشی اور بشارت اور رحمت کے بھی آتا ہے *

روبکار، و از دم تقریر ہدایت آثارش، در احیائے اموات ایمان اہل خلاف، عادات عیسي آشکار، در دبستان علم ماسبق، باجبریل امیں کاشف رموزات ادق، و درشب معراج بارسول حق، از روئے قرب حقیقي ہم طبق، روز زرو آزمائي شجاعتش، عدو مقابلہ نساخت، تاسرخود بپا نینداخت، و ہنگام گرمي صولتش، دشمن نایرۂ حسد نیفروخت، تا مایۂ امید خویش نسوخت، و درتلامش در آشوب امتحان حقیقت یاري، چوں اسم اعظم مظہرالعجائب آثار تقدیم مدد گاري، و شمع صدقش درشب تفتیش ماہیت ہواداري، بسان جلوہ وفا رونق افروز بستر تسلیم جاں سپاري، قدرت غالب دست ہمتش، صفت اتم ید اللّٰہ، و نصرت کامل بازوئے اعانتش معني اخص نصرمن اللّٰہ *

نظم —

امام دو عالم امیر امم
سپہ دار دین و ولایت حشم *
وصي نبي و ولي خدا
علي آفتاب سپہر ھدا *
بایجاد باشد خدا خانہ زاد
بارشاد ایں صاحب اجتہاد *
بہر دور مشکل کشائي نمود
بہر کار حاجت روائي نمود *
محیط ہمم آسمان عطا
فروشندۂ خود براہ خدا *
مددگار مطلب پژوہاں بود
بہر مردمي شاہ مرداں بود *
برارندۂ کام امید وار
کشایندۂ عقد ہر اضطرار *
زمیں بستۂ حکم دارائیش
فلک چاکر عالم آرائیش *

امیر نامدار ملک اقبال
چراغ دودمان عزو اجلال *
جهاں از دولتش برخویش نازد
چو دل از معني مطلوب بالد *
سحاب فیض او بر کشت امید
ببارد بهر سر سبزي جاوید *
دلش بهر سخا و دست او موج
سریرش اقتدار و نصرتش فوج *
توکل رایت و توفیق سامان
مدامش تکیه بر تائید یزداں *
زمیں درسایه جاهش مباهي
فلک چوں بنده اش درخیر خواهي *
طراز مسند شوکت مآبي
سزا وارش بود عالي جنابي *
سکندر مرتبت ظل الٰهي
سر افراز خطاب پادشاهي *

امیر الهند والا جاه عمدة الملک آصف الدوله محمد علي انور الدین خاں بهادر ظفر جنگ سپه سالار صاحب السیف والقلم مدبر امور عالم فرزند عزیز از جان پادشاه بلند مکان سلطان اقلیم هندوستان ابو المظفر جلال الدین شاه عالم پادشاه غازي برادر بجان برابر پادشاه جم جاه خسرو ذي شاں شاهِ زمن والی ولایت انکلا ند گریت برتن *

بمقتضاے احیائے مراسم شاهاں والا اقتدار' و اجراے لوازم فرماں روایان عالي پائدار' و وجوب ادراک روداد هر زمان' و وضوح تجدد امثال دوراں' و تحقیق رواج بزرگاں' وتنقیح سیرت زیرکاں'

گنجینۂ معموز حق فهمي و حق رساني ' خزينۂ موفور خدا طلبي و خدا داني ' تيغ بران كلوي شرك و نفاق ' امن و امان كشور صدق وفاق ' شمشير عدوشكن معركۂ وغا ' تير جگر دوز سينۂ دغا ' برق خرمن سوز بطلان و خلاف ' سيل بنياد برافگن خذلان و انحراف ' آبيار مزرع رجا و اميد ' سيراب حديقۂ لطف جاويد ' ضابط ضوابط عدل و داد ' رابط روابط صلاح وسداد ' سراج الدولت اقليم جاه وجلال ' صدر الصدور محافل علم و كمال رائج رواج دين مبين ' و اصل سر منزل حق و يقين ' مظهر آيات رحم و كرم ' مجمع صغات سخا و ہمم ' حافظ لوازم رضائے صمدي ' محي مراسم دين محمدي ' مقضي المرام جمهور انام ' كافي المهام قاطبۂ اسلام ' نيسان (۱) عطايش ' صدف دست سائل را گوہر آمود مراد ساختہ ' وحرف سخايش ' خزينۂ كان و عمان (۲) را پاك پرداختہ ' وارسي عدلش ' جهان را از شور و شر ظلم و فتن تهي نمود ' و افزوني فضلش اسباب امن و امان از ہرچہ بود بر افزود ' عذب البياني شكر نعمتش ' فرض ہر حلاوت پرور مايدۂ حيات ' و رطب اللساني وصف كرمش ' ثمرۂ اقسام بركات ' دعائے جاو داني دولتش ' علامت زندگي ہر دل ' وثنائے كامراني ہمتش ' سبب آرائش ہر محفل ' اوقات فيض آياتش مصروف مهمات عالم پروري ' و ذات ہمہ بركاتش ' موصوف بصفات فيض گستري ' بمقتضائے حسنات و ہبي ' در انداز ہركار رضائے خالقش منظور ' و بفحوائے خلق داني ' درجميع امور بشغل فلاح خلائق مسرور *

نظم ـــ

سرير اوج عز و جاه دارد

سخن تا مدح والا جاه دارد *

---

(۱) روميوں كے نزديك ساتويں مهينہ كا نام - اس مهينہ ميں جو بارش هوتى هے اس كو بهى مجازاً نيسان كهتے هيں اس مهينہ بهر آفتاب برج حمل ميں رهتا هے اور اس مهينے ميں جو بارش هوتى هے اس كے قطروں سے سيپ ميں موتى پيدا هوتا هے * (۲) يمن ميں ايك شهر كا نام جو دريائے محيط كے كنارے آباد هے اسى لئے دريائے اعظم كو اس كى طرف نسبت كركے درياے عمان كهتے هيں *

روح پرور٬ بحکم واجب الا متثال مقتبسان انوار حضور٬ ومستعدان محفل فیض دستور٬ و افاضۂ روز نامچہ ہائے کوایف و حقایق امور سلطنت٬ و واردات و مقدمات دولت٬ کہ بذا بر لباس نظم در زمانی انتظام انور نامہ بمیر اسمٰعیل خاں ابجدی مرحمت شدہ٬ و ماوراے آں ہرچہ از روے تحقیق بثبوت رسیدہ٬ جہت ترتیب کتاب منشورۂ مبسوطہ علي الترتیب و قوع واقعات آبا و اجداد مغفرت اختصاص و فتوحات موکب خاص٬ دل رامعدن٬ وکاغذ را دامن نمود٬ و از استعانت حضرت حق و امر خداوند نعمت ہمکي حقایق صدر در عبارت بسیطۂ نثر مرقوم٬ و بتوزک والا جاہي موسوم٬ و بر مقدمہ و دو دفتر ویک خاتمہ مقسوم ساختہ سرخامہ را پیش معنی پناہاں سخن گستر٬ و سخن دستگاہان معنی پرور برزمین معذرت فرسود *

مقدمہ مشعر تقریب حقیقت حال و سر گذشت زمانہ میر اسمٰعیل خاں ابجدی ناظم یگانہ٬ و اوستاد علامہ٬ و سبب تنظیم کتاب قابل الانتخاب انور نامہ *

دفتر اول متضمن احوال سعادت اشتمال آبا و اجداد خداوند نعمت از بدو قبول شرف اسلام٬ و حقایق ریاست روسائے پیشینۂ کرناتک ارم ارتسام٬ واستقلال و استحکام نظامت و فتوحات خود بدولت باکوایف معترضۂ واجب الارقام ہر محل و مقام٬ تابغاوت فرقۂ فراسیس و فتح قلعہ پھولچري موصول الانہدام بشرح و بست تمام *

دفتر دوم مخبر واردات و محاربات مابعد فتح قلعہ بندر پھولچري و شرح نام ہائے سلاطین عظام یعنی سلطان روم و شاہ درانی و پادشاہ ہندوستاں و خسر و انگلاند و فرماں رواے فراسیس و والي الیمان و کارفرماے دنکمار وغیرہ مکاتبات روسائے کرام٬ و امرائے عالي مقام٬ بنام والائے خورشید اشتہار و کیفیات دیگر و حقایق برادران نامدار٬ و فرزنداں عالي تبار *

خاتمہ مبني بر روداد متفرقہ و کوایف عجیبۂ اقلیم ہندوستان٬ و خصوصیات ملک کرناتک پایاں گھاٹ نصارت نشان *

و افزائش ہوش سامعان ذي فطرت ' و آرایش فہم منتسبان دامن دولت ' بمیرزا اسمعیل خاں ابجدي ملک الشعراے وقت حکم اشرف نافذ گردید ' و اورا سعادت ایں خطاب بخشید ' کہ کتابے مشتمل واقعات و واردات اجداد و آبائي دودمان عالي شان ' وفتوحات خاصہ رکاب نصرت قران ' بانتظام نظم منظوم ' و باسم سامي ما موسوم نماید ' و ابجدي استعداد خود را مترتب کمال علم و فن ' و موزون شمار صنائع لطف سخن ' گرداند ' اگرچہ میر موصوف بے نظیر فرمان پذیر گردید ' و شاہد کلام را بحلل فصاحت و پیرایۂ لطافت برکرسي اشتہار نشانید ' و جواہر واقعات خاندان انوري ' محاربات والاجاہي از ابتدائے طغیان فرقۂ فراسیس تاتسخیر قلعہ بندر پھولچري یعني قرار گاہ و مصدر تباہش درسلک نظم کشید و از نام منور خداوندي مسمي بانور نامہ و بانوار شہرت مترادف نسخۂ مشہورہ مہر انور گردانید ' و در بزم قبول و میزان قدر داني ہمسنگ زر و جواہر سنجید ' لیکن بنا برتنگي میدان نظم تقید رعایت شعر باوجود تقدیم و تاخیر مقدمات ' مرقوم بسا قصص و حکایات قبل و بعدش دراں نتوانست گنجید ' بریں تقدیر در سال یک ہزار ویک صد و نود و پنج از ہجرت خیرالبریت صلي اللّٰہ علیہ و سلم بمقام بندر چناپٹن ' در اوقات شر و شور ہنگامۂ حیدر علي خاں سرکردۂ سرینگ پٹن وزمان تخلل جمعیت ساکنان کرناٹک پایاں گھاٹ ' متعلق صوبۂ دار النور محمد پور عرف ارکاٹ ' حرف خوان نقش جبین زمین ندامت ' معني بیان عجز خاطر بے استطاعت ورق گردان کتاب تاسف بے ہنري ' سراپا عرفان فنون حسرت بے خبري ' شکستہ نگار شکستہ رنگي چہرۂ اعتبار ' قلم فرساي ناخن زینہاے سینہ افگار ' محرر سطور شرح ناداني ' مصنف نسخۂ عذر بے زباني ' عبارت نویس سیہ کاري اعمال ' مضمون طراز پریشاني احوال ' مولف داستان ہائے مراحم خداوندي ' نقش بندي صحایف سر بلندي ' کمترین بندگان ' نمک پروردۂ فضل و امتنان ' متوسل بمکارم فضل ذوالمنن ' برہان ہیچمدان ابن حسن ساکن نتھرنگر '

متولد گردید، چوں بسن تمیز رسید، بنابر شادي کتخدائي خود
بفاصله چهار کروہي از آنجا بپرگنه کرکت پالـه رخت سرور کشید،
پس ازادائے رسوم مصاہرت و مناکحت شبے که عروس رابمسکن آورد
بمہیائے اسباب استراحت پرداخت حجلهٔ از آلایش غیر بکار برد،
بسبب گرمي مکان لباس دامادي که در برداشت مبدل بفقط لنگ
ساخت، چوں بخواب شیریں رفت، بعد لحظه با تلخي اضطراب
بیداري مجبوري و حرکت زنجیردر از خواب برجست، و بے اختیارانه
به تفحص پرداخت، عروس خفته و در بسته یافت، و احتیاطاً اطراف
حجره بنگرید، وکسے راندید، حیرتش دست داد، و از بے نشاني محرک
ایں سلسله در رشته عقلش عقدهٔ تاملي افتاد، ودریں فکر بکنارهٔ
پلنگ آویخته پا نشست، که بعد تسکین اضطراب باید بخواب
رفت، دریں اثنا ملاحظه نمود دربستهٔ حجره برنگ چشم فتنه آہسته
آہسته وامي شود، وکشاینده به نظر نمي آید، ہرگاه که ازیں حال
خوف و خشیتش ازجا برد و اسباب راحت برہم خورد، دیده بدیدهٔ
دروازه دوخت، و شمع تجسسي افروخت، تا دریابد که وجه کشایش
چیست و بفهمد که کشاینده کیست، تا آنکه دروازه بے دہشت محرک
بتمام مفتوح دید و تحیر بد روبست حواسش گردید، ناگاه ضرب سیلي
بے آثار ضارب بر عذار نازکش رسید، واستیلائے غشي علاوهٔ آں حال
گردید، پس ازافاقه خودرا بصحن خانه، و در حلقه مردم مغل وضع
بیگانه یافت، و تحصیل اسباب شب گشت خویش که درسرداشت،
از روئے محویت حقیقت آراست، دفعتاً بحالت خود لحاظ نمود،
که استاده وار بلا اعانت کسے ہمراه ہماں تازه وارداں مغل وضع بسوے
آسمان تصاعد دارد وہم جناح طایران بے بال و پر مثل ریزه پر
کاہے که آواره گرد باد باشد، سبقت بر پرواز پرندهٔ ذي اجنحه مي
سازد حتي که کوه و ہامون از نظر ناموضوح و آواز طیور از گوش نامسموع
گشت، دراں تعلق معلق روئے ہریکے ازانہا بدریا انداختن، و طعمه
ماہیاں ساختن، و یا بصحرا افگندن، و لقمهٔ ددو دام گردانیدن، یا
بکشتن، یا بچاه عمیق آویختن، او تجویز مي بست، چنانچه یکے ضرب

مقدمه مشعر تقریب حقیقت حال سرگذشت میر اسمٰعیل ابجدي ناظم یگانه و اوستاد علامه و سبب تصنیف کتاب قابل الانتخاب انور نامه *

برتجربه کاران عجائب و آگهي شعاران نیرنگي زمان و امکان مبرهن و هویدااباد، میر اسمٰعیل خاں ابجدي که والدماجدش ساکن بیجاپور و یزنه ملامحمد قاسم الملقب بفرشته مولف نورس نامه المعروف بتاریخ فرشته است، در قصبهٔ چنگل پیٹهه متعلق دیار کرناٹک پایان گهاٹ که توصیف آں بدیں وجه در انور نامه نوشته *

نظم انور نامه *

صنادید کرناٹک دیر سال
بدیں گونه گشتند شیریں مقال *
که پیر فلک را اگر قوت است
تواں گفت از آب چنگل پت است *
در ایام ماضي یکے شهر بود
با بادیش شهرهٔ دهر بود *
یکے مصر بود از بلاد کهن
که بودند امرائے هند و دکهن *
بزیبا زمیں خانهٔ حور بود
بسان صنم خانه معمور بود *
بزرگاں درو مسکنت داشتند
زعلم و عمل مایه برداشتند *
گهر خیز حکمت چو یوناں زمیں
بمغز فلاطوں خرد آفریں *
چو بیت الشرف دور تر از بدي
بلے مولد خامه ابجدي *

چنانچه همه شنیدند متحیر گردیدند ازانها حسن محمد نام آشنایش آواز او بشناخت، و بسویش دوید و دید، و گرد پژوهش کیفیت گردید، بادراک ماجرا و معاینهٔ بے دست و پائیها اشک تا سف بارید، و بقلعه شتافته گروهے همراه آورد، واستخوانهائے خورد گشته را به پنجهٔ نے ورسن بتازگي صورت قالب داده، و بتدبیر بستن و پیوند دادن اعضائے پاشیده دست مومیائي کشاده، برداشت، و بخانه اش برد، هر چند که بعد یک سال صحت یافت، اما دقت نشست و بر خاست ورعشه دست و پا و محنت استعمال آب و طعام و لکنت زبان و دشواري کلام رفاقت نگذاشت، ازانجا که شهود جوهر طبعي احتیاج اعراض جسمي ندارد، و جلوهٔ پرتو شمع از شکستگي فانوس خللے نمي یابد، با وصف رعشه عارض بتائید قوت اصلي پایش برفتار قائم، که تا دوسه کروه پیاده پا مي توان رفت، و دستش بکتابت ملازم، که درشبان روز سه چهار ورق کتابے مي توان نوشت، در علم فارسي کما حقه و در عربي في الجمله صاحب مواد، و بفن شعر وانشا سراپا استعداد، هربیت انور نامه و خمسه و دیوان فارسي و هندیش باآب و تاب لفظ و معني دریکتا، و هر فقره منشاتش از جوش صنایع و بدایع سلسلهٔ موج دریا زمانیکه قیام اعلام نصرت اعلام موکب سعادت انضمام کوه فرنگي کو نڈه را (۱) که از چینا پٹن فاصله کسرے کم سه کروهے دارد، و از بودن معبد فریق فرنگي پرتگیش بداں نام در اصطلاح هنود مي نامد، پایداري رتبهٔ رفیع سر بلندي بخشید، ودامنش را از دائره لشکر فیروز ظفر افروز افتخار اندوز وسعت آسماني گردانید، میر بے نظیر ملازم حضور و بخدمت تصنیف انور نامه مامورگردید، تمهید مجملش ازیں ابیات کتاب مسطور که برائے گواهي موزوني طبع او بحکم اند کے

(۱) اس کا دوسرا نام سنٹ تهامس مونٹ هے جو مدراس سے آٹھ میل کے فاصله پر واقع هے — اگلے زمانے میں یه ایك فوجی چھاونی تھی — عام طور پر یهی مشهور هے که سنٹ تهامس نامی کسی ایك انگریز کو یهاں قتل کردیا گیا تھا یهاں ایك پهاڑی هے جو سطح سمندر سے ۲۰۰ فیٹ بلند هے اس پهاڑی پر عیسائیوں کا ایك گرجا هے اس میں بی بی مریم اور حضرت مسیح کی تصویریں رکھی هوی هیں — کها جاتا هے که سنٹ لیوك (St. Luke) نے ان تصویروں کی مصوری کی تھی اور وه سنٹ تهامس کے ذریعه یهاں لائی گئیں *

سنگے بر سر نازکش چنداں فرود آورد، کہ سیل خون جراحتش تا زمین برد، وقوع ایں حالت از جبر آجنہ پنداشتہ، دست التجا در جناب کبریا بتوسل رسول دوسرا و آلش علیهم التحیۃ و الثنا برداشتہ، باستدعائے نجات، ازاں مہلکۂ سراسر آفات، اشک تضرع افشاند، و ایں شعر برخواند *

یا حبیب الالٰہ خذ بیدي

مالعجزي سواک مستندي *

چوں بمجرد قرأتش آواز مهیب، بآہنگ عجیب، از سوے سطح اعلي برخاست، و تصاعد جانب آسمان و اذیت جابران في الجملہ تخفیف یافت۔، خواندن دعاے ماثورہ موثر رہائي آں ہم و بال انگاشتہ، وبار دیگر قرأت ساختہ، صدائے ہیبت خاکستر از سابق دادرس فریاد خویش و باعث سراسیمگي بیش از بیش آنها شناختہ، بمجردیکہ دفع ثالث بر زباں آورد، از دہشت ہماں شور پر زور کہ متجاوز از حد تعقل بود دماغ فلک و مغز رعد برہم خورد واجنہ از بس ہراس اورا از سمت صعود بسوئے ہبوط گذاشتند، و عنان بے اختیاریش از آنچناں رفعت جانب زمین معطوف داشتند، در اثنائے نزول بعد از انکہ ہریک از عناصر اربعہ ترکیب جسمي بکرۂ خویش پیوست، فقط مشت خاک وامانده عنصر رابعش کہ غیر از مرکز خود گریز ندارد بر زمیں لب خندق قلعہ کرکٹ پالہ بصدمہ نشست کہ استخوانش از ہم شکست، و سرش از ہوش تہي گشت، چوں پس از تخفیف غش و حصول قدري افاقہ ہنگام سحر سردي ہوا در بدنش پایۂ احساس برودتے نهاد، کشایش چشمي بلحاظ احوال ضرور افتاد، از بسکہ مژگاں سوزن دوختہ قطرہ ہائے خون منجمد بود نتوانست وانمود ندستیکہ کلید باب دیدہ سازد، و بپائیکہ قاصد سبیل ترددے گرداند، اگرچہ از آسیب چنگال جنات نجات یافت لاکن بے دستیاري جوارح و افتادگي صحرا واندیشہ درندہ ہا قطع امید زندگي ساخت، در چندیں آوارگي ہا ہرگاہ کہ سماعت آواز حارسان برج قلعہ خاطرش رانوعے از تشویش رہانید، بالتجائے اعانت فغان برکشید،

رواں انگہے کرد حجاب را
که تا برکشد غرق گرداب را *
ازاں فتنه گه رخت بستم بروں
زویرا نه چوں گنج جستم بروں *
شدم سوے چیناپٹن رخت کش
رسیدم بگلزار لشکر گہش *
خبر شد بدا رائے عالي جناب
که شد ذره بردرگه آفتاب *
طلب کردومن از ادب کاستم
جبیں بر زمین سوده بر خاستم *
دگر باره شد حکم پیشم بیا
که مس زر شود در بر کیمیا *
من از فخر سربر ثریا زدم
چو قطره در آغوش دریا شدم *
(۱)
حریر قصیده نظر کردمش
متاع نمل پیش جم بردمش *
خداوند زابیات غراے من
بسے آفریں کرد بررائے من *
بشد امر بنشیں نشستم بفرش
سرم برزمین ودما غم بعرش *
در افشاند آنگاه بحر کرم
بمن گفت کاے مایۂ مغتنم *
خوشاباش من دستگیر توام
خریدار جنس ضمیر توام *
زسرکار ما آنچہ خواہي معاش
بگیر و مشو در پسیچ تلاش *

(۱) ریشمي کپڑا اور مجازا بمعني کاغذ بهي آتا هے *

آئینہ بسیارے، ومشتے نمونہ از خروارے، در ذیل ایں فقرات مي نگارد و بمعني آنکہ تقدیم سخن سابقاں مقدمہ قبول کلام بیروان است، حسن شاہد کتاب را بزور میمنت مي آرایہ، بوضوح تواند رسید ——

منظومۂ انور نامہ *

بسالیکہ فرخ حسین دوست خاں
در افتاد چوں برہ زشاخ گراں *
خدا وند بالشکر خویشتن
زنتہر نگر شد بھیندا پٹن *
من از ہر طرف شد کشیدہ چوباد
بجائے رسیدم کہ ویرانہ باد *
مقیمان آنجا خرد باختند
چواخواں بیوسف بمن تاختند *
چو دیدم کہ آں قوم سادات کش
ندارند دین و ندارند ہش *
ہر آں کشت خاطر کہ زاں آب شور
برآرم بروں کشتي خود بزور *
بدیں عزم چندے گر فتم قرار
چو بوبکر در مردم سبز وار *
چو عنقا اگر بود ذاتم نہاں
ولے بود نامم عیاں در جہاں *
خرد گستراں ہمچو درّ عدن
بہر سو ربودے غزلہائے من *
چو اختر بمن یاوري خواستہ
مرا طالعم کار آراستہ *
بعرض خدا وند شد شعر من
برنگے کہ شد عرض گل بر چمن *

گردانند، ہرگاہ کہ مسودۂ نصف مرقومہ خواست، حضرت خداوند نعمت چندانکہ بہ تجسس آں پرداخت نیافت، فرمود کہ باز اعادۂ فکر سابق نماید، یعني عوض نظم گم گشتہ از سرنو نگارد او با ظہار ضعف حال از احتمال بار محنت دوبارہ استعذار نمود، و خاطر خود بدولت ازیں معني اکثر متردد مي بود، روزے صبحے اوراطلب داشتہ شاداں و فرحاں فرمود، کہ شہود رویاي صادقہ اسرار بطون بدیں وجہ کشود، کہ مسودۂ مفقودۂ نظم مسطور غالباً درموم جامہ پیچیدہ بفلاں صندوق تو شکخانۂ زنانہ باشد، بہ تقدیر جستجو مي شاید کہ بہم رسد، چنانچہ تجسس کردند، بر طبق آ گہي عالم غیب بشہادت حق گوئي او آوردند، و بمیر موصوف سپردند، و در چندے از تکمیلش مایۂ اعتبار مصنف از بخشش و اکرام و لطف و انعام بآسماں بردند *

دفتر اول متضمن احوال سعادت اشتمال آبا واجداد خداوند نعمت از بدو قبول شرف اسلام و حقایق ریاست روسائے پیشینۂ کرناٹک ارم ارتسام و استقلال و استحکام نظامت و فتوحات خود بدولت باکو ایف متعرضۂ واجب الارقام ہر محل و مقام تابغاوت فرقۂ فراسیس و فتح قلعہ پھولچري موصول الانہدام بشرح و بسط تمام *

دفاتر نویسان احوال عالم، و جرايد نگاران حقایق بني آدم، کہ شرح سلسلۂ انساب را، حجت شرافت عالي نسبان روزگار، وکشف حقیقت اصلاب را، دلیل فضیلت والا حسبان نامدار، مي دانند برانند، کہ از روئے تحقیق واثق، و تدقیق صادق، اجداد شریف خداوند نعمت یعني نواب امیرا لہند والا جاہ عمدۃ الملک آصف الدولہ محمد علي انور الدین خاں بہادر ظفر جنگ سپہ سالار کہ بسبب ضرورت ارقام ہر مقام والایش بپاس اختصار کلام بفقط حضرت اعلا مي نگارد، بني قریش متوطن مکہ معظمہ زادہا اللہ

بگیتي بر آور حدیث صواب
بنام ہمایون ماکن کتاب *
دریں دولت فیض ابلاغ ما
ہر آں گل کہ بشگفت در باغ ما *
تو یک جابکن جمع چوں نخل بند
دہد زیب گلدستۂ ارجمند *
ازیں نکتۂ مو جزش چوں چراغ
بمن گشت یک بار روشن دماغ *
بسیردفاتر شدم کار بند
نو شتم چنیں نسخۂ دلپسند *
بسے رنج اندو ختم سال پنج
کہ تاگشت ایں نامہ روشن چو گنج *

شاہد صدق کلام میر بے نظیر، بیان راستي ترجمان ایں تحریر است کہ نصف کتاب انور نامہ انتظام یافتہ بود، کہ ہنگامہ موسي لالي سر کردۂ بندر پھولچري ورضا علي خاں پسر حسین دوست خاں رو باختلال نمود، وبر قلعۂ بندر چینا پٹن دست تنگي محاصرہ کشود حضرت، خداوند نعمت حسب تمنائے مسٹر بکٹ گورنر بندر مذکور، و ضرورت اعانت قلعہ محصور، از بندر چیناپٹن بعزم امداد کمپني انگریز، سوار جہاز گردیدہ، بر ساحل بندر ناگپٹن متعلق قوم و لندیز رسیدہ، ازانجا فایز قلعہ مبارک نتھر نگر شدہ، و بسبب تخلف ہوائے دریا، و تکسل مزاج والا، تاچندے بصلاح اصلاح طبع مبارک دراں ضلع سکونت ناگزیرگزید، و فوج سنگین بسر کردگي برادر نامدار عبدالوہاب خاں بہادر و محمد یوسف خاں وغیرہ سرداران با تہور برائے کمک کمپني انگریز، و استخلاص قلعہ چیناپٹن از محاصرۂ مخالف فتنہ‌انگیز، روانہ گردانید، بعد ازانکہ مصنف انور نامہ از محاصرۂ چیناپٹن و آفت ہنگامۂ محاصرہ بہ تبدیل لباس برآمدہ براہ خشکي در حضور رسید، حکم نافذ گردید کہ باقي حقایق ہم بنظم آرد، و مایۂ اعتبار خود کامل.

برتبہ رفیع سلطنت بلخ فایز گردید ند ' و بعد انقراض آں حکومت بملک ہند رسیدہ درسلک امرائے کبار منسلک شدند ' و در زمان سلاطین تغلقیہ (۱) دہلي وارد دیار دکھن شدہ ' مسلط سلطنت خطۂ خاندیس گردیدہ ' بسلاطین فاروقیہ مشتہر و در پادشاہان آں سر زمین مغفور بودند ' و بنائے شہر برہان پور نمودند ' و بعد زوال آں اقبال سلسلۂ اولادشاں مجہول الحال گشتہ ' مگریکے از آنہا بجناب نواب سراج الدولہ محمد خانجہاں انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ حیني کہ او از حضور ظل سبحاني متعین نواب آصف جاہ شدہ بدکن رسیدہ بود ' شرف ملازمت یافتہ سلسلۂ نسب خود وا نمود ' فرمود کہ از امضائے زمانہ دراز و جہل عرفان حقیقت یکدیگر پیوند رشتہ گشتہ ' از طرفین متعذر گشتہ ' مگر برادري دیني ' توحدّ یقیني است ' دریں صورت خانہ خانۂ شما ' و منت ورودبرما ' چنانچہ معاشے فراخور حالش معین ساخت ' و عزت و توقیرش برابر اقربائے دیگر منظور مي داشت ' ازیں جا باز رسیدم بسلسلۂ تحریر ' و آمدم برمطلب لازم التسطیر ' یعني ابراہیم اکبر مرقوم سطور صدور اسحاق و ابوالفتح علي الترتیب ارقام تاسہ پشت شامل سہ پشت اولي جملہ شش بطن در ہماں بقعۂ متبرکہ بعد یکد یگرولي عہد شدند ' پس از ینہا عبداللہ اوسط وارث بطن ہفتم بحسب ضرورت ازاں بلدۂ طیبہ محمل بست ' و بشہر بخارا نازل گشت ' و جہش در ذیل ایں عبارت بوضوح خواہد پیوست *

---

(۱) سلاطین تغلقیہ نے سنہ ۱۳۲۰ع تا سنہ ۱۴۱۲ع حکومت کی ان کی سلطنت کا آغاز غازی بیگ تغلق سے ہوتا ہے جو ترکی النسل تھا یہ ابتدا میں الغ بیگ کے پاس ایک معمولی ملازم تھا اور سلطان مبارک کے زمانے میں ترقی کرکے دیپال پور کا گورنر ہوگیا اس نے اچھی کے گورنر کے ساتھ اتفاق کرکے خسروخاں کو شکست فاش دی اور کچھ دنوں بعد غیاث الدین تغلق کے لقب کے ساتھ گدی نشیں ہوا اس نے تغلق آباد میں ایک قلعہ تعمیر کیا اسی قلعہ میں اس کا مقبرہ واقع ہے اس کے بعد اس کے بیٹے محمد بن تغلق نے سنہ ۱۳۲۵ع تا ۱۳۵۱ع سلطنت کی - اس کے زمانے میں سلطنت دہلی میں انتشار شروع ہوگیا اور اس کے ٹکڑے ہونے شروع ہوگئے تغلق کے بعد اس کا چچازاد بھائی سنہ ۱۳۵۱ع تا ۱۳۸۸ع سلطنت کرتا رہا اس کے بعد آنے والے سلاطین کی کمزوریوں کی وجہ سے تمام ملک میں بد نظمی بڑھتی گئی اور صوبائی بغاوتیں شروع ہوگئیں اس کے ساتھ ساتھ تیمور کے حملے بھی شروع ہوگئے یہانتک کہ سنہ ۱۴۱۲ع میں اس سلطنت کا خاتمہ ہوگیا *

شرفا و تعظیماً و نسل حضرت ابراہیم خلیل اللہ علي نبینا و علیہ الصلوۃ و السلام اند٬ چوں شرافت آں قوم در کتب سیر و تواریخ شامل است٬ تکرارش تحصیل حاصل٬ بناءً علیہ سلسلۂ آبائے حضرت اعلي را از زمان بعث اشرف اولاد آدم رسول دو عالم صلي اللہ علیہ و آلہ و سلم و آغاز شرف اسلام با کیفیت توطن ہر یک مفصل تحریر مي نماید٬ و در ذیل ایں عبارت بشرح و بسط واقعي مي آرد*

داستان توطن جد اعلائے حضرت اعلي در بلدہ طیبۂ مدینۂ منورہ زادہا اللہ تعالي شرفاً و تعظیما*

پس از ظہور نور اسلام٬ جد اعلاي حضرت اعلي عمر ابن الخطاب رضي اللہ عنہ اشہر قبیلۂ عدي کہ گروہے است از بني قریش ساکن مکہ معظمہ در زمان بعث سیدالمرسلین٬ صلي اللہ علیہ و آلہ الطیبین الطاہرین٬ مشرف از آئین دین گشتہ٬ و کمر بفرماں برداري آں سرور بستہ٬ و با جرائے مراسم تفریق حق و با طل ملقب بفاروق اعظم٬ و احوال باجاہ و جلالش در کتب مرتسم است٬ وبارکاب سعادت جناب رسالت صلي اللہ علیہ و آلہ و سلم از مکۂ معظمہ ہجرت٬ و در بلدۂ طیبہ مدینۂ منورہ اقامت ساخت٬ و بعد زمان نبوت و خلافت اولي خلعت خلافت ثاني بازیذت نسق ونظام٬ وشان و شکوہ تمام٬ در بر خویش آراست٬ وپس از انقضائے کسرے کم یازدہ سال در خلافت خود بضرب خنجر ابو لولو در عین نماز بامداد زخم پہلو برداشت٬ و بعد سہ روز بعالم باقي شتافت٬ و امور خلافت باختیار اہل شوري تفویض یافت٬ واولادش تاشش بطن ہمانجا سکونت داشت٬ چنانچہ پسر کلانش عبداللہ اکبر بتکفل عشیرت اقیام٬ و بعبادت خالق الانام٬ زندگي باعزاز و احترام نمود٬ و بعد از و پسرش ناصرالدین ولي عہد بود بعد از و ازدوپسرانش پسر کلاں کہ ابراہیم اکبر نام و در سلسلۂ اجداد حضرت اعلي انتظام داشت٬ در ہماں بلدۂ طیبہ بمقام پدر قیام٬ و بکفالت عشیرت اہتمام یافت٬ و پسر خوردش محمد نام بدیار عجم رخت اقامت انداخت٬ و اولادش

بیان توطن اجداد شریف در قصبہ گوپامو حرسها الله تعالی عن جمیع الافات والبلیات بحرمت سیدالکائنات و آلہ علیهم افضل الصلوات و التحیات *

محمد لاڈ کہ از آغاز نوراسلام دراجداد خاص جلیس کرسي بیست و سیوم ' واز بزم سکونت شهر قنوج معدود دور هفتم است ' بسبب آنکہ ناز پروردۂ والدین بود ' لفظ لاڈ کہ در زبان هندي ترجمۂ ناز است عرف آں زماں جزو اسمش نمود ' چوں فیمابین سلاطین دهلي و ناظمان صوبۂ اودھہ مطابق شرح کتب تواریخ سلاطین هند و تاریخ فرشتہ (۱) وغیرہ بجائے انقیاد و اتفاق قدیم ' عناد و نفاق عظیم برپا ' و لشکر کشي ها هنگامہ آرا ' و ایں معني نسبت بشهر قنوج از اتصال حدین نقیضین باعث خلط بے منتها گردید ' متعذر اقامت آنجاشدہ بقصبۂ گوپامو کہ از قصبات بعیدہ و مامون از شرور عبور عساکر وقابل توطن اشراف و اکابر بود رسید ' و درانجا اقامت ومع قوم بتکمیل علوم و تهذیب اخلاق اشتغال ورزید ' چنانچہ الي هذا الایام

---

(۱) محمد قاسم فرشتہ غالبا سنہ ۱۵۵۰ع استر آباد میں پیدا هوے جو بحر کیا سپین کے کنارے آباد هے اور سنہ ۱۶۲۳ع میں انتقال کیا وہ نسلا ایرانی اور عقاید کی روسے شیعہ تھے انهوں نے اپنی زندگی کا اکثر حصہ ابراهیم عادل شاہ ثانی بیجاپور کے دربار میں گذار دیا ان کے والد کا نام غلام علی هندو شاہ تھا فرشتہ کم سنی هی میں اپنے باپ کے ساتھہ هجرت کرکے هندوستان چلے آئے یهاں آئے هوئے تھوڑی هی مدت گذری تھی کہ احمد نگر میں ان کے والد کا انتقال هوگیا اور وہ یتیم هوگئے لیکن بهت جلد شاهی نگرانی میں لے لئے گئے - سنہ ۱۰۸۷ع تا سنہ ۱۰۸۸ع احمد نگر کے شاهی خاندان میں شاهی اختلافات شروع هوگئے اسلئے محمد قاسم فرشتہ وهاں سے هجرت کرکے بیجاپور چلے آئے - یهاں پهلی مرتبہ ان کو فوجی عهدہ عطا هوا اور سلطان عادل شاہ ثانی کی جانب سے یہ حکم ملا کہ وہ هندوستانی مسلمانوں کے متعلق ایک بهترین تاریخ لکھیں حسب حکم فرشتہ نے تاریخ لکھنی شروع کی اور تقریبا بیس سال کی مدت میں اس کو پورا کیا اور اس کا نام گلشن ابراهیمی یا تاریخ ابراهیمی رکھا یہ کتاب ۱۲ جلدوں میں لکھی گئی هے کتاب کے شروع میں مصنف نے ایک بسیط مقدمہ لکھا هے تیسری جلد میں دکن کے بهمنی سلاطین کے حالات لکھے گئے هیں بقیہ دیگر جلدوں میں حکومت گجرات کی تاریخ اور هندوستان کے صوفیہ کے حالات وغیرہ لکھے گئے هیں محمد قاسم فرشتہ بهت هی صاف گو مورخ هیں انهوں نے کسی کی بیجا تعریف یا توهین یا خوشامد نهیں کی هے بلا کم وکاست صحیح واقعات کو قلم بند کیا هے سنہ ۱۶۰۶ع میں یہ تاریخ مکمل هوی اور فرشتہ ایک وفد کے ساتھہ دربار مغلیہ میں حاضر هونے کیلئے روانہ هوئے *

بیان توطن اجداد شریف در شہر بخارا متعلق ترکستان *

ہنگامیکہ طوفان حکومت بني امیہ درحرمین شریفین زادهما الله تعالے شرفاً و تعظیماً وغیرہ بلاد عرب از تنور نفاق سربر آورد عبدالله اوسط در تلاطم طغیانش طاقت سکونت بلدۂ طیبہ موصوفہ نیافتہ کشتي قبایل و عشایر بہ بخارا برد و بہ تمہید مصادقت حاکم آنجا سررشتہ معاش محکم ساختہ ایام حیات بپاکي اوقات بسر آورد چنانچہ از فرزندانش تا نہ پشت کہ عبدالله اصغر و مسعود و محمد سبحان و فخرالدین اکبر و شہاب الدین و یوسف و محمد احمد و شعیب و فخرالدین اصغر باشد بعد یک دیگر در ہماں شہر مربع نشین مسند خلفیت بودند *

بیان رسیدن اجداد شریف بدیار ہند و فایزشدن بشہر بدہاون *

و قتیکہ نایرۂ تظلم چنگیزخاں و اولادش در دیار عجم بموجب شرح کتب تواریخ و سیر شعلہ زن گردید فخرالدین اصغر کہ از ابتداے شیوع تجلي اسلام ببطن شانزدہم و از اقامت شہر بخارا ببطن دہم محسوب است تاب اقامت آنجا نیاوردہ بملک ہند رسید و از جانب پادشاہ دہلي قاضي شہر بدہاون گردید و ہماں جا نقد انفاس صرف اشترائے جنس رضائے رب الجن و الناس گردید *

بیان توطن اجداد شریف در شہر قنوج *

علي نام پسر فخرالدین اصغر کہ در اعیان شرفاے متوطنان شہر قنوج کتخدا شدہ بود بعد انتقال پدر بزرگوار از شہر بدہاون بشہر قنوج (۱) آمدہ تا ہفت پشت کہ علي و علاء الدین اکبر و محمد و علاء الدین اصغر و نعم الله و ابراہیم اصغر و محمد لاڈ باشد ہماں جا بریکے پیہم تقدیم وصایائے پدر فرمود *

(۱) ضلع فرخ آباد میں ایک قدیم شہر ہے جو یوپی میں واقع ہے *

دمے بے ذکر خدا ' و نفس بے فکر کام بخشي ہا ' خالي نمي گذاشت ' روز مشغول امور دین داري ' وشب مشغوف قرآن خواني ونافله گذاري ' پشت پاس مصلایش مقام ' و بمحویت عبادت ملک العلام ' کم فرصت طعام و منام ' بلاچاري غلبۂ خواب جزوے تکیۂ دیوا سرش را ربط بالین ' وسوائے جائے نماز تنش را آشنائي فرش و قالین نه بود ' ہرگاه که یک دو لحظه مژه برہم مي نهاد ' و بتشویش اضاعت وقت دیده مي کشاد ' معاً از آب ابریقیکه معمول حضور جمیع اوقاتش بود وضومي ساخت ' و بادائے دوگانۂ تحیت الوضو در اشتغال تلاوت قرآن مي پرداخت ' چوں اثنائے وضو کلام نمي نمود ' و کامروای حاجت منداں ہم از عبادت معبود متصورش بود ' اگر متکلم مي گشت ' بنائے وضوے دیگري بست ' تکرار آں تاده دوازده بارہم مي رسید ' و از ہجوم اہل احتیاج مکدر نمي گردید ' ہمواره کشاده جبیں ' و بصبرو شکیب آنقدر متین ' که بعالم تمارض نیز مستغني از طبیب ' و باشتغال واجبات دیني درشباں روزش ضرورت دوسه کلمۂ دنیوي از اتفاقات عجیب *

بیان کم گوي نواب حاجي محمد انورالدین خاں بهادر *

از روے پاس انفاس بار سخن برزباں نمي نهاد ' و آئینۂ فراغ اوقات عبادت را غبار مخالطت کسے نمي دارد ' حتي که اورا بامحمد جان فرزند ارجمند درتمامي عمر قربت مکالمۂ مسبار ' و فرزند موصوف را باپدر ممدوح ادراک دولت قدمبوس یکبار ' اتفاق افتاد ' چنانچه فرزند عمرے تمنا داشت ' و از جناب اقدس الهي سحرہا سربسجود التجا مي گذاشت ' که دولت قدمبوس پدر دست دہد و جبین نیاز خود از مصلائے پائے با اعزازش عزت حصول سجدۂ یابد ہرگاه که ایں دولت عظمي بذریعه عیدے از عیدین دست داد ' یعني بحیلۂ قرب گذارش نذر بر پا افتاد ' و بسکه از مدتے حسرت کش آں بود ' بآواز بلند گریه نمود ' بمجردش والد نا مدار سرش از دست

اولادش بطناً بعد بطن ہماں جاقیام دارد ' بفخرنامش افتخارمي سازد ' بعد از انکہ ایں دار ناپایدار گذاشت ' عبدالقادر خلف او بسر خیلي متوسلین تمکن یافت ' بعد ازو عبدالحي پسرش گراں مایۂ علم و عمل اند وختہ ' ویگانۂ زمان و ممتاز دوران نامیدہ ' مظہر صفات اسم حي برآمدہ ' باحیائے نام آبا و اجداد پرداخت ' و شیخ مخدوم عبدالحي خطاب یافت ' و از جناب بندگي شیخ نظام الدین امیٹھي قدس اللّٰہ سرہ العزیز مرشد خود القاب قدوۃ السالکین و زبدۃ العارفین داشت ' وازبس برکات و تقدس آثار و آیات وتاثیر اشتغال عبادات بذابرارتحال خود تاریخ دہم شہر شریف شہراللّٰہ یعني رمضان المبارک یافت ' و بعدازاں نعمت اللّٰہ فرزندش بہ تسلي و تشفي قبایل وعشایر کامرواي و صیت گردیدہ ' مطابق و تیرۂ آبا بتحصیل نعمت غفران حضرت سبحان راحل راہ ناگزیر آفریدگان گشت ' بعد ازو محمد منور خلف او از انوار صلاحیت دو دمان آبارا منور نمود ' وبزہدو تقوي آنقدر آراستہ بود کہ شیخ المشایخ نامید ' آخرکار بتاریخ سیزدہم شہر صفرالمظفر و اصل نور رحمت آفریدگار گردید ' بعد ازو مہر انور افق دولت ' ہلال عید عز و عظمت ' مطلع انوار مکنت وجاہ ' صبح صادق فضل اللہ ' صاحب اقبال لطف داور ' مروج دین انور محمد انور ' ضیا افروز مسند وصیت ' و بتکمیل علوم ظہور وبطون مرجع ارباب فضیلت گشت ' ہرچند کہ کمال و فضایل ' و حسن خصایل ' ولطف شمائل ' ومحصور رقوم و سطور گردیدن دشوار ' لکن تیمناً شمۂ مثل گلے از گلزار ' وقطرۂ از بحرذخار ' اعتبار خامۂ وقایع نگار مي نماید *

داستان اجمال احوال سعادت اشتمال نواب حاجي محمد

انورالدین خاں بہادر *

اگرچہ آبائے نامدارش پس از انقراض زمان خلافت ' انتہاض الویۂ عدالت ' ہریکے درعہد خویش بربساط ثروت و منزلت علم و فضیلت تمکنت داشت ' او خود علم دولت داریں مي افراشت '

بیان وفاے عہد و عذر پذیري او*

قلاشے در شاه جہان آباد(۱) بتلاش معیشت پیش یکے از امرائے آنجا مخلص خاں نام کہ از معتقدانش بود٬ خود را ہمشیر زاده اش وانموده متعلق خدمت مناسب بآں مرتبہ معتمد گردیده کہ با وصف ارتکاب سرقت ہم از پناه نام قرابتش و اغماض امیر تدارک ندیده٬ وقتیکہ آں ذات تقدس آیات وارد شاه جہاں آباد شد باستقبالش شتافتہ٬ ادراک فیض حضور باسعادت٬ ضمیمہ عفوجسارت غیبت٬ و عرض اطلاع شدائد عسرت شفیع مواخده جرأت نمود٬ آنجناب بمقتضائے خاصۂ صلاح آندیشي انام٬ و اختصاص بخشي زتبۂ عوام٬ بارشاد معني "انما المومنین اخوة" غلطش بصحت٬ و دزدیش بملکیت مقرر٬ و از ہمشیره زادگان حقیقي و بر محاصل جاگیر از حصہ داران شرعي مشتہر فرمود٬ و بعد از و عزت اولادش نیز در اہل حقوق مي افزود*

(۱) شاہ جہاں آباد کا دوسرا نام مغل دھلی بھی ھے سنہ ۱٦۳۸ع میں شاہ جہاں نے اس کو بسایا تھا اس کے بعد یہ شہر اسی کے نام سے موسوم ھوگیا یہ شہر دریاے جمنا کے سیدھے جانب تقریبا دو سوا دو میل تک پھیلا ھوا ھے - دھلی کو مسلمان بادشاھوں نے سات مرتبہ آباد کیا موجودہ نئی دھلی انگریزوں کا آباد کیا ھوا شہر ھے اس کو آٹھویں نمبر ۸ میں شمار کیا گیا ھے ھر ایک کی تفصیل درج ذیل ھے نمبر ۱ - قدیم دھلی یہ ھندو دار السلطنت کی جگہ آباد ھے اس کو سلاطین خاندان غلامان نے آباد کیا تھا آج قطب مینار اور مسجد قوۃ الاسلام انکی یادگار باقی رہ گئی ھیں (۲) سیری اسکو علاو الدین خلجی نے سنہ ۱۳۰۳ع میں قدیم دھلی سے تقریبا تین میل شمال مشرقی جانب آباد کیا تھا اس وقت چند دیواریں اس کی یادگار باقی رہ گئی ھیں (۳) تغلق آباد سنہ ۱۳۲۱ع میں سلطان تغلق اول نے قدیم شہر سے تقریبا چار میل شمال میں آباد کیا تھا آج اس کی یادگار ایک مقبرہ باقی رہ گیا ھے - نمبر (۴) جہاں پناہ اس کو محمد بن تغلق نے سنہ ۱۳۲۷ع میں سیری اور قدیم دھلی دونوں ایک کردینے کی غرض سے آباد کیا تھا (۵) فیروز آباد سنہ ۱۲۰۴ع سے فیروز تغلق نے اس کو آباد کیا تھا یہ قدیم دھلی سے آٹھ میل شمال اور موجودہ شہر دھلی کے جنوب مشرقی جانب واقع ھے جہاں کسی اونچے مقام پر ایک اشوک کی لاٹھ نصب کی گئی ھے (٦) پرانا قلعہ اس کا دوسرا نام اندرپات بھی ھے غالبا ھمایوں نے اس کی ابتدا کی تھی اور شاہ جہاں نے سنہ ۱۵۴۰-۴۵ع اس کو پورا کیا اس قلعہ کے متصل مسجد شاہ جہاں اور ھمایوں کا مقبرہ ھے (۷) شاہ جہاں آباد - یہ شاہ جہاں کا آباد کیا ھوا ھے لال قلعہ اور جامع مسجد اسی کی یادگار ھیں قلعہ کی دیواریں اب تک بالکل محفوظ ھیں*

مبارک خویش برداشت ' وضم بسینه فیض گنجینه ساخت و دعاکرد که محبیب الله عوات از فواید دارین کامیاب فرماید ' و از هرچه مطلوبت باشد قبل از طلب بتو رساند ' غرض اهل تواریخ این کلام او با فرزند دلبند از روئے تعداد مرقومه ' سخن بارسیوم نگاشته اند ' و مدت ارقام حسابش بردیدهٔ کاغذ گذاشته غرض احتیاط او درهرکار خارج املا است ' وپاک از انشا و احصا *

بیان عفو دوست بودن و ستر عیوب مردم نمودن نواب موصوف *

دلجوي هرکس عادت طبیعت ' وستر عیوب مردم خوئے طینت اوبود ' چنانچه از انبار خانه اش غلهٔ گرای بار دزدید ' داروغه سراغ برده سارق رابکشید ' خود بران کیفیت اطلاع یافته فرمود که او از سرقت مصؤن است ' بلکه بگرفتن غلهٔ مایحتاج ماذون ' باید که بگذارد ' و نیازارد *

بیان راست گوئي نواب موصوف *

راست گوئي او بآں حد بود که بهیچ سبب خلاف واقع کلام نمي نمود ' چنانچه در وقتیکه ملازم محمد اورنگ زیب عالم گیر بادشاه گردید ' روزے شاه به دربار عام ازوے پرسید که کسے از اجداد شماهم نوکري پادشاهے نموده است ' یا فقط یاوري قسمت شما است که باین دولت افتخار افزوده ' او جواب باین عبارت عرض کرد که ازاں جماعه که با جمعیت بسر آمده ' دوں همتي مثل من نبر آمده ' پادشاه ازین صاف گوئي او دست بمحاسن شریف خود سردر گریباں برد ' وباز بالا بر آورد ' و فرمود که الحق شیخ اقدس راست گفته ازاں روز او مخاطب باین خطاب مقدس گردید ' ودر تمامي لشکر شاهي بجزاسم اقدسش کسے نمي فهمید *

محمد انور الدین خاں بہادر چوں اوایل رشد بمقتضائے کسب
علم بشاہجہاں آباد رسید ' و اشتہار فضایل ذاتیش جہاں گیر گردید
بخواہش کامل شاہ جہاں پادشاہ شرف ملازمت ' و برسایر ملازمین
امتیاز و عزت یافت ' و افاضت اہتمام تسبیح خانہ و عطائی جاگیر
امتیازانہ ' بنائے ایوان والائی عظمت روز افزوں مستحکم ساخت '
ہرگاہ کہ بموجب شرح تاریخ (۱) خافي خاں انتظام مہمات دولت
و انسلاک مقدمات سلطنت ' از نقاض دارا شکوہ و محمد اورنگ
زیب عالم گیر پادشاہ اختلال گرفت ' بگو پا مو رفت ' و بسبب
ہرج و مرج ملک ہماں جا قیام ورزید ' و بمقتضائے مصلحت
اوقات سکونت گزید ' وقتیکہ اورنگ زیب زیب اورنگ شاہي افزود
حسب الطلب سلطاني بہ تحصیل کامیابي حضور نمود ' و حین ملازمت
رسالۂ تصنیف محمد غزالي مرقوم دست مصنف گذرانید ' پادشاہ
بکمال سرور پسندید ' و فرمود کہ آرزوئے ایں رسالہ از مدتے داشتیم
ورقوم شوقش بر اوراق خاطرمي نگاشتیم ' ایں کس بلاشک
ولي است ' و دانائے اسرار دلي ' غرض في الفور جاگیر و خدمت
سابق با جاگیر و خدمات جدید بخشیدہ و از زبان خاص
موافق شرح صفحات صدر ' بشیخ اقدس مشتہر عوام و خواص '
و بنردبان پایۂ قدیم متصاعد اوج اختصاص گردانید ' از بسکہ استعداد
ذاتي مستعد ظہور انتظام مملکت ' و جوہر اصلي در صدد شہود
انتساق ریاست بود ' آراستگي لوازمات کار مرجوعہ منظور ومقبول
بارگاہ سلطاني نمود ' و بتقرر خدمت پیشکاري بخشي اول و
دیگر مہمات حضور خاقاني ' و حصول خطاب مستطاب محمد

---

(۱) مورخ خافی خاں کا دوسرا نام محمد ہاشم اور ہاشم علی خاں بھی ہے ان کا وطن دھلی ہے ان کے باپ کا نام خواجہ میر تھا میر بھی مورخ تھے سلطان مراد اور اورنگ زیب کے زمانے میں بہ اونچے عہدہ پر فائز تھے۔ محمد ہاشم بھی اورنگ زیب کے پاس ملازم تھے و ائسرائے گجرات کی جانب سے ان کو ایک وفد کی حیثیت سے بمبئی بھیجا گیا تھا۔ سلطان فرخ سیر کے زمانے میں سنہ ۱۷۱۳-۱۹ع نظام الملک کے ذریعہ بہ دیوان کے بلند عہدہ پر پہنچ گئے۔ نظام الملکؒ کے حالات کو انھوں نے نہایت عمدگی کے ساتھ قلم بند کیا ہے اسی لئے بسا اوقات ان کو نظام الملکی بھی کہا جاتا ہے*

بیان فصاحت زبان وطلاقت لسان او *

در کلام عربي علامہ زمانہ(۱)، و بزبان فارسي در عصر یگانہ ؛ چنانچہ در ایام تحصیل مثوبات حج، و اتفاق صحبت ہائے اہل عرب، روزے در مجلس شریف مکہ معظمہ زاد ہا اللّٰہ تعالی شرفاً و تعظیما حاضر، و بایں زور آزمائي ہا ناظر بود، کہ ہر ہمہ بکشایش قفلے کلید قوتہا مي سودند، ودقتہا مي افزودند، چوں بستگي در تدبیر تردد آنہا را نارسا نہاد، و خود بکار قفل دست حل مشکل بکشاد، و بصا حبش داد، حاضر جلسہ قاضي آں معمورۂ شریفہ، با و خطاب کرد کہ " انت فاتح الاقفال " جواب داد کہ یا ایھا القاضي بل وانت حلال العقد " چوں قاضي را با عقدہ کشائي مناسبتے ہست شریف آں مقام با احترام، فصاحت و قوع لفظ مناسب بیان، وطلاقت لسانش پسندیدہ، و از کمال استعجاب با قاضي مخاطب گردیدہ، کہ " یا قاضي حاجي محمد انور افصح منک في العربیة " القصہ فضائل وکمالات آں حمیدہ سیر، و وحید عصر، تاکجا شرح دہد کہ یکے از ہزار، و اند کے از بسیارش، ازیں نا ہموار امکان ندارد، لہذا شمۂ از چگونگي ارتفاع مدارج دنیوي او کہ در حقیقت مظہر رافت پادشاہ حقیقي است بہ بیان مي آرد، بمحمد و آلہ الطیبین الطاہرین صلوۃ اللّٰہ و سلامہ علیہ و علیہم اجمعین *

بیان اختصاص یافتن او بدرجۂ اعلاے امارت از پیشگاہ شاہجہاں بادشاہ *

ہرگاہ کہ بار آوري گلبن باغباں مي شود نخست تخمش در زمین ریزد، تا خاک نشیني آں واسطۂ ریشہ دوانیدن، و بالا سرکشیدن گردد، و وقتیکہ اعتلائے رتبت صاحب رتبتے منظور مدبر امکان باشد از رتبۂ حاصلۂ حالش اند کے بمشقت اندازد، تادر اقتدار دولت قدر مدارج قدرت، باعث افراط شکر نعمت، و از دیاد عزو حشمت، و ترحم احوال بریت، سازد، تفصیل ایں اجمال آنکہ نواب حاجي

(۱) نیکیوں کے بدلے - ج. مثوبت کی جمع ہے بمعنی جزائے نیکی *

بار نزول نهاده بارادهٔ افزایش اموال حسنات ؛ و تزاید احمال برکات ؛ بضاعت امانت را بالکلیه صرف اشترائے جنس نجات نموده ؛ بحمل مرکب جهاز در بندر جده بستہ ہا بکشاد ؛ و بقافله حجاج مبیعي ساخته ؛ و نیت اول خود در کار خدا مثمر فواید یافته از اصل و نفعش که مبلغ نه لک روپیه فراہم شده بدست آویز ہر یک تقسیم اکابر مکہ معظمہ ؛ و تفریق اعاظم آن بقعهٔ مکرمه ساخت ؛ و پس از استحصال دولت حج و طواف بیت اللّٰه الحرام و تقدیم عمرات و مناسک وغیره ؛ سعي صفائے عزیمت ؛ و کوشش رسائے ہمت را بنوائے دلکشاے لبیک مشکور یافت ؛ و از آنجا به بلدهٔ طیبهٔ مدینه منوره رفته بعد وصول سعادت زیارت روضهٔ مقدسهٔ جناب رسالت صلي اللّٰه علیه و آله و سلم و ایصال نیاز شرفائے آنجا ؛ باخذ تمسکات ہمہ ہا ؛ در خانه شیخ عبدالرحمٰن العاشقي یکے از اولیائے وقت تا سه سال رخت اقامت انداخت ؛ و ہر سال برائے تحصیل حج بمکہ معظمه شتافته مسکن شیخ صدر را تا سکونت آن سر زمین قطب دایرهٔ مساحت ؛ و مرکز پرکار سیاحت داشت ؛ و درین عرصه جمهور فضلا و قاطبهٔ کملا را از دوام مجالست و فواید مصاحبت عزیز الولا گردید ؛ و از مُهر و دستخط سلطان روم بحصول سند فراشي آن ہر دو مقام با احترام که تا حال ـ بحفظ حفیظ متعال در قلمدان خاص حضرت اعلاي ما حاضر است و ماورائے آن سند چراغ افروزي ہر دو بقعهٔ متبرکهٔ موصوفه از بارگاه سلطنت عثمانیه معرفت کونپني انگریز که وکیلش دران دربار حاضر مي باشد حضرت اعلي در ریاست خود حاصل نمود ؛ و منصب این دولت کسبي که در دفتر دویم حقیقت آن چهره وضوح خواہد کشود ؛ بر رتبت ذاتي خود افزوده سر بعرش مباہات کشید ؛ و برخصت آن مقام با احترام از سواري جهاز خود را به بندر سورت نازل ؛ و بساحل عافیت واصل ؛ و از انجا بشوق حضور پادشاہي از راه گوپامو سالماً وغانماً بشرف ملازمت شامل گردانید ؛ و بگذارش رسیدات مبلغ نه لک روپیه

انورالدین خاني ' و روز افزوني مراتب اعتبار کاردانی ' مناصب شان کامراني خود افزود ' تا آنکه اشتیاق زیارت حرمین الشریفین زاد ہما اللہ تعالے شرفا و تعظیماً غالب ' و عزیمت تحصیل این سعادت اخص مطالب شد *

داستان روانه شدن نواب حاجي محمد انورالدین خان بهادر بزیارت حرمین شریفین و استحصال سند فراشي آن ہر دو مقام با احترام به مهر و دستخط سلطان روم و مراجعت نمودن به ملک ہندوستان و حصول ملازمت محمد اورنگ زیب عالمگیر پادشاه و سرفراز شدن بافزائش منصب و خطاب بهادري بوضوح کفایت و دیانت و رسیدن ہمراه رکاب شاہي بدکهن و خرامیدن بروضۀ عدن *

از انجا که والا حوصله گان دارالکمال ہستي ' بصفت جامعیت انساني برکمال جمیعت اعتباري ' بدون سعي دینداري اکتفا نمي سازند ' و در اشتغال راحت دنیا ہمت را وابستۀ تقدیم احکام متعلقۀ عقبا مي دارند ' و حاصل کاروبار دولت را مایۀ استطاعت سبیل ہدا ' و مورث ذریعۀ فلاح بندگان خدا ' مي پندارند ' نواب حاجي محمد انورالدین خان بهادر در عین ترقي پایۀ ایالت ' و زمان تصاعد رتبۀ امارت ' خاطر را از معیشت قوم و عشیرت اطمینان داده از جناب شاہي اجازت ' طواف حرمین شریفین درخواست ' و مبلغ سه لک روپیه بنابر نذر و صدقات جهته تقسیم شرفا و نیاز سادات وغیره از خزینۀ سلطنت یافته ' و شروط سلوک سبیل اللہ از استطاعت خاطر خواه به تقدیم رسانیده از راه گوپاموو وطن مالوفه بزاد رضاے عیال و اقربا پرداخته زبان به تسلي در ریز کلمات استمالت ' و دل بشوق منزل مدعا محمل کش ارادت ' راحل طریق سداد ' و عازم سبیل صلاح معاد گردید ' و در بندر سورت

براز شه هند هم راز بود
بخدمات عمده سر افراز بود *
چو او سوے رضواں برفت از جهاں
بجایش پسر گشت جان جهاں *
پسر از پدر نامور تر شده
دریں شش جهت نام آور شده *

بیان مقدمات ولادت با سعادت نواب سراج الدوله محمد جان جهاں انور الدین خاں بهادر شهامت جنگ *

اگرچه نواب حاجي محمد انورالدین خاں بهادر فرزند بسیار یافت اما غیر ازانکه در عالم کم سني هریک الم انتقال آنها برمي داشت' دیدهٔ امید از شمع جواني احدي روشن نمي ساخت' بنابراں اکثر به تمنائے فرزند طویل الحیات میگریست' و بخواهش همي مراد مي زیست *

بیان خواب دیدن نواب موصوف و بشارت یافتن از تعبیرش بتولد فرزند ارجمند *

شبے که مطلع مهر کامراني و آستین دست شاد ماني' تواں پنداشت' در خوابیکه سرمهٔ چشم بخت بیدار' و نقاب جمال دولت پایدار' باید شناخت' دید که آفتاب لقا بزرگے که کشایش هزار سحر امید تجلي فیض دیدارش' گذارش صد شب یاس مبشر مقدم کرامت آثارش' باید شمرد' تا بنده گوهریکه چراغ منظر جاه و جلال' بل نجم طالع عز اقبال بود' بدستش سپرد' چوں قصهٔ شب صبحش بمقتدائے اهل کمال زماں' و پیشوائے صاحب دلان دوراں' ولي طبع' فرشته خو' مولوي وجیه الدین ثاني ساکن گوپامو برده' تعبیرش شنیده فضل کریم همه بخش بے نیاز فرزند طویل العمر دلنواز خواهد بخشید *

تقسیم نیاز ہا' و نذر شرفا و صلحا' بمہر و نشان سکنہ ہر دو موقف عرش نشان و ظہور صفات امانت داري' و آثار سلیقہ شعاري و وقوع انبساط خاطر شہریار' و حصول خطاب بہادري و منصب دو ہزاري ذات و دو ہزار سوار' سر بفلک افتخار رسانید' و ازاں زماں لقب حاجي در القاب نام نامي افزود و در زمرۂ مخصوصان کارگاہ سلطنت مباہي شان عزت مي بود' تا آنکہ بارکاب نصرت انتساب و شاہي از ہند بملک دکہن رسیدہ' در خجستہ بنیاد اؤرنگ آباد بیماري کشیدہ' بتاریخ پنجم شہر شریف رمضان المبارک سال یک ہزار و یک صد و دہ ہجري مقدس شرف حضور پادشاہ ابدي' و فخر شمول عزو جاہ سرمدي یافت' و تابوتش در قصبۂ گوپامو جنب قبر شیخ مخدوم عبدالحي جد بزرگوارش لوائے رحمت افراخت از دو پسر و دو دخترش خلف کلاں محمد جان جہاں بایک دختر متولد زوجۂ از قوم نامدارش و پسر خورد حاجي عبداللہ مع دختر دیگر از بطن مستورۂ غیر تبارش' رحمتہ اللہ علیہم ابدا *

منظومہ انور نامہ *

چنیں گفت گویندۂ داستاں
گذارش گر راز ایں دود ماں *

سرے بود زاولاد فاروقیاں
چو خورشید انور بہ ہندوستاں *

کہ نامش بود انورالدین بداں
بود نام او تا قیام جہاں *

بہ بیت خدا رفتہ حج کردہ بود
کلہ گوشہ از فخر کج کردہ بود *

در آبا و اجداد نامي شدہ
در امرا امیر گرامي شدہ *

دلکشاے فرزند ارجمند خانہ دل روشن و صحن نظر گلشن ساخت و بآرایش جہان جان والدین محمد جان جہاں یافت *

داستان در بیان احوال با اقبال و فرہنگ نواب سراج الدولہ محمد جان جہاں انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ *

نواب سراج الدولہ محمد جان جہاں انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ از بدو قبول اسلام در اجداد شریف حضرت اعلاے ما جلیس کرسي بیست و نہم است، چوں ولادتش در لشکر صورت بست ملقب بلشکري گشت بحکم ایں مصرع —

"سالیکہ نکوست از بہارش پیداست" *

از اصغر سن در تقدیم اوامر فرض و سنن محتاط، و بگذارش نماز نوافل و تہجد از سن ہفت سالگي بموجب عادت ہم مصلائے والدۂ شریفہ تا روز شہادت مدام بارتباط و خواندن دوازدہ ہزار درودش معمول روز شب، و نا گفتن سخن دیگر تا اتمام صدش مقدم ہر مطلب، در پاس آداب امور دیني یکے از اولیائے عصر؛ و بآراستگي اسباب دنیوي ارسطوئے دہر، و از کذب و غیبت، و صغایر و کبایر معصیت دور، و در ہمہ عمر بقبولیت چیزے از دست جنب نفور، چوں کیفیت انتقال پدر بزرگوار در قصبۂ گوپامو شنید، از داغ یتیمي در خود طپید، و اضطرارش ناگزیر بندگي دید، مراسم تعزیت و لوازم استمالت با اعزہ و عشایر بہ تقدیم رسانیدہ در اجرائے و تیرۂ آبا و اجداد، و پاس شرایط معاش و معاد، و درستي اعمال و افعال آنقدر کوشید، کہ تاثیرش بتصفیۂ قلب و تجلیہ بطون ساري گردید، اگرچہ محامد عاداتش گنجایش عبارت ندارند، لیکن بعضے ازاں بقلم مي آرد *

بیان بشارت یافتن والدہ شریفہ نواب موصوف از ہاتف غیب بتولد فرزند گرامی قدر با فرو زیب *

والدہ شریفہ اش شبے وقت نیاز نماز تہجد در عین حسرت ورقت مسئلت پسر از بشارت غیبی سماعت افروخت' کہ کنار آرزویت از وجود پسرے بلند رتبت جواہر سرور خواہد انداخت' بمجرد استماعش سر از سجدۂ التجا برداشت و باز بدوگانۂ سجدۂ شکرانہ گذاشت *

بیان خواب جدۂ مادری نواب موصوف بتولد او *

جدۂ مادریش کہ از سادات صحیح النسب کرمان نژاد' و ممتاز عمدگان خیر آباد (۱) بود' و آتش اندوہ انتقال ہفت فرزند شایستہ احوال در مجمرداش شعلہ زنی می نمود' شبے در خواب معاینہ فرمود' کہ دست غیب شمعے بر شکمش افروختہ' کہ شرق تا غرب از پرتوش تجلی اندوختہ' بعد بیداری بلحاظ بیوہ‌گی خود نتیجۂ تعبیر از محالات اندیشید' و بقیاس رسا بعدم اولاد خویش روشنی وجود آں چراغ در خانۂ دختر خود یعنی زوجۂ نواب حاجی محمد انورالدین خاں بہادر فہمیدہ چنانچہ در ہماں ایام کسے را بطلب نوید خیریت دختر بقصبۂ گوپامو فرستاد' معاودت او از قربت مقدم فرزندی بشارت داد' بعد ایامے چند در اوقات دلپسند جمال جہاں آرا' و صورت

(۱) یہ شہر ضلع سیتاپور یو - پی میں واقع ہے کہا جاتا ہے کہ اس کو خیرہ نامی ایک پارسی نے گیارھویں صدی میں آباد کیا تھا لیکن صحیح یہی ہے کہ مسلمانوں نے اس قدیم جگہ ایک شہر آباد کرکے اس کا نام خیرآباد رکھا سلاطین دھلی کے ابتدائی دور میں یہاں ایک گورنر رھتا تھا اکبر کے زمانے میں یہاں ایک سرکاری دفتر تھا یہ شہر MASACHATRA (قدیم مقدس مقام) کے نام سے بھی موسوم ہے اس شہر میں بہت سے مقابر اور مسجدیں بھی ہیں ان میں سے بعض عہد اکبری کی بنائی ہوی ہیں *

یکسر بزانوے لاعلاجي رسید' خود بدولت یاس و ہمئي حکماء
دریافتہ ازروئے امید یقیني فرمود' کہ اصلا از عارضۂ عارضي توہمي
بخاطر ندارم' و بر ایام معہود حل ایں عقدہ بیاض شمشیر ناحق
مي پندارم' چنانکہ او گفت' زخمْ تّسل سرطاني التیام گرفت''
در ایام ریاست ملک کرناٹک پایاں گھاٹ شہادتش از تیغ دغاي
گروہے ظہور پذیرفت *

نقل است کہ ہنگام گیر و دار اختیار بلدۂ آرکاٹ شیخ
عبداللّٰہ مفتي آں بلدہ کتابے گذرانید' و از نگرفتن نقل اں در
خاطرش تاسفے رسید' مقارن آں حال با مفتي از خود استفسار
نمود کہ آیا نقل ایں کتاب دارید' چوں عدمش ظاہر کرد کتاب
واپس داد و فرمود کہ نقل برداشتہ اصل بما سپارید *

نقل است کہ از اتفاقات اقامت سیکاکول سید علي خاں رفیقش
از تجرد عالم شباب مبتلائے عارضۂ گشت' وبحسب رائے اہل
طبابت جہتہ انطفائے شعلۂ حرارت طلب زنے بخاطر بست' و
چوں بحضور آں حاذق علاج اسقام درون' و واقف اسباب و
علامات عوارض بطون رفت' بمجرد چار چشمي فرمود کہ ما ہم
در لشکر پادشاہي زمان طویل تجرد گذاراں ہنگام شباب بودیم'
و از لوث کبایر معاصي دامن حال نیالودیم' نشود کہ عنان
ادہم جواني دست برد فریب شیطاني گردد' و برق زناں خرمن
عفت را بسوزد' آنکس ازیں تہدید سخت ترسید' و با ستغفار
کوشید' و یاراں را از تحریک سلسلۂ خیالات فاسد با یصاح تصرفات
معنوي آقا باز گردانید' ہر گاہکہ تجرد امتداد' و عارضہ اشتداد
یافت' مصلحت صلاح اندیشاں بر ایں معني اتفاق نمود' کہ
بالضرور از رفع تجرد حافظ صحت و دافع مضرت باید بود' حسْم
اتفاقیہ آقا تصدیق مداومت را نشاید ہرچہ حفاظت نفس است
بعمل آید' چنانچہ خیال گذشتہ باز عود کرد' و مینائے توبہ
رو بشکست آورد' چوں حضور آں آگاہ خطور دست داد'

در بیان تصفیہ قلب و خرق عادات نواب ممدوح *

در ایام نظامت سیکاکول(۱) شخصے نصراللہ خاں نام از اقربائے او از رنجش بے سبب تارک نوکری شدہ در وقت وداع لبریز ایں گفتگو گردیدہ قول —

پائے گدا لنگ نیست

ملک خدا تنگ نیست *

ومعاً در جوابش از زبان با اثرش بر آمد کہ تو غلط گفتي پایت لنگ است' و ملک خدا بر تو تنگ است' از فرط بیکسي ہر جا خواہي نرسي' و بتشویش بے سر و پائي' باز بما عود نمائي' چنانچہ آنکس چند منزل رفتہ' کہ در نقاض حدود زمین داران نقیضین پایش از گلولۂ توپ شکستہ' و از ہما نجا دل خستہ و دست تردد بستہ' ہفتۂ نگذشتہ کہ بآستانش پیوستہ' آنجناب باز بحکم ترحم ذاتي بر حالش تاسف نمود' و اجرائے تفقد قدیم لازم کرم عمیم فرمود' نقل است کہ در ایام حکومت صوبۂ فرخندہ بنیاد حیدرآباد دملے موسوم بآبلۂ سرطان دور از دوستاں بر پشت نازک او نمایاں گردید' کجروي سرطان(۲) خیال اطبائے آں محال از راستي حق فہمي مرہم افضال حکیم ذوالجلال انحراف ورزید' و سمت نقب اندیشہ ہائے محال دوید' و سر تدبیر و تداوي آنہا

---

(۱) سیکا کول — یہ شہر ضلع گنجام میں دریائے لنگولیہ کے کنارے اس کے دھانہ سے پانچ میل کے فاصلہ پر واقع ہے یہ سیکاکول سرکار کا صدر مقام ہے اور وہاں کے پانچ اضلاع یعنی چکاکول' راج بندری' ایلور' مچھلی پٹن اور گنٹور کے بالکل شمال میں واقع ہے - گولکنڈہ کے سلاطین قطب شاہی سے پہلے اس کو مسلمانوں نے فتح کیا تھا - سلاطین قطب شاہی کے بعد مغلوں اور نظام نے اس پر حکومت کی نواب انورالدین خان فوجدار کرناٹک یہاں فوجدار کی حیثیت سے کئی سال مقیم رہے - یہ مقام پارچہ بافی کیلئے بہت مشہور تھا ایک زمانے میں یہاں کے مسلمان کاریگر اتنے ہی مشہور تھے جتنے کہ ڈاکہ کے کاریگر - سنہ ۱۷۶۵ - ۶۶ اس پر انگریز قابض ہوگئے اس وقت بھی یہ ضلع کا صدر مقام ہی رہا اور ساتھ ساتھ فوجی چھاونی بھی بن گیا *

(۲) ایک سوداوی ورم کا نام ہے جو نہایت سخت ہوتا ہے اور روز بروز بڑھتا جاتا ہے اسمیں سرخ اور سبز رگیں کیکڑے کے ہاتھ پاؤں کے مانند دکھائی دیتی ہیں *

گردید ' چوں عبا آوردند آنرا بپیش ممتحن فرستاد ' و پیام داد کہ حالا باید ' شبہ را از خاطر برآرد ' ازان روز آنکس قایل استغفار آنکار ' و ثابت بر قرار گشت *

نقل است کہ در ایام نظامت سیکاکول روزے بعادت معہود و وتیرہ معمول بعد از نماز صبح شستہ دست بر سفرہ نشست ' داروغۂ باورچي خانہ درحالت جنابت نظر بہ تنگيِ وقت تناول فرصت غسل نیافت ' ونان گرم در پارچہ سفید پیچیدہ بدست خود گرفتہ و خوان طعام برسر دیگرے برداشتہ بحضورش شتافت ' و بر سفرہ نہاد ' چوں نگاہش برنان افتاد ' توجہ برتناولش نفرمود ' و میل بطعام دیگر نمود ' و بخدمتگار ایماشد کہ نان از پیش نظر بر دارد و بتصرف آرد ' داروغہ ایں معني را حرکت اتفاقي پنداشت ' و خاطر را بتشویش نگماشت ' بعد چندے روز ازانکس ہماں حرکت سرزد ' تاکیدش واجب آئین خداوندي آمد ' بدستور پیشیں و طہارت مزاج متیں دست بنان نرسانیدہ داروغہ را یکسو بردہ ' سرشت جبلي خود بہ بیان آوردہ ' کہ چوں چیزے از دست جنب گا ہے گوارا نسا ختیم ' از مس نان آوردہ تو خاطر را متنفر یافتیم ' بحالت جنابت ہم کلامي ' و از خانہ بیروں خرامي ' تخلف آداب مسلماني و تقرب اوضاع شیطاني است ' آئندہ نفرت ازیں رواج لازم داني ' و خود را دریں و بال مبتلا نگرداني ' داروغہ باستغفار کوشید ' وازآں روز از معتقدان صادق گردید ' و بار دیگر گا ہے بحالت جنابت بیروں نخرامید ' نقل است کہ باوقات نظامت فرخندہ بنیاد حیدر آباد شخصے را روزے علي الصباح بنابر تفویض خدمتے طلبید ' اوبعالم احتیاج غسل ضرورتاً حسب الطلب بحضور رسید ' و بعد افاضت خدمت مبلغ نذر پیش کشید ' نواب تقدس مآب نذرش از دست جلیسے گرفت خود دست بآں نرسانید *

بیان عفت مزاج و طہارت رواج نواب موصوف *

روزے از روزہاے سکونت دارالسلطنت شاہ جہاں آباد ' ونوزدہ سالگي سن عشرت مواد ' کہ خورمي شباب را اسباب مبارک باد '

استعجاب نسیان تاکید پیشین در نفرین کشاد' و فرمود که در مذہب امامیہ شما عمل متاع مباح است' و توسلش درین کار برائے اجتناب فعل حرام صلاح' ازین تاکید بتوبہ نصوحا گردید' و باز گاہے گرد خیال فاسد نگردید *

نقل است در اوقات جلوہ افروزي او در صوبہ نتھرنگر عرف ترچنا پلّي روزے انارے چند بحضورش در آوردند' بسبب آنکہ معمول تناول چیزے بین الطعامین نداشت' داروغۂ میوہ خانہ اشارت یافت' کہ نگاہ دارد' و بوقت طعام حاضر سازد' منولعل نام از قوم کایت منشي حضور کہ زماں حضرت اعلائے ما فیل نشیں' و بخطاب راجگي فایز رتبۂ متبین' شدہ' در گوشۂ مجلس مشغول ارقام خطوط بود' و دلش بریک انارے ازاں رغبت نمود' غرض انارہا برداشتند' و از پیش نظر بردند' از نیمے خواہش منشي باستیلائے پاس در خود کاہید' و در باطن دا قرار قناعت نصف انارے ازاں گرائید' ہر چند دہان آرزویش بسان انار خام دندان طمع نمایاں نداشت' بل در پردۂ بطون بسرور حلاوت بندي دانہ ہائے حرص خندۂ پنہاں مي ساخت' لکن آنجناب کہ واقف سرایر خواطر و بر امید و یاس دلہا ناظر بود' و قبل از وقوع طلب طالب انجاح مطلب مي نمود' از آغاز تمنائے منشي تا اکتفائے تنصیف مدعاے التماس آگہي یافتہ' بعد اتمام صد درود شریف کہ درمیان آں سخن نمي فرمود انارہا واپس طلبید' وبا و بخشید' و مترشد بایں ارشاد گردید کہ در عالم اطلاق ثمر بخشي ہائے حدیقۂ کرم عمیم تقیید خواہش یک ونیم' چہ جادارد' وباصلائے خوان احسان عام شرط یک دو لقمۂ طعام حفت عقل مي نماید ازیں روداد حاضراں تعجب نمودند و زبان با قرار غیر ایں کار آگاہ دلي آنجناب کشودند *

نقل است کہ در اوقات اقامت ہندوستان' و ایام فصل زمستاں صبحے عبائے شال بنابرملبس خاص طلبید' یکے از حاضراں امتحاناً در خاطر خود تصدیق اشتہار روشن ضمیریش برعطائے عبائے مذکور بخود مشروط گردانید' و راہي بخانۂ خویش

و قصور چیزے ملایمتش را واسطہ سخن نمودہ باہم سفرہ گاں طعناً وضحکاً گفت ' کہ ایں طعام موافقت مزاج نواب شہید نخواہد کرد ' ہماں شب در خواب باغ وسیع سراسر فضا ' و عمارتے رفیع دلکشادید ' دریں اثناء شخصے بنام یاد فرمائي نواب موصوف اؤرا طلبید و اندرون باغ متصل سراپردہ عمارت مذکور بردہ استادہ گردانید ' از اندروں آوازے رسید کہ فیمابین تو ہم کشان زندگي مستعار ' ما بیقین رسیدگان بقائے پایدار ' ہمیں پردہ حایل است ' و شما از حال ما غافل ' وسمع و بصرما برقول و فعل شما شامل و از اطعمہ دنیوي حظ ذائقہ نفساني ندرایم ' مگراز نعمت ثوابش حلاوت روحاني مي بردا ریم ' سامع شنید ' و بیدار گشتہ تایب از قول گذشتہ و معتقد از تصفیہ بطونش گردید *

بیان حفظ مراتب و رعایت نواب موصوف *

دراوقات نظامت سیکاکول محمد منیرالدین خاں پسر عم خاص ساز زبان را بنغمۂ وصف مطربے نووارد آراست ' کہ ہر مجلس از سماعتش حظ سماعت داشت ' باوجودیکہ خود ازاں امور متنفر بود ' بپاس خاطر برادر طلب فرمود ' بمجردیکہ مطرب را از دور دید بہ تعظیمش برخاست ' و تالب فرش با ستقبالش شتافت ' و در بر کشید ' و باعزاز و توقیر نشانید ' و بدون استماع غنا ' بتقدیم مراسم مہمان نوازیہا ' راہي گردانید ' اہل مجلس چوں ایں ہمہ تکریم مطربے مشاہدہ نمودند از عجائبات فہمیدند ' و وجہش پرسیدند ' فرمود کہ از زمان اقامت شاہجہاں آباد میدانیم کہ ایں کس از امرا زادگان پادشاہي است ' و در کبار آں دیار معزز و مباہي ' چوں در دربار سلطاني با ایں کس بہ تعظیم و استقبال ملاقات مي کردیم ' مروت ندانستیم کہ بوقوع امتداد مدتے پاس چار چشمي دیریں گذاریم ' و بمعاینۂ افلاس او آئین پیشیں بجانیاریم ' چنانچہ اہل مجلس حقیقت او واشگافتند ' واز زبان صداقت بیانش آنچہ شنیدند دریا فتند *

و خوبي جواني را ہنگام طرب ایجاد بود؛ چهارده ساله دختر میرے از حضیض حمام بر آمده بام متصله دولت سرایش را مشرق آفتاب جمال نمود؛ خورشید تاباں با انجذاب نمي موے سرش مجمر بخور؛ بل براے بیخودي موسي عقل فروغ حسنش شعلهٔ طور؛ آبداري چارهاش با سیاہي جعد مشکبار عین الحیات و ظلمات؛ و راستي مژگانش با کجي ابروے خونخوار تیروتیغ لشکر آفات؛ بمجرد ہم نگاہئي طرفین بساط ہمکلامي تمهید یافت؛ و ایمائے چشم جادو ادا بوعدهٔ آرایش بزم شب دلنوازي ساخت؛ نواب مستطاب پس از فراغ این سوال و جواب؛ و وقوع حجاب؛ باقتضائے عالم شباب؛ تا غروب آفتاب؛ اضطراب داشت؛ و آخر روز اسباب خورمي مهیا ساخته؛ بارادهٔ انفراغ نماز مستمره مصلائے عبادت آراسته بود؛ که دفعتاً بلمعهٔ نزول نتیجهٔ انتظار تاریکي شب از نظر برخاسته و نیت نماز مغرب بتصدیق نیازصبح صادق تبدیل یافته؛ که در عین مشاہدهٔ رحماني بسان خیال شیطاني آمده نصرف جمعیت روحاني ساخت؛ و بگوشهٔ بساط خاطر تسلط جلوس یافت؛ نواب مستطاب بغیرت عفت جبلي؛ و حیائے ایمان ازلي؛ بمجرد ادائے شروط نماز مصلا پیچیده؛ و بردوش خود افگنده؛ بلا کلام خانه بمهمان گذاشته بیرون شهر خرامید؛ و تمام شب در صحرا بنافله خواني گذرانید؛ و بعد ادائے فریضهٔ صبح باز بخانه رسید؛ و مدت العمر گاہے گردآنچنان خیال فاسد نگردید؛ و مهمان تمام شب منتظر میزبان بود؛ چوں اثرش نیافت گرسنهٔ وصال دست امید از آب دیده شسته بخانهٔ خود رو نمود *

بیان تصفیه بطون نواب موصوف بعد شهادتش *

ازانجا که قوم نوایط با خاندان انوري بسبب آنکه نظامت ارکات از عزل آنها بسند شاہي و حکم آصف جاہي نصب اختیار نواب شهید گردید؛ پردلي دارند؛ شخصے از اکابرآں قوم طعام فاتحه نواب موصوف که در عهد حضرت اعلا در تمامي امصارو معموره ہائے ملک محروسه تقسیم خواص و عوام اصناف اقوام مي شود؛ خورد

صریحہ مفاخرت واقعي ایں نسب شریف مي ساخت ' چنانچہ
بریں دعوي رویائے صادقہ اش دال است ' شرح رویا آنکہ از
زبان صداقت بیان حضرت اعلي صدق رویائے صادقش بایں شرح
و بسط سامعہ افروز بار یابان بساط عنایت گردید ' کہ نواب سراج
الدولہ محمد جان جہاں انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ
شبے در خواب جناب مقدسہ سیدۃ النساء العالمین صلوات اللہ و
سلامہ علیہا و علي ابیہا و زوجہا و بنیہا الایمۃ المعصومین الطیبین
الطاہرین را دید ' کہ کلیمي را در شغل نماز از شرف جلوس
رتبۂ عرش بریں بخشیدہ ' و دامن تنزیہ ذات از غبار تشبیہ
صفات چیدہ ' او نزدیک آں کلیم مطہر و منزہ نشستہ گوشہ اش
بدست گرفتہ عرض نمود ' و زبان التجا بایں التماس کشود ' کہ
اگرچہ نظر بعفو و رحمت حضرت مي توانم ' کہ دست خود مذل
گردے تا دامن مطہرۂ مبارک و مبرا رسانم ' اما آداب بندگي
مزاحم ' توسل گوشہ حکیم برائے عطاے وافي کافي بذل مراحم
است ' تا عنایت چیزے گوشۂ حکیم نخواہم گذاشت ' و دست
ازیں اعتصام باز نخواہم داشت ' آنجناب مقدسہ تبسم فرمود '
ودو عدد طرہ و دو روپیہ مرحمت نمود ' چوں از روئے کتب
دین ' و اتفاق اہل یقین مشہور است کہ جناب مقدسۂ معصومۂ
بضعۃ الرسول اللہ اکبر ' صلوات اللہ و سلامہ علیہا و علی ائمۃ
الا ثنا عشر ' الي یوم المحشر ' از دیدۂ نا محرم بدستور رواج
حیاتش بعد ممات ہم در رویائے عالم مستور ' مگر اولاد صحیح
النسب آنجناب مقدسہ بایں دولت معزز و مفخور ' بریں تقدیر
وقوع ایں رویاے باجاہ و جلال و حصول رویت جمال الوہیت
تمثال ' بر کمال صحت سیادتش دال است ' رحمۃ اللہ علیہ ابدا *

دستور العمل اوقات والایش *

از بسکہ فیاض کارساز ہیچ گاہ بیکاري حالات پسندیدگان
خود نمي پسندد ' و اوقات شاں را منقسم مہمات رضائے خویش

بیان صلہ رحمي و اقربا پروري و لطافت بیان و نزاہت لسان نواب موصوف *

بر اہل قرابت و عشیرت خود بذل ورافت و لطف مرحمت بآں حد مبذول داشت کے روزے شخصے بحضورش ظاہر نمود کہ فلاں کس از اہل قرابت خاص بر پسر خود بچنین آئین لطف و شفقت دارد و بہماں روش پرورش مي سازد' فرمود کہ تا حیات ما کسے پدر کسے نیست و کسے خود را والد کسے نداند' و اختصاص ایں معني بذات ما شناسد' امثال ایں حکایت بسیار است' تا کجا تواں نگاشت' و اقسام ایں کلمات بے شمار' تا چند بیان تواں ساخت' لطائف کلام لطیفش انحصار تقریر ندارد' و نتائج طبع ظریفش گنجائش تحریر نمي یابد' چنانچہ توجیہ لفظ "برخوردار" سوائے معني متعارفہ بایں نفاست گفتہ' و گوہر لطائفش بچنیں نزاکت سفتہ' کہ "بر" بمعني برندہ باش و برندہ بمعني قابل فتوحات تازہ' و فیوضات بے اندازہ "خور" بمعني خورندہ باش و خورندہ بمعني منتفع مقاصد یافتہ' و متمتع مطالب پرداختہ "دار" بمعني دارندہ باش و دارندہ بمعني صاحب بضاعت فواید حاصلہ' و حافظ مایۂ محاصل شاملہ' "ایضا بتفسیرہ" معني مثل ہندي کہ "داتا کي تین گن دیوے اؤر ندیوے اؤر دیکر چھین لیوے" مشتہر روزگار' کہ کریم بر ہر سہ فعل دادن و ندادن و دادہ واپس گرفتن مختار است' آں مبدع لفظ و معني' و مخترع مضامین دلکشا' فرمود کہ اگرچہ از روے لغت ہندي معني ہر سہ لفظ منافي وضع کرم و ضد یک دیگر است' اما بغور مردم باخبر بشایستگی صفت کرم متحد و مقرر یعني "داتا دیوے" بدل راحت "اؤر ندیوے" از خود منت "اؤر دیگر چھین لیوے" از محتاج عسرت *

بیان دلائل بر ثبوت سیادت نواب موصوف *

بدلیل آنکہ جدۂ ماجدہ و والدۂ شریفہ اش از سادات عالي درجات است و بمتابعت ایں حکم شرعي کہ "اَلْوَلَدُ یَتْبَعُ خَیْرَ اْلاَبَوَیْنِ" است داعیہ صحیحۂ سیادت داشت' و از حجتہاے

انورالدین خاں بہادر ظفر جنگ سپہ سالار صاحب السیف و القلم مدبر امور عالم فرزند عزیز از جان پادشاہ بلند مکان سلطان اقلیم ہندوستان ابو المظفر جلال الدین شاہ عالم پادشاہ غازي برادر بجان برابر خسرو جم جاہ انگلانڈ جارج گریٹ برتن" والي التمغائے ملوک کرناٹک از جانب ہر دو پادشاہ و پسر چہارم عبدالوہاب نام المخاطب بشکوہ الملک نصیر الدولہ عبدالوہاب خاں بہادر نصرت جنگ' مع دو خواہر از یک بطن و پسر پنجم محمد نجیب الله نام المخاطب بمحمد نجیب الله خاں بہادر فقط از یک بطن و دختر ہفتم از یک بطن علحدہ متولد شدند *

انور نامہ *

چنیں گفت گویندۂ راز داں
که نواب ما میر عالي نشاں *
بفضل خدا داشت فرزند پنج
که آں پنج ہستند چوں پنج گنج *
نخستیں ہماں بدراسلام خاں
دگر ہست محفوظ خان از جہاں *
محمد علي خاں دگر کامیاب
چہارم پسر خان عبدالوہاب *
محمد نجیب الله خاں پنجمیں
بہر پنج دولت بزیر نگیں *
از انجملہ چوں نقطۂ انتخاب
محمد علي خان و عبدالوہاب *
دو اختر ولے ہر دو را یک شرف
دو گوہر ولے ہر دو را یک صدف *
چو دور ہمایوں درآمد بکار
محمد علي خاں شدہ نامدار *

مي دارد' اوقات شباں روزۀ نواب معلي القاب بایں اشغال انقسام داشت' و هر وقت بفواید عاداتش بدیں گونه سر انجام مي یافت' كه پاسے از شب باقي مانده بیدار' و پس از فراغ مستمره بشري و سازش وضو تهجد گذار' و تلاوت قرآن مجید و ادائے فریضۀ صبح را پاسدار' و پیش از طلوع آفتاب معمول تناول طعام' و بعد ازاں تا بلندي دو گهڑي روز تن بخواب آرام' و ازاں وقت پس از پرداخت وضو ورد اسماي الهي بر لب' و سبحۀ در دست براے نظام مهام دنیوي تا نصف النهار متوجه بار عام' و باز دو گهڑي آرائش خواب گاه و بمجرد بیداري و تیاري وضو در نماز ظهر محو عبادت خالق جهاں پناه' و تا سه پهر روز مشغول امور بیوتات' و بعد تناول طعام تحت السما' در صحن دیوان سرا' جلیس اهل علوم و درجات' چوں از همان صحبت بنماز عصر و مغرب و عشا مي پرداخت' با احبا و اقربا بلا سبقت كلام مجالست مي ساخت و تا یك پاس اول شب از مواظبت دوازده هزار درود فراغ مي یافت' و سر ببالیں استراحت مي گذاشت *

تفصیل پسراں و دختران نواب موصوف *

حضرت واحد بے شركت' و واهب بے منت' اوٗرا صاحب پنج پسر و هفت دختر فرمود ازاں جمله پسر كلاں بدرالاسلام نام المخاطب ببدرالاسلام خاں بهادر افراسیاب جنگ در عوض والد عالي درجت بحضور شاهي متعهد نیابت وزارت' و پسر دویم محمد محفوظ خاں نام المخاطب بمحمد محفوظ خاں بهادر شهامت جنگ بحر علم و فضیلت' مع چهار خواهر از یك بطن و پسر سیوم حضرت اعلي بفضله والي سریر عزو اعتلا' رائج سكۀ اقبال' حاكم ممالك اجلال' عالي رتبت والاحتشام' محمد علي نام المخاطب و ملقب از طرف پادشاه هندوستان و خسرو انگلستان "نواب والاجاه امیرالهند عمدة الملك آصف الدوله محمد علي

اہل لشکر خاردامان است ' و برآمد کار در ہجوم اغیار غیر امکان ' جواب فرمود کہ بتوکل خدا بلا وسواس بلشکر ظل سبحانی روی و مستعد پژوہش مقصد شوی ' و مخلص خان امیر واسطہ کار ' و بر آمد مدعایت را مدد گار ' خواہد شد ہرکاہکہ بایں اشارت مبشر گشت ' زاد راہ عزیمت مصمم بربست ' دریں اثنا دولت وہبی با مدادش استقبال ' و عزت ابدی باعانتش استعجال نمود ' یعنی بعد رحلت نواب حاجی محمد انورالدین خاں بہادر رفاقت و دیانت او و تاسف مفارقت ناگزیرش برخاطر دریا مقاطر پادشاہ جہاں پناہ بگذشت ' از راہ رفقا پروری و فدویاں نوازی فرمان لازم الاذعان شاہنشاہی بطلب فرزندش محمد جان جہاں نافذ گشت ' و شرحش در ذیل مرقوم است ' بوضوح تواند پیوست *

شرح فرمان عالی شان حضرت ظل اللہ محمد اورنگ زیب عالمگیر

پادشاہ متضمن طلب بنام نامی نواب سراج الدولہ محمد جان جہاں

انورالدین خان بہادر شہامت جنگ *

شرافت و نجابت مرتبت ' اعتماد و رفعت منزلت ' زبدۂ خانہ زادان یک رنگ ' فدوی خاص الخاص با فرہنگ ' لایق العنایت والاحسان ' محمد جان جہاں مورد مراحم و عنایات والا بودہ بداند ' کہ دریں آوان ملالت اقتران وقوع ارتحال فدوی خاص با اختصاص شیخ اقدس حاجی محمد انورالدین خان بہادر ملال خاطر شد ' کہ مرد خدا ترس و شخص دیں دار بود ' و خدمات پادشاہی را بدیانت و رونق سرانجام داد ' و مارا از خود راضی داشت ' خدایش بیامرزد ہمچو اشخاص دریں زمانہ کمتراند ' بیت —

آنچہ برجستیم و کم دیدیم و بسیارست و نیست
نیست در معنی بجز انساں کہ بسیار است و نیست *

باید کہ آں زبدۂ خانہ زادان راضی بر ضائے الٰہی باشد و توجہات مابدولت و اقبال را برحال خود روز افزوں داند ' و خود را

چناں شد کہ از فربخت سعید
زمانہ بد و داد تیغ و کلید *
در آبا و اجداد نامي شدہ
در امرا امیر گرامي شدہ *

داستان در بیان روانہ شدن نواب سراج الدولہ محمد جان جہاں انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ بحضور محمد اورنگ زیب عالمگیر بادشاہ حسب الصدور فرمان عالي شان و بموجب ایماے والد نامدارش در رویا *

اگرچہ دریں تجربہ گاہ غم و سرور' و امتحان کدۂ ماتم و شور' بمقتضاے تخمیر بشري احتمال کدورت اندوہ اضطراریست' و بموجب عادت انساني اصطبار مصیبت درد لاچاري' لاکن الم یتیمي خاصہ درعالم کم سني آفتے است بے پناہ' و بلائے بے پدري بحالت طفلي حادثہ ایست جانکاہ' نواب سراج الدولہ بہادر از بیکسي عالم حرمان سایۂ پدر بزرگوار و بے وسیلگي روداد ہجراں وسیلۂ والد نامدار' مشوش معائنہ حال' و مضطر تصورات مآل' مي بود' فضل بے ہمال (۱) نعم الوارثین بایں پردہ دست عاطفتے کشود' کہ شبے در حالت خواب دید کہ خود بزیارت پدر بزرگوار رفتہ' واو تکیہ بمرقد نشستہ' و بمجرد دو چار شدن فرمودہ' کہ پہلوے قبرم غلط خواني قرآن از مردم مرا تنگ نمودہ' نمي تواني' کہ ورق ایں کراہت برگرداني' عرض کرد کہ ایں کار موجب فخر و عزت جاوداني است' آئندہ کار بند احتیاط آں خواہیم بود' باز فرمود' کہ اقامت بے حاصلت دریں جا' و گوارائے رنج و عنا' از چیست' و پا بدامن کشیدن درعین تحصیل فواید سیر و سفر از آئین مصلحت نیست' کشایش باب روزیت در کرو غزیمت لشکر شاہي است' و کفلک درکامت مستعد سوبراہي' عرض کرد کہ اندیشۂ عدم آشنائي

---

(۱) بروزن کمال بمعنی مانند — ہمتا — مثل — نظیر — شریک *

صلي الله عليه واله وسلم و بر فقرهٔ نمی خواهد که هندوے پلیدے در دیوان خانه دخل داشته باشد٬ جزاک الله في الدارین دستخط فرمود٬ و پیشاني عرضي را بنقوش این عبارت مزین نمود٬ که محمد خان جهان خان فرزند حاجي محمد انورالدین خان اگرچه جوان و تازه وارد است اما هنوز عذرو تزویر لشکریان درنیافته٬ و بادراک سرشت آنها نشتافته٬ در امرمرجوعه جاهد٬ و باهوش، و صالح و عابد است٬ او را بریں خدمت مقرر نمایند٬ و اختیاز آں بدستش سپارند٬ ازاں زماں تعهد اهتمام دیوان خانه پادشاهي مزید خدمات سابقه گشت٬ و درهماں ایام بتقدیم خدمات پسندیده با مکنت و جاه خود عهد ترقي بربست *

بیان مخاطب گردیدن بخطاب والد نامدار خود و سر فرازي یافتن بخطاب بهادري از پیشگاه خسروي *

روزے از روزهائے عروج دولت او لشکرے حسب الحکم محمد اؤرنگ زیب عالمگیر پادشاه به تنبیه غنیمے ناخب و اتفاقاً بعین منازعت درکوهسارے از غلبه و محاصرهٔ بدخواه تنگي میدان تردد یافت٬ قریب بود که سررشتهٔ ثبات از دست استقلال لشکر شاهي رود٬ و پائے مجاهداں ازحد قیام بلغزد٬ جملة الملک(۱) اسد خاں بهار وزیر اعظم سواد هندوستان از نوشته واقعه نگار آگهي

(۱) جملة الملك اسدخان بهادر آصف الدوله جملة الملك کے خطاب سے مشہور تھے خاندان ترکمان سے ان کا تعلق تھا ان کے والد شاہ عباس کے ظلم و ستم سے تنگ آکر ایران سے ہندوستان چلے آئے اور شہنشاہ جہانگیر کے ملازم ہوگئے پادشاہ نے انہیں ذوالفقار خاں کا خطاب دے کر اعلی عہدہ پر فایز کیا اور انکی شادی نور جہاں کے رشتہ داروں میں کرادی ان کے فرزند اسد خاں جو سنہ ۱۶۳۱ع میں پیدا ہوئے تھے بہت جلد شاہ جہاں نے انہیں اپنی نگرانی میں لے لیا اور انکی شادی وزیر آصف خان کی لڑکی سے کرادی اور بخشی ثانی کا عہدہ عطا کیا سنہ ۱۶۷۱ع تک وہ اسی عہدہ پر فایز رہے اس کے بعد انہیں منصب چار ہزاری عطا ہوا اور پھر عہدہ وزارت اور منصب سات ہزاری ملا سنہ ۱۶۸۴ع سے وہ مسلسل دکن کے انتظام کے لئے مامور رہے - بہادر شاہ کے زمانے میں نظام الملک آصف الدولہ کے خطاب کے ساتھ وکیل الملک مقرر ہوئے - ان کے فرزند ذوالفقار خان صمصام الدولہ امیرالامرا بہادر نصرت جنگ کے خطاب کے ساتھ دربار میں اپنے نائب مقرر کئے گئے *

بحضور اشرف، اعلي برساند' چون ایں فرمان بزینت دستخط خطاب شیخ اقدس بر نام حاجي محمد انورالدین خاں بہادر شرف و رود یافت' نواب سراج الدولہ بہادر ورودش پیش دستي نتیجۂ ارادت و سبقت حاصل عزیمت' پنداشتہ' و دیدۂ دل را بنور سرور بیکراں انپا شتہ' و مفاخر و مباہي' برخصت علایق و لواحق راہي حضور شاہي گردید' چوں متصل لشکر نصرت اثر رسید' باستقبال شخصے از معتمدان مہمات سلطنت و استحصال شرف ملازمت و بذل مکارم عنایت' و عطائے جاگیر و افاضت خدمات مفوضہ پدر معزز عزت وراثت' و از دست داد اعانت مخلص خاں امیر حضور مختص بساط خلافت و روشناس تعبیر خواب باسعادت شد *

بیان حصول خطاب خاني از حضور سلطاني *

وقتیکہ نواب سراج الدولہ بہادر از ملازمت حضور بہرہ ور' و مامور برخدمات مفوضۂ پدر گردید' بخشي فرد اسمش براے زینت دستخط خاص بہ نظر اشرف گذرانید' پادشاہ بدست مبارک خود از قلم تراش " نقطۂ " جیم " ازاں حک نمود و نقطۂ " خا " بنہاد و فرمود' کہ چوں در ملازمین ما امیرے موسوم بجانجہاں خاں بالجیم است نام فرزند حاجي محمد انورالدین خاں بہادر خان جہاں خاں بالخاباید بود' چنانچہ ازہماں روز خطاب خاني براسمش افزود *

بیان مامور شدن بر خدمت پیشکاري داروغگي دیوان خانہ

پادشاہي *

روزے حمید الدین خاں داروغہ دیوان خانہ پادشاہي بہ سبب آنکہ ہندوئے پیشکار داشت عرضي بحضور گذرانید کہ بندہ بمذہب حسن عقیدت خود دیوان خانۂ والا را بمنزلۂ مکۂ معظمہ و مدینۂ منورہ مي داند' و نمي خواہد کہ ہندوئے پلیدے در دیوان خانہ دخل داشتہ باشد' امید آں دارد کہ مسلمے بر عہدۂ پیشکاري از حضور قرار یابد' پادشاہ بعد ملاحظہ عرضي بر لفظ مکہ معظمہ زادہا اللہ شرفا و تعظیماً و بہ نام مدینۂ منورہ روحي فداک یا رسول اللہ

محمد خان جہاں انورالدین خاں بہادر گردید' و روز بروز پایۂ درجاتش بتصاعد گرائید(۱)' و در زمان شاہ عالم بہادر شاہ خلف اکبر محمد اورنگ زیب عالم گیر پادشاہ از آرائش امورات عمدہ مقبول بارگاہ خلافت' و مفتخر با فزائش منصب و خطاب شہامت جنگ گردید' و در اوقات محمد شاہ پاشاہ بدرجۂ اعلائے امارت و ازدیاد مناصب و سازواري خطاب سراج الدولہ بعہدۂ نیابت و زارت رسید *

داستان مامور شدن باصلاح امور مملکت دکہن بہمراہي وزیرالملکت و وکیل‌السلطنت نواب(۲) آصف جاہ نظام الملک نظام الدولہ چي قلیچ خاں بہادر فتح جنگ(۳) از حضور محمد شاہ پاشاہ و رسیدن بدیار دکہن و مامور شدن بر نظامت سیکاکول وراج بندر و مچہلي پٹن بلاد پرشور وفتن *

از بسکہ اقبال ازلی در کہن کار سرانجام بخش ظہور اقتدارش

(۱) شاہ عالم بہادر شاہ عالمگیر کے چھوٹے بیٹے تھے ان کو شہزادہ معظم بھی کہا جاتا ہے – سنہ ۱۶۴۲ع برہان پور میں ان کی پیدائش ہوی جو دکن میں واقع ہے سنہ ۱۶۶۴ع میں وہ باقاعدہ سلطنت بیجاپور' گولکندہ اور مرہٹوں کے خلاف دکن کی طرف بھیجے گئے - کچھ دنوں چند بدگمانیوں کی وجہ سے اپنے باپ کے معتوب نظر بنے رہے اور پھر سنہ ۱۶۹۹ع میں کابل کے گورنر ہوگئے – وہ ابھی کابل ہی میں تھے کہ ان کو اپنے باپ کے انتقال کی خبر ملی اس کے بعد وہ فوراً کابل سے واپس چلے آئے اور اپنے دیوان منعم خان کی مدد سے بہادر شاہ کا لقب اختیار کرکے تخت نشین ہوئے اور اپنے بھائی اعظم کے ساتھ جنگ کرکے اسکو شکست دی - بہادر شاہ اول نے تقریباً پانچ سال حکومت کی فروری سنہ ۱۷۱۲ع لاہور میں ان کا انتقال ہوا وہ بہت ہی نرم طبع صاحب علم' کشادہ دل اور وسیع النظر آدمی تھے امور سلطنت کو انہوں نے نہایت خوش اسلوبی کے ساتھ انجام دیا اور سلطنت کے وقار کو باقی رکھا *

(۲) بانی خاندان آصفیہ نواب قمرالدین خان حضرت ابوبکر صدیق کی اولاد سے ہیں آپ کے داد خواجہ عابد خان شاہ جہاں کے زمانہ میں ایران سے دہلی آئے اور اعلی خدمت سے سرفراز ہوے عالم گیر کے عہد میں مزید ترقی ہوی گولکنڈہ کے محاصرہ میں شہید ہوے زیر تالاب حمایت ساگر آپ کا مقبرہ موجود ہے *

آپ کے فرزند خواجہ شہاب الدین خان ہیں جنکی شادی شاہ جہاں کے قابل وزیر سعد اللہ خان کی دختر سے ہوی تھی عالمگیر کے دربار سے آپکو غازی الدین خان فیروز جنگ کا خطاب عطا ہوا تھا – کارہائے نمایاں اور اعلی قدر مراتب کے بعد آپ کا انتقال ہوا * (باقی صفحہ نمبر ۵۰ پر ملاحظہ ہو) *

یافت ' وجہت و گذارش سرگذشت لشکر ' و ضرورت اعانت فوج دیگر ' عجالتاً بحضور شتافت ' چوں ظل سبحاني دراں زماں بہ تسبیح خانہ تشریف مي داشت ' بعدم وقت دربار آداب بارگاہ خدا وندیش نگذاشت ' ناچار از نواب سراج الدولہ بہادر کہ دراں اوقات فقط محمد خاں جہاں خاں خطاب و عہدۂ داروغگي شیخ خانہ و پیشکاري دیوان خانہ داشت ' و بمقام معینۂ خویش نشستہ بود ' خواہش توسط عرض مدعا نمود ' چنانچہ او قریب پردۂ آں مقام استاد ' و عرضہ داد ' ہرگاہکہ پادشاہ بمعمول سکوت مابین عصر و مغرب سخنے لبریز نگر دانید ' ومگر برابر عرض حال لشکر صدائے قرأت بسم اللہ الرحمٰن الرحیم و اللّٰہ اکبر از اندرون پردہ شنید ' بوزیر حکم رسانید ' کہ رحمان خاں و رحیم خاں دو رسالہ دار خاص چوکي را بارسالۂ اکبري متعین حضور باعانت لشکر رواں گرداند ' چنانچہ وزیر حسب الحکم جہاں تسخیر معاً عمل نمود ' و گرہ از کار لشکر و ماندہ کشود ' ظل سبحان پس از ادائے فریضۂ عشا معمولا از حکم بار عام حاضراں را مباہات بخشید ' و از وزیر حقیقت مذکور پرسید ' و از عرض جوابش کیفیت روانگي رسالہ داراں و رسالہ معلومہ دریافتہ بکمال استعجاب مستفسر گردید ' کہ رسانندۂ حکم کیست ' و سند تحقیقش چیست ' وزیر مدارج صدورش معروض داشت ' بعد ازاں التفات خاص برائے تفسیر آیۂ وجہش محمد خان جہاں خاں را مخاطب ساخت ' عرض کردکہ ارشاد والا کارفرما گشت ' فرمود تفصیل ادراکش منظور است ' گذارش نمود کہ چوں قرأت بسم اللہ الرحمٰن الرحیم و اللہ اکبر بعالم سکوت تسبیح خانہ خلاف معمول برابر عرض حال لشکر سامعہ نوازي فرمود ' بقیاس آنکہ فعل بادشاہي خالي از کار نباشد ' و کلام خسرہي ہیچ گاہ سامع را بے بہرۂ مقصود ندارد ' درک فدوي کہ مستعد کامیابي بود از الفاظ مترسدۂ صدر اقتباس اشارات نام رسالہ داراں و رسالہ مشخصہ نمود ' پادشاہ ازیں معني بہ نہایت سرور اورا مشمول اعزار تحسین و آفرین ساخت ' و بعطائي خطاب والد نامدارش ' و بازد یاد خطاب بہادري و منصب دو ہزاري دو ہزار سوارش ' نواخت ' چنانچہ مخاطب

پادشاہ رسید ' و بحسب پذیرائے التماس ضرورت جہت اصلاح مفسدہ دکہن نواب سراج الدولہ بہادر نایب وزارت را باچند امیر باتدبیر ہمراہ خود گردانیدہ ' نازل دیار دکہن گردیدہ ' ہریکے را از امرائے متعینہ بر شغلي مامور ' و نواب سراج الدولہ بہادر را بنابر رفع مفسدہ فتنہ و دفع تخلل منزمنہ و سر کوفتن زمین داراں خیرہ سر ' و خاشاک سوختن اقسام شرر و ضرر مچہلي پٹن و سیکا کول و راج بندر پسندیدہ ' مرخص نمود ' چنانچہ بداں موجب نواب موصوف با فوجے قلیل بآں صوب رسیدہ ' بمعرکہ آرائے قتال و جدال داد صولت مردانگي دادہ و بہ نقتیل سونیا و تہزیم رام راج مار دو زمیندار مفاسید آں سواد ' کہ بکثرت اسباب فساد ' و قوت مایۂ عناد ' تکبر داشتند ' و بمقاومت سر رعونت افراختند ' دست انتقام کشادہ از آب شمشیر غبار ادبار آں خیرہ سراں نوعي فرونشانید ' کہ باز سر نکشید ' و آں ملک از بہار اختیار حکومت او رشک گلشن گردید *

از انور نامہ —

شد آں ملک در عہد او چوں بہشت
نیامد دگر فتنہ از دیوزشت *

داستان مصاف نواب موصوف یعني نواب سراج الدولہ محمد خاں جہاں انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ بانورالدین نام ولد حاجي حسین سر کردۂ تعلقۂ راج بندر و بضبط آمدن سواد صدر *

بمثالیکہ حماقت سرشاري در آئینۂ متخیلہ خواب صورت نفس خسیس بدست خود را منعکس دیدہ ' و ابلیس لعین فہمیدہ ' از کمال غضب آہنگي آویزي ریشش سرچندگي ' زاد ' و بصدمۂ ضربش بیدار ' و از معاینۂ گرفتاري ریش و اذیت برداري سر خویش دل افگار ' و در دست خجلت گرفتار ' شد ' نشاۂ صہبائے دنیائے دوں دماغ بعضے

ہے – اپریل سنہ ۱۷۴۸ع میں انتقال کیا ان کے بعد ان کا بیٹا احمد شاہ اول تخت نشین ہوا – اس کے زمانے میں ہندوستان پر نادر شاہ اور مرہٹوں کے حملے شروع ہوگئے نیز احمد شاہ ابدالي کا پہلا حملہ ہوا – احمد شاہ سلاطین مغلیہ میں سب سے آخری سلطان ہے *

بود، وشکوۂ ابدی درپردہ پر مطلب سامان از تقاضے اعتبارش تیار
می نمود، نواب آصف جاہ پس از جنگ مبارز خاں بحضور

غازی الدین خان کے فرزند سعد اللہ خان کے نواسے نواب میر قمرالدین خان ہیں جو آصفجاہ کے مبارک لقب سے یاد کئے جاتے ہیں آپ سنہ ۱۵۸۲ع میں تولد ہوے عہد عالمگیری میں ترقی کرتے ہوے منصب چار ہزاری کے ساتھ قلیچ خان کے خطاب سے سر بلند کئے گئے شاہ عالم بہادر شاہ نے آپکو خان دوران خان کے خطاب سے صوبہ داری اودھ اور فوجداری لکھنو پر مامور کیا جہاندارشاہ کے زمانے میں آپ خدمت سے کنارہ کش ہوگئے اور گوشہ نشینی اختیار کی - عالمگیر نے دکن کی فتح کے بعد اپنے سب سے چھوٹے فرزند شہزادہ کام بخش کو یہاں کا صوبہ دار مقرر کیا تھا جب عالمگیر کے بعد خانہ جنگی برپا ہوی تو شاہ عالم بہادر شاہ کا دکن پر بھی قبضہ ہو گیا شاہ عالم کے صرف چار سالہ عہد حکومت کے بعد جہاندار شاہ مسند حکومت پر متمکن ہوا مگر مغلیہ سلطنت پر تباہی آچکی تھی سکھہ - مرہٹے، اور راجپوت سر اٹھا چکے تھے بادشاہ کی نا اہلی اور طرفہ عیش و عشرت کی مشغولی نے بہت جلد ملک کے حصے بخرے کردئیے *

فرخ سیر سید عبداللہ اور سید حسین دو امیروں کی مدد سے حکمران ہوا اور آصف جاہ کو نظام الملک فتح جنگ کے خطاب کے ساتھہ دکن کی صوبہ داری پر مامور کیا مگر دربار میں سیدوں اور ان کے رشتہ داروں کا زور تھا چند سال بعد فرخ سیر کو قید اور قتل کرکے رفیع الدولہ اور رفیع الدرجات کے بعد روشن اختر محمد شاہ کو تخت دھلی پر بٹھایا گیا اور نظام الملک کو دکن کی صوبہ داری سے فوجداری سنبل و مراد آباد پر متبدل کردیا گیا - حسین علی خان نے دکن کی صوبہ داری اپنے نام کرلی - نظام الملک کو مراد آباد کے بعد مالوہ کی صوبہ داری دیگئی امرائے دربار سیدوں کے عروج سے جل گئے آپس میں نفاق ہوگیا آئے دن کی بد انتظامی سے تنگ آکر نظام الملک مالوہ سے دکن کی طرف متوجہ ہوئے اسی عرصہ میں سیدوں کا آفتاب غروب ہوگیا دونوں بھائی قتل ہوگئے *

اب محمد شاہ نے نظام الملک کو دکن سے طلب کرکے قلمدان وزارت آپکے تفویض کیا (سنہ ۱۱۳۴ھجری) آپ انتظام ملک میں مشغول ہوے اس زمانہ میں نادر شاہ کا نادری حملہ ہوا سلطنت دھلی کی حالت نہایت کمزور ہوگئی اگرچہ آپنے بہت کچھہ کوشش کی مگر خود غرض لوگ آپ کے خلاف محمد شاہ کو بہکانے لگے جس کے باعث آپ بادشاہ سے اجازت لیکر دکن کی جانب متوجہ ہوے (سنہ ۱۱۳۶ھ) *

آپکی وزارت کے زمانہ میں یہاں (دکن) عماد الملک مبارز خان صوبہ دار مقرر کیا گیا تھا آپکی واپسی پر وہ مقابلہ کیلئے آیا شہر کھرہ کی لڑائی کے بعد آپ منصور و مظفر داخل اورنگ آباد ہوے اس طرح آصفجاہ کی خود مختار حکومت کا آغاز ہوا - پچیس سال تک آپنے نہایت کامیابی اور عمدگی سے مسند دکن پر حکمرانی کی - سنہ ۱۱۶۱ ھجری میں آپکا انتقال ہوا *

(ماخوذ از یورپ میں دکھنی مخطوطات صفحہ ۴۷۴ از نصیرالدین ہاشمی)*

(۳) محمد شاہ کا دوسرا نام روشن اختر بھی ہے ان کے والد کا نام جہان شاہ تھا جو بہادر شاہ کے لڑکے تھے محمد شاہ اپنے دو چھوٹے بھائی رفیع الدرجات اور رفیع الدولہ کے بعد جو صرف تین تین مہینے حکومت کرنے کے بعد انتقال کرچکے تھے دو سید بھائیوں کی مدد سے سنہ ۱۷۱۹ع میں تخت نشین ہوے انھوں نے سیدوں کے زوال کیلئے حیلہ سازیاں کیں اور سنہ ۱۷۲۱ع میں اپنی مطلق العنانی کا دعوا کردیا لیکن اپنی حکومت کو زوال پذیر ہونے سے بچا نہ سکے - وہ تقریباً تیس سال تک حکومت کرتے

(بقیہ نمبر ۵۱ پر ملاحظہ ہو)*

بیان صدور فرمان عالي شان از حضور محمد شاه پادشاه متضمن تحسین و تفویض نظامت صوبۂ فرخندہ بنیاد حیدر آباد در جلدوے فتح نمایاں تعلقہ راج بندر بنام نواب موصوف *

ہرگاہ کہ نواب موصوف فساد بد نہادان تعلقات مفوضۂ خود بآئین بہیں برداشت ؛ و از کاربندي انتظام ہمگي مہام و تسخیر تعلقہ راج بندر علم اشتہار شجاعت و فطانت بلند ساخت ؛ و زر ناموصول واجب الوصول چند رسالہ از حسن ترددش سبیل تحصیل یافت ؛ مفصلا بجناب ظل الہٰي و وزارت پناہي نگاشت در جوابش نشور سلطاني با مضمون تحسین و افاضت نظامت صوبۂ فرخندہ بنیاد حیدرآباد ؛ در جلدوے تقدیم و تنظیم مہمات تعلقات آں سواد ؛ و تقتیل و تنبیہ اہل فساد ؛ بایں عبارت مرقومۃالذیل شرف ایراد و عزاصدار داد *

شرح فرمان شاہي *

امارت و ایالت مرتبت ؛ رفعت و ابہت منزلت ؛ شیر بیشۂ روز جنگ ؛ منہدم ساز باغیان شقاوت- آہنگ ؛ در دریائے شجاعت و مردانگي ؛ گوہر معدن معدلت و فرزانگي ؛ فدوي خاص با اختصاص بے ریوورنگ سراج الدولہ محمد جان جہاں انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ ؛ بعنایات پادشاہانہ ؛ و نوازشات خسروانہ ؛ معزز و مباہي بودہ ؛ بداند کہ دریں ایام میمنت آغاز مسرت فرجام ؛ عرضداشت آں فدوي خاص با اختصاص متضمن تاخت و یورش بہادرانہ ؛ و کشش و کوشش مردانہ برگروہ شقاوت پژوہ ؛ و تحصیل زر پادشاہي ؛ از خیرہ سران نشاۂ بیراہي ؛ از نظر استادہ گان پایۂ سریر خلافت بگذشت ؛ و باعث فراوان تحسین و موجوب بیکران آفریں گشت ——

بیت — "ایں کار از تو آید و مرداں چنیں کنند
بردست و بازوئے تو ہزار آفریں کنند *"

تنک ساغران را در مستي مضرت رساني از امتياز يگانه و بيگانه تهي مي سازد، و بيخودي غفلت سوزش جنون خيال اکثرے را در هنگامه سنگ ساري فعل ناداني بے خبر از شکست سرخويش مي دارد، چنانچه در تعلقه راج بندر نورالدين نام جاده پيمائے انحراف اطاعت، و رهگرائے اختلاف عبوديت گشته، و پدر خود حاجي حسين نام سر کردۀ آنجا را کشته، بجايش نشست، و لشکرے فراهم، و با زميندارن آن ناحيت اتفاق محکم نموده، کمر بغي و طغيان بربست، و افواج آصفي را پيهم بشکست، نواب سراج الدوله بهادر حسب الحکم نواب آصف جاه در خشک سالي مروت سرکشان، و خزان حديقۀ خاطر ستم رسيدگان، بسان سحاب سايۀ مکرمت بر آن سر زمين انداخته، و برنگ نسيم با هتمام نزاهت آن صوب تاخته، از بارش تير و تفنگ دلاوران، و خيابان بندي صفوف پردلان، و گل کاري زخم شمشير مبارزان، و غنچگي هائے سکوت لاف دشمنان، و نغمات تهورانۀ بزن و بستان، و گلبانگ عنادل زبانهائے الاماں، هنگامۀ بهار برپا ساخته و با نهدام فتنه انگيزان گردنش نوعيکه بايد پرداخته، و تن آن سرکش باديه انحراف را از بارسر سبک ساخته، و سران خيره دماغ داعيه پيل تني را از سر نيزه تن داده، تعلقۀ راج بندر را در حوضۀ تصرف خود آورده، گوئے دلاوري و بهادري از همسران روزگار خويش برده، چون آن فتح نماياں روز چهارشنبه بود، بروز عطارد هر هفته، نواختن شاديانۀ پنج وقته، مقرر فرمود، و معمولش تا حال در توپ خانۀ سرکار حضرت اعلا مثل مداومت نوبت آدينه روز فتح پهولچري جاريست و استدامت آن تا دور زماں مطلوب تمامي بندگان حضرت باري "ان الله علي کل شي قدير" *

از انور نامه ـــ

برآن فتح نواب عالي وجود
بشکرانه بگذاشت سردر سجود *

نواب سراج الدوله بهادر تخریب بنائے بطلان مناسب فهمیده ' و پورهٔ مذبوره را بغارت رسانید ' نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ از وقوع این کار پیام تعرضانه صادر فرمود ' و او جواب باین عنوان گذارش نمود ' که در شرائط امور دینی و ضوابط احکام الهي او حدود شرع نبوي صلي الله علیه و آله و سلم پاس احدے نا منظور ' و رعایت کسے درین امور غیر دستور است ' و بیگم بکمال رنجش و تمام خلش ' در خود پیچیده و کشیده ' و حقیقت مرقومه را با شکایت بے حصر و احصا مسطور شرح مفصل ' و بحضور نواب آصف جاه که در ملک کرناتک پایان گهات محاصرهٔ قلعهٔ ترچنا پلي عرف نتهر نگر داشت مرسل ' گردانید ' جوابش باین مضمون نافذ گردیده ' که دینداري و صلاحیت شعاري ' و خدا داني و راست کرداري سراج الدوله بهادر مقتضي آن نیست که در معاملاتش کسے را جائے تعرض باشد ' اگر شما را با او موافقت نیفتد ترک سکونت حیدرآباد ' و اختیار اقامت اورنگ آباد ' بعمل آید از ورود این حکم زبان شکوه دوایان لال ' و ارتکاب مکروهات محال شد *

بیان قصاص زوجهٔ ساهو بحکم نواب موصوف *

ساهوکار گجراتي نژاد با سرمایه ' و در امثال و اقران خود گران پایه ' از قضیهٔ خانگي قتل زن خود نمود ' و مادهٔ عوضش مستعد ریزش بود ' ورثائے مقتوله رجوع بدار العدالت آوردند هرگاه که حکم بقصاص جاري گشت ' قاتل بنمایش توقع زر زبان متعرضان و اهل دربار بست ' و ارباب فتوي بدریافت رضامندي مزاحمانش حکم دیت دادند ' و گره ارادهٔ سزا از رشتهٔ خاطرها کشادند ' خود بدولت قرار داد همه را دریافته فرمود که قیام ایوان ریاست بر دو رکن شرع و توره (1) است هرچند که اهل شرع یعني ارباب کتاب بحیلهٔ رضائے وارثان مقتوله دیت را قائم مقام قصاص نمایند ' لیکن اهل توره

---

(1) واو مجهول سے - قانون - دستور العمل - رسم *

درین آوان سعادت توامان و زمان بهجت اقتران از راه خانه زاد پروري و فدوي نوازي آن لایق العنایت و الاحسان را به تفویض صوبه داري فرخنده بنیاد حیدرآباد سرفراز و سربلند فرمودیم باید که شکر و سپاس این مواهب عظمي به تقدیم رسانیده در تنسیق و تنظیم امور صوبه داري مذکور سرگرم نوکري پادشاهي باشد و عنایات و نوازشات ما بدولت و اقبال بر حال خود روز افزون داند بعد صدور این فرمان شاهي نواب آصف جاه اورا از سیکاکول طلب داشته بعطیات سلطاني امتیاز و اعزاز داد و ضبط و نسق صوبهٔ حیدرآباد در دست اختیارش نهاد و خود باجنود ممالک دکهن جهت آرایش مدعاے مرکوزه سالها سمت خطه کرناتک پایان گهات بیرق نهضت بکشاد *

داستان نظامت نواب سراج الدوله در صوبهٔ فرخنده بنیاد حیدرآباد *

نواب سراج الدوله بر طبق فرمان بادشاهي و حکم وزارت پناهي متوجه و مسلط حکومت حیدرآباد شده بتوقیر زراعت و تکثیر محاصل و تبدیل رواج باطل و تنبیه متمردان و توقیر حق پرستان و منع رسوم مناهي و مسکرات و قطع سر رشتهٔ ملاهي و بدعات کوشید و در بیگم پوره (۱) آباد کردهٔ والدهٔ نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ هم احکام بندوبست شرعي نافذ و روان گردانید چون کار پردازان آنجا بدماغ نشاء غرور بودند بر امتناع آن امور متابعت ننمودند آنگاه بیگم را بنابر منع مکروهات معمورهٔ مذکورهٔ علاقه ما که خارج احاطهٔ حکومت شما است کار ندارند و خاطر را ازین داعیه تهي سازند ازین معني غیرت حق پرستي

---

(۱) ضلع شولاپور صوبه بمبئی میں ایک قریہ ہے جو بھیمانَدی کے کنارے آباد ہے یہ قریہ اورنگ‌زیب کی لڑکی کے نام سے موسوم ہے اس لڑکی کا انتقال اسی مقام پر ہوا تھا جبکہ اورنگ زیب مقام برہمپوری کے پاس خیمہ زن تھے جو بھیما ندی کے روبرو واقع ہے *

ذاتي و حرکت عرق غیرت جبلي جوابش ارقام فرمود' که "اگرچه اداۓ وجه منازعت و اقدام آئین مصالحت نظر بصلاح حال و مناسبت قصور استعداد جدال از مصالح جهان باني است' لیکن ایصال جزیه بکفّار کسر حمیت مسلماني' بحوله و قوته عزیمت بدکیش جز هزیمت بیش نخواهد دید' و سرکشي غنیم جز بفروتني هراس و بیم نخواهد کشید' بعد طراز این رقوم و ارسال صوب موسوم بافوجیکه مقابل لشکر مخالف از صد یکے خواهد بود بمحض اتکاۓ مدد کردگار کمر عزم پیکار استوار نمود' ولواۓ همت را بلند ساخته تا قصبهٔ میدک(۱) مستقبل معاند شتافته' سینه بسینه و دیده بدیده اش در میدان قریه اندول صف کشید' و بگرمي کار زار بآں مرتبه کوشید' که سه شباں روز شمشیرے روے نیام' و دیدهٔ چشم آلام' ندید' روز چهارم بتائید ناصر وحید غالب مجادل و معاقب مقابل گردیده' و تاده منزل سرگرم ستیز بوده و مخالف را رو بگریز نموده' تا سرحد رسانید' و خیام و اسباب ریختهٔ پریشان حالي فرار مقهور' بضبط سرکار منظور' و سپاه خود را مالک اموال سپاه مغرور' نموده' مظفر و منصور' و بشکر شکور' مشکور بجلدوهٔ معاودت' واشعهٔ مراجعت' شهر حیدرآباد سراسر نور' و از قدوم سعادت میمنت معمور فرمود' ازاں باز دلیریش بر صفحهٔ خاطر قوم مرهته منقوش' و تامدتے سوال وجه معمول از دل آنها فراموش' و حکایت نامش دراں زمان پریشاني خواب جوان مردان خیره سر' و موقوفي گریه کود کان ناز پرور' و سطور این احول تا قیام دوراں گواه سلسلهٔ گوهر انعام مبارزان معرکهٔ ظفر' و شاهد کمند گردن و سر گریز پایان راه خسران و ضرر گشت *

---

(۱) علاقه حیدرآباد میں ایک قصبه هے جو منجیرا ندی کے سیدهے جانب حیدرآباد سے تقریبا پچاس میل کے فاصله پر شمال میں واقع هے *

يعني جمهور رسم نظر برانکه مالداراں بسپر زر در قتل بیجائے مفلساں از شمشیر سزا ایمن مانند' نه پسندند' بعد ازاں قاتل را بقصاص برد' وزر رشوت را ازا نها که گرفته بودند بزجر بارچه تمام تر بورثائے قاتل وا سپرد' ازیں اشتهار ضبط انصافش دراں دیار بآں مرتبه نشست' ورعب قوت و عجز ضعف از خاطر قوي و ضعیف آں قدر شکست' که آتش از آب نمي ترسید' و بید از باد نمي ارزید' و مقامات منهیات موقف عبادات' و مواضع مزخرفات(۱) مبحث کمالات گشت' *

داستان مصاف نواب موصوف با بابو نایک سردار مرهٹه

علاقه دار ریاست پونه و شکست یافتن او *

وقتیکه نوب آصف جاه با فوج دکهن متوجه نظام کرناٹک پایاں گهاٹ بود' بابو نایک نام یکے از سرکرده هائے قوم مرهٹه بر طبق تجویز پنڈت پردهان ملقب ذاتي به پیشوا علاقه دار ریاست پونا بایک لک سوار براے وصول معمول ربع حاصل ملک که در اصطلاح هند چوتهه گویند بر آبادي سواد دکهن خرابي نظم ریخت و باخذ مبلغ خطیر از رعایا و عمال تا صوبهٔ حیدرآباد شورش ها بر انگیخت' نواب آصف جاه باستماع ایں آوارگي از اقامت مردم محلات در بلدهٔ حیدرآباد و قلت جمعیت آنجا بکمال هراس و نهایت و سواس از مقام محاصرهٔ نتهرنگر عرف ترچناپلي بنواب سراج الدوله بهادر نگاشت' که احاط برکمي لشکر متعینهٔ آں دیار' و کثرت افواج غنیم نابکار' و بودن ناموس خاص' ولواحقین امرا وغیره خواص' دادن زر معمول صلاح حفاظت ملک دانند و قرار داد مصالحت نسبت براحوال بریت واسطهٔ امن و عافیت شمارند' چوں نامهٔ آصف جاهي را مطالعه نمود ازروئے جوش شجاعت

(۱) جهوٹی باتیں جو مانند سچی باتوں کے آراسته کی هوی هوں - ملمع کی هوی چیزیں *

بهادر و محمد نجیب الله خاں بهادر که هر کدام صاحب فوج و رساله بود و مع دیگر سرداران شجیع بتمام مردي و مردانگي مثل مهر انور دافع ظلمت افواج متعارضه گردیده' شمشیر زناں و جنگ کناں قاطع شدائد و مراحل پیما شده' در قالب لشکر آصف جاهي که از فقدان جنس معاش و بستگي ابواب تلاش یاس فاش داشت مانند رواں رسیده' زبان بے زباناں سکتهٔ تحیررا گویائي "سبحان حي الذي لا یموت" گردانیده' و نواب آصف جاه شکرانه لطیفهٔ وصولش' و سپاس مفرح نزولش' بتقدیم رسانیده' دامن دل از گرد تفکر افشاند' و از بے اختیاري جوش تحسین این مصرع برزبان راند *

مصرع — "اوو وقت تو خوش که وقت ماخوش کردي" *

همان وقت از احضار سید لشکر خاں دیوان اول و سید شریف خان دیوان دویم و شه نواز خاں دیوان سیوم و خدا بنده خاں دیوان چهارم و خواجه عبدالله خاں ناظم پایاں گهاٹ بشراکت نواب سراج الدوله بهادر بزم مشورت را بریں سخن انعقاد داد بنابر استیصال بنیاد این فساد دست کدام تدبیر باید کشاد' همه ها ایصال وجه معمولي را انفصال مجملهٔ پرخاش اندیشیدند' و تعذر تحریک سلسلهٔ پیکار بایں وجوهات ظاهر نمودند' که اول مردم سپاه که واسطهٔ سرکوبي اعدااند' از امتداد مدت مسافرت' و دستداد طوالت مراحلت' و تعب محاربات کرناٹک' و مفارقت دیرین مساکن هریک' باقدام حرب خیلي تکاسل دارند' و به هیبت و هراس انبوه بداندیش' و کثرت شکوه جماعهٔ مخالفت کیش' در خود بصورت شمع از آتش مي گدازند' پیش ازانکه غنیم دست غنیمت کشاید' مایهٔ تهوري و مردانگي را غارت عجز گرسنگي و تهي شکمي نموده اند' و باوصف آنکه کسے هنوز بر اینها ندویده' پائے همت بفرار مستعد گردانیدند و ثاني از طرح بساط منازعت تاراجي ملک و انتشار رعایا در پیش' از وضع مبارزت تجویز خسارت و تخریب بنیان عاقبت خلاف رائے صواب اندیش' دریں صورت صلح اصلح از

داستان ریزش پنڈت پردہان پیشوا با سہ لک سوار بر ممالک دکن و معاودت نواب آصف جاہ از کرناٹک پایانگہاٹ و محصور شدن در فوج مرہٹہ و اعانت نمودن نواب سراج الدولہ بہادر و واسطۂ صلح گردیدن درمیان ہر دو فوج محاصرہ و محصور *

بابو نایک کہ در سواد حیدر آباد شکست فاحش یافتہ بندہ و بنگاہ را بغارت دادہ بحال تباہ رخت فرار کشید، پنڈت پردہان پیشوا کار فرمائے ریاست پونا از ہزیمت یافتن او با انبوہ فوج رمہ سیرت، و تعاقب نمودن نواب سراج الدولہ بہادر از دلاوران معدود پلنگ جرآت، مثل مار برخود پیچیدہ بعزم تاراجی ممالک دکہن باجمعیت سہ لک سوار رواں، و بارادۂ باطل شتاباں، گردید، نواب آصف جاہ باستماع آوارگی فوج معاند مصلحتاً از مرار راو قلعۂ ترچناپلی عرف نتھر نگر بصلح گرفتہ اعلام لشکر را از قرارگاہ نتھر نگر منازل پیما گردانید، و صوبۂ آرکاٹ را بخواجہ عبداللہ خاں نام توران زا سپردہ، و اہل نوایط را کہ در ملک کرناٹک مایۂ فتور و واسطۂ شرور بودند، حسب التماس خواجۂ مذکور بند و مقید نمودہ، و ہمراہ گرفتہ، بکوچہائے طولانی از رود خانہ کشنا عبور فرمودہ، راہی نواح دکہن گشت، و خواجہ عبداللہ خاں نیز برائے انتظام بعضے مہام خود ہمراہ معسکر محمل بربست، سرخیل مرہٹہا از عزم نواب آصف جاہ آگاہ شدہ افواج منقسمۂ تاراجی ملک را مجموع ساختہ، و مستقبل شتافتہ، نوعے بمحاصرۂ لشکر آصف جاہی پرداخت، کہ از انسداد طریق و تنگی حرکت تیسریک پیالہ آب بہ قیمت یک روپیہ خالی از تصرف یک سبوئے عرق محنت نبود، نواب سراج الدولہ بہادر بآگہی این حال سراسر اختلال با جمعے پیکار طلب و اسباب ذخیرۂ ماوجب از مقر خویش عزم اعانت نمود، و حضرت اعلائے مارا در حیدرآباد بہ نیابت خویش مقرر فرمود، و

باسہ ۳ فرزند ارجمند یعنی محمد محفوظ خاں بہادر و عبدالوہاب خاں

تعجیل کمر پیکار محکم خواہد ساخت؛ آخر الامر مآل کار خود مثل انجام بابر نایک گمان بردہ؛ بدریافت عزم کارزار لشکریان آصف جاہي بخلاف جبن سابق از ورود این اعتبار کاروبار شجاعت و آبروے گیرودار امارت بخود افسردہ؛ عنان استقلال از دست دادہ؛ پیام آشتي فرستادہ؛ نواب سراج الدولہ بہادر پس از تیقن رفع ہیجا؛ و تعیین آمدورفت وکلا؛ بنواب آصف جاہ مطلع ساختہ؛ و نعل بہا یعني وجہ چوتھہ را مرفوع القلم گردانیدہ و تیغ پرخاش درنیام صلح نشانیدہ؛ وروز دیگر پنڈت پردہان را از ملازمت نواب وزارت مآب بکام دل رسانیدہ؛ چنانچہ خود بدولت تالب فرش پیشوا استقبال نمود؛ و با او بریک مسند جلوس فرمود؛ بعد انصرام رسوم مکالمت؛ وانسجام لزوم مصادقت؛ و اجرائے تواضع خلاع وعطر و پان؛ و ادائے شرایط توقیر عرفیۂ ہندوستان؛ آئین وداع بہمدیگر حسن شہود یافت؛ و پیشوا اعلام لشکر را بصوب پونا دارالحکومت خود روانہ ساخت؛ و نواب آصف جاہ درہمان منزل مقام کردہ؛ بہ تزئین بزم تحسین نواب سراج الدولہ بہادر پرداخت؛ و عرضداشت حضور سلطان بحسن توصیف بیکران و تعریف خدمات نمایانش نگاشت؛ و خواجہ عبداللہ خان را کہ ہمراہ داشت بانجاح مطلب او معزز عطائي خلعت نمودہ؛ مرخص نظام امور آرکات گردانید؛ و خود باقبال روز دویم بعد از نماز صبح نہضت فرمائے پیشتر گردید *

داستان مامور شدن نواب سراج الدولہ بہادر بر نظامت صوبۂ آرکات متعلق کرناتک پایانگہات و رسیدن او دران سر زمین بحکم رب العالمین *

از انجا کہ شب ظلمت اندوز؛ دربد و رونق روز تجلي افروز؛ چہرہ ہستي خویش درحجاب عدم مي پوشد؛ و سایۂ تیرگي سرمایہ درہنگام ظہور جمال نور؛ رنگ رخ اثبات خود را بنفي ناگزیرمي شکند؛ خواجہ عبداللہ خان از خلعت ارتخاص حضور نواب

جنگ است' و سکوت انسب از آهنگ' نواب سراج الدوله بهادر دراں مجلس سکوت داشت' و اصلا باسخن آشنا نساخت' شه نواز خاں که با او نوعي ناصاف بود' زبان طنزے کشود' که خاموشئي صاحب دریں مقدمه چرا است' و شمشیر مرہٹه کش که برسر بابونایک کشید' برپشت گریز پایاں زدید' به چه سبب در نیام است و در معرکهٔ صید پنجه کشیدن' و بمقام حمله اہمال گزیدن تعجب است' از شیر خوں آشام' جواب داد' که خاموشیم را جهت آنست' که در مباحثهٔ دوک آرائي زناں تذکره شمشیر کشئي مردان بکار نیاید' و شجاعت با مشورت اتفاق ندارد' شه نواز خاں گفت' که مقدمهٔ پندت پردہان مثل مجهلهٔ بابونایک ندانند' و ایں مجادله را ازاں معامله مقارنت ندہند' که او قطرهٔ بود' و ایں دریاست' جواب داد' عمق آب شمشیر مبارزاں' از ثریاتا ثري است' شه نواز خاں گفت' که اگر زعمے دارید' و کارے مي توانید' ہمیں دست و ہمیں چوگاں و ہمیں گوے و ہمیں میداں' نواب سراج الدوله بهادر ازیں سخن متغیر شده' و از مجلس مشاورت برخاسته بحضور نواب آصف جاه رفته' عرض کرد' که ما از ارباب سیف و ستیز ہستیم' مشورت را عیب جوانمردي مي دانیم' بیت —

چو عاجز شود مرد چاره سگال
زبیچارگي مي گریزد بفال *

تکیه بر فضل ناصر برحق' و معین مطلق' فیصلهٔ کار معاند نا بکار را کرو بند تیغ آبدار دارم' و بمقابله اول عدو را دست بسته بحضور مي آرم' و گرنه بغیرت اسلام سربکار رب مجازي مي سپارم' بمجرد ایں سخن برخاست' بلشکر خود رسیده کوس جنگ نواخت و بتعجیل آرایش صف رزم پرداخت' و پندت پردہان را بمبارزت خواست' پندت پردہان ازیں پیام مشوش و ہراساں گشته' سر بگریباں تفکر انداخته' پیک خیال برائے تجویز جواب ہر سو دوانید' غیر از صلح مناسبت وقت ندید' زیراکه او گمان نداشت' که نواب سراج الدوله بهادر دریں تعب سفر طویل بایں

بر عیب و ہنرش اطلاع یابند' جوابش بہ ہمیں عبارت فرمود' کہ
ایں خلعتے است کہ برقامت من دوختہ' وایں پیرایۂ است' کہ از
جسم من برجستگي اندوختہ' ازیں معني ظرف ناصافش بایں کدورت
تراوید' و گفت' کہ صاحب بندہ ایں چہ سخن خندہ است' و
خدا بندہ خاں کہ از غایت گراني دل' در شکست سخن آں زبان
آور باطل بود' علی الرغمش بایں نوع تائید نمود' کہ ایں واسطۂ' خندہ
نیست' بلکہ واجبیست' خوشا حال آں ملک کہ چنیں کسي
ناظمش گردد' وزہے رتبت آں سر زمین کہ ازیمن حکومت
ایں شخص مہین' دعواي آسمان بریں بندد' دریں اثنا نواب
آصف جاہ وارد حال ایں گفتگو گردید' و از ہمہا پرسید
کہ کرا بہ نظامت آرکاٹ مشخص کردہ اند' و کرا برائے انتظام ایں
کار بر آوردہ' خدا بندہ خاں کار بند سبقت گردیدہ' بعرض رسانید'
کہ سراج الدولہ بہادر خود را بریں کار پسندیدہ' نواب آصف جاہ
ازیں سخن منبسط و مسرور' و بہدست فرحت موفور گشتہ'
فرمود' کہ بسیار خوب است' اما پیر' جوابش فرمود' کہ ہر
چند پیر است لکن خوش پسراں است' و با تدبیر' غرض
آں روز ہماں جا مقام نمود' روز دویمش صبحے خدا بندہ
خاں را طلب داشتہ' شاداں و فرحاں فرمود' کہ بنابر تفویض
نظامت آرکاٹ بسراج الدولہ بہادر شب استخارہ نمودیم' و آگہي
استحسانش یافتیم' خدا بندہ خاں بعرض مناسبت ایں معني
اؤرا طلب داشت' ہرگاہ کہ بشرف مجرا تشریف امتیاز یافت'
نواب آصف جاہ اؤرا مخاطب بایں خطاب ساخت' کہ جہت
افاضت نظامت آرکاٹ گوہر فطرت والائے شما از سلک مخصوصان
عنایات ماچیدیم' و آب و تابش بروشني جوہر کاردانئي ہمہ ہاپسندیدیم'
امروز چہارشنبہ و سیزدہم ماہ صفر است' و برائے دادن خلعت
خواہ امروز خواہ فردا خوشنودي خاطر شما در نظر' نواب
سراج الدولہ بہادر خود را ازیں تاویلات مبرا نمود' و زبان عرض
مدعا کشود کہ رویۂ بندہ از تقیدات تاریخ و روز خارج است'

آصف جاه سراپائے امید آراستہ ' و از آشنایان حاضر لشکر نشاط ملاقات یافتہ ' در خیمۂ خود رسیده ' و از کارہا فارغ گردیده ' تن بخواب راحت داد ' چوں صبح صادق دیده اش کشاد ' برخاست ' و بعد از ادائے ضروریات در تہیۂ نمار صبح موافق معمول برچوکي نشستہ وضوئے ساخت ' چنانچہ ترتیبش تاشستن پائے چپ رسید ' ناگاه پائے حیاتش از کرسي ثبات بلغزید ' و زیر چوکي افتاد ' وجبین جان برزمین سجدۂ جاوداں نہاد ' نواب آصف جاه کہ نیم کروہے ازراه طے نکرده بود ' باستماع آں خبر نصب خیمۂ مقام فرمود ' و ہر چہار دیوان یعني سید لشکر خاں و سید شریف خاں ' و شہ نواز خاں و خدا بنده خاں و نواب سراج الدولہ بہادر را بار یاب خلوت و آرایش بزم مشورت ساختہ حکم کرد شخصے را کہ لیاقت نظم آرکاٹ داشتہ باشد ' و تعہد ایں عہدۂ عظیم نماید ' مشخص نمایند ' بداں موجب ہریکے بہ تشخیص فراست خویش نام ہرکس را کہ مناسب مي پنداشت برزبان مي راند ' دیگرے کہ از حقیقتش آگہی مي داشت ' دراں سقمے مي نشاند ' ہر چند کہ بحث بطوالت انجامید ' معني مطلوب بہ تحقیق نرسید ' نواب سراج الدولہ بہادر را کہ اصلا دراں مجلس زبان بلا ونعم نکشود ' شہ نواز خاں کہ ہمیشہ درپئے ایرادش بود ' خطاب نمود ' کہ صاحب دراوقات مشاورت چرا لب را مہر خاموشي مي دہید ' و بچہ سبب زبان را آشنائي بیان نمي کنید ' پاسخش داد ' کہ خاموشیم صدائے دارد ' کہ پریروز در معاملۂ پنڈت پردہاں بگوش خاص وعام خورده ' وازاں خاطر بسا سخن آرایان افسرده ' شہ نواز خان بجواب درآمد ' کہ سکرت حال چہ صدا مي دہد ' بفرمائید ' کہ تا مفت سامعۂ خاطراں شود ' گفت آواز خاموشیم ہمیں است ' کہ شخص مشخصۂ تشخیص من نظامت آرکاٹ را لایق است ' و دراں کار بجمیع وجوه مطابق ' ہم کلام مبالغہ دراستکشاف نام کرد ' فرمود ' کہ اظہار نامش تعلق بمواجہۂ نواب آصف جاه دارد ' شہ نواز خاں گفت ' کہ اگر حالا وانمایند ' ارباب ایں مجلس

ماخوذ و مقرر بعذاب ابد ' و موسوم باسم اصلي مير احمد شده بود '
و بر زبان راندن نامش بخلاف حکم مبين از خطاب پيشين مکدر
گشت ' و چين برابرو بربست ' و تعارضاً پرسيد ' که ايا حکم من
بشما نرسيد که کسے خطابش بر زبان نراند ' و باسم اصلي مير احمدش
خواند ' بعرض رسانيد ' که هر چند حکم خداوندي آگهي افروز
است ' ليکن پاس صاحب زادگي ادب آموز ' فرمود ' که ازما مي
جنگيد ' يا پان مي گيريد ' گفت که تعلق از جنگ ندارم '
زيرا که از حضور ظل سبحاني متعين حضرت شده ام ' اگر پان
عنايت مي شود عنايت است ' وگرنه بدون پان هم کامياب
رخصت ' چوں خود بدولت از صاف گوئي او رنجيده پان دان
از دست بر زمين رها گردانيد ' او بغير پان آداب رخصت بجا
آورده ' بيرون سرا پرده خراميد ' و بسواري پالکي راهي گرديد '
نواب آصف جاه پاندان فرستاد ' و پيغام داد ' که بملاقات مير
احمد روند ' چنانچه پاندان گرفته از اثنائے راه برگشته نزد نواب
نظام الدوله بهادر ناصر جنگ رفت ' و ملاقي گشت ' نواب معزاليه
اواخر گفتگو دست او گرفته فرمود ' که اقرارے از شما منظور
است ' جواب داد ' که بشرط تصريح اگر ممکن باشد ' اطاعت
آں ضرور ' فرمود ' که از ممکنات است و غير دشوار ' عرض نمود
که اول توضيحش از حضرت ' و بعد ازاں از فدوي اقرار ' وانمود
که عهد رفاقت از شما مي خواهم ' بمجرد استماع ايں کلام دست
خود از دستش بکف واکشيد ' و گفت ' نمي توانم ' که پيمانش
بميان آرم ' و تاکئے ايں پير يعنے نواب آصف جاه در قيد
حيات باشد ' ممکن نيست ' که رفاقتش گذارم ' نواب معزاليه
فرمود که مراد من آنست ' که بعد پدرم با برادرم آصف الدوله
غازالدين خاں بهادر فيروز جنگ نسازند ' و بامن رفيق باشند '
جواب داد که پاس ايں معني آسان است ' در صورت رضامندئي
ظل سبحان ' پس از اتمام ايں تقرير رخصت پذير گرديده ' و فرقهٔ
محبوسهٔ نوايط را رها گردانيده ' و همراه رکاب سعادت انتما گرفته

دریں باب وقت مشخصهٔ خاطر مبارک مورث برکات خواهد بود ' نواب آصف جاه مرضي او مقید تقیدات تاریخ و روز نیافته ' همان وقت از عطاے خلعت اختیار صوبهٔ آرکاٹ مباهي ساخته ' چوں او بنابر رهائي و همراهئي خود قوم مفیدهٔ اهل نوابط را ' حسب التماس آنها که پیش ازاں بکمال الحاح باوے ملتمس شده بودند ' از حضور وزارت پناهي درخواست ' جواب یافت ' که طینت ایں قوم شمارے ندارد ' چنانچه یکے از آنها غلام مرتضي خاں جاگیردار ویلور پیش از چند روز تجویز فتنه که در خاطر مي داشت ' در دیگ نشسته از لشکر ظفر اثر پائے فرار پیش گذاشت ' بیم آنست ' که مبادا در نظامت شما فتنه هائے خفته بیدار سازند ' و فسادات ممتنع التدارک برپا گردانند ' خواجه عبدالله خاں که تجربه کار ' و آگاه سرد و گرم روزگار است ' قیام آں قوم در آرکاٹ پسند ننمود ' عرض کرد ' واے بر حاکمے که غافل از خلل اندازي محکوم باشد ' و افسوس بر خواجه که مایهٔ کار آوارهٔ فتور بنده گرداند ' چه امکان است ' که ازیں کساں خلل در نظامت من آید ' و هنرکارداني من مبدل بعیب هیچ کاره کے شود ' قصه کوتاه آخر بسعيِ فراواں و سفارش بیکراں زنجیر تقید آنها بگسلانید ' و بهمراهي رکاب خویش مطلق العنان عرصه عزت مجدد گردانید ' وقتیکه نواب آصف جاه پاندان بنابر عنایت پان رخصت بدست خود برداشت ' نواب سراج الدوله بهادر عرض نمود ' که بتقدیم اجازت از نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ (۱) نیز تحصیل رخصت مستحسن خواهد بود ' بسبب آنکه نواب ناصر جنگ با خود بدولت بلا لحاظ شرف ابویت صف جنگ آراسته ' و بمقابله برخاسته ' اسیر و دستگیر و متصف بخطا و تقصیر ' و نا پسند خاطر بلند ' و بمقتضائے تقید نظر بند ' و از منصب و خطاب دولائي و جنگي معزول ' و در ذیل نافرمان براں محسوب ' و مشمول ' وما

(۱) نواب ناصر جنگ نے اپنے باپ آصف جاہ سے سنہ ۱۷۴۱ع میں بغاوت کی تھی جبکہ وہ دلی میں تھے باپ کے مقابلہ میں ناصر جنگ کو شکست ہوئی اور انکو قید کرکے اورنگ آباد لایا گیا *

چون در زندگي فعل محمود بود
خدا راضي و خلق خوشنود بود
در ارکات رخت عزیمت نهاد
بر آئین دین کار دولت نهاد

اکنون خاطر و قایع نگار٬ باخامۂ حقایق اظهار٬ برآن اتفاق دارد٬ کہ بنابر ربط سلسلۂ واقعات واجب التقریر٬ و پیوند سر رشتہ کیفیات لازم التسطیر٬ مجملے از حقائق ملک کرناٹک٬ و تمیز صوبہ پایان گهاٹ٬ و وجہ تخصیص و تسمیہ دارالملک آرکاٹ٬ و برخے از احوال حکام پیشین آن سرزمین٬ و تجار قوم فرنگ ساکن آن ضلع لطافت آئین٬ بروئے اعلان و صفحۂ بیان آرد *

داستان احداث بلدۂ ارکاٹ متعلق کرناٹک پایان گهاٹ و کیفیت حکام سلف آن ملک و تجار فرنگ ساکن آن سواد *

ملک کرناٹک شامل است بممالک بالا گهاٹ٬ و پایان گهاٹ٬ و صوبۂ آرکاٹ مختص است٬ بملک پایان گهاٹ٬ کہ در زمان سابق حکومت گاہ راجهائے ہنود٬ و بدار الریاست چنجي کہ حالا بنصرتگدہ مشتہر است٬ متعلق بود٬ آوانیکہ محمد اورنگ زیب عالم کیر پادشاہ (۱) متوجہ تصفیۂ خس و خاشاک بلاد دکهن گردید٬ ذوالفقار

(۱) ذوالفقار خان امیرالامرا نصرت جنگ وزیرالملک اسدخان کے بیٹے ہیں سنہ ۱۰۶۷ ہجری مطابق سنہ ۱۶۵۷ع میں انکی پیدائش ہوی عالمگیر کے زمانے میں وہ کئی اونچے عہدوں پر فایز رہے سنہ ۱۱۲۴ ہجری مطابق سنہ ۱۷۱۳ع میں جبکہ جہاں دار شاہ شہید کردیا گیا اسی دن ان کی بھی شہادت واقع ہوی ذوالفقار خان نے دکن میں ایک جنرل کی حیثیت سے بڑی ناموری حاصل کی ملکی معاملات میں انہیں کافی مہارت تھی سنہ ۱۶۶۷ع ـ ۱۶۹۸ع میں جب اورنگ زیب کا قلعہ ستارۂ پر قبضہ ہوا تو سواجی کا دوسرا بیٹا راجہ رام وہاں سے بھاگ کر قلعہ چنجی میں پناہ گزین ہوا ـ جب ذوالفقار خان کو یہ خبر ملی تو انہوں نے چنجی کا محاصرہ کرلیا اور فروری سنہ ۱۶۹۸ع قلعہ پر قبضہ کرلیا لیکن راجہ رام بچ کر قلعہ سے نکل کیا اور مہارا شٹرا روانہ ہوگیا ـ سنہ ۱۶۹۲ع میں ذوالفقار خان نے قریہ ہگمور ـ پرسواکم اور تنڈوارپیٹ انگریزوں کو دینے کا وعدہ کرلیا ـ عالم کیر کے زمانے میں وہ دکن کے ناظم رہے بہادر شاہ کے زمانے میں امیرالامرا اور بخشی کے بلند عہدہ پر فایز رہے جہاندار شاہ کے زمانے میں اس کے وزیر رہے *

جاده پیمائي منزل مراد، و بحفظ و حمایت خالق العباد جلوه آرائي مستقر الریاست معمورهٔ آرکاٹ میمنت آباد گشت، و باجرائے حکم امن وا آرام بساط کدورت ایام در نوشت *

منظومہ انور نامہ *

چو نواب ما انورالدین امیر
بحکم شهنشاه روشن ضمیر
گرفتہ نظامت ز آصف نژاد
ہماں ملک کرناٹک زیر باد
رسیده در اقصاے پایان گهاٹ
بعنوان حکام در آرکاٹ
بقانون گیتي کشایان دہر
رسانید مر ہر یکے را بہ بہر
بهر یک مراعات بایستہ کرد
تفقد بهر مرد شایستہ کرد
بقوم نوایط کرم بیش کرد
ز لطف دلي در بر خویش کرد
رہانید شاں را زحبس وزبند
ازاں لشکر آصف ارجمند
بیاورد شاں را بهمراه خویش
باعزاز و توقیر و الطاف بیش
بدادش بهریک ہماں قلعہ را
رواں کرد شاں را بجاگیرہا
چناں شد کہ آنهاز الطاف او
غنیمت شمردند اکناف او
بحال رعایا رعایت نمود
بدادو دہش رنگ ہریک فزود
درآبادي ملک ساعي شده
بر ایں گلہ خلق راعي شده

چند صد سال آرمیده ' و بیمن مقام خویش اضلاع و اطرافش را مظهر برکات گردانیده ' بہ نتهر نگرو تجاور بدار الظفر ملقب و باسم حضرت سید عبدالقادر کہ در کنار دریائے بندر ناگور ' متعلق اقصائے ضلع مذکور ' آسایش جاودان ' و مطاف عالمیان ' دارد بقادر نگرو ہر دو آبادئي رام ناتهہ و شیو گنگا کہ بسر کرد کي عمدۃ الامرا فرزند کلاں از فوج سرکار در عہد خاص مفتوح و مسخر شدند ' بہر دو اسم اصلي عبدالولي و غلام حسین بولي نگر و حسین نگر موسوم است ' بدار النور ملقب و بسر اسم اصلي خاص کہ محمد علي باشد ' بمحمد پور موسوم گشت ' انشاء اللہ تعالے آئندہ بیانش بوضوح خواہد پیوست *

بیان کیفیت ناظمان ما سلف صوبۂ دارالنور محمد پور عرف آرکات متعلق کرناٹک پایا نگهات *

از زمرۂ اہل اسلام و ایمان ' و نوابین سلطان ہندوستان ' اول ناظمین و واسطۂ تعمیر و ترتیب بلدۂ آرکات ' و باعث تسخیر پایاں گهات ' موافق انشائے صدر نواب ذوالفقار خاں بہادر نصرت جنگ ولد جملۃ الملک اسد خاں متولد ایران جنت نشان ' وزیرا لممالک سواد اعظم ہندوستان ' پیرو مذہب جعفریہ معتقد عقاید امامیۂ اثنا عشریہ ' کریم النفس سلیم الطبع ' عمیم الجود جلیل الوضع ' کہ شرح جلایل کرمش از تکلف تحریر مبرا ' و بیان فضایل ہممش از تصنع تسطیر معرا ' است ' چنانچہ و زاں کلمۂ چند تیمناً قلم بند ' و غنیمت تحریر مدایح پیوند *

بیان جود و نوال او *

در اوقات تسخیر ملک کرناٹک پایانگهات بوے ماء الطبیخ حب القلت کہ فراشے متصل خیمہ مي پخت ' پسند شامۂ لطیف نمودہ ' حقیقت آں از حاضراں دریافتہ ' وقت تناول خاصہ قدرے ازاں طلبید ' و چشید ' و نمکش نیز پسندید ' و مبلغ اک روپیہ بہ پزندہ اش

خاں بہادر نصرت جنگ ولد جملۃ الملک اسدخاں وزیرالممالک مامور، و وارد انضباط ملک کرناٹک پایان گھاٹ شدہ، بسعي فراوان و کوشش نمایاں باتمامہ در حوزۂ تصرف آوردہ، داخل ممالک پادشاہي گردانید، و بعضے متعہدان اداے پیش کشات مثل زمیں داران ترچناپلي و تنجاور و رام ناتھہ و شیو گنگا و ملیوار وغیرہ را بحال آنہا گذاشتہ، و بازاے اطاعت و انقیاد محروس حمایت سلطاني داشت *

بیان کیفیت احداث بلدۂ آرکات *

چوں صانع کائنات و خالق بریات آرایش ہرکار را یادگار اتفاق عجیبي، و نمایش ہر جلوہ را منحصر آئینۂ سببي، ساختہ، ذوالفقار خاں بہادر ہنگام اشتغال تسخیر پایاں گھاٹ لب رود بارے، دامن صحرائے، را بمقام نشر اسلام، و اعتلائے رایات نصرت التیام، آراستہ، و از تمادي مدت دوازدہ سال اقامت، و درازي عرصۂ تعیین، سکونت، عوض خیمہ ہا از درجۂ خانہائے خس پوش درگذشت، و مبدل بمناظر سفالین و مسقف گشت، چوں آں مقام قرارگاہ حاکم شدہ رفتہ رفتہ طرح شہر عظیم نہاد، و افواہ انام از بلاد تا مدارش اشتہار داد *

وجہ تسمیۂ آرکات *

آرکات لغت ہنود است توضیحش آنکہ تاکے اہل لشکر در خیمہ ہا بودند، و عمل بقلب ماہیت صحرا نمودند، موقف صدر بدون لشکر ذوالفقار خاں تعیین اسمي نداشت، چوں عمارات احداث و راستہ ہا طرح موغوب یافت، بسبب قرینۂ رود و صحرا اتفاق ہنود از روئے حیثیت معني مسطور بلفظ مشترک اصطلاح خود کہ "آر" بمعني رود و "کات" بمعني صحرا است، بآرکات موسوم ساخت، و در زمان حضرت اعلائے ما خلد اللہ ملکہ و سلطانہ مثل تلقب و تسمیۂ معمورہ ہائے نامي ملک محروسہ کہ ترچناپلي بدارالنصر ملقب و باسم حضرت نتھرولي قدس اللہ سرہ العزیز کہ ہمانجا از

بیان نظامت نواب داود خاں در صوبۂ آرکاٹ *

داؤد خاں منصبدار سلطان و از قوم افغان بود' در شرح نسب ایں فریق مورخین اختلاف دارند' و شبہا می آرند' و محرر تاریخ نورسنامہ ملا محمد قاسم الملقب بفرشتہ نگاشتہ وبدیں نوع شک از خواطر برداشتہ' کہ قاطبۂ افغان بنی قبطی[(١)] است کہ از قوم فرعون مابقي غرق نیل اعجاز حضرت موسي علي نبینا وعلیہ السلام بخلاف کسانیکہ ایمان آوردند' و بجائے خودہا ما ندند' آوارۂ وطن گردیدہ سمت ہندوستان رسیدند' الغرض نواب داؤد خاں با شجاعت و صلابت بودہ' وبہ نیابت نواب ذوالفقار خاں بہادر نصرت جنگ صوبہ داري آرکاٹ بعدل و انصاف نمودہ' و ظلم و تعدي از حال برایا برداشتہ' و زمانہ را بلطف و مرحمت خاص و عام انباشتہ' در قلادۂ سگ عجیب الخلقت مي پرورید' و از خود جدا نمي گردانید' نر را بخضر خاں نام پدر ومادۂ آنرا بہ تسو اسم مادر خود مي خواند' ومجرمے را کہ پیشش مي آوردند ازاں دو سگ مي درانید' نقل — تاجرے از شخصے ساکن بلدۂ آرکاٹ مبلغے بوام گرفتہ' بمہمے سمت حیدرآباد رفتہ' ادائے قرض ہستي نمود' و قرض خواہ از زوجہ اش متقاضي زر بود' و بیوہ از آگہي معاملہ شوہر خود را مبرا' و ایصال زر واجبي را وعدۂ آمدن حساب و ہمراہیان متوفي ساخت' و قرض خواہ الحاحش پذیر نمي کرد' و سلسلۂ تقاضائے ہر روز محکم مي داشت چنانچہ روزے کہ زمانۂ تقاضایش بسر آمد' بشدت کاوش بخانہ اش در آمد' چوں بر پلنگ نشست' زن بفغاں برخاست' و اجماع ہمسایگاں محلہ را راجع بحضور نواب مذکور ساخت'

(١) اولاد قبط کی — اور قبط نام ہے نوح علیہ السلام کے ایک پوتے کا مصر میں جو قطبي لوگ تابعان فرعون میں تھے وہ اسي قبط کي اولاد سے تھے *

بخشید' نقل — روزے با ناصر علي شاعر کامل الاستعداد' در شاه جهان آباد بمجردیکه سر راه سواري اتفاق چار چشمیش آفتاد' و آنکه زبان به بدیهه ایں بیت کشاد' بیت —

اے شان حیدري زنشان تو آشکار
نام تو در نبرد کند کار ذوالفقار

اک روپیه درصله اش داد "نقل" در وقت نظامت آرکاٹ غمازے از سرقت مطبخیاں' و فروختن طعام در دوکان' و گرفتن بهائے آں' مسموع او ساخت' چوں دلیلش خواست' گوینده روز دیگر تورهٔ ازاں در بازار خرید' شاهد تقریر خویش گردانید' بمجرد تحقیق آں بر خاست' و دوگانه شکر منعم حقیقي ادا ساخت' و فرمود' رازقے که زبان هیچ مرزوق در سپاس رزق بے قیاسش رسائي ندارد و خالقے که بیان' هیچ مخلوق در احصائے بے انتهایش از عقد کل اللساني تبراید' مرا نعمت بکثرتے عطا فرمود' و از حاجتم آنقدر افزوده که از اندازهٔ احتیاط من در گذشته' و بآں مرتبه مطلق الصرف مردم گشته' که زیاده از احتیاج خویش مي یابند' و دیگراں را بقیمت مي رسانند' آنگاه طعام پزاں را طلبیده' و آگاه ایں معني گردانید' که طعام فروشي فعل رکاکت نمایاں است' و منافي شکر روزي رساں' باید که آینده طعامیکه افزوں از حاجت یابید' بے مزد و قیمت منقسم محتاجاں دارید' و از فروخت آں باز آئید' چوں آنهارا ازاں ممنوع فرمود' جاگیر سیر حاصل بعوض حاصل فروخت طعام عنایت نمود' الغرض کسرے کم دوازده سال امور کرناٹک پایانگهاٹ را انتظام واقعي بخشید' و حسب الحکم سلطاني داؤد خاں (۱) نام افغاں نسب منصبدار پادشاهي را به نیابت خود در آرکاٹ منصوب و مامور فرموده' خود عازم حضور گردید *

---

(۱) داود خاں پني خضرخاں پني کے بهتیجے تهے ان کے متعلق دکن میں بهت سے قصے اور ضرب المثلیں مشهور هیں انهوں نے کئی سال تک اورنگ زیب کی ملازمت کی اور بهادر شاه کے زمانے میں دکن میں ذوالفقار خاں کے نائب رهے سنه ۱۷۱۵ع میں جبکه وه سلطان فرخ سیر کے ایما سے خفیه طور پر حسین علی خاں کو روکنے کیلئے آگے بڑهے تو میدان جنگ میں انهیں ایک گولي لگی او شهید هوگئے - سنه ۱۷۷۰-۱۷۰۷ع وه کرناٹک پایان گهاٹ کے ناظم بهي رهے *

تاریخ طبري بني قریش و به تشریح مولف تاریخ یمني (۱) از قوم ملاحین و بتوضیح جامع اللباب شرفائے کوفہ اند، و علي اي حال از تظلم حجاج بن یوسف جلا وطن، و از دریا و اصل ساحل ہند و برزمین مرہٹ مقیم بندر کوکن، شدند، و در اوقات سلاطین اربعہ دکن امتیاز یافتند، چنانچہ یکے از آنہا ملا احمد نام در دربار عادل شاہ بیجاپوري بدرجۂ امارت فایز گردید، و از ہماں قوم دو برادر یکے محمد سعید و دیگر غلام علي از کوکن بحالت تباہ، وارد لشکر محمد اورنگ زیب عالمگیر پادشاہ شدہ، و روشناس بخشي سپاہ گشتہ، و روزے بمعرفتش بحضور شاہ رفتہ، ہر دو برادر ہم جنب یک دیگر ایستادند، و غلام علي برادر خورد از قدآوري و تنومندي منظور نظر شاہي، و بتعلق نوکري مسرور گردید، و محمد سعید از نحافت جسم و قصر قامت ناپسند و منفعل سعي نامشکور شدہ، و بخشي نیز در احضار امثال آنچناں نحیف و قصیر ممنوع تاکید حضور گشتہ، محمد سعید شاکی بخت برگشتۂ خود، برگشتہ، پیش صاحب دعوتے کہ تعویذش اثر تمام و در لشکر قیام دوام داشت، رسید، و مفسر سرگذشت حال سراسر ملال خویش گردید، صاحب دعوت ترحم احوالش شکرانۂ

(۱) ابو جعفر محمد بن جریر طبری ایک مشہور عرب مورخ ہیں سنہ ۸۳۹ع مقام آمل علاقۂ طبرستان میں ان کی پیدائش ہوی انہوں نے بالکل کم سنی میں تعلیم شروع کی اور سات سال کی عمر میں قرآن مجید حفظ کرنا شروع کیا وطن میں ابتدائی تعلیم ختم کر کے - انہوں نے اپنے باپ کے ذریعہ جر مسلمانوں کے علمی مقامات کے متعلق اچھی واقفیت رکھتے تھے تفصیلی معلومات حاصل کئے اور اطراف کے مشہور مقامات کا سفر کیا اس کے بعد وہ امام احمد بن حنبل کے پاس تعلیم حاصل کرنے کیلئے بغداد روانہ ہوے لیکن ان کے پہنچنے سے قبل امام احمد بن حنبل انتقال کرچکے تھے - کوفہ اور بصرہ میں مختصر قیام کے بعد وہ دوبارہ بغداد چلے آے اور کچھ مدت کیلئے وہیں ٹہر گئے - اس کے بعد انہوں نے مصر کا سفر اختیار کیا لیکن ملک شام میں درس حدیث حاصل کرنے کیلئے ٹہر گئے - کچھ دنوں بعد وہاں سے دوبارہ بغداد واپس آئے اور یہاں سے ایک دو مرتبہ اپنے وطن طبرستان کا سفر کرنے کے بعد بغداد ہی میں مقیم ہوگئے اور سنہ ۹۲۳ع میں انتقال کیا - جامع البیان فی تفسیر البیان - تاریخ الرسول و الملوک، تاریخ الرجال وغیرہ انہیں کی تصنیفات ہیں انکی پوری تصنیفات ہمارے تک نہیں پہنچی ہیں *

قرض خواه را فرمود، که کار از وصول قرض مي داشتي، بشحنه و حاکم رجوع مي ساختي، و اعانت مي خواستي، ازیں حرکت غیر از ارادهٔ فاسد نا معلوم، و بدون عزم خیانت نا مفهوم، آنگاه همان جفت سگ را بدوانید، و حلقومش بیک حمله بدرانید، ازیں معني شور و هیبت او بآں حد بلند گردید، که دشمن از دشمن نمي جنگید، بلکه سگ به سگ نمي نالید، اقسام ایں حکایات بسیار، و امثال ایں کلمات بے شمار، از بسکه مایل سیر دریا بود، بر لب بحر شور متصل بندر میلاپور احداث بنگلهٔ نمود، که عرض لطافت آں زمان، دریں ایام اندراس و انکسار آں، مثل تعمیر شکست و ریختنش غیر امکان، بیت

چو یک دیده نباشد صد شنیده
شنیده کئے بود مانند دیده

نظامت او در پایاں گهاٹ بکسرے کم هفت سال رسیده، که حسب الطلب پادشاهي سعادت الله (۱) خاں نام از گروه نوایط دیوان خود را به نیابت آرکاٹ گذاشته راهي حضور گردید *

بیان نظامت نواب سعادت الله خاں *

سعادت الله خاں از قوم نوایط است، و لفظ نوایط صیغهٔ جمع و مفردش نایط و قومے است از عرب مختلف الشرح که به تحقیق مصنف

(۱) سعادت الله خاں کا اصلی نام محمد سعید هے سنه ۱۷۰۸ع میں نواب داؤد خاں نے ان کو اپنی جگه دیوان اور فوجدار مقرر کیا تها سعادت الله خاں کی خاندانی تاریخ سعادت نامه میں لکها هے که فرخ سیر کے قتل هونے کے بعد فوراً سنه ۱۷۱۳ع میں نظام الملک نے ان کو کرناٹک پایاں گهاٹ اور بالاگهاٹ کا نواب مقرر کیا سنه ۱۷۱۰ع تا ۱۷۲۲ع وه آرکاٹ کے باقاعده مستند نواب رهے اور تاریخ سعادت نامه کے مطابق وه اورنگ زیب کے زمانے سے لیکر سنه ۱۷۳۲ع تک نواب رهے ان کے انتقال کی وجه سے رعایا پر بہت صدمه هوا - سعادت الله خاں داؤد خاں کے بعد سنه ۱۷۲۳ع میں ناظم مقرر کئے گئے تهے *

متعجب چنیں روداد غریب گردید و بالتجائے استکشاف چگونگي
ایں عرفان یعني آگهي از تعویذ سرش و نویسنده آں جبین
عبودیت بر زمین مالید فرمود بمجردیکه ایں مرتبه اؤرا دیدیم
بخلاف دفعهٔ سابق از بے اختیاري دل بنوکري پسندیدیم و متعجب
گشتیم که با وصف عدم تبدل ناظر و منظور تغیر اراده از چیست
و ایں سلسله را محرک کیست بقیاس فهمیدیم که اثر تعویذ
موثرهٔ همان صاحب دعوت باشد و تائید همان دست با قوت
از انجا که علي الرغم تعقل انساني تبدل احوال مورے به منصب
سلیماني سر رشته سرکار خدائیست و برعکس اسباب امکاني تغیر
رتبت گدائي بدولت سلطاني و تیرهٔ دربار کبریائي محمد سعید از
وسیلهٔ نوکري شاهي بمرور ایام در منصبداران داخله یافت و در
رفاقت نواب داؤد خاں بخطاب سعادت الله خاني و عهدهٔ دیواني
سر با قبال روز افزوں افراشت و بر صوبهٔ آرکاٹ بیست سال به
نیابت و پنج سال باصالت جمله بست و پنج سال کوس نام آوري
نظامت نواخت و همت عالي نهمت را مصروف آرام خلق الله
و متعلق پرداخت سپاه و بدین داري پیروي اثنا عشریه و اطاعت
مذهب صادق جعفریه داشت و بپاس رعایت ذوي القربي والا رحم
قوم و عشیرت خود را از کوکن طلبید و قلاع و جاگیرات
بخشید و غلام علي برادر خورد را از پیش گاه سلطاني معزز جاگیر
و یلور و خطاب خاني گردانید و از توفیق آسودگي مساکین والایتام
در آرام خواطر اهل احتیاج کوشید چنانچه خلائق زمانه اورا
بهترین از منه سابقه مي گفتند وبا لاتفاق زبان اقرار بتوصیف
ایام معدلت نظامش مي کشادند چوں لاولد بود یکے از بني اعمام را
بفرزندي خود فایز رتبهٔ اعلي و بخان بهادر مسمي نمود
و بعد ازانکه ناظم روحش نظامت مملکت مستعار جسمي گذاشت
و از لشکر گاه امکاني خیمهٔ عنصري برداشت همگي اعیان او دو
فرقه گردیده یکے جانب خاں بهادر گزید و ثاني بباقر علي خاں
قلعه دار و یلور برادر زادهٔ نواب مسطور پسر غلام علي خاں را
جانشین گردانیدند یعني بمسند نظامت آرکاٹ نشانیدند *

کمال فیض اشتمال خویش نموده ٬ تعویذے عطا کرده ٬ و تاکید بایں مبالغه فرموده که بتمام اخفا بر سر دارد ٬ و اصلا از نام من کسے را آگاه نسازد ٬ و بهر حیله که میسر شود ٬ یک بار دیگر خود را بحضور پادشاه رساند ٬ که بفضل مهیمن متعال ممکن است که نوکري تو صورت بندد ٬ و هرگاه که محمد سعید غیر امکاني تجویز حیله حضوري شاه از خود ظاهر ساخت ٬ و دران باب هم ارشاد تدبیرے خواست ٬ صاحب دعوت پیش بخشيء سپاه که از معتقدانش بود ٬ سفارش نمود ٬ که یک بار دیگر اؤرا قسمیکه داند ٬ بحضور شاه برد و بخشي عذر آورد ٬ و معذرت پیش برد ٬ که تاکید سابق با حضار چنیں کسان ضعیف القامت مانع جرأت است ٬ و ارتکاب این معني في الحقیقت آخر الامر باعث ندامت چوں تکرار سفارش از حد متجاوز گشت ٬ بخشي بمقتضائے اعتقاد از قبول نتوانست گذشت ٬ و در کمین فرصت مي بود ٬ تا آنکه حکم سلطاني به نگاهداشت مردم شرف صدور فرمود ٬ او محمد سعید را شامل جماعه متجاوز التعداد دو صد کس بصف اخیر جانمود ٬ تا از نظر دور باشد ٬ و آسیب نا پسندي پیشیں نیاید ٬ دیدهٔ دوربین بادشاه در ابتدائي نگاه گوهرش از سلک خذفها برچید ٬ و بخواجه سرائے حضور حکم نافذ گردانید ٬ که تعویذ از فلاں کس که بآں شکل و هئیت ٬ و چنداں وجه و طلعت ٬ بفلاں سمت و مقام ٬ ترصد تحصیل کام ٬ دارد ٬ برآرد و اؤرا بحضور آرد ٬ خواجه سرا نزدیکش شتافته تعویذ درخواست ٬ او في الفور تعویذ از دستار برآورده بدستش داد ٬ و خواجه سرا تعویذ را بادارنده اش حاضر پایهٔ تخت ساخت ٬ تاجدار تعویذ را بنویسنده اش فرستاد ٬ و پیام داد که در دار و گیر امورات شاهي ٬ که نسبت بسایر الناس نمونه کارخانهٔ الهي است ٬ دخل بے جا نا زیبا ٬ و سراسر خطا است ٬ لازم که آئنده ازیں حرکات باز آید ٬ و الا از لشکر رخت اقامت بیروں کشد ٬ و بعد ازاں محمد سعید را به بخشي سپرد ٬ و تاکید کرد که در ذیل ملازمین آرد ٬ و معاشے فرا خورحالش معین کند ٬ وزیر خاص متحیر ایں معاملهٔ عجیب ٬ و

رفتہ ' دلخستہ ناچار خود را برسم ہنود در آتش سوخت ' و نہاني نايرۂ جاں سوز سزايش جہت شعلہ زدن اوقات معہودۂ آں در پنجۂ اعتبار مفتري بے اعتبار افروخت ' از انجا کہ راني کلام رباني و کتاب سبحان را باعتقاد آنکہ او از راہ ناداني ' بخلاف آئين مسلماني ' جہتہ اغراض امور دنياۓ فاني ' وقت استحکام مباني آشتي و برادر خواني ' و انضباط عہد تودد و اتفاق جاني ' و افزايش اعتماد شرايط لساني ' قسم غلط خوردہ بود ' وقت تبدل حرقت بسينۂ خود ضم نمود ' و از اعجاز قرآن مجيد ' وفرقان حميد ' بدون بدن بسينہ اش از آتش سوزاں نرسيد ' و تاثيرش بايں نوع معکوس گرديد ' کہ خان مذکور ' در رياست حضرت اعلاے ما در ہماں سراے مزبور ' از دست ہندوئے ہمچناں معاملہ فريب صلح بقطع سرخود پاداش صريح کشيد ' با ايں ہمہ کردار ناسازوار بحمايت اسلام ' و برکات محبت آل رسول انام عليہم الصلواۃ و السلام ' وخصال سخا وا کرام ' تتلش بشہادت ناميد ' کہ از ہندوئے مقتول گرديد ' العلم عنداللّٰہ چوں در ذيل کيفيت حرقت راني ' مثل و اردات نا گہاني ' بسان مناسبت جرم سزا ' بيان پاداش آں لازم بود ' حقيقت قتل حسين دوست خاں مجملا مرقوم نمود ' باز برسرماجراۓ کہ مابين حقيقتين مذکورين روداد ' مي آيد و آنچہ ضروري داند مي نگارد ' يعني خان مسطور (۱) برصوبۂ ترچناپلي بمکر و فريب صدر دست يافت ' و صفدر علي خاں پسر علي دوست خاں با فوج قديم و جديد برسر زميندار تجاور تاخت ' و ملکش را مسخر و اورا محبوس ساخت ' دريں اثناء رگھوجي با فتح سنگھہ نام دو سردار مرہٹہ از جانب سرکردۂ پونا بنا بر وصول زر معمول با فوج گراں سمت آرکاٹ ريزش گردانيد ' و ازيں رہگذر علي دوست خاں بفرزند خود اعلام نمودہ فوج آرکاٹ را کہ در

(۱) سنہ ۱۷۳۴ع ميں صفدر علي نے تنجاور پر حملہ کيا صفدر علي اور چندا صاحب کو نواب دوست علي نے فوج ديکر شمال کي طرف روانہ کيا تھا انہوں نے تنجاور پر فوج کشي کي اور اس پر قبضہ کرکے چندا صاحب کے بھائي بڑے صاحب کے حوالہ کرديا *

بیان نظامت علي دوست خاں برادر خورد باقر علي خاں پسر دویم غلام علي خاں قلعہ دار ویلور برادر زادۂ نواب سعادت اللہ خاں *

تفصیل این اجمال و توضیح این احوال ' آنکہ باقر علي خاں پسر کلان غلام علي خاں بجائے عم خویش نواب سعادت اللہ خاں از اتفاق قوم مشخص نظامت گشت ' و قتیکہ بر مسند حکومت نشست ' و از اعیان عشیرت و ارکان دولت آغاز گذارش نذر گردید ' علي دوست خاں برادر خوردش نیز شامل جرگۂ اعیان نذر گذرانید ' نذرش بستاند ' آنگاہ دست او گرفتہ بر مسند بنشاند ' جملگي زرہائے نذرکہ فراہم شدہ بود ' از دست خود نذرش گردانید ' و آداب تہنیت نظامتش بجاآوردہ راہي قلعۂ ویلور گردید ' اعیان کبار ' و حاضرین دربار' باو رجوع آوردند و نذر گزرا نیدند' غرض علي دوست خاں بکار راست تمکن یافت ' وشہرۂ سلامت طبع و متانت وضع و محامد رافت' ومحاسن ہمت او با طراف عالم شتافت' سلیم الطبعي او بآں حد کہ قومش از وسر بحساب نبود ' و از باطن خلافش مي نمود ' او را یک پسر صفدر علي خاں نام و پنج داماد با احتشام ' از انجملہ یکے غلام مرتضي خاں پسر باقر علیخاں برادر خورد جاگیردار ویلور ' و ثاني تقي علي خاں از بني اعمامش جاگیردار وندواسي ' و ثالث حسین دوست خاں از عشیرتش حاکم ترچناپلي ' رابع اکبر علي خاں از ہم نسبانش ' خامس محمد دیوان از قومش و حسین دوست خاں داماد سیومش در آوانیکہ زمین دار ترچناپلي جہاں را گذاشت ' وزنش از بے پسري قائم مقام شوہر گردیدہ حکمراني داشت ' بلباس آشتي بآں صوب رفتہ ' ورانی را فریفتہ ' رشتۂ برادري را بسوگند کلام اللہ الملک العلام بسان کمند انتقام ' و زخم شمشیر خون آشام ' برگردن روزگار ' و زبان اقرار ' خود محکم مرتسم کردہ آخرالامر درسرائے معروف بدلوائي منذف متصل قلعۂ ترچناپلي بعذر و تزویر شکستہ ضابطۂ قلعہ مسطور ' و باني بنیاد فتور شد ' و راني از مکرش آگاہ گشتہ ' و بعجز تلافي کار از دست

بالا گهاٹ روگرداں شده بود، بایما واخفا برگردانیده، براے وصول وجه موعودهٔ مستمرهٔ مفصلهٔ صدر، بر ترچناپلي فرستاد، حسین دوست خان عرف چندا صاحب محصورهٔ قلعه گردیده زین العابدین خان نام عرف بڑے صاحب برادر خورد متعین حکومت تعلقهٔ دنڈگل و مدهره وغیره جهت اعانت طلب داشته، چنانچه او با فوج دنڈگل و مدهرا و ترناویلي وغیره بعزم امداد برادر بمجادله و منازعهٔ فوج مرهٹه که جهت عدم توصل برادران و منع معاضدت یک دیگر تعارض داشت، مراحل پیمائي مي ساخت، متصل قصبهٔ کورتلم بفاصلهٔ چهار گروهي ترچناپلي بتاریخ هفتم شهر محرم الحرام سال یک هزار و یک صد و پنجاه و دو هجري مقدس با اعلام تعزیه امام انام علیه الصلوٰة والسلام، و سینه زني و نوحه خواني رفقائے نصرت سرانجام، بر رهگذر نشیب و فراز راه ناهموار، و عبور متفرق لشکر جاں نثار، از قابوئے دست برد مخالفاں و اتفاق یورش و اطراف دواں، مع اکثر لشکریان بدرجهٔ شهادت رسید، و در تیغ زني و دشمن شکني یادگار دوراں و نامدار جهاں گردید، حسین دوست خان که بر امید اعانت او استقلال داشت، عنان حزم و حصانت از دست باخت، و مرهٹه براو دست یافته، و اسیر ساخته، همراه خود بپونا برد، و قلعه ترچناپلي را بمراراؤ نام سردار مرهٹه علاقه دار ملک گتي سپرد، و علي دوست خان در آرکاٹ کسرے کم پنج سال نظامت نمود، و بعد از و خلفش صفدر علی خان که شرح انتظامش پیشتر مرقوم گشت، و آئنده نیز بوضوح تواند پیوست کاربند ریاست بود *

بیان نظامت و شهادت نواب صفدر علي خان شهید پسر نواب علي دوست خان شهید رحمة الله علیهما *

نواب صفدر علي خان پس از انفصال معامله مرهٹه بآرکاٹ رسیده، از سر نو آئین بند رونق و نظام، و آبادي منتشرهٔ آرکاٹ را مترتب قوانین انضباط و التیام گردید، و قوم و عشایر را که از نواب علي

بکالیش بود طلبید ' او بمجردش تقید از زمیندار تجاور و ملکش برداشته ' باخذ مبلغ نذرانه زمیندار را اطلاق و ملکش را بتصرفش داده ' خود با لشکر شایشه ' و اسباب بایسته ' بآ هنگ مقابلهٔ مرهته بتاني و تساهل منازل پیما ' و سیر کنان ' و شکار افگنان ' غافل بدست برد مخالف ' رهگزارشد ' علي دوست خاں دریں اثنا باز خطے بایں بیت —

بلبم رسید جانم تو بیاکه زنده مانم
پس ازاں که من نمانم بچه کار خواهي آمد

املا ساخته باوجودش در رسیدن پسر تهاون صریح و خلاف مصالح امور انگاشته و انتظارش درعین قربت غنیم خیره سر قصور غیرت ملک داري ' و منافي حمیت تیغ گزاري ' پنداشته ' با اسب و قمچي فوج ما حضر که عبارت از سه هزار سوار و پیاده باشد ' از مقر خویش مستقبل شصت هزار سوار مخالف شتافته بدامن کوهسار داملچرو بکمال مردي و دلاوري مقابله ساخته ' مایهٔ عجب بسا پردلاں را وقف سیلاب تیغ ' و تلف طوفان تیر و تفنگ بے دریغ ' گردانیده ' ثابت قدم معرکهٔ جاں باز یها و بادائے حق شجاعت و سر براهي کاروغا ' سر خسروي عرصهٔ بقا گردید ' و فوج مرهته بسان هجوم مگس که بر دوکان قناد مي تازد ' بربلدهٔ آرکاٹ تاخته ' خزانهٔ بے شمار ' و گنجینهٔ بسیار ' اموال و اثقال ساکنان مرفه الحال معمورهٔ مذکور که از بدو آبادي آں محروس استقلال روسائے ذوالاقتدار ' و معمور تر از امصار هر دیار بود ' غارت دست تاراجي ساخته ' بمجادله صفدر علي خاں که منزل بمنزل مي رسید بصد عجلت و هزار سرعت دوید ' و بتشدد کار زار و تردد پیکار کوشید ' صفدر علي خاں در مصاف جنگ بسر نیامده با قبال زر مستمره مصالحت و موافقت را مناسب وقت و موافق حال خود نموده مخالف را راهي صوب دارالخروجش ساخته ' زر معهودهٔ او را منقسم تعلقات کرناٹک پایاں گهاٹ فرموده ' چوں حسین دوست خاں در ادائے حصهٔ ترچناپلي سرکشي نهاد ' صفدر علي خاں گراں خاطر گشته مرهته را که مثل بلائے نازله بسمت

حسرت مي طپيد ' صفدر علي خاں صلاح ايں کار براۓ مير اسد الله خاں ديوان خود گماشت ' او گذارش ساخت ' که تبدل کار مفوضهٔ پدرش خلاف انديشهٔ عقلا ' و موجب نا رضامندي خدا ' دانستم و ديده تفويض مکان چيده ' بدست ايں کس گرگ باراں ديده ' بيداري فتنه ها خوابيده است ' و ناظم دکهن را که کمين گر تقريب اختلال است واسطهٔ دخل کار ' و حل گره اشکال خويش وابستهٔ ناخن اغيار خواهد شد ' آخر کار مرتضي خاں و اهليه اش التجا کردند که محض بپاس رفع ندامت ما قلعهٔ مسطور يک سال در تصرف ما باشد ' و باز تفويض ناظم سابق گردد ' و گرنه تا حيات حسرت ايں معني داغ بے مرهم ' و از روۓ ايں مراد زخم تيغ الم خواهد بود ' نا چار صفدر علي خاں بپاس خواهر بشرط محکم اختيار يک سال قلعه مذکور مفوض او ساخت ' بعد امضاۓ وعده هرگاه که استخلاۓ قلعه با وصف جهد درخواست غير ممکن يافت ' بتجويز آنکه خود کليد در مقصود شود ' يعني نحويکه اتفاق دست دهد قلعه بدست نمايد ' و به برادرش که بوصيت پدر مستحق بود ' و اسپارد ' خود بقلعهٔ ويلور رسيد ' و مهمان خانهٔ خواهر برادر کش گرديد ' چوں محمد حسين خاں طاهر به بغض و کدورت عزل ديواني خويش با غلام مرتضي خاں ساخته ' ترغيب رياست آرکاٹ از روۓ ورثه باقر علي خاں پدرش که بعد نواب سعادت الله خاں بر مسند رياست جلوس کرده بعلي دوست خاں برادر خود سپرده بود ' درميان نهاد ' و تحريص بقتل نواب صفدر علي خاں داد ' غلام مرتضي خاں ايں معني را بطمع سريع الزوال ' و عجيل الانتقال مقبول ' و بصلاح حال مشمول گردانيده انتظار وقت دغا کشيد ' و رسيدن اورا درخانه خود مثل آهو در دام ' و لقمه در کام ' انديشيد ' غرض نواب صفدر علي خاں بسبب آنکه شب پانزدهم شعبان المعظم سال يک هزار و يک صد و پنجاه و پنج از هجرت نبي صلي الله عليه و سلم ، ليلته البرات عالم بود ' حواشياں و خدمتگاراں رابپاس رسومات آں شب رخصت فرمود ' و از غلام مرتضي

دوست خاں سر بحساب نداشتند، و گردن خود سري مي افراختند، حد و اندازهٔ مناسب بخشید، و محمد حسین خاں طاہر نام جاگیردار آمبور گڑھ را کہ از ہماں فرقۂ نوایط و دیوان نواب علي دوست خاں شہید بود، معزول و بجایش میر اسداللّٰه خاں نام جاگیردار چیت پیت (۱) سید منو چہري برادر زادهٔ میر ولي فیاض مصنف روضۃ الشہداي دکہني استاد خود را منصوب فرمود، از آنست کہ فیمابین ہر دو دیوان معزول و منصوب سوائے نقاض دینیہ کہ سابق معزول راہ سنیہ شافعیہ و منصوب مذہب امامیہ اثنا عشریہ داشت، عداوت دنیویہ لاحق گشت، اگر نفاقش بمنصوب غیر از حبس چند روزہ وضبطي جاگیردار و خسارهٔ اموالش مضرت جاني نساخت اما بپاداش آں منصوب در ریاست حضرت اعلي چوں برتبۂ رفیع نیابت نظامت آرکاٹ سر برافراخت، با قسام مضرات اقبح طاہراں پرداخت، اگر لطف حضرت اعلي سپر حمایت آنہا نمي گردید پنجۂ اسدي ہمگي روبہا را مي درید، اما آں نفاق تا قتل نواب صفدر علي خاں و پسرش کہ وجہش در ذیل ار قام مي یابد، و بمحل خود بیان مي پذیرد، سرایت ساخت، یعني غلام مرتضي خاں بعجز و الحاح و وسیلۂ زوجۂ خویش یعني خواہر نواب صفدر علي خاں جاگیر و قلعہ داري ویلور با ظہار عیوب بلاہت رضا علي خاں برادر کلاں کہ بافاضت پدر ناظم ہماں جاگیر و قلعہ بود، از نواب مسطور درخواست نمود، و در باب فتح ایں باب مفتاح بسا سعي و تدابیر فرسود، و از ناپذیرائي التجا ہیچ نکشود، ازیں یاس مع زوجہ اگرچہ لباس فقر پوشید، و ترک اساني دنیا و تفرقہ از سکونت آرکاٹ گزید، لاکن از طمع مدعا نمي آرامید، و بر آتش

---

(۱) چیت پیت ضلع شمالی آرکاٹ میں واقع ھے یہاں کا قلعہ جنگی اھمیت رکھتا تھا ـ کرناٹک کی لڑائیوں میں کئی مرتبہ اس کا محاصرہ کیا گیا لیکن اپنی مضبوطی کی وجہ سے مرنہ ہوسکا آخر وندواسی کی لڑائی کے بعد سنہ ۱۷۶۰ع میں جنرل کوٹی نے اس پر قبضہ کرلیا ـ یہ مقام آرکاٹ کے جنوب میں تقریباً تیس میل کے فاصلہ پر واقع ھے *

آہستہ یکٔ یکٔ معرفت خدمتگاران متعینہ بغارت بردند٬ و غیر از پیکٔ دان ہیچ چیز نزدش نگذاشتند٬ ہرگاہکہ آنہا با اسباب دغا در حالتیکہ او پس از افاقہ و بغارت رفتن حربہ تجویز تدارک پیشہ ستي اعدائے نکبت مآل٬ و تامل حال سراسر اختلال٬ خود داشت٬ دفعتاً وارد گردیدند٬ بسبب آنکہ حربہ نبود٬ از تفدان موجودہ برحسن زمان خاں ضربے نمود٬ چنانچہ جبین او ازاں جراحت شدید برداشت٬ و میر طیب رفیقش بتلافي آں معاً زخم شمشیرے ساخت٬ نواب صفدر علي خاں از معائنہ آں ہم ہجوم معاند بارادۂ نجات ازاں آفات از دروازۂ عقب نشیمن بیرون دوید٬ و دراں بے اختیاري قلابۂ در از شدتے بہ پشتش خزید کہ ہماں قدر گوشت و پوست از جسم جدا گردانید٬ غرض بہماں حال خود را بیروں انداخت٬ و معاً ہجوم معانداں با تمام کارش پرداخت٬ و سیدا فسانہ گو ہم در چندے از آماس بدن ہمراہش شتافت٬ و سرگذشت خود را افسانۂ زمان گذراں مي ساخت٬ رحمتہ اللّٰہ علیہما قصہ کوتاہ کسانیکہ بے سبب اوٗرا کشتند و خون ناحق آں بے گناہ بسر خودہا بستند٬ سزائے واقعي یافتند٬ و جہاں را بخواري گذاشتند٬ اعظم آنہا غلام مرتضي خاں در چندے از جمیع فواید ثروت مایوس٬ و اسیر فوج قاہرۂ حضرت اعلاے ما و در قلعہ نتھرنگر محبوس گردید٬ و بہماں حال و ملال رخت ازیں عالم کشید٬ شرح أیں کیفیت مجملا در آخر ایں دفتر و مفصلا در دفتر ثاني موضوح خواہد گردید٬ دویم میر طیب است٬ کہ باشتداد مرض جذام در ایامے چند روے ہلاکت دید٬ و سیوم آں حسن زماں خاں کہ اولا وقت تسخیر قلعۂ ویلور مقید و مجبور٬ وثانیاً در دست حیدر علي خاں سرکردۂ میسور بہزار ذلت و خواري بنوکري رنجور گردیدہ٬ در جنگ مرہٹہ کشتہ شدہ٬ نعشش درمیان کشتہ گاں گم گشتہ٬ ورثایش چندانکہ تفحص کردند٬ نیافتند غرض کہ کرد٬ کہ نیافت٬ و کہ خورد٬ کہ نداشت٬ حکومت نواب صفدر علي خاں شہید کسرے کم سہ سال٬ و از وے محمد سعید نام سعادت اللّٰہ خاں خطاب پسر خورد سال بماند*

خاں چند نفر خدمتگار برائے تقدیم خدمات خود طلب نمود' او قابوے درست یافتہ' فرصت از دست نداده' نزد زوجۂ خود شتافتہ پرسید کہ ترا معجر سرخ باید یا سفید میشاید' از آنجا کہ کمتر بانوان ہند معجر سفید را علم بیوه گي' و سرخ را نشان میمنت شوہرداري مي دانند جواب داد کہ سرخ مطلوب است و ہمیں رنگ بمن مرغوب' گفت کہ برادرت صفدر علي خاں کمین ہدم من دارد' اگر تواني' برقتلش نقب مکرے دواني' چنانچہ او بمصداق ایں بیت —

اگر نیک بودے زن ورائے زن
زناں را مزن نام بودے نہ زن

بخواہش شوہر رشتۂ الفت از برادر بریده' در شوربائیکہ صفدر علي خاں از خانۂ خواہر طلبیدن و نوشیدن آں عادت ہر شب داشت' زہر مخلوط کرده سر بمہر معمولي مرسل ساخت' چوں ظرف را بمہر ونشان خواہر دید' بلاتامل نوشید' وقلیلے ازاں بسیدے کہ بابا حسن نام و ہمیشہ قربت افسانہ گوئي می داشت بخشید' و بعد از ساعتے بآغاز تسلسل قے و اسہال از تہلکہ سم نجات یافتہ بحکیم علی اکبر ملازم اغلام مرتضي خاں کہ بنام خبر گیرئي مزاج جہت دریافت اتمام کارش آمده بود' فرمود کہ بفضلہ فردا روز انتقام است' و پاداش ایں ہمہ لابرام' چوں حکیم مذکور نیز از ترکیب زہر در شوربا' و تجویز آں تظلم شراکت داشت' از اندیشۂ تدارک ہراسے بخود برگماشت' و ایں کیفیت بے کم و کاست بہ بد اندیش رسانید' و از عزم سزاے فرداے آں دغا مطلع گردانید' محمد حسین خاں طاہر وغیره اہل فتور بحکم علاج واقع قبل از وقوع' ہماں شب حسن زماں خاں پزنہ غلام مرتضي خاں و میر طیب وغیره را با چند کس ناکس براے قتل ناروائے او فرستادند' و گردن روزگار خود را زیر تیغ قصاص ابدي نہادند' و پیش ز رسیدن آنہا ازو کہ از تواتر اسہال و تسلسل قے در عالم غش بود' حربۂ دستي مثل کٹار و شمشیر وغیره معمول حضورش آہستہ

بسبب مشابهت و ضرورت تمیز اعیان، العلم عند الله الغرض قوم مذکور در زمان سلف بادشاه طاہر دکهني(1) که پیش برہان نظام شاه بادشاه احمدنگر اعتبار تمام داشت، گرویده، تبدل مشرب سنیۂ شافعیه خود گرده، تصدیق شرایط ارادت مذہب امامیۂ اثنا عشریه گزیده، ملقب بطاہر گشتند(2)، و بعد انقضائے ایام طاہري باز رجعت مذہب چاریاري کردند، سخنورے دریں باب بیتے که دیوانش توان گفت بزبان ہندي بدیں اجمال گفته، بیت ——

شاه طاہر سے یہ ہوئے طاہر
ورنه یک کاس کے پهڈائے تهے

و نیز بیتے طبع زاد آصف جاه در صفت ایں لقب اشتہار دارد، که گوہر ہائے معني در رشتۂ لطافت سفته، بیت ——

بے تمیز یہائے کرناتک از ینہا ظاہر است
آنکه در کوکن نجس بوده است ایں جا طاہر است

بیان رسیدن نواب آصف جاه درپایاں گهاٹ و مامور فرمودن خواجه عبد الله خاں را بر نظامت آرکاٹ و گرفتن قلعۂ ترچنا پلي از دست مرار راو*

از زمان نواب ذوالفقار خاں بهادر نصرت جنگ ناظمان صوبۂ آرکاٹ متعلق دیواني حضور پادشاه بودند، و از ناظم دکهن تعلق نداشتند، نواب آصف جاه ہنگامیکه مامور امور دکهن گردید و مهام

(۱) شاہ طاہر دکهنی کا دوسرا نام شاہ طاہر جنیدی بهی ہے وہ شہنشاہ همایون کے زمانے میں هندوستان آیا اور دکهن میں مقیم هوگیا سنہ ۱۵۰۹-۵۰ھ برهان نظام شاہ اول احمد نگر کا وزیر رها عقاید کی روسے وہ شیعہ تها سنہ ۱۵۳۷ع میں اس نے اپنے آقا کو بهی شیعہ مذهب کی طرف مایل کرلیا وہ ایک بهترین شاعر اور دینیات کا عالم بهی تها اس نے کئی کتابیں لکهی هیں - سنہ ۹۰۲ هجری مطابق سنہ ۱۵۴۰ع دکن میں اس کا انتقال هوا (۲) برهان نظام شاہ اول احمد نظام شاہ کا بیٹا تها سنہ ۱۵۰۹- ۱۵۵۳ اس نے حکومت کی، سات سال کی عمر میں وہ تخت نشین هوا اپنی همسایہ سلطنتوں یعنی برار بیجاپور اور گجرات کے ساتھ اس نے آزادی اور دلیری کے ساتھ جنگ کی *

بیان متمکن شدن غلام مرتضي خان بر مسند نظامت آرکاٹ و باز مفرور شدنش از فساد طاہراں و تعطیل نظامت چندے از عدم تعین ناظمے دراں زماں *

غلام مرتضي خاں پس از قتل نواب صفدر علي خاں شہید، میر اسد الله خاں دیوانش را در قلعہ ویلور محبوس گردانیدہ، با محمد حسین خاں طاہر وغیرہ اعیان خود بآرکاٹ رسیدہ برمسند ریاست نشست، و تاشش ماہ متمکن گشت، بعد ازاں کہ فرقہ طاہراں با او نیز غدر کردند، و بنا بر تقاضاے طلب ما بقي ایام نواب صفدر علي خاں تشدد امور فرقۂ سپاہ شدہ آنہا را بر دروازۂ دارالامارہ بتقاضا نشاندند، بہ تجویز آنکہ ازین حیلہ غلام مرتضي خاں را از میاں بردارند، و منصب ریاست بخود قرار دہند، او کہ سرخیل ہوشیاران پرکار، و سر آمد عیاران روزگار، بود، آگاہ ضمایر، و واقف سرایر آنہا شدہ، شبانگاہ بکمال اخفا در دیگ طعام سرپوش دار نشستہ بجہل کہار رخت فرار بربست، و بقلعہ ویلور متحصن گشت، صباح آں طاہراں کہ ازاں گریز وقوف یافتند، تاسف نمودند، و از استقلال و استحکام مفرور، در قلعہ ویلور نتوا نستند، کہ قدم بر مسند ریاست نہند، و غلام مرتضي خاں را نیز باندیشۂ فساد آنہا جرآت نسق نظامت دست نداد، بنا برآں کار ریاست تارسیدن نواب آصف جاہ و مامور شدن خواجہ عبد الله خاں مہمل افتاد *

بیان مجملے از احوال فرقہ طاہراں و کیفیت تبدل لقب شاں *

طاہراں فرقۂ از نوایط و لقب اصلي آنہا پہٹانے است، اگرچہ در ثبوت ایں لقب از اظہار قوم آنہا سبب ہا است، اما ۳ سہ وجہ دریں جا مثبت و ہویدا، یکے کسب فروختن نخود بریاں، و ثاني عادت بسیار خوردن آں، و ثالث کوتاہ قامتي شخصے کلان آں فرقۂ فتاں، و اتفاق ہمگناں بر تعین لقب او از نخود بریاں،

ششماه بانجام آورد' روزے صبحے از بستر برخاست' و مسلح گشتہ چابکے بدست برداشت' و ببرادر کلاں گفت' کہ اگر ارادۂ شراکت داري' بمتابعت من کمر ہمت محکم گرداني والا ہذا فراق بیني و بینک بخواني' جواب داد بہرچہ فرمائي' فرمان بردارم' و بدانچہ اشارہ نمائي' جاں نثار' غرض شرط و اقرار محکم بعمل برآوردہ' اورا ہم مسلح ساختہ ہمراہ خود بدوکان ہماں ساہوے کہ از و قرض مي یافت برد' و بمجردیکہ ساہو بہ تعظیمش برخاست' و قبل ازاں کہ زبان بتکلم آراست' چند تازیانہ بربدنش کشید و ساہو چندانکہ بافغاں الاماں از جرایم خرد پرسید' و اقرار احتراز جرم تا مقرز بتقدیم رسانید' نگذاشت' و دست ازکار زدو کوب باز نداشت' آخرالامر ساہو از صدمات ضرب تازیانہ پیہم مضطر گردیدہ' و بے تاب و تواں گشتہ' برپا افتاد' و زبان اعتراف کشاد' کہ بتقدیر تقصیر توبہ نمایم' و آئندہ ازاں باز آیم' خواجہ مي گفت ایں ہمہ تنبیہ از برائے آنست کہ بما قرض مي دہي' تا کے ازاں توبہ ننمائي ازیں اذیت نرہي' ہر چند ساہو معترف ایں پیمان گردید' کہ باز گاہے بایں سودائے سراسر زیاں' و چنیں معاملہ ہمہ نقصان نگرایم' وزرے کہ برمن گراني ندارد' باوجود ایں ہمہ تہدید و منعش چرا رائگاں بشما سپارم' لیکن خواجہ در ہر کلمہ اقرارش ضرب تازیانہ چند مي رسانید' و باظہار عدم اعتمادش مي گفت' کہ نخواہي شنید' چوں کارش با تمام مغلظہ کشید و پشیماني سر بسنگ زدن سابق بتقدیم رسید' آخرالامر تاکید شدید کرد' کہ اگر کسے ہم از ماہر دو برادر چندانکہ التجائے قرض نماید' وعجز بجا آورد' دامے نرساني' و از اقرار امروزہ زبان نگرداني' چوں ساہوکار' با عتراف آں ہمہ تکرار جاہلانہ' از عذاب ضربہائے تازیانہ' نجات یافت' خواجہ مع برادر معاودت بخانہ ساخت' و بقیۂ ایام آں ماہ گرسنگي با مداد را بوعدۂ طعام پگاہ' و افطار شام را بامید قدوم روز سیاہ مي گذرانید' بعد ازانکہ از سرکار مشاہرہ رسید' داخل صندوق مقفل گردانید' و جز بانداختن وجہ ماہیانہ ہا دست بکلید نمي رسانید' غرض پس از زدو کوب

نظامت را با نتظام رسانید، در صدد آں شد، کہ صوبۂ آرکاٹ را نیز داخل قلمروئے دکھن گرداند، و نظم و نسق آند یار در اختیار خود آرد، اماقابو دست نمي داد، تا وقتیکہ بعد قتل نواب صفدر علي خاں شہید و قوع ہرج و مرج مزبورۂ طرح تخلل گونا گون نشاند، و از فسادات مفاسید ناظمي نا مشخص ماند، اتفاق درست یافتہ با فوج بے تعداد، و بلا مزاحمت ہیچ فساد و عناد، دفعتاً نازل سواد پایا نگھات داخل بلدۂ آرکاٹ گردیدہ در عماراتش فرو نیامدہ اندرون شہر خیمہ ہابر پا نمودہ، از انتساق تازہ رونقے افزود، اعیان آنجا بالکلیہ رجوع آوردند، و نذرہا گذرانیدند، آشوبیکہ در قوم نوایط برپابودہ، من جمیع الوجوہ روبزوال نمود، نواب آصف جاہ زمام انتظام صوبۂ آرکاٹ بخواجہ عبداللّٰہ خاں سپردہ، خودبہ تنبیہ مرار راو بر ترچناپلّي ورود نمودہ، حصارش را تاشش ماہ مرکز دائرہ محاصرہ ساختہ، و قلعہ را بسبب حصانت و تمانت آں بہ تدبیر مصالحت یافتہ، تحویل خواجہ عبداللّٰہ خاں نمودہ، بآرکاٹ رسید، و از آنجا حسب التماس خواجہ مسطور تمامي اہل نوایط را کہ مصدر فتنہ و فساد، و منشاء فتور و عناد، بودند بمنصب حبس و تقید ہمراہ لشکر ظفر پیکر گردانید، و خواجہ عبداللّٰہ خاں امور صوبہ داري آرکاٹ براختیار خواجہ نعمت اللّٰہ خاں نام از اقربائے خویش گماشتہ خود بنابر اصلاح بعضے مہمات نظامت در جلو رکاب خاص روانہ گردید *

بیان نظامت خواجہ عبداللّٰہ خاں *

خواجہ عبداللّٰہ خاں از خواجہ زادگان توران زا با خواجہ رحمتہ اللّٰہ خاں برادر کلاں خود از وطن وارد سواد ہند شدہ چوں نواب آصف جاہ نیز توران نژاد بود بہ نسبت ہم وطني از ہند بدیار دکھن رسیدہ در دربار آصف جاہي بسي ۳۰ سي ۳۰ روپیہ مواجب ماہي، انسلاک نوکري خود و برادر درست نمود، و موافق ضوابطہ آں دربار، تا رسیدن ماہیانۂ سرکار، بغرض دوام ساہوي بسرمي برد، و بہمیں دستور

تردد جهازات نداشتند، و دران اوقات تجارت هند و عراق که در
اختیار تجار عرب بود تاجران فرنگ خصوصاً باشندگان شهر وینس
و شهر جینوه تا اسکندریا و مصر و غیره اماکن کنارهٔ دریائے احمر از
راه خشکي رفته تحایف فرنگستان بتاجران عرب بعهد و میثاقیکه
بغیر خود بیع و شرا نسازند، مي دادند، و از آنها اشیا گرفته به
بهائے خاطر خواه چنانچه ابریشم را هم وزن طلامي فروختند، ازین
معني باشندگان هر دو شهر مذکور فراوان زراندوختند، و دیگر اقوام
فرنگ نادار شده بر آنها حسد مي بردند، تاکه در سال یک هزار و
چهار صد و هشتاد و سه عیسوي مطابق هشت صد و نود و نه هجري
مقدس کلنبس نامي بکاف تازي مستعد علم نجوم و هندسه و
هیئت و اول واقفان خواص سنگ مقناطیس و باني قطب نما و
بر جهات اربعهٔ دریا در روز و شب و ابر و تاریکي وقوف یافته، و
بردن جهاز بر چهار سمت دریا اختراع ساخته، و آن همه اختراعات
را قلم بند نموده، به نظر سرداران قوم خود آورده، برائے بدست
آوردن راه هندوستان چند جهاز و مدد خرچ خواست، این معني
که خلاف رسم و عادت بود، در رائے آنها مستبعد و ممتنع نمود،
و استهزائے او کردند، و بسبک ترین وجه اخراجش نمودند، او بر
حرمان قوم از آنچنان دولت عظیم بگریست، و گفت به بینید که
پادشاهے زیرک بدست آورده این دولت نصیب او مي سازم،
چنانچه از قوم جدا شده پیش هریک از پادشاهان فرنگ فرانسیس
و انگریز و پرتگیز وغیره رفت و راز دل پیش آورد، و از همه جاندامت
و نا پسندي برد، آخر کارش بعسرت و غربت انجامید، افتان و
خیزان بپادشاه آسپین رسید، زن شاه که عاقله بود بحالش وا رسید،
و باجازت شوهر، و فروخت اثاثه، و تیاري سه ۳ جهاز، و ترتیب
اسباب مایحتاج، و تعین مردم کار آمدني، در سال یک هزار
و چهار صد و نود و دو عیسوي موافق نه صد و هشت هجري مقدس
بدریافت راه هندوستان روانه نمود، واز رواني جهاز و ناپدید شدن
کناره و طلاطم آب و وزیدن بادتند و مختلف راکبان جهاز که

ساہوکار ' و آوردن زر بقبضۂ اختیار ' درکم روزگار زر دار و روز بروز صندوقش گراں بار ' گردید ' و بسکہ مغلوب الغیظ بود ' در اوقات زجر برکسے احتیاط خود نمی توانست نمود ' نقل است در زمان ثروت و جاہ ' و سفرے از سفرہائے لشکر نواب آصف جاہ ' غسل مي ساخت ' و فقط ستر لنگ داشت ' و دست فراشیکہ بر بدنش آب مي انداخت ' اتفاقاً حرکت یافت ' و آب بر زمیں افتاد ' گویا کہ شعلۂ غضبش را روغن داد ' میخ کو بے کہ دراں نزدیک افتادہ بود ' بر گرفت و قصد کوفتن فراش نمود ' چنانچہ اوگریزاں ' و ایں کف در دہاں ' عقبش در راستہ و بازار دواں ' و عالمے تماشا کناں و خنداں ' تا آنکہ میخ خیمۂ از قیام لشکر بر پایش خورد ' و بر زمین افتادنش لنگ را از سترش برد ' و باز بہماں حال بے ادراک حقیقت برہنگي خود بر استاد ' و تعاقب فراش از دست نداد ' دریں اثنا آشنا یانش دویدند ' و خواہي نخواہي ازاں دوا دوي باز گردانیدہ و بخیمہ اش آوردہ لباس پوشا نیدند ' حکایات حدت طبعش بے نہایت است ' و واقعات شدت غصہ اش بے غایت '

چوں او از جلسائے مصاحبت نواب آصف جاہ و ہمہ گاہ در ہر سیر و سفر ہمراہ بود از حضورش اختیار صوبہ داري آرکاٹ و حکومت آں کم از یک سال نمود *

داستان حقیقت تاجران فرنگ ساکن ضلع آرکاٹ و کیفیت بد و

روانی جہاز در عمان و نزول آنہا برسواحل ہندوستان *

از چند دور آسمان فیروزہ رنگ ' پنج فریق اہل فرنگ ' بموجب اذن حکام سلف سواد پایاں گھاٹ ' ہر کدام تجارت گاہے برسواحل دریائے ضلعات متعلقہ آرکاٹ وارد ' کہ بتفصیل ہریک جدا جدا در ذیل ایں تحریر بقلم مي آرد ' پیش از سہ ۳ صد سال ہیچ یکے از تاجران قوم فرنگ بتجارت بر سواحل ہندوستان نرسیدہ بود ' زیراکہ دراں زماں سفر دریا و گشت جہازات قسمیکہ الحال متعارف است نبود ' و تاجراں فرنگ زیادہ از سفر دو سہ ۳ روزہ بفاصلۂ سواحل '

پرہائے رنگین' مودب و متواضع زر و مروارید پیش کلمنبس آوردند' و ازو نیز بہرۂ از تحائف فرنگ یافتند' باز حاسدانش بحضور پادشاہ غمازي کردند' دریں مرتبہ بحکم پادشاہ محبوس گردید' و در سال یک ہزار و پانصد و شش عیسوي در زندان بمرد' ازان باز رسم جہازات در فرنگستان شایع' و تجار پرتگیش بہماں ذریعۂ جہاز' قبل از دیگر اقوام مندرجۂ ذیل ایں سطور' برسواحل ہند واقع گشتہ' بنائے تجارت انداخت' وانگریز بر اکثر اماکن تجارتش دست یافت *

بیان قوم پرتگیش *

کہ پرتگال نیز نامند' از اقوام فرنگ ہمانست اول واردان سواحل ہند' در فرنگستان ملکش در طوالت یک صدو پنجاہ کروہ است' و عرضش پنجاہ و دارالحکومتش شہریست بسیار وسیع و آباد لس بن نام و فوج جنگي ملازم مدامي بسیت ہزار' از پیادہ و سوار و عندالضرورت زیادہ ازاں فراہم مي شود' و جہازات جنگي دارد' و در ملک امریقہ کہ موسوم بدنیائے نو' و خارج از اقالیم سبعۂ مشہورہ است' متصرف ملک بسیار' و در سوابق ایام در سواد میلاپور متعلقۂ کرناٹک پایانگھاٹ کوتھي تجارت داشت' چون بمرور ایام پا از حد تجارت بیروں گذاشت' سلاطین اربعۂ دکھن لشکرے را بسر کردگي میر جملہ (۱) بہ تنبیہ او فرستادند' و از ضلع

(۱) میر جملہ عرف محمد سعید عبداللہ قطب شاہ گولکنڈا کا وزیر تھا سنہ ۱٦٦۳ع میں قطب شاہ کی وفات واقع ہوی عہدۂ وزارت حاصل کرنے سے پہلے میر جملہ نے اپنے بیٹے کے بارے میں اپنے آقا سے لڑائی کی اور سنہ ۱٦٥٦ع میں شاہ جہاں کی نگرانی میں آگیا اس کے بعد اورنگ زیب نے جبکہ وہ دکن کا وایسرائے تھا اس کو اپنے لئے چن لیا اورنگ زیب کی تاج پوشی کے وقت میر جملہ کو سلطان شجاع کی گرفتاری کیلئے بنگال کا گورنر بناکر بھیجا گیا نیز اس کو منصب سات ہزاری بھی عطا کیا گیا - سنہ ۱٦٦۲ع میں اس نے آسام پر چڑھائی کی اور سنہ ۱٦٦۳ع کوچ بہار میں اس کا انتقال ہوا اس کے معرکہ کی تاریخ شہاب الدین احمد نے سنہ ۱٦٦۳ع میں لکھی ہے *

غیر از آب و آسمان نمي دیدند، هراسان شده برائے قتل کلنبس دست بگریباں شدند، او بفهمالش اینکه اگر از کشتنم کناره بدست آید بهتر است که بکشند، چوں غیر از من شمارا بکناره رسانندہ نیست، باید کہ قدرے صبر و تحمل نمایند، ازیں قبیل تسکین داد، وروان گردید، و بعد سي و سہ شباں روز زمین و جزیرۂ محسوس نظر دید، و مردم جهاز را فرود آورد، و ادراک کیفیت آنجا پیش برد، و تمامي مردم آنجا سیہ فام، و عریاں اندام، و از اکل و شرب و آداب انساني بے خبر کلنبس باہمراہیاں باز بسواري جهازات سمت جنوب رواں گشت، و در چند شباں روز بہ جزیرۂ کہ اسپانیولہ نامند پیوست، و فرود آمد، دید کہ ساکنانش خوش خلق و از آداب انساني باخبر، و از ماحضر خوردني و پوشیدني و زر و گوہر کہ درانجا پیدا مي شود پیش آمدند، و کلنبس ہم از نوادر فرنگستان با آنها متواضع شد، و سراغ راہ ہندوستان ازآنجا ممکن دانستہ، چندے متوقف گشتہ، و چند کس از ہمراہیاں دراں جا گذاشتہ، و سہ کس از ساکناں و فواکہ و سوغات آنجا بپادشاہ آسپین برد، و معزز و مکرم گشت، و بعد دو ماہ ہفدہ جهاز بایک ہزار و پانصد کس و اتواب آوردہ جزیرۂ مذکورہ بجنگ گرفت، و بتصرف پادشاہ آسپین آوردہ بنائے قلاع و عمارات متین نهادہ، و مردم معتمد بحفاظت آں گماشتہ، باز سمت جنوب جهازات برد، و در چند شبانہ روز بجزیرۂ موسوم بکوبہ بکاف تازي کہ بسیار آباد و دراں معادن طلا بود رسید، و سکنۂ آنجا را بے جنگ در اطاعت کشید و آں جزیرہ باسم زن پادشاہ آسپین موسوم گردانید، دریں اثناء حاسدان اقبالش در حضور پادشاہ اورا بداعیۂ ریاست متهم کردند، او بآ گاہي این معني بحضور پادشاہ رفتہ، رافع کدورت خاطر شدہ، و بحصول قرب سابقہ سال دیگر بازبسواري جهازات سمت مغرب رواں گشتہ، سہ جزیرۂ متعلقۂ امریقہ یافتہ، بهماں سمت پیشتر رواں گردیدہ، بکنارۂ ملک امریقہ رسید، دید کہ بسیار آباد و سکنہ اش سفیدلون سرخي مایل، و خوش لقا، و کلاہ و لباس آنها از

وسیع و آباد، و مرغوب الطبع کوپن ہنگن نام، و بعضی اماکن ملکش بسیار سرد، و فوج جنگي ملازم مدامي سي ہزار پیاده و سوار سوائے جہازات جنگي، در ضلع تجاور متعلقۂ کرناٹک پایانگهات تجارت گاہش، ترکمباڑي، مشربش صلح کل، و در ہیچ معاملت مداخلت، و با ہیچ قوم در امرے مخالفت، ندارد از آنست کہ بندرش دارالامن پناہنده، و حمایت گاه ہر گونہ گریزنده است *

بیان قوم ولندیز *

کہ ڈچھ نیز مي گویند، در فرنگستان ملکش بطوالت ہفتاد و پنج کروه است، و عرض آن پنجاه، اگرچہ بحسب ظاہر ملکش بسیار کم، اما بسبب کثرت تجارت افراد قومش متمول ترین اقوام فرنگ، و پادشاه ندارد، ملکش ہفت حصہ و بر ہر حصہ امیرے منصوب، و در سرہر سال باتفاق قوم امرائے جدید بر ہفت حصۂ ملک مامور مي شوند، و آن ہفت امیر در دارالحکومت کہ استردام نام است، بیک جا بوده باتفاق حکمراني مي کنند، و آن شہر بغایت آباد، و خوش منظر، و مرغوب، و بر در ہر خانہ نہر آب عمیق جریان دارد، جہازات بدرخانہ ہا مي رسند، و اموال فرود مي آرند، و بنا بر اجرائے ہرکار اتفاق امرائے سبعۂ مذکوره شرط است، و سوائے آنہا امیرے دیگر است، کہ از آسیب تغیرے مصؤن، و از شرف فرمانروائي معزول، و بر حال خود ثابت، ہر چند از عدم مداخلتش در ہیچ امر اثر سعد و نحس از و مفقود است، اما عزت و اکرامش بالاتر از سیارات سبعہ است، وجہ معینۂ مقرره از قوم مي یابد، و بفراغت خاطر گذر اوقات دارد، بسبب آنکہ در زمان سلف یکے از اجدادش ملک ولندیز را از تصرف پادشاه آسپین رہانیده بود، قوم عزت اولادش بدین وجہ بر خود لازم نمود، اگرچہ ولندیز فوج جنگي کمتر دارد، اما

میلاپور اخراجش کردند' دریں زمانہ کوٹھي تجارتش در بندر گووا و در میلاپور فقط معبد و مسکن رہبان قومش و تبدلا و تغیر او متعلق از بندر گوا' بدستور معبدے از قوم مذکور بالائے کوہ فرنگی کونڈہ کہ معلوم از ہماں علم است وبس *

بیان شمۂ از حال سعادت اشتمال سید بدرالدین (۱) شہید قدس سرہ *

راقم ایں سطور' بحسب مناسبت ایں مذکور' کیفیت شہادت سید بدرالدین عرف بدو شہید قدس اللہ سرہ ترقیم مي نماید' و شمۂ از احوال با سعادتش بر روئے اظہار مي آرد' کہ او از جملۂ سواران ہمراہي میر جملہ در اوقات جنگ باپرتگیش' و محاصرۂ قلعۂ میلاپور' کہ از لشکر اسلام اول باقدام یورش' علم اسلام را شمشیرزناں' و تکبیر گویاں' نصب بارۂ قلعۂ کوہ نشاں گردانید' و دراں حال از دست یکے از فرنگي پرتگیش جام شہادت نوشید' سر مبارک خود کہ از دوش ہمایونش بر زمین افتاد' في الفور برداشت' و از قلعہ فرود آمدہ براسپ سوار شدہ عنانش بطرف صحرا گردانید' و بحالت عقب رواني مادر و برادر و خدمتگار' و سگ ہمراہي وفادار' بدامن کوہسار' فرود آمدہ' سر مبارک خود بر زمین نہاد' و جاں بجاں آفرین داد' مادر شریفہ و برادرش حسب ایں وصیت فصیحۂ الفاظ حلقومش کہ ہمیں جادفنم معین است ہمانجا کہ الحال زیارت گاہ عالمے است' مدفون کردند' و مادرشریفہ و برادرش و اسپ وسگ وغیرہ باوقات معینۂ خود ہمانجا دفن یافتند' رحمتہ اللہ علیہ *

بیان قوم دنکمار *

کہ دنیمرک نارو ے نیز نامند' ملکش در طوالت شش صد و ہشت کروہ است' و عرض دو صدو چہل' دارالحکومتش شہریست

(۱) سید بدرالدین شہید کا دوسرا نام بدھو شہید بھی ہے ان کا مزار مدراس سے دس میل کے فاصلہ پر پلاورم کے قریب ایک پہاڑ کے دامن میں واقع ہے ہر سال یہاں عرس ہوا کرتا ہے *

ثام دارد شهریست٬ در غایت لطافت و نزاہت٬ و کثرت آبادانی٬ و فراوانگي ار زاني غلات٬ و ثمرات٬ خصوصاً انگور کہ بجمیع اقوام فرنگ ثمر انگوري از ہما نجا مي رسد٬ و فوج جنگي ملازم مدامي چہارلک از پیادہ و سوار٬ و در اوقات جنگ زیادہ از حد تعقل فراہم مي شود٬ سوائے جہازات جنگي٬ و در ضلع کرناٹک پایانگہات بندر پہولچري تجارتگاہش٬ و دریں ملک در زمان نظامت نوایط نشونمائے تمام داشت٬ از تسلسل را بطہ تحف و ہدایا٬ با اعیان قوم نوایط عقد موافقت مضبوط٬ و شرط یگانگت مربوط نمودہ٬ ہنگام ریاست نواب سعادت اللہ خاں معرفت حافظ معین الدین خاں و غلام امام حسین خاں عرف امام صاحب بخشي٬ گذارش مبلغ را٬ ذریعہ اختیار دار الضرب روپیہ٬ در بندر خود٬ و وصول سند جاگیر ساختہ٬ دست آویز اہتمام علی الدوام دار الضرب بنام ہر دو واسطہ کار آراستہ٬ چنانچہ در اولاد آنہا اہتمامش تا حال جاریست٬ و در ایام نواب علي دوست خاں و نواب صفدر علي خاں نیز بہ پیش کشیدن مبلغ گراں٬ و گذارش سوغات نمایاں٬ اسناد جاگیر مواضعات جدید حاصل کردہ٬ و بمرور ایام از صیغہ نوکري دخل در امور روسا نمودہ٬ و باظہار شیوۂ رسوخیت٬ مخصوص ترتیب ہر امر و در جمیع تدابیر معتبر بودہ٬ از رعایت حسین دوست خاں و ہدایت محي الدین خاں ناظمان متغلب آرکاٹ و دکہن باخذ سند چنجي وغیرہ مواضعات جاگیر پرداخت٬ و از نواب صلابت جنگ بہادر رئیس دکہن اقصائے سیکاکول وغیرہ جاگیر یافت٬ تشریح ایں احوال روبراہ دارد٬ یعني آئندہ مي نگارد *

بیان قوم انگریز *

اوّلا انگلیج نیز نامند٬ چوں آں قوم از بد و قبول رفاقت حضرت اعلي اتفاق و اتحاد واثق دارد٬ بنا براں قلم وقائع نگار٬ بقدر تفصیل ارقم احوال پیشین آنہا قوم با وفا٬ . کیفیت انقیادش

جهازات جنگي بيشتر، و در ضلع پاياںگهاٹ بندر ناگپٹن (۱) و صد رنگ پٹن (۲) و پليا گهاٹ (۳) تجارت گاه او، چوں در زمان تلجاجي نام پسر پرتاب سنگهہ زميندار تجاور بعضے مواضعات از زميندار مذکور برہن گرفتہ بود، حضرت اعلي بسبب آنکہ باوجود داخل بودن تمام زمين کرناٹک درسند التمغائے شاہي ايں چنيں خيره سرے از زميندار و تاخير خلاف انقياد است، خشمناک شده فوج ظفر موج بسر کردگي امير الامرا بهادر فرزند (۴) دوم و جنرل اسمت سردار فوج انگريز را بہ تسخير تجاور و اخراج و لنديز مامور نمود، بعد ازانکہ ملک مسخر و زمين دار اسير و مواضعات مرہونہ مستخلص گردانيد، عذر و پوزش و لنديز بوساطت امير الامرا بهادر و جنرل اسمت پذيرا و تقصيرش قرين عفو، و از ذلت اخراج ايمنش فرمود، تفصيل ايں اجمال در دفتر ثاني، انشاء الله تعالے صورت وقوع خواہد کشود *

بيان قوم فراسيس *

اوؓرا افرنجہ نيز گويند، و در فرنگستان ملکش بسيار، يعني طول آں سہ صد و عرض دو صد و پنجاه کروه است دارالحکومتش پارس

---

(۱) سنہ ۱۶۱۲ع ميں پرتگيزوں نے ناگپٹن کو اپنا صدر مقام بنايا تها سنہ ۱۶۶۰ع ميں ولنديزوں (ڈچ) نے اس پر قبضہ کرکے بالکل مستحکم بناديا اور اس کو اپنا صدر مقام بنائے هوے کورومنڈل کے کنارے ايک ٹکسال کوٹهی بهی تعمير کی تهی سنہ ۱۷۱۸ع ميں انگريزوں نے اس پر قبضہ کرليا سنہ ۱۷۸۳ع ميں انگريزوں اور فرانس ميں صلح هوگئی اس کے بعد يہ مقام انگريزوں کو دے ديا گيا (۲) يہ ايک چهوٹا سا شهر مدراس سے ۴۲ ميل کے فاصلہ پر جنوب ميں واقع هے اس کو سدراس بهی کهتے هيں يهاں ولنديزيوں کا قلعہ تها سنہ ۶۰-۱۷۵۸ع جب لالی مدراس کا محاصرة کئے هوے تها يہ قلعہ بهی ڈچ سے چهين ليا گيا سنہ ۱۷۹۵ع ميں انگريزوں نے اس پر قبضہ کرليا يہ مقام رنگين سوتی کپڑوں کيلئے بهت مشهور گذرا هے (۳) چنگل پيٹ ضلع ميں ايک چهوٹا سا شهر جو ايک جزيرة ميں هے مدراس سے ۲۲ ميل شمال ميں واقع هے ناگپٹن پر انگريزوں کا قبضہ هونے کے بعد سنہ ۱۶۰۹ع ميں ڈچ گورنمنٹ يهاں منتقل هوگئی انهوں نے يهاں ايک قلعہ بهی تعمير کيا تها سنہ ۱۸۹۰ع ميں اس پر انگريزوں کا قبضہ هوگيا (۴) سنہ ۱۷۷۱ع ميں يہ معرکہ وقوع پذير هوا *

سالانهٔ خاص شاہي در سال ديگر وضع و منہا ٬ و سلطنت انکلاند
مبني بر حکم سہ ۳ محفل است ٬ يکے محفل شاہي است ٬ کہ
بزبان آنہا کنگ کونسل (King Council). نامند ٬ و ثاني محفل امراے
دولت پناہي ٬ کہ کورٹ آف کنٹرول (Court of control) مي خوانند ٬
و ثالث محفل عمدگان رعاياست ٬ کہ پارل منٹ (Parliament)
گويند ٬ تاکے حکم آں ہر سہ ۳ محفل اتفاق نگيرد ٬ ہيچ کار اجرا
نمي يابد ٬ متوطنان جزيرهٔ مذکور در زمان سلف بہ بت پرستي
منحصر ٬ و از سليقهٔ خورو پوش بے خبر ٬ خوراک لباس آنہا از
گوشت و چرم و حوش و طيور صيد گرديده ٬ و مسکن ہريک بے
کہ و آہک چند سنگ برہم چيده ٬ و در کسب زراعت و
تجارت بے شعور ٬ و از بہرهٔ نوشت و خواند دور ٬ تا آں زماں
کہ جوبس نام قيصر روم قديم پنجاه و دو سال قبل از ولادت
عيسي علي نبينا و عليہ السلام فوجے را با ساز و سامان فرستاده ٬
جزيرهٔ مذکوره مسخر ساخت ٬ اما بسبب فقدان اسباب معيشت
وغيره ما يحتاج بشري ٬ فوجش تاب اقامت آنجا نيافتہ ٬ ناچار
انجام کار بصلح ساکنان جزيرهٔ مذکور داد ٬ و رو برجعت ماواي
خود نہاد ٬ ہرگاه کہ اعجاز تولد حضرت روح الله علي نبينا و عليہ
السلام ٬ در قالب افسردهٔ دين آں زماں ٬ دم ”قم باذن الله“ دميد ٬ و
باحيائے رسوم شريعت خويش کوشيد ٬ و قيصر روم بدين آنجناب
گرويد ٬ در سال پنجاه و يک عيسوي دفعۂ ثاني بفرستادن فوجہا
جزيرهٔ مسطور مسخر گردانيد ٬ و در معدودِ الايام از طرح قلاع و
بنائے عمارات و فراہمي اسباب ما يحتاج بشري رونق روز افزوني
داد ٬ و تا چہار صد و چہل و ہفت سال دين عيسوي دست تصرف
کشاد ٬ و دريں عرصہ متوطنان جزيرهٔ انکلاند نيز بمقتضائے قابليت
ذہن و ذکا دين عيسوي پسنديدند ٬ و آراستگي لباس و لذت طعام و
طرح بنائے مساکن و کسب سواد و مواد نوشت و خواند و سليقهٔ
زراعت و تجارت گزيدند ٬ بعد از انکہ سلطنت قياصره ٬ انقلاب گرفت ٬

بدین عیسي علي نبینا وعلیہ السلام و الثنا و حقیقت ابتداے انتظام سلطنت ' و عرض و طول ملک و ترتیب نظامت ' فرمان روایانش تحریر مي نماید *

بیان کیفیت ملک *

ملک انگریز کہ شامل ممالک فرنگستان است ' طول یک صد و پنجاہ وعرض یک صد کروہ و دار الحکومتش کہ شہریست کلاں " بیودہ " نام است ' في ہذا لایام ' ہمہ در تصرف پادشاہ الیمان ' مگر جزیرۂ کہ نامش انگلانڈ است ' و آں را برتانیہ نیز گویند ' یک صد و ہشتاد کروہ طوالت و یک صد و پنجاہ وسعت دارد ' محصور دریاے عمان ' و مخصوص حکومت انگریزاں ' و شب و روز آنجا نسبت بملک ہندوستان ' و دیگر ممالک ' فرق بین دارد ' کہ دراز ترین روز آنجا ہفدہ ساعت ' و سي دقیقہ ' و خورد ترین آں نہ ساعت نجومي ' و دارالحکومتش لندن نام شہریست درغایت لطافت ' و نہایت و سعت و نزاہت ' و از آبادي و معموري مرغوب الطبع ' و خوش منظر ' و در حسن و لطف پسندیدۂ بصیرت حسن پسند اہل بصر ' بداں غایت کہ گمان نووارد را روزش بکمال آراستگيِ مساکن ' و راستہ ہا درجشن عید مي نشاند ' و شبش بکثرت چراغاں ہر درو دیوار و کوچہ و بازار بمجلس شادي مي رساند ' از رعایا و تجارش ہفت کروہ ہفتاد و پنج لک روپیہ بحساب ہندوستان ' محصول سالانۂ آں ' عاید خزانۂ خاقان ' و از آنجملہ یک کرور و بیست لک روپیہ معین مصارف خاصۂ شاہي ' و تتمۂ زر جہت اخراجات فوج و جہازات جنگي وغیرہ مہام سلطنت را واسطہ سر براہي ' و سبیل زر افزود از معمول سالانہ ' در اوقات ضرورت جنگ وغیرہ ' برضامندي یہا ' دستور ذمۂ رعایا و تجار ' وا قدام بادشاہ بر خرچ فلوسے زیادہ از وجہ معمولي خلاف رضائے صغار وکبار ' و در صورت روداد صرف زاید ' باید کہ حسابش بمشیراں برسد ' اگر مناسب رائے آنہا افتد مجرا است ' والا در وجہ معینۂ

بطن بهریکے بدیں تفصیل کہ اتلیان و اومند و اورد اودوی و اوکارود و ارد و اتلرد و اومند ثانی مجموعاً شامل او نہ کس باشد، بعد یکدیگر تا وفائے حیات خود وارث و مختار بادشاہی بود، و بحکم پادشاہ حقیقی الابدی الازلی کوس اقتدار نواخت، و آخرالامور از کارخانۂ جہان فانی جریدہ برخاست *

بیان انقلاب سلطنت انگلانڈ *

اومند ثانی کہ بر تخت دولت نشست و متمکن گشت، در زمان او "کنوت" نام پادشاہ دنکمار فوج کشید، و جزیرۂ انگلانڈ را متصرف گردید، و از مہمانخانہ ہستی ازیں عالم بیروں کشید، و جزیرۂ انگلانڈ از سال یک ہزار و ہفت عیسوی تا سی ۳۰ و سہ ۳ سال در تصرف پادشاہ دنکمار و اولادش بماند *

بیان انتظام یافتن سلطنت انگلانڈ و باز متعلق شدن باولاد اومند ثانی *

در سال یک ہزار و چہل عیسوی نبیرۂ اومند ثانی پسر اودر کہ اوددرد نام داشت دعوائے ارث بر ملک موروثی لشکر کشید، و دست تصرف پادشاہ دنکمار کوتاہ گردانید، و جزیرۂ انگلانڈ را متصرف گشت، و بر تخت سلطنت نشست، و تا ایام زندگی پادشاہی کرد، بعد از و پسر کلانش کہ نام او بہ تحقیق وقائع نگار نرسید، بجائے پدرش نشستہ، بعد انجام سرگرمی مستعار رخت حیات برداشت، و پسر کلانش ہارالد نام کہ آخرین ملوک ایں طبقہ است بمقام او قیام یافت *

بیان انقراض سلطنت انگلانڈ از اولاد اکبرٹ *

در سال یک ہزار و شصت و شش عیسوی ولیام نام حاکم نارمانڈی خروج کردہ، گوے حکومت از ہارالد برد، و بیست و یک سال گیرودار مملکت بجا آورد و پس از و پسر کلانش ولیام ثانی نام

و فرنگستان منقسم ملوک الطوایف گشت' یعني نوعیکه در ہر قومے و ملکے پادشا ہے تسلط و قیام پذیرفت جزیرۂ انگلاند نیز بہفت حاکم انقسام یافت' چنانچہ بسا سال بداں طریق در جزیرۂ مذکور رواج ہفت فرمانروا بود' و ہیچ یک ازاں ہفت حاکم مرد دیگرے را سر فراونمي آورد' وہر کدام بجائے خود مختاري مي کرد *

بیان نظام یافتن سلطنت انگلانڈ و معزز گردیدن مطوطنانش از تعین پادشاہ *

درسال ہفت صد و ہشتاد و ہفت عیسوي ازاں ہفت امیر اکبرٹ نام با ستعداد تمام و استیصال شش و فرما نروایان دیگر' بنیاد اقتدار سلطنت خود محکم نمود' و بر تمام آں جزیرہ فرماں روا گشتہ ملک را آرایش نظام مجدد بخشید' و اطلاق اسم کنگ (King) کہ بزبان انگریزي پادشاہ باشد برخوردار است نمودہ' ملقب بکنگ انگلانڈ گردید' اول کسیکہ دراں قوم پادشاہ شد او بود' کسرے کم سي و ہفت سال پادشاہي نمود' بعد از و پسر کلانش اتلولف نام در سال ہشتصد و بیست و سہ ۳ عیسوي بجائے پدر تمکن گرفتہ' نوزدہ سال بغایت انتمام زندگي بنظامت پرداخت' عقب او خلف کلانش اتلیالد نام بر شاہي پدر مستقل گشت' و تا مدت دو سال سلطنت کردہ درگذشت' بسبب آنکہ پسرش نبود' برادر خورد او اتلیرٹ نام بجائے برادر بسلطنت قیام نمود' و تا پنج سال بقیہ حیات خود پادشاہ بود' چوں او ہم پسر نداشت' بعد از و برادر خوردش اتلرڈ نام پا بر تخت برادر گذاشت' و تا مدت بیست سال مملکت ساخت' چوں از مسند دنیا برخاست' پسر کلانش الفرڈ نام سریر پدر بیاراست و تا پنجاہ و یک سال در آئین مملکت از روے رائے زرین' قواعد و قوانین متینے نہاد' کہ تا امروز انقلاب ادوار آسمان کج نہاد' باوجود چندیں چرخ زدنہا تزلزلش نتوانست داد' عقبش پسر کلان او اودورڈ نام تا چہار سال سلطنت نمود' و بداں موجب از اولاد او بطناً بعد

ساخت، بعد از و نبیره اش رچارد ثاني نام جا یافت، از عدم لیاقتش یکے از خویشاں لشکر کشید، و اسیر نموده متصرف مملکت گردید، و خودرا هنري چهارم لقب داد، و پس از حکومت چهل و هفت سال به دار باقي او نهاد، و پس از و پسرش هنري پنجم نام کامراں گردیده تاده سال بار سلطنت کشید، و دریں عرصۂ قلیل از ظهور امورات گراں یکے ازاں تصرف تمامي ملک فراسیس که غیر امکان زمانۂ دراز بود نام آور دوراں گردید، بعد از و پسرش شیر خواره موسوم به هنري ششم از دست مشیران دولت بمهد سلطنت رسید، و خویشانش برائے عهدۂ نیابت، هر کدام بزعم آنکه آں منصب بخود قرار دهد، با یک دیگر فسادات برپا کردند، و دریں قضایائے خانگي ملک فراسیس از دست رفت، و در جزیرۂ انگلانڈ شورشے عظیم برپا گشت، بعد از امضائے سي و هشت سال یکے از خویشانش خروج کرده، اورا بگرفت، و متصرف سلطنت گشت، و خودرا ایدورد چهارم لقب داد، و کار سلطنت تا بیست سال پیش نهاد، بعد از و پسر کلانش که اسمش موضوح نشده، درسن هفت سالگي بر شاهي پدر قائم، و پس از چند ماه از دست عم مقتول گشت، و قاتل بجایش نشست، امرا از و رنجیده داماد ایدرود چهارم را ترغیب ریاست دادند، او باتفاق آنها قاتل را در صف جنگ بکشت و سلطنت را حاکم گشت و خود را هنري هفتم ملقب ساخت، و بیست و چهار سال تخت سلطنت بیاراست، بعد ازو پسرش هنري هشتم جاے پدر گرفت، و از و سلطنت انگلانڈ استقلال پذیرفت، که تسلط قدیم‌الایام پاپا برداشت، راقم شرح کیفیت پاپا دریں محل لازم انگاشت *

بیان کیفیت پاپا *

پاپا باتفاق جمیع اهل فرنگ خلیفۂ حضرت عیسي علي نبینا و علیه السلام مي نامد، و ملکے بطوالت یک صد و بیست کروه دارد، و دارالحکومتش شهر روم قدیم و در زمان سلف بجمیع

سیزده سال حکومت داشت و در شکار از تیر خطائے یکے از
امرا جراحت برچشم یافت بعد یک دو ساعت جهاں بگذاشت
چوں پسر نداشت پسر برادر خوردش هنري نام تاسي و شش
سال ناظم سلطنت بود بعد از و از نبودن پسر خواهر زاده اش
استفین نام نوزده سال شاهي نمود بعد از و یکے از خویشاں و
اقربائے او کہ هنري دویم نام بود سي و پنج سال شاهي خسروی
بر خرد افزود بعد از و رچارد نام تسلط گرفت و باقتضائے
شجاعت و فطرت باتفاق دیگر پادشاهاں فرنگ فوج بہ
بیت المقدس و شام برد و با مسلمین آند یار جنگ و جدال بعمل
آورد یعني با صلاح الدین والي آں نواح چهارده سال طرح رزم
شدید نهاد و در سال یک هزار ویک صد و نود ودو عیسوي صلح
قرار داد وراجع بجزیرۀ انکلانڈ گشت بعد پنج سال در گذشت
پس او برادر خوردش کہ نامش مسموع محرر نشده بر مسند
سلطنت جلوس یافت زهد وغنا آنقدر داشت کہ جاگیرات سیر
حاصل بہ پا پائیان پادریان گذاشت هر گاهکہ ازیں معني امیران
سلطنت و مشیران دولت را رنجیده و سرکشیده دید متوهم شده
نائبان پاپا و پادریاں را از قلمرو خود بیروں گردانید هجده سال
بر سلطنت بماند وبر وقت معین نقد حیات از کیسہ وجود
افشاند بعد از و پسرش هنري سیوم نام برجائے پدر نشست
و باخلاق خلائق پروري و داد گستري پنجاه و دو سال طرز حکومت
بربست عقبش پسر او ایدورد نام حکومت یافت و بصنعت همت
و جرأت و رعایت رعایا و رفاهیت برایا مدت سي و پنج سال
سلطنت پرداخت پس او پسرش ایدورد ثاني نام بجائے پدر
متمکن و در چندے از خوے بے انصافي و اختلاف امرا و رعایا
دور از سلطنت گردید و بجایش پسر او کہ طفل صغیرالسن ایدورد
ثالث نام بود باتفاق اعیان و ارکان کامیاب دولت شده پنجاه
و یک سال شهرۀ نام نیک و بہ تسخیر بسیارے ازملک فرانسیس
تذکرۀ عظمت و شوکت خویش در زمرۀ پادشاهان فرنگ مشتهر

مقرر کردهٔ خود، منقسم ساخت، و کتاب توریت و انجیل را بزبان عبري و سریاني بود، در زبان انگریزي مترجم نموده، مکتوبے که پاپا بعد آگهي تبدل آن همه رسوم مشتمل بر تهدیدش ارسال داشته بود، بصلاح آنکه صورت آن حال بعینه مکشوف فریسنده گردد، رو بروئے آرنده اش، بر زمین انداخته، در پا مالیده، آرنده را سوئے فریسنده راهي ساخت، پاپا ازیں معني برخود پیچیده، و طپیده، از برگشتن پادشاه انگریز از دین عیسوي بدیگر پادشاهان فرنگ اعلام داده، مکاتبات متضمن براینکه بسزائے اعمال قبیحه، و افعال شنیعهٔ هنري عنقریب آتش از آسمان مي بارد، نوشته هم سرا بر جنگ و تسخیر انگلاند برداشته، چنانچه بعضے از پادشاهان مثل پادشاه آسپین و پادشاه پرمني وغیره بصلاح پاپا جهازات فرستاده، چندانکه جنگ نمودند، بعدم قدرت کارکشائي دست تاسف برهم سودند، و از نارسائي کوشش خودها و نباریدن آتش از آسمان با وصف امضائے سال هائے انتظار پاپا را هیچ محض آنگاشته، سر از اطاعت او پیچیدند، و در اخراج پادریان علاقهٔ پاپا نظام و قیام ملک و ملت خویش، از آئین پادشاه انگریز پسندیده، مگر از ممالک خودها چیزے بطریق وظیفه بپاپا مقرر کردند، و دریں زمانه پاپا بدون خطهٔ اصلي خویش که عبارت از روم قدیم و توابع آنست، دخل در مملکت فرنگستان و کار از رسم لعن و دشنام ندارد، مگر در سالے یکبار بروز معین بمعبد مي رود، پس از گذارش آئین عبادت دست مي افرازد، و لعن بر منحرفان دین عیسوي مي نماید، و بمجردش باز میگوید که حالا معاف کرده شد، که خداے تعالے طبقات مختلفه را بر راه راست آورد، و ریاست پاپا از هفتاد و دوکارده تال بکاف تازي یعنے امرائے بر گزیده از گروه هائے متفرقهٔ پادریان، هیچ گاه خالي نمي ماند، اگر یکے از آنها بمیرد، پاپا کسے دیگرے بعوضش قرار مي دهد، و تتیکه پاپا از دنیا برخیزد، آنها بعد تجهیز و تکفینش

پادشاہان عیسویہ سند شاہي مي دارد ' و از اخذ باج و خراج منت قیام دین عیسوي بر آنها مي نہاد ' چوں ہر یک از فرماں روایان فرنگ وقت قربت مرگ خویش بامید نجات آخرت و ہوس بہشت یک دو تعلقہ نیازش مي گذاشت ' ازیں جہت ملک بسیار در اختیار خویش مي داشت ' پادریاں کہ نائبانش متشرعان دین عیسوي اند ' بعموم قوم نصاري اشتہار مي دادند ' کہ پاپا نائب خدا و خلیفۂ حضرت عیسي علي نبینا و علیہ السلام است ' اطاعت فرمانش سبب نجات و صواب است ' و انحراف ازاں باعث عذاب و عتاب ' و اگر با پادشاہ در خلاف امر پاپا شریک شوند ' ہر آئینہ بدوزخ رسند ' ازیں جہت عموم مطیعان دین عیسوي اطاعت امرو نہيء پاپا بہ نحوي مي نمودند ' کہ اگر پادشاہ بر جادۂ حکم پاپا قدم نمي نہاد ' جمیع رعایا و برایا از و نفرت مي گزیدند ' و مخالفتش مي ورزیدند ' ازیں معني پادشاہان فرنگ مثل شتر مہار دار محکوم او بودند ' تا در سال یک ہزار و پانصد و بیست و ہفت عیسوي ہنري ہشتم کہ بر سلطنت انگلانڈ تمکن گرفت ' بحکم عقل متین ورائے زرین ' جہت بر انداختن بنیاد تسلط پاپا از قلمرو خود کمر ہمت بربست ' از امرائے ذي فطرت ' و عقلائے دولت بتوقع استرداد مال ' و زمین گذرانیدۂ اجداد و آبائي آنہا ' از پاپا ' و نمایش تخلف او از آئین عیسي علي نبینا و علیہ السلام بنابر استقبالش عہد گرفتہ ' و اتفاق خواستہ ' و بتمامي قلمرو خود از تعین تاریخ و وقت عمل تاکید قطعي رواں کردہ ' دفعتاً بتاریخ و وقت معین ' نام پاپا از خطبہ بر آوردہ و بر پادریاں تاختہ ' معابد و تصاویر عیسي و مریم علي نبینا و علیہما السلام کہ بمرصع مزین بود برانداختہ ' مال و اسباب پاپائیاں قہراً و جبراً ضبط ساختہ ' و آنہا را مفلس وار بر سفائن نشانیدہ ' نزد پاپا راندہ ' و خود را رئیس دین عیسویہ کردہ انگریز ملقب کردہ آں ہمہ اسباب و اراضي مضبوط را سہ ۳ حصہ نمودہ ' یک حصہ بسر کار خود ' و ثاني بامرا و سپاہ ' و ثالث بپادریان

کلاں کہ سازوار جانشینی پدر باشد خود ہا را بطمع ایں مرتبۂ نمایاں٬ درملک پاپا می کشند٬ و درسلک پادریاں منسلک می کردند٬ و از رتبۂ پادریت بدرجۂ کاردہ تالی می رسند٬ و ازاں پایۂ بمنزلت پاپائی فایز می شوند٬ ازانجا کہ حصول ایں دولت٬ موقوف جوہر فطرت است پس گاہ باشد٬ کہ شاہزادہ پاپامی شود٬ و گاہے گدا زادہ٬ انحصارش بر افاضل وارازل نیست٬ حتی کہ وقتے ماہی فروشے ہم براں مرتبہ قیام یافتہ بود٬ آمدم برسر مطلب القصہ ہنری ہشتم سی و شش سال بدرستی سلطنت نمود٬ بعد از و پسرش ایدورد نام بر تخت نشستہ٬ ہفدہ سال شاہی کرد٬ چوں پسر نداشت٬ بعد از و خواہرش میری نام تسلط سلطنت شش سال راندہ و از بے پسریش زمانۂ خواہر خورد او را کہ ایندرا نام بود٬ بر مسند دولت نشاند٬ در عہد سلطنت او کہ بکمال عقل و ذکا چہل و ہفت سال استقلال داشت٬ قوم انگریز براے تجارت در بندر سورت متعلق ہند موقف کوٹھی یافت٬ ایندرا با وجود ترغیب امرا بشوق شغل کامروائی٬ و احتیاط فرصت سلطنت آرائی٬ از قبول زوج مبرا بود٬ و از روئے علم و افزونی عقل کتاب قواعد ریاست تصنیف٬ نمود بعد ازو دختر زادۂ ہنری ہفتم جامس اول نام بیست و سہ ۳ سال ملک داری ساخت و بجہت انتظام امور تجارت ایلچی با خطوط و ہدایا پیش جہانگیر پادشاہ ہند ترسیل داشت٬ چنانچہ ایں معنی از تاریخ ملا محمد قاسم ملقب بفرشتہ گواہی خواہد یافت٬ غرض بعد جامس اول پسرش چارلس نام جانشیں شدہ بیست و چہار سال حکومت نمودہ٬ طائفہ امرائے نمک حرام بتخیلات بیجا مصدر انحراف و خروج گشتہ اورا گشتند٬ و عیال و اطفالش را از ملک اخراج دادند٬ و خود ہا مسلط گشتند٬ بعد از دہ سال ساکناں از جبر و تعدی آنہا تنگ آمدہ٬ اطفال بادشاہ مقتول را کہ در پناہ فرامیس بودند طلبیدہ٬ پسر کلانش را کہ چارلس ثانی نام داشت بر تخت نشاندند٬ و از امرائے نمک حرام بعضے کشتہ شدند٬ و برخے جلا وطن گشتند٬ او تاسی و پنج سال سلطنت بعیش

در ہفتاد و دو حجرۂ کہ دریک عمارت است، برائے الہام تقرر پاپا گاہے دو ۳ سہ ماہ گاہے چہار پنج ماہ بانفراد لا کلام مي نشینند، و چہار امیر دیگر سوائے ہفتاد و دوکاردہ تال کہ دراں اوقات تعطیل اجرائے امور سلطنت مي نمایند، ابواب حجرہ ہائے محبس کاردہ تا لہائے مذکورہ مقفل، و با تاکید سکوت مردم را بردروازہ ہر حجرہ جدا جدا موکل، مي سازند، واز سوراخہائے کہ در دیوار ہائے حجرہ مي گذارند، آب وطعام بکاردہ تا لہاے محبوس مي رسانند، وبعد چند روز چہار امیر مذکور بالاتفاق بردر ہر حجرہ رفتہ، از یک کاردہ تال کاغذیکہ برآں نام یکے از گروہ محبوسہ، باختصاص عہدۂ پا پائے حسب تشخیص خویش مي نویسد، مي گیرند، و نا دیدہ در صندوقے مي نہند، بعد فراہم شدن ہفتاد ر دو کاغذ ہر چہار امیر بمکان معین نشستہ باتفاق صندوق کشادہ، مي بینند، پس کواغذ نام ہر کس کہ زیادہ و متعدد مي یابند، اول بردر حجرہ اش رفتہ اورا بیروں مي آرند، و اورا پاپا قرار دادہ آداب تہنیت ادا مي کنند، و بعد ازاں تمامي کاردہ تا لہا نیز از محبالس خود ہا بر آمدہ، پاپائے نومشخص را سجدۂ تعظیمي بتقدیم رسانیدہ، بر تخت نشاندہ، بردوش خود ہا برداشتہ، بدارا لحکومتش میر سانند، و مدت حبس کاردہ تال ہا مشخص نیست، واظہار آنہا است، کہ تا ملہم نشوند، نام کسے بر کاغذ نمي نویسند، و پاپائے نو یکے را از پادریان امیدوار ہر کراکہ لایق داند، عہدۂ کاردہ تالي دادہ درعوض خود دراں ہفتاد و دو کاردہ تال داخلہ مي دہد، و بدون چہار پنج ہزار کس جماعہ ما یحتاج تحمل، احتیاج فوج ندارند، زیرا کہ کسے بر او لشکر نمي کشد، بنابراں مال تحصیلۂ ملک صرف آرائش شہر و آراستگي معابد دارد، و از پادریان پاپائے کسي زن نمي کند، اگر احیاناً مرتکب ایں امر شود، ہمہ وقت بلوائے قوم اورا در آتش مي سوزد، چوں پاپا را کفي وقومي مقرر نیست، از ہر قوم پاپا تواند شد، چنانچہ بدیں امید بسا شاہزاد گان فرنگستان، سوائے پسر

ممالک وسیع و آباد مثل امصار جزائر امریقہ وغیرہ و متعلقہ ہندوستان تصرف اہل انگریز یافت٬ تاحال کہ سال یک ہزار و یکصد و نود و پنج ہجري مقدس مطابق سال یک ہزار و ہفت صد و ہشتاد و یک عیسوي باشد از یمن عدل و داد٬ آں پادشاہ نیک نہاد٬ دولت قوم انگریز بہ نیک نامي مشہور٬ و ممالک متصرفہ اش (۱)
بعدل وانصاف معمور٬ وجود چنیں فرمانروائے نصفت طراز٬ معدلت انداز٬ دشمن گداز٬ دوست نواز٬ تیغ زن٬ رستم فن٬ غنیمت روزگار است٬ و از خوبي رواج جہانباني و کامراني موصوف و ممدوح فراست شعاران ہردیار٬ چوں بحسب مناسبت مقام کیفیت سلطنت قوم انگریز و نزولش در مملکت ہند و قیام کوٹھي تجارتش در بندر سورت مجملاً تحریر یافت٬ آئندہ حقیقت کونپني انگریز٬ و نشورش در پایاں گھاٹ٬ و احداث کوٹھي تجارت موسوم بمدراس عرف چینا پٹن و وقوع ارتباط و اتحادش با حضرت اعلي٬ و ارتفاع رتبتش از پایۂ تجارت٬ بدرجۂ امارت٬ در ضمن واقعات٬ مفصلاً بعرصۂ تسطیر٬ خواہد شتافت٬ بسبب آنکہ دریں محل سلسلۂ احوال انگریز رسائي دارد٬ مجملاً مي نگارد *

ببیان کیفیت کونپني انگریز ملقب بایسٹ انڈیا *

واضح باد کہ لفظ کونپني (کمپني) در زبان انگریزي بمعني جماعتے است کہ مثل صغیر جمع عبارت فارسي کہ از دو تا عشرات و مآت والوف ولکوک اطلاق کلي دارد٬ چوں تاجران جزیرۂ انکلاند اتفاق نمودہ٬ میان ہم چند گروہ گشتہ٬ ہریکے بجہت تجارت بسوادے از سوادہائے متفاوتۂ عرب و عجم و ہند و چین وغیرہ رفتہ٬ کوٹھي ہا مقرر کردند٬ و از پادشاہ خود عہد گرفتند٬ کہ در حدود معینۂ ہر گروہ٬ دیگرے بہ تجارت نرود٬ ہر گروہ بحد معینۂ خود بلاشرکت گروہ دیگر بامر تجارت مشغول باشد٬ چنانچہ گروہ ہائے مذکورہ بجہت

---

(۱) انصاف *

و عشرت گذرانید، چون پسرانش از غیر زوجۀ خاصه اش بودند، لهذا بموجب ضابطۀ سلطنت انگریزي برادر خوردش جامص ثاني نام تخت نشین گردید، چون مذہب پا پا داشت، علاقه داران پاپا را در ملک خود راه داد، و خدمات عمده مثل وزارت وغیره بکف اختیار آنها نهاد، ازین معني امرائے ملک رنجیدۀ ولیام نام داماد' جامص اول را ترغیب خروج دادند، او برین ماجرا واقف شده، بسواري جهاز مع عیال و اطفال به ملک فراسیس پناه برده، مکرر افواج فراسیس بجنگ آورده، کارے از پیش نبرده، مدت یازده سال درین تگاپو بوده از جهان در گذشت، و لیام مذکور به نیابت زوجۀ خود بامر سلطنت متمکن گشت، و بآرائش ملک و رفاه حال رعیت سیزده سال پادشاہي ساخت، و فتوحات بسیار بر فراسیس یافت، و در سال یک ہزار و ہفتصد و یک عیسوي جهان گذاشت، چون لاولد بود، و زوجه اش پیشتر از و گذشته لهذا خواہر زنش کن نام بعقل و کیاست، و پرورش اہل علم و فطرت سبزده سال مملکت راند، بعد از و دختر زادۀ جامص اول جارج اول نام برتخت حکومت ماند، در بدو ریاستش پسر جامص ثاني که در ملک فراسیس پناه برده بود، چندانکه خروج نمود، ہیچ نکشود، استقلال جارج دوازده سال رونق سلطنت افزود، بعد ز انکه رو ازین عالم فاني تافت، پسر کلانش جارج ثاني نام برمسند پدر جلوس یافت، و با حضرت اعلائے ما بنائے محبت و وداد استوار نهاد، و از ارسال مکاتبات و ہدا یائے متنوعه میان ہمسر کیسۀ نقد دوستي طرفین بکشاد، یعني از عهد ہمان پادشاه قوم انگریز را موافقت تعارف حضرت اعلائے مادست داد، و معاضدت و مرافقت یکدیگر را اتفاق مناسب افتاد، پادشاه مزبور تاسي و چهار سال کا مراني داشت، در سال یک ہزار و ہفت صد و شصت عیسوي سامان قیام ازین سرائے مستعار برداشت، بعد از و نبیره اش ملقب بجارج ثالث تخت خسروي جد از جلوس خود پیا راست، در حکومتش سوائے جزیرۀ انگلاند مسکن اصلي انگریزان

نامید' و بعد چندے با جارہ سہ ۳ موضع دیگر یعني موضع چنم نایک کوپم و موضع ارکوپم و موضع بیل بیڈہہ عملۂ تعلقہ پونملي از دامرلہ وار مذمت پذیر گردید' و بر زمین موضع چنم نایک کوپم کہ با زمین مدراس پیوستہ است' طرح آبادي نہاد' و بقرینۂ اسم موضع چینا پٹن نام داد' اوقاتیکہ سلطان ابوالحسن تاناشاہ (۱) پادشاہ حیدرآباد بر اکثر محالات پایانگھات تصرف ساخت' و حکومت رایل زوال یافت' یعني در سال یک ہزار و پنجاہ و ہشت ہجري مقدس ویرپا نام وکیل را بحیدرآباد فرستادہ' بہ گذارش تحف و ہدایا از دربار پادشاہي حکم احداث قلعۂ کلي' و سند ہر چہار موضع متصرفہ عمل رایل و اجرائے دارالضرب (۲) ہون کرک' حاصل' (۳) و از تعہد ایصال وجہ پیشکش زمان رایل بخزانۂ پادشاہي خود را در سلک مالگذاران شامل نمود' وکیل نیز از پیشگاہ سلطاني بعنایت پالکھي و چہتري و جاگیر موضع ترمل کھیڑي عملۂ تعلقہ پونملي شرف اختصاص و ارتخاص یافت' و موضع جاگیر تا حیات در تصرف خود داشت' بعد ازاں بضبطي کونپني (کمپني) رسید' و در زمان نواب داؤد خاں سال یکہزار و یک صد و ہشت ہجري مقدس' بگذارش تحف و ایصال وجہ پیشکش' از نواب مذکور حکم اجرائے دارالضرب روپیہ و از عامل تعلقۂ پونملي سہ ۳ موضع تعلقۂ مذکور یعني یگمور ولورشم پاک و ندیاویر بمبلغ

---

(۱) تاناشاہ عبداللہ قطب شاہ کا داماد تھا سنہ ۱۶۷۲ع میں وہ قطب شاہ کا جانشین ہوا سنہ ۱۶۸۷ع میں اورنگ زیب نے اسے شکست دی اور تخت و تاج سے محروم کرکے مقید کردیا سنہ ۱۷۰۴ع میں قید ہی میں اسکا انتقال ہوا وہ دکنی زبان کا مشہور شاعر تھا اس کا ایک شعر مشہور ہے —

کس دلکھوں جاؤں کہاں سجھہ دل پہ پھل بچھرات ہے
ایک بات کے ہونگے سجن بان جی ہی بارہ بات ہے *

یورپ میں دکھنی مخطوطات (صفحہ ۲۴)

(۲) جس جگہ اشرفی یا روپیہ یا پیسہ پر سکّہ لگائے میں — ٹکسال (۳) کسی کام کے سر انجام دینے کو اپنے ذمہ لینا *

(۱)
پذیرائي آں مدعا منجملہ منافع خودہا بدرصد مبلغي مقرر کردہ٬ ہر سال بخزانۂ پادشاہي مي رسانند٬ چوں ہندوستان را در انگریزي ایسٹ انڈیا مي گویند٬ گروہ تاجران ہندوستان بکونپني (کمپني) ایسٹ انڈیا ملقب و معروف اند٬ وہم چنیں گروہ متعینۂ ہر ضلع بلقب آں ضلع اشتہار یافتہ است٬ غرض اہل کونپني ایسٹ انڈیا از جملۂ منافع تجارت سر صد چہار روپیہ و از محاصل ملکيء صوبہا و ممالک متفرقہ بنگالہ وغیرہ با لفعل مبلغ سی اوششں لک روپیہ سالانہ عاید خزانۂ پادشاہي انگلانڈ نذر مي کنند٬ و بتدریج در ہرزمانہ بہر ضلع از حصول حکم حاکم آنجا احداث کوٹھي تجارت نمودند٬

بیان احداث مدراس عرف چناپٹن *

در زمان وایل نام راجۂ پایاں گھاٹ نائبان کونپني (کمپني) ایسٹ انڈیا با زمیندار کالستري دامرلہ وار نام دیوانش٬ کہ تا ایں زمان و قایع نگاري حوادث زمانہ پاستان٬ زمینداري پالۂ کالستري و اطلاق رسم دامرلہ وار متعلق باولاد ہماں دیوانست٬ اتحاد محکم ساختہ٬ و بار سال تحف و ہدایا براجۂ مذکور از وساطت دامرلہ وار٬ حکم قطعۂ زمینے برائے احداث تجارت گاہے بر ساحل دریا خواستند٬ راجہ بسفارش دیوان و اقبال التماس موضع مکھراس کویم نامہ عملۂ تعلقہ پونملي داد٬ و سند آں برلوح طلا مرتسم کردہ
(۲)
بر ملتمسان منت نہاد٬ و مبلغ یک ہزار و دو صد ہون کرک پیشکش سالانہ بر آنہا مقرر فرمود٬ و کونپني (کمپني) در سال یک ہزار و چہل و نہ ہجري مقدس بر زمین موضوع مذکور بر لب دریائے شور بنائے کوٹھي نمود٬ و بقرینۂ اسم موضوع٬ مدراس

---

(۱) امید - گھاٹ لگانا - امید رکھنا (۲) کنڑی زبان میں ہون سونے کے سکہ کو کہتے ہیں عام طور پر پکوڈا کو بھی ایک ہون کہا جاتا ہے نواب سعادت اللّٰہ خان٬ نواب صفدر علی خان٬ نواب انورالدین خان کے زمانے میں آرکاٹ - پوتور٬ ترواتور اور ترچناپلی میں جو مدراس کے قریب واقع ہیں ہون ڈھالنے کیلئے ٹکسال گھر قایم کئے گئے تھے اسی زمانے کے چند سکوں کے نام یہ ہیں والاجاہی کرکي اسٹار فرنگی پیٹ وغیرہ *

زمانهٔ سلف در دربار رسائي تمام پذيرفت ' چنانچه در سال یک ہزار و یک صد و پنجاه و ہفت ہجري مقدس بوساطت محمد محفوظ خاں بہادر و راجه سنپت رائے دیوان ہفت موضع عملهٔ تعلقهٔ میلاپور مع قصبه اش مطابق تفصیل ذیل که قصبهٔ میلاپور و موضع ساميلم و موضع والذور و موضع پندم پاک و موضع پلي کارلم و موضع شتي گري و موضع چن منگلم باشد ' مع چوکیات محصول سائر مواضعات مذکوره ' و فرنگي کونڈھه مبلغ چهار ہزار و سي ۳۰ و نه ہون و دو آنه سالانه اجاره گرفت ' و چوں در سال یک ہزار و یک صد و پنجاه و ہشت ہجري مقدس که فراسیس قلعه چینا پٹن بتصرف آورد ' و حضرت اعلائے ما موافق توضیح صفحات آئنده برتنبیه فراسیس پر تلبیس ' و اعانت انگریز و فاتا سیس مامور شده ' قلعه چینا پٹن را از دست فراسیس بر آورده ' باز بقبضه انگریز بسپرد ' برائے احداث قلعهٔ چینا پٹن و آراستگي خندق و تیاري بروجش بخلاف سابق که فقط از گل بود ' بخشت و آہک حکم نمود ' قوم انگریز ممنون تر از سابق گردید ' ر شہرهٔ ایں معني بآ فاق رسید *

بیان اعتلائے[(۱)] اہل کونپني از پایهٔ تجارت بدرجهٔ امارت *

و قتیکه بفضل قادر توانا حضرت اعلائے ما داد رونق نظم و نسق کرناٹک داد ' فرقهٔ انگریز را که موصوف مروت و وفا ' و معروف فتوت و ولا ' مشتہر صفات عدل و انصاف ' مستقل ضوابط رزم و مصاف ' پر دل معرکهٔ وفا ' جوہر اعراض عقل و ذکا ' رفاقت رواج راستي اساس ' صداقت طراز تو دد شناس ' مخترع[(۲)] آئین و فاق ' مبدع شرایط اتفاق ' ممتاز جماہیر[(۳)] اقوام ' مباہي[(۴)] مشاہیر ایام ' شایسته انتظام ہر گونه مہام ' مربوط و متحد اہل اسلام ' جامع اقسام فنون

(۱) بلند ہونا (۲) آپ کسی چیز کا اپنے دل سے پیدا کرنے والا (۳) آدمیوں کا گروه جمع جمہور کی (۴) ناز کرنے والا - فخر کرنیوالا *

نه صد و پنج هون و پانزده آنه سالانه اجاره گرفت، هرگاه که نظامت آرکاٹ باهل نوایط رسید، کار فرانسیس تقویت پذیر گردید، زیرا که اعیان قوم نوایط با او مربوط بوده در فلاح حالش مي کوشیدند، و بیع و شرائے جزو کل در بندر پهولچري مي نمودند، و عامهٔ خلق هم بحکم "الناس علي دِيْنِ مُلُوكِهِمْ" (۱) عمل مي نمودند، دراں اوقات کونپني انگریز از دربار ناظمان آں زماں بهرهٔ رسائي و نفع بار یابي چنداں برنداشت، مگر از سازش عاملان تعلقهٔ پونملي مواضعات مفصلهٔ ذیل عملهٔ تعلقهٔ مذکور، بد و دفعه بار اول در سال یک هزار و یک صد و بیست و هفت هجري مقدس زمان نظامت نواب سعادت الله خاں (۲) پنج موضوع تروتور و سات کالي و ابشال وار، و لونگم پاک و کتي واک بمبلغ هشتصد و هشتاد و شش هون و پانزده آنه بار ثاني در سال یک هزار و یک صد و چهل و نه هجري مقدس زمان نواب صفدر علي خاں (۳) پنج موضع بر هور شتي کولم برما اوڑ ویپري پدپاک بمبلغ پانصد و هفتاد و پنج هون و چهارده آنه، جمله ده موضع بمبلغ یک هزار و چهار صد و پنجاه و دو هون و سیزده آنه سالانه، بطریق اجاره و سوائے آں در سال مذکور دو بهاسي مستربیکن گورنر چینا پٹن بو ساطت تعارف پیشکار میر اسد الله خاں دیوان نواب صفدر علي خاں موضع کڑپاکم عملهٔ تعلقهٔ پونملي که دریں زماں بهنڈتا دهري اشتهار دارد، انعام یافت، و تا مدت حیات، در تصرف داشت، چوں او از جهاں برآمد، بضبط کونپني در آمد، هرگاهکه بفضل قادر فضال و مهیمن متعال نظم و نسق پایانگهات، بنواب سراج الدوله محمد جان جهاں انورالدین خاں بهادر شهامت جنگ (۴) تعلق گرفت، انگریز برخلاف

---

(۱) لوگ یعنی عوام اپنے پادشاهوں کے طریقے پر چلتے هیں (۲) نظامت سنه ۱۱۲۲ هـ وفات ۱۱۴۶ هـ (۳) نظامت سنه ۱۱۵۳ هـ قتل ۱۱۵۵ هـ (۴) نظامت سنه ۱۱۵۶ هـ شهادت ۱۶ شعبان سنه ۱۱۶۲ هجری کو معرکه آمبور میں هوی *

سودند، چوں صرفہ ندیدند، بمصالحت گرویدند، و رسایل بادشاہ فراسیس بمضمون آنکہ عوض قوم انگریز قوم مارا برفاقت خاص گزینید، و موافقت ما بینید، بادو تصویر خود وزوجہ اش بحضور رسیدند، و آرند گاں بنابر قبول آں التماس منت باریابان درگاہ کشیدند، و بعضے از ارکان دولت و مشیران سلطنت ہم تجویز ایں معني دادند کہ باہر دو فریق یعني انگریز و فراسیس رابطۂ دوستي و وداد و طریقۂ اخلاص و اتحاد مقرر ساختن و ہر دو را بطریق دو پلہ مساوي الوزن میزان بدست خود داشتن، صلاح اعتدال جہا نباني است، و موجب بسا فواید و صلاح کشور ستاني، لیکن قیاس فطانت اساس حضرت اعلي حسب وصیت والدنا مدارش مطابق بیان صفحات آیندہ جز بقوم انگریز انتخاب نفرمود، و سوائے ایں فرقۂ باوفا پسند ہوا خواہي نکرد، و جواب خلاف مدعایش ارقام، و تصاویر مرسلہ واپس نمود، چنانچہ ہردو تصویر مذکوررا سرکردۂ بندر پھولچري در حویلي خود نصب گردانید، و از زمان فتح پھولچري باز آں ہردو تصویر با دیگر تصاویر آنجا داخل سرکار، بقلعۂ مبارک نتھرنگر عرف ترچناپلّي بگواہي تسخیر بندر مسطورر وبروئے در دارالامارہ الي یومنا کہ قلم وقایع نکار در کار است، ہمچناں پست بدیوار از وقوع چندیں امداد و اعانت کونپني ایسٹ انڈیا و تسلسل ارسال سوغات(۱)، سر رشتۂ و داد(۲) و اتحاد فیمابین حضرت اعلا و ہر دو پادشاہ انگلانڈ یعني جارج ثاني و ثالث بآں مرتبہ محکم گردید، و رابطۂ دوستئ طرفین بآں حد رسید، کہ بہ پیمان برادري انجامید، انشاء اللّٰہ تعالي تفصیل این مجملات، درضمن واقعات عزیمت ہائے خاص حضرت اعلا تسطیر، و شرح مکاتبات روساء و ترجمہ ہائے رسائل انگریزي و فراسیسي در دفتر ثاني تحریر، خواہد یافت *

---

(۱) تحفہ – ہدیہ (۲) دوستی – محبت *

دلاوري، مصدر آثار دليري و بها دريست، بمقتضائے دور بيني ديدۂ
دولت و مآل انديشئي خاطر والا فطرت، پسنديد، پرفاقت برگزيده،
و در امداد جميع مهماتش بوجوهات مناسبۂ هر وقت قسميكه
توانست، كوشيد، چنانچه در سال يك هزار و يكصد و شصت و
سه ٣ هجري مقدس در زمان گورنري مستر چاندرس با وجود
عدم رضامندي نواب نظام‌الدوله بهادر ناصر جنگ در و بست تعلقۂ
پونملي و در سال يك هزار و يك صد و شصت و پنج هجري مقدس
وقت گورنري مستربكت وزمان رسانيدن پايۂ تجارت اعزۂ كونپني
بمرتبۂ اعلائے امارت، و بخشيدن منصب هفت هزاري و نوبت
(١) (٢)
و پالكي جهالر دار و ماهي و مراتب و جيغه و سر پيچ مرصّع و
علم و نقاره هفت ماكهان ديگر و در سال يك هزار و يك صد و
هفتاد و چهار هجري مقدس هرگاه كه در سزائے تخريب قلعۂ چينا پٹن
قلعۂ پهولچري مسخر و خراب نمود و تعلقه كنجي وغيره تعلقات
(٣)
عملۂ صوبۂ آركاٹ عوض چهارلك هون سالانه جاگير عنايت
نموده، كارش با عتبار هم ها با عتبار روز افزون رسانيد، حتي كه او
(٤)
رفعت پايهاش كرسي شان فراسيس به پستي و واژوني رسيد، و روسائے
هند و دكهن هم دست جدال و قتال هر چند كه با اعزۂ كونپني
كشادند، بكمر بندي و خون ريزي داد فساد و عناد خودها چندانكه
دادند، و بنام حضرت اعلائے ما بنابرعدم اعانت با عزۂ كونپني
(٥)
و معاضدت خويش، نامه هائے التجا سياه نمودند، و خامه هائے مدعا

(١) نام ايك زيور مرصّع كا جس كو پگڑی پر باندهتے هيں (٢) نام ايك چڑاؤ عدد كا جو عمامه يا پگڑی پر باندها جاتا هے (٣) ١٦ اكتوبر سنه ١٧٦٣ع ميں نواب صاحب نے بهت سے ضلع سالانه ۴½ لاكهه پگوڑا ليكر انگريزوں كے حوالے كردئے سنه ١٧٦٣ع ميں بهت سے اور قريه بهی انگريزوں كو دئيے گئے جن كی سالانه آمدنی تقريبا ٣٦٦٠٠٠ تهی ليكن اس كا شمار سالانه آمدنی ميں شامل نهيں كيا گيا ٢٠ اكتوبر، سنه ١٧٦٣ع ميں نواب صاحب نے ايك بهت بڑی جاگير كی سند خود اپنے هاتهه سے لكهه كر اس پر اپنی مهر ثبت كركے كمپنی كے حوالے كردی (۴) الٹا ـ اوندها ـ نا مبارك يه مخفف واژگون كا هے (٥) مدد دينا ياد كرنا ـ ايك دوسرے كا دست و باز و هونا *

میر اسد الله خاں دیوان نواب صفدر علي خاں شہید از در اندازي
محمد حسین خاں طاہر وغیرہ مشوش تو ہمات خطیر (۱)، و خلاف
آئین متابعت از ادراک ملازمت کنارہ گیر گشت، و در قلعہ
چیت پیٹ جاگیر خود متحصن نشست، بورود فوج سرکار، و ظہور
لوازم اجبار از وساطت حضرت اعلا بتقدیم مراسم فرماں برداري،
و تحصیل شرف حضور خداوندي پرداخت، و بہماں وسیلۂ جمیلہ،
و ذریعۂ بدیعہ، بدستور سابق بحالي جاگیر و قلعہ داري یافت، و
در اوقات ریاست حضرت اعلي از حصول رتبۂ رفیع نیابت نظامت
آرکات بپاداش خصومت طاہراں کہ با خویش بود، قسمیکہ باید،
پرداخت، و پرتاپ سنگھہ نام زمیندار تجاور ہم کہ بموجب دستور
دیریں (۲)، و عادت اوقات حکام پیشیں، در ادائے زر پیشکش تہاون
ورزید، و حیلہ و تغافل گزید، بعد ازاں کہ شناوري مبار زاں
سرکار در دریائے خون کینہ خواہي دید (۳)، و مشت تہمتناں لشکر
نصرت شعار بر کردن حال او رسید، عناں از عرصۂ مقاومت پیچید،
و ندامت ناگزیر کشید، و بمقتضائے شیوہ اطاعت زر ماوجب مع
جرمانہ واصل خزانہ رکاب سعادت گردانید، چوں عذر آغاز نمود،
خود بدولت بعفو جرائمش ظہور ترحم ذاتي فرمود، دریں جنگ
جگرداري محمد محفوظ خاں بہادر نقش دیدۂ روزگار ماند، و گرد
قصۂ دلیريِ رستم و اسفند یار، از دامان یاد صغار و کبار افشاند *

بیان مجمل احوال ارکان دولت و اعیان سلطنت و فرزندان اقبالمند و جگر پیوندان بخت بلند *

محمد نجیب خاں باشندۂ اجمیر، یکے از جماعۂ خدام درگاہ
فلک اشتباہ حضرت خواجہ معین الدین چشتي قدس الله سرہ العزیز
کہ از اوقات شاہ جہاں آباد، ہمراہي رکاب خاص داشت، ندیم

(۱) پریشان کیا گیا (۲) خوار اور ذلیل رکھنا - کسی کو حقیر سمجھنا (۳) دلاور *

داستان نظامت نواب سراج الدولہ محمد خان جہان انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ در صوبۂ ارکاٹ متعلق کرناٹک پایاں گھاٹ *

مسبب حقیقي و قتیکہ آرائش اسباب صلاح ملکي خواہد' حاکمے را کہ نفع خود در نقصان خلائق نہ پسندد' و در حکومت مستعار سامان دولت پائدار بندد' مسلط کردہ عالم گرداند' نواب سراج الدولہ بہادر بافاضت ملک کرناٹک پایا نگھاٹ' در بلدۂ آرکاٹ' جلوہ پیرائے تفقد احوال رعیت' و سپاہ و رونق، آرائے تجلیات آرام و رفاہ خلائق گردید' و بمقتضائے خدا داني' و نیت فیض رساني' سکۂ عدل و انصاف جہانباني' رائج چار سوئے کامراني' گردانید' واعیان آں ناحیہ را منظور نظر فضل و کرم نمود' و قوم نوایط را مشغول شمایل لطف اتم' جاگیرداراں و زمینداراں راہ انقیاد پیمودند' و تاجران قوم فرنگ' کہ مقیم ضلع کرناٹک بودند' برسم و عادت دیریں گذارش سوغات و ہدایا و اظہار صدق وفا را' پیشکش بصناعت اعتبار خویش نمودند' خصوصاً نائبان کونپني یعني اہل حکومت بندر چیناپٹن و دیو نام پٹن بیشتر اقدام اخلاص و رسوخ نمودہ' معزز عنایات بیکراں گشتہ' بوساطت محمد محفوظ خاں بہادر و راجہ سنپت رائے با فاضت تصدقہ میلاپور وغیرہ مواضعات' مطابق سطور صفحات مزبور' سرمباہات بر افراختند' ازیں معني خاطر فراسیس پرتلبیس تیرگي یافت' (۱) و از ترغیب اعیان نوایط ضمیر تیرہ اش توحش برداشت' تفصیل ایں اجمال رو براہ است' یعني آئندہ انشاء اللّٰہ تعالیٰ مشہود نگاہ' الغرض جملگي متکبران پایاں گھاٹ سر بر خط اطاعت و انقیاد نہادند' و جائیکہ قامت حکمش قیام نمود' بسان سایہ بر زمین تسلیم افتادند' کسیکہ طغیان ورزید' برہنمائي پاداش کردار جز بشر منزل ندامت نرسید' چنانچہ

(۱) وحشی ہونا — وحشت کرنا *

داشتند، کہ احدے را بے تشویش احتیاط آبرو آنے بحال خود نمي گذاشتہ، از تظلم آنها تاسف تلف مال و زر، حساب داد و ستد ساہوکاران، و نقد دست و داد صد گونہ ضرر، حاصل جنس دوکانداران، اہل غیرت در شعلۂ زار فتنہ‌ہائے شاں، مستعد سوختن بسان خار و خس، و ارباب حکومت از زبردستي و خیرہ سري آنہا مجبور تر از دزدي در دست عسس، (۱) اگر در راستہ ہا سواري نو عروساں میدیدند، برائے خود ہا آنچہ در بغداد است، ازاں خلیفہ مي فہمیدند، و پس از خرابي بصرہ بشوہراں مي سپردند، چنانچہ ازیں معني بسا عورات بانگ و حیا زہر خوردند، و مردان آنها دریں عزا مردند، آں سیہ مستان بادۂ ضلالت بسبب آنکہ از صبح شب مستي خودہا بے خبر بودند، زمانۂ نواب سراج الدولہ بہادر را مثل ایام ناظمان سابق پنداشتہ از افعال ذمیمہ، و فسادات عظیمہ، کنارہ نمي نمودند، چنانچہ روزے در قلعۂ آرکاٹ، و محفل طوي (۲) صبیہ محمد حسین خاں طاہر، و اجماع، قوم نوایط، وغیرہ معتبران وقت یدل خاں نام از قوم افغان، دفعتاً وارد گشتہ، بایمائے احمد طاہر خاں معروف بعابد خاں طاہر پدر محمد حسین خاں طاہر پسردہ سالۂ نواب صفدر علي خاں شہید را کہ سعادت اللہ خاں نام داشت، بہ بہانۂ تقاضائے تتمۂ ماہیانۂ زمان پدرش، بروز روشن بر سر مجلس عام، بضرب خنجر آبدار شہید گردانید، و از لالہ زار شگفتگي غنچۂ شکمش بہار ماتم پدر او در گلشن روزگار، بتازگي نمودار گردید، چنانچہ سابق اشارۂ نقاص طاہراں، با نواب صفدر علي خاں و ازیں واقعہ شمۂ در ضمن وقائع نظامتش بزبان قلم رسید نواب سراج الدولہ بہادر بسزاے ایں خطائے گراں، و تدارک چنیں دغائے نمایاں، قاتل بد سر انجام را برائے عبرت عوام، بعقوبت

---

(۱) کوتوال - محافظ شہر (۲) و او معروف سے معرب ہے توی کا جو واو مجہول سے ہے ترکی میں شادی عروسي کو کہتے ہیں *

حضور، و مشیر ہمہ امور، گردید، و مسیح الزماں خاں مفتخر نسبت ہم وطني خود بدولت، بہ بخشیگري کل فوج مامور، و غضنفر علي خاں مباہي رشتۂ قرابت والدۂ ماجدۂ حضرت اعلائے ما رسالہ دار سواران، و محمد ابرار خاں ہم وطن خاص سردار تمامي پیادہ گاں، و سید علي خاں صفوي الموسوي از اقربائے بیگم خاصۂ حضرت اعلا ممتاز عہدۂ نیابت خاص، و سید ناصر علي خاں رفیق از اوقات اقامت ہندوستان باہتمام جمعیت با نداران سر بلند رتبۂ اختصاص، و ملک اسلم خاں مرد سلیم الطبع از اہل نوایط سر دفتر وقائع نگاران، و محمد حسین خاں طاہر کہ خود را از جماعۂ جاں نثاران حضور وامي نمود، متعہد سر رشتۂ پیشکشات جاگیرداران، و راجہ سندیت رائے از قوم کایت قانون گوئے گوپامو سرفراز عہدۂ دیواني، و رائے منولال کایت ملازم اوقات نظامت حیدرآباد میر منشي دفتر کارداني، علي ھذ القیاس ہر کدام از اہل قرابت بر عہدۂ، و ہر کس از رفقا بر خدمتے، مامور و مقرر گشتہ تفصیلش موجب تطویل است، و از فرزندان، نامدار بدرالاسلام خاں بہادر افراسیاب جنگ فرزند کلاں بہ نیابت پدر نامدار خود بار یاب حضور شاہي، و حضرت اعلائے ما نواب والاجاہ امیرالہند فرزند سیوم قایم مقام ابوي، نظامت حیدر آباد را کفیل سر براہي، و محمد محفوظ خاں بہادر فرزند دویم و عبدالوہاب خاں بہادر فرزند چہارم، و محمد نجیب اللّٰہ خاں بہادر فرزند پنجم عزز ہمراہي رکاب و بتقدیم احکام حضور کامیاب *

بیان خیرہ سري گروہ افغاناں در بلدۂ آرکاٹ و اخراج آں قوم از کرناٹک پایاں گہاٹ و کشتہ شدن سعادت اللّٰہ خاں پسر نواب صفدر علي خاں شہید از ایماے احمد طاہر خاں پدر محمد حسین خاں طاہر *

مفصل ایں مجمل آنکہ افغانان خیرہ روزگار، کہ از زمان نواب داؤد خاں ناظم ایں دیار، ساکن بلدۂ آرکاٹ بودند، نوعي سرکشي

دشمناں برنگ صرصر دواں گردید ' و از صوبۂ فرخندہ بنیاد حیدرآباد حضرت اعلائے ما حسب الطلب با ہشت ہزار سوار جرار ' اثنائے راہ در لشکر ظفر انتما ' مانند دریا بدریا رسید ' چوں جمعیت خود با فوج فرزند جملگي بیست ہزار سوار گشت ' و نصرت برکابداري عہد محکم بست ' بر غنیم کہ در سواد بسوا پٹن دایرہ داشت ' بلا تامل بسویش علم افراخت ' حکام اطراف نیز علي التواتر و دوام ' بہر منزل و مقام ' تا رسیدن بسواد بسواپٹن(۱) با جماعۂ ہائے مفصلۂ ذیل یعني فوجدار کڑپا با سہ ۳ ہزار سوار و طرفدار کرنول با دو ہزار سوار و حاکم ساونور(۲) بایک ہزار و پانصد سوار و سپہدار سرا بایک ہزار و پانصد سوار سردار بدنور(۳) باشش ہزار سوار و سرکردۂ میسور بانہ ہزار سوار و جاگیردار ادہوني یعني ہدایت محي الدین خاں بہادر دختر زادۂ نواب آصف جاہ با بیست و دو ہزار سوار شریک کمر بندان عزم کارزار ' و متفق شمشیر کشاں مصاف پیکار شدند ' چنانچہ فوج سابق و لاحق ہئیت مجموعي شصت و نہ ہزار سوار یافت ' و دست بہ تیغ دشمن شگاف بشوق آرایش معرکہ جدال شتافت ' بابونایک نیز بغرور پوچ و داعئیہ باطل طرف مقابلہ گردید ' و

---

(۱) بسواپٹن کا قلعہ حکومت وجیانگر کے زمانے میں کنکنا نایک نامی ایک شخص نے تعمیر کیا تھا اس کے بعد اس کا بیٹا ہنمتپا اور اس کے جانشین یہاں کے حاکم رہے جب وہ تری کری گئے ہوگئے تھے تو سنہ ۱۶۳۶ع میں دولہ خاں نے اس پر قبضہ کرلیا ' کچھ دنوں اس پر مغلوں کا قبضہ رہا آخر یہ مرہٹوں اور حیدر علی کے قبضہ میں آگیا یہ مقام چنگری تعلق میسور میں واقع ہے *

(۲) ضلع دھارواڑ میں ایک شہر ہے جو دھارواڑ کے جنوب مشرق میں واقع ہے۔ اٹھارھویں صدی میں یہاں نوابوں کا ایک خاندان حکومت کرتا رہا یہاں کے نواب نظام کی جانب سے مقرر کئے جاتے تھے *

(۳) مغربی گھاٹ میں ایک ناہموار بلند زمین پر ایک شاہ راہ کے متصل واقع ہے جو منگلور سے ضلع شیمگا جاتی ہے سنہ ۱۶۴۰ع میں کلادی یا اکری حاکموں نے اسکو اپنا صدر مقام بنایا اور اکری سے اپنا پایۂ تخت یہاں منتقل کرلیا سوپا نائک نے اس شہر کو بہت وسعت دی اور اس کے بعد آنے والے حاکموں نے سنہ ۱۷۶۳ع تک بلاکسی مزاحمت کے یہاں اچھی طرح حکومت کی جب حیدر علی نے اس پر قبضہ کیا تو اس کا نام بدل کر حیدر نگر رکھا اور اس کی تجارت کو فروغ دیا نیز یہاں ایک سلاح خانہ بھی قایم کیا سنہ ۱۷۸۳ع میں یہ مقام انگریزوں کے قبضہ میں آگیا *

تمام، و عذاب مالا کلام، و اصل النار، و دیگر افاغنهٔ ساکن بلدهٔ آرکات وغیره اماکن پایاں گهاٹ را، بقهر و ذلت بسیار، وزجر و مصیبت بے شمار، خارج الدیار ساخت و دراں دار و گیر، آں قوم شریر، از خوف صدا هائے بند وبگیر، تبدیل اوضاع و لباس کرده خود را از جماعهٔ شیخ نامیدند لیکن از طرز گویائي چوں دزداں بدست شحنهٔ گرفتار پنجهٔ جویندگاں مي شدند، الغرض در زمان قلیل نامے از افغاناں در پایاں گهاٹ نماند، و ازاں باز رعب حکومت نواب سراج الدوله بهادر در دل اشرار نشست، و فتنهٔ فجار از ملک رخت ادبار بربست، خواص و عوام مطمئن از اذیت متکبران و رعایا و برایا در ظل عاطفت از فارغ از تظلم سرکشاں شدند *

داستان مصاف نواب سراج الدوله محمد خان جهاں انورالدین خاں

بهادر شهامت جنگ با بابو نایک سردار مرهٹه بدفعهٔ ثاني *

ازانجا که قوم مرهٹه قدیم الایام چاشت خور وجه معمولئي ربع محصول دکهن بود، و هر سال هنگامه آرائي تاراجئي ملک مي نمود، پنڈت پردهان پیشوا با ستماع انکه نواب سراج الدوله بهادر بصوب پایاں گهاٹ رفته و بیشهٔ دکهن از هژبر ژیاں خالي مانده، مرة بعد اخري جماعهٔ شغالاں بهمراهي روباه پنجه خورده سابق، سرداده، یعني جمعیت ذولک سوار بسرداري بابو نایک بسواد دکهن فرستاده، نواب آصف جاه بدریافت این معني بنواب سراج الدوله بهادر ارقام فرمود که بر تنبیه کفار آوارهٔ روزگار کمر همت استوار سازد، و بطرفداران اطراف و جوانب اعلام فرمود، که هر کدام با جمعیت خود شریک کارزار، و تابع اختیار اوگردد و نواب سراج الدوله باوجود یکه سن شریفش از هفتاد سال متجاوز بود، بمجرد صدور فرمان آصفي با اسباب شجاعت ذاتي، و جلادت اصلي، بسان پلنگ بر آهو، با دوازده هزار سوار شرزه خو، بلاانتظار اعانت افواج مددگار، از بلدهٔ آرکات باستقبال غنیم شقاوت شعار، رواں، و برپاض حال

اثرش تا بنادر سواحل دریائے ہند سرایت ساخت' تفصیلش آنکہ موسي دبلکس (ڈیوپلے) نام سردار بندر پھولچري اگرچہ خواست' کہ فوجے بہ تسخیر ہر دو بندر چیناپٹن و دیو نام پٹن علاقۂ انگریز فریسد' لیکن خوف داشت' کہ در پاداش آں جسارت' از جانب سرکار ندامت تواں یافت' دریں محل از اعیان اہل نوایط کہ با فراسیس مربوط بودند' استکشاف آں راز و استعانت دراں دار و گیر جاں گداز نمود' چوں آنہا ہمیشہ از زوال نعمت نظامت قوم خود پشت دستہا بدندان حسرت مي گزیدند' و چنیں فتنہا بآرزوئے طلبیدند' عزیمت او محکم گردانیدند' و دلائل اقسام امکان تسخیر ہر دو بندر مذکور' در خاطرش جادادند' و آں بغاوت کیش کوتہ اندیش بحکم ایں بیت ـــ

چو تیرہ شود مرد را روزگار
ہماں آں کندکش نیاید بکار *

ازاں دلایل بے ثبات فریفتہ و مغرور شدہ' در سال یک ہزار و یک صد و پنجاہ و ہشت ہجري مقدس فوج سنجیدہ' براے تسخیر بنادر انگریز کشید' و اولاً دم شلّک اتواب جہنم اسباب' بر قلعہ چیناپٹن دمید' و پس از تفتیحش شعلۂ زعمي بصوب بندر دیو نام پٹن دوانید' از استماع چنیں خیرہ‌گي مزاج ہمایون نواب سراج الدولہ بہادر بر ہم گردید و در پائے غیرتش بایں امواج کلمات جوشید' کہ ہر دو قوم در حمایت سرکار' و طوالت دست یکے را بر دیگرے چہ اختیار' اگر خلافے بین الفریقین است در ملک اصلي آنہا' نہ دریں دارالامن دلکشا' کہ کشوریست در سایۂ حمایت پادشاہ ما' فارغ از آشوب خلل' و قلمرویست بفرمان عدل جہاں آرا محفوظ از آسیب ظلم و دغل' باید کہ دست تادیب بگوشمال خیرہ سراں کشائیم' و مطیعان را تاامکان اعانت سازیم' چنانچہ فرزند دلبند خویش محمد محفوظ خاں بہادر را با جمعیت دلاوران کار آزما و بہادران تہور گزا' جہت اخراج فراسیس از بندر چیناپٹن' و سپردن آں باز بدست انگریز

تا یک هفتہ کشتي تمیز غالب و مغلوب در گرداب خون کشتگان طرفین تباهي مي کشید' روز هشتم بابو نایک عنان تکاور بدست گریز داد' و راه فرار سابق برروے سیاه خویش کشاد' نواب ممدوح تا ترچناپلي عقبش نگذاشت' و دران جا مغرور باز بمقابلۂ ثاني رجعت قہقري[1] ساخت' خداوند نصرت شعار برتذبیہ و تعاقبش عنان یکران جلادت[2] برداشت' او درمیدان بسواپٹن موتبۂ[3] ثالث صف جنگ آراستہ' بشدت کارزار کوشیده' بعد از سہ شبانہ روز باہزیمت همرکاب و با شکست هم عنان گشت غرض بدستور اولي میگریخت' و نواب غازي هر جاکہ قابو مي دید' دست تہوري در کمر لشکرش مي آویخت' و خون بسا مغروران مي ریخت' تا آنکہ هزیمت پرست مقهور لشکریان خود را مستعد گریختن و معذور تیغ آهیختن[4] دیده' راست براۓ پناه سمت پونا دویده' خداوندان ظفر رکاب فتحیاب گردیده' باشادیانۂ فتح و نصرت معاودت فرموده' جمیع سرداران متعینۂ رکاب خود را بعد اداۓ رسوم ضیافت هاۓ مناسب بعطاۓ قلاع و نقود و جواهر' بقدر مراتب مشمول عواطف[5] و مرخص مواقف نموده' و تهنیت نامۂ فتح بحضور نواب آصف جاه ارسال داشت' و بجناح و استعجال' و حفظ حفیظ متعال' بخیریت حال و مال' سایۂ اقبال بر فرق ساکنان بلدۂ آرکات انداخت *

داستان بغاوت فراسیس و متصرف شدنش بر بندر چیناپٹن متعلقۂ

کونپني انگریز و مامور شدن محمد محفوظ خان بهادر باستخلاص

بندر مذکور و انتشار فوجش از شبخون کردن فرقۂ فراسیس *

زمانے بدستور عادات اهل فرنگ' فیما بین قوم انگریز و فراسیس در منشا و مولد شان' یعني فرنگستان' خلاف فاحش انضباط' و

(۱) اپنی ایڑی کی طرف چلنا – یعنی الٹے پاوں چلنا (۲) اشقر گھوڑا یعنی جس کا رنگ سرخ هو اور بال اور دم کے بال سفید هوں – گھوڑا عمده اور خوب (۳) چستی - چالاکی – جوانمردی (۴) لٹکانا – تلوار کھینچنا (۵) جمع هے موقف کي – جهین ٹهیرنے کي *

و تردد جنگ نداشت، بمبالغه فسخ عزیمت پرداخت، و رائے ہمہ ہا فطرت و فراست و ہمت و فطانت حضرت اعلی بمصداق قول شیخ سعدی رحمة الله علیه نظم —

جوان و جوان بخت روشن ضمیر
بدولت جوان و به تدبیر پیر *
بدانش بزرگ و بہمت بلند
به باز و دلیر و بدل ہوشمند
زہے دولت مادر روزگار
که پور چنیں پرورد درکنار *

بنابر انطفائے نایرہ آنفساد اختیار نمود، و ایں تجویز مناسب رائے زریں، و عقل صلاح آفریں خود بدولت گردید، و ہماں وقت عنایت نامۂ سعادت علامہ بنام نامی و اسم سامی خلف الصدق نامدار، فرزند عزیز عالی مقدار، چشم و چراغ دو دمان دولت عزو افتخار خاندان عظمت، ذوالمجد و التفاخر، محمد علی خاں بہادر، بنا بر اقتباس انوار حضور، و اندفاع فتنہ و شرور اہل فتور، شرف صدور بخشید، در اوانیکہ حضرت اعلائے ماپس از رفع مفسدۂ بابو نایک مرہٹہ ہمراہ رکاب پدر عالی درجات بارکات رسیده، و از انجا شرف اندوز رخصت گردیده بارادۂ حیدرآباد نظامت گاہ خویش تا سرحد کڑپا جلوہ آرائے رایات لشکر ظفر آیات شده بود، بورود عنایت نامۂ کرامت نشان و وضوح مضمون فیض مشحون آں عطف عناں یکراں ہمت و توان، بصوب آرکاٹ فرمود *

داستان مامور گردیدن و روانه شدن حضرت اعلی از حضور پدر بزرگوار بحفاظت و استخلاص بندر دیونام پٹن و شکست دادن بفراسیس و رہانیدن چینا پٹن از موسی دبلکس و سپردن آن بانگریز *

حضرت اعلی از صدور عنایت نامۂ والد ماجد، از منزل کڑپا بکمال استعجال معاودت مستفید ملازمت مجدد گردید و

روانہ فرمود' آں بہادر عرصۂ شجاعت' و پلنگ بیشۂ مہابت' حسب الامر جلیل القدر از آرکاٹ بچینا پٹن رسیدہ' طرف شمال قلعۂ مذکور نظر بصیغۂ رمیتی' و تجارت پیشگی فراسیس' بلا وسوسۂ اقدام او بر حرب' نزول نمود' و فراسیس کہ بحسب ایمائے اعیان نوایط' خوف و مروت سرکار از ضمیر تیرہ اش زوال پذیرفتہ بود' بلا اندیشہ' وقت شب فوج آراستہ بر لشکر سرکار شب خون ساخت' چوں لشکریاں از خیال رزم بر کنار' و از اسباب پیکار سبکسار' بودند' در تاریکي شب انتشار کلي بجمعیت سرکار راہ یافت' و سرخیل لشکر دراں اضطرار' ہر چند کہ دست تردد' برائے اجتماع منتشرین سود' فایدہ ندیدہ' در عین بلواي بلا حفظ نفس خویش اسباب تدارک وقت دیگر اندیشیدہ خود ہمراہي پیمود بحکم ایں نظم —

بشب چوں در افتاد گوہر ز دست
سحر در تلاشش توان عہد بست *
چوں در شب گذارد جہاں آفتاب
بروز آورد بر سر او شتاب *

داستان مامور شدن حضرت اعلي بر تنبیہ فراسیس پر دغا و اعانت انگریز با وفا بحکم سراج الدولہ محمد جان جہاں انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ *

نواب سراج الدولہ بہادر باصغائے نشر لشکر سرکار از تردستي غنیم شقاوت شعار بغایت ملول گردیدہ' با وصف ضعف و نحافت و عارضۂ اسہال خوني' و استیلائي[1] کسالت' خواست کہ بآہنگ جنگ گو شمال فراسیس' و نصرت سگال انگریز وفا تاسیس' گردد' اتفاق حضار مجلس نظر بر آنکہ دراں زمان ہفتاد سالگي سن مبارک' اقتضائے محنت حملہ و آہنگ' و عوارضات بدني احتمال تعب

(۱) غالب ہونا *

عرضداشت موسي دبلکس (ڈیوپلے) *

از قدیم الایام رزم و بزم ماہرد و قوم فراسیس و انگریز بمقتضائے قرب سکونت یکدیگر، مثل سلسلۂ شام و سحر، پیوندبے انقطاع دارد، و زبوني و چیرگئي یک دیگر ہردو فریق، در نظر اعتدال ملازمان والا مساوي متصور باشد، و دریں داروگیر نشاید، کہ تردد اعانت یکے منظور نظر عالي گردد، شایستۂ خداوندي ہمیں است کہ بآئین تماشا بیني انجام این مہم بر سعي ماہردو گروہ گذاشتہ آید، وگرنہ اندیشہ دارم، کہ دریں آشوب گرد باد فساد فریقین، غبارے بر دامن حال مصفاشیند، کہ ہنگامۂ آتش رزم من بیک شعلہ یرزش خرمن قلعۂ چیناپٹن سوختہ، و برادر خاص بآں ہمہ فراوانئي فوج و اسباب، در یک حملۂ من جز پشیماني چہ اندوختہ صلاح دولت باز گردیدن است، و خاطر از خیال دخل ایں کار وا کشیدن، والا برق توپ ضبط خویش ندارد، و شعلۂ بندوق از آبے منطفي نشود، (۱) چوابش چوں سزا بخطا، و ضرب تیغ بردست دغا، معاً از پیشگاہ معلي بایں عبارت انشا و ارسال پذیرفتہ *

فرمان حضرت اعلي در جوابش *

مراسلہ کہ مضمونش خلاف حمیت اہل مروت و وفا، و نمایش رعب دلیریہا مثل پوچ پا در ہوا بود، رسیدہ از باطل اندیشئي ایشاں تحیر افزود، از انجا کہ مالک الملک حقیقي سکۂ ایں مملکت بنام من رواج دادہ، وسیل تیغ بے دریغ ہمت ما را بتلف مایۂ غرور خیرہ سراں کشادہ، لازم است کہ تاقوت خود بحمایت مطیعاں بکوشم، و تا وسعت بتائید فرمان براں بجوشم، نہ بینم کہ کسے سوے موافقان من نگاہ تند نماید، و گوارا نسازم کہ غیرے بریگانگان من بمخالفت پیش آید، از حق امید قوي دارم کہ بتدارک مخالفتے کہ از شما نسبت بقوم انگریز واقع شدہ، نام فراسیس دریں ملک باقي نگذارم، و بعوض دراز دستئي کہ

(۱) بجھنے والا - بجھا ہوا *

بمہر جمال جہاں آرائے خویش از عالم خاطر مشوش تاریکي تشریش' مرتفع گردانید' و معا از زبان پدر بزرگوار مخاطب بایں خطاب گشت کہ دریں روزہا فراسیس از حد خود متجاوز شدہ' و تغلب تصرف بہ بندر چیناپٹن متعلقۂ انگریز بردہ' بغیرت رسائي ریاست' و ہمت توانائي نظامت' تنبیہ متکبران غرور شقاوت' و تائید معتصمان عروة الوثقائے(۱) اطاعت متحتم(۲) شیوۂ ملک راني و لازم ذمۂ نگہباني' نمودہ' محمد محفوظ خاں بہادر برادر کلان شمارا جہت باز دہانیدن مکان بتمکن اولي از تصرف اخري مامور ساختیم' و ناساختگي کار' از نا تجربہ کاري او شناختیم' و توجہ خاطر خود را بآں سمت چندانکہ لابد انگاشتیم' نحافت پیري و سقم بدني مانعش یافتیم' دخل ایں عقدۂ مالا ینحل موقوف ناخن تدبیر کار کشایت داشتیم' شایشتۂ نام آوري آنکہ استخلاص چیناپٹن از دست فراسیس و تفویض آں بکونپني (کمپني) انگریز و باز خواست وجہ مصارف ایں عزیمت ازاں فرقۂ ہزیمت طینت' و تسخیر بندر پھولچري در موقع عذر ایصالش و اخراج فراسیس از قلمرو کرناٹک در محل مکث و اہمالش بآئین پسندیدہ بجا آورد' و از انصرام ایں کار شگرف زمانہ را نوید فیروزمندي خود رساند' حضرت اعلي ازیں ارشادات عز امتیاز یافتہ ہماں روز ملازمت بحصول رخصت' علم نہضت' سمت بندر دیونام پٹن بلند ساخت' و از منازل لشکر میمنت اثر تمري و آرني و چیت پیٹ را مہبط امن و امان گردانیدہ' بمقام نصرت کدہ عرف(۳) چنجي کوس نزول برکات سعادت نواخت تا آں زماں موسي دبلکس (ڈیوپلے) بندر چینا پٹن مفتوح گردانیدہ' بخیال تسخیر بر بندر دیونام پٹن ریزش نمودہ بود' و از استماع اعلاے رایات عزیمت حضرت اعلا عرضداشتے بدیں مضمون روانہ حضور گردانیدہ' و در اثنائے راہ بنظر عالم آرا رسیدہ *

(۱) گرفت - مضبوط (۲) واجب لازم - یقیني - واجب ہونے والا (۳) اترنے کي جگہ *

مذکور خود بدولت و اقبال، با فوج عدو مال توجه بمعرکهٔ جدال فرمود، و علي الترتيب کارزار، مواقف صفوف سوار و پياده قرار داده، و سردارے را برتدبير کوشش ہر گروه نهاده حکم کرد که دست به تير و تفنگ کشايند، و در ميدان جاں بازي نام مردي بپاداري برآرند، ہرگاہکه چستگي جنگ طرفين منجبيد، صف آرائي و توپ اندازي فراسيس بدرستي ديد، سيد ناصر علي خاں سردار صف معاقبته الجيش را حکم فرمود، که قطار بانها نوعے علي الاتصال رواں گرداند، که صف آنها پراگنده سازد، و دريں کار آنچناں جلدي بکار برد، که سبقت برشلک اتواب نمايد، و محمد ابرار خاں و عبدالجليل خاں و محمد رضا بيگ خاں ہرسه سردار سواران صف ہر اول و ميمنه و ميسره را از ہرسه ۳ جانب مامور سبک عناني پيش قدمي و شمشير زني ساخت، وخود بدولت و شوکت، ہمت و سطوت، باجمعيت سپاه قلب گاه، و پيش کشيدن فيلان کوه اشتباه، بافيل سواري خاص که از ہماں روز دل افروز، باسم سامي فتح لشکر شرف اشتهار يافت، و از روئے بلندي و خجسته روي، شکوه فلک اول، و در اوقات آرايش عماري و جلوس مهر انوارش مقام برج حمل مي داشت از وسط لشکر خويش بصف مقابل بدانديش تاخت، صدائے رعد اتواب آتش دہاں، درخشاني برق سيوف بے اماں، و سحاب صفوف پيش قدمان ہوائے جنگ، و ترشح باران بے انتهائے تيرو تفنگ و اطافت تسلسل انهار خون، و مناسب گل و خار چهره و زبون، و رنگيني لاله زار جراحات، و تنگي غنچه ہائے حالات، و بال افشاني طيور با نهائي دشمن انداز، و غزلخواني عنادل زباں ہائے آفريں پرداز، فصل بهاري آورد، و عقل ہوشياران عالم را آں قدر از جابرد، که محققان يال شمله دار اسپاں، کف پر دہاں گرديدند، و پاکوباں ورقص کناں ہر سو دويدند، و بزرگان با اعتيار فيلاں لحيهٔ خرطوم افشاندند، و زنجير جنوں گزيده بے اختيارانه خود را برصف اغيار زدند، يعني سواران تهور رکاب، با اسپان برق شتاب جلا دتها بر روئے کار آوردند، بخلل اندازي قيام فوج اعدا گوئے جوانمردي از نام رستم دستان بردند،

بر قلعہ چیناپٹن رسیدہ' بنیاد پھولچري از زمین برآرم' آگاہ باشند کہ تحریر من بے خلاف' و تقریر تیغ بے غلاف است' و بس ایں معني انشا و ارسال پذیرفت' القصہ لشکر ظفر اثر منازل پیما' و بسان آفتاب جہاں آرا' روز یکشنبہ پنجم ماہ ذي حجۃ الحرام سال یک ہزار و یک صد و پنجاہ و ہشت از ہجرت سپہ سالار خیل انبیا صلي اللّٰہ علیہ و آلہ ابدا' متصل بندر دیو نام پٹن ظلمت زدائے شب اشکبار اعدا' و تجلي پیرائے دیدۂ اعانت طلباں مقدم نصرت انتما گردید - چوں بخدمت شاہ رحمۃ اللّٰہ صاحب کہ دراں نزدیکي یعني متصل محمود بندر مکان داشت' شناخت' واستمداد ہمت ساخت' شاہ کرامت نگاہ بدست فیض اثر خود کمرش بست' و بعطائے شمشیر ورداۓ خاصہ بایں کلمات مخبر مقاصد و مبشر مطالب گشت' کہ بسم اللّٰہ و با اللّٰہ و من اللّٰہ والي اللّٰہ و في سبیل اللّٰہ و علي ملت رسول اللّٰہ مع الخیر و البرکت سوار' و دستہ بند گلہائے فتح و نصرت باغ روزگار شو' تقدس صفات و کمال کرامات آں ذات بعبارت محصور نمي شود' و زبان خلائق گواہي آں دارد و بس' غرض حضرت اعلي بحصول دعائے خیر مرخص شدہ' بخیمہ گاہ توجہ فرمود' روز دیگر کہ دوشنبہ ششم ماہ مذکور روز شہود فتح (۱) اولیائے دولت' و ہزیمت اعدائے سراسر مذلت بود' و اقبال ابدي اسباب فتح و ظفر مہیا مي نمود' جماعۂ فراسیس بارادۂ منازعت در رسید' و انگریز نیز از قلعہ دیو نام پٹن برآمدہ' با جمعیت ماحضر مقابل آنہا صف کشید و تا مقدور بمقابلہ و مجادلہ کوشید' آخرالامر برائے پناہ بقلعہ گردید' حضرت اعلي از معاینۂ غلبۂ سرکش چیں برابر و شدہ' غیرت داوري را کرم اعانت نمودہ از فرودگاہ متصل قلعہ دیونام پٹن فرود آمدہ' بمسٹر جان ہین نام سردار آنجا کہ از قلت جمیعت و عدم اعانت اضطرار داشت' باقسام تسلي و تشفي ہا نواخت' صباح آں روز سہ شنبہ ہفتم ماہ

(۱) مورخہ ۶ ذی الحجہ سنہ ۱۱۵۸ھ میں محمد علی والاجاہ نے فرانسیسوں پر فتح حاصل کی اور قلعہ پر قبضہ کرلیا *

کرناٹک بحضرت اعلي بطنا بعد بطن قایم و برقرار ' و مسند و تخت هر دو دولت تا سلسلهٔ اولاد طرفین ' از محبت و الفت جانبین ' باقي و پایدار خواهد بود ' اهل کمپني ایست انڈیا نیز نامه هائے شکر احسان متضمن عهد و پیمان ' مع تحائف بیکران ' بکرات فرستادند ' اگرچه بعضے گورنران چیناپٹن مثل لارڈ بکٹ و لارڈ مکارٹني وغیره امریکه خلاف مروت و وفاق ' و منافي حقوق اسلاف باشد ' باحضرت اعلي بعمل آوردند ' لاکن حق فهمان و حقیقت شناسان امور حضور و غیب ' و وارسان و باریک بینان مقدمات هرشک وریب ' یعني رونق طرازان دار الحکومت ولایت انگلانڈ ' و سرداران پادشاهي ' و دانایان پارلمنٹ ' و کار پردازان کمپني ' در آنچه حق و واجبي بود ' حکم نمودند ' و کردهٔ هر دو لارڈ مذکور وغیره اصلانه پسندیدند ' چنانچه در چیناپٹن هم روزے در مجلس علانیه جنرل کوٹ سردار ' برلارڈ مکارٹني اعتراض ساخت ' که خاطر شکني بحسن خویش اصلا پسند حق فهمان نباشد ' و تاممکن است رعایتش مي باید ' جواب داد که از روے انصاف حق ما برایشان است ' و قیام ریاست ایشان ' بدون تائید ما دور از قیاس و گمان ' جواب گفت که من و جنرل لارنس بسبب آنکه از زمانهٔ دراز درین ملک اقامت داریم ' واقف و آگاه اوایل این مقدمات هستیم ' و من درین تجربه کاري ها به پیري رسدیم ' و از جنرل لارنس و غیر هم بسیار شنیدهم ' و زیاده از توکه جوان هستي با لجمله از حقائق سلف آگاهي دارم ' اگرچه درهمه باب قوم ما معاونت ایشان کرد ' لیکن بقدر محنت مزد مناسب و انعام آں یافت ' و فواید امدادها دید ' بلکه احسان ایشاں بر قوم ما خصوص در سه ۳ مشکل بے عوض است ' یکے زمانیکه موسي دبلکس بعد تسخیر چیناپٹن بدیونام پٹن رو آورده ' ثاني وقتیکه نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ از مقام ترواديٰ فوج انگریز را اخراج داده ' بلکه برائے و اگر فتن چیناپٹن و دیونام پٹن عبدالنبي خاں و همت بهادر خاں سرداران کڑپا و کرنول را مامور

و فیلان کوه ہیکل آسمان شکوه ٔ زنجیر ہائے آہني درخرطوم گرفتند ٔ و بمستانه دوي کمر لشکر دشمن شکستند ٔ خود ہم بدولت و عظمت ؛ براسپ طاؤس ہیبت سوار ٔ با جماعۂ حضار وعریاني شمشیر آبدار حمله کرده ٔ جملگي فوج فراسیس را از دائرۂ لشکر اسلام مرکزوار (۱) درمیاں آورده و بآں حد شدت جهاد و قتال بکار برده که از طراق (۲) یراق مغز آسمان برہم خورده ٔ و بهرام چرخ از ہیبت ایں کارزار درخود افسرده ٔ ہر سوکہ نظر مي رسید از کشتگان کوہے ٔ و ہر جانب کہ نگاه مي دوید ٔ از زنہار خواہان انبوہے ٔ از بقیتہ السیف درتشویش فرار اضطراري ٔ نصفے غرق کہاري ٔ و نصفے افتاں و خیزاں و گریزاں و حربہ ریزاں و اصل پهولچیري بهزار خواري شدند ٔ لمولفہ *

چو شد تیغ انصاف بر حرب تیز
بباطل درآمد گریزا گریز *

حضرت اعلي بفضل فتاح مطلق و ناصر برحق مظفر و منصور ٔ منبسط و مسرور ٔ معاودت بخیمہ گاه فرمود ٔ وروز دویم آں سرکردۂ دیونام پٹن راحضور طلب نمود ٔ و بارشاد نوازشات ٔ و کلمات تفقدات ٔ سرفراز وعنایت یکراس اسپ ویک دست خلعت ٔ و سرداران ہمراہش را نیز مباہي عطائے خلاع مناسبۂ بذل و مکرمت گردانیده ٔ از آنزماں قوم انگریز مجدداً از وقوع اعانت وقت مشکل ممنون و مشکور و متفق و یکدل ٔ باحضرت اعلي گردیده ٔ چنانچہ تاحال کہ اتفاق فرنگ بیاض باہند سواد دیده واسطہ نظام ولایت بصارت است ٔ اتحاد و ارتباط حضرت اعلي وقوم انگریز جاریست ٔ و اشتہار ایں اتفاق در تمامي اقالیم روئے زمین ٔ بسان روح در بدن ساري ٔ چنانچہ دو پادشاه جزیرۂ انگلانڈ ملقب بجارج دویم و سیویم کہ احوال آنہا در ضمن واقعات پادشاہان انگلانڈ بالا گذشت ٔ نامہ ہائے موافقت و موالفت بالقاب برادر بحضرت اعلي بایں مضمون فرستادند ـ کہ تاقیام سلطنت انگلانڈ در اولاد خود ریاست

(۱) ساماں ـ آلات ـ تیر ـ نیزه (۲) وه آواز جو تازیانہ یا کوڑا مارنے میں نکلتی ھے *

دوبالا گردیده، از انعقاد جشن نشاط جهان را شاد، و بایثار درم و دینار محتاجان را بهدست مراد، گردانیده، و بهدران جشن وکیل انگریز از طرف گورنر دیو نام پٹن رسیده، سوغات نذرانهٔ جشن و عرضداشت متضمن شکر اعانت، و بشارت صلح فریقین در ولایت، و رهائي قلعهٔ چینا پٹن از تصرف فراسیس پر عداوت، بوساطت حضرت اعلي گذرانیده، و از حضور بعطائے خلعت وغیره امتیاز یافته، معاودت بمقر خویش ساخته *

داستان تقسیم فرمودن نواب سراج الدوله بهادر ملک کرناٹک

پایان گهاٹ بر فرزندان عالي درجات و ولیعهد نمودن به حضرت

اعلاي ما نواب والاجاه امیرالهند خلد الله ملکه و سلطانه به تفویض

ملک مخصوصهٔ آرکاٹ *

از انجا که صلاح اندیشان مهمات بود و وجود، و امنیت طلبان ممالک نمود و شهود اندیشهٔ استقبال را غنیمت معاملات حال مي پندارند، و تامل فردائے بے زوال را مفت محاصل امروزهٔ سریع الانتقال مي دانند، نواب سراج الدوله بهادر باختصاص مضمون این مصرع

مرد آخر بین مبارک بنده ایست

دید که بر دارالملک جسمانگي خویش، غنیم پرزور مخالف با شر و شور، پیري تخلل افواج تظلم رواج بیماري ریخته، و در سایر محالات قوایم و اعضا تزلزل بے ثباتي انگیخته، اندیشید، که (۱) از تعین ولیعهد خلفیکه متکفل انتساق امور دولت، و متعهد حفظ ناموس مملکت گردد، نام عالي مقام خود را زندگي ابدي بخشد، و باقي فرزندان را بمصالح مقدمات تعلقات روانه کند، حضرت اعلائے ما را شایستهٔ سر انجام مدعا، و بایستهٔ نظام کامراني ها، اندیشیده، و در جمیع اوقات مسعود، و بهمگي اوضاع محمود،

(۱) ضامن - کفیل - ضمه‌دار*

ساختہ و ثالث حینیکہ موسي لالي پس از انہدام قلعہ دیونام پٹن بھیناپٹن یورش بردہ' پس امداد و اعانت آں سہ ۳ وقت سبب قیام قوم انگریز در ملک ہندوستان است' والا عوض قوم ما فراسیس ہم دریں ملک کا في ہر امر گران' چوں ازاں سردار کہن سال ایں کلمات شنیدند' لارڈ مکارٹنی وغیرہ سامعان مجلس' بدون تصدیقش گریز ندیدند' چنانچہ حضرت اعلي کیفیت آں جلسہ سماعت فرمود' و روز دویم امیر الامرا بہادر فرزند دویم را بخانۂ جنرل مذکور فرستادہ تحسین و آفرین نمود' انشاء اللّٰہ تعالے تفصیلش آیندہ نگارش مي یابد' و پردۂ اجمال بر مي دارد' القصہ چوں خداوند دولت سرداران دیونام پٹن راتشفي و خاطر جمعي دادہ' و با عزاز رخصت سر فراز فرمود' از انجا بافوج ظفر موج سمت بندر پھولچري نہضت فرماگردید' موسي دبلکس از شکست فوج خویش' و رسیدن لشکر سرکار برخود' مثل میش از پنجۂ شیر ہراسیدہ' و از وقوع پاداش کردار ناہموار ندامت کشیدہ' وکیل را بحضور فرستادہ معذرت خواست' اگرچہ دفعۂ اول پذیرائي نیافت' اما نظر بعجز بے منتہا و آمد و شد و کلا' جریمۂ[1] اورا بمقتضائے شیمۂ کریمۂ خود بایں شروط مقرون[2] بعفو و احسان ساخت' کہ یکے بندر چیناپٹن بکونپني انگریز سپارد' دویم عہد نامۂ بدہد' کہ بازگاہے در ملک کرناٹک مرتکب چنیں خود سریہا نشود' سویم عوض مصارف لاحقۂ ایں مہم عاید سرکار نماید' موسي دبلکس برچنیں حال' نقش اقبال دو مقال اولي نگاشت' و در تقدیم ایصال خرچ لاحقۂ لشکر' مغدرت ہا خواست' مگر طاقہ ہائے بانات متلونہ و اقسام مخمل و تحائف دیگر گذرانیدہ' رسم مصالحت بمیان آوردہ از آفت انتقام محروس و محفوظ گردید' حضرت اعلي پس از اتمام شرایط صلح بانشاط فتح نمایاں' خرم و خندان کوچ نمودہ بقطع منازل در ساعت با سعادت از سر نو رونق آرکاٹ افزودہ' نواب سراج الدولہ بہادر بحصول دو گونہ مراد سلامتي فرزند اقبال مند' و نمایش فتح دلپسند' کاربند سرور

(۱) جرم - خطا - گناہ (۲) نزدیک کیا گیا *

برسکنۂ آنجا برپا گردید' و ایں کیفیت بارقام واقع نگار معرفت
ملک اسلم خاں داروغۂ اخبار در آرکاٹ وقت نماز عشا بغرض
حضور رسید' و مزاج خاص را خیلے مکدر' و با وصف ضعف پیري
و عارضۂ اسہال دموي متعمل تعب سفر گردانید' صبحے خود
بدولت و اقبال از اقتضائے استعجال غیرت جاہ و جلال' بمجرد
تقدیم نماز' و ادائے نیاز کارساز' با فوج ظفر موج ماحضر سوار' و
در رمنۂ (۱) مکان متصلہ شہر' نصف اعلام مقام و قرار ساختہ و حضرت
اعلا را از کنجي جہت ہمراہي رکاب طلبداشتہ' با وصفیکہ راجہ
سنپت رائے دیوان ممد ومعاون مہمات محمد محفوظ خاں بہادر
واقف ماجرا گردیدہ' و عزیمت بصوب ترچناپلي منتج عزلش
فہمیدہ' چندانکہ مبالغہ بر موقوفي سفر از حد پیش بردہ' و
دریں باب تمہیدات متنوعہ بجا آوردہ' قبول نفرمود' و در
انتظار رسیدن فرزند ارجمند یعني حضرت درانجا دو سہ ۳ مقام
نمود' بعد ازانکہ او حاضر حضور گردید' کوچ کردہ بقطع منازل
فایز نتھرنگر (۲) گشت' چوں انور علي خاں خبر نہضت جد
بزرگوار شنید' بمدہرا سمت عم خویش محمد محفوظ خاں بہادر
رخت فرار کشید' و محمد منیرالدین خاں بہادر باستقبال خود
بدولت دویدہ' بعد تحصیل شرف ملازمت برادر بزرگوار ہمراہ رکابش
داخل قلعہ گردیدہ' نواب مستطاب انتظار محمد محفوظ خاں بہادر
نمودہ' روز سیوم باستماع آنکہ بہادر موصوف تعلقہ مدہرا از محمد
منیرالدین خاں وا گرفتہ با ابو المعالي خاں نام برادر خورد انور علي خاں
سپردہ' خاطر را مایل کدورت' و فوراً بصوب مدہرا نہضت' فرمود' و
محمد محفوظ خاں از وضوح ایں خبر روانہ استقبال و در قصبۂ مني بارہ
مستفید ملازمت فیض اشتمال گشت' خود بدولت او را ہمراہ
رکاب گرفتہ' باز بصوب نتھرنگر لوائے عزیمت بلند گردانید' و بمجردیکہ
متصل رسید' محمد منیرالدین خاں ابواب قلعہ مسدود ساختہ'

---

(۱) چراگاہ — وہ مقام جہاں ہرن وغیرہ چرتے پھرتے ہیں (۲) کوچ *

مذتخب سنجیده ' با شغل اصلاح امور تعلقهٔ کنجي وغیره محالات صوبهٔ آرکات قرب حضور داد ' و محمد محفوظ خاں بهادر را بصوب ترچناپلّي فرستاد ' و بر عبدالوهاب خاں بهادر تعلقهٔ نیلور ارزاني نمود ' و بمحمد نجیب الله خاں بهادر تفویض تعلقات جنوبي آرکات فرمود *

بیان مجادله فیما بین منیرالدین و انور علي خاں اندرون قلعهٔ ترچناپلي و رسیدن نواب سراج الدوله در انجا و معزول نمودن صوبهٔ ترچناپلّي از محمد محفوظ خاں و مفوض فرمودن بحضرت اعلاے ما ادامه الله تعالی بید تصرفه و اولاده بحق محمد و آله اجمعین *

محمد محفوظ خاں بهادر از جناب پدر والي نعمت برخصت انتظام صوبهٔ ترچناپلّي بهره مند ' و موصول موقف مامورهٔ دلپسند گردیده ' و محمد منیرالدین خاں نام ابن عم پدر را که بجاے عم حقیقي متصورش بود ' به نیابت خود مختار نظامت صوبهٔ مذکور گردانیده ' خاطر خود را بسیر سواد تعلقه مدبره ماتحت حکومت ترچناپلّي متوجه ساخت ' دریں اثنا فلک حیله ساز بساط فتنه آراست که انور علي خاں نام برادرزادهٔ حقیقي او یعني پسر کلان بدرالاسلام خاں بهادر از آرکات مرخص حضور جد گردیده ' باراده وصول خدمت عم یعني محمد محفوظ خاں بهادر راهي گشته ' در نتهر نگر ملاقات محمد منیرالدین خاں جد عموي دریافت و تعلقهٔ ترناویلي متعلق صوبهٔ مذکور ازو درخواست ' چوں دراں کار اورا پهلو تهي دید بسے رنجیده ' و دار الامارهٔ ترچناپلّي بهدست ساخته ' و برج و باره اش آراسته ' مستعد پیکار گردید ' و محمد منیرالدین خاں با طلاع آں ماجرا هراسیده ' بر قلعه کوه تایمان شتافته ' بمصالحت آں و حرب نمایاں کوشید ' از انجا که هر دو مکان بمقابلهٔ چهار تیر پرتاب مقابل یکدیگر اندروں قلعه واقع است ' از آغاز صداے اتواب و بنادیق و ریزش سنگهاے فلاخن و مجانیق ' قیامتے

بهادر مبلغ سه ۳ اک روپیه و اصل خزانۂ عامرہ میگردد'
صلاح دولت همیں آقتضا دارد' بدست خاص سپرد' خود بدولت
آں کاغذ هندوئے از دستش گرفته پیش خود نگاہ داشت' و صباح دیگر
بحضرت اعلي که از قلعه رسیده سعادت مجرا دریافت' ملحوظ
ساخت' و فرمود که در صورت افاضت تعلقۂ ترچناپلي برادر' کلاں
شما' مبلغ ایں هندوي ازان است' دریں باب مرکوز خود هرچه
دارید' پیش آرید' معروضداشت که برائے گذارش جواب ایں ارشاد
مترصد(۱) مهلت فرداست' چنانچه رخصت یافته بقلعه رسیده' باستصواب(۲)
سید علي خاں نواب بیگم از دوکان بهوکنجي ساہوے گجراتي نژاد
که مشهور بدوکان کلاں است' مبلغ سه ۳ اک روپیه قرض گرفته
بحمل فیلاں و شتران علي الصباح همراہ خود پیشکش نظر خداوند
ساخت' خود بدولت بکمال نشاط و فرحت خلف با سعادت را
دعائے خیر خیریت نمود' و پس از استرداد(۳) کاغذ هندوي براجه سنپت
راے حضرت اعلاے مارا سمت نتهرنگر رخصت و خود بسوے
آرکاٹ نهضت فرمود*

بیان نظامت حضرت اعلي در صوبۂ ترچناپلي و موسوم گردیدنش

به نتهرنگر وغیرہ ذوایفات ما یتعلق بها*

حضرت اعلي وقت افاضت کاروالاے اختیار صوبۂ ترچناپلي از
روے آرائے جهاں آرائے عالم پرور' چند فرماں بران باخبر' و آزمودہ
کاران هر تدبیر و هنر' از جمهور کار پردازاں مهام دولت' و فطرت
طرازان امور حشمت' برچید' و از جناب والد نام دار متعین خویش
و هریکے را بمناسبت لیاقت ممتاز کفالت خدمتے گردانید' چنانچه
سید علي خاں بهادر خاں نواب بیگم مامور عهدۂ نیابت گذاري'
و سید ناصر علي خاں معزز خدمت قلعه داري' و محمد ابرار خاں

(۱) امیدوار - امید رکهنے والا (۲) ٹهیک ٹهیک مشورہ چاهنا - ٹهیک سمجهنا - درست
پانا (۳) لوٹا لینا - واپس لینا*

با متناع در آمدن ' و استعداد پر خاش و فتن ' بروج را از اتواب آراسته ' نواب نصرت رکاب ' بکمال غضب و عتاب ' فوج همراهي را حکم یورش داده ' و سواري خاص را بباب جنوبي ملحق گردانیده ' و از ضرب تبرها دروازه کشاده بفضل مفتح الابواب داخل گردیده و محمد منیرالدین خاں بهادر پشیماں از یورش نمایاں ' و هراساں از اندیشهٔ سزائے کردار ناشایاں ' شده باز بقلهٔ کوه تایمان رفت ' (۱)
و بعدم تاب منزوے نشست ' خود بدولت بحالش نپرداخته ' و اغماض از کارش ساخته ' دارالاماره را از انوار قدوم خویش منور فرمود ' و حضرت اعلائے مارا حاضر حضور ' بعنایت نعیم آستین ملبوس خاص معزز و مشکور نمود ' و ضبط و نسق صوبهٔ نتهرنگر با تعلقات و توابع آں ' و پیشکشات زمینداراں ' مفوض اختیار مازوارش گردانید ' و خود بعزیمت آرکات منزل منصور پیڈهه را از نصب الویهٔ انتهاض ' اعتبار آسماني بخشید ' حضرت اعلي با قتضائے فراست خاندان پروري ها ' بطمانیت خاطر پریشان محمد منیرالدین خاں پرداخت ' و اورا بذریعهٔ خجلت صریحش بلشکر فرستاد ' و خود در قلعه طرح قیام بخت بیدار نهاد ' ناگاه راجه سنپت رائے دیوان از آرکات هماں روز آمده ' باستحصال شرف ملازمت پرداخته ' و از هردو خداوند زادگاں یکے را معطل از وصول عزل و دیگرے را خلاف استقرار خویش کامیاب شمول فضل دریافته ' نزد محمد محفوظ خاں بهادر شتافته ' و بادراک حقیقت کار ' اورا از قصور اطاعت والد نامدار و وقوع تخلف بسیار ' و باختن همچو ملک وسیع و گذاشتن چنیں رتبهٔ رفیع ' و نگذرا نیدن زر ما حضر تحصیل تعلقهٔ دیگر و راضي نکردن خاطر پدر ' سرزنشها و تاسف بے انتها ساخت ' الغرض بهماں جلسه ساهوکاران لشکر را طلبید ' و مبلغ سه ۳ لک روپیه همراهئي محمد محفوظ خاں بهادر تحصیلهٔ تعلقهٔ ترناویلي حوالهٔ آنها کرده هندویش همدست ساخته معاً بحضور برد ' و بعرض ایں معني که بتقدیر بحالي عمل صوبهٔ ترچناپلي به محمد محفوظ خاں

(۱) کوشه اختیار کرنے والا ـ خلق سے ایک طرف هونے والا کونے میں بیٹھنے والا ٭

آرکاٹ انداخت، و راجہ سنپت رائے کہ از تبدل کار نتھرنگر خار خارے داشت، و عزل محمد محفوظ خاں بہادر عین تنزل خود مي پنداشت، دانست کہ چوں سعي بجائے او در زمان اقامت منصور پیڈھہ نارسا گردید، و کوشش آئندہ نیز دربارۂ او فائدہ نخواہد بخشید، مصلحتاً اوّرا راہي دکھن گردانید، او پس از چند روز با خط سفارش نواب آصف جاہ در باب تفویض نیابت نظامت کرناٹک رسید، راجۂ مذکور خط مسطور در وقت مناسب بحضور گذرانید، و در باب افاضت نیابت بمبالغۂ عرض و الحاح کوشید، کہ در صورت کام بخشي ایں مدعا یکے حصول خوشنودي نواب آصف جاہ، و ثاني مبلغ سہ لک روپیہ نذر و سہ لک روپیہ پیشگي نذر سالانہ، و اصل خزانہ مي شود، خرد بدولت اگرچہ از آوردن خط نواب آصف جاہ بغایت رنجید، لیکن بپاس مضمون کتابت رئیس دکھن انجاح مطلب التجائے دیوان ضرور فہمیدہ، سامعۂ مترصد کام را بارشاد تسلائہ محفوظ بشارت مرام ساخت، دیوان کامیاب قبول التماس گردیدہ، ہماں وقت محمد محفوظ خاں را طلبیدہ مفاخر پیرایۂ خلعت نیابت و معزز تقدیم آداب شکر عنایت گردانید، در وقت ادائے آداب شکریہ محمد نجیب خاں بہادر اخص زمرۂ ندما، و معاون امور حضرت اعلائے ما، و واقف رضائے پنہاني آقا، با قتضائے پیش بندیہا، از بلندي صدا بدینگونہ مرکوز خاطر خاص را، منکشف عالم اظہار و افشا ساخت، کہ عہدۂ نیابت ماورائے صوبۂ نتھرنگر و نیلور تواں شناخت، چوں ایں اظہار خان مذکور موافق خاطر اشرف بود، و خود بدولت بسویش نگاہے و تبسمے فرمود، و دیوان اگرچہ از تفریق ہر دو صوبۂ صدر ملالے یافت، لیکن تعین او امر حاصلہ اش از غنایم تمناہا انگاشت، القصہ محمد محفوظ خاں بہادر پس از تفویض ایں کار و تشخیص آں ہمہ اختیار بوساطت راجہ سنپت رائے بعرض رسانید، کہ از اقامت حضرت دریں جا کار نیابت کما حقہ انتظام نمي پذیرد، و وصول عوض سہ ۳ لک روپیہ اضافہ معہودۂ

کامیاب بخشي گري لشکر نصرت اثر، و غضنفر علي خاں مختص سرداري سواران رستم جگر و عبدالرحیم خاں و خیرالدین خاں هر دو یزنهٔ خاص بعهدهٔ تحصیل پیشکشات پالگاران، و سید مخدوم علي خاں مباهي رسالهٔ دکهنیاں، و سیر ابوطالب خاں پسر غالب خاں رفیق سابق نواب مبارز خاں رئیس دکهن معزز سرداري کل پیادگاں، و ما بقي آنها بهماں دستور مشخص هر ساز و سامان گردید، پس از تعیین خدمات، و پرداخت همه واجبات با فوج شایسته، و اسباب بایسته، توجه به بندوبست زمین داران، و تحصیل پیشکشات پالیگاران نموده، نخستین بر تهاور نصب لواے دولت فرموده زمیندار آنجا را از وقوع آداب اطاعت او مطمئن انفصال معاملهٔ پیشکش معمولي و نذرانه و مشمول لطف جلیلهٔ خداوندانه گردانیده، از راه رامذاتهه و شیو گنگا بترناویلي رسیده، از انفراغ وصول وجه مستمرهٔ هر سال گذار، و اثبات ضبط هر گونهٔ قرار و مدار، بحفظ رب البریت بمعنان خیریت، فایز مرکز دایرهٔ اقبال یعني نتهرنگر خلد مثال شده، تعمیر شکست و ریخت قلعه بدرستي کرده آں معموره را از نام مطهر حضرت سید مطهر به نتهرولي مشتهر قدس الله سره العزیز که گنبد منورش محدثهٔ زمان ریاست حضرت اعلي گوئے رفعت از گنبد آسماني برده و از اتصال یک تیر پرتاب قلعه را در ظلّ حمایت آورده، موسوم به نتهرنگر ساخت، و با حداث مسجد عالي شان عبادت گاه اهل ایقان معروف مسجد محمدي برونق آرائے برکات دیگر پرداخت *

افاضت نظامت آرکات به محمد محفوظ خاں بهادر به تدبیر راجه سنپت راے و وقوع شکر رنجي میان او با پدر و مراجعت پدر یعني نواب سراج الدوله بهادر به نتهرنگر بارادهٔ اقامت *

نواب سراج الدوله بهادر از منزل منصور پیتهه فرزند ارجمند یعني حضرت اعلائے مارا بر حکومت صوبهٔ نتهرنگر کامیاب ساخته، خود بدولت منزل بمنزل روانه گشته، محمل سعادت در بلدهٔ

تر زبان عرض نیاز بوده بدار الامارت رسانید ' و کمربندي خدمت گذاري و فرمان برداري بتقديم آداب ضيافت ' و ابراز مراسم نشاط و فرحت ' از احضار اطعمه (۱) و اشربه (۲) نفيسه و اقمشه (۳) متلونه و پيشگيع آلات مرصع ' و ادوات (۴) مصنع ' تاسه روز نكشاد ' و بجميع علاقه داران خود علي العموم فرمان داد ' كه هر يكے از اهل لشكر با امثال و اقران از اعلي تا ادنے درباري و بازاري فرقه فرقه از ضيافت و مهمانداري سه ۳ روز متواتره پيش آيد ' و دل جوي و خوشنوديع آنها از حاصلات رضائے ما داند ' و خود تا مدت اقامت والد ماجد صباح هر روز حين باريابي مجرا بدرهٔ (۵) يك هزار روپيه دردست مي داشت ' و بمجرد ادائے آداب پيشكش (۶) مي گذاشت ' و در جلدوئے آنهمه رضا جوئي ها از ته دل آنجناب فرشته خصال دعائے خير كه غير ازاں ذريعه دولت ' و وسيله سعادت نتوان پنداشت ' مي يافت *

داستان رسيدن هدايت محي الدين خاں بهادر بكرناتك از ترغيب حسين درست خاں عرف چندا صاحب و اعانت خواستن از فراسيس و جاگيرداران اهل نوائط و بر آمدن نواب سراج الدوله بهادر از نتهرنگر و قرار يافتن صلح ميان هم بآمد و شد وكلا و ارسال مراسلات *

و قتيكه بصدور فرمان واجب الا ذعان سلطان سلطنت كون و مكان وزير اعظم ظل ذوالمنن ناظم ممالك دكهن نواب آصف جاه نظام الملك بهادر عزل حقيقي مملكت مجازي يافت ' شش پسران او بودند ' اول آنها نواب آصف الدوله سيد غازالدين خاں بهادر فيروز

(۱) جمع طعام كى – كهانا (۲) جمع شراب كى – پينے كى چيزيں (۳) جمع قماش كى – پونجيان – جامه هاے پشمينه – اسباب (۴) هتهار – اوزار – جمع اداة كي (۵) هزار روپيوں كي تهيلي (۶) انعام – صله – بدله *

سالانہ بعمل نخواہد آمد' نواب والا اقتدار از استماع ایں گفتار' و معائنۂ بعضے شعار دور از کار' فرزند مختار' آندیار آزردہ گشتہ' سکونت آرکاٹ ناگوار فرمودہ' بحکم میلان بطون' و ارادۂ ہمایون' محمل اثقال و اسباب و خدم و حشم رکاب' و محلات' سمت نتھرنگر دارالحکومت نورنظر' آب بصر' وتاب جگر' خلف الصدق سعادت ثمر حضرت اعلائے عالم پرور' کشید' میزبان منتظر دیریں زمان بہ نسیم نوید توجہ مہمان برنگ گل شگفتہ از کشایش آغوش دل الفت سامان' پیش از وصول مدعائے چشم گریاں' بتصفیہ و آئینہ خیال منظور' و شہود جلوۂ دیدار حضور' غائب را حاضر پنداشتہ و سمع را بصر انگاشتہ' از غایت بے صبری زبان اشتیاق و بے اختیاری بیان تکلم مشتاق' لبریز ایں خطاب آرزو آداب —

رباعی —

شنیدم میرسی از دل بسوے چشم گریانم
ز حسرت چوں نگہ بر دل ہجوم آورد مژگانم
بیا اے آفتاب عالم امید مشتاقاں
چو صبحم طائر رنگ است برگرد تو گردانم

باستقبال شتافت' و در عالم بے اختیاری سعی استحصال ملازمت بہر قدم از انکشاف حجاب تو ہم فرقت و انجلائے دیدۂ یقین کامیابی مواصلت تہنیت عید سعادت می یافت' ہرگاہ کہ بعد از طے مسافت در منصور پیٹھہ بار یاب مجرائے حضور گردیدہ' ہمراہ رکاب ہمایونش از ہر دو جوے موسوم بکوڑم و کاویری عبور کردہ تادر حصار قلعہ رسید' و از انجا بشاملات کہاراں پالکھی سواری والد بزرگوار از یک سمت بدوش انکسار خود برداشتہ بسرور حصول انعامات ادعیہ عمر و درجات و تحصیل خرمی خاطر خدا وند ملکی صفات از محمل نگاہ ادب پا انداز نمودہ' و بنغمۂ مطلب ایں بیت —

رواق منظر چشم من آشیانہ تست
کرم نما و فرود آ کہ خانہ خانۂ تست

دکهن باشند، و انتساق آنجا بعمل آرند، ازیں معني فسخ عزیمت ساختہ از ضرورت رونمائي برشگال در اورنگ آباد باقامت ناگزیر پرداخت، و ہدایت محی الدین خاں بہادر در وقوع تخلیۂ دکن از ناظم ضمیمۂ بغاوت مرکوزہ یافتہ و خودرا والي ملک انگاشتہ، از مقرخویش مثل مار از پوست در آمدہ، مادۂ اختلال بر قلعہ چتل درگھہ و بدنور ریخت، او از خودسري شورشے بر انگیخت بزعم آنکہ برآں ضلع متصرف شود، و با نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ مقابل مقاومت گردد، دریں اثنا حسین دوست خاں کہ اسیر گردیدن در دست رگھوجي و فتح سنگھہ سرداران مرہٹہ، برقلعۂ ترچناپلي، و مقید رفتنش بہ پونا پیشتر درضمن واقعات کرناٹک و بیان نظامت نواب صفدر علي خاں نگارش گرفت، با مضاے سیزدہ سال اقامت زنداں و ایصال مبلغے نمایاں، از تقید رہا، و مطلق العنان گشتہ ملک را آمادہ فساد و آشوب دیدہ، و براے اشتعال نایرۂ عناد، و قابوئے عظیم فہمیدہ، با ہدایت محی الدین خاں پیوست، و در ضمیر خود جہت ہمدست ساختن ملک آرکات حیلہا بربست، و ہر چند کہ بہ تسخیر پایانگھات تمہیدات تحریص و ترغیب بکار برد لیکن او بلحاظ رابطۂ داداتم، و مخاطب داشتن خود نواب سراج الدولہ را بخطاب عم، دراں وقت فریب فتنہ انگیزیش نخورد مفتري از انجا کہ در مددکار خود (۱) بود، بہیچ وقتے و موقفے و صحبتے و مقامے از تمہید مرکوزہ تغافل نمي نمود، چنانچہ قامت فساد بلباس ایں مشورت ملبّس کرد، (۲) دیوار عناد با اساس ایں مصلحت موسس، کہ اقامت داشتن در ملک بے پناہ دکہن بادم ہمسري نواب سراج الدولہ بہادر ناصر جنگ جلوہ کناں پیش ماہ تاباں، و شوخي خفاش در نظر خورشید رخشاں است، دریں صورت پناہ کرناٹک کہ ملکے است وسیع و مہین، و خطہ ایست محفوظ و دلنشیں و بذواب آصف جاہ بآنہمہ (۳) شوکت و اقتدار، و افواج لاانحصار، تا ظہور اختلاف بني اعمام

(۱) قصد کرنا – درپیہ ہونا (۲) استوار اور مضبوط کرنے والا – بنیاد ڈالنے والا (۳) جمع عم بمعنی چچا کی *

جنگ حضوري پادشاهي داشت، و بمنصب و زارت رسيده آخرالامر نظامت دکهن حاصل ساخت، و ثاني آن نواب نظام الدوله مير احمد خان بهادر ناصر جنگ برادر حقيقي او حاضر جناب ابوي در اورنگ آباد بپايۀ قايم مقامي پدر ترقي فرمود - چهار ديگر خورد سالي داشتند، کلان تر از آنها نواب صلابت جنگ بهادر که در اوقات مساعدت(۱) بخت باعث قتل برادر کلان يعني نواب آصف الدوله گرديده، بنظامت دکهن متمکن گشته، بعدازان در حبس برادر خورد انتقال نمود، و دويم نواب آصف جاه ثاني عرف نظام علي خان بهادر ناظم حال که پس از حبس برادر کلان خود نظامت يافت، و سويم بسالت جنگ بهادر چهارم مغل علي خان بهادر از آنجمله نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ برطبق املاے بالا در اورنگ آباد شان مسند خلافت افزود، و دست نظام مملکت موروثي کشود، هنوز حکمش باجرا(۲) نه پيوسته، و امرش طراز امضا نه بسته، که شقۀ دستخط خاص ظل الله احمد شاه بادشاه مترصد(۳) استعجال استيلام(۴) پيشگاه حضور، با فوج و اسباب اصلاح مفسده و شرور بعضے امرائے پر فتور، شرف صدور و عز ظهور بخشيد، بمجردش با وصف امتناع موانعے(۵) چند، که يکے ازان سر بطغيان برداشتن خواهر زاده اش هدايت محي الدين خان بهادر در اقصائے تعلقه ادهوني بود، امتثالا لامر واجب الا متثال بادشاهے باجنود بے شمار، و حربۀ کار زار عزيمت پائے تخت سلطاني نمود، بمجرديکه از رودخانۀ نربدا عبور کرده بسمع ناگوار آمدن خبر و فراواني خيل و حشم و افراط شان و شکوه سواري و کثرت خدم، ثانياً شقه دستخطے بايں مضمون صادر گرديده، که بالفعل نايرۀ فساد از پانشست، دريں صوب رسيدن شما در حضور از غير احتياجاتست، بايد که در

---

(۱) ياري کرنا - مدد کرنا (۲) جاري کرنا - اجرا کا حکم دينا (۳) اميدوار - اميد رکهنے والا (۴) هاتهه يا منه سے پتهر کا چومنا - کهيتي کا خوشه نکل آنا - (۵) موانع جمع هے مانع کي منع کرنے والي اور روکنے والي چيزيں *

دختر زادۂاش شمشیر کشیدن نازیبا ' و بپاس اطاعت نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ ملک را بمخالفش سپردن خلاف آئین وفا ' و (۱)
درین ضدین نقیضین از حیات مستعار دست برداشتن ' و بسر خروئي ازیں جهان فاني بقائے جاوداني خرامیدن ' اولي انگاشتیم ' و تصمیم آں کردیم ' شماراه بدکه در دور مستقبل واوقات پر فتنه و خلل بخود داري و هوشیاري پردازند و تا وسع امکان بحفاظت ملک و قلعه نتهرنگر کوشند ' وبے استرضائے نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ ملک بمخالفش بسپارند ' اگر قیام شما دریں ملک صورت بندد ' قوم انگریز را ازاں خود گردانند ' و اورا بنمود آرند ' و اگر بودن شما دریں ملک اتفاق نگیرد ' باید که در ملک دکهن بهیچ جاقیام نورزند ' و برفاقت هیچ امیرے متعلق نگردند ' و بهتر از نواب آصف جاه هیچ امیرے ندانند ' و راست بحضور ظل سبحاني روند ' بعد از ادائے رسم نصیحت و تقدیم لازمه پندوموعظت از فرزند دلبند مرخص گشته ' و اورا بخدائے کریم سپرده ' با جماعه موجودۂ رکاب ' و فوج فرزند سعادت مآب ' بصوب آرکات نهضت فرما ' و بقصد جنگ مراحل پیما گردید ' و نظر برآنکه فرقهٔ فراسیس طرف معاند ارجاع دارد ' ومقابلهٔ توپ خانهٔ او ازیں طرف نیز مي باید ' از کمپني انگریز تمهیدات طلب کمک ساخته ' و از مهیا نبودن فوج آنها و اسباب ما یتعلق بها طرح تائید نیافته ' باهمه نحافت تن ' و عوارضات بدن ' وغلوے پیري و هنگام زمین گیري بمحض غیرت ناموري ' و جوهر مردي و بهادري ' از ارادۂ مجادلهٔ (۲)
مخالف برکتل چنگم رسید ' و هدایت محي الدین خاں بسکه از شجاعت و دلیري او از زمان جنگ بابو نایک وقفیت تمام داشت ' اصلاً بمقابله نپرداخت ' هر سو که اولا مثل شیر غراں مي دید ' بسان رمهٔ راه دیگر مي گزید ' هرگاهکه رضا علي خاں با جماعهٔ فراسیس بکمکش رسید ' قوي دل گردیده بهمت مقاومت

---

(۱) عاریت لیا هوا - چند روزکیلئے مانگا هوا (۲) قلعه جو جنگل میں هو *

روسائے آں دیار مسخر نگشت ٬ و بے تخلل اتفاق آنہا آئین اطاعت نہ بست ٬ اختیار افتد ٬ و ممکن است کہ حالا از جاگیرات و قلعجات داشتن عمزادگان من ٬ و یقین اعانت و امداد آنہا ٬ و اتحاد فراسیس با اہل نوایت ٬ وعناد او باناظم کرناٹک بسبب اعانتش با انگریز ٬ خاصہ دور دست بودن نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ بمجرد گذار بدست آید ٬ دریں صورت ایں معني را فتوح مفت باید شناخت ٬ و اصلاً از دست نباید باخت ٬ الغرض آنقدر وسوسۂ اقامت دکہن از شرح قبائح آں و ولولۂ تسخیر پایاں گھاٹ باظہار اعانت فراسیس چنداں بخاطر جاداد ٬ کہ اوہام فریب خوردہ درباب اطاعت و اعانت بقلعہ داران نوایط ٬ ارسال رسائل نمودہ ٬ و رضا علي خاں نام پسر حسین دوست خاں را نزد موسي د بلکس سرکردۂ پھولچري روانہ کردہ ٬ خود بالشکر گراں برسرحد ملک نازل گشت ٬ و بنواب سراج الدولہ بہادر مکتوب فریب حمایل کہ مضمونش بے کم و کاست ٬ و بے تصور و گذاشت ٬ در ذیل حاصل مي گردد ٬ نوشت ٬ اگرچہ نواب مستطاب بد ریافت آں خبر ناصواب ٬ جہت فراہم شناختن عساکر نصرت مدار ٬ و اسباب پیکار ٬ و اجتماع مردم تہانجات درمیدان آرکاٹ محمد محفوظ خاں بہادر نایب مناب ٬ و محمد نجیب اللہ خاں بہادر والا خطاب ٬ و بنابر فرستادن فوج نیلور و لوازمات آں ابواب ٬ بمرکز دائرۂ جنود ظفر انتساب ٬ و قیام داشتن خود برائے محافظت ملک نیلور و اجرائے حزم و شعور ٬ و نگہباني ہمگي ٬ امور بنام عبدالوہاب خاں بہادر دولت مآب و بنام زمینداراں و جاگیرداراں ٬ در باب احضار ہریک باجماعۂ خود ہا بقرارگاہ الویۂ فتوحات نشاں ٬ احکام متعدد صادر ساخت ٬ لیکن بدون فرزندان لخت جگر ٬ احدے از آنہا کہ یک قلم دل دادۂ حسین دوست خاں بردند ٬ و از باطن اعانت او مي نمودند ٬ خود را شریک نگردانیدند ٬ غرض بعد از آمدن فوج فرزنداں حسب الحکم خاص بر آرکاٹ مجتمع گردید حضرت اعلے ما را در نتھرنگر گذاشتہ ٬ بایں ارشاد حق پسند بہرہ مند گردانید ٬ کہ بلحاظ رفاقت نواب آصف جاہ بر

روزگار زدم مي سزد که جا دهند، و بسایدهٔ تفقد (۱) گیرند، زیاده چه التجا رود، محمد منیرالدین خاں بهادر پسر عم خاص را، با چند اشخاص ذي فطرت و الذکا، با پیام و نامهٔ ایں ارتسام *

جواب آں از جانب نواب ما *

نوعیکه بپاس دختر زادگئي نواب آصف جاه، و آشنائي و روشناسي دیرگاه، و رعایت حق مسلمانے صاحب نمي خواہم که شمشیر کین من که جراحتش بدون مرہم زنکار شام مرگ امکان التیام ندارد، و بر سر شما آید، شمارا ہم با مثل من که برادر دیني و رفیق یقینئي جد مادرئي شما، یعني نواب آصف جاه ام، و بر ذمهٔ شما حقوق مروت و احسان معروف دارم، محاربه نمي سزد، در آئین حفظ مراعات روابط دیرین اتحاد، تجویز پرخاش فساد نازیبا، و خلاف و تیرهٔ اہل وفا است، ہر چند که عزم تسخیر ملک کرناٹک دارید، و واگرفتن آں از من مي خواہید، لیکن از انجا که من غیرت رفاقت نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ دارم، نمي توانم، که بے استرضائے او ملک بشما سپارم، و لحاظ بر، دختر زادگي نواب آصف جاه نمي خواہم که تیغ پرخاش بر روئے شما فرود آرم، بنائ علیه اگرچه قرار داده ام، که جان خود بدہم، و از خلاف ضدین و نقاض نقیضین وارہم - اما پاداش ایں معني و بال جان شما، و پاس امید ملک مایهٔ سعي بیجا است، و نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ در جزائے ایں خون سهلاً نخواہد گذاشت، و زمانهٔ حیله جو در ضمن ایں عمل سر فتنه ہا خواہد برداشت، اگر شما خواہش عافیت دارید، پند مرا در گوش شعور جادہید - یعني سرکش و پندار یک سو داشته با خال خود که ناظم دکهن است بانقیاد گرائید - و از آسیب مخالفت ایمن گشته اعانت از من خواہید، تا با ستعفائے جرائم واسطهٔ بذل مراحم شوم، و سوائے جاگیر قدیم عطیه نواب آصف

(۱) کم ہدۃ کو ڈھونڈنا - پرسش کرنا - سہارا بمعنی مہربانی - دلجوئی - غمخواری *

از حد اعتدال سر بیرون کشید ' و بارادهٔ منازعت در میدان پلّي کندهٔ دایرهٔ لشکر انداخت ' و کوس مخاصمت بر پشت گرمي مقدر پاے چند نواخت ' نواب مستطاب بدریافت اشتعال نایرهٔ فتنه و شرور ' از حاضران بزم حضور ' صلاح درخواست ' که بساط جنگ را وسعت کدام میدان مصفا است ' محمد حسین خان طاہر از قوم نوایط جاگیردار آمبور گڈھه که احوالش در ضمن واقعات شہادت نواب صفدر علي خان شہید مشروحاً نگارش یافت ' بآئین اخلاص لساني ' و فتور نہاني ' معروض داشت ' که درمیدان وسیعهٔ محاذي قلعهٔ کوہئي آمبور گڈھه که وسعتش قابل جنگ و فتحش لایق حمله و آہنگ آست ' غرور خیره دماغان نشاء نخوت را مندفع باید گردانید ' بتدبیر آنکه پشت لشکر سوئے قلعهٔ مذکور ' و روئے جدال متوجه ہزیمت معاندان پر شر و شور باشد ' که عند الاحتیاج اعانت مایحتاج از قلعه بعمل آید ' خداوند دولت التماس او مبرا از مکر و دغا (۱) ' و منزه از تزویر و ریا ' فہمیده و اظهارش بمقتضائے راست بیني یقیني (۲) اندیشیده ' بر وفق مشورت او روبروے قلعه مسطور نصب خیام عظمت و رفع اعلام سطوت نمود ' و نظر بر ارتباط دیرین ' و اختلاط پیشین ' و لزوم اتمام حجت ' و ضرورت اداے پند و نصیحت و وصول خط مذکورهٔ خان مسطور بمضمون اینکه *

خط ہدایت محي الدین خان *

از تفرقه اندازي آسمان ' و فتنه پردازي دوران که اسباب جمعیتم بباد داده ' و بر سر ناتوانم کوه جفاہانهاده است ' و عتاب خالم رئیس دکهن که مایهٔ راحتم را آوارهٔ سیل افکار ساخته ' و شیشهٔ حالم از طاق اعتبار انداخته است ' پریشان و ہراسان پناه ظل عاطفت آن عموي بزرگوار گرفتم ' و خود را بدارالامن در دولت آن پناه

(۱) جهوٹ بولنا – فریب کرنا (۲) متوافق – سزاوار – مطابق *

دید کہ بازي خود مات خورد[1]، رخ سالوسي بصوب دو رسالہ دار لشکر سید عبدالکریم و سید میراں نام برادران اعیاني یک دیگر و معتقد و مریدان خود آورد، غرض با تفاق آنہا، بندوبست صلح برہم خورد[2]، و تجویز ہماں مشورت مفسداں قرار یافت، و مرکوز باطن پرخاش جویاں بعرصۂ وقوع شتافت، چنانچہ بر وقف قرار داد یکدیگر، صبح آں حسین دوست خاں بے اطلاع ہدایت محي الدین خاں بہ پشت گرمي فوج فراسیس در مبارزت تقدیم نمود، و از تیار گردیدن ہر دو رسالہ دار خود کار، و آوردن فوج خداوند خویش بے حکمش درمعرکۂ کار زار، صلح مجبور تردد معذور، کف دست تاسف بے اختیاري سود، اہل فتور بوالي لشکر اقدام نواب سراج الدولہ فہمانیدند، و خاطرش را از طمانیت آشتي برگردانیدند، و نواب خورشید رکاب کہ بہ یقین رفع پرخاش، در انتظار ملاقات ہدایت محي الدین خاں اندیشہ از آراستگي فوج تہي داشت، بغتتاً از ظہور صورت جنگ متحیر شدہ، ناچار بتقدیم کلمۂ بسم اللہ الرحمن الرحیم معا نوائے تہوري در میدان جاں بازي افراشت، در تسطیر حقیقت ایں سرگذشت مجرد قلم نسخۂ نفرین علي الدوام مفتریان فراہم مي کند، و دستور العمل ہوشیار خرامي صاف با طناں نقش مي بندد *

داستان مصاف و عذر رفقاے سراسر خلاف و شہادت سراسر قیامت نواب سراج الدولہ بہادر شہامت جنگ خداوند ممالک نام و ننگ *

اشکے کہ در عزاے تظلم شہیداں تیغ دغاے زمانیاں، از مژگان خامۂ وقایع نگاراں بدامن قرطاس مي چکد، و بنا بر تشریح حقیقت آں صورت بطور مي گیرد، و آہے کہ درالم ہدف جگران

(۱) چرب زباني - فریب کرنا (۲) گڑھا ہوا - مستحکم کیا ہوا - یہ لفظ مشتق ہے رکز سے جسکے معنی ہیں زمین میں نیزہ گاڑھنا - مگر مجازاً بمعنی مضبوط بھی آیا ہے *

جاہ کہ تعلقہ ادہونی است٬ جاگیر جدید کہ کافی رفاہیت و عزت هما باشد بدہانم٬ (۱) زیادہ ازیں چہ قلم فرسایم٬ و چہ صداع افزایم٬ روانہ فرمود٬ و کلائے فطانت فرجام بعبارات فصیح٬ و تشریح صریح ابلاغ پیام نمودند٬ و از کلید مراسلہ در عقل و قیاس او کشودند٬ ہدایت محي الدین خاں پس از تامل معني ہر سخن٬ از جادۂ انحراف انحراف ورزیدہ٬ و از شیوۂ اختلاف اختلاف گزیدہ٬ متنفر تکبر ماضي و بر طبق پیام مصالحت راضی گردید٬ و از نواب مستطاب سند عهدي ہمدست گردانید کہ ما بین خود و خالش صفائے کلي رو دہد٬ و جاگیر جدید سوائے تعلقۂ ادہوني مقرر شود٬ و بعد وثوق ایں اقرار قرار یافت٬ کہ فردائے آں ہر دو سردار بساط مجالست ممهد (۲) سازند و بخورسندي جانبین بوداع ہمدیگر پردازند٬ فتنہ انگیزان فساد طلب٬ و فساد آرایان فتنہ نسب استقرار مصالحت و فسخ مصالحت را بحکم نیت بد اندیشی سردي٬ بازار خویش٬ گمان بردہ و بلحاظ تخلل مدعائے مضمرۂ خودہا افسردہ٬ بسرگرمي تجویز مجدد کوشیدہ٬ و بالاتفاق در منصوبۂ تبدل صلح جو شیدہ٬ شخصے را از مشایخ کہ کلام لاریب خواجہ حافظ شیرازي لسان الغیب *

بیت ـــ

بزیر دلق ملمع کمندہا دارند
درازدستي ایں کوتہ آستینان بیں

درشان آنها صادق مي نمود٬ و باشندۂ ملک کرناٹک و ہماں سال از فراغت حج آمدہ بود٬ و بلشکر ہدایت محي الدین خاں مثال مہرۂ دغا بر بساط تزویر دوانیدند٬ و از تائید دست طمع پیادہ وار بخانہ فر زین رسانیدند٬ ہر چند کہ او بنمایش رویہ ہائے پیش قدمیٔ جنگ ہئیت اسپ ورخ پیل ورزید٬ لیکن شاہ فطرت راست بازخان مزبور عیب بد عهدي نہ پسندید٬ فریبندہ

---

(۱) درد سر (۲) بچھانے والا ـ آراستہ کرنے والا ـ تمہید کرنے والا *

وقت امتحان یار و اغیار کمک از قلعہ حسب الاقرار بعمل آید‘ و نتیجۂ رفاقت دیرین بعرصۂ وقوع شتابد‘ چندانکہ درین باب مبالغہ و اصرار نمود‘ از طرف قلعدار تغافل و اغماض محض بود‘ وقتے کہ عنان استقلال از دست اختیار رہا‘ و فوج پیشین پسپاکشت‘ یورش فراسیس میدان را از ثابت قدمان مقام دلاوري خالي کرد‘ و ثبات لشکر از دست آشوب عظیم برہم خورد‘ و وفاق بہ نفاق مبدل گردید‘ و یکسوئي بہ بیروني انجامید‘ چنانچہ قلعدار آمبور گذہ دہانہ ہائے اتواب بصوب لشکر نواب شہادت مآب گرداند‘ و از صدمات گولہ اندازي گرد استوار از ہفت برج افلاک افشاند‘ و لشکر را کہ بہوس مدد بس متصل بود‘ کما حقہ نشانۂ گولہ ہا نمود‘ دریں ہنگامہ از یک طرف آتش سوزان غلبۂ فراسیساں نسبت بمبارزاں چوں برق بخرمن و از یک سو آفت با نہائے ہندیاں‘ برسر جوانمرداں‘ برنگ خزاں برگلشن رسیدہ‘ و تزلزلے در لشکر سرکار برپا گردید‘ کہ بیانش جز مقابلۂ احوال قیامت نتواں بوضوح کشید‘ دست زبردستان آں گروہ گستاخ کار زار‘ و پائے عجز فشردگان ایں جماعہ بے اختیار فرار‘ آنہا بحکم غلبۂ خود در قتل و نہیب بے درنگ‘ و اینہارا با تقتضائے جبن عرصۂ مبارزت تنگ‘ ہمدمان بزم اخلاص را ترک خلوص ناگزیر‘ و رفیقان رکاب وفات را وداع رفاقت اخص تدابیر شد‘ نواب تہور اقبال‘ خداوند شجاعت اجلال چندانکہ خود را در عرصۂ جدال تنہا دید‘ اصلاح استقلال ذاتي بر قامت دل باہمت آراستہ گرادنید‘ و بمحمد حسین خاں طاہر بایں خطاب مخاطب نمود‘ بیت —

ما ز یاراں چشم یاري داشتیم
خود غلط بود آنچہ ماپندا شتیم

الغرض در جمعیت لشکر از یورش اطراف نشر فاحش افتاد‘ و گروہے تن بقبول قتل و جراحت‘ و جمعے دل بفرار و ہزیمت‘ نہاد محمد محفوظ خاں بہادر و محمد نجیب اللہ خاں بہادر

ناوک فتور جهانیان، از سینه بیان صداقت زبانان آتش در پنبهٔ سماعت مي زند، و برائے توضیح ماہیتش صدائے سخن مي پذیرد، اتفاق اظهار این ماجرا دارد، و اتحاد گذارش سرگذشت بر روئے نگارش مي آرد، که بحسب فتنه انگیزئ آسمان دغاباز، و آشوب طرازئ دوران ناساز، که باغوائے بیدادئي عناد حسین تجلي اشکر یثرب خاور را، بنا بر عروج شکوه کو فیان انجم در کربلائے شفق قتیل جماعهٔ کفرستان شام مي سازد، و بصلاح بد عهدي فساد عباس ضیا علم معرکهٔ باختر را، برائے فتوح آرام یزیدان کلاب از لب فرات صبح، با حسرت ریختگي مشک آب شهید مي گرداند، در عالمیکه دماغ ہر دو سردار از خیال ہر خاش تہي، و خاطر ہریکے از اندیشهٔ دغاے دیگرے طمانیت اندوز، وار ہي بود، بلکه انتظار آرایش بساط مجالست یک دیگر مي داشتند، و استحکام سر رشتهٔ موافقت نوعیکه مي خواستند مي پنداشتند، صباحیکه گولهٔ مغرب نشانهٔ خورشید از توپ فلک دہانهٔ مشرق بر آمد، و باروت خانه شب بتاراجي شعلهٔ شعاع در آمد، حسین دوست خان بر طبق فساد اندیشئ دو شین بافوج فراسیس بر لشکر نواب مادوید، و معاجمعیت ہدایت محي الدین خان بہادر نیز به مصلحت د ر رساله دار مرقومه برائے اعانت متعاقب او رسید، محمد محفوظ خان بہادر مقدمة الجیش سرکار سدره گردیده، بمنع پیش قدمي اعدا کوشیده، دریں اثنا خود بدولت ہم از غدر عدو خبردار، و بعزم سرشکنئ اہل طغیان سوار، شده، خود را به نبردگاه رسانید، فدویان کامل الاخلاص، و ملازمان صادق الاختصاص، تاقوت دست ہمت، و تابداري شمشیر جرأت، در مجادله و مقاتله کوشیدند، و صحرا را ز خون اعدا دریا گردانیدند، آخرالامر چوں از آتشبارئي توپ خانه فراسیس آب تیغ دلاوران فوج ہراول بے نم یافت، افواج میمنه ومیسره را حکم ساخت، که از ہر جانب اعانت نماید، بمحمد حسین خان طاہر که باعث تقریر قرار گاه محاذي قلعه و معرکه امید بے اصل اعانت وقت کاربود، فرمود، که دریں

و ثاني نا محمود ٬ عبدالقادر خویش ٬ بیر محمود ٬ جراحت شمشیر برابروے ہلال مثالش رسانیدہ بود ٬ کہ ثالث نا مقبول ٬ منور خاں سپہ دار کرنول ٬ خط گواہي مظلومئي بر محضر بیني زیبائے او ثابت نمود ٬ بمجردش ہماں تیر بر سینۂ فیض گنجینہاش رسیدن بود ٬ و ہماں بسرخروئي میدان شہادت عنان بہشت بریں گردانید ٬ روزیکہ او روئے بسوے رحمت حق نمودہ ٬ سن شریفش ہفتاد و ہفت سالہ ٬ و تاریخ شانزدہم شہر شعبان المعظم ٬ سال یک ہزار و یک صد و شصت و دو ٬ از ہجرت نبي صلي اللّٰہ علیہ و آلہ و سلم بودہ ٬ لاش او در مسجد جامع بلدۂ آرکات چندے امانتاً مثل گنج بخازن زمیں سپردند ٬ و بعد ازاں بحیدر آباد بردند و در جنب مزار مرشدش شاہ ولي اللّٰہ دفن کردند بیت ــــ

جگر از ناخن تالم خست
قلم ایں جا رسید و سر بشکست

دریں ضمن تحریر قطع تاریخ شہادت او واجب زینت ایں کتاب انگاشت ٬ و دریں محل تیمناً لازم تسطیر پنداشت ٬ لمولفہ *

سراج دولت و اقبال انوارلدین خاں
ظہور رونق دیں کامران ملک و حشم
امیر نافذ احکام ظل سبحاني
نظام مملکت فضل شان علم و حکم
مہ احتشام زہے مہر قد زابرنوال
محیط بذل فلک خیمہ و نجوم خدم
فروغ فطرت او مثل نام والایش
زہند تا بعرب وز فرنگ تا بعجم
رسید موکب جاہش زشرق تاحد غرب
چو آفتاب کہ شد جلوہ گستر عالم
فتوح غیب ہمیشہ مطیع فرمانش
بقتل دشمن او تیغ صبح یافت دو دم

فرزندان وابوالمعالي خاں فرزند زاده و افضل الدین محمد خاں وغیره
اقربا و احبا مجروح و اسیر دست دشمن گردیدند٬ وکار جانبازي
و فدویت با نجام رسانیدند٬ و محمد حسین خاں طاہر از بے اختیاري
فیل سواري مستي داشت٬ و از غریدن اتواب سر از فرمان فیل بان
برتافت٬ خود را پیش انداخت٬ و ناگاه از زخم گولي بندوق تلافي
خون نواب صفدر علي خاں شہید برداشت٬ و در زمرهٔ جانثاران
لواي اعتبار ناموري افراختہ٬ سند عزت از مہر کشتہ شدن درست
ساخت٬ عاقبت کار٬ نواب نا مدار٬ بسان مہر تابدار٬ برپیل فلک
اعتبار٬ بسر گرمي کار زار٬ با معدودے از خاصان صداقت انجام بہ
ثبات تمام٬ و پر دلي مالا کلام در قلب گاه قیام ورزید٬ و بہمت
غضنفري جبلي مستعد صید شہادت گردید فیلبان بعرض رسانید٬
کہ از صدائے ہیبت ناک شلکہائے بنادیق و اتراب فیل سواري
بے اختیار٬ و بنده در ضبط آں ناچار٬ فرمود٬ کہ در پایش زنجیر
کند٬ و دریں وقت ثابت قدمي ثباتش دہد٬ محمد نجیب خاں
خواصي نشین خاص بمعاینهٔ سکوت خداوند و گمان سہو خاطر
دعاے سیفئي ممتحنہ و مجربهٔ اوقات جنگ یاد داد٬ فرمود٬
اگرچہ یاد دارم٬ لیکن ایں دست بر کدام کشتني باید کشاد٬ کہ
ہدایت محي الدین خاں دختر زادهٔ نواب آصف جاه٬ و از ناداني
گمراه است٬ لہذا دست از حیات عارضئي خویش برداشتہام٬
و تدبیر حفظ دل ریش گذاشتہ٬ دریں اثنا فوج معاند٬ بر اطراف
او تاخت٬ و چوں ظلمت شب بر آفتاب محاصره ساخت٬ و سہ
سردار فیل نشیں مقابل و پیش دست شدند٬ و محمد نجیب خاں
خواصي نشیں عماري خاص را بزخم سانگ انگشت نمائے معرکۂ
جان فدائي نمودند٬ چوں کار رفقا با نتہا انجامید٬ نوبت وقوع
سر نوشت خاص سرکشید٬ یعني از دست فیل بان محمد یوسف
خاں امیرے اول آں سہ (۱) ظالم بد سر انجام٬ زخم کجک بعمق
سہ انگشت برسر مبارکش رسید٬ و آفتاب را غرق شفق گردانید٬

(۱) آنکس هاتهي هانکنے کا جو فیلبان کے هاتهہ میں هوتا هے *

بیان نزول ہدایت محي الدین خاں بر بلده آرکاٹ و رجوع آوردن اعیان پایاں گھاٹ و رفتن عبدالوہاب خاں بہادر بصوب حیدرآباد و رہانیدن حضرت اعلي محمد محفوظ خاں بہادر وغیره برادراں و اقربا از حبس عدو و آمدن ہدایت محي الدین خاں در بندر پھولچري و ضیافت نمودن موسیو دیلکس و رسیدن او بر تجاور بعزم تسخیر و برگشتن از آنجا بے نیل مقصد از اعانت حضرت اعلي *

ہدایت محي الدین خاں پس از انجام حرب آمبور گڈھ بصوب بلدۂ آرکاٹ شتافت ' و زمام انتظام مہام آنجا از ارجاع جملگي جاگیرداران قوم نوایط ' و انقیاد زمین داران آں مملکت ' قسمیکه مي خواست ' بدست اختیار یافت ' و چوں عبدالوہاب خاں بہادر با ستماع واقعۂ شہادت پدر بزرگوار خود را بحیدرآباد برد صوبۂ نیلور نیز به تسخیر آورد و بسبب ہرج و مرج و انتشار رعایا و تعلل (۱) مال گذاري ہائے زمین داران وادي خوف و رجا ' که باستقلال مردانۂ حضرت اعلي ' و استحکام نتھرنگر گربۂ سر دیوار بودند ' و بنابر اطاعت واقعي مآل اندیشہا مي نمودند ' ہدایت محي الدین خاں از اندیشۂ بے زري مضطر ' و مشوش تفرقۂ لشکر ' گردید ' و مصلحتاً محمد محفوظ خاں بہادر ' و محمد نجیب الله خاں بہادر و ابو المعالي خان و راجه سنپت رائے وغیره اسیران دست دغا ' و مجروحان تیغ جفا را بشرط ایصال مبلغ سه ۳ لک روپیه ' متوقع رہائي گردانید ' و ہر دو برادر و برادرزاده وغیره اسیراں را از قید مخالف رہانید ' و پیش خود طلبید ' و با عزاز برادر کلاں و شفقت برادر خورد و دلدہي ہمه ہا کوشید ' و خواطر آنہا را از قید

(۱) حجت کرنا – بہانه کرنا – سبب کو دریافت کرنا اور بمعنی دیر اور تاخیر کے مستعمل ہے *

زپیشگاه وزارت پناه آصف جاه
رسید و نصب نموده بر آرکاٹ الم
بحکم عدل سرفتنه را برید زتیغ
برائے امن ید ظلم را نمود قلم
نگاشت نامۂ احساں بصفحۂ آفاق
زخامۂ کرم خود نداشت حسن رقم
دلا وریکه بمیدان بدون جنگ کشد
ہزار لشکر بدخواه دست بسته بهم
ہو آنچه لازم تنظیم دولتش آمد
خدا نمود عطا از ره کمال کرم
زمانه بعد زمانے بکین او برخاست
خلل و فاق گرفت و نفاق شد محکم
معانداں چوں پے رزم او کمر بستند
(۱)
زروئے رائے زبون و زراه عقل دژم
کشید تیغ و رواں کرد خون بدخواہاں
روانه کرد از انها بسے بسوے عدم
چوں از فتور دغا پیشه دشمنان چند
ثبات باخته و کشته لشکرش برہم
زتیر و خنجر و شمشیر زخمها برداشت
سر مبارک و جسم لطیف در یکدم
شهادت آمد و شاہد بظلم اعدا گشت
زخون بے گنه او نوشت محضر غم
حساب سال غمش از سربکافی الفور
بگفت ہاتف غیبی شہید شام ستم

(۱) غمگین — افسرده — بیمار — آشفته — خشمگین — به دماغ *

آنکه تهاور از نتهرنگر متعلق و متصل است' تسخیرش تحصیل مرکوزات دل' چنانچه بر همین تجویز قائم گشته مادهٔ تغلب (۱) بر تهاور ریختند' و اطراف قلعه اش گرد محاصره انگیختند' زمیندار آنجا پرتاب سنگهه نام بهدست یاس' و مغلوب انهراس' گردیده' عریضه مشعر حالات خود بحضرت اعلا نوشت' خداوند دولت هم اعانت او مناسب حال و مآل قرارداده' فوج نمایان و اسباب شایان بمدد گاریش فرستاده' ازین معني قلعهٔ مسطور مستقل بجنگ گردید' و پائے محصور قیام گزید' و محاصرانش یعني هدایت محي الدین خان و حسین دوست خان و موسي لاس سرخیل فراسیسان' بوضوح کمک فوج نتهرنگر' و استحکام قلعهٔ تهاور' بتائید خدیو نصرت لشکر معامله را طول طویل فهمیدند' و از گوله راني هائے جمعیت سرکار' و جراحت برداشتن رخسار موسیي لاس مردار' از ریزهٔ چوب درخت نشانهٔ گولهٔ حصار' و تلف گردیدن بسا سرکشان خونخوار' (۱) تشئید مصالحت را تاکید فراغ مخاصمت گردانیدند' و زمیندار مذکور نیز که هراسان بود' بغنیمت شماري صلح از نقد و جنس قلیلے بطور ضیافت فرستاده هجوم غنیم را از پیش خود رو گردان نمود' و حین مراجعت او شور و شر هژبران بیشهٔ نتهرنگر و بهادران پر جگر تهاور تعاقب گلهٔ لشکر مغرور از دست نداده' بهر موقف و مقام پنجهٔ شیري و بهادري از آستین هژ بري و دلیري بر آورده' در قتل و نهیب اعدا دقیقهٔ فرو نگذاشت' و تا رسیدن پهولچري بے اختیاران فرار را از غارت توپ خانه سبکبار و زار و نزار ساخت و قطاع الطریقان آن نواح درو بست و بنگاه او غنیمت بردند' و دستیکه دراز کردند' بے مایه در جیب فرونیاوردند لمولفه *

پر از مال مغروت شد کوه و دشت
سبکسار عدو از خرو بار گشت

---

(۱) غلبه کرنا – غالب هوجانا – زبردستی کسی کا مال لے لینا (۲) مضبوط کرنا گچ اور چونے سے استحکام کے ساتھ عمارت بنانا *

غم و اند وه نجات بخشيد' و محمد محفوظ خاں بہادر را بسبب آنکہ ہدایت محي الدين خاں وقت رخصت پیام استدعاے نتھرنگر بزبانش سپرده بود' بحکم الحزم سوء الظن بفاصلہ شش کروه از نتھرنگر نازل فرمود' الغرض ہدایت محي الدين خاں في الجملہ از نسق امور ملکي فراغت یافت' و بنا بر تجویز تسخیر نتھرنگر سمت بندر پھولچري شتافت' و موسي دبلکس حارس آنجا تا دور تر استقبال او کرده' اندرون قلعہ برده' آرایش سمات ضیافت' و ترتیب بساط بشاشت' ساخت' و نشہ و شراب موافقت نوعي بہ بے اختیاري آنہا پرداخت' کہ تبدل لباس بایکدیگر ساختند' و آئینۂ خویش از عکس غیر آراستند' وقتیکہ دراں ہم زباني ہا نوبت تدبیر مقصود رسید' میزبان یعني موسي دبلکس بایں نوا جوشید کہ تصور آساني تسخیر نتھرنگر خفت داناٸي است' و کوشش دراں کار واسطہ انفعال نارساٸي' و تقریب منازعت با محمد علي خاں سود ندارد و جہد دراں باب حاصل نیارد' کہ سردار با ہوش و فطرت است' و سالار با عقل و قدرت' تجربہ کار ہر حملہ و آہنگ است' و سلیقہ شعار تراکیب جنگ' خداوند ممالک کشا است' خدیو تیغ آزما قوت تدبیرش دست دلاوراں مي بندد' و ہمت تجویزش از کاہے بنیاد کوه مي کند' عد و در مقابلہ اش بہ بے سري ناچار است' و دشمن در مجادلہ او بے سپري بے اختیار' از بسکہ پیشتر طرز و آئین نبردش دیدم' و ندامت ہم آوردش کشیدم اندیشہ دارم' کہ سر رشتۂ پرخاشش طوالت کشد' و مورث بیداري فتنہ ہاے خوابیده گردد' مارا باید کہ نخست علاج تہي دستي خود نمائیم' بعد ازاں بمیدان برائیم' چوں اہل مشورت رایش پسندیدند' پس از فراوان تگاپوے خیال بریں قرار اتفاق گزیدند' کہ زمیندار تنجاور صاحب خزانہ' و کارش از استواري بیگانہ' فوجش گلۂ ایست بے شبان' و نباتش نامي است بے نشان' بر او لشکر باید برد' و اورا بدست باید آورد' و زر ازو ستانیم' و از انجا توسن عزیمت بہر سو کہ خواہیم' برانیم' بسبب

نواب آصف جاه متعین خطهٔ دکهن ' و ناظم تعلقات سیکاکول وغیره بلاد بود ' خود را حاضر نمود ' و بر کنار عاطفتش تربیت یافته و در چهارده سالگي ' همان جا از شادي کتخدائي ' باشان و سامان اقتدار شاهاں و جشن سه ۳ ماهیه رقص و سرود و اطعمه واشربه ولوازمات طویل الذیلش به بذل اهتزاز (۱) قلوب عالمیاں پرداخته ' چوں در خاندان عزو شرف سادات صفویهٔ سلاطین ایران جنت تو امان شان دامادي یافت ' محرر این او راق ' تحریر وجه حصول این دولت عظمي درین ملک ' که محض اعانت بخت بیدارش بود لازم پنداشت ' یعني در زمان تسلط سلاطین اربعهٔ دکهن ' میر نظام الدین احمد نام همشیره زادهٔ شاه طهماسپ صفوي الموسوي والي ایران سیاحتاً نازل اقصاے دکهن ' و در هجرت وطن عازم سفر عدن گشت ' و از دو پسرانش یکے سید علي نام راهي دارالریاست آبا یعني ایران فردوس نشاں شد ' و ثاني میر منصور نام در دکهن مسکن اقامت بست ' و از زوجهٔ همتبارش دختر مسمي بسیده بیگم و ملقب بصالحه بیگم بایکے از اعیان قرابت نواب سراج الدوله بهادر که نامش احسن الدین خاں و مادرش از فرقه حقاني متوطن سندیلا و مشهور تر از شرفاے هند است ' منسوب شده ' و صبیهٔ که از بطنش خدیجه بیگم نام داشت ' با حضرت اعلائے ما که کیفیت ظهورش از بدو ولادت تا وصول چهارده سالگي و شان و شوکت شادي در صدر عبارت اجمال آراست بسان نجمے با نجمے ' قران سعادت یافت ' و از شمع افروزي خطاب نواب بیگم بزم خاندان را روشن ساخت ' کریم همه بخش خداوند ما را و رائے این شرفیکه از همه جهت عطا نموده ' و سوائے این عزتے که بفخر و مباهات مشتهر طبقه عالیهٔ امرا ' و زمرهٔ اعیان و اکفا ' فرموده ' کثرت اولاد ' که عبارت از هجده پسر و بیست و یک دختر موصولهٔ سن شعور ' و کامیاب حدایق اعوام و دهور ' باشد '

---

(۱) خوشي — خوشحالي *

داستان مبارک بیان احوال خیر مآل فرخ فال ذوالمجد والعلا حضرت اعلی نواب والاجاه امیر الهند خلد الله تعالی ملکه و سلطانه بحرمت سید المرسلین و آله الطیبین الطاهرین صلواة الله علیه و علیهم اجمعین *

الی یوم الدین *

بفضله حضرت اعلاے ما ارشد خاندان انوریه٬ و افضل دودمان منوریه (۱)٬ بهادر گلستان عزت و تفاخر٬ گل سرسبد اولاد نواب سراج الدوله بهادر٬ در شهر شاه جهان آباد٬ روز سه شنبه چهاردهم شوال المکرم٬ سال یک هزار و یکصدوسی و پنج از هجرت خیرالبریت٬ صلی الله علیه وسلم٬ بسان مهر انور از مشرق ولادت جلوه گستر آفاق گردید٬ و جان و جنان والدین را منور گردانید٬ و از تجویز والد نامدار اسم مبارکش غلام انبیا از روے تاریخ ولادت بشارت تائید غیبی رسانید٬ و مسیخت این امر جان پرور جهان را تهنیت نشاط عیدابدی بخشید٬ والدهٔ شریفه اش بحکم عقیدهٔ مذهب جعفریهٔ امامیهٔ اثنا عشریه بمحمد علی موسوم شناخت٬ و از ادائے رسم فطامش (۲) بروس امرائے کبار٬ و شهود روسائے عالی مقدار شاه جهان آباد را٬ بنعماے (۳) غیر مترقب انپاشت٬ و در چهار سالگی همراه والدهٔ خود بقصبهٔ گوپامو رسید٬ و از انصرام شادی بسم الله خوانی ساکنان آن سعادت موطن را تعلقه پرداز درس بے تعطیل الحمد لله گردانید٬ و درشش سالگی معه والدهٔ شریفه بصحابت محمد منیرالدین خاں بهادر پسر عم پدرش از راه بنگاله بحضور والد بزرگوار٬ که در آنزماں از پیشگاه ظل الله محمد شاه پادشاه مصحوب وزارت پناه

(۱) چوتی کا پهول – رونق کی چیز – وه شی جو اپنے هم جنس میں عمده اور بهتر اور ممتاز هو (۲) فطام – دودهه سے علیحدگی – دودهه سے چهڑانا – کسی کو اس کی عادت سے روکنا (۳) بمعنی نعمت *

شرح سند التمغائے کرناٹک پایاں گھات و بالائے گھات و خطابات مناسبہ کہ بنام او و چہار برادرانش حضرت اعلائے ما بشفقت پدري از حضور ظل سبحاني معرفت خواجہ شمس الدین خاں و لارڈ کلیوس کلاں طلب داشتہ' بہر کدام عنایت ساخت' آئندہ بمقام کیفیت ورودش تسطیر خواہد یافت' پسر دویم محمد منور نام و مدار الملک خطاب' و بارثاني مطابق مندرجۂ دفتر ثاني در جلدوئے تسخیر ملک تجاور از پیشگاہ علي گوہر شاہ عالم پادشاہ بخطاب امیر الامرا معزز و معروف و مشتہر گردید' پسر سیوم محمد انور نام سیف الملک خطاب' و پسر چہارم غلام حسین بموجب رویائے والدۂ شریفہ و محمد عبداللہ بحکم پدر مامورش و برعایت ہر دو اسم بمحمد عبداللہ الحسن نام و حسام الملک خطاب' و پسر پنجم عبدالقدوس نام و نصیر الملک خطاب *

بیان پنج دخترانکہ *

دختر کلاں ہمشیرۂ خورد عمدۃ الامرا موتي بیگم نام بسن تمیز رسیدہ باغلام محي الدین نام عبدالحي خاں خطاب ہمشیر زادۂ بدر الاسلام خاں بہادر افراسیاب جنگ منسوب شدہ' پیش از شادي کتخدائي از عارضۂ چیچک داغ رحلت خود بر دلہا ثابت گردانید' دختر دوم (۲) ہمشیرۂ خورد مدار الملک بہادر' پوتي بیگم نام بسن تمیز رسیدہ' بے آنکہ باکسے منسوب شود از عارضۂ مذکور پردہ بر روئے ہستي خود کشید' چنانچہ ایں ہر دو دختر در عرصہ یک ہفتہ انتقال نمودند بر خاطر والدین داغ مکرر فزودند' دختر سیوم (۳) ہمشیرۂ خورد سیف الملک بہادر بڈہي بیگم نام سلطان النسا بیگم خطاب با عبدالہادي نام صمصام الدولہ بہادر خطاب ہمشیرہ زادۂ حضرت اعلي منسوب و صاحب اولاد' و دختر چہارم (۴) ہمشیرۂ خورد حسام الملک بہادر بسبب آنکہ در جہاز سفر دریا بموجب تفصیل آئندۃ متولد گشت' دریا بیگم نام ملک النسا بیگم خطاب با عبدالوالي نام و مولوي عبدالوالي خاں بہادر خطاب برادر خورد صمصام الدولہ

عنایت ساختہ' چوں در زمان تالیف ایں کتاب ولادت بعضے از پسران و دختران غیر بطن نواب بیگم جلوۂ ظہور نداشت' مولف بدون تعداد صاحب زادہ ہائے موجودہ نگاشت' مگر بموجب حکم مجددیکہ در سال یک ہزار و دو صد و ہشت ہجری مقدس شرف نفاذ بخشیدہ' نام باقی صاحب زادگانیکہ تا اتمام کتاب متولد نشدہ بودند' و نیز چند مقدمات دیگر کہ بعد اتمام کتاب بازمنۂ مختلفہ رودادہ' دریں محل و مقامات دیگر مندرج ساخت' غرض خالق کائنات ترتیب ایں محفل انجم مشاکل جہت نظام کارخانۂ عالم پیراستہ و ازانجملہ وجود وافرالجود پنج فرزند' و پنج دختر متولد یک بطن نواب بیگم را' بمثابۂ(۱) دہ حواس ظاہری و باطنی وجود آفاق اقبال و عقول عشرہ دماغ انفس اجلال آراستہ' چنانچہ کلاں تر از آنہا غلام حسین نام و وجہ تسمیہ او ایں است' کہ تا مدت دراز نواب از بیگم فرزندے متولد نگشت' لہذا آئینہ خاطر حضرت اعلی زنگ اندوہے می بست' روزے در سال یک ہزار و یک صد و شصت ہجری مقدس بتاریخ ہفتم شہر محرم محترم درعاشور خانۂ تعزیہ داری معمولی سید علی خاں کلاں خال نواب بیگم حاضر گردیدہ' بکمال تصفیۂ بطون ورقت قلب از جناب حضرت ابا عبداللّٰہ الحسین صلواۃ اللّٰہ و سلامہ علیہ و اخیہ و جدہ و ابیہ وامہ و بنیہ مسئلت پسر نمود' بفضل مجیب الدعوات بسال دیگر یعنی یک ہزار و یک صد و شصت و یک ہجری مقدس بہماں تاریخ ہفتم ماہ محرم محترم و وقت مسئلت ولادت پسر مطلوب و فرزند محبوب دیدۂ دولت ابدی بر روئے والدین کشاد' و حضرت اعلا بشکر ایں عطیہ عظمی جبہۂ نیاز بسجود خالق انام' و مولود مسعود را غلام حسین نام نہاد' و از ہماں سال نصب علم تعزیہ امام انام بہر سال برخود لازم گردانید' و مولود راجد شہیدش عبدالولی نامید' و از پیشگاہ ظل سبحانی خطاب عمدۃ الامرا وغیرہ عنایت گردید' چنانچہ

(۱) مثابہ — یہ لفظ تشبیہ کے واسطے آتا ھے بمعنی مانند ـ مشابہ *

بیان اعمال مقسومۂ اوقات شبانروزی حضرت اعلی*

پاسے از شب باقي مانده بیدار، و پس از ادائے حوایج ضروري و فراغ وضو تهجد گذار، بعد ازاں بتلاوت محفوظ کلام مجید مشغول و پس از ادائے فریضۂ صبح تا طلوع آفتاب بلا کلام بوظیفۂ مقررہ مستغرق معمول، و بمجرد آغاز روز متوجه تناول طعام، و از بلندي دو گهڑي روز جلوہ فرمائے تسبیح خانه، و خواندن درود بر دانه ہاے نخود، با قریب دو صدکس حاضرین، بلا تمیز شاگرد پیشه و اہل منصب، عادت دوام، و از بر آمدن چهار گهڑي روز مجالست علما و فضلا، و برادراں و فرزندان و احبا و اقربا، به بحث مسایل فقه و تقریر مذاہب، و از یک پاس روز تا نصف النهار دربار عام، و دستخط کواغذ و اصلاح امور ریاست وغیرہ مطالب، ہرگاہ که برخاست، دو گهڑي تن بقیلوله گماشت، بمجرد بیداري و ادائے ضروریات و سازش وضو محو نماز پیشین، و از دوپهر و چهار گهڑي روز متوجه دارالانشا و مهام خانه و استفسار احوال اقارب و مساکین، و بوقت باقي ماندن شش گهڑي روز متوجه تناول، و بعد از ادائے نماز عصر در جلسۂ علمائے صوفیه و مشایخین بتکلم و تامل، و بهماں جماعه، تقدیم نماز مغرب و عشا مقرر، و از دو گهڑي اول شب تا دہ گهڑي انتظام امور ملکي و کام بخشي بقاعدہ مستمر بعد ازاں

بیان اعمال حسنه*

بخوابگاہ مي رود، و میل باستراحت مي فرماید از عبادت حق دقیقۂ فرو نمي گذارد و ہر چه از اعمال عبّاد است، بعمل می آرد، یعني سوائے فریضۂ پنجگانه در گذارش نماز جمعه و اعیاد و نوافل و ادعیۂ امام والیالي مبارک و محترم جهدوافي دارد، و بمقتضائے اعمال حسنه شب زندہ داشتن، و پیادہ بمسجد رفتن، و صوم فریضه و نوافل گرفتن، احتیاط دوامش، و قبول حسنات، و ترک سئیات، و عفو جرایم، و اغماض ذلات، و ذمائم(۱)، عادت صبح و شامش، و مواظبت(۲) درود، و استغراق یاد معبود بوتیرہ والد ماجد بحکم اَلوَلَدُ

(۱) جمع ہے ذمیمه کی برائیاں – بدیاں – شرارتیں – بد چیزیں (۲) ہمیشه ایک کام پر رہنا*

بهادر منسوب و صاحب اولاد ' و دختر پنجم ه ہمشیرۂ خورد نصیر الملک بهادر بسبب آنکه روز فتح ایلور متولد شده فتح بیگم نام عمدۃالنسا بیگم خطاب با محمد ناصر نام و حافظ محمد ناصر خاں بهادر خطاب ' برادر خورد مولوي عبدالوالي خاں بهادر منسوب و صاحب اولاد *

بیان باقي سیزده پسر و شانزده دختر حضرت اعلي غیر بطن نواب بیگم از ابطان مختلفه *

از آنجمله پسر کلان محمد اسحق خاں بهادر پسر دویم عبدالمعبود خاں بهادر از یک بطن پسر سیوم محمد جواد خاں بهادر پسر چهارم حافظ حسین علي خاں بهادر از یک بطن پسر پنجم عبدالغفار خاں بهادر پسر ششم محمد نصراللّٰه خاں بهادر پسر ہفتم غلام محمد خاں بهادر پسر ہشتم محمد اسمٰعیل خاں بهادر پسر نهم حسین نواز خاں بهادر از ابطان مختلف پسر دہم محمد حسین خاں بهادر پسر یازدہم ابو تراب خاں بهادر از یک بطن پسر دو از دہم سرفراز خاں بهادر پسر سیز دہم عبدالحمید خاں بهادر از یک بطن ' علی ہذالقیاس ہر شانزده دختر از ابطان مختلفه ' بعضی از آنها با برادري از برادران مذکور متولد شده اند ' بعضی منفرده *

داستان اوصاف حمیده و اخلاق پسندیده و دستور العمل شبانروزۂ حضرت اعلي *

با فضال خالق بے ہمال و احسان مہیمن متعال ' حضرت اعلائے ما متخلق است باخلاق حمیده ' و متصف است با وصاف پسندیده ' ابر سخاوت است ' و بحر فتوت (۱) ' جان تواضع است ' و شان مروت ' مظهر ترحم وکرم است ' و مصدر تفقد و ہمم ' در رسوم برکات بے عدیل است ' و در لزوم حسنات بے تمثیل *

---

(۱) جوانمردی – مروت *

بیان صفت سخاوت *

از گوہر افشاني دست عنایتش' کہ ابرنیسان رشحۂ اوست' و بموج زني دریاے مرحمتش ' کہ بحر عمان قطرۂ او' و تہي کیسہ گان اقصاے عالم' مایہ دار' و دوش و کنار ہنر فروشان ہر دیار' گران بار' شرحش مثل احسان ممدوح بیکران است ' تاکجا نگارد' مگر بحکم آنکہ آصف سخا آب و تاب گوہر تقریر و تحریر مي افزاید' تیمناً حرفے از دفترانعامش برروئے قلم مي آرد' نقل کہ درزمان نگہداشت سواران رجمنٹ (Regiment) کہ در اصطلاح انگریزي اسم رسالۂ خاص طویلہ باشد شامل خریدي اسپان سوداگران امصار و اکناف' دوراس اسپ تاجري بقیمت د و ہزار روپیہ در خریدي سرکار در آمدو متصدیان دفتر دیواني علاقۂ عبدالرشید خاں بہادر ولد محمد نجیب خاں شہید پروانہ تنخواہش بشا ملات تنخواہ داران دیگر' بر عوض تحصیل صوبۂ نیلور نوشتند' و تاجر مذکور بسان اسپ بیچارہ' در شورہ زار بے عوضي آنجا تگ ہا زد' و بافرد تنخواہ بحالت تباہ واپس آمد' و عرض مخبر پریشاني احوال در جین سواري خاص رسانید' حضرت اعلا پس از ملاحظۂ اش او را بحضور طلبید' و از کم و کیف حالش مستفسر گردید' عرض نمود کہ من بیچارہ' و ناکارہ و وطن آوارۂ بے استعداد' مساکن اؤرنگ آباد' بواماندگي سر انجام کتخدائي دو دختر' از آشنائے ہم حرفت و ہنر دوراس اسپ بوام گرفتہ بہ طئي مسافت' دراز وارد ایں دیار گشتم' و با عانت بخت بیدار در سرکار فیض مدار فروختم' و از امید بہایش مایۂ تقدیم شادي دختران اندوختم' و بذریعۂ پروانہ تنخواہ' ہر چند کہ برائے وصولش تا نیلور شتافتم حاصل آنجا را عوض نصیبۂ خویش نیافتم' ناچارے نیل مراد گردیدم' و عرضي حال گذرانیدم' کہ ترحم خداوندي وارس احوال پریشان شود' و از دفع شداید پاس کامیاب مقصود گرداند حضرت اعلي پس از استماع احوالش' و دریافت وجہ مطلوبۂ شادي دختران و وام طلبان وغیرہ اختلالش' بذرہ ہاے زر از خزانہ طلبداشتہ' بحضور خود موافق تفصیل ذیل' دو ہزار روپیہ قیمت اسپاں و دو ہزار

(۱)
سرابیہ تخمیرذات او، و تعمیر رباط و مساجد، و دارالشفاے غربا و پل و چاه، و درستي باغات و انهار ممالک عین و غیر في سبیل الله خاصۂ صفات او، از کرناٹک تا گوپامو موقف اجداد و سفرۂ عام تنعم اقربا و غربا، بکشاد، و انجاح حوایج محتاجین، و تسکین اضطراب احتیاج مساکین را رواج داد، و ارسال وجہ مصارف آبدار خانہ ہا، و مهمان سرا و نذور شرفا و صلحاے مواقف متبرکۂ مکۂ معظمہ و مدینۂ منوره و نجف اشرف و کربلائے معلا و مشهد مقدس زاد هم الله شرفا و تعظیما، باتحایف ایں سواد، بحمل سفینتہ الله و سفینتہ الرسول ہر سال معمول بست، و خدمت جاروب کشئي موروثي و روشني چراغان حرمین شریفین، مجدداً بنام خاص از سلطان الروم گرفت، چنانچہ شمۂ ازیں بیان در ضمن وقائع نواب حاجي محمد انورالدین خاں بهادر مرقوم گشت، القصہ بنابر اخراجات آں امور، در ملک کرناٹک بعوض مبلغ یک لک روپیہ سالانہ محاصل محمود بندر، وغیره تعلقات کنارۂ دریائے شور بطریق جاگیر گذاشت، و فراہم نمودن و روانہ کردن عازمان حج بیت الحرام، و زیارت رسول الله علیہ السلام، بازاد راه و سواري ہر دو سفینۂ موصوف مقرر داشت و در ہر دو بقعۂ مبارک از گماشتن وکلائے مدامي، خبرگیري مردم نادار، و رسانیدن آب و طعام وغیره مایحتاج حجاج وزوار، و آمدن شتران بے مزد بآبلہ پایان ناچار، معین ساخت، و آلات سنگین مثل آسیا و ہاون و دستہ وغیره، کہ قلت آں در عربستان مسموع یافت، ازیں ملک فرستاد، و بر اہل عرب از ابلاغ ضروریات آنها آنقدر منت کاروائي نهاد، کہ نام نامی او والا جاه سلطان الهند نقش کلاه مفارق مي دارند، و سلطان الهند ملقب کرده‌اند، و در خطبہ ہا بر منابر مساجد بعد اسم سلطان روم دعائے جاودانئ دولتش مي نمایند، قلم در تحریر عشر عشیر محامد ذاتش بعد ز مقطوع اللساني جبہ سا است، ورقم در تشریح یکے از ہزار مکارم، صفاتش بعجز بے زباني چوں مردمک تصویر حیرت ادا *

(۱) سراے = مسافرخانہ *

امتحان دست قدرت ٬ و غصب بضاعت ناتوانان ٬ ظهور شان ہمت ٬
احتیاط کیسۂ زر ٬ مقدم حفاظت جان ٬ و خسارت اندیشئي دیگران
پاس شرایط ایمان ٬ الغیاث مستغاثیان ٬ نغمۂ تہنیت اقبال ٬
و نالۂ بیدادي فریادیان ٬ غذائے عید اجلال ٬ مي دانند ٬
• کیست کہ مثل حضرت اعلائے ما باستغاثۂ ستم رسیدگان فریاد
تظلم کشیدگان رسد و افتادۂ زمین گیري افلاس ٬ و پامال سرکشي
یاس ٬ را بتائید دست عنایت ٬ و اعانت بازوئے حمایت بردارد ٬
و محتاجے را از تنگي احتیاج رہاند ٬ و بفراخي غنا رساند ٬ و سائلے
را از ذلت سوال نجات دہد ٬ و تا زندگي بدرے ندواند ٬
و گرسنۂ نانے را بخوانِ متصرف گرداند ٬ کہ تالب زیست از نعمت
کرم در رفع گرسنگئي برشتہ دلاں کوشد ٬ و تشنۂ جرعۂ را بچشمۂ
اختیار دہد ٬ کہ تادم حیات بزلال فیض تشنگئي تفتہ جگراں فرونشاند ٬
گنجینہ ایست کہ از فقیر تا امیر انتفاع بخشد ٬ بل خزینہ ایست
کہ از سایل تا باذل یکساں رسد ٬ مہریست کہ از سنگ تا لعل بیک
پر تو تابد ٬ و ابریست کہ بر صدف و دریا بیک ترشح بارد ٬ کریمیکہ
اہل کرم را بحکمت پرورش عالم قدرتے دادہ در دولت شاں
بصلاح نوازش خلایق کشادہ ٬ فضل و نوال این عزو اقبال ٬
تا سلسلۂ ماہ و سال جاري دارد ٬ و فیض آین جاہ و جلال ٬
تا مداومت غدوْ و آلاصال بسان جلوۂ خورشید از سراہل آفاق
برنگرداند بمحمد وآلہ الامجد ٬ صلوة اللّٰه و سلامہ علیهم بلاعد والاحد *

صفت شجاعت *

شجاعت ذاتي و تہور طبعی او سرکشان را از شیوۂ غرور باز داشت ٬
وخیرہ سران را از عوج رعونت بہ پستي مذلت انداخت ٬ پیش
شمشیرش گردن فرازان لاف خلاف ٬ جز گردن نہادن بیچارہ ٬ در
زیر تیغش سر بلندان گذاف انحراف ٬ سواري سرداران ناکارہ ٬ در
میدان تقریر مردئي او رستم بعرض ناتواني خویش دامن زال نمي
گذارد ٬ و در دیوان زمانۂ دلاوري او افراسیاب نام خود را از

روپیه وجه شادي دختران و دو هزار روپیه جهت ادائے وام و دو هزار روپیه سرمایهٔ تجارت و گذارش ایام و دو هزار روپیه خرچ راه آمد و شد ذات او، و عوض مصروفهٔ محصول و خوراکي اسپان، و دو هزار روپیه برائے خریدي تحایف سرور اطفال جملگي دوازده هزار روپیه و یک خلعت، و یک راس اسپ بنابر سواري، باد سنک راهداري بخشید، سوداگر بحصول چنین نفع غیر مترقب، خورسند گردیده، محمل عزیمت بصوب موقف مالوفهٔ خویش کشید، و بهمین منوال، بسا مشایخ و اهل کمال، و جهان نوردان شکسته حال، از فضل و نوالش مرفه الاحوال، و فارغ البال گشتند، مثل شاه ابو سعید ساکن هند متوطن بریلي وپسر ایشان شاه ابواللیث وغیره، و اکثر سرداران انگریز بمراعات و سلوک، دریک مجلس با نعام الکوک، منتفع شدند و شاهزاده گان، و امرائے عالي دودمان، بسان همایون بخت وغیره، از اولاد سلاطین هندوستان و یحي خان پسر مرشد قلي خان (۱) ناظم بنگاله و خواجه مودود خان نبیرهٔ نواب مبارز خان (۲) رئیس دکهن و حمیدالدوله نبیرهٔ نواب آصف جاه، و دلاور خان امیر خاص محمد شاه بادشاه، وغیره که از اتفاقات زمانهٔ بوقلمون بحالت تباه و زبون، در ظل رافت و مرحمت او رسیده، بمروت و حسن مدارایش زیاده از موطن وماواي خود ها راحت و فراغت ها دیدند دریں روزگار که شکست خاطر بیکسان مومیائي قلب ثروت، و قتل سیماب دلان اکسیر مس دولت، حق تلفي بے مایه گان،

(۱) مرشد قلی خان کا دوسرا نام جعفر خان بھی ھے اس کا باپ برھمن تھا حاجی شفیع اصفہانی کے ذریعہ اس نے اسلام قبول کیا سنہ ۱۷۰۴ع میں شہنشاہ عالم گیر نے مرشد قلی کو بنگال کا ناظم مقرر کرکے بھیجا تھا اس نے ایک صدر مقام آباد کیا اور اس کا نام اپنے نام کی مناسبت سے مرشد آباد رکھا سنہ ۱۷۲۶ع میں محمد شاہ کے زمانے میں اس کا انتقال ھوا اس کے بعد اس کا داماد شجاع الدین عرف شجاع الدولہ اس کا جانشین ھوا (۲) نواب مبارز خان ایک شریف النفس اور عالی رتبہ آدمی تھا محمد شاہ دھلی کے ابتدائی زمانہ میں وہ حیدر آباد کا ناظم تھا یکم اکتوبر سنہ ۱۷۶۴ع میں اس نے محمد شاہ کے اکسانے سے نظام الملک کے ساتھ جنگ کی اور شہید ھوا ۔ اس کا سر دربار شاھی میں روانہ کردیا گیا *

معهذا رعب خداوندي و بزرگي و هيبت او' در خاطر ملازماں و نديماں و فرزنداں' آنقدر استيلادارد' كه احدے در حضورش نمي تواند' كه بدون وساطت ديگرے' جرأت كلام نمايد *

صفت رحم و شفقت *

ترحمش بآں مرتبه كه هيچگاه اذيت ذي حياتے بلكه قطع و تراش نهال نباتے' جائز نداشته' و تعدي موالئ بعبيدے' و تاديب اديب بمؤدبے' گاہے گوارا نساخته' يعني هركاه كه تهديد و تنبيه معلم دبستان' هر طفلے ببيند' و يا بشنود' بقبول انعام معلم اطفال مكتب'را اطلاق آنروز مي دهاند' و اكثر بتحقق انجا ميد' كه غنودگان پاسدار چوكي خوابگاه خاص را بالش خود زير سر مي دهد' و تا صبح بيدار نمي نمايد' نقل روزے فراشے را در خيمهٔ سفري از ماندگي راه نزديك مسندتن بخواب يافت' خود بدولت سوائے مسند بجائے ديگر جلوس فرموده حكم بار عام ساخت' و مردم را از بيدار نمودنش باز داشت' و كشتن حيوانے نا منظور نظر عالم پرور' حتى كه ذبح قرباني هم برسم مس دست خود' از دست غير مقرر اگر گاہے بر كژدمے و مارے نظرش مي افتد حافظ جانش مي شود' و زنده اش بصحرا مي رساند' و پابر مورے نمي نهد' و هر گاه كه پريشانش ببيند بهامنے گذارد' كه پامال نگردد *

صفت عدل و انصاف *

عدل و انصافش پشهٔ ضعيف را مقابلهٔ فيل مست بخشيده و نام نو شيرواں را از ياد خلق فراموش گردانيده' و يگانه و بيگانه را در وقت سياست بيك نگاه ديده' چنانچه صفتے از صفات معدلتش اكتفائے تحرير مي سازد' و در محكمهٔ راستي وجود همين يك رقم را شايد كافي داند' نقل روزے از دست عمدة الامرا كه بطفلي در نظر شفقت او' عزيز تر از همه فرزنداں بود' بعالم بازي خورد سالي برپيشاني معمار بچهٔ ضربے رسيد كه از خراشيدگي يك دو قطرهٔ خون تراويد' حضرت اعلي در حالتيكه از دارالعدالت برخاسته

کمال نیستي در ذیل گذشتگان مي نویسانند، در ملک کرناتک زمینے نیست، کہ خون اعدا نریخت، و خاکے نخواہد بود کہ سم تو سنش در چشم منحرفان نہ پیخت، چون عرصۂ زمین کافي تردد جدال ندید، بمرکب جہاز در دریا بر فوج جہازات فراسیس دوید، از معائنۂ این ہمہ حملہ ہا جنرل لارنس[1] و مسٹر کلیوس مخاطب بلارڈ کلیوس و کرنل کورٹ مخاطب بسرایر جنرل کورٹ و جنرل کلیو و جنرل اسمتھ و میجر برشٹن وغیرہ کہ ہر یکے در فنون دلاوري مشاہیر روزگار خود بود، جلادت حضرت اعلي در ہر مصاف پسندیدند، و در تہور فایق از خود ہا قرار دادند، طومارش طویل است و بیانش نا محصور تفصیل *

صفت تواضع و کسر نفس *

با وصف فیض رساني در فروتني مشہور و با ہمہ کام بخشي بدل جوي مسرور، اجماع مردم بدعوت اطعمۂ نیاز ارواح بزرگان دین، و ترتیب مجالس اہل عزت و تمکین، و فقرا و مشایخین، و مدارات مہمان نواز یہا، و اہتمام و قیام خود، در امور متعلقۂ خدما، و شوربا نیدن دست ہمہ ہا، بدست خویش، و عذر تکلیف و دلجوشئي بیش از بیش، وتیرہ طبع والایش بلکہ بعضے اوقات بمقتضائے ہضم لِنَفْسہٖ راست نمودن کفش ہاے واژ گون حاضران دربار، و جمہور احتیاج و افتقار، خاصۂ وضع دل آسایش، بمضمون این بیت شاعرے ــــ بیت

سخاوت پیشہ ہنگام سخا برخود نہد منت
کہ مینا وقت مے دادن بساغر سرنگون آید

(۱) جنرل لارنس سنہ ۱۷۴۷ع میں فورٹ سنٹ جارج کی فوجوں کا میجر تھا سنہ ۱۷۴۸ع میں اس نے اپنی فوجوں کے ساتھ فورٹ سنٹ ڈاوڈ پر حملہ کیا پانڈچری کے حملہ کے دوران میں وہ فرانسیسوں کے ہاتھوں گرفتار ہوا اور قید کرلیا گیا لیکن جب مدراس انگریزوں نے واپس لے لیا تو وہ بھی رہا کردیا گیا ـ کچھ مدت بعد اس نے دیوکوٹہ پر قبضہ کرلیا جو تنجاور میں واقع ہے اس کے بعد وہ ایسٹ انڈیا کمپني کی فوجوں کا کمانڈرانِ چیف (سپہ سالارِ اعظم) بن گیا *

صفت اعتقاد حضرت اعلي در جناب والد نامدارش و شفقت والد نسبت بذات با اعتبارش *

اگرچه تشریح حد اعتقادش با پدر بزرگوار و شفقت پدر بآں ستودہ روزگار' نظر بہ بیان تسطیر صدر احتیاج تکرار ندارد' لکن شمۂ دریں محل نیز کہ در ذیل تعداد صفات او باشد' سعادت کتاب مي داند' یعني قسمیکہ در امور معاش و معاد' و حضور خالق العباد ہم را منظور' و نوعیکہ تقدیم امر پیمبر مرسل ما صلي اللّٰه علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم' برجم غفیر است ضرور امت' حضرت اعلا از روئے اعتقاد بے ریا' عمل و احتراز مہماتیکہ پیش نظر پدر مي داشت' بعد شہادت او ہم دقیقۂ ازاں فرونگذاشت' و در ہر کار والد را حاضر و ناظر مي پندارد' و عمل برضائے او مي سازد' چنانچہ در اوان طفلي حسب الار شاد پدر بعدم ارتکاب حقہ کشي خود و اولاد خود کہ قرار کردہ بود' تاحال کہ شہادت والد کسرے کم عرصۂ چہل سال منقضي (۱) است' عمل دارد' و حقہ را یکے از محرمات شرعي مي شمارد' وبر اولاد ہم تقید بلیغش مي نماید' و جرایم برادراں را باوجودیکہ فوج کشیدند' و خروج کردند' بپاس روح والد ماجد مقرون بعفو و امتنان داشتہ' و ہمہ ہا را جاگیرات سیر حاصل بقدر مصارف گذران امرا گذاشتہ و ازانہا یکے کہ برادر حقیقي عبدالوہاب خاں نام شکوہ الملک خطاب باقي است' جلیس و ندیمش دایمي است' و بداں موجب عاطفت پدر را باحسن عقیدتش رابطۂ محب و محبوب' و نسبت طالب و مطلوب' بود' معني آں از مضمون رقعۂ کہ نواب شہید علیہ الرحمہ بعد فراغ حضرت اعلي از مہم پالیگاراں' و پس از معاودت و رسیدن و فرود آمدن او' متصل قلعہ نتھرنگر بارادۂ ملازمت' روز دیگر بجوش شوق دیدار' از دست خاص بنامش ارقام و ارسال فرمود' دریافت باید نمود *

---

(۱) گزشتہ - گزرا ہوا *

بمحل سرا تشریف می برد، او را گریاں دید، و وجهش پرسید، و از و نشان متعدي یافته بدوني لحاظ، لازمي ولدیت، فعلش خلاف صیغهٔ خدا تزمي پنداشته، زید را باعمر بمدرسهٔ ترکیب دارالعدالت کشید، و بجائے گناهگاراں استاده گردانیده، وزن فعل و انفعال ضارب و مضروب از میزان علم سنجید، و باریاب عدالت فرمود که سزائے معروف بمتعدي دهند، و بپاس ولدیت حاکم در اجراے حکم مجهول نشوند، و بهر نوع صرف انصاف نمایند، و زارت علي خان عرب که از وقت نواب شهید مامور آں خدمت بود، با دیگر عدالت مقاماں عرض نمود، که هر دو غیر مکلف و مبرا از حدود شرعي اند، فرمود، که اگرچه از مسئله دیني سرنتواں پیچید، لیکن سیاستے لازم عبرت دیگراں، و اندفاع (۱) رسم تعدي متعدیاں، باید اندیشید، چنانچه بمعمار بچه حکم کرد که ضرب شدتے که برپیشاني او رسیده بود، بر پیشاني فرزند خاص رساند، و اندیشه و قصور نسازد، و او حکم بجا آورد، و ازین معني عالمے بحیرت افسرد، و هر کس نقش سیاستش بر صفحه خاطر خود نگاشت، و هر خیره سر خیال غرور، از دماغ قدرت و مقدور، خویش برداشت *

صفت فهم و فراست *

فهم و فراست او خارج از حیطهٔ (۲) عبارت و بري از شرح و کتابت است دلیل رسائي عقلش زیاده ازیں چه آرد، که در معاملات قوم باهوش و فطرت انگریز فراست انگیز بسرمي برد، و بسا مقدمات لاحل گورنران چینا پٹن موقوف بر رائے عقده کشائي اوست، و همه ها در مجلس لساني او بسان صورت تصویر بے گفتگو، مضمون خطوط گورنران چیناپٹن، و بنگاله و حضرت اعلي که بایگدیگر، در امثال ایں مقدمات نوشته اند، و نقول آنهمه در دفتر ثاني داخله دارند، گواه است، و مشهور و مکشوف دیدهٔ بصیرت اهل نگاه *

---

(۱) ظلم و ستم ــ حد سے بڑھ جانا (۲) احاطه ــ چهار دیواري *

متصل پلنگ حسن جلوس آراست، و از حکیم علي اکبر که باتفاق حکیم محمد امین و حکیم سکندر بمعالجه مي پرداخت، استفسار چگونگي مزاج جگربند خود ساخت، حکیم مذکور بعد عرض کیفیت حال استطلاع (۱) حقیقت طبع خاص نمود، جوابش باشارهٔ سوے پسر بایں بیت ادا فرمود، بیت ــ

جان من سهل است جان جانم اوست
درد مند خسته ام درمانم اوست

غرض درهمه حال عزیز از جان، و صحت و آرام او مایهٔ تاب و توان خود مي فهمید، شرح محبت آں جسم و جاں و تفصیل الفت آں روح و رواں در حیطهٔ تحریر نتواں گنجید، ازیں جا قلم صداقت رقم بعرض حقایق ریاست جهاں تسخیر امیر معدلت تخمیر یعني حضرت اعلي کوس سخن وري مي زند، و کاغذ را بمنصب بیان ایں جاه و جلال پر صدر دست قبول منصبداران دولت سخن جا مي دهد *

داستان اصغا (۲) فرمودن حضرت اعلي قصهٔ پر غصهٔ شهادت والد والا درجت و آراستن فوج و قلعهٔ نتهرنگر و نوشتن عرضداشت و نامهٔ متضمن روداد کرناتک بحضور احمد شاه بادشاه و نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ (۳) بجانب هند و دکهن *

حضرت اعلي پس از استماع سر گذشت ناگزیر شهادت والد نامدار، و اسیر شدن محمد محفوظ خاں بهادر وغیرهٔ برادران و خویشاں

(۱) آگاهی ڈهونڈنا ــ اطلاع چاهنا (۲) سننا کسی بات کا ــ کسی بات کے سننے کے لئے کان جهکانا (۳) آصف جاه کے بعد آپ کے صاحبزاده ناصر جنگ نے زمام حکومت اپنے هاته میں لے لی مظفر جنگ هدایت محی الدین خاں (آپ کے بهانجے) فرانسیسوں کی تائید سے دعویدار سلطنت بنے دونوں میں جنگ هوی آپس کی صلح پر جنگ کا خاتمه هوا مگر بعض مفسدوں کی شرارت سے ناصر جنگ شهید هوگئے ــ سنه ۱۱۶۱ع تا سنه ۱۱۶۴ع آپ نے حکومت کي *

شرح شقهٔ دستخطی نواب شهید علیه‌الرحمہ بنام حضرت اعلي *

رباعي

گر بے خبرم زود در آئي چہ شود
مانند نسیم سحر آئي چہ شود
ہر چند کہ بوے گل زگل آید پیش
اے گل تو زبو پیشتر آئي چہ شود

ساعت داخل شدن در شهر کدام است برنگارند —

بیت —

شهر ما فردا پر از شکر شود
شکر ارزان است ارزان تر شود

حضرت اعلي سواد رقومش سواد آرائے مردمک دیدهٔ رمد رسیدهٔ عارضهٔ مهاجرت' و پارهٔ کاغذ ش پیوند دل صد چاک پنجهٔ مفارقت نموده' به تحریر عرضداشت جوابش قلم مژگاں فرسوده' روز دیگر بمجردیکہ از بستر برخاست' بملازمت پدر شتافت' و بشکرانهٔ حصول بصارت چشم کہ از سرمهٔ غبار آستان حضور یافت' سر بپایش گذاشت' و نذر گذرانید' و دید' کہ بدون پلنگ بستر خواب گسترانیده' تکیہ زده است' دانست کہ پلنگ خاص مرحمت طلب شده' بخدمتگار یکہ حاضر بود' گفت کہ اگر پلنگ خاص درستي مي خواہد' پلنگ ہمراہيِ من باستراحت خاص آراید' معروضداشت' کہ اگرچہ پلنگ خاص درست و مہیاے چنیں اسباب ممکن است' و درستي ہم بتقدیر احتیاج ممفتي و درنگي نمي گیرد' لیکن چہ تواں ساخت' کہ خود بدولت از چندے پلنگ گذاشت' نواب شهید ایں سوال و جواب شنید' و چشم پرآب نمود' و فرمود' کہ عہد با خویش داشتیم' کہ ہرگاہیکہ حافظ حقیقي شمارا بسلامت آرد' بر پلنگ خوابیم' اکنوں بفضلہ مدعا یافتیم' خواہند دید' کہ امروز پلنگ راحت آراستیم نقل و قتے حضرت اعلي بیماري داشت' نواب شهید علیہ‌الرحمہ باوجود کسل طبیعت خویش بعیادت خلف تشریف آورده

معاونت ہریکے ازاں جو قہا کہ در وقت کار محتاج مدد شوند مامور ساخت ' و قلعہ را بتعمیر شکست و ریخت برج و بارہ و تعمیق خندق جنوبی ' واحداث بتیر پہائے مقامات مناسبہ و فراہمی باروت و گولہ ہا آراستگی اتواب ' و گماشتن مردم با خبر ' قسمیکہ باید ' آراست ' و محمد محفوظ خاں بہادر وغیرہ اسیران دست مخالف را برطبق شرح صدر ' بایصال مبلغ سہ ۳ لک روپیہ از بند رہانیدہ و با عانت زمیندار تجاور مطابق املائے پیشین ' اعدائے نکبت انتمارا از سرکوبی واقعی بے مغز غرور گردانیدہ ' خطے بتاکیداکید نگاہداشت ' پنہانی سواراں ' و پیادہ گان ' بقدر امکان و رسیدن بحضور خود ' از نام عبدالوہاب خاں کہ در حیدرآباد بود ' و بدون آمدن خود بمقتضائے غیر امکانی ' عمل بآوردن مردم مذکور ننمود ' نگاشت ' و بحضور پادشاہ وزارت پناہ عرضی و نامہ پائیں مضمون ترسیل داشت *

مضمون نامہ حضرت اعلی بنواب ناصر جنگ *

بعد ادائے سپاس بے قیاس پادشاہے کہ دولتمندان ازلی را بعطائے شکوہ قلع بنیاد فساد ' باعث اصلاح مہمات عالم کون و فساد گردانید ' و ابلاغ صلواۃ زاکیات جناب حاکمے کہ منشور رسالت ابدی او ' بمضمون غزل بطلان گمرہان بادیۂ ضلالت و نصب ایقان راست روان طریق ہدایت ' نافذ انتظام امور معاش و معاد گردیدہ ' مبرہن راہی ممالک آرائے آں صدر نشیں ایوان عزت و تمکین ' و سادہ گزین دیوانی رتبۂ مہین نظام مہام ممالک آصف جاہی قیام دوام ارایک(۱) بادشاہی ملاذیکرنگان اخلاص کدۂ صدق و صفا ' معاذ توحد مشربان معبد خلوص و ولا ' می گرداند ' کہ از نیرنگی روزگار کج آہنگ ' و بو قلمونی فلک ہزار رنگ ' بعضے راندہ ہائے بارگاہ وفا ' و ماندہ ہائے کوچۂ مکر و دغا ' یعنی حسین دوست خاں عرف چندا ' و قلعہ داران نوایط نسب ایں کشور

(۱) جمع ہے اریکہ کی بمعنی تخت - آرام - چین - سکھ *

بدست معاندان بد روزگار و راہي شدن عبدالوہاب خاں بسوئے حیدر آباد ' و بدست آوردن ہدایت محي الدین خاں ملک آرکاٹ و نیلور ' و رسیدن او بہ بندر پھولچري بعزم تسخیر نتھرنگر و تجاور و ارادات باطلہ و بے اثر ' بتفصیل ماجرا آناً فاناً آگہي مي داشت ' و از جوہر استقلال اصلا پاداري نگذاشت ' و بگماشتن چوکیداراں نوعي انسداد طرق اطراف نتھرنگر بعمل آورد کہ چیزے از اخبار آں ہمہ اختلال بگوش ساکنان آں سرزمین نخورد ' باوجودیکہ فوج خاصۂ اش متعین رکاب نواب شہید علیہ الرحمہ بعد روداد انتشار ہمراہ محمد ابرار خاں واپس رسید ' و چیزیکہ پنہاں بود علانیہً زبان زد ہر یک گردید متوطنان نتھرنگر بمعائنہ ہمت و استقلال خداوندي اصلا مشوش و مضطرب نشدند ' و از قرارگاہ ثبات لغزش نیافتند ' و خود بدولت با ثار اقبا لیکہ در صدد روز افزوني بود ' از روے مردانگي و دلیري ذاتي اسباب پیکاریکہ بفرصت سالہا ممتنع الامکان است بغتتاً تیار ' و فوج خاص و تابعاں بایں طور فراہم و منقسم نمود کہ ہفت ہزار سوار و پانزدہ ہزار پیادۂ قدیم و جدید موکب خاص و دو ہزار سوار و پنج ہزار پیادۂ علاقۂ ترناویلي و سہ ۳ ہزار سوار و پنج ہزار پیادۂ بابت تجاور و پانصد سوار و پنج ہزار پیادۂ رامناتھہ و پانصد سوار و پنج ہزار پیادۂ شیوگنگا ' و ہفت صد سوار و پنج ہزار پیادۂ ملیوار و پانصد سوار و دہ ہزار پیادۂ تو ندماں و سہ ۳ صد سوار و چہار ہزار پیادۂ تعلقہ ترور و چہار صد سوار و چار ہزار پیادہ از ہر دو تعلقۂ الیا نور و وڈیار پالہ و یک صد سوار و دو ہزار پیادہ از منی پارہ جملگي پانزدہ ہزار سوار و شصت ہزار پیادہ ہمہ شمشیر زن و تیر بازو برق انداز ' کہ ہئیت مجموعي آں ہفتاد و پنج ہزار کس باشد ' بتفریق سہ ۳ ہزار سوار و پانزدہ ہزار پیادہ علي السّویہ پنج جوق فرمودہ ہر جوقے بجمعیت پانزدہ ہزار کس مقرر کردہ ' ازاں یکے بسرداري سید علي خاں بہادر متعین حفاظت قلعہ ' و دویم و سویم بسر کردگي سید ناصر علي خاں و سید مخدوم علي خاں مامور پاسباني حدود ملک ' و چہارم و پنجم بسر خیلئي غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں برائے کشت و

(۱)
منتظر جواب باصواب است، و بترصد توجه موکب نصرت مآب، جهت استقبال اقبال سعادت و استیصال بنیان ثبات جماعه شقاوت پا برکاب

مضمون عرضداشت حضرت اعلي بحضور پادشاه هند*

(۲)
فدوي دولت خواه ازلي، محمد علي جبین ارادت بفروغ تلثیم
(۳)
حطیم فلک تعظیم، و دست عبودیت بگلچیني گلزار تسلیم، آستان کعبه تکریم، مشرقستان جلوهٔ سعادت و افتخار، و بهارستان رنگ مباهات و اعتبار ساخته، بذروهٔ عرض حاضران پایه سریر، خلافت مصیر، خدیو دولت و دین، شهنشاه خورشید نگیں، مي رساند، که دریں اوان تخلل اقتران، و زمان تخلف توامان، هرگاهکه هجوم اتفاق جمهور نفاق بر امنیت ملک کرناٹک جنوبي ممالک محروسهٔ ناظمان دولت بے زوال شاهي و متعلقهٔ فرمانبران سطوت عدو مال ظل الهي که بسند حضور در تصرف سراج الدوله والد فدوي بود، گرد اختلالے انگیخت، و از هنگامه آرائي عرصهٔ خود سري و آئینه پردازئي عرض بد جوهري، سر رشتهٔ عافیت عالمے گسیخت، والد فدوي بحکم هوا خواهي ها، پس از سزائے واقعي اکثرے از متمردان، و هدم واجبدئي بسا سرکشاں، جان نثار کار سرکار گردید، و سرخروئي میدان کار زار، که آبروي زندگي، و اعتبار بند گیست حاصل گردانید، فدوي نیز مترصد همیں توفیق است، و بخلوص موروثي تا حیات مستعار، در تقدیم احکام خداوندي، امتیاز جرگهٔ امثال و اقران یابد، و آخرالامر برکار سرکار جوهر فدویت بظهور رساند، الحال با وصف شر و شور اشرار، از ترتیب اسباب جدال و قتال بمقام خویش قیام دارد، و منحرفان جادهٔ و طغیان را که بعد جاں نثاري والد، و غلبهٔ خود ها بارادهٔ باطل تسخیر قلعهٔ نتهر نگر بر قلعهٔ تجاور که متصل آں است

(۱) امید — گهات لگانا — امید رکهنا (۲) چومنا — کسی چیز کا بوسہ لینا
(۳) بمعنی مکمعہ — نام کعبہ کے پتهر کا جو درمیان رکن اور زمزم کے هے*

دلکشا ' کہ بمقتضائے تخمیر فطرت فسادي ' و ابتغائے طینت بد نهادي ' نظم ناظم حق شناس را بند پاي کج خرامي ' و ضبط ضابطۂ دیانت اساس را کمند گردن نمک حرامي خویش مي دانند ' نایرۂ انحراف ہدایت محي الدین خاں بہادر را کہ بشدت باد بے ہنگامئي غرور ' و تندي ہوائے ناکامئي شعور ' از کانون دکھن (۱) جست ' و ہر آئینہ بیک کف آب نصایح اہل وفاق از حرقت مي توانست نشست بہ تنفخ ني تحریصي چند ' و تائید پذبۂ صدفسون و ہزار سوگند بخسک زار ملک کرناٹک انداختند ' و بصرصر اتفاق فراسیس نکبت تاسیس کہ در قید دبور (۲) ادبار پھولچري ' دام انتظار تلف ہزار باغ و بہار عقل و ہوش ' مي چید ' و بکمین غارت چراغستان حیاتے مردم حق فراموش ' مي طپید ' مشتعل ساختند ' و في الجملہ خون پدرم سراج الدولہ بہادر ناحق و ناروا ریختند ' و در تمامي ملک پادشاہي ' طوفان تکبر نحن ولا غیرنا انگیختند ہرگاہکہ بعزم تسخیر قلعۂ نتھرنگر ' متحصن اختیار کاملۂ من ' بر قلعۂ تحاور کہ في المثل حلقۂ در اوست ' حملہ ہا نمودند ' وقوتہا آزمودند ' چوں شمشیر انتقام خوں ریزي پدر شہادت انجام ' در دست ایں نیازمند توفیق تدارک با سر انجام فوج و پیکار ' و استحکام حصار پے نیام است ' نظر بالتجائے عاجزانۂ حارس (۳) آنجا و مصلحت پیش بندیہا ' دست اعانت او کشادم ' و سامان ادبار آنہا در طوفان جوشي دنبالہ زني مبارزاں ' از تحاور تا پھولچري برباد دادم ' از انجا کہ ملک کرناٹک در اختلال است ' و نیازمند بذات خود و ہمت مردانہ ' و شوکت تہورانہ ' و خیرخواہي آن خاندان ' و عزم سر شکني متکبران با لا ستقلال ' اگر دریں تاریکئي ہجوم اغیار ' اتفاق طلوع آن مہر آسمان اقتدار شود ' انتہائے ظلمت شام نخوت اعدا ' و ابتدائے صبح دولت اولیا ' امکان دارد ' زیادہ

---

(۱) آتشدان مطلقاً خواہ لوہاروں کی بھٹی ہو خواہ بھاڑا وغیرہ (۲) وہ ہوا جو مغرب کی طرفسے چلے - ہندی میں پچھوا ہوا کہتے ہیں (۳) پاسبان - نگہبان *

عظمت و جاه، سرکوب بد اندیشان گمراه، شمع تابان دودمان نام و ننگ، خلف الصدق سراج الدوله محمد خان جهان انورالدین خان بهادر شهامت جنگ، نموده مي آید، صفوت نامهٔ حیرت املا، و محبت رساله حسرت انشا که مشتمل بر اختلال امور آن ناحیت، و فراغ دستي و گمراهي بے هدایت، و غلوي اهل ضلالت و تکبر و خون ریزي ناحق سراج الدوله بهادر، بود، خاطر را چها مکدرو مضطر که ننمود، و هر آئنهٔ اوقات چه قدر زنگ کدورت و ملال که نیفزود، از انجا که بحوله وقوته سزائے قتل بیجائے چناں امیر صاحب تدبیر تهور سپاه پایه دار پایه تخت ظل الله درپیش است و عزیمت آن نواح برائے تنبیه متمرداں و تائیدآں سر لشکر اخلاص منداں، منظورایں داریش، لازم است، بمقتضائے تسلیم رضائے الهي ماجرائے عالم فاني را، خیال خواب، و نقش سراب پنداشتهٔ، و همت را بر انتظام امور دولت که بتقدیر دیانت و معدلت عین عبادت، و آرایش دار آخرت است، مصمم داشته، کار بند استقلال و اطمینان کلي باشند، و من جمیع الوجوه در ترتیب فوج و لشکر و حصانت قلعهٔ نتهرنگر جهدوافي دارند، و ایں جانب را بعجلت عجیل، و منازل طویل باعانت خود عنقریب بلکه مترادف ایں رقیمه رسیده دانند، نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ بعد ارسال نامهٔ مذکور بلاتوقف بعزم نظام ملک کرناٹک با جمعیت دولک سوار، بتاریخ دهم ماه شوال المکرم سال یک هزار ویک صد وشصت و دو هجري مقدس از اؤرنگ آباد روان گردید، وبتاریخ چهار دهم ذي تعده سال مذکور بر لب رود مانجرا رسید، و بهفدهم ماه محرم الحرام سال یک هزار و یک صد و شصت و سه ۳ هجري مقدس از رود کشنا عبور فرموده، و از دریائے تمهد را (تنگ بهدرا) گذشته، هرگاهکه به هسکوته نصب لوائے مقام گردانید، محمد محفوظ خاں بهادر از حکم حضرت اعلي با فوج گراں و سازو یراق نمایاں، اعلام موکب اقبال پیش کشید، و از نزدیکي لشکر گاه مستقبل

(۲) (۱)

شورش آورده بودند ' به پیش کشي فوج مخذول و منکوب ساخته ' و بنه و بنگاه آنها بغارت داده جهت دفعه کلیهٔ باغیاں ' متوقع (۳)
فضل الهي و معتصم بنواز شات نا متناهي شاهي است ' واجب بود ' عرض نمود ' زیاده حد ادب *

بیان فرستادن نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ جواب نامه حضرت اعلي و روانه شدن او از اؤرنگ آباد و رسیدن منزل بمنزل به پسکونه و فرستادن حضرت اعلي نواب محمد محفوظ خاں بهادر را باستقبال و طلب فوج منتقله و رسیدن میر دایم علي خاں سردار مقدمة الجیش دکهن و کشته شدن شیشا سرخیل فوج عدو و هزیمت هدایت محي الدین خاں و حسین دوست خاں بسوے پهولچري *

نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ ' زمان اقامت بلدهٔ اؤرنگ آباد ' سانحهٔ شهادت نواب سراج الدوله بهادر شهید علیه الرحمه از روئے اخبار اطراف ' و اشتهار اکناف ' و وصول نامهٔ حضرت اعلي دریافته اشک غم بارید ' و در خود طپید ' و دست حسرت مالید ' گریبان اصطبار درید ' و جواب نامهٔ حضرت اعلي بایں مضمون نویسانید ' و روانه گردانید *

مضمون نامهٔ نواب نظام الدوله در جواب *

پس از حمد مالک الملک بالدوام و نعت ' سرخیل ' انبیاي العظام مکشوف و مرفوع خاطر فاطر فطانت مظاهر مباهي و مفاخر امرائے والا قدر ' عالي تبار ' سر دفتر نوئینان ذ والاقتدار مسند آرائے ایوان

(۱) ذلیل - خوار - ذلیل کیا گیا (۲) خراب - بد حال - سختی پهونچا هوا - مفلس
(۳) پناه لینے والا مدد مانگنے والا *

داستان رسیدن نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ در پایان گهاٹ و ملاقي شدن حضرت اعلي در قصبهٔ بیلپور و باتفاق روانه گشتن بسوے بندر پهولچري و مقابله رودادن و اسیر آمدن هدایت محي الدین خان و انفرار حسین دوست خان و فراسیس بسوے بندر مذکور*

خدیو وزارت مآب متعاقب فوج منقلهٔ متعین میر دائم علي خان ملک آرکاٹ را در ظل رایات ظفر آیات آورد' و بطلب حضرت اعلائے ماسبقت موافقت پیش برد' چون این تجربه کار فنون تیغ زني' و سلیقه شعار شیون دشمن افگني منجمله پنج جوق مرتبهٔ سابق' دو جوق بنا بر کمک میر دایم علي خان پیشتر روانه کرده بود' و با سه ۳ جوق ما بقي' که مجموعاً از سوار و پیاده چهل و پنج هزار کس باشد مع توپ خانه وغیره اسباب رزم بحضور وزیر الممالک که در قصبهٔ بیلپور دائرهٔ لشکر داشت' توسل نمود' و سرداران لشکر را مستقبل گردانید' و طلبید' و به تعظیمش بر خاسته معانقه ساخته نشانید' و پس از ادائے رسم تعزیت' و بذل مکارم لطف و مکرمت همراه گرفته ازان موضع کوچ فرمود' و متصل دوران گردید' لشکر هدایت محي الدین خان' و حسین دوست خان که بعد گریختن از پیش میر دایم علي خان مردم متفرق را از هر جانب و بتائید مخفي جاگیرداران وغیره' باز بصورت لشکرے از سوار و پیاده فراهم آورده مع جماعهٔ فراسیس و توپ خانه از بندر پهولچري بر آمده' بفاصله شش کرو هے دائرهٔ هجوم ادبار انداخته بودند' رسید' و بے آنکه خیمه و خرگاه فرود آرد و نصب گرداند' سر سواري آغاز جنگ نمود' چنانچه آن روز و شب خواجه و بنده' و راکب و مرکوب' نیا سود' و بدون تحریک سیف و سنان' فقط از ضرب گوله هاے اتواب لشکر وزیر و امیر الهند' قوت فوج بداندیش تمام و کار جنگ را رو با تمام

گردیدن چند مقربین حضور، مقرر، مسرور، بادراک اعزاز ملازمت پرداخت، و بعد از حصول استمالت کلمات تعزیت شهادت نواب شهید مغفرت آثار بشمول عنایات، یک قبضهٔ شمشیر و کتار، عز الطاف وزارت پناه یافت، هدایت محي الدین خان بهادر و حسین دوست خان متحیر، و مضطر، و بے زر، و هراسان انتشار لشکر مثل دزدان غارت گر، سوائے ملک نتهر نگر، که از خبرداري حضرت اعلا دران راه نیافتند تتمهٔ ملک کرناتک از آرکات تا نیلور، و ازانجا تا تجاور، تاراج ساختند، چون خداوند ما خرابي ملک و بے مهاري غارتگران، بحضور وزارت پناه، نگاشت، و فوج متقلہ بکمک خواست، میر دایم علي خان، سردار مقدمة الجیش بصدور حکم دیوان وزارت بهم راهي راجه سنپت رائے، و رائے پشنداس ملازمان نواب شهید علیه الرحمه که پس از وقوع شهادت آقا، اسیر اعدا گردیده، با محفوظ خان بهادر رهائي یافته بر حکم حضرت اعلي همراه خان مذکور باستقبال رئیس دکهن رسیده بودند، باسي هزار سوار منتخبه متقله، مثل تیر از کمان دویده، و بسان تیغ از نیام سر کشیده بر سر هر دو خان خیانت ترجمان که محوبے باکیهائے تاراجي ملک بودند، و باستماع پیش آمدن آن سزائے کردار ناهموار خودها فوج پراگندهٔ خان و مان ویراني رعایا را در میدان سلمبر فراهم نمودند، رسیده، و بلا فرصت تامل، و بے تجویز تساهل برابر اعدا صف کشید، و از نتهرنگر هم دو جوق متعینه غضنفر علي خان، و محمد ابرار خان داخل خیل مذکور گردید، و بمجردیکه کوس جنگ نواخت، معاندان را در حملهٔ اول منهزم ساخت، و شیشا راؤ نام بخشي فوج حسین دوست خان کشته گردید، و سر خود را پامال ستوران گرانید، هر دو خان هزیمت سامان، سامان نخوت بغنیمت اهل انتقام دادند، و رخت فرار سمت پهولچري کشیدند *

روز دوشنبه بیست و هفتم شهر ربیع الثاني سال یک هزار و یک صد و شصت و سه ۳ هجري مقدس صدور فرمان احمد شاه پادشاه (۱) بمصاحبت دو نفر شتر سوار ' در توله طلائي در جواب عرضداشت خداوند ما که بعد حدوث شهادت والد خود علیه الرحمه روانه حضور شاهي نموده بود ' میمنت استقلال و سعادت و اجلال ارزاني فرمود ' نواب وزارت مآب ' سزاوار نفضل سبحاني ' وکامیاب لطف رباني خدیو ممالک کشا حضرت اعلائے ' مارا بحضور خود طلبید ' منشور شاهي بتقدیم کلمات مبارکباد ' وزینت دست دولت طرازش گردانیده ' ملک کرناتک پایاں گهات مع خطاب سراج الدوله انورالدین خاں بهادر دلاور جنگ و منصب پنج هزاري ذات ' و پنج هزار سوار ' دو اسپه ' و سه اسپه وماهي و مراتب ' و نوبت و علم و نقاره و پالکهي جهالردار ' و خلعت ملبوس خاص سلطاني ' مع جیغه وسر پیچ مرصع ' عطیه سایه سبحاني بخشید ' و خلعت مذکور بحضور خود پوشانید ' و از طرف خود نیز یک خلعت فاخره و شمشیر و کتار مرصع قبضه دار عطا ساخت ' و بایں ارشاد که بعد نوازش نوبت ما تاسه ۳ روز متواتر در لشکرما نوبت شمانوازند ' معزز منصب عزت دوبالا ' عرض خداوند ما ' بهره مند عنایات شاه ' و کامیاب نو از شان وزارت پناه ' شاد کام خطاب تهنیت ارکان ' خورم و خنداں ' بخیمه خاص مراجعت و بآراستگي جشن عالي اکابر و اصاغر لشکر را دعوت و فرمان شاهي بآواز بلند مسموع حاضران محفل عشرت نمود و بهر هم از مدارات خلاع مناسبه ' ممنون منت ' و چند کشتي خلعت با رقمهائے متعدده جواهر و چهار راس اسپ ازاں دو عربي و دو عراقي باد پیما و دو زنجیر فیل باساز طلا و نقره ' پیشکش پیشگاه نواب وزارت انتساب فرمود *

شرح فرمان احمد شاه پادشاه *

امارت و ایالت مرتبت ' ابهت و شوکت منزلت ' دانائے رموز سلطنت عظمي ' واقف اسرار خلافت کبري ' سرخیل دلاوران

(۱) وه کهڑا جو مثل مکتوب کے لپٹا هو جیسے اطلس وغیره *

ساخت، حسین دوست خاں و سردار فراسیس بلحاظ ہیبت و شکوہ جنود آصفي، تاب مقاومت نیافتہ، و عنان از نبرد بر تافتہ پیش ہدایت محي الدین خاں دویدند، و چندانکہ بنمائش رنگ میدان و وعدۂ دیگر تجاویز شایاں، سوئے گوشۂ پھولچري رہنما گردید چوں اورا پابند دام پشیماني نافرماني دیدند، بمقتضائے بد اصلي ترک رفاقت ساختند، و میر افوج را تنها گذاشتند، و سمت پھولچري مفرور گشتند، شیشۂ عہدو پیمان برسنگ بے وفائي شکستند، ہدایت محي الدین خاں دلفگار، و بے یار و خستہ و نزار تمام شب برپشت پیل گذرانید، و صبحے بیست و ششم ربیع الثاني میر محمود بخشي او بلشکر نواب نظام الدولہ رسیدہ، از اظہار ندامت و ملالش مستدعي شفاعت گردید، ہماں زماں شہنواز خاں حکم شد کہ اورا بحالت قید در لشکر آرند چنانچہ ہماں عمل بجا آوردند، و غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں بتلاش و تعاقب حسین دوست خاں، تا در پھولچري شتافتہ چوں خانمذکور، در تاریکي شب، دست بکمر فراسیس مفرور شدہ بود، نیافتہ، اسباب لشکرش بغارت آوردند، و گوئے دلاوري در میدان کارزار بردند، رئیس دکھن باشان و شوکت بفرود گاہ رسید، و جہانیاں را از طنطنۂ فتح و نصرت سامعہ افروز گردانید لمولفہ *

زہے بخت آں ناظم ارجمند
کہ بدخواہش ازخود در آید بہ بند *

بیان صدور فرمان احمد شاہ بادشاہ در جواب عرضداشت مرقومہ صدر متضمن شہادت نواب شہید و تہنیت اقامت ملک کرناٹک و عطاے منصب و خطاب معرفت نواب مستطاب و زارت مآب *

نواب وزارت اقتدار، بعد اسیر شدن ہدایت محي الدین خاں بہادر در ہماں نصرت گاہ نصب خیام فرمود، و تمامي لشکر معنت شاقۂ رزم دو روزہ را مبدل بہ بزم راحت و آرام نمود،

هزار سوار دو اسپه و سه اسپه ' و ماهي و مراتب و نوبت و علم و نقاره ' و پالکئي جهالردار ' و خلعت ملبوس خاص ' و جيغه و سر پيچ مرصع ' و خطاب سراج الدوله انورالدين خان بهادر دلاور جنگ ' سرمايۀ مفاخرت و مباهات بخشيديم ' بايد که شکر و سپاس اين مواهب بے قياس بتقديم رسانيده ' در تنظيم و تنسيق امور صوبۀ مفوضه ' و تاليف و استمالت (۱) مال گذاران ' و تنبيه و تاديب مفسدان ' و اخراج و ارجاع اهل طغيان سعي و کوشش موفوره بعمل آرد ' و در حسن معاضدت (۲) بنده هائے درگاه ' و رفاهيت رعايا و برايا ' و منع مسکرات و منهيات ' و دفع مفتورات ' و قطع ادّعات ' و فصل معاملات ' بر وفق شريعت غرّا ' و عدالت عالم آرا ' مساعي جميله بکار برد ' که تا ساکنان آن حدود بادل ايمن ' و خاطر و مطمئن بکسب و پيشۀ خودها مشغول باشند ' و بر ضعفا حيف و ميل نرود ' و بدعت احداث نشود ' درين باب تاکيد مزيد شناسد*

بيان نفاق ورزيدن سرداران افاغنه وغيره سران لشکر باغوائے راجه رام داس پيشکار بخشي فوج و اتفاق کردن آنها پنهاني با هدايت محي الدين خان و کوچ فرمودن نواب ناصر جنگ بطرف آرکات از ترغيب مغويان و آزرده شدن و روانه گرديدن امرائے آصف جاهي بسوئے دکهن و طلب نمودن حضرت اعلائے ما انگريز را جهت رفاقت خود از بندر ديو نام پٹن بمعاينۀ انجام کار اهل مکر وفتن و منقسم گردانيدن ملک کرناٹک را بر برادران به نيابت خود مطابق تقسيم نواب شهيد عليه الرحمه و دهانيدن خطابات و مناصب بآنها از پيشگاه وزارت پناه*

نواب ناصر جنگ بعد اسير شدن هدايت محي الدين خان مي خواست ' که روز چهارمش بر قلعۀ پهولچيري حمله آرد ' و

(۱) اپني طرف ملاليتا – مائل کرنا (۲) مدد ديتا يارى کرنا – ايک دوسرے کا يار و هونا*

معرکهٔ رزم ' سرجیش مبارزان باعزم ' طرازندهٔ بساط شوکت و عظمت ' فرازندهٔ لوائے فتح و نصرت ' اعتماد سلطنت و کشور کشائي ' اعتضاد خلافت و فرمان روائي ' جوہر صمصام یکرنگي و وفا ' فروغ محفل صفوت وصفا ' برگزیدهٔ یک رنگان حق گذار ' قدوهٔ مجاہدان دین دار ' زبدهٔ خوانین بلند مکان ' عمدهٔ امرائے عظیم الشان ' شیر بیشهٔ روز جنگ ' منہدم ساز کفار شقاوت آہنگ ' فدوي خاص لازم الاختصاص ' امیر صائب تدبیر مملکت مدار ' مشیر روشن ضمیر عالي مقدار ' ظفر پناه ' نصرت سپاه ' فہرست جریدهٔ نام و ننگ ' سراج الدولہ محمد علي انورالدین خاں بہادر دلاور جنگ ' بنوازشات گونا گون خسروانہ ' معزز ' و مباہي ' بوده ' بداند ' کہ دریں آوان ملالت اقتران ' عرضداشت آں فدوي خاص از نظر استاده گان پایهٔ سریر خلافت مصیر گذشت ' و دریافت واقعهٔ ہایلهٔ جاں سپاريِ فدوي خاص بے ریورنگ سراج الدولہ بہادر شہامت جنگ ' بدآمد خاطر قدسي مظاہر گشت ' الحق دریں روزگار شوم ' ہمچو فدوي جاں نثار و ہوا خواه بااعتبار نادر بل معدوم است ' آفرین برروح آں مبرور کہ جان عزیز را نثار کار ولي نعمت ساختہ ' سرخروئي دارین گردید ' و مثل آں امارت مرتبت خلفي را جہت فدویت و ہوا خواہي ما بدولت قایم مقام خویش گذاشتہ بعالم باقي خرامید ' بیت —

نہ مرد است آں مرد صاحب وقار
کہ ماند پس از مرگ او یادگار *

باید کہ آں فدوي خاص ' با اختصاص ' راضي برضائے الٰہي باشد و ایں معني را سبب ازدیاد عزت و اعتبار خود شناسد ' و سرگرم نوکري پادشاہي ماند ' و توجہ مارا برحال خود روز افزوں داند ' دریں ایام میمنت آغاز مسرت انجام بہ مقتضائے بنده پروري و خانہ زاد نوازي ' آں سزاوار عنایت و احسان را بافاضت صوبہ‌داري کرناٹک پایاں گھاٹ ' متعلقهٔ آرکاٹ مع فوجداریہا ' و قلعداریہا ' و عطائے منصب پنج ہزاري ذات ' و پنج

آنرا بطوالت گمارند' که تا لشکریاں از سفر طویل دلتنگ' متفرق و متنفر شوند' و خودها گوہر مقصود بدست آرند' ناظم دکهن که بمحض آسودگي مردم فوج' بهماں نصرت گاه مقام نموده بود' بعد امضائے ۳ روز چهارم حکم کوچ' و اشار بمحاصرهٔ بندر پهولچري فرمود' اہل فتور ازیں معني تسخیر پهولچري و تخریب فراسیس ممکن الوقوع' و علي الرغم اندیشهٔ نا صواب خودها' یقین تصور نموده' و از برہم گردیدن تدبیر خویش افسرده' تمهیدے دیگر انگیخته' معروض داشتند' که تابودن ہدایت محي الدین خاں دراں لشکر توجه خاص مضایقه نداشت' الحال که او با قبال عدو مال اسیر گشت' بر فراسیس که سوداگري' و حسین دوست خاں که کمینه چاکري' بیش نیست' خود بدولت متوجه شدن' مجوز شاں و رتبهٔ والا نباید ساخت' در صورت حکم یکے از ملازمین مي توانند' که ایں کار بانجام رساند' صلاح دولت آنست که نصب رایات موکب اقبال در آرکاٹ که مقر حکام است قرار یابد' فرمود' که اگرچه اظهار شما ترجمان حسن عقیدت است' اما گذاشتن خواہرم والدهٔ ہدایت محي الدین خاں در بندر پهولچري و علاقهٔ قوم مختلف بعید از آئین غیرت لازم است' که اوٗرا بهر نوع بدست آرم' و تا حصول ایں کار قدم ازیں جا بر ندارم' مفتریاں دراں وقت غیر از سکوت چاره ندیدند' و مهر خموشي بر لب نهادند' و چوں دراں سوال و جواب آں روز بشام رسید' و نهضت لشکر موقوف بر صباح آں گردید' فرصت غنیمت دانسته درپے تدبیرے دیگر دویدند' و بفرستادن جواسیس حسین دوست خاں و فراسیس را ترغیب دادند' که آخر شب بر لشکر شب خوں زنند' آں کمین گراں نقب دغا' حسب الایما' باجمعیت خودها' از حصار پهولچري بر آمده' در انتهائے ایل بسان دزداں بلشکر در آمدند' و سمتے دست و پائے بیتابي زده' از طرف دیگر بدر رفتند' ایں معني بسبب وسعت لشکر گاه' به بسا مردم اگرچه معلوم نگردید' و آسیبے نرسید' اما اہل فتور وقوع ایں امر دست آویز صلاح خویش

مسخر گردانند، و خواہر خود یعني مادر خان مقید را، ہمدست نماید، و فرقۂ باغیۂ فراسیس را از خطۂ دکھن بلکہ از قلمرو ہند اخراج دہد، و خان مذکور را ہمراہ رکاب بلا عذاب و عقاب در نظر بندي داشت، کہ خاطر خواہر آزردہ نگردد، و قطع رحم ثبوت نیاید، باوصفیکہ اعیان حضور، بدلائل ساطع (۱)، و براہین (۲) قاطع ثابت نمودند، کہ بقائے او ہیجان مادہ فساد، و غلیان (۳) مواد عناد، انہدام او مصلحت دولت است، و تقویت ریاست، در قتلش از روئے ترحم و پاس ہمشیرۂ خود اغماص بلکہ برائے تقدیم لوازم خدمتش مردم متعین ساخت، و اصلاً باذیت جان، تخلل مال مصاحبان و مشیران او، پرداخت، اتصاف دشمنان یعني ہمت بہادر خاں جاگیردار کڑپہ و عبدالنبي خاں ناظم کرنول و بہلول خاں پسر عبدالمجید خاں (۴) تعلقدار بنکاپور بتکفیر نعمت احسان، و ترک پاس فضل و امتنان، غافل از انتقام منتقم ذوالجلال بطمع خام تا تمام ملک و مال، با راجہ رامداس ناسپاس کہ از پایۂ نوکري در ماہۂ یک ہون سرکار نواب شہید علیہ الرحمہ در اوقات اقامت میکاکول رفتہ رفتہ بدر بار آصفجاہي اعتبارے بہم رسانید، و از التفات نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ برفعت خطاب راجگي و پیشکاري بخشگي فوج رسید، از عہد و میثاق اتفاق ساختہ و بتالیف جمعے حق فراموشان دیگر ہم در آرایش اسباب ادبار خویش پرداختہ برائے قیام و استحکام کار معکوس، یعني ہدایت محي الدین خاں و فرقۂ فراسیس با ہم قراردادند، کہ بہر حیلہ و تدبیر نواب نظام الدولہ بہادر ناصرجنگ را سمت آرکاٹ برند، و از خیال محاصرۂ قلعۂ پھولچري باز دارند، و معاملۂ

---

(۱) بلند – چمکتا ہوا (۲) جمع ہے برہان کی – دلیل – وجہ عقلی – (۳) جوش مارنا – ابلنا (۴) عبدالمجید خان بنکاپور اور ساونور کے نواب تھے – ناصر جنگ نے جب کرناٹک کا رخ کیا تو وہ بھی ان کے ساتھہ کرناٹک چلے آئے ساونور کے نواب بہمنی سلطان فیروز شاہ کے خاندان سے چلے آتے ہیں عبدالمجید خاں کے فرزند کے متعلق کچھہ پتہ نہ لگ سکا *

خود بدولت را خفیه بر فتنه انگیزی مفتریان آگاه گردانیده' عرض نمودند' که اقتضائے حال بدون یکے ازیں سہ کار قرین صلاح نباشد' اول آنکه خود بدولت به نفس نفیس ملتفت قلع و قمع قلعهٔ پھولچیري شوند' و چندین کار عظیم بر اعتماد این و آن نگذارند.

ع — دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمرد'

دویم آنکه اگر عزم کوچ سوئے آرکاٹ مصمم بوده باشد' پس توجه موجه راست بصوب دکھن شود' الحال که ہدایت محي الدین خاں اسیر گشته' بنابر انطفائے نایرهٔ فساد ناظم کرناٹک مامور گردد' و دیگر دو سردار نامي نیز بافوج شایسته بکمکش متعین شوند' و حکام اطراف ہم با عانت او مامور باشند' سویم آنکه بقتل امیر حکم نافذ صادر گردد' تا ایں ہمه فتنه و آشوب مفتریاں فرونشیند' بعد ازاں خواه عزیمت دکھن خواه اقامت آرکاٹ ہرچه اقتضائے رائے عالم آرا باشد' بمعرض ظہور شتابد' و مضایقه ندارد' فرمود که' اقامت ایں جا و آرکاٹ مساویست' و بودن ہر دو جا محاصره پھولچیري را مطاویست' دریں صورت آنچه منظور است بعد وصول آرکاٹ صورت نمائے آئینه وقوع خواہد گشت' ہوا خواہاں ازاں جواب دم درکشیدند' و باز زباں را آشناي کلمهٔ لاونعم نگردانیدند.

چون از انجا لشکر بآرکاٹ رسید' و مرکوز بدسگالاں بخلاف مصلحت خیر خواہان عرصه آراي بروز گردید' سید لشکر خاں وغیره امرائے آصف جاہي تاب معائنه امور یقینیۂ مآل' بردیدهٔ خود وبال انگاشتند' و قبل از وقوع آں واقع بحج وزیارت حرمین شریفین مرخص گشته' ورخت اقامت از لشکر برداشته' بجہت وداع اہل و عیال ہمت بوصول دکھن گماشتند' وحضرت اعلائے مانیز از انجام کار خبردارشده' قوم انگریز را که بامروت و وفا یافت' حسب وصیت والد ماجد خود از بندر دیونام پٹن که متصل بود' طلب داشته' و در رفاقت خویش گذاشت' و سردار فوجش را معزز استحصال ملازمت و زیر الممالک ساخت' و مدعایش که در صورت افاضت

ساخته٬ باز مشورت نا مقبول سابق را بتازگي آب و تاب داده٬ معروضداشتند٬ که اگرچه جسارت دوشین کمینه سوداگران٬ مثل در آمد و بر آمد پنهانی سارقان٬ معلوم لشکریان٬ و به هیچ وجه موجب نقصان٬ نشد٬ لیکن آنها را صدور این حرکت بمقتضائے کوته اندیشیها مويد خيالات خام٬ و بنائے ریزش مادهٔ سودائے عوام گشت یعني خفاش[(۱)] بدعوي هم چشمیٔ آفتاب٬ لاف خواهد نمود٬ و کتان[(۲)] بخیال هم نگاهي ماهتاب٬ زبان گذاف خواهد کشود٬ هر چند که سزائے این خیره سري مناسب سطوت خداوندي است٬ لکن این معني ناشایان شان ملازمین رکاب٬ و آنها را بمقابله خاص در هم چشمان خویش موجب افتخار و دستگاه خود پسندي بتقدیر محاصرهٔ حصار بند را اگر آن کمینه گان بازیکدوبار٬ مصدر همین کردار ناهموار شوند٬ و ریزش مواد دغاسازند٬ سبب بدنمائي٬ و تا شاهجهان آباد در همسران محض اشتهار نارسائي است٬ شایشتهٔ نام عالي مقام آنکه نصب سر اوقات در آرکاٹ شود٬ و یکے از امثال ما غلامان بر این کار مقرر گردد٬ غرض ازین تمهیدات خاطر نواب وزارت مآب فریب خورد٬ و توجه بحکم انتهاض الویهٔ[(۳)] لشکر بصوب آرکاٹ آورد٬ سید لشکر[(۴)] خاں وغیره امرائے آصف جاهي برماجرائے صدر مطلع گردیده٬

---

(۱) چمگادڑ (۲) السی کا درخت (۳) جمع لوا کی لشکر کے نشان (۴) نظام الملک کے چار دیوان تھے ان میں سے ایک سید لشکر خان بھی ھیں وہ ناصر جنگ کے ساتھ کرناٹک چلے آئے تھے اور انکی بہت مدد کی تھی لیکن ناصر جنگ نے نا عاقبت اندیشی سے انہیں دکن واپس روانہ کردیا ناصر جنگ کی فوجیں پانڈیچری سے آرکاٹ واپس ہونے کے بعد اورنگ آباد میں شورش برپا ھوگئی اس کو رفع کرنے کیلئے ناصر جنگ نے سید لشکر خان کو اورنگ آباد روانہ کیا اگر ناصر جنگ نے سید لشکر خان کو اورنگ آباد نہ بھیجا ھوتا تو وہ ضرور ان کو آنیوالی تباھی سے بچالیے ھوتے - ناصر جنگ اورنگ آباد ھی میں تھے کہ نواب صلابت جنگ اور مسٹر بسی وھاں پہنچے لشکر خان نے سر دربار فرانسیسیوں کے غلبہ اور اقتدار کو نفرت کی نگاہ سے دیکھا لیکن نہایت احتیاط کے ساتھ اپنے ارادہ کو چھپائے رکھا اس کے بعد سید لشکر خان نے مسٹر بسی کی سخت مخالفت کی اور صلابت جنگ کو فرانسیوں کے اثر سے باھر لانے کیلئے سخت کوشش کی سنہ ۱۷۵۳ع میں انہوں نے فرانسیسیوں کو شمالی سرکار کی طرف روانہ ھونے پر مجبور کردیا سنہ ۱۷۵۶ع میں وہ اپنے عہدہ سے معزول کردئے گئے ان کی جگہ شہ نواز خان مقرر ھوے *

حرکت مذبوحي نموده ٬ ذلت فرار برغیرت افزود ٬ صف شکن
خاں بسماعت ایں خبر ٬ و فرار پسر ٬ باجمعیت ماحضر ٬ رسید ٬
و از بے تمیزي شب قریب لشکر فراسیس خیمه نزول کشید ٬
و بشبخوں آوردن عدوے قابو نظر ٬ و پراگندہ گشتن فوج بے خبر
براہ پسر دوید ٬ و فراسیس متصرف قلعه گردید ٬ و خاطر نواب
مستطاب وزارت انتساب از سنوح چهار خسارهٔ متواترہ (۱) از دست
رفتن ہر دو قلعهٔ مذکور ٬ و ہزیمت یافتن پدر و پور مزبور خیلے برہم
گشت ٬ و برآں شد ٬ که بتوجه خاص ظرف غرور اعدا باید شکست ٬
مفتریاں که برائے منع صلاح کار حاضر ٬ و بتقدیم حکم خداوندي
از دل قاصر ٬ بردند ٬ عرض نمودند ٬ که اقوام والا بر تذبیه اعدا ٬
دریں وقت بس نازیبا ٬ زیرا که اول دل لشکریاں بامتداد سفر
ملالت کشیده ٬ دویم برشگال پیش رسیده ٬ سیوم فراسیس از کمک
دیگر بنا در خویش جرأت مجدد یافت ٬ چهارم بدنامئي مقابلهٔ
خاص با ایں مردم ادنے در تمامي ممالک تاشاہ جهاں آباد
خواہد شتافت ٬ پس سزاوار شان و وقار آنست ٬ که دو سردار
فهمیدہ کار ٬ با فوج سنجیدهٔ پیکار ٬ مامور سرانجام ہر دو جاشوند
و معامله را با سهل الوجوہ انفصال دہند ٬ غرض حسب العرض آنها ٬
ترک طهماسب خاں سردار عمدہ منصبدار پادشاہي را ٬ روانهٔ چنگل پیٹھه
گردانید ٬ و حضرت اعلائے مارا بتصفیهٔ قلعهٔ ترواوي سنجید ٬
چنانچه ہر دو سردار باجمعیت خود ہا ہر دو جانب رواں گشتند ٬
و کمر بعزم ظهور فدویت بستند ٬ یعني ترک طهماسب خاں ایلغار
صرصر کردار بچنگل پیٹھه رسیده ٬ بلا اندیشه برکوہ قرارگاہ فراسیس
دویدہ ٬ به برگ ریزي حدیقه جمعیت اعدا پرداخت ٬ گروہ فراسیس
بقیته السیف سمت شیب کوہ راہ فرار یافت ٬ خاں نصرت نشان
تعاقب کناں و شمشیر زناں مي رفت ٬ و سر بساخیرہ سراں از
سم باد پا مي شکست ٬ دریں حشر زد و خورد فراسیسي از جماعهٔ

(۱) ظاهر هونا شکار کا بائیں طرفسے – سهارا حادثه کا‌ا هونا *

جاگیر تعلقهٔ پونملي و قلعهٔ پهولچري بتسخیر آرد، معروضداشت و جماعهٔ او متصل خیمه خود فرود آورد، و موافق زمان نواب شهید علیه الرحمه ملک کرناتک بر برادران یعني صوبهٔ آرکات بمحمد محفوظ خان بهادر و صوبهٔ نیلور بعبدالوهاب خان بهادر و چند تعلقهٔ متفرق بمحمد نجیب الله خان بهادر به نیابت خود سپرد و از حضور نواب ناصر جنگ برادر کلان را بشهامت جنگ خطاب پدر ممتاز گردانید، و برادر حقیقي را بخطاب نصرت جنگ و محمد نجیب الله خان بخطاب بهادري سرفراز *

بیان شورش حسین دوست خان و فراسیس باغواے مغویان پرتلبیس و گرفتن قلعهٔ ترواديِ و چنگل پیڈھه بامداد پنهاني قلعداران نوایط و جنگ نمودن و شکست یافتن صف شکن خان و پسرش و مامور شدن و غالب گشتن و کشته گردیدن ترک طهماسب خان *

فساد اندیشان بدنهاد، و بدنهادان سراسر فساد، جریدگي خداوند در آشوب گاه غربت و محن، وروانگي امرائے رفاقت پیوند، بسوئے مواطن دکهن، ضمیمهٔ برآمدکار، و وسیلهٔ ظهور ادبار، خویش اندیشیده، و سرگرم اظهار بد طینتي و شاد کام تجویز بے همتي گردیده، بجاگیرداران قوم نوایط برسر انجام مطلوبات فوج فراسیس ترغیب دادند، آنها که باحسین دوست خان هم قومي و همنسبتي داشتند، و از دیر انتظار شهود این کار مي بردند، بحکم آنکه دیوانه را هوئے بس است بمهیا ساختن مواشي و آذوقه وغیره اسباب مایمکن وسعت جاگیرات هر یک، کمال اهتمام بجا آوردند، فراسیس باین تائید موید گشته، نخست بر قلعهٔ ترواديِ که متصل پهولچري است، بمشورت آنهاپورش برد، چنانچه در دو روز مفتوح ساخته، و بآمادگي اسباب حرب و ذخیره پرداخته، بر قصبهٔ چنگل پیڈھه جاگیر پسر صف شکن خان ریخته، و بردیهات و قصباتش گرد خرابي بیخته، کوه متصل و سروسایه انداز قلعه اش را، مقر خویش گردانید جاگیردار آنجا وقتیکه تیغ برسر رسید، چشم غفلت کشوده و

بخاطرها گذرانیده و اخراج فراسیس و استیصال قرارگاهش بعین یقین دیده، بایں تمهید بحضور وزارت پناه عرض نمودند، و بایں تقریب فریب دادند، که سراج الدوله بهادر انگریز را بتوقع جاگیر پونملي رفیق خود ساخته اگر اقتدار و اختیار هدایت محي الدین خاں و حسین دوست خاں فراسیس را استقلال نمي داد، ایں همه فتنه و فساد در ملک سرکار از بے اعتدالي نصاري طرح رواج نمي نهاد، الحال چیدن قوم انگریز و رسیدن تعلقهٔ پونملي در اختیار او خالي از دغا نباشد، انجامش معلوم نیست، که منبعث چها خسران، و مورث چه قدر خذلان، گردد، که دفیعهٔ آں دشواري کشد، و تدارکش ممتنع العقل و ادراک شود، بالجمله رائے خود بدولت از پذیرائي ایں مشورت مُنغّص[1] شد، و بر آں قرار یافت، که سواد کرناٹک بلکه هند از تاجران فرنگ بالکلیه باید پرداخت، چنانچه بنام حضرت اعلائے ما جهت تبرّائے شراکت انگریز و راندنش بماواي او حکم محکم صادر، و عبدالنبي[2] خاں و همت[3] بهادر خاں ناظمان کڑپا و کرنول را بر تسخیر دیونام پٹن و چینا پٹن مقرر ساخت، حضرت اعلا ازیں معني شکسته خاطر، و از آگهي فساد مفسداں و مرکوز مغویاں بجائے خود متحیر، گشت، که اگر انگریز از ضلع کرناٹک اخراج یا بد یقیں است که استحکام قوت فراسیس فزاید، و معانداں را ملاذ[4] و ملجا شود، و موجب ظهور فتنهائے

---

(۱) مکدر - تیرہ - مجازاً بمعنی رنجیدہ (۲) کڑپہ کے نواب کے انتقال کے بعد عبدالنبی خان وہاں کے نواب مقرر ہوے، سدھوٹ، گنڈی کوٹہ، کمبم، گرم کنڈا اور پنگنور وغیرہ مقامات انہیں کے زیر اثر تھے - کرناٹک پر ناصر جنگ کی لشکر کشی کے وقت عبدالنبی خاں بھی ان کے ساتھ تھے اور انہوں نے وزیر کے خفیہ قتل کرنے میں بہت بڑا حصہ لیا تھا سنہ ۱۷۴۷ع میں ان کا انتقال ہوا (۳) ہمت بہادر خان کرنول کے ناظم تھے اس زمانے میں مرہٹوں نے ان کے علاقہ پر فوج کشی کی ہمت بہادر خان نے دوسرے پٹھان نوابوں یعنی کڑپہ کے نواب عبدالنبی خان اور بنکاپور کے نواب کے ساتھ ملکر در پردہ فرانسیوں کی مدد کی ناصر جنگ اور مظفر جنگ کی شہادت کے بعد سنہ ۱۷۵۱ع میں وزیر صلابت جنگ اور فرنچ جنرل بسی نے کرنول پر چڑھائی کردی اور اس کا محاصرہ کر کے اپنے قبضہ میں لے لیا (۴) جائے پناہ *

منتشره که زیر سنگ سرراه فرار از ترس جان پنهان بود بمجرد گذار خان عقب دوان وقوع چهار چشمئي آن شیر ژیان از بس خوف و هراس وا ستیلائے رعشهٔ سراپا بندوق پربار که عصائے ناتواني حالت یاس داشت از دست گذاشت بر زمین رسیدن وسر شدن و کلولهاش برنشان خوردن و افتادن آن چنان سردار لشکر کش صف شکن این مثل مشهور گردانید شغالے برشیر پنجه زن و زاغے برباز صید افگن چیره گي ورزید *

داستان محاصره حضرت اعلي بر قلعهٔ ترواد ي و موقوف ماندن تسخیرش از راندن جمعیت انگریز بدیو نام پٹن و مامور گردیدن عبدالنبي خان و همت بهادر خان بتخریب آن و تنگ دل و آزرده شدن حضرت اعلي از وقوع این معني و باز داشتن هر دو جان مذکور را از امر مامورہ بسعي موفورہ و شکست خوردن صف شکن خان بر قلعهٔ ترواد ي از فرانسیس و هزیمت دادن حضرت اعلي فوج فرانسیس را *

حضرت اعلي با فوج خود و جمعیت انگریز بر قلعه ترواد ي تاختہ و احوال محصورین را از شدت محاصره و توپ اندازي انگریز نوعے تنگ ساختہ که حصار قریب الفتح بود و از گولهاندازي ناگزیر ساعات ما بقي کشا یش شمار مي نمود حسین دوست خان و موسي دبلکس ازان حال اطلاع یافتہ باهل فتور نگاشتند که در صورت از دست رفتن قلعهٔ مذکور بحمله شجاعت نواب سراج الدوله بهادر و جلادت انگریز تنگي کار بندر پهولچري یقیني است و علاج واقع قبل از وقوع لازم پیش بیني فکرے بعمل آید که انگریز از رفاقت نواب سراج الدوله باز ماند اهل فتور بر آن آگاه گشتہ و التماس پیشین او نیز که معرفت حضرت اعلي متعهد تسخیر پهولچري شده بجلد وے آن جاگیر پونملي خواستہ بود

بتقریب ایں وسواس کہ دریں روان شورش فراسیس بہ تجویز خاطر شکنئي دیگر تاجران فرنگ منشاء احتمال اتفاق ایشاں ' و بحکم '

بیت —

مورچہ گانرا چو بود اتفاق
شیر ژیاں را بدر آرند پوست *

وبعید از رائے صواب و دوربینی مآل اندیشاں است ' عزیمت ہر دو سردار مذکور از بنا در انگریز باز داشتہ ' بحصول رخصت پیشگاہ وزارت پناہ بتر وادي رسیدہ ' جماعۂ راستي آساس وفا شناس انگریز مروت انگریز را بخاطرداري تمام وجوشش مالا کلام ' و سردارش را بعطائے خلعت و اسپ خوش خرام معزز و مباہي بسوئے دیونام پٹن رخصت نمود ' بعد روانہ شدنش خود ہم از بس حزن و اندوہ دلتنگ گردیدہ خواست ' کہ از محاصرۂ ترواديِ دست بر دارد ' مگر باندیشۂ گوناگوں نتوانست ' کہ کار مرجوعہ گذارد ' ذکرے عارض ایں کلام است ' و بیانے واقع ایں ارقام ' کہ در اوقات تالیف کتاب وقتیکہ ایں داستاں بترتیب رسید ' مولف معمولا بعرض رسانید ' حضرت اعلي تا آنمقام کہ برائے حمایت کمپني انگریز از مقام ترواديِ بآرکات رفتہ مطابق شرح صفحات صدر با راجہ رامداس بنواب وزارت مآب گفتگو نمودہ بود ' شنید ' و ترددات و تگاپوے آں اوقات ' و حل عقدہاے آں مشکلات بخاطر گذرانید ' و چشم پر آب گردید ' و پس از شکر خدائے عزوجل فرمود کہ بپاس دستگیري خود و وصیت والدم شہید رحمتہ اللہ علیہ کمپنئي انگریز را چنانچہ باید ' امداد و حمایت کردم ' و بمناسبت ہر وقت قسمیکہ شاید ' اعانت نمودم ' و نوعے بر روے کارش آوردم کہ در ممالک ہند احدے را تاب مقاومت با او نماندہ ' و فراسیس باچنداں دستگاہ فرعونے در نیل عدم لشکر رعونت راندہ آنگاہ جمیع فرزنداں والا تبار را خواند ' و سر گذشت ماضي بر زبان راند ' و خطاب نمود ' کہ شما جگر پیونداں و دلبنداں مرا

دوام گردد، دریں حال وصیت والد شهید بخاطر آورده، ارادهٔ دستگیری انگریز مصمم نموده، بکمال درد و اندوه از مقام محاصره تروادی جریده بآرکاٹ شتافته، معرفت راجه سنپت رائے دیوان و رای کنکاپشن مخاطب براجه بشن داس خزانچی سرکار نواب شهید علیه الرحمه که دراں زماں نیز مامور هماں دو خدمت بودند مبلغ نمایاں از تحصیل آرکاٹ به راجه رامداس (۱) بخشی فوج وزیر که بسابقه ملازمی یک دربار ایام اقامت سیکاکول با اینها آشنائی قدیم داشت، رسانیده، بدیں نوع مضمر خاطر خود با او پیش آورده که اگرچه حسب الحکم وزارت پناه انگریز را از رفاقت خویش یکسومی نمایم، لیکن بحال خود ماندن، و از آسیب اخراج ایمن گردیدن او از احسان شامی خواهم، وگرنه تا ولایت فرنگ مشتهر خواهد گردید، که از رفاقت من چنیں حرج بآں قوم رسید، راجهٔ مذکور بعد اخذ مبلغ از خوش ادائی هر دو میانجی که اتحاد پیشیں را توسل نمودند، و شیریں کلامی از حد افزودند، پیام مرقومه مفصل بگوش شنوا سماعت و اجابت نمود، من بعد حضرت اعلی باتفاق شه نواز خاں دیوان و میر دایم علی خاں بحضور وزارت مآب رفته، در تخلیه

(۱) راجه رامداس رگھوناتھ داس برھمن قوم سے تھا چکاکول میں اس کی پیدائش ہوی عام طور پر وہ رامداس پنڈت کے نام سے مشہور تھا گرانٹ ڈف نے اس کو غدار رامداس لکھا ہے - وہ ناصر جنگ کا رازدار تھا اس پر ناصر جنگ کو پورا پورا اعتماد تھا اسی لئے تمام خفیہ امور اس کی موجودگی میں طے پاتے تھے لیکن در پردہ وہ مظفر جنگ کا حامی تھا اور ان تمام خفیہ باتوں کی جو ناصر جنگ کے ہاں ہوتی تھیں سید لشکر خاں اور مظفر جنگ کے آدمیوں کو اطلاع دے دیا کرتا تھا - میر دائم علی خاں نے ناصرجنگ کو پٹھان نوابوں اور راجہ رامداس کی تمام خفیہ کاروائیوں اور باطل ارادوں کی اطلاع کردی یہاں تک کہ وزیر ناصر جنگ کے قتل کی تمام سازشی کاروائیوں کے متعلق بھی قبل از وقت اطلاع دے دی گو ناصرجنگ نے مظفر جنگ کے قتل کا حکم دے دیا تھا لیکن راجہ رامداس نے ناصر جنگ کے آدمیوں کو رشوت دیکر قتل میں تاخیر کرادی - مظفر جنگ عہدہ نظامت پر مامور ہونے کے بعد راجہ رامداس کو راجہ رگھوناتھ داس کا ٹیٹل ملا اس کے بعد وہ نواب صلابت جنگ کا دیوان مقرر ہوا کچھ دنوں بعد اس کو چند افغان سپاہیوں نے قتل کردیا - رگھوناتھ داس نے فرانسیسوں کے ساتھ بڑی وفاداری کی تھی *

امضائے زمانۂ دراز ہم پاشید گئي عظام بمس دست احساس مي یافت ' با ین ہمہ نشست و برخاست و قیام خرامش بحال ' بلکہ تا دوسہ کروہ ہم قدمئي سرعت دیگراں با سہولیت رفتارش محال ' بالجملہ بعد کشش و کوشش بسیار ' و تیغ بازي بے شمار ' و شکست و فرار معاند ہزیمت شعار ' با فتح و نصرت ' و گرانباري ساز و سامان غنیمت بمیدان چنجي رسیدہ ' بعد تیمار مجروحاں خواست ' کہ باز قلعۂ تروادي در حصار لشکر ظفر مدار کشد ' و آفت جان محصو رین گردد ' بغتۃً نواب وزارت مآب بفریب اہل فتور بحضور طلبید ' و صید از پنجۂ باز رہانید *

بیان رفتن قلعہ چنجي بدست فراسیس و بر آمدن نواب ناصر جنگ بفتور و اغوائے اہل فتور و شہید شدنش در شبخون زدن فراسیس از گولي بندوق ہمت بہادر خاں ناظم کرنول *

بمجردیکہ حضرت اعلي از میدان چنجي حسب الطلب نواب وزارت مآب مع فوج بآرکاٹ رسید ' حسین دوست خاں و فراسیس معرکہ از معرکہ آرا خالي دیدہ بر اغوائے مغویان سرعت بکار بردہ متصرف قلعہ چنجي گردیدند ' و نفس الامر پناہ مستحکم گزیدند ' نواب وزارت انتساب باستماع آں خبر حضرت اعلي را حکم نمود کہ فوج خود بمحاصرۂ چنجي فریسد ' و بحفاظت آں ضلع پردازد ' کہ کمکش از بندر پھولچري نرسد ' بداں موجب محمد ابرار خاں بخشي را با جمعیت شایستہ روانہ کرد ' و خاں مذکور کار بند حکم گردیدہ قلعۂ چنجي را نوعے در قید آورد ' کہ ازانسداد طرق اطراف رسیدن پرکاہے باہل حصار محال ' و جمعیت پھولچري و ترواديي کہ رسد مي آورد ' بسبقت تمام مزاحمت پامال جدال گشت ' قلیلے از آنہا گریختہ دست اجل خرو بار ہمراہي ' بالکلیہ از اضطرار تباہي ' بغارت دادہ ' بتروادي پیوست ' میر مظفر نام مغل توران زا از رفقائے محمد ابرار خاں دراں معرکہ داد مردي دادہ ' بقتل چہل

لازم است، که دوستي و هوا خواهي انگريز را بر خود لابد گردانيد، و مدام
لحاظ دستگيريم و وصيت والدم در نظر، و اين رويه در اولاد خود ها
ارثاً مستمر داريد، و بدان موجب هر فرد قوم انگريز را بايد، که
حفاظت دولت و عزت اولاد من تا قيام خود ها در ملک هند نصب
العين وفاداري دارد، و هر که ازين دو فرقه خلاف آن نمايد، از
سلسلهٔ خود نباشد، ازين جا رسيدم، بجادهٔ مطلب، الغرض از کار
قلعهٔ ترواديي که ممکن الافتتاح امروز فردا بود، تا دو ماه هيچ نکشود،
آخرالامر صف شکن خان بحکم نظامت پناه دکن از آرکاٹ بافوجے
براے اعانت محاصران رسيده، بيک سمت قلعه نازل گشت،
فراسيس که در مصاف چنگل پيٹهه دست آزموده بود، درين جا هم
بوقت سه پاس روز دفعتاً با جمعيت از قلعه بر آمده صف صف
شکن خان بشکست، تازه وارداں که غافل ازين، دست برد بودند،
خيل و سرخيل بے آنکه اندکے قيام نمايند، موافق عادت يکبارگي
رو بانتشار آوردند، خداوند ما با جمعيت مردانه خويش بکمک خان
هزيمت ساماں دويده، اثرے ازو نديده، معاودت فرمود، چون درين
اثنا لشکر شب محيط آفاق شد، جماعهٔ فراسيس فرصت يافته
برمورچال که از فوج خالي بود، تاخته خراب نمود، خداوند
باهوش و فرهنگ آهنگ جنگ، دران وقت تاريک و تنگ،
خلاف آئين فطرت شناخته، درميدان موضع ترکلور خيام
قيام برپا ساخته، صبحے بمجرديکه فراسيس صف رزم آراسته،
بمقابله اش، شتافت، دلاوران طرفين به نهايت شدت وحدت داد
مردي دادند، و دران روز زيرکان آئين وغا، و حمله آوران هيجا،
بمعاينه شمشير زني وعدو افگنگي جهد خاصهٔ حضرت اعلي خود
را نارسا ديده، بکمال انفعال از کار وامانده، دست بدعاے فتح و
نصرت اوکشادند، و درعين گرمي کارزار گولهٔ توپ بآن قدر نزديکي
پائے چپش گذشت که اسپ سواري بيفتاد، و پائے خاص مجروح
گشت، اگرچه پائے اوضربے نيافت، اما از گرمي گذار متصلهٔ
گوله پوست و استخوان پا از هم گداخت، و پس از التيام زخم و

رفته بود ' برائے انتظام مہام مطلوب آنہا بقسم و ایمان عہد و پیمان واثق کرده ' مراجعت نمود ' میردائم علي خاں سردار مقدمة الجيش ازاں ماجرا واقف گرديده ' ہماں شب بحضور خود بدولت حقيقت دغا انديشئي ملاعنهٔ (۱) فتنه خيز ' و افاغنهٔ فساد انگيز ' و نا كس ناحق شناس ' راجه رام داس ' وغيره چند نا سپاس ' باتفاق ہدايت محي الدين خاں ' سازش مخالفاں ' از وساطت مير سيف الله واينكه امشب افاغنه بيوفائي خواہند ساخت ' مشروحاً از ابتدا معروضداشت ' از بسكه قضا اسباب قتلش مهيا نموده بود ' بسبب اعتماد كميں گراں يعني افاغن كه خلاف ذلت ايام نواب آصف جاه دراں عهد رشد و رفاه ' يافته بودند ' غرض او محض استيلائے وہم و ہراس انگاشته پذيرانه نمود و فرمود ' كه با ايں كساں چه بد كرده ايم كه باما غدر كنند ' وبا ديگرے بگروند ' گوينده ازيں جواب لب به بست ' و سينهٔ دل از ناخن تاسف خست ' غرض ہماں شب پاسے باقي مانده فراسيس از چنجي بر آمده ' وبے منع و مزاحمت كسي قدم قدم اتواب كشاں ' و گوله زناں ' به لشكر در آمده ' نواب وزارت مآب ' شهادت اسباب ' گوش آگهي از پنبه غفلت تهي كرده ' واقف آنحال گرديد ' و ہدايت محي الدين خاں را بنابر قتل بحضور طلبيد بحيلهٔ آنكه اودراں وقت تلاوت كلام الله داشت ' راجه رام داس از سراولاں برشوت اشرفي ہا در بردنش توقف خواست ' چوں پاس زر بر جميع پاسها غالب و طمع مال فايق ہمه مطالب است ' آنها در بردنش تساہل كردند ' و كساں ديگر نيز كه يكي ہم مي آمدند بهماں لقمه زبان خود ہا مي بستند ' تا آنكه فراسيس نزديك رسيد ' نواب شهادت مآب كه باوضو بود بار ديگر تجديد وضو ' و دستار برسر نمود ' و بخلاف دستور اوقات جنگ كه زره و بكتر در برمي كرد ' فقط نيمهٔ تنگ و سفيد پوشيد ' و سلاحي بربدن راست نگرداند ' و بوقت سوار شدن در آئينه عكس روے خود ديد ' اوُرا باسم اصلي

---

(۱) جمع ملعون كي - لعنت كئے گئے لوگ *

نفر فراسیس امتحان برش تیغ بیدریغ گردانیده رتبهٔ شهادت گرفت٬ مغویان از آگهي این حال بپاس قیام قلعهٔ چنجي بر آشفته و حیلهٔ مجدد انگیخته٬ خاطر نواب را از نمایش خوف یورش جمعیت چنگل پیڈھ بردیر کنجي که بمنزله قلعه است٬ برآں آوردند٬ که فوج حضرت اعلي را با وصفیکه او ضرورت حضور فوج بدلائل واضح بعرض رسانید٬ بمقتضائے صلاح اندیشي مفسدان بمبالغهٔ بالغ موکد حفاظت کنجي گردانید٬ نا چار خداوند ما محمد ابرار خاں را از چنجي طلب داشته باہمگي فوج خاص روانهٔ کنجي ساخت٬ وخود تنها با خواص بماند٬ و چندانکه تردد کرد فوج را بسوے خویش نتوانست گرداند و فراسیس واہل مکرو تلبیس را میدان شوخي فراخ٬ و دست معاند بغارت ملک گستاخ گشت٬ نواب وزیرالممالک بحکم تقدیر که نافذ ہر کبیر وصغیر٬ و غالب بر امیر و فقیر است٬ بمصلحت ندیماں دغا تخمیر٬ درعین شدت بارش از بلدهٔ آرکاٹ برآمده٬ میدان چنجي را مضرب خیام لشکر فرمود٬ چوں باران کثرت٬ و سیلان آب شدت٬ و زمین نشیب و فراز٬ و پراگندگي چندیں برگ و ساز داشت که گروه گروه جوق جوق جدا جدا ہرکجا که زمین مرتفع و مامون از صدمهٔ سیلاب امتیاز نمود٬ فرود آمده بود٬ خداوند نعمت٬ خدیو با عقل و فطرت ماننظر بر احتیاط معروض نواب داشت٬ که از اشتداد ریزش سحاب٬ و طغیاني سیلاب٬ و اتصال مقراعدا٬ نزول ایں جا واسطهٔ دغا٬ و خلاف رائے اہل وفاست٬ مي باید که متصل قصبهٔ بیلپور که میدانش وسیع٬ و زمینش رفیع است٬ قیام رایات قرار یابد٬ که تمامي لشکر یکجا و مجتمع فرود آید٬ قبول نمود٬ و کوچ بفردایش مقرر فرمود٬ خان عالم نام حاضرالوقت نا مناسبت نهضت چهارشنبه و یمن پنجشنبه معروض داشت٬ چنانچه بداں موجب نهضت به پس فردائے آں روز قرار یافت٬ و میر سیف الله نام که پیش ازاں بوکالت مفتنان (۱) نکبت تاسیس پیش حسین دوست خاں و فراسیس٬

(۱) فتنه اٹھانے والے *

بس سر افراز را فگند بخاک
بس گریباں نمود از غم چاک *
خاک در چشم صد گلستاں کرد
سنبلستاں بسبے پریشاں کرد *
داردر ایں خود پسند باد بهشت
شمعهاے بسبے طربگہ کشت *
ہر کجا دید قامت رعنا
داد رعنائیش بہ باد فنا *
رفتہ از روزگار امن و اماں
دیدی اے دل جہان و کار جہاں *
پشہ بر پیل چیرگی بہ نمود
کاہ بنماد کوہسار ربود *
چغد آفاق را نگہباں شد
حیز تردست قتل مرداں شد *
رفت اقبال و آمدہ ادبار
گل بر افتاد و سرکشیدہ خار *
اہل عزت شدند گوشہ گزیں
ابلہاں یافتند تخت و نگیں *
(۱)
کشت در ماندۂ رغیف شریف
(۲)
چید چوں سفرہائے جیف جلیف *
صدر عظمت نصیبۂ شوم است
در چمن آشیانۂ بوم است *
بیشۂ شیر چوں شغال گرفت
از زمیں تا فلک وبال گرفت *

---

(۱) چھوٹی موٹی روٹی — ٹکیا (۲) سردار کا مزہ دار سرخ شراب انگوری جو مائل بسیاہی ہو — گھوڑے کی ایک قسم سرخ رنگ اور سیاہی مائل ہوتا ہے اس کی دم اور بسیاہ ہوتے ہیں *

خود بایں خطاب سہ بارہ مخاطب ساخت کہ اے میر احمد خدا حافظت باد، و پابرعماري نہاد، و زنانہ را نیز بر عماریہا سوار گردانیدہ، بسمتی حکم استادن داد، دراں زماں کسے از لشکریاں کہ بعضے از بےخبري یورش فراسیس و ممانعت سیلابہاے باراں، و بعضے بتغافل، و تجاہل، متفرق بودند، سوائے چند نفر با ندار، و مشعل بردار احدے گرد و پیش فیلش نبرد، و مخالف سرکش آناً فاناً اقدام مي نمود، دریں اثنا صبح صادق دمید، وصورت دو فیل سواري عبدالنبي خاں و ہمت بہادر خاں ناظم کڑپا وکرنول نمودار گردید، نواب شہادت انتساب فیل سواري خاص نزدیک آنہا رسانید، وخلاف عادت دست بسر شدن در سلام سبقت گزید، آنہا تجاہل نمودند، و ملتفت نشدند، گماں نا شناسائي بردہ، ثانیا قامت برافراختہ، و دست برداشتہ، و آواز بلند ساختہ، سلام نمود، چوں دریں مرتبہ شرم حضور خداوند آنہارا تعلیم آداب رسم قدیم داد، فرمود، کہ برما و شما کہ برادران دیني ہستیم، واجب است، کہ بر اغیار جہاد کنیم، دریں کلام ہمت بہادر خاں از سنگ گولي بندوق دستي آئینۂ سینۂ بےکینہ اش شکست، و بار مذلت ابدي و نفرین سرمدي برگردن روزگار خویش بہ بست، پریشاني حشم و خدم نمونۂ روز نشور و ویراني خزائن و تاراجي خیم معني آیۂ یَومَ یُنْفَخُ فِي الصُّور فرقت برادر از برادر، و مادر و پدر تفسیر کریمہ یفر المرءُ مِنْ اَخِیْہِ وَاُمِّہٖ وَاَبِیْہِ و ہجرت زن و مرد، و پدر از پسر اشارۂ وَصَاحِبَتِہٖ وَبَنِیْہِ بود، لمولفہ

اشک از دیدۂ جہاں بارید
آہ از جان خلق شعلہ کشید *
واے بر انقلاب چرخ زبوں
حیف از گردش زمانۂ دوں *
کہ جہا کرد بر سر آفاق
از زمانیکہ یافتہ اطلاق *

از سر تیغ دست سطوت او
سرکشاں را شکستہ شد گردن *
جمعی از خاصگان بزم وفا
بہ نہاني شدند عہد شکن *
کرد از روے مکر و عذر و دغا
سازشے با معاند پر فن *
زدہ از بہر ظلمت ادبار
شمع اقبال خویش را دامن *
بتلف کاري حقوق قدیم
باختند آبرو بچشم زدن *
در زمانیکہ ز امتلائے آب
قطرہ مي داشت درسحاب وطن
سیر خود را کشاں کشاں بردند
سوے چنبي بمحض فتنہ و فن *
خویش و بیگانہ سرزدہ پس و پیش
ابر گشتند برمہ روشن *
بر کشیدند تیغ کیں زینسان
سرا او نیزہ را سپردہ زتن *
(۱)
زیر، تغابن زمیں بجوش آمد
شد بر افلاک نالہ و شیون *
زد گریباں خلعت دولت
چاک چندیں ہزار تا دامن *
تا قیامت دگر نیاید راست
زاں ہمہ چستگی بہیچ بدن
بسیادت ازیں امام کہ او
شدہ مقتول امت دشمن *

(۱) باہم نقصان اٹھانا – گھاٹا – نقصان اور مجازاً بمعنی افسوس – یوم التغابن روز قیامت *

ماندازخر کمیت نیرنگی
با ہاڑ بر ہمسر است رو بہگي *
ملک روشن بود زتاب حسام
چہ شود گرکشید سرنہ خام *
چیست زیں نالہ حاصلت برہاں
کار خود را بہ بیں و بند زباں *

الغرض از شہادت مظلومي او قیامتے برپا گردید، و شور نوحہ از ارض تا سما رسید، نہر خون گناہش آبیاري نخل آفتے نمود، کہ ثمراتش تاحال تلخي رساں مذاق زمانیاں است، و بحر درد جانکاہش جوش طوفاني کشود، کہ سیلاب اوالي آلان آفت بنیاد دولت ہندوستان است، مرتکبان ایں عمل دیرے نگذشت، کہ ذلت پاداش کشیدند، و مشیران ایں دغل زمانۂ سپرے نگشت کہ بمکافات فاش رسیدند بمضمون ایں بیت کسے — بیت

بساں عکس آب اندر کف خود واژگوں(۱) بیند
کسے کو راست سوے سینۂ نوک سناں دارد*

تاریخ قتلش بایں عنواں یادگار دل افگاري، و شاہد جگر خواري محرر ایں دفتر و مخبر ایں خبر است، و بس — لمولفہ —

نائب شاہ ہند ناصر جنگ
پایہ دار و زارت دکہن *
از کمال شکوہ و شان و حشم
قدوۂ اہل احتشام زمن *
بسکہ سرگرم نظم عالم بود
آں نظام جہاں محیط منن(۲)
موج اجلال زد بکرناٹک
بہر تسکین اشتعال فتن *

(۱) برگشتہ الٹا — ناسپادک — منحوس (۲) جمع ہے منت کی — بمعنی احسان اور نیکی *

طاہر پسر محمد حسین خاں طاہر جاگیردار آنجا باجمعیت بسیار از قلعہ بطور استقبال بیروں رسیدہ' باوجود عذر حضرت اعلي بشدت مزاحمت' و دقت ممانعت بطریق یگانگت' بحیلۂ ضیافت' در قلعہ طلبیدہ' و خداوند ما چندانکہ زبان معذرت آراست' و عذر خواست' مزاحم گوش را بے بہرۂ سماعت ساخت' خدیو ہمہ دان مادید' کہ تعذر پیش نمي رود' و مزاحم راہ نمي دہد' بحیلہ بول از جلسہ برخاستہ و بصوبے رفتہ' غضنفر علیخاں را از ارادۂ باطلہ و اصرار مبالغہ جاگیردار خفیہ آگاہ ساختہ' تدبیر نجات خواست' خان صداقت نشاں اوٗرا مطمئن و مشغول ادائے احتیاج گردانیدہ' خود برگشتہ نزد جاگیردار آمد' و بزین پوش کہ مزاحمتاً سرراہ گسترانیدہ' مترصد کام نشستہ بود' جلیس گشتہ بزبان ہم کلامي از مغالطۂ خیال و نگاہش دفعتاً بسان تیر جستہ' دستے بکمر' وازدست دیگر نوک کٹار مسلول بشکمش رسانیدہ' اعتراض مزاحمت نمودہ' باین عبارت اوٗرا دہشت داد' کہ اگر آقایم را راہ مي دہي ونوکران خود را بعدم تحریک از جائے آنہا تاکید مي نمائي' از دست من رستہ باشي' والا بیقین داني' کہ از رسائي ہمیں کٹار' و درازي دست آزمودہ کارم' خون خود درین جاپاشي' و بعد ازاں راضي ام' بہرچہ برسر آید' و بر نگردم' از آنچہ رو نماید' خان صداقت نشاں کہ صاحب تن وتوش(۱)' و باقوت و جوش بود' در حال بنظربینندگاں چناں مي نمود' کہ بازے کنجشکے را بچنگال آوردہ و شیرے برگو سفندے پنجہ بردہ' الغرض جاگیردار ازیں بلائے ناگاہ' و آفت جانگاہ ہوش و حواس باختہ' صبر و قرار از دست دادہ' فریاد الاماں برکشید' و بر نوکران خود بتاکید اینکہ از جا نجنبند' خروشید' و بنا چاري بحضرت اعلي آوازدادہ' کہ کسے مزاحم نیست' بفضلہ پابرکاب باید گذاشت' مع الخیر بمرکز دولت باید شتافت' چنانچہ حضرت اعلي بمجردیکہ سر مزاحمت شکستہ دید' پیشتر رواں گردید' چوں بقصبۂ والگنڈہ پور منفصلۂ یک کروہے رنجنگدہ

(۱) بمعني میند — قوت — توانائي — جسم — بدن *

داشت میراث تاز نوکر خود
کشتہ شد زاں ہمہ بلا و محن *
از محرم گذشتہ پانزدہ روز
یافت حرماں ز زندگي و وطن *
بہر تاریخ ایں تالم بود،
سر حالم بعجیب فکرو محن *
دفعتاً داد ایں صدا از غیب
ہا تفم قتل شد امیر دکھن *

بیان بر آمدن حضرت اعلي ازاں مہلکہ بحفظ حافظ حقیقي و تنہا روانہ شدن بسوے نتھر نگر و متعرض گردیدن معتبر خاں طاہر جاگیر دار رنجنگڈہ (1) در اثناے راہ و بر آمدن ازاں دغا غضنفر علي خاں و رسیدن بسرحد نتھر نگر بتائید مہیمن اکبر *

پس از بعث شہادت سراسر قیامت، نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ علیہ الرحمہ پراگندگي در اشکر واقع گشت، وعزیمت ناگزیر محمد محفوظ خاں بہادر شہامت جنگ و محمد نجیب اللہ خاں بہادر وغیرہ امرا و اعیان بصوب حیدر آباد صورت بست، و حضرت اعلاے ما بکمال اخفا مع غضنفر علي خاں ویک پیادۂ رہنما ازاں مکان بطوریکہ بار معاودت متصور دیگراں شود، بسمتي برآمدہ، راست روبراہ نتھر نگر آورد، و از شدت باراں و طغیاني آب بیکراں، وناشناسي رود وراہ، و چشمہ و چاہ، و محض از شناوري اسپ قطع منازل پیش برد، چوں بدیں حال بہ تعلقہ ترنامل رسید، جماعۂ دہ و دوازدہ کس ملازمان متعینہ آنجا ہمراہ گردید، بمجرد وصول رنجنگڈہ معتبر خاں

(1) رنجنگڈہ کا دوسرا نام رنجنگڑی بھی ہے یہ مقام پر اسبلور سے گیارہ میل کے فاصلہ پر واقع ہے معتبر خان طاہر یہاں کا قلعہ دار تھا محمد علی والا جاہ اور معتبر خان کے باہمی تعلقات اچھے نہیں تھے، رنجنگڈہ پارچہ بافی میں مشہور تھا یہاں سوتی اور اونی کپڑے عمدہ پیمانہ پر تیار کئے جاتے تھے - سنہ ۱۷۵۱ع میں اس مقام پر نواب محمد علی والا جاہ اور انگریزوں کے ساتھ فرانسیسیوں اور چندا صاحب نے زبردست جنگ لڑی تھی جو جنگ والکنڈہ کے نام سے مشہور ہے - والکنڈہ پورم رنجنگڈہ کے قریب ایک قریہ ہے اسی مقام پر جنگ ہوی تھی *

فیروز جنگ فرزند اکبر نواب آصف جاه و برادر کلاں نواب نظام الدوله بهاد شهید که در حضور شاه و زارت پناه بود، متضمن تعزیت شهادت برادر و ترغیب توجه سوے دکهن روانه نمود، و از فراغ آراستگي امور مستعد جدال گشت، و بهدایت محي الدین خاں بهادر فردائے روز شهادت نواب ناصر جنگ شهید روز چهارشنبه شانزدهم محرم محترم سال یک هزار و یک صد و شصت و چهار هجري مقدس بدستیاري سرداران افاغن و راجه رامداس وغیره اعیان نمک حرام از ذات حبس برآمده، برمسند ریاست دکهن نشست، و همه لشکر و اسباب و دواب (۱) و خزائن وغیره غنایم در حفاظت خود آورده، سه روز در همان مقام قیام ورزیده، روز چهارم که شنبه و نوزدهم شهر مذکور منه الیه بود، با تمامي خیل و حشم به پهولچري رسیده، و با حسین دوست خاں و موسیو دبلکس ملاقي گردیده، مجلس سرور، با عظمت و شان نامحصور آراسته، حسین دوست خاں را بخطاب و منصب و نظامت پایاں گهاٹ، وموسیو دبلکس را بخطا ظفر جنگ، و جاگیر چنجي و ترَوادي وغیره و موسي لاس و موسیو دنیل وغیره سرداران فرنگ را از خطاب ها و مناصب و انعام خورم و مشکور گردانیده، و همت بهادر خاں را بخطاب رستم جنگ و جاگیر رائے چور و ادهوني،

و عبدالنبي خاں را بجاگیر کنجي کوته و کوتي و کورم کنده و عبدالکریم خاں را بجاگیر سرا و جانوجي مرهٹه بخطاب بهادر و مهاراج ارجن جسونت (۲) و راجه را مداس را بخطاب راجه رگهناتهه داس، و محمد حسن را بخطاب احسن الدین خاں، و عبدالرحمن را بخطاب مظفر خاں صورت معنئ کل محتالٍ فخور" بخشیده، واستعدار و استقلال حضرت

(۱) چوپائے مثل گهوڑے - گدهے - اونٹ وغیرہ جن پر سوار هوتے هیں اور بوجهه لادتے هیں (۲) محمد حسن کا دوسرا نام شیخ حسن هے یه اور اس کا بهائی رحمان دونوں سنه ۱۷۴۰ع میں فرانسیسی فوج میں جو مدراس میں تهی سپاهی کے حیثیت سے داخل هوے تهے ڈوپلے نے ان دونوں بهائیوں کو مدراس کے محاصرہ کے وقت روانه کیا تها یهاں یه دونوں بهائی ترقی کرکے فرانسیسی سپاهیوں کے جمعدار هوگئے جب یه نظام کے ملازم هوتے تو آهسته آهسته ترقی کرکے اونچے عهدوں پر مامور هوگئے *

متعلقهٔ نتهر نگر رسید ٬ رقعه بدست خاص از وصول خود بسرحد نتهر نگر بنام غضنفر علي خاں رواں گردانید ٬ اوبمعاینهٔ رقعهٔ دستخطي دست از کمر بند و نوک کذار از شکم ٬ جاگیردار یکسو کرد ٬ وگفت که اگر مرا هم که حق نوکري بجا آوردم مگذاري ٬ ضمانست من از آقایم بهیچ نوع جرحے نه بیني ٬ و در صورتیکه با من نوکر جانفشاں دغاکني ٬ از تیغ انتقامش فارغ نه نشیني جاگیردار زبان باستمالت کشاد ٬ و بگر فتن عهد عفو جسارت خود راه داد ٬ چنانچه سالما از انجا رها ٬ و فایز خدمت آقا ٬ و با تفاقش موصول قرارگاه دارالنصر نتهر نگر بسر عتے گردیده ٬ که از لشکر گاه چنجي تا آں مرکز دولت راه هفت روز دریک شب و روز طے گردانید *

بیان استعداد جنگ حضرت اعلی بسر کوبي اعدا و نوشتن عرضداشت و نامه متضمن سوانح سرگذشت نواب و زارت پناه بحضور احمد شاه پادشاه و نواب آصف الدوله سید غازالدین[(۱)] خان بهادر فیروز جنگ فرزند اکبر نواب آصف جاه برادر کلاں نواب ناصر جنگ بهادر شهید رحمته الله علیه *

حضرت اعلي بعد وصول نتهر نگر و پرداخت اسباب و آرایش لشکر ٬ عبدالوهاب خاں بهادر نصرت جنگ برادر خورد را از صوبهٔ نیلور و محمد ابرار خاں را از ضلع کنجي طلبید ٬ و عرضداشت بحضور احمد شاه پادشاه مشعر رو داد کرناتک پایاں گهات و نامه بنام نواب وزارت انتساب آصف الدوله سید غازي الدین خاں بهادر

(۱) نواب غازالدین خان فیروز جنگ نظام الملک آصف جاه کے بڑے بیٹے تھے سنة ۱۷۳۹ع میں محمد شاه نے انهیں امیرالامرا کا منصب عطا کیا دسمبر سنه ۱۷۵۰ع میں جب ناصر جنگ کے شهید هوجا نیکی خبر دهلی پهنچی تو جنوری سنة ۱۷۵۱ع میں شهنشاه هند محمد شاه نے غازالدین خان کو نظام الملک کا خطاب دیا اور دکن کا صوبه دار بنا کر روانه کیا لیکن غازالدین خان کا راسته هی میں اورنگ آباد کے قریب انتقال هوگیا غازالدین خان کے انتقال کے بعد ان کے بیٹے شهاب الدین کو عمدة الامرا کا عهدة اور عماد الملک کا خطاب دیا گیا *

روان گردید، و بسبب و قفۂ افغاناں کہ در سیر بندر و دریا وغیرہ نوادرات متوجہ بودند، تاوصول وعبور رود آرکاٹ قصر منازل از ضروریات راہ گردانید، چوں از طرز و آئین عیارگي چند امرائے لشکر، و افاغنہ، خصوص ہمت بہادر خاں کہ باطن زعم باطل نظامت دکھن مي داشتند، مطمئن از حفظ خود نبود، و کمین داري تدارک خودسري آنہا مي نمود، چنانچہ با ایں تیاري مادۂ فساد مرکوزۂ طرفین، ہر دو لشکر مختلف الباطن و مفترق الظاہر کہ پس و پیش یکدیگر مي رفتند، بسرحد داامل چرو پیوستند، مردم سپاہ مغل، دستے کہ بتاراجي ملک افاغنہ کشادند، با وصف منع ہدایت محي الدین خاں باز ننہادند، افغاناں بمقتضائے غلط اندیشي ہا، وقوع آں خسارہ از ایمائے میر لشکر دانستہ بادۂ عناد را از جوش فساد مکرر در آتشہ نمودند، و بتاثیر بدمستي بہ فکر افتادن در چاہ سزائے اعمال کہ سر راہ حال کندیدند بودند، و دراں روا رو راہ روزے یک گردون و دوشتر پر بار مظفر خاں علاقہ دار فوج فراسیس، بغارت بردند، و وقت درخواست مالک مال تجاہل و انکار در پیش آوردند از آنجا کہ ہنگام از نیام بر آمدن تیغ انتقام رسید، چندانکہ عبدالنبي خاں تردد انطفائے آں شعلہ از آب قبول از عوضش بجا آورد، مظفر خاں نہ پسندید، و شمشیر پرخاش کشید، و جماعہ افغاناں نیز بخروش تمام جوشید، و فوج فراسیس و ہدایت محي الدین خاں صف آرا، و مظفر خاں سرگرم دلیریہا، و عبدالکریم خاں افغان بمکافات خطا، تلف تردمتي اہل وفا، و میر سیف اللّٰہ تجربہ کار پیام دغا، در سوال و جواب صلح ایں ماجرا، از دست پر دلال لشکر نواب شہادت انتما، بے نشان آفت سزا گردید و ہمت بہادر خاں (۱) کہ مظلمہ قتل نواب مظلوم برگردن خویش داشت مجدداً بارخون ہدایت محي الدین خاں برداشت، و از تدبیر صایبۂ نواب نظام علي خاں، پسر چہارم نواب آصف جاہ ماخوذ

---

(۱) ہمت بہادر خاں نواب ناصر جنگ کا قاتل ہے سنہ ۱۱۷۳ھ میں وہ اپنے باپ الف خاں کی جگہ کرنول کا ناظم مقرر ہوا *

اعلي شنيده از طوالت سررشته خرخشه انديشيده، به تجويز و مشورت موسيو دبلكس نامهٔ موافقت بنام حضرت اعلي با عهد و ضمانت نام هائے موسيو دبلكس و جانوجي مرهته روانه ساخت، خداوند ما اجوبهٔ خطوط هريك بمضمون مناسب، و جواب نامهٔ هدايت محي الدين خاں بايں عنوان نگاشت كه اگرچه اطاعت ناظم كرناتك باريئس دكهن لابد، اما لحاظ بر آنكه تصرف شما بر نظامت دكن از تغلب و بدراهي است، و اختيار من بر رياست كرناتك ارثاً از حكم شاهي، بدون صدور احكام ظل سبحاني اعتماد نظامت شما، و اطاعت من از محالات است، و با ايں حيثيت تفويض نظامت آركات به حسين دوست خاں و دادن جاگير بسا تعلقات بفراسيس از تعجبات، و باليقين منشاء بسا تعرض و قباحات، و جواب خطا دبلكس مشتمل بر نفريں عهد شكني، و بد سر انجامي، و آگهي تدارك بد انجامي، و بے اعتمادي ضمانت، و بے اعتباري كفالت، بدرج مضمون عهد نامه اش كه در زمان جنگ ديونام پٹن بعدم ارتكاب فسادات گرفته بود، ارقام فرمود، و بجانو جي مرهته نيز آنچه مناسب دانست تسطير نمود *

بيان روانه شدن هدايت محي الدين خاں بهادر بسوے دكهن و كشته شدن او با ديگر قاتلان نواب ناصر جنگ در اثناے راه و نشستن نواب صلابت جنگ بهادر فرزند سيوم نواب آصف جاه برمسند (۱) رياست دكهن *

هدايت محي الدين خاں بهادر بعد انتظام همگي مهام و تقسيم اموال مغروت و انعام، و عطاے مناصب و خطابات، و تفويض جاگيرات، و آرايش جشن نشاط بے شمار، مع انبوه قريب دو لك سوار، و تمامي حشمت و شوكت قديم و جديد، موسيو دبلكس سردار فراسيس را با جمعيت او برفاقت چيده و از بندر پهولچري بصوب دكهن

(۱) آصف جاه كے تيسرے فرزند هيں سنه ۱۱۶۴ تا سنه ۱۱۷۵ انهوں نے حكومت كي *

مخاطب بعالم علي خاں را با جمعیت شایسته بنابر ضبطي اتصالئے نتھرنگر وغیرہ روانه ساخت' تا آنکه او بعجلت عجیل و منازل طویل سبقت وصول اضلاع مذکور بکار برد' و ملک ترناویلي و مدہرہ وغیرہ باختیار و پالیگاران آں نواح را تا توندمان و زمین دار تجاور بانقیاد آورد' حسین دوست خاں باشصت ہزار کس از سوار و پیادہ' و یحي خاں و ذکریا خاں سرداران فوج خاصه' و دو ہزار فرنگي' و دہ ہزار زنگي و دہ ہزار بار' و یک صد ضرب توب' آتش بار فراسیس بسر داري موسي لاس در سال یک ہزار و یک صد و شصت و چہار از ہجرت مقدس و ماہ جمادي الاول از آرکاٹ خروج' و از راہ چٹ پیٹ و تمري دیولور در ترنامل نزول نمودہ' بحضرت اعلي نگاشت *

نامه حسین دوست خاں بحضرت اعلی *

بمیامن توفیق کارساز و معاضدت تائید خداوند بے نیاز' گیرو دار ملک آرکاٹ بعنوان اختیار سابق بلا شرکت غیر بذات من انتظام پذیرفته و اشکال دعواے دیگراں از نمود صورت حق من بحجاب بطلان نهفته' از تیغ خوں ریزم آنچه برسر خدیو دکهن رسیدہ' مشتهر روزگار است' و از آہنگ ستیزم ہرچه با نواب سراج الدوله بهادر والد شما پیش آمدہ' عبرت دیدۂ اولو الابصار بادستگاہ اطلاق نظامت و اقتدار کامل ریاست من' حکومت معینه یک قلعه نتھرنگر و جمعیت مردم معدودہ ما حضر علاقۂ شما' ہمسري را نشاید' اگر عافیت مطلوب باشد' گذاشت قلعه بعمل آید' تا بهیچ نوع مزاحمتے بحال شمانرسد' وخار فکرے دامنگیر ارادۂ خاطر مصفا نگردد' ورنه به بینند که سیلاب تیغ چه طوفان مي انگیزد' و برق حمله ام بر خرمن نتھرنگر چه مي ریزد' زیادہ انتظار جواب است' ایں نامه اش وقتے رسید' که از استیلائے بیماري مزاج خاص' و یاس حکمائے حذاقت اختصاص' تخلل عظیم در قوائے دولت ساري' و از عارضۂ تسلط عالم علي خاں

قصاص خون دو خداوند دولت، و سرش بر نیزه انگشت نماي رسوائي و مذلت، و شکمش چاک و مملو از نجاسات و خس و خاشاک، و وقوع این رنگ، بعد قتل نواب ناصرجنگ در عرصه دو ماه و یک روز، عبرت دیدهٔ اہل بصیرت و فرہنگ، شد، طرفه تر آنکه بقدیم شهر ربیع الاول سال یک ہزار و یک صد و شصت و چهار ہجري تاریخ دفن لاش او، در اورنگ‌آباد، و قتل قاتلانش مطابق افتاد، یعني آں شهید پاک تا تلافي خون خویش تن بخاک نداد القصه راجه رامداس و دیگر سرداران لشکر براے نظامت دکهن، نواب صلابت جنگ بهادر پسر سیوم نواب آصف جاه را بر مسند ریاست نشانده پیشتر روان گشته، اثناے راه بر کڑپه دست غارت کشادند، چون عبدالمجید خان برادر کلان عبدالنبي خان جاگیردار آنجا بگذارش سه ۳ لک روپیه از میر لشکر امان خواست، از انجا دست باز داشته، بکرنول ریخته، آب و تاب آبادي آن بگرد تاراجي انجا شدند، وزن و بچه ہاے ہمت بهادر خان اسیر ساختند، و فایز حیدرآباد شدند، و اعتبار فراسیس روز افزون گردید، و در تمامي ملک دکهن آتش شکوہش اشتعال کشید *

داستان لشکر کشیدن حسین دوست خان بر تنهرنگر عرف ترچناپلي بعزم مقابله حضرت اعلي و دیگر حقایق متعلقهٔ آن *

حسین دوست خان از جانب ہدایت محي الدین خان، نظامت ناپائدار کرناتک یافته، خود را بے مانع و مزاحم پنداشته و سر تکبر بآسمان برداشته، با فوج خویش و فراسیس از بندر پهولچري بآرکات رسیده، و بتالیف و استمالت قوم و عشیرت خود و زمینداران وغیره ضابط ملک گردیده، و دریں اثنا استماع بیماري حضرت اعلي تصرف ملک کرناتک را ذریعه بدیعه فهمیده عالم خان (۱)

(۱) عالم علی خان ابتدا میں چندا صاحب اور تنجاور کے راجه کی فوج میں ایک سپاهی کی حیثیت سے ملازم تها کچهه دنوں بعد وه مدهورا چلا آیا اور عبدالاحمد خان سے لڑکر تنجاور کا قلعه اپنے قبضے میں لے لیا سنه ۱۷۵۱ع میں اس نے مدهرا میں زبردست قوت حاصل کرلی اور آهسته آهسته چندا صاحب کی حمایت شروع کردی ـ عالم علی نے قلعه تنجاور کی مدافعت کے لئے کیپٹن کوپ اور نواب محمد علی والاجاه کے بهائی عبدالوهاب خان کے ساتهه زبردست جنگ کی سنه ۱۹۷۵ع میں وه چندہ صاحب کے ساتهه شریک هوکر ترچناپلی چلا آیا اور جنگ میں مارا گیا *

يخرج الحي من الميت از زبانها جوشيد' هر گاهكه حكيم كرت
ثالث قطرهٔ چند دركام كرد' زبان خاص صدائے دلنوازي برآورد'
كه پهلويم گردانند چون عمل بر حكم بجا آوردند' بعد از لحظهٔ
خطاب فرمود كه حال حسين دوست خان چيست و او كجا است'
جواب دادند' كه نتيجهٔ تجويزے كه قرارداده ايم' منحصر
بر صحت و الاست فكر نبايد ساخت' و خاطر مطمئن بايد داشت'
هرگاهكه باز همان ارشاد سابق' سامعه نواز گرديد' اتفاق بشاشت هوا
خواهان بعرض رسانيد' كه بافراط حربه و احتشام' و شان و شوكت
تمام' بدر نامل رسيده' نامهٔ بنام نامي نگاشت' چون حال والا
اقتضائے استماع مضمون و ارقام جواب نداشت' بصلاح يكديگر مناسب
وقت جرأت پر داز جوابش شديم' و غيرازان مصلحت نديديم'
چنانچه نوشتهٔ ما مقبول و موثر طبعش گرديده' و عهدنامه اش بر
طبق خواهش اوليائے دولت همين دم بصحابت دو شتر سوار رسيده
بفضله بمجرد صحت مزاج خاص روانگي ما' همراه ركاب خداوندي
بصوب دكهن يا شاهجهان آباد مي سزد' و مزاحمت خارے بدامن
عزيمت ما' امكان ندارد' خود' بدولت اظهار آنها سماعت نمود' قدرے
(۱)
آش طلب فرمود' و چند قاشق نوشيد' و مزاج را في الجمله باعتدال
سنجيد' و بتاكيد همت' و دستياري حاضرين از سرو بالين عهد
اتفاق عارضي بشكست' و بتائيد غيرت و مددگاري تكيه ها' و فراهمي
حواس و اعضاء راست نشست' و خط و عهدنامهٔ حسين دوست خان
و جواب مرقومهٔ خوانين مذكوره' بحضور طلبيد' و ديد و شنيد' و
چگونگي ملك نتهرنگر و فوج سركار' پرسيد' و تصرف عالم علي خان
(۲)
برتمامي ملك' و نماندن يك وجب زمين در اختيار سركار'
سوائے قلعه' و انحراف' تمامي پاليگاران' و برطرفي دو حصه از فوج
خاصه دريافته' وساعتے با انديشه ساخته' جواب نامهٔ حسين دوست
خان كه د‍ر عالم بحران اشتداد مرض رسيده بود' بايں مضمون
(۳)
مرتسم نمود *

---

(۱) چمچه * (۲) بالشت‌ها * (۳) نقش كرنے والا *

و زوال قوت مستعار ادويۀ افواج کمکے' و کسر صحت ذاتي فوج خاصہ' حکم ضعف صريح' در سلامتي اعضائے مملکت جاري کرديہ يعني از تسلط مخالف پاليگاران فرمان پذير' با لکليہ ترک رفاقت گرفتند' و از فوج خاصہ دو حصہ بر طرفي گزيدہ بمعاند پيوستند و بيماري خود بدولت علاوہ آں گشت' و نزول مدارج قوت اضافہ بر آں' لہذا حذاقت شعاران حکمت عملي' و کاربنداني معاملات املي' مثل عبدالوہاب خاں بہادر و سيد علي خاں و خيرالدين خاں و حسين محمد خاں و غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں و سيد ناصر علي خاں و سيد مخدوم علي خاں وغيرہ نظر بر نزاکت اوقات زمانۀ بے وفا' و بيماري و بے طاقتي گفت و شنود آقا' و رسيدن خصم پر دغا با آنہمہ ہيبت و شوکت بے انتہا' و مختار گرديدن فراسيس از بندر پھولچري تالب نربدا' و عدم اميد اعانتے از ہيچ جا' تجويز و ترکيب نسخۀ مصالحت را' علاج سقم مزاج مملکت انديشيدند' و جواب نامۀ موصولہ بہ پذيرائے ملتمساتش و درخواست امان و عدم مزاحمت خاص' و ملازماتش' نوشتند و بمہر خاص مرسل کردند' حسين دوست خاں از مضمون آں مطلع گشتہ' جوابيکہ بطريق عہد نامہ بمضمون آنکہ ہر جا کہ خواہند' بے انديشہ تعارض بروند' خاطر خواہ شاں مرقوم' و از مہرونشان مرتب و مرسل گردانيد' در زمانے .وصول گرديد' کہ خوانين مذکورہ از زندگي خداوند مايوس گرديدہ' گرد پلنگش از گريہ و زاري حلقۀ ماتم داشتند' و جہت تشخيص تنفس آئينہ پيش بيني او گذاشتند' و حکيم سکندر معالج بسبب آنکہ خود بدولت از چند روز چيزے نخوردہ و ننوشيدہ بود چند قطرہ آش جو باچند قطرۀ عرق نو تيار ادويہ از پنبہ در دہان مبارک چکانيد' چو بعد يک لحظہ چشم کشود' باز از ہمہ آش و عرق قدرے درکامش نمود' و ازاں في الجملہ افاقہ (۱) ديد' و بحران بے خودي حاضرين اميد بر ياس مثل طبيعت بر مرض غالب گردانيد' و نوائے تہنيت و شکرحي لا يموت باقرار صفت

(۱) تپ کی بيماری ميں جو مزاج ميں ايلک سخت. تغير ہوتا ہے *

اولیاے دولت و اعیان مشورت چندانکه بعرض حقیقت کار و بے سامانی بیکار و فقدان حکومت خویش بیرونی حصار و قدرت دشمن قوی لشکر با اقتدار و تصرف اعدا از نربداتا سرحد ملیسوار تجویز مصلحت و تحذیر مخاصمت دادند و دریں امر دلایل صریح و براہین وضیح آوردند فرمود که اگرچه بحسب اسباب ظاہر اظہار شما از راه حزم و احتیاط ورفع پر خاش و نزاع را آرایش بساط است لیکن ملکے که ملک الملوک جل شانه از روئے ازت بمن بخشیده و پادشاه ہند بتعہد چنیں امر خطیر مرا برگزیده باشد شرم می آید و حیا دامن می گیرد که دیده و دانسته بغیر گذارم می خواہم که تا مقدور دست از ملک بر ندارم و اگر دریں کار برنیایم و جہاں را دریں مجهله گذارم گوئے ماموری برده باشم امثال ایں گفتگو برزبان راند و ایں ابیات تیمور نامه (۱) بخواند *

نظم تیمور نامه *

که اے ہوشمندان صافی نہاد
سہل است ناموس دادن بباد *
بترسم گراکنوں زسر باختن
دگر کے توانم سرا فراختن *
اگر من بخواہم برات اماں
برآرند نامم زنام اوٌرراں *
چو خواہم زتیرش اماں خواستن
چه کار آیدم ترکش آراستن *

روز دویمش بسواری پالکی اطراف قلعه گردید و ذخایر سب و باروت ، آلات و ادوات و لوازماتش بنگرید و احکامیکه لازم

(۱) تیمور نامه مولانا ہاتفی کی ایک منظوم تاریخ ہے جس کو انہوں نے خراسان میں لکھا تھا - ہاتفی رشته میں ملا جامی کے بھنجے ہوتے ہیں - تیمور نامه لکھنے سے قبل جامی نے ہاتفی کی شاعرانه استعداد کو آزمانے کیلئے ان سے یه فرمایش کی تھی که وہ فردوسی کی اس نظم کے مقابله میں ایک نظم لکھے جو سلطان محمود غزنوی کی ہجو میں لکھی گئی تھی - حسب فرمایش ہاتفی نے اسی طرز پر ایک ہجو یه نظم لکھی جسکو جامی نے بہت پسند کیا تاریخ تیمور نامه تقریباً ساڑھے چار ہزار اشعار پر مشتمل ہے جو سکندر نامه کا مقابله کرتی ہے ہاتفی کو اس بات کا فخر تھا که ان کی یه نظم قصه اور کہانیوں پر نہیں بلکه صحیح تاریخی بنیادوں پر لکھی گئی ہے ہاتفی نے اپنے خال ملا جامی کا تتبع کرتے ہوے ہفت آہنگ یعنی شیریں و خسرو لیلی مجنوں وغیرہ سات مثنویاں ترتیب دی ہیں سنه ۹۲۷ھ میں ان کا انتقال ہوا *

جواب از طرف حضرت اعلي *

شکر حمایت فیاضی که نوع انسان را بدستگاه عقل رسا بر سایر ذي حیات فضل و منزلت داده ' و بمقتضائے حکمت بالغهٔ خود ' جهت اصلاح مهمات کائنات بر سر او تاج خلافت نهاده ' هرگاهکه از فضل بے زوالش استقلال ریاست موروثي ' بلا مشارکت و مزاحمت احدے دارم ' یعني بسند علی الدوام پادشاه هند و ناظم دکهن نظامت این ملک ارثا ملک و تمغائے خویش مي شمارم ' ازدعیهٔ باطلهٔ شما که محض تغلب و عین تقلب است ' چه وسواس ' و از تودهٔ باروت فراسیس که تکیه گاه فراموشان حمایت الهي ' و از یک اخگر قهر غیبي مستوجب خرابي و تباهي است ' چه بیم و هراس قلعه نتهرنگر پیشتر چرا بدست رگهوجي سپردید ' و الحال آنراکه بقوت طالع خود ' بدست آورده ام ' بصلاح و مشورت کدام مصلحت دشمن مي خواهید نمي دانید ' که کنگره هائے این حصار ' صف استاده گان اهتمام خبرداري است ' و اطراف این دیوار ' میدان امتحان تیغ گذاري ' معهذا باسر بازان بشمشیر گردن نهادن است ' ومقابله با راست روان ' سینه به تیرداد ن ' حسرت میراث غیر سرمایه ندامت است ' و خواهش امر محال دوري از سلامت ' قدم به تامل گذارند که درین راه چاه درپیش است ' و طمع عسل نسازند ' که خطر نیش از حدبیش ' دویدن درین عرصهٔ جان گداز ' گذشتن از آبرو است ' و اعتماد فراسیس درین دریائے بے کنار ' بسان دستگیري کدو ' اگر عاقبت مي خواهند ' از پیش قدمي پسپا شوند ' و از تقاضائے خطهٔ خدا داد من باز آیند ' وگرنه معرکه مرد آزمائي فراخ است ' و دست مردانه ام درهدم عدو گستاخ ' زیاده چه اطناب یابد ' چوں بدین گونه ارتسام و انسجام (۱) یافت بمهرونشان خاص مزین و مرتب ساخت بحضور خود تفویض و تحویل سهاي شتر سواران مسطور ' و آنهارا بالغام صد صد روپیه ویک یک چادر بانات مباهي مشکور نموده سلام و پیام لساني انیکه سابق جواب نامه موصوله وقت اشتداد بیماریم کار پردازان دولت بے اطلاعم نگاشته بودند ' و الحال که بافضال شاخي بے همال صحت حاصل حال ماست استعداد جدال و انتظار آمدن شماست برزبان آنهاگي شده و عهد نامهٔ نوشته خان مذکور واپس داده راهي گردانید '

(۱) بهنا — روان هونا *

فرمود ' که نمي دانيد ' پس پشت اين صف غيرت تمامئي ولايت انگريز استاده است ' و در طلسم اين نقش گنج بيکران نهاده ' حسين دوست خان جواب نامهٔ خود که صحابت شتر سواران از صوب روانه شده ' بود خوانده مثل مار در خود پيچيشي نمود ' و از رسانندگان جواب نامه تفقدمه تمام حقيقت صحت حضرت اعلي پرسيد " و مفصلا کيفيت استقامت و پيام زباني شنيد ' و بر آتش حسد طپيد ' و از ترناملي بصوب نتهر نگر روان گرديد *

بيان صدور فرمان احمد شاه بادشاه و نامهٔ نواب آصف الدوله غازي الدين خان بهادر فيروز جنگ در جواب بنام حضرت اعلي متضمن عطاے خطاب ملکي وا فزائش مناصب و استقلال نظامت ملک کرناتک و اضافهٔ نيابت ناظم دکهن مع حکم نامهٔ سلطاني بنام زميداران پايان گهات و بالاے گهات براے اعانت و اطاعت حضرت اعلی *

چون حضرت اعلاے ما پيشتر ازين عرضداشت بحضور شاه و نامه بنواب وزارت پناه آصف الدوله غازي الدين خان بهادر فيروز جنگ بر طبق ارقام صدر ارسال داشته بود ' پس از وصولي آن و وضوح کيفيت کرناتک پايان گهات و سر گذشت نواب ناصر جنگ شهيد ' از پيشگاه شاهي ' نظامت صوبجات دکهن ' بنواب آصف الدوله مفوض ' و فرمان تحسين عنوان باضافه منصب و خطاب ' و استقلال رياست ملک کرناتک پايان گهات ' نيابت نائب دکهن ' بنام حضرت اعلي که شرحش از عبارت موضوح مي شود ' مع دستور العمل موسوم همگي زميداران و ضلعداران و قلعداران پايان گهات و بالاے گهات بدنبر امداد و اعانت و اطاعت حضرت اعلي معرفت ناظم مجدد يعني نواب آصف الدوله بهادر بانامهٔ اومصحوب دوشتر سوار از شاه جهان آباد ' مرسل و بسبب انسداد راه آرکات از راه ملک ميسور در نتهر نگر صادر گشت ' حضرت اعلي بآرايش دربار ' و تاکيد زينت شهر و بازار از کمال ادب و اکرام ' و ترتيب اسباب (۱) ' تزک و احتشام ' فرمان شاهي ' مايهٔ دست انتظار ' و مدعاے استقلال عزت و اقتدار گردانيد '

(۱) سامان - آرايش - لشکر اور دربار کا انتظام *

آراستگی اسباب مسطور بود نافذ گردانیده، و مراجعت بدیوان خانه
و رساله داران فوج را بحضور خوانده علی العموم تاکید فرمود، که
کسیکه مائل رفتن باشد، بلا اندیشه و مزاحمت برود، و هر که راغب
ماندن است، بقسم کلام مجید بماند، بایں اقرار که تا انصرام ایں
کار سراز انقیاد نه پیچد، چنانچه رفتنی رفت و ماندنی بهمان میثاق
قایم گشت، بعد انضباط ایں مراتب عبدالهادی نام را پیش گورنر
دیونام پٹن که دراں آوان بکپتان دیو نام پٹن اشتهار داشت
بانامه اثبات حقوق سابقه خویش و استعانت دفع بداندیش روانه
ساخت، ربز بانش گماشت، که مخالفت فراسیس بامن وجهے
نداشت، چوں در زمان سابق اعانت کمپنی ایست انڈیا کما حقه
ساختم، و بندر دیونام پٹن از تصرف فراسیس بامخالفانم اتفاق
ورزیده، وپدرم از همان مجهله جام شهادت نوشیده، و قتیکه نواب
ناصر جنگ شهید حسب اغوائے نمک حرامان جماعهٔ انگریز را که
برفاقت من بر محاصرهٔ ترواډي بود، روانهٔ دیونام پٹن نمود، و عبدالنبي
خاں و همت بهادر خاں سرداران نامي کڑپا و کرنول را جهت استیصال
بنادر و اخراج تمامي تجار فرنگ از حدود کرناٹک مامور فرمود،
من بحسب وصیت والد شهید نظر باعانت کمپنی انگریز و ضرورت
آنکه قیام ایں قوم دریں ملک باشد، و کسي مزاحم حال اونگردد
از ترواډي بآرکاٹ رفته راجه را مداس بخشي فوج را مبلغ خطیر داده،
وبانواب ناصر جنگ هم بآئیں مناسب ظاهر ساخته، افواج متعدده
تسخیر بنادر باز داشتم، اگرچه در وقت پدرم از عدم استعداد
فوج و اسبابش واتفاق اعانتے از کمپنی نشد، امااالحال که همان
معامله بامن رونماست، حق شناساں را باید که دریں اوقات کمک
سازند، و خرچ فوج وغیره لوازماتش ذمهٔ من شناشند، کپتان
دیونام پٹن با قدام ایں معني پرداخت، چنانچه جمعیت قلیله
از جانب او به نتهرنگر رسیده، بیرون قلعه سمت باب جنوبي طرح
نزول انداخت، از اهل مجلس بد ریاقت حیثیت جمعیت اعانتي انگریز
که عبارت از چهل سولداد یک سردار باشد به تشبیه ممانعت طوفان
دریا از خسے، تمثیل مزاحمت طغیان هوا از مگسے، بعضے خندیدند،
و بعضے چیں برجبیں چیدند، خداوند همه داں، و خدیو با عقل و تواں،

نمک حراماں، و شرور خیره سراں، وپا از اندازه بیروں نهادن تاجران فرنگ، و چیره دستي فراسیسان غوله دنگ، بحر غضب سلطاني در جوش، و طوفان قهر خسرواني در خروش آمده، از حضور لامع النور اقدس اعلي برائے تنظیم و تنسیق صوبجات دکهن، و تنبیه و تادیب مفسدان پرفتن، و گوشمالي خیره سراں، و قلع و قمع بنیاد فساد باغیان یار وفادار خجسته کردار بے ریو رنگ، آصف الدوله غازالدین خاں بهادر فیروز جنگ، را مامور و مرخص فرمودیم، که بداں حدود رسیده اعانتے که واجب و لازم مهمات آں فدوي خاص باشد، بحضور رساند، و بجمیع ضلع داراں و کار بنداں ممالک محروسهٔ هندوستان نصارت نشان حکم اقدس ارفع بارقهٔ نفاذ یافتهٔ، که تاجران فرنگ را از حدود خود ها بدر سازند، خصوص فراسیس را که مادهٔ فساد و مایهٔ عناداست هرجا که یا بند، مثل خاروخا شاک از گلشن برآرند، باید که آں شهامت مرتبت نیز همت بر عمل ایں تاکید مصروف داشته در اخراج فراسیس از خطهٔ کرناتک جهد وافي نمایند، و تمامي زمینداران وطر فداران خاص و عام آں ضلع حکم محکم صادر فرموده ایم، که بر همه باطاعت و اعانت آں خاص الخاص کمر سعي بربندند، و ایں معني را موجب اعتبار و قیام خویش دانند، آفرین برآں سزاوار تحسین، که پاس عنایات ما در نظر داشته سررشته استقلال در هجوم متمرداں، و خیره سراں از دست نگذاشته، تحفظ قلعه و حراست ملک مفوضه، چنانچه باید بعمل آوردند، در جلدوے آں همه ترددات نمایاں، دریں اوان میمنت آغاز سعادت عنوان، آں فدوي خاص را بعطائے منصب هفت هزاري ذات، و هفت هزار سوار دو اسپه، و خلعت هفت پارچه مکلّل ملبوس خاص، و جیغه و سر پیچ مرصّع باسلسلهٔ مروارید، و خطاب عمدة الملک و سواري ریاست علي الدوام مفوضهٔ سابقهٔ کرناتک پایاں گهاٹ، از عهدهٔ رفیع نیابت نظامت دکهن، سرفراز و سر بلند فرمودیم، باید که شکر و سپاس ایں مواهب بے قیاس بجا آورده، سرگرم تقدیم دولت خواهي باشند، و حراست ملک کرناتک کما ینبغي

و بحکم بار عام گوہر مضامین آبدارش در سلک سماعت ہر کدام کشید، و بحصول ایں ماحول کوس شادیانۂ تہنیت نواخت، و دستورالعمل باصلائے پایاں نگهات و بالائے گهات مرسل ساخت چنانچہ ہمہ ہا از ادراک مضمونش مجدداً رجوع آوردند، و با جمعیت خود ہا اطاعت او چنانکہ باید بکار بردند *

شرح فرمان احمد شاه بادشاه *

امارت و ایالت مرتبت، شوکت و شهامت منزلت، سرخیل دلاوران معرکہ رزم، سر دفتر مبارزان عزم، عرصۂ دانائے رموز سلطنت و شهریاری واقف اسرار خلافت و نامداري، فرازندهٔ لوائے شوکت و حشمت طرازنده(۱) بساط ابهت(۲) و عظمت، اعتماد سلطنت و کشور کشائي، فص(۳) خاتم ہمت و فرماں روائي، جوہر صمصام یکرنگي و وفا، رونق محفل صفوت و صفا، قدوۂ خوانین بلند مکان، عمدۂ امرائے عظیم الشان، برگزیدۂ یکرنگان حق گذار، استظهار مجاہدان دیندار، شیر بیشۂ روز جنگ، منهدم ساز کفار شقاوت آہنگ، امیر صائب تدبیر مملکت مدار، مشیر روشن ضمیر عالي مقدار، ظفر انگیز نصرت شعار، رنگ آمیز نقوش عزت و وقار، فدوي خاص با اختصاص و امتیاز، لایق العنایت والا عزاز، عمدة الملک سراج الدولہ محمد علی انورالدین خاں بہادر دلاور جنگ، بعنایت پادشاہانہ و نوازش خسروانہ معزز و مباہي بوده، بداند، کہ دریں ایام ملالت انجام عرضداشت آں فدوي خاص از نظر ہماں ما بدولت و اقبال گذشت، و دریافت جاں سپاري یار وفادار باقر ہنگ، نظام الدولہ میر احمد خاں بہادر ناصر جنگ، موجب تاسف گشت، خدایش بیامرزد، و بر جهت خویش جاں ہند، کہ برکار والي نعمت جاں نثاري ساخت و بتقدیم شیوۂ وفاداري قسمیکہ شاید، پرداخت، از وضوح فساد مفسداں، و متمردي متمرداں، و ظهور فتنہ مفتناں، و حق فراموشي

---

(۱) نقش و نگار کرنے والا (۲) بزرگی - رونق - شکوہ (۳) نگینہ جو انگوٹھی وغیرہ پر جڑتے ہیں - اور بکسر اول اور بضم اول بھی آیا ہے *

عطیۂ کبري ' در فرمان واجب الامتثال حضور فضل ذوالجلال ' بادیگر عطیات خطاب و منصب وخلعت و استقلال حراست ملک کرناٹک ' وغیرہ نوازشات مناسبہ مبرہن است ' یقین است کہ برطبق حکم بارگاہ خلافت از تقدیم نشاط مراتب مبذولۂ مجدد ' وگذارش سپاس واحد احد ' در تصفیہ خس و خاشاک فراسیس وغیرہ جمہور حسد دمیدۂ باغستان ملک کرناٹک خواہند پرداخت ' و تارسیدن این جانب از انتظام امور دکہن مسرور سعي بلیغ خواہند ساخت ' انشاء الله تعالي بعد دستداد اتصال بتجویز و صلاح یکدیگر ہمہ نظم و نسق مہام کرناٹک و دکہن خاطر خواہ احبابرصۂ شہود خواہد شتافت ' بفضلہ من کل الوجوہ تکیہ بتو جہات روز افزوں شاہي اطمینان کلي باید داشت *

بیان روانہ شدن فوج سرکار بہ پیش بندي راہ ادبار حسین دوست خاں بسر کردگي عبدالوہاب خاں برادر نامدار و روداد مصاف ہر دو لشکر بدامان کوہ رنجہنگڈہ و ہزیمت یافتن بد خواہ بسوے قلعہ رنجہنگڈہ و بد عہدي قلعدار آنجا *

حضرت اعلي پس از صدور فرمان شاہي ' و وصول نامہ آصف الدولہ ناظم مجدد دکہن ' و رجوع آوردن ضلعداران ملک ' بلا انتظار رسیدن کمک آنہا ' بمجرد استماع آمد آمد حسین دوست خاں با تقتضائے نمود شجاعت ذاتي ' و ظہور جلادت طبعي ' بمحض ہمت و فطرت والا ' و مصلحت اعیان صواب نما ' فوجیکہ عبارت از یک ہزار و دو صد سوار و دو ہزار پیادۂ برقند از خاص ' وچہار ہزار پیادۂ تو ندمان متعلقۂ قلعہ نتہرنگر ' جملگي شش ہفت ہزار کس از سوار و پیادہ باشد باپانصد فرنگي انگریز کہ از دیونام پٹن ما وراے کمک رسیدۂ سابق ' ہمراہ مسترجنجي دفع ثاني آمدہ بودند ' بسرداري عبدالوہاب خاں بہادر شکوہ الملک و مستر مذکور جہت مدارہ خصم پیشتر فرستاد ' چنانچہ تارنجہنگڈہ رسیدہ ' حسب التماس

نمایند، و تا رسیدن ناظم از خطهٔ دکهن باخبر باشند، و نگذارند، که بے ہدایت و دزدان فراسیس در دکهن قیام گیرند، و توجہ مارا ہموارہ مبذول حال خیر مآل خود شناسند *

شرح نامهٔ آصف الدولہ غازالدین خاں بہادر فیروز جنگ *

بعد حمد واہب بے منت و نعت، خاتم الرسالت مبرہن خاطر خطیر و ضمیر فطانت تنویر، آں سر دفتر امرائے عظام، سر لشکر نوئینان کرام آبروئے چهرهٔ حشمت و اجلال، جوہر آئینہ دولت و اقبال، اعتضاد ارباب خلت و ولا، اعتصام ایادي اہل صفوت و صفا، عمدة الملک سراج الدولہ محمد علي انورالدین خاں بہادر دلاور جنگ، باد، کہ مودت نامهٔ مخالصت مضمون، محبت ذریعهٔ موالات مشحون، متضمن شہادت سراسر قیامت اخویم نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ رحمۃ اللہ علیہ و طغیان ورز یدن فراسیس پرتلبیس، بدستگیري بعضے نمک حرامان انسان صورت و بسیرت ابلیس، و خرابي ملک کرناتک، و استقامت خویش در قلعهٔ نتهرنگر، با وصف شورش اطراف وغلوے اہل خلاف، با عرضداشت حضور ظل سبحاني رسید، و واسطهٔ تحسر و اندوہ خاطر گردید، ازانجا کہ بساط ہوائے غبر ہنگامی ایں صحرا، نوردیدن است، و بیتابي و ثبات ایں بنائے بے بقا، پامال سیل فنا دیدن، انسان را جزبرضائے الهي دستگاہے معلوم، و بدون تسلیم مشیت ایزدي گزیري نامفہوم، لہذا با صطبار لاچاري کوشیدہ بہ پیروي اطاعت پیش آہنگان عرصهٔ اعتبار، و تحفظ اسباب نام آں خلوت گزینان نشیمن پایدار، حسب مراحم و الطاف شاہي و مطابق اذعان حکم سایهٔ الهي گردیدہ شد، یعني نظامت دکهن، از پیشگاہ خلافت پادشاہ زمن، روز منظور گشتن عرضداشت آں استظہار احسن، مفوض من ملتجيِ افضلل ذوالمنن، و عہدهٔ نیابت ایں کار برآں کار فرمائے انتظام، روزگار، مقرر و مستحسن گشت، چنانچہ شرح ایں

(۱) جمع هے یدکی - هاتهہ - نعمعیں *

انداخت، و مقدور مقاومت نیافت، و عنان از معرکه برتافت و متوجه انسداد راه رسد گردید، و حضرت اعلي عبدالوهاب خان بهادر را باستماع افتادن مرکبش از گوله قلعه رنجنگڈهه بحضور طلبید، و حسین دوست خان بر موضع سمیوارم بفاصلهٔ چهار کروهئی نتهرنگر رسید *

بیان رسیدن حسین دوست خان بر قلعهٔ (۱) نتهرنگر عرف ترچناپلي و کیفیت مصاف هر روزه *

بعد ازانکه حسین دوست خان در مصاف رنجنگڈهه هزیمت یافت، و بر میدان تالاب نراب متصلهٔ اونڈاتور سبوي آبروے خود شکسته، بموضع سمیوارم شتافته، هما نجا رخت نزول انداخت، حضرت اعلي برکوه تایمان برآمده از دوربین طور لشکرش دیده بمقتضائے دوربیني عقل رسا بحاضرین ارشاد فرمود، که اگر در سه روز حسین دوست خان عبور از هردو رود حایله نماید، و بقلعه آویزد، فتح او و اگر یک روز ازان زیاده متوقف شود بلا شک فتح ما خواهد بود، چون در آنجا بمقام دو ماه و بیست روز براے ضبطي ملک و تفویض آن بعمل اشتغال ناگزیر داشت، آخرکار ارشاد خداوند پیش بیں از آئینهٔ فتح مشتهره صورت استحسان یافت، مردم متحیر شدند، که بدستگاه کدام علم با نجام کار وامي رسد، و باستعداد کدام کمال از صورت حال پے مي برد احسن الدین خان حسب الایماے آقا باجمعیت فراسیس حصار قلعه نمائي دیرستان سریرنگ و جهنگیر بدست آورد، و از لب کاویري تا سر پشته کوه دهوبي بنڈهه دود نفس سوزي زمین بندي بآسمان برد، خداوند باهوش و جرأت ما از فوج خویش بمقابله

(۱) سنة ۱۷۱۰ع مارچ کے مهینے میں چندا صاحب اور فرانسیسوں کی فوجیں پانڈیچری سے روانه هوئیں اور چند قلعوں پر قبضه کرتے هوے آرکات پهنچیں اور اطراف و اکناف کے قلعداروں سے حلف وفاداری لینے اور خراج وصول کرنے کے لئے کچهه دن یهاں ٹهری رهیں اور مئی کے اواخر میں ترچناپلی کے جنوبی جانب روانه هوئیں *

معتمد خاں طاہر قلعدار آنجا کہ اقرار اعانت عند المعاداۂ خصم واثقاً بعمل آوردہ بود' محاذي قلعہ اش نزول نمود' و از آگہي دغائے سابقۂ او' و پدرش بجائے خود حزم و احتیاط تمام داشت' و معاند ہم بفاصلۂ دو کروہے قلعۂ مذکور رسیدہ رخت ادبار انداخت' قلعدار بعد یک پاس شب بمقتضائے بد عہدي ارثي سردادن اتواب قلعہ بر لشکر سرکار آغاز نہاد' از بسکہ فوج باخبر بود' آگاہ غدر او گشتہ بر قلعہ یورش آوردہ' از گولہ اندازي انگریز آنقدر داد تدارک داد کہ اگر باز قدرے فرصت یاوري مي نمود' تسخیر قلعہ مقدم فتوحات بود' ناگاہ صبح بدمید' و فوج حسین دوست خاں نمودار گردید' و جانثاران سرکار با وصفے کہ تمام شب تعب بیداري کشیدہ بودند' بکوشش مردانہ روزانہ کہ با معاند تازہ مقابل روداد' تکاہل نساختند' و تا بلندي یک پاس روز معرکہ را گرم کارزار داشتند' و فراسیس را منہزم کردند' و حسین دوست خاں را دست بہ پشت سوے قلعہ راندند' و دراں ہنگامۂ بگیر و بکوب تعاقب زنیہا فراسیس از میدان رو گردانیدہ' بآئین دغا و اختفا از پناہ نشیب خندق توپ اندازي سر کرد' و غرش اتواب قلعہ آشوب دیگر بر آورد' چنانچہ گولہ از برج قلعہ بگردن اسپ سواري خاصۂ میر لشکر یعني شکوہ الملک بہادر خورد' و بشکست با این بہادر ہمت و توان بر اسپ دیگر نشست' و تا پناہ بردن مغرور بقلعہ عنان تکاور نگرفت' چون مخالف را گرویدۂ پناہ قلعہ دید' یورش بر حصار از مساعي لا یحصل فہمید' و بہ تجویز آنکہ دشمن را بمیدان کشد' رایات لشکر سمت اونتا تور کشید' و درانجا چندے مقام نمود' دریں اثنا حامد علي خاں نام از رفقاے خاص با پانصد کس کاردان شبیاشب دویدہ' قلعۂ وردہاچل از بند مخالف کشود' و حسین دوست خاں بعد آمدن احسن الدین خاں فوجدار فراسیس کہ در چتور و انتظارش واسطۂ مقام مصاف قلعۂ رنجنگڈھہ بود' عزم پیشتر ساخت' و مجدداً متصل تالابیکہ موسوم بتالاب نواب است' مقابل لشکر گردیدہ طرح جنگ

بیان راے زدن حضرت اعلي با مشیران دولت و روانه نمودن محمد مدینه علي خاں و مستر کلیوس سردار فوج انگریز که ثاني الحال مخاطب بلارد کلیف گردید با فوج ظفر موج به تسخیر بلدهٔ و قلعهٔ آرکاٹ و مسخر شدن آں *

وقتیکه بر محصورین قلعهٔ نتهرنگر از درازي مدت محاصره' سرکشي مقابره' عجزے پدیدار گشت' حضرت اعلي به تجویزیکه باعث انقسام جمعیت و معاند و اندفاع تعب مردم و کشایش طرق رسد' باشد' اندیشیده' محمد مدینه علي خاں و مستر کلیوس سردار فوج انگریز را که ثاني الحال بجلدوئے خدمات نمایاں بلارڈ کلیف مخاطب شد' با سپاه کینه خواه به تسخیر و تقدیم بلده و قلعهٔ آرکاٹ روانه' و کار فرمائے همت مردانه' فرمود' خاں مذکور با مستر مسطور چوں از راه سرحد تونڈماں و تجاور بدیو نام پٹن و چینا پٹن رسیده' فوج و حربه سنجیده' به بلدهٔ آرکاٹ روانه گردید' وبرادر کلاں حسین دوست خاں محمد علي خاں نام' نایب آں مقام' از استماع' ایں خبر' با احمال و اثقال بجانب و یلور رخت فرارکشید' بے منازعت و مزاحمت احدے' بفراغ خاطر بتاریخ بیست و دویم شوال المکرم سال یک هزار ویک صد و شصت و چهار هجري مقدس' داخل قلعهٔ آرکاٹ' و رافع لوائے حکم خداوند رفیع الدرجات گشت' و بمجردیکه حریر آرزو نقش مراد بست' بروج و بارهٔ قلعه مرتب و مستحکم و ذخیره فراهم ساخته' مستعد و منتظر جنگ نشست *

افواج بد اندیش چہار جوق نمودہ' یکے بسرداري ابرار خاں و مسترکوب سمت مشرق و دویم بسرخیلي دانشمند خاں و مستر جنجي طرف جنوب' و سیوم باختیار غضنفر علي خاں و دیگر مدبراں بسوے مغرب و چہارم بسپہ داري ظفر علي خاں معروف بمیر ملنگ وغیرہ کار آگاہان جانب شمال اطراف قلعہ باحداث دمدمہ ہائے متعدد' و چیدن اتواب بے حد' احاطۂ محافظت دیگر از آب شمشیر تیز' و آتش توپ و بندوق شعلہ انگیز' بآں استواري بستہ کہ دشمن بنارسائي تدبیر مور چال بندي' و نقب دواني' پشت دست بدندان حسرت خستہ' مگر فراسیس برکوہ مذکور جائے قیام یافتہ گولہ اندازي مي نمود' غرض ہنگامۂ ستیز از ہر دو جانب از ششم رمضان لغایت نہم ذیقعدہ (۱) آناً فاناً در ترقي بود' دریں محاربات طرفین قلعچۂ کواڑي مفصلۂ پنج کروہي شرقي نتھرنگر واقع بین البحرین بسبب طغیاني آب وغیرہ امکاني کمک سرکار بجنگ ہشت روز بمژدہ جاں دادن بسا جوانمرداں بدست غنیم رسید' و پس از فروشدن آب رودہا حسین دوست خاں نیز از سمیوارم بر آمدہ در میدان دلوائي منذف بفاصلۂ یک کروہئي سمت مشرق قلعہ نتھرنگر نازل گردید' و اطراف لشکر خود حفاظتاً حصارے کشید' و از انجا دم دمدمہ ہائے تردد مي دمید' اگرچہ با وصف این ہمہ شر و شور مخالف سرکش ہر چہار دروازہ قلعہ چوں دیدہ بخت بیدار برائے آمدن رسد باز بود' لکن از امتداد زماں محاصرہ و تگاپوئے افواج غنیم و انسداد طرق گرانئي غلہ در قلعہ تکلیفي بر مردم افزود' بنا براں جمعیتے با سر انجام حرب ہر سومي رفت' و سد مزاحمت اغدامي شکست' و رسد بقلعہ میر سانید' و مایۂ قوت کشش و کوشش مبارزاں مي گردید *

(۱) مورخہ ۳ جولائي روز جمعہ سنہ ۱۷۵۱ع سے جنگ کا آغاز ہوا اور سنہ ۱۱۶۴ ھجری مطابق ۳۰ ستمبر سنہ ۱۷۵۱ع تک معمولی جنگ ہوتی رہی *

مذکور' و شنیدن نام مرار راؤ که او در زمان سابق بعد امیرشدن حسین دوست خاں پدرش بدست رگهوجی و فتح سنگهه متصرف قلعهٔ ترچناپلي گشته موافق ترقیم صدر' تفویض نواب آصف جاه بهادر ساخته نوعي بیم و هراس برخود راه داد' و سراسیمه و از خود بے خبر گشت' لیکن از دل دهي سرخیل فوج هراول' و سردار فراسیس سرعت بکار برد' و شدت تمام از چهار طرف حمله آورد' از انجا که مخالفان قلعه از قریب رسیدن جماعهٔ کمک خبردار و قوي دل شده بودند' بقهور تمام در دفع یورش خصم کوشیدند و میر را در خندق بخون غلطانیدند' صباحش که فوج مرهته نمودار گردید' محاصر از بس هراس' بترک اسباب واتواب سنگین' با سامانیکه امکان برداشتن آں داشت' برائے پناه مثل موش گربه دیده بنقب قلعهٔ ویلور خزید' مدینه علي خاں و مستر مذکور از قلعه باز بر آمده با یونس خاں سردار فوج کمکي ملاقات نموده' بحصانت بلده و مرمت قلعه پر داختند' چوں مغرور دریں فرصت از ازدیاد جمعیت ویلور به تجدید غرور و عزم پیکار در میدان آرني(۱) شتافت' با فوج نووارد باستقبال خصم قدم پیشتر نهاده در معرکهٔ آرني اورا هزیمت دیگر' وسمت چنجي راه فرار داده' خود معاودت کرده قلعهٔ تمري متعلق اختیار حسین دوست خاں که سرراه بود' مسخرگردانیده' داخل بلدهٔ آرکاٹ شده' به تنظیم امورات ملکي و فوج اشتغال ورزیدند *

بیان مصاف رضا علي خاں و مستر کلیوس در اثنائے راه ترپاتره و رسیدن میر مدینه علي خاں و یونس خاں به کمک مستر مذکور و مغرور شدن رضا علي خاں بصوب پهولچري و کشاده شدن در حصار کنجي وکاویري پاک بدست آویزي اولیائے دولت *

حضرت اعلي از اصغائے نوید فتح قلعه تمري' بعد تقدیم مراتب شکر الهي' میر مدینه علي خاں را پس از فراوان تحسین

(۱) آرنی ارکاٹ سے بیس میل کے فاصلہ پر جنوب میں واقع هے جهاں ایك مضبوط قلعه بهی هے *

بیان رسیدن رضا علی خان پسر حسین دوست خان و محاصره نمودن بر قلعه آرکات و رسیدن فوج اعانت از حضور حضرت اعلي و گریختن خان مذکور طرف ویلور و باز صف آراشدن هر دو فوج در میدان آرني و شکست خوردن مخالف و غالب گشتن مدینه علي خان و گرفتن او قلعه تمري را بتوفیق معین مستعان *

حسین دوست خان کیفیت از دست رفتن قلعهٔ آرکات شنیده ' بکمال تشویش درخویش پیچیده ' برائے واگرفتنش بصلاح مشیران بیهوده بیان ' رضا علي خان پسر خود را چیده ' و طلبیده ' وبراو افسون التجائے غمخواري دمیده ' و در جواب آن ' از زبانش کلمات مردانه قصهٔ دغائے مقابله نواب انورالدین خان شهید ' وغیره لاف تهورانه ' و گذاف فضولانه شنیده ' با فوج نمایان و جماعهٔ فراسیسان روانه ساخت ' تا آنکه او بتمري رسید ' سردار فوج هر اول که در اصطلاح فراسیس میرمي نامند ' سبقت ورزیده ' راست بغرور جمعیت داخل شهر ' و از پناه عمارات بپرخاش کوشید ' و مدینه علي خان ' و مستر کلیوس نیز از قلعه بر آمده بتوپ و بندوق ' و شمشیر بسا شهر اجسام از آبادي ارواح ویران نمودند ' و از پناه گرفتن مخالف بقلب دیوارها و عمارات ' و آمدن رضا علي خان بر قلعه اندرون حصار رفته تا مقدور دو دست مردي مردانگي بدفع جنگ دو طرفه کشودند ' آخرالامر بکثرت اژدهام اعدا ' و قلت جمعیت خودها و افتادن سراسر دیوار یک جانب قلعه ' شدت توپ انداز پیهائے اشقیا تنگ آمده جان در مشت و اراده داشتند ' که قلعه بصلح تسلیم سازند ' دریں اثنا جمعیت دو هزار سوار مرهته به سرداري یونس خان که حضرت اعلي با ستماع دویدن رضا علي خان بسمت آرکات از جملهٔ افواج کمکئي حکم شاهي از نتهرنگر برائے اعانت آرکات فرستاده بود ' متصل رسید ' چوں سواران مذکور ازاں مرار راؤ بودند ' رضا علي خان با ستماع قرب وصول جمعیت

بکنجي رسیده ٔ حصار دیرش بتصرف کشیده ٔ جماعهٔ محافظین در انجا گماشته ٔ بترپاتور ریخت ٔ و رضا علي خان مع فوج فرانسیس و سواران خاصه اش سدراه گردیده ٔ از سه پهر روز تاغروب آفتاب شورشے برانگیخت ٔ غرض تا آن وقت غالب از مغلوب ممتاز نبود ٔ دریں حال میر مدینه علي خان باستماع آواز اتواب ٔ بقیاس رساکیفیت جنگ در یافته ٔ بافوج خود و جماعه کمکي بطریق ایلغار از لب رود آرکات ٔ وقت عصر بآن سرعت روان گردیده ٔ که در عمل یکپاش شب اول وقتیکه مستر کلیوس نظر بر قوت و حشمت بداندیش و قلت فوج خویش متحیر مآل کار بود ٔ بغتتا به نبردگاه رسیده ٔ به پشت معاند آویخت فوج مخالف تاب جنگ دو طرفه نیاورده ٔ سررشتهٔ مقاومت گسیخت ٔ و رضا علي خان در تاریکي شب از حال لشکر خود که رساله رساله و جوق جوق راه فرار پیش میگرفت ٔ پرده برروے وقوف داشت ٔ و بتصور بیجائے پاداري اهل فرار ٔ استقلال نگذاشت ٔ هرگاهکه غلبهٔ فوج فرنگ سحر ٔ لشکر زنگ شب را انتشار داد ٔ دیدهٔ توهم کشاد ٔ و از صورت کار دوچار و بے صبر و اختیار گشته ٔ جریده روئے گریز بصوب پهولچري نهاد ٔ و سامان ٔ و سازش بیست و چهارم ربیع الثاني سال یک هزار و یک صد و شصت و پنج بدست لشکر منصور افتاد ٔ و بعد از شهود صورت فتح ٔ مدینه علي خان و مستر کلیوس ٔ ورخورده ٔ باهم تهنیت گفته ٔ فتح نامه بحضور حضرت اعلي فرستاده ٔ روز دیگر عزم مصمم بر تسخیر قلعهٔ کاویري پاک گماشته ٔ جلادت را کار داده ٔ دران قلعه نیز ازدست یورش کشاده ٔ تهانه داران گذاشته ٔ ضلعداري چهار سمت آرکات و تمري وکاویري پاک و کنجي بچهارکس معتمد مفوض ساخته ٔ جهت ترتیب اسباب و فراهمي فوج ٔ بنابر تسخیر قلعهٔ ویلور ٔ و دیگر قلاع و اضلاع متعلقهٔ آرکات ٔ مستر کلیوس بطرف چینا پٹن راهي گشته ٔ و مدینه علي خان بصوب آرکات معاودت نمود *

و آفرین ' دربارهٔ آراستگي فوج و تسخیر دیگر قلاع ' و ضبطيِ اضلاع متعلقہ آرکاٹ ' و گورنر بندر چیناپٹن را بنا بر امداد میر مشارالیہ از فوج و اسباب لابدي نگاشت ' و چند فدویان ملازم حضور را با جماعہ یک ہزار سوار از جملۂ افواج کمکئي کراچوري نندراج ' بتفویض خدمات ضلعداري ' و قلعداري ' نزد میر مذکور روانہ ساخت ' پس از وصول فوج و حکم حضور ' میر مدینہ علي خاں مستر کلیوس را جہتہ تہیۂ فوج دیگر ' و لوازمۂ جنگ ' بہ بندر چینا پٹن ' روانہ گردانید ' و خود قلعۂ آرکاٹ و تمري بمرمت رسانیدہ ' یونس خاں رامع فوج معاون قدیم و جدید ' بیرون بلدہ ' برلب رود ' جہت حفاظت اطراف ' وایصال ذخایر ' ما یحتاج ہر دو قلعہ مفتوحہ فرود آورد وکیل پادر نام سردار انگریز نایب مستر کلیوس را بقلعداري آرکاٹ مامور ساختہ ' خود بفراہمي رعایا و آبادي بلدہ رو آورد ' دران ہنگام و صوبدارے کہ متعہدیک صد جوان بندوق بردار باشد ' از علاقہ داراں محکوماں سردار مسطور محافظ دو برج قلعہ بسبب رابطۂ قدیم ' با رضا علي خاں خفیہ عہد تفویض قلعہ ' برشوت مبلغے بستہ بود ' خاں مذکور بر اعتماد او از چنجي بطریق ایلغار ' بر ارادۂ باطلہ ' ہرگاہکہ تالب رود آرکاٹ رسید ' میر مدینہ علي خاں بآ گاہي آں ماجرا کیل پادر را مطلع ساختہ ' مفتري مذکور را بردار کشید ' از اتواب قلعہ گولہ ہائے پیہم پیشکش ہرزہ دو یہوي خصم بد باطن گردانید ' رضا علي خاں نظر بر بے اسبابي جنگ ' و خبردار گردیدن سرداران اسلام و فرنگ ' بر خدع و آہنگ خود ' ازان کار اغماض بکار بردہ ' بر کاویري پاک مقصلۂ دو کروہي آرکاٹ رخت نزول انداخت ' و با حتیاط اتصال فوج سرکار ' جمعیت فرامس دارنجا گذاشت ' و مدینہ علي خاں بعزم نبرد و دفتیہم کاریري پاک ' مستر کلیوس را ازاں سر گذشت ' وبر عزم خود آگاہ و از چیناپٹن طلب نمود ' و مستر مذکور بمجرد شنیدن آں خبر با جمعیتے از چیناپٹن

ازیں جا فراغ یابم ' و معاً بر ملک دکهن شتابم ' و از انجا توسن عزم برہند تازم و از بنگالہ تاسندھہ گوئے ریاست بازم ' بعد ازیں بیہودہ گوئیہا از سمت مشرق بر قلعہ یورش و آتش توپ خانۂ فراسیس مشتعل نمود ' خداوندما ازیں معني آگاہ ' و بر حرکات فضولانۂ مخالف متبسم گردید ' و شمشیر دلاوري از نیام برکشید ' و اتواپ قلعہ را برق ریز پنبہ زار فوج بدخواہ گردانید ' ہرگاہکہ دیوار قلعہ از آتش بارئي حربۂ اقسام ' شعلہ پیز ' و خندق از خون فراسیساں لبریز گشت ' مخالف بہ ندامت خسران ہرزہ کاري ' و نکبت خذلان ہزار خواري برگشت ' و روز دیگر باز برہمہ بے شرمي کمربست ' و بہمیں آئین روزي بے حرکت بیجا ' و پرخاش جوئیہا معطل نہ نشست *

بیان آمدن کراچوري نندراج راجۂ میسور و مرار راؤ و طرفدار گوتي براے اعانت سرکار حسب الحکم شاہي و مستقبل رفتن عبدالوہاب خاں بہادر بآوردن آنہا ورودادن مصاف باموسي کالیر وقت معاودت و مجروح شدن مسترکوب و رسیدن حضرت اعلی بہ فتح و نصرت و کیفیت مجمل ہدایت حال حیدر علي خاں *

کراچوري نندراج و مرار راؤ ضلعداران میسور وگوتي حسب الحکم شاہي و نواب غازالدین خاں بہادر کہ پیشتر بنام ہمگي زمینداران وغیرہ صادر شدہ بود اول فوجے از طرف خودہا بسرداري یونس خاں وغیرہ کہ کیفیت شراکت آں در واقعات ترددات میر مدینہ علي خاں مفصل مسطور گشتہ است ' فرستادہ ' بعد ازاں خودہا با لشکر گراں و سامان بیکراں روانہ گردیدہ ' تا سیلم متصل سرحد تنہرنگر رسیدہ بسبب انسداد طرق از افواج مخالف توقف ورزیدہ ' عریضہ ترسیل جناب حضرت اعلي داشتہ ' منتظر صدور جواب ' و برائے عزت واعتبار خویش ملتمس استقبال عبدالوہاب خاں بہادر بودند '

بیان شنیدن حسین دوست خاں فرار پسر خود بسوے پھولچري از مقابلہ فوج سرکار و پنہاں داشتن خبر مذکور و یورش نمودن بر قلعۂ نتھر نگر و برگشتن ازاں حصار نصرت اثر *

اگرچہ حسین دوست خاں خبر خرابي فرار رضا علي خاں پسر خود' بمقتضائے مصلحت وقت از مردم پوشید' بلکہ خلاف واقع مجلس سرور فیروزئي خاں مذکور' و ہزیمت فوج سرکار مرتب گردانید' اما از انجا کہ زن بسلاح مردي کتخدا نمي شود' و پیر از ریش تراشي جوان نمي گردد' اصل حقیقت در تمامي شہر و بازار از خواص و عوام و در و بام جوشید' پیران تجربہ کار' و آزمودہ کاران روزگار' بحسین دوست خاں گوش گذار کردند' کہ از روز آغاز پرخاش در ہر مصاف و میدان' فتح نمایاں نصیب محمد علي خاں است' و ہزیمت ناگزیر حصۂ لشکریان ماخیرخواہاں' در امور جنگ توقع فراسیس' گویا درکار نیک شراکت ابلیس است' با کسیکہ خدا مددگار اوست' مقابلہ ورزیدن' گریبان فلاح خویش دریدن است و در دیدۂ اعتبار جمہور اولوالا بصار' ہزیمت رضا علي خاں صاحبزادۂ بلند اقتدار فال مال کار سرکار است' دانا را باید کہ از صورت بدایت ہرامر بہ نہایتش پے برد' چوں نظامت سرکار سند ندارد' واحدے از زمین داران این دیار بر سطوت دزدانہ اعتماد نمیکند' سعي شباں روزۂ ما دریں نہ ماہ مدت فساد' ظاہر است' کہ چیزے نکشاد' لہذا باید کہ حملۂ بر قلعۂ نتھر نگر نمائیم' و قوت بخت آزمایم' شاید کہ دریں متاعبہ درے برروے کار کشایم' و از خجلت فرار رضا علي خاں برآئیم' حسین دوست خاں ایں مراتب شنید' و بغصہ ہرسو آنگرید' و گفت کہ اگر رضا علي خاں از ناداني کار از دست باخت' بدنام فرار مزد بے حوصلگي یافت' از ہمت و جرأت و لشکر و شوکت من بیقین مي پندارم' عنقریب کہ سر بحکومت ایں ملک برافرازم' بندوبست ایں ملک منحصر بر فتح ہمیں یک قلعۂ نتھر نگر است و جہد دوا دوئي دیگر جا بے اثر' مي توانم کہ سہلاً

شرط زندگي وفا نمود، ذکرے عارض کلام است کہ حیدر علي خاں (۱) معروف بحیدر نایک، ولد فتح نایک خانہ زاد عباس قلي خاں قلعدار سرا کہ بسبب وقوع سرقت از اندیشۂ پاداش گریختہ نزد کراچوري نندراج بر عہدہ داري بیست نفر پیادہ ملازم رکابش بود، از عبدالوہاب خاں بہادر وقت استقبال نندراج، سفارش خواستہ، سرداري یک صد نفر پیادہ حاصل نمود، بعد رسیدن بہادر موصوف با نندراج وغیرہ، بحضور حضرت اعلي، با وصفیکہ باریابي جناب خداوندي نداشت، و دور کردي آستان قرب و تقرب حواشي مفت میاہات مي انگاشت، بحضور اقدس باستصواب بہادر موصوف عرض مطلب خود نمودہ، بحصول حکم خاص، از طرف آقائے خود، رتبۂ سرداري یک ہزار پیادہ حاصل ساخت، و روز رسیدن جنرل لارنس بحضور، در صف جنگ ترددات نمایاں

(۱) حیدر علی خاں جو حیدر نایک کے نام سے مشہور ہیں محمد بہلول کے پڑپوتے ہوتے ہیں بہلول اپنے آبائی وطن پنجاب سے ہجرت کرکے ایک مذہبی پیشوا کی حیثیت سے ضلع گلبرگہ میں مقیم ہوگئے تھے - ان کے دو بیٹوں محمد علی اور محمد ولی نے گلبرگہ میں شادی کی اور وہاں سے سرا چلے آئے یہاں انہیں دفتر کروڑگیری (محصول) میں معمولی ملازمت مل گئی - کچھ دنوں بعد یہ دونوں بھائی کولار آگئے یہاں آنے کے بعد محمد علی کا انتقال ہوگیا محمد ولی نے اپنے مرحوم بھائی کی بیوی اور یتیم بچے کو گھر سے نکال دیا اس لا وارث بچے اور عورت کو کولار کے ایک نایک پیون (نقیب) نے اپنی نگرانی میں لے لیا جب فتح محمد بڑا ہوا تو نایک نے اسے ایک معمولی ملازمت پر داخل کروادیا - گنڈی کوٹہ کے محاصرہ کے وقت فتح محمد نے اپنی خدا داد بہادری کے جوہر دکھائے جس کی وجہ سے اسکو نایک کا عہدہ ملا فتح محمد نے آرکاٹ میں اپنی تقدیر آزمائی کیلئے بہت جد و جہد کی آخر وہ چتور کے فوجدار کے پاس ملازم ہوگئے کچھ دنوں بعد وہ میسور روانہ ہوگئے اور یہاں فتح نایک کے نام سے پکار جانے لگے میسور پہنچنے کے بعد ان کو فتح محمد خاں کا خطاب اور بڈی کوٹہ کی جاگیر دیکر کولار کا فوجدار بنادیا گیا فتح محمد کی تیسری بیوی سے حیدر اور شہباز دو لڑکے پیدا ہوے سنہ ۱۷۲۹ع میں صوبہ دار سرا اور فوجدار چتور کی لڑائی میں فتح محمد مارے گئے - چند دن حیدر اور شہباز کو بہت تکلیف اٹھانی پڑی آخر انکو اپنے ماموں ابراھیم صاحب کا سہارا مل گیا سنہ ۱۷۴۱ع میں جبکہ ننجا راجہ دیون ھلی کا محاصرہ کئے ہوے تھا حیدر بھی اس مہم میں اپنے بھائی شہباز کے ساتھ شامل ہوگیا شہباز اس وقت چند سوار اور پیادوں کا افسر تھا دیون ھلی کے مسلسل نو مہینوں کے محاصرۃ کی مدت میں حیدر اپنی بہادری اور چالاکی کی وجہ سے راجہ کا منظور نظر بن گیا اور پچاس سوار اور دو سو پیادوں کا افسر بنادیا گیا اس کے علاوہ اسی وقت حیدر کو دیون ھلی کے دروازوں کا انچارج (نگران) بھی بنادیا گیا حیدر سری رنگاپٹن سے ننجا راجہ کے ساتھ چلا آیا تھا کہا جاتا ھے کہ اس وقت کل ریاست میسور کی فوج میں با قاعدۃ تربیت یافتہ فوج صرف حیدر ھی کے رسالہ میں تھی جو بالکل مختصر تھی *

بهادر موصوف با وصفیکه حضرت اعلی از جوش اجوت و الفت ٔ نظر بر ہنگامۂ مخالفین ٔ راضی برخصت او نبود ٔ بجهد و مبالغۂ اجازت با فوج شایستۂ سرکار ٔ و جمعیت انگریز ٔ و رفاقت پسندی مسترکوب ٔ از اشتهار شبخون لشکر مخالف در تاریکی شب بر آمده ٔ بلا افشائے مرکوز خاطر تا صبح بکرور رسیده ٔ بعد ازانکه کراچوری نندراج و مرار راؤ مستقبل و مستفید خدمت ٔ و بهره مند مرکوزات دلی از مجالست خلوت و جلوت شدند ٔ بخاطر داری آنها کوشیده ٔ همراه خود گرفته ٔ مراجعت بحضور نمود ٔ در اثنائے راه مسترکوب قلعچۂ گلی موضع کشناپور(۱) متعلقه نتهرنگر آمادهٔ فوج فراسیس دیده ٔ بمقتضائے غیرت قوم برائے تفتیحش گرویده ٔ عبدالوهاب خان بهادر میر فوج ٔ چندانکه باظهار نامناسبت توقف راه ٔ و تکلیف بیجائے سپاه ٔ و فضولی جهد امر بے سود ٔ و ضرورت وصول موقف مقصود مانع گشت ٔ آخر الامر از استبدادش بآرائش صفوف یمین و یسار ٔ و پس و پیش لشکر و تعیّن سرداران رستم جگر ٔ کمر بجنگ ناگزیر قائم بست ٔ موسی کالیر محافظ آنجا هم با فوج خویش از حصار بر آمده اتواب بمقابله و شدت مجادله چید ٔ و آتش کار زار مشتعل گردید ــ چون دم اتواب طرفین جهانے را برباد فناد ٔ و از کوهستان کشتگان بار برسر صحرا افتاد ٔ از معرکه رو بر تافته به پناه حصار شتافت ٔ مسترکوب زخم گولی برداشت ٔ و میر لشکر خیال تسخیر قلعچۂ مذکور نکرده ٔ یک روز مقام نموده ٔ روز دیگر مظفر و منصور ٔ متوجه استیلام حضور گردید ٔ و کراچوری نندراج و مرار راؤ بشرف حصول ملازمت خاص افتخار بخشید ٔ روز رسیدن نتهرنگر مسترکوب که بحالت جراحت همراه لشکر بود

---

(۱) کشناپور یا کشناورم ترچناپلی سے تیس میل کے فاصلے پر مغربی جانب مهاراجہ میسور کے متصل واقع ہے*

دلہا' غرق آب شمشیر کینہ خواہی گردانید' حضرت اعلي از لحاظ امتداد محاصرہ' و طوالت سر رشتہ مجادلہ' خواست کہ دفع دشمن سازد' و غبار فساد از پیش نظر برآرد' درین اثنا؟ عزم جزم میر مدینہ علي خاں و مسترکلیوس بر تسخیر قلعۂ ویلور شنیدہ' عنایت نامہا بنام خان مذکور' و گورنر چیناپٹن دربارۂ عدم آویزش ویلور' و موقوف داشتن آں بر زمان آئندہ' و ضرورت ارسال جمعیت آنجا بحضور مرسل گردانید' چوں نظر بر تغییدات محاصرہ' دستور ارسال خطوط آں زماں ایں بود' کہ اتفاق دانایان خطوط را بر کاغذ حریري نوشتہ' در حب موم پنہاں کردہ' با یک حب مسہلہ تحویل برندہ مي نمود' تا او وقت آمدورفت' بقربت فوج (۱) خصم' حب خط بلع مي ساخت' و پس از عبورش بخوردن حب مسہل' مواد واجب الاخراجش بروں مي انداخت' قاصد حضور ہماں عمل بجا آورد' و عنایت نامہ بموسومین سپرد' و بداں موجب خان مشارالیہ یعني میر مدینہ علي خاں یونس خاں علاقہ دار مرار راؤ را کہ بموجب حکم حضور' برائے اعانت خود بآرکاٹ حین جنگ رضا علي خاں رسیدہ بود' با فوج شایستہ' و گورنر چیناپٹن مسترکلیوس را کہ پیشتر بنابر تسخیر آرکاٹ ہمراہ میر مدینہ علي خاں آمدہ' با جمعیت بایستہ روانۂ حضور گردانید' و سرداران مذکور بدیونام پٹن رسیدہ' از انجا بہمراہي جنرل لارنس کہ دراں زماں بعہدۂ میجري' و با جمعیت سولداد اعانتي حضرت اعلي از ولایت تازہ ورود داشت' از راہ تجاور و پالۂ تونڈمان بعزم ادراک شرف ملازمت' و اظہار جوہر شجاعت و جلادت رواں شدند *

بیان مزاحم شدن حسین دوست خاں و فراسیس با تمامي فوج در راہ یونس خاں و جنرل لارنس و برآمدن خود از قلعہ

(۱) کسی چیز کا نگل جانا *

نموده' بر طبق ارشاد خداوندي باضافۂ منصب يک ہزار پيادۂ سابق' و سرداري دو صد سوار لاحق' سر افتخار و مباہات افراخت' چوں بعد از مدتے از تائيد روزگار قوت يافت' دستے كہ نخستين از آستين اقتدار بر آورد' بر غارت دولت ہر دو آقائے سابق و لاحق برد' چنانچہ عباس قلي خاں آقائے اول رو از ملک و دولت معرا گرديده' پناه بحضرت اعلي آورده بہ تقرر پنج ہزار روپيہ مشاہره' بر بساط قرب و عزت متمكن گشتہ' و نندراج آقائے ثانيش بقيد ابدي سريرنگ پٹن مرده' تفصيل سركشي و آواره‌گي و ہنگامہ پردازئي او كہ عندالتاليف ايں واقعات' در تمامي ملک آركاٹ متعلقۂ پاياں گھاٹ زلزلۂ ہلاكوئي برپا داشت' و ازاں در ديباچۂ ايں كتاب بطور ايما املا يافت' با حقيقت اسيري عبدالوہاب خاں بہادر' و نجات او از ضروش' من اولہ الي آخره در دفتر ثاني ملاحظہ پديدار ساخت *

بيان طلب فرمودن حضرت اعلي يونس خاں (۲) و مستر كلميوس را و روانہ گشتن آنہا با جمعيت از راه ديونام پٹن و ملحق شدن با جنرل لارنس و رسيدن ہر دو جوق متصل نتھرنگر ہمراه يكديگر *

ہرگاہيكہ انہار جيوش كمكي' از فضل باران اعانت بخت ازلي' برنگ دريا جوشيد' تموج جنگ ہر روزه' زورق آرام

(۱) ميسور كی پهلی لڑائی كے وقت حيدر علی كو يہ اطلاع ملی كہ نندراج مرهٹوں اور نظام كے ساتھ گفت و شنيد كر رها هے - حيدر نے راجہ كو سلطنت كے چند اهم امور ميں مشوره لينے كے بہانے سريرنگ پٹن سے طلب كركے هميشہ كيلئے نظر بند كرديا نندراج قيد هی ميں مرگيا *

(۲) يونس خاں مراری راؤ كا ايک معتبر افسر تها وه پانسو مرهٹوں كو ساتھ لئے ترچناپلی سے دكن چلا آيا تها اس نے دشمن كو كمينگاه تک كهينچ لے آنے كے لئے ايک كامياب تدبير سوچی تهی اپنی تدبير ميں كامياب هونے كے بعد وه بيحد خوش اور مگن هوچكا تها اور يہ خيال كر رها تها كہ جنگ ميں فتح و نصرت كا سهرا اسی كے سر رهيگا سنہ ۱۷۵۲ع ميں وه جنرل كليو كے ساتھ سماياورم كی مهم ميں شامل هو گيا جنرل لارنس نے مارچ كے درمياني مهينے ميں فورٹ سينٹ ڈاوِڈ پر حملہ كيا اور وہاں كے چارسو يورپين اور ايک هزار تين سو هندوستانی سپاهيوں كے ساتھ جن كو كليو نے آركاٹ سے تنجاور كے راستے روانہ كيا تها ترچناپلی پهنچا اس فوج كے ساتھ بيحد جنگی ساز و سامان تها جب وه ترچناپلی پهنچا تو دشمن كی فوج بهی اس كے مقابلہ كيلئے نكل آئی ليكن بهت جلد پيچهے هٹادی گئی *

دراں قیامت بے شفاعت ٔ بسواري اسپ ٔ پیش فیل سواري آقا ٔ سرگرم سراندازي بود ٔ خداوندش چندانکہ برائے اصدار حکمے خطاب براو نمود ٔ از بندش صدائے اتواب گوش نمي توانست کشود ٔ چوں حکیم عبدالرزاق خاں مخاطب سرکار حضرت اعلي ٔ کہ دراں اوان موسوم بغلام علي اسم اصلی و نوکر در رکاب او بود ٔ مرکب پیش رانده ٔ از خواندن آقا آگاه ساخت ٔ بمجردیکہ سویش رخ تافت ٔ گولہ توپ از فوج جنرل لارنس سرش از تن برداشت ٔ و خیال و سر خیلش از نبردگاه فرار یافت ٔ حدت آفتاب آں روز علم روز حشر افروختہ بود ٔ و از بس تاثیر گداختگي ها ٔ احدے موم از سنگ نشناختہ ٔ شمۂ کیفیت گرمیش از زبان خاص ٔ شعلۂ ایں سخن ٔ مایۂ سماعت سوختہ ٔ و فتیلۂ قیاس چراغ حیرت افروختہ ٔ کہ ذرۂ آهني از بے پناهي ظلم حرقت ٔ (۱) خود را در زرۂ داغ بدن مي دزدید ٔ ورو مالیکہ از آب ترکرده بہ تسکین آتش حرارت ٔ برگردن و کتف مي نهاد ٔ از شعلۂ هیزم جسم ٔ بسان مشعل مشتعل مي گردید ٔ با ایں حال برمعاندیکہ از ابتدائے محاصره گاهي تا آں زماں اتفاق مقابلہ اش رونداد ٔ بتائید قوت شجاعت خدا داد غالب افتاد ٔ واورا بصد خواري ٔ و دل افگاري جاں سپاري عالم علي خاں ٔ از صف مجادلہ گریزانیده ٔ علم فتح و نصرت را بلندي داد ٔ و بہ جنرل لارنس از عنایت یک زنجیر فیل و نقد و جواهر سرفراز ٔ و مستر کلیوس را با عطیۂ اسپ و نقد و خلعت مفتخر الاعزاز فرمود *

لمولفہ *

جهاں تابع و آسماں بنده شد
دلش جمع و دشمن پراگنده شد *
خداوند دولت ظفر یار گشت
عدورا برافتاد ازبام طشت *
کسے را کہ تائید یزداں بود
گرانش سبک مشکل آساں بود *

---

(۱) چلتہ *

با فوج خاصه و کمکي بمددگاريِ آنها و شرف ملازمت يافتن هر دو سردار و روداد‌ن پيکار و حصول فتح و فيروزي بفوج سرکار و فرار مخالف سراسر ادبار*

هرگاهکه يونس خان و مستر کليوس باتفاق جنرل لارنس بفاصلهٔ دو کروهيِ قلعهٔ نتهر نگر رسيده بسبب مزاحمت حسين دوست خان و فراسيس راه عبور نيافته بر لب تالابي فرود آمده ' براي آگاهي رسيدن خود (۱) قاصد فرستادند ' حضرت اعلي بمجرد اصغاي اين خبر را از تمامي لشکر خاصه و کمکي ' دو فوج قرار داده ' با اسبابي بذابر اعانت آنها برآمده ' که از گران سنگيِ آن گاوِ زمين بعدم تاب تحمل بلرزه در آمده ' دران زمان لشکر کشي حسيندوست خان که از پيش قلعه بعزم مزاحمت کمک سرکار ' بکمال آراستگي راهي بود ' خود بدولت برلب نهريکه ارش کالوه مي نامد ' و از رود کاويري بصوب غربي قلعه جدا شده سمت جنوبي جريان دارد ' استاده از نگاه تفرس و ادراک (۲) سنجيد ' و از آئينه طرز و آئينش صورت فتح خويش ديد ' و با حاضرين رکاب باين خطاب مخاطب گرديد ' که بفضل فتاح کام روا ' امروز بلاشک و شبه فتح و نصرت ازان است ' غرض هر دو فوج رکاب دولت ' و جمعيت عازمان سعادت ملازمت بسرعت بيش از يکديگر ' روان شده ' باهم ملحق گرديدند ' بتدبير وقت ' از هر سه جماعه ' دو جوق قرار يافته ' بترتيب تعيّنات مناسبهٔ اتواب و پياده و سوار ' و تدبير ترددات مطابقهٔ آئين پيکار ' به پيش قدمي جوشيدند ' و مخالف نيز بکر و فر آراستگيِ لشکر خويش ' و فراسيس خلاف انديش ' از آتش حسد بسان شعله که مستعد از پا نشستن باشد ' سرکشيد ' و کوششي از طرفين بتقديم رسيد ' که ديدهٔ حدوث تماشاي عدم ديد ' و کوشش حيات صداي کل من عليها فان شنيد ' عالم علي خان جان مبارزان ' و توان دلاوران لشکر حسين دوست خان '

(۱) کسی بات کا سننا – کان جهکانا کسی بات کے سننے کے لئے (۲) کسی شی کا اس کے آثار اور علامات سے اول نظر میں دیکھتے هی پهچان لینا اور بمعنی دانائی *

بفریاد، نگاشت، و از انجا بدادرسي او موسي دو تیل[1] سردار پرکار قوم فراسیس، باجمعیت و اسباب حرب و دخائر بے شمار، منزل بمنزل شتافت، و تا رنجنگڈھ رسیده خواست که زیر قلعه اش نازل شود، قلعدار آنجا باگهي غلبهٔ سرکار بمآل اندیشي ها، جانداد، و پیام کرد که بوال کنڈه پور که از انجا فاصله یک کروہے دارد رفته، فرود آید، موسي دو تیل لشکر بوال کنڈه پور برد، و فرود آورد *

بیان شخون کردن احسن الدین خاں و موسي لاس بر فوج سرکار در موضوع سمیوارم و گرفتار و رہا شدن مستر کلیوس و شکست خان مذکور و اسیر گشتن فراسیساں *

پس از محصور شدن حسین دوست خاں افواج سرکار، با سرداران نامدار، اطراف و جوانب دیرستان سریرنگ و جهنگیر، جهت انسداد طرق قیام داشتند، از انجمله بر فوج سترگے که با محمد ابرار خاں رفیق خاص، و یونس خاں ملازم مرار راؤ، و مانا جي راؤ[2] سرخیل تنجاور در موضع سمیوارم واقع سه ۳ کروہي دیرستان مذکور، سرراه آمدن کمک محصور، علم مقام افراخت، فقط مستر کلیوس شریک آنها در دیر خوردي، رخت اقامت انداخته بردر و دورش مردم بار وسولداد، ہمراهي خود گماشت، احسن الدین خاں از حکم حسین دوست خاں بنابر رفع مزاحمت راه موسي دو تیل، که خبر آمدن اودر والکنڈه پور شنیده بود، با موسي لاس و مردم آزموده کار، دویده، وقتیکه مستر کلیوس از اندرون دیر، جهت قضائے حاجت بیروں

---

(۱) موسی دو تیل آمبور کی لڑائی اور ناصر جنگ کے خلاف فوج کشی کے وقت حصہ لیا تھا نیز اس نے موسی بوسی کے ساتھ پلچری کی فتح کے وقت کارنمایاں انجام دئے تھے - والکنڈہ کی لڑائی میں چندا صاحب کے ساتھ فرانسیسی فوجوں کی کمان اسی نے کی تھی - ۲۰ مئی سنہ ۱۷۵۲ع وہ فرانسیسی فوج کی امداد کیلئے جنگی ساز و سامان کے ساتھ روانہ ہوا اور اوتاتور کے پاس دالتین کی فوجوں سے جا ملا

(۲) مانا جی راؤ تنجاور کے راجہ کا فوجی جنرل تھا سنہ ۱۷۵۲ع میں وہ اپنے تین ہزار سوار اور دو ہزار پیادہ فوج لئے ہوے محمد علی کے ساتھ جا ملا اور مئی کے اوایل میں مقام کوولادی دشمن سے چھین کر چھکلی پالیم (سرکار پالیم) کے پاس ڈیرہ انداز ہوا

بیان پناه بردن حسین دوست خاں در دیر سرینگ و جهنگیر و محاصره نمودن حضرت اعلي بگماشتن فوج قلعه کشا *

حسین دوست خاں از کشته شدن عالم علي خاں سرلشکرش آواره و بیچاره گردیده٬ و از عدم صلاح اقامت متصله قلعهٔ نتهرنگر٬ مشیران کار٬ مدبران کارزار را فراهم گردانیده٬ عجز میدان تازي٬ و ضعف گردن افرازي٬ و مقتول گشتن رفقائے با عزم و توان٬ و تلف گردیدن فوج بیکراں٬ و تواتر رونمائے هزیمت باهم همت و خزائن و ثروت٬ و مناسبت ترک میدان جنگ٬ و مصلحت گوشهٔ دیر سرینگ٬ پیش آورده٬ اسباب گراں وقف آتش گردانیده٬ وقت شب رخت فرار سمت دیر جهنگیر و سرینگ٬ واقع بین البحرین کاویري و کوردم٬ انداخته٬ سر انجام همراهي در دیراولي گذاشته٬ خود جدیده گریخته٬ دیر ثاني را که هفت دایرهٔ سنگین و مستحکم دارد٬ دارالامن حالت تباه خویش ساخته روز دیگرش فوج سرکار محاصر هر دو دیر گردید٬ و محصور مفرور را از تنگدُي اطراف در شکنجهٔ تشویش کشید٬ و بفرستادن سواران راه رسد اضلاع بربست٬ و از ضبط نمک قوت جسم و جان معاندان شکست *

بیان نوشتن حسین دوست خاں بموسي دبلکس حارس بندر پهولچري براے فوج و رسد و روانه نمودن او موسي دو تیل را باه طلوبات خان مذکور *

حسین دوست خاں از فقدان ذخائر٬ و تباهي لشکر٬ و محصور شدن خود در دیر سرینگ٬ و جهنگیر٬ هراساں شده بموسي دبلکس حارس بندرِ پهولچري خط مشعر آوارگي خویش واندوه دل ریش وشرح حالت تنگ٬ و قید دیر سرینگ٬ و استدعاے آذوقه (۱) و فوج امداد٬ و التجاے وارسیدن

(۱) سازو سامان *

بتدبیر مستر کلیوس٬ از عرایض و وقائع نگاران٬ در یافته احکام متواتره صادر ساخته٬ که محمد ابرار خاں و مستر دلیوس وغیره سرداراں مع لشکر نصرت اثر٬ بنابر تنبیه و تخریب فوج فراسیس متعینه و مصحوبهٔ موسي دو تیل٬ و غنیمت اسبابش٬ و دفعهٔ شورش و تفرقه که از رسیدنش در رعایائے ملک روداده است٬ بوالکنڈه پور تازند٬ و اسارائے (۱) فراسیس که بموضع سمیوار بدست آمدند٬ بکمال احتیاط روانه حضور سازند٬ چنانچه آنها حسب الحکم خداوند اسیراں مذکور را روانهٔ نتهرنگر ساختند٬ و جهت دفع دشمن که از انجا بفاصلهٔ دوازده کروه بود تاختند٬ و بمقتضائے دلیري شجاعت بآں قدر پاداري و تیغ گذاري کو شیدند٬ که غالب بر عدو گردیدند٬ یعني موسي دو تیل تاب ثبات نیافته بقلعه رنجنگڈھه که زیاده ازیک کروه فاصله نداشت٬ پناه گزید آخرالامر از پشت زني ہاے فوج مظفر در ماتم مقتول و اسیر شدن٬ و پراگندگي یافتن جمعیت خود گریبان استقلال دریده٬ و تاب و تواں از خود باخته با یک ہزار و دو صد سولداد بقیته القتل و فرار اسیر گردید٬ و رسد و اتواب و بنا دیق وغیره اسباب حرب بدست فوج سرکار رسید٬ دراں دار و گیر قلعهٔ رنجنگڈھه نیز مفتوح اولیائے دولت کشور کشا٬ وحارسش بقبول زر و مال و اظهار عجز و الحاح جریمهٔ خودرا واسطهٔ استعفا٬ و صلاح تجویز خداوندي٬ بنزاکت اوقات٬ دربارهٔ پذیرائي عذر و بحالي قلعه و جاگیرش کارفرمائے دریا دلي ہا٬ و موسي دو تیل و ہمرا ہیانش را از قید شدید در حضور طلب فرماگشت *

بیان محاصره و فتح دیر پچاندار کو دہي واقع لب بحرکورڈم *

خداوند با تدبیر٬ وخدیو روشن ضمیر٬ لشکر نصرت لوائے خاص را که بعد فتح و نصرت رزم والکنڈه پور و رنجنگڈھه حسب الحکم خود بدولت موسي دو تیل وغیره اسیران و سامان مغروته را و اصل نتهرنگر ساخته٬ معاودت بفرودگاه سابق نموده بود٬ حکم نمود٬

---

(۱) جمع ہے اسیر کی بمعنی قیدی *

آمده فراغت از اندیشه و وسواس داشت، ریزش شبخون نمود، مستر مزبور، هرگاه که اسیر گشت، دانست که کار از دست رفت، بزبان فراسیسي بودن خود، ازقوم فراسیس، و اسیر گشتن در فوج انگریز، و خواب گران داشتن مستر کلیبوس اندرون دیر، ظاهر گردانیده، از پنجهٔ هلاکت وارسته، و بمجردیکه جمعی از فراسیساں کلام خدعش راست دانسته اورا رهائي داده، جهت تجسس همان از دست جسته اندرون دیر پا نهاد، تیر تدبیر خویش بر هدف مراد یافته، صریعاً در دیر بسته، بنواختن طنبور سواداں و مردم علاقهٔ خود را، مسلح و قائم گردانیده، اطراف دیر فراگرفت، معاندین آگاه تز و یرش گشته برائے استخلاص جمعیت خود، که قریب خورده اندرون دیر محبوس گردیدند، بر جماعهٔ محاصر ریختند، مستر مذکور از جمعیت قلیلهٔ خود، متعذر محاصرهٔ حصار، و متحیر دفع اعدائے نابکار بود، درین اثنا محمد ابرار خاں مع دیگر سرداراں با فوج هر کدام صفوف آراسته از موضع سمیوارم سر کشیده، بر پشت اعدا ریخته تمام شب سر گرم پیکار بوده، قریب صبح از پنجهٔ آفتاب فیروزئي خویش، گریباں چاکئي ظلمت مقاومت بداندیش دیدند، یعني لشکر خودرا منصور و فوج احسن الدین خاں و اسبابش را مقتول و مفرور، و مصروف دست تصرف گردانیدند، و از جماعهٔ موسي لاس بعضے در دیر سمیوار اسیر مستر کلیبوس، و بعضے سمت سریرنگ عقب سردار خویش آواره شدند *

بیان رسیدن موسي دوتیل بوالکنڈه پور و روانه فرمودن حضرت اعلي فوج منصور عرصه سمیوارم برائے تنبیه او واسیر شدن موسي دوتیل وبدست شدن تمامي اسبابش *

حضرت اعلي شبخون بردن احسن الدین خاں و موسي لاس برلشکر سرکار در موضع سمیوار، و شکست یافتن معاندین از تیغ بازي جنود اقبال عدو مال، وفتحیاب گردیدن خاں ذي شان محمد ابرار خاں، اسیر گشتن گروه فراسیس در حصار دیر موضع مسطور،

آوردن فوج که از صد یکے نماند' و از قیاس احوال سابقي که
مثل ریاض (۱) خزاں دیده رنگ طاقت گرداند' متامل حال خویش
گشته' خطے در باب طلب امان از طرف موسي لاس بحضور
حضرت اعلا بایں مضمون فرستاد' دیدهٔ انتظار براه جواب داشت *

عرضي موسي لاس بنام حضرت اعلي *

باقتضاے خطا فهمي و ابتغائے غلط اندیشي' تا حال با بخت خویش
جنگ نمودیم' و از سعي باطل و تردد لاطائل (۲)' في نفس الامر
باد بمشت پیمودم' اکنوں همگي انواب و بنادیق وغیره سلاح جنگ
و جملگي احمال و اثقال برهم چیدهٔ هردو دیر جهمگیر و سرینرنگ
گذاشتم' و دست از کاروبار' و هوس پیکار از سر خاطر برداشته' از
مراحم احسان والا' و مکارم امتنان معلي' امیدوار عاطفتے' و مترصد
اجازتے' هستیم' که بشرط اطمینان اینکه احدے مزاحم راه
ما نشود' و پناه گرفتهٔ لوائے فراسیسي را عارض حال نگردد' با
رفقا و احباي خویش از حصار بر آئیم' و راه بندر پهولچري پیمائیم'
باز از گلیم تجارت پا بیروں نیاریم' و با سرکار سر رشتهٔ رعیتے داریم *

جوابش از طرف حضرت اعلي *

مکتوب مرسول موصول گشت' و مضمون مرقوم بوضوح پیوست'
خواهش رهائي پس از ایں همه کچ ادائي بس بیجا' در حقیقت
از سردار تا سپاه در قید ما است' دریں صورت خیال اعلاے
لوا' و حفاظت مفاسید فساد آرا' و وصول بندر فتنه زائے خود ها'
از سر بر آرند' و بسان زندانیاں تن بحبس اختیاري سپارند' و گرنه
بشما همه ها قتل ناگزیر رو بکار است' و واماندگاں را قید جبر و اضطرار'
وقتیکه ایں جواب با صواب رسید' حسین دوست خاں مایوس
از امان گردید و بحکم مصرع —

نه راے آرمید نها نه یاراے رمید نها *

(۱) جمع روضه بمعنی باغ (۲) فائدة - افزونی - تونگری *

که بالفعل معطل ماندن در سمیوارچه سود٬ درین صورت بشغلی که غنیمت اوقات منحصر باشد٬ باید بود٬ یعنی بر تسخیر حصار دیر پهاندار کوڈي که سر راه پهولچري است و از سریرنگ قرارگاه عدو فاصله اش غرض رود کوردم بیش نیست٬ و از اسباب جنگ و رسد آمادگي دارد٬ جهدے بکاربرد٬ و بعد فتحش باز بسمیوار رود٬ چنانچه دریائے فوج ظفر موج برحصار سنگین مستحکم دیر مذکور که بجائے خود قلعهٔ ایست٬ جوشید٬ و از شلک اتواب و بنادیق موجزن گردید٬ بفضل فتاح مطلق روز سیوم کار بجائے رسید٬ که باب دیر مذکور بکلید فتح کشایش گزید و آلات و ادوات حرب وذخیرهٔ مجموعه اش بقلعه نتهرنگر داخل٬ و معاند و تابعانش را یاس مطلب حاصل٬ و امید اعانت پهولچري باطل گشت *

بیان تنگي حال محصورین سریرنگ از شدت محاصره و برپا کردن حضرت اعلی لوائے امن در لشکر خود و رسیدن مردم لشکر حصور درظل آں و امان خواستن موسیو لاس بایمائے حسین دوست خاں و پذیرانشدنش و رفتن خاں مذکوره نزد ماناجی راؤ سرخیل تجاور بالتجائے پناه *

بعد از آنکه دیر پهاندار کودي مفتوح مبارز زان معرکه دلاوري گشت و حالت محصورین سریرنگ از مسدود شدن راه رسد و نشانه گردیدن از گوله هائے اتواب دیر مذکور تباهي تمام گرفت٬ و فریاد لجوع مرد و زن بچرخ برین رفت٬ ترحم حضرت اعلي٬ و حکم قضا امضا٬ مقتضي آں گشت٬ که در لشکر نصرت اثر علم امان برپا گردد٬ و منادي بایں عبارت ندا کند٬ که از حصار سریرنگ هرکس بایار قدر اموال که تحت علم آید٬ از جمیع آفات پناه یابد٬ اگرچه چیزے از اسباب حربي آرد٬ ازاں سرکار داند٬ ازیں نوید عالمے حیات تازه یافت٬ و بطمانیت خاطر بسایهٔ حمایت خداوند دولت شتافت٬ حسین دوست خاں بلحاظ رو بکمي

دید که گفتهٔ خود بسمع قبول اہل مشورت نرسید؛ بریں سخن که دامن تقدیر مبرا از گرد تدبیر است؛ ختم کلام گردانید؛ و ہری سنگهه نام راجپوت یکے از معتمدان حسین دوست خاں از قبول اظهار موسي لاس پهلو تهي کرده بآقا مخاطب شده؛ که از زمیندار تجاور که موافق مخالف تست؛ اصلا اُمید مروّت نداری؛ و اگر نجات مي خواہي بایں آئین سر ازیں دام ہلاکت بروں آري؛ که بر اسپ تیز گام که نوردیدن بساط پنجاه گروه مسافت دو روزے از عادات باد رفتاري اوست؛ سوارشوي؛ و با چند معتمدین من میتواني؛ که در یک شب بکاري کال رسي؛ چوں ایں معني ہم قبول طبعي نیافت؛ یکے از سران جمهور قطاع الطریق که معروف بکلر قومي است صحرائي؛ و با جماعهٔ محصوره لاف زن یکتائي؛ بمشورت مشیران مسطور بایں عنوان دخلي بیجا ساخت؛ که در یک شب بمرکب کشتي از دریاے کوڑدم بساحل مراد موصول توانم نمود؛ و از انجا که پاداش قسم قرآن مجید و فرقان حمید واقع معامله راني ترچناپلي و قصاص خون ناحق امیر کرناتک نواب سراج الدوله انورالدین خاں بهادر و قتل وزیر ناظم دکهن نواب ناصرجنگ شهید علیهما الرحمه در پیش بود؛ صیقل تجویز احدے زنگ آئینهٔ غفلت نزدود؛ آخرالامر حسین دوست خاں تجویز موسي لاس پسندیده؛ گوپي ناتهه نام ہندو و داؤد خاں نام افغان را بطریق وکالت پیش مانا جي راؤ فرستاد؛ او بمقتضائے ظاہرداري پیام زباني آنها شنیده جواب به پذیرائي آں داد؛ چوں ہردو وکیل واپس رسیدند؛ ومطلع ازاں راز گردانیدند؛ حسین دوست خان وقت شب بآں ہر دو وکیل و موسي لاس و احسن الدین خاں نزد مانا جي راؤ شتافت؛ و اورا از لشکر بیروں آمده باستقبال ملاقات پرداخت؛ و ظاہرا دقیقهٔ از دلاسا فرو نگذاشت و موسي لاس دست حسین دوست خاں بدست او سپرده گفت؛ که ایں امانت دراسیس بداني؛ و بمحافظت فایز پهولچیري گرداني؛ او قبول کرده

در حبس دیر تنگ نشستن و بر آمدن دشوار دید، و مجلسے از اعیان ہوا خواہ، و ارکان صداقت اشتباہ، ترتیب دادہ درد دل بامید علاج بایں طپش پیش آنہا نہاد، کہ از غلبۂ خصم و ضعف خود نہ قدرت آنکہ اقامت دریں حصار دارم، و نہ ہمت آنکہ با فوج سر بر آرم، و مردانہ وار سینہ بسینۂ اہل کینہ جنگ کناں بطرفے روم، و در تدبیر تدارک متردد شوم، چارہ سازید، کہ تا بندر پھولچري رسم، بعد ازاں غمے ندارم، و بازمي توانم، کہ با لشکر انبوہ بر ترچناپلي بریزم، لہذا بخاطر مي رسد، کہ بہ تبدیل وضع و لباس ازیں حصار بر آمدہ راہ بندر کارے کال متعلقۂ پھولچري بگریزم، چوں عبورش از سرحد تجاور است، از مانا جي راؤ پردھان راجۂ آں ملک استعانت نمایم، ایں معني احسن الدین خاں نہ پسندیدہ تر زباں گردیدہ، کہ بتجویز باطل و لایحصل ازاں کسے کہ از ما رنجہا کشیدہ، و از خصم ما احسانہا دیدہ، توقع بہي نباید داشت، کہ از اعدائے ما است، تجویز مناسب آنست، کہ غم فوج متفرقۂ موصولہ تحت لوائے دشمن کہ عام بود، نہ نمودہ، از جمعیت ماحضر کہ خاص و اعتمادیست، مع جماعۂ فرانسیس سنجیدہ، و اتواب در پیش چیدہ، متہورانہ ازیں دیر بر آمدہ، بدفع مقابل فایز کاریکال شویم، موسیو لاس کہ از سامعین بود، ایں صلاح پسند نہ نمود، و تجویز خود پیش نہاد، کہ پیشتر با جمعیت صحیح و سالم در میدان دائرۂ لشکر داشتیم، و از لحاظ قوت معاند خوب را قابل مقابلہ اش نیافتہ پناہ بایں حصار بردیم، الحال کہ بہ نسبت آں حال ناتواں شدیم، چگونہ متعہد جنگ میدان شویم، فکرے راہ مي نماید، ہر چند زمیندار تجاور از ما رنجیدہ است، لیکن چوں از فرانسیس بسبب اتفاقیے سرحد خویش و او کارہا دارد، غالباً با ما احسان نماید، مناسب است، کہ حسین دوست خاں را از طرف فرانسس با امانت سپاریم، تا بہرحیلہ کہ داند، بہ پھولچري رساند، احسن الدین خاں،

باستقبال پیش کشید ' و برلب جوے کاویري قریب قلعهٔ مبارک
نتهونگر بعز مباہات[1] ملازمت رسید ' خود بدولت ہماں جاسواري فرود
آورده ' و قالیچهٔ معمولي ہمراہي پالکي گسترانیده ' و برآن راؤ مذکور
را حکم جلوس داده ' خود اندرون پالکي تشریف داشته ' و از مرکوز خاطر
عاطرعزت اطلاع بخشیده ' واورا در جلدوئے تقدیم آن حسب آرزوے
دیرینش بعطائے جاگیر کویلڑي متعلقهٔ نتهرنگر و تخفیف وجه پیشکش
سالانهٔ تجاور سر فراز فرمود ' و خود بدولت و اقبال مراجعت بقلعه
نمود ' کراچوري نندراج و مرار راؤ خواہان حسین دوست خان شده
بآراستگي فوج دران باب جهد واقعي بجا آوردند ' ازین معني
ماناراجي راؤ کمال تحیر یافت ' و عزم جزم بقتل اسیر گماشت '
حسین دوست خان که از سه ۳ شب و دوروز مهمان ماناجي راؤ
بود ' روز چهارشنبه غرهٔ ماه شعبان المعظم سال یک ہزار ویک صد
و شصت و پنج ہجري مقدس از مزین اصلاح گرفت ' و غسل
نمود ' و طعام طلبید ' و بر کفایت یک دو لقمه دست ' کشید ' و گفت
که ذائقه قبول نمي کند ' وکام و زبان نمي پسندد ' وقت نصف النهار
ماناجي راؤ یکے از لشکریان خود سیدے میر مظفر علي نام معتمد
خود را خوانده تاکید قتل اسیر آہسته بگوشش رسانید ' او بآواز بلند
بایں عبارت جواب داد که اگرچه عندالحرب بر حکم آقا از بریدن
سرپسر و برادر امکان سر پیچیدن ندارم ' لیکن بکشتن پناه گرفته که
بیدادي و محض جلادیست ' شمشیر بر نیارم ' و بعد ازان دوکس دیگر
یکے عاشور بیگ نام و ثاني راجپوتے بحکم او درسرائے مذکور سر کشیدند '
واسیر را تنہا دیدند ' عاشور بیگ آواز عزرائیلي داد ' که نواب صاحب
کلمهٔ طیبه خوانید ' و چون سر شما خواسته اند ' تن برضائے حق
نهید ' بمجردیکه ایں نداشنید ' کٹار کشید ' و بر او دوید ' چون اورا
گرفت ' راجپوت از یک جانب بضرب کٹار پہلویش درید ' اسیر
ازاں ضرب بآوازے بلند بر زمین غلطید ' معاً عاشور بیگ زخم

---

(۱) فخر کرنا — ناز کرنا *

مہمان را درسرائے دلوائي منذف نام کہ در ایام سابق ہمانجا
با راني ترچناپلي سوگند کلام مجید کردہ بود' فرود آورد' و بگماشتن
خبرداران احتیاط پیش برد *

خواستن حضرت اعلي حسین دوست خان را از ماناجي راؤ و
پذیر فتن او و قبول ننمودن خواہش کراچوري نندراج و مرا راؤ در
باب خان مذکور و بجنگ برخاستن آنہا و کشتن او خان مذکور را و
گریختن بسمت تجاور *

اسیران فوج حوادثات روزگار' ونظر بندان لشکر آفات عالم
بے اعتبار' بہ نقد غرض باطل' و احتیاج کار بے حاصل' بے تامل
عواقب[1] امور ایمان مي فروشند' و بہ تجسس و نفع خویش درخسارۂ
دیگران مي جوشند' نمي دانند' کہ عادل کامل توانا و آگاہ است'
و چاہ کندۂ خویش سر راہ' و نمي شناسند' کہ وقت درگذر است'
و تیغ مکافات عمل برسر' دانا را باید کہ در معاملۂ خلق اندیشۂ خالق
در پیش دارد' تا گرفتار دام عقاب نشود' و بگیر و دار مہمات
دنیوي آنچہ برخود نگیرد' بر دیگران نہ پسندد' تا آخرالامر شکنجۂ
پشیماني نکشد' و سزائے دغا و جزائے وفا' در کمین وقت معین
اندیشد' بلکہ ہمہ جا شریک حال داند' مصرع —

ہر عمل اجرے و ہر کردہ جزائے دارد *

مرأت ایں تمثال' و بیان ایں مقال' آنکہ ماناجي راؤ و حسین
دوست خاں را درپناہ خود گرفتہ صباحش اشتہار داد' کہ او
سمت پھولچیري فرار داشت' خود اسیر ساخت' حضرت اعلي بمجرد
استماعش شادیانہ نواخت' و بشکر معاون اقبال پرداخت' و خود
سوار شدہ بصوب لشکر ماناجي راؤ برائے بدست کردن اسیر رواں
گردید' وراؤ مذکور بآگہي تشریف فرمائي خاص از لشکر خود را

(1) پیچھے آنے والے – وہ چیزیں جو کسی چیز کے پیچھے آویں – کاموں کے
انجام *

الغرض پس از وقوع این واقعه دیر سرینگ و جهمگیر مفتوح و سرداران فوج و اعیان و ارکان نوایط را اسیر و اسباب مغروثه لشکر بمردم فوج سرکار مقسوم ساختند و فراسیسان را در قلعهٔ نتهرنگر محبوس کردند و از دیگر اسیران بعضے را نوکر و بعضے را حسب خواہش آنها گذاشتند *

بیان فرستادن عرضداشت و نذر بحضور احمد شاه پادشاه و تهنیت نامه بنواب آصف الدوله غازالدین خاں بهادر فیروزجنگ و آراستن مجلس مشاوره با اعیان دولت جهته تسخیر مملکت و قلاع موروثی و اخراج فراسیس از ملک کرناٹک و تجویز گرفتن قلعهٔ پهولچري *

حضرت اعلي پس از رفع شورش حسین دوست خاں و ضبطي دیر سرینگ و جهمگیر مع اموال و اسباب مقتول و تقسیم آں بسرداران فوج منصور و اسیرشدن موسي لاس و اعیان اہل نوایط وغیره عرضداشت تهنیت فتح مع مبلغ یک ہزار و یک صد و بیست و یک اشرفي نذر بحضور احمد شاه بادشاه و تهنیت نامهٔ موسوم نواب آصف الدوله غازالدین خاں بهادر فیروزجنگ که از حضور سلطاني بنظامت دکهن مامور شده تا باورنگ آباد رسیده بود مرسل ساخته و از اعیان دولت و مشیران سلطنت مجلس مشاورت آراسته نیسان (۱) زبان بایں ترشح کشود و صدف سوامع مستفیدان را ازیں لآلي آبدار مملو نمود که رضا علي خاں پسر حسین دوست خاں در بندر پهولچري و پناه فراسیس بغابر فتنه انگیزي انتظار وقت مي کشد و آتش کینه درکانون باطن تیز مي سازد و صلابت جنگ بکمک فراسیس ارادهٔ مقابله با برادر کلاں خود یعني نواب

(۱) رومی ساتویں مهینہ کا نام اور اس مهینے میں جو بارش ہوتی ہے اس کو بھی مجازاً نیسان کہتے ہیں اس مهینہ بھر آفتاب برج حمل میں رہتا ہے کہتے ہیں کہ اس مهینہ میں جو بارش ہوتی ہے اس کے قطروں سے سیپ میں موتی پیدا ہوتا ہے *

شمشیر رسانیده ٬ از خنجر آبدار سرش برید ٬ و از کشیدن قشقهٔ خونش مشتهر به قاتل گردید ٬ و سروقتیکه پیش ماناجي راؤ آورد بتاکید ابلاغ حضور بشتر سوار سپرد ٬ او عذر نمود ٬ که بدون آنکه در رومال بندند ٬ چگونه بردارم ٬ فقیرے از فقرائے لشکر رومال داد ٬ شتر سوار سرداران نهاد ٬ و بمجردیکه برداشت ٬ فقیرے دیگر ندا ساخت ــــ

مصرع

سخي در هر دو عالم سر بلند است *

شتر سوار سر بقلعه برد ٬ و ماناجي راؤ با جمعیت خود رو بتنجاور آورد ٬ عرض سر مذکور بحکم خاص از دروازهٔ قلعهٔ بر گردانیدند ٬ و نزد کراچوري نندراج و مرار راؤ بردند ٬ و تن با جماع اهل نوایط و پیروان مذهب امامیه بآئین بهین(۱) ٬ و درستي تجهیز و تکفین ٬ بر روش تشیع بدرگاه حضرت نتهرولي قدس سرهٔ تارسیدن سر که بموجب ارسال نندراج تادهلي رفته بود ٬ بزمین امانتاً سپردند ٬ بعد آمدن سر وقتیکه سرقبر و سینهٔ صندوق کشادند ٬ از تن نشان نیافتند ٬ ناچار سر بے تن دفن کردند ٬ و اهل فطرت از ناخن قیاس عقدهٔ این راز کشودند ٬ که چون محبت اهل بیت رسول الله علیه و آله اصحابه وسلم داشت و کافرے از تیغ دغا شهیدش ساخت ٬ عجبے نیست که نعش او موافق اعتقادات امامیه منتقل شده باشد ٬ وسرش نیز ممکن است ٬ که بدان پیوندد ٬ و العلم عندالله عبدالهادي که پیشتر جهت آوردن جمعیت انگریز از حضور بدیو نام پٹن رفته بود ٬ همان روز این قطعهٔ تهنیت في البدیه موزون نمود *

قطعهٔ عبدالهادي *

از زمان جنگ ناصر جنگ تا سال دویم
انورالدین خان نکرده تیغ خونیں در نیام
آخر ماه رجب آن حامي دین متیں
کشت آخر خوني خود را به تیغ انتقام

---

(۱) بهت بهتر سب سے بهتر نسخه *

ودادن قلاع بدیگر سرداران علاقهٔ آنها و رخصت معاودت بسوئے اماکن ہریک بتاریخ بیست و پنجم شهر شعبان المعظم سال یک ہزار و یک صد و شصت و پنج ہجوی مقدس با فوج شایستہ و سامان بایستہ در انتظار رسیدن جنرل لارنس بکوچهائے قصیر از راه سیوار روان گشتہ روزیکہ برنجنگڈھ رسید معتبر خاں طاہر قلعدار آنجا آداب استقبال و لوازم ضیافت و صداقت بتقدیم رسانید عبدالوہاب خاں بہادر باظہار بد عہدی او در مجادلہ حسین دوست خاں برائے تغییر جاگیر و ضبطی قلعہ اش ہرچند کہ ترغیب داد لیکن حضرت اعلی نظر برالحاح و التجائے قلعدار عرض برادر بر گوش ننهاد چوں از انجا منزل بمنزل رواں گشتہ موضع بیلپور مقام اعلام اقبال ساخت موسی دبلکس از استماع جوش ایں دریا بکمال ترس و بیم بسان موج در خود شکستہ عرضداشت مشعر بر استعفائے جرایم خویش و التجائے تجدید صلح بایں مضمون ارسال داشت *

عرضداشت موسی دبلکس بجناب حضرت اعلی *

بعد تقدیم مراتب انکسار و اطاعت و تشئید(۱) مبانی انقیاد و عبودیت بعرض بہره اندوزان رکاب دولت و اقبال و کامیابان حضور جاه و جلال خداوند ذی السطوت والا حتشام مدار دائرهٔ مقاصد انام می رساند کہ دریں مدت یک صد سال زمان اقامت ایں میمنت آباد و فرصت ایام تجارت ایں سواد امریکہ خلاف آئین فرماں بری سرکار باشد از قوم ما فراسیساں بمعرض شیوع نیامدهٔ حرکت اتفاقی موافقت بعضے بے دولتان بغاوت شعار کہ دریں روز ہا از ما بوقوع رسید واسطہ پشیمانی است ملازمان والا نظر بعجز و ندامتے کہ دارم و گوش بر نالهٔ الامان کہ از دل می برارم داشتہ اگر عفو جرائم ماضیہ سازند و امان دہند مقتضائے مراحم فضل و عطا است بالتحدید سوگند دین عیسی علی نبینا

(۱) مضبوط کرنا - گچ اور چونہ سے استحکام کے ساتھہ عمارت بنانا *

آصف الدولہ غازالدین خاں بہادر دارد' و از من لازم است کہ حسب الحکم شاہي اعانت ناظم دکھن بعرصۂ وقوع آید' تا قیام بندر پھولچري کہ بنائے فسادات' فتنہ در کرناٹک باقي خواہد بود' بلکہ زہر این مار در تمامي اعضائے ملک دکھن سرایت خواہد نمود' لہذا بر تسخیرش عزم مصمم دارم' کہ ہمہ تخلل ہا دفعتاً مثل خار از پائے ملک بر کشم' وازین معني در حقیقت اعانت نواب آصف الدولہ نمودہ باشم' حاضران بزم حضور بالاتفاق زبان بتصدیق ارشاد کشادند' و بتقدیم آداب تحسین رائے زرّین' و عزم متین سر بر زمین نہادند' چنانچہ جہت آرائش لشکر' و ترتیب سامان سفر' حکم محکم شرف نفاذ بخشید' و جنرل لارنس را باوردن فوج فرنگ' و اتواب و کرنال وغیرہ سامان جنگ و آمادہ نمودن جہازات جنگي بر دریا برائے مزاحمت کمک و آذوقۂ پھولچري روانۂ چیناپٹن گردانید *

بیان لشکر کشیدن حضرت اعلی دفعہ ثاني بعزم تسخیر بندر پھولچري و نامہ نوشتن موسی ڈبلکس و پذیرانفرمودن خود بدولت ملتمس اوُرا *

پس از ارسال عرضداشت و نامہ بحضور شاہ' وزارت پناہ' و مرمت قلعۂ نتھرنگر' و آراستگي سامان سفر' و ترتیب و اجداث پیکار' وذخائر بسیار' و دلدہي فرقہ سپاہ' با فزوني مشاہرۂ دلخواہ' و تعین شش ہزار کس از فوج خاصہ بسرداري سید علي خاں و خیرالدین خاں و سید ناصر علي خاں وغیرہ مع جمعیت انگریز بصیانت قلعہ و استمالت کراچوري نندراج و مرار راؤ بفیصلۂ حساب (۱) معینۂ معاوضۂ اعانت آنہا و قرار داد ایصال آں معرفت سید مخدوم علي خاں و عطائے دو زنجیر فیل با ساز طلا و سیمین و چہار راس اسپ تازي بازین و ستام زرین و عنایت پدک و بہوج بند مرصع (۲)

(۱) اپني طرف ملا لینا (۲) گھوڑے کا خاص زیور مثلا زین اور لگام وغیرہ *

و حال آنکه پدرم جهت امداد انگریز و ارتقائے پایہ اش و استیصال فراسیس وصیت نموده است ' دریں صورت چگونه التماس چنیں قوم مفسد قبول باید ساخت ' و بر فریب اینها چرا عقل و شعور باید باخت ' بعد ازاں محرر طلبید ' و جوابش بایں عنوان مرتسم گردانید *

فرمان حضرت اعلي بموسي دبلکس *

ثنائے حاکمے که از دیوان حکومتش فرنکئي سرکش فلک از خورشید انور و شب مظلم کلاه در بغل است ' و در چار بازار صنعتش سوداگر بابضاعت عالم از ارزاني جنس حیات ' و گراني نقد ممات سرمایه دار خسران و خال ' فرض حالیست ' که مارا بهدایت راه حق بمنزل مراد رسانیده ' و کجروان را بپاداش رویهٔ آنها آوارهٔ تنگنائے بے راهي[1] گردانیده مکاتبه مرسله مطلع محال طلبي ها ساخت ' و ادراک خیالات خام دراصحاب خاطر پرداخت ' هرگاه که شرط صلح نامهٔ مصاف دیونام پٹن از بدعهدي شما از میان برخاست ' اهل امتحان تجدید قبول موافقت و تقدیم ضابطهٔ مرافقت[2] چگونه جائز خواهند داشت ' بایں بے وفائي داعیهٔ مناسبت انگریز ' وفا انگیز معني ندارد ' وبایں دروغ ادائي سوگند دین و کتاب تصدیق نمي یابد ' اکنوں از نتهرنگر بهمیں عزم با لجزم برآمدم ' وبایں میدان از همیں قصد محکم درآمدم ' تاکے قوم فراسیس را زیر شمشیر نیارم کمر نکشایم ' و تاکے حصار پهولچري را واقف هوا نگردانم ' دست باز ندارم ' سوال شمارا همیں جواب بس است ' و باقي هوس ' موسي دبلکس از دریافت ایں مضمون متحیر حال گردید ' و بتردد جنگ ناچار کوشید *

بیان مصاف موسي گرجام و انگریز دیونام پٹن و زخمي شدن مسجر فوج انگریز و پسپا گشتن فوجش بسوے دیونام پٹن و بجنگ

(۱) جائے تنگ کوچهٔ تنگ (۲) همراهي اور رفاقت کرنا *

و علیہ السلام و انجیل صداقت کلام اوست کہ آئندہ دریں کشور با ہیچ فتنہ کیش امیزش نکنم و با انگریز بسان برادر با برادر متحد و متفق باشم و امید آں دارم کہ کار انگریز قسمیکہ از عطیۂ جاگیر و اعانت و مراعات کثیر سرکار ممالک تسخیر روز بروز رونق پذیر گردید اگر قوم فراسیس ہم بحصول جاگیر چنجی بخشیدۂ ناظم دکھن و بذل تفقد (۱) و حمایت خداوندی امتیاز یابد قلعجات دیگر تفویض سرکار سازم و باز گاہے بدون فروتنی شیوۂ تجارت کردن انحراف نیفرازم چوں از اہل فرنگ ہستم اصلا از قرار بر نگردم زیادہ آئین ادب جرأت طول عرض نہ پسندید و رتبۂ انکسار بتجاسر (۲) اطناب التماس نکوشید حضرت اعلی پس ازم وضوع مضمونش فرمود کہ اگرچہ اقبال صلح با عتبار اقدام نزاع انسب و اولی است لکن مروت با اہل دغا عداوت با جمہور وفا ــ

نکوئی با بداں کردن چنانست
کہ بد کردن بجائے نیک مرداں *

سوائے آں وجوہات دیگر موجب تامل و باعث تغافل است یکے ازاں رضا علی خاں در پناہ او بدہوائے ریاست کرناٹک کمین گری دارد و ثانی در عالم اتحاد نواب آصف الدولہ بہادر در قبول التجائے فراسیس اشتباہ موافقت با صلابت جنگ و ایں معنی تخلل در بنیان اعتماد یکسوئی می آرد سیوم تخلف حکم سلطانی کہ باخراج او صادر شدہ است بظہور می رسد چہارم عہد موسی دبلکس کہ در معاملۂ سابق عہد نامۂ نوشتہ آشتی جستہ ثانیا با ہدایت محی الدین خاں بہادر ساختہ مختلف قرار خویش گشت اعتماد را نشاید پنجم اودم مساوات با انگیزان دوستان قدیم ما می زند و مثل جاگیر ایشاں تمنائے جاگیر تعلقۂ چنجی وغیرہ می پزد

(۱) گم شدہ کو ڈھونڈنا ــ پرسش کرنا ــ سہ‌زا بمعنی ــ دلجوئی ــ غم خواری
(۲) دلیری کرنا ــ شوخی و گستاخی کرنا *

در جواب نامهٔ حضرت اعلي كه بيشتر عرضداشت حضور شاہي متضمن مباركباد عدو تباہي روانه گرديده بود؛ بايں مضمون مسرور لطيفهٔ وصول ساخت *

نامه نواب آصف الدوله بنام حضرت اعلي *

پس از حمد معبود خالق ارض و سما و نعت محمود سر لشكر انبيا مبرہن رائے؛ محبت پيرائے؛ زينت طراز مسند عزواعتلا؛ علم افراز (۱)
عرصهٔ قتال اعدا؛ آئينهٔ صورت نمائے فتح و نصرت گنجينهٔ بے انتہائے فتوت و مروت؛ مخلص اخلص مخلصاں؛ محب احب محباں؛ اعتضاد دوستان يكرنگ؛ سراج الدوله محمد علي انورالدين خاں بہادر دلاور جنگ؛ نموده مي آيد؛ دفتر رسوم اخلاص؛ نسخهٔ فنون اختصاص؛ مجموعهٔ اوراق الفت و ولا؛ شيرازهٔ اجزائے صفوت و صفا؛ متضمن مزاے دغا معاند بدعمل؛ و تدارك سركشي مخالف سراسر دغل؛ در سعد آوان؛ و اشراف احيان؛ وصول نشاط موفور؛ و شمول انبساط نا محصور نمود؛ و دل خصوصيت منزل را بہمت تصفيه فساد مملكت دكہن افزود؛ معين متعال ظہور ايں فتح شايسته مبارك و مناسب حال فرخنده مال سازد؛ و گردن معاندان نكبت اشتمال را پيوسته دير تيغ انتقام آں سرجملهٔ دولت مندان ايام دارد؛ دريں روزہا صلابت جنگ بہوس گيرودار اعتبار نا پايدار ناموس برادري برباد داده و باغوائے ناكساں بے ننگ و اتفاق فراسيسان شقاوت آہنگ؛ در كينه ايں متوثق بتائيد ذوالمنن؛ و تخريب و نظامت دكہن افتاده؛ بنابراں پا بركاب يكران عزيمت؛ و خاطر بخطاب تہيهٔ نہضت؛ مواد دكہن بستم؛ تا بنياد فساد؛ ازاں ميمنت آباد؛ بر اندازم؛ و بمعاضدت آں قوت بازوے خويش؛ و خلاصهٔ يكرنگان وفا انديش؛ كه (۲)
جملگي سركشان آں ناحيه را بكيفر كردار ناہموار ہريك رسانيدند؛ (۳)
و حسين دوست خاں را با ہمه حشمت و شكوہش مذبوح دشنهٔ

---

(۱) جوانمردی – مروت (۲) بدلہ بدی کا – سزا برے کام کی (۳) خنجر جو ایک قسم کا ھتیار ھے *

پیوستن محمد ابرار خاں و ہزیمت یافتن و گریختن فرانسیساں جانب موضع بکرم فرودگاہ خود *

موسي دبلکس حارس بندر پھولچري مایوس از صلح گشتہ فوجے از مردم ہندوزنگ و فرنگ بسر کردہگي موسي گرجام نام سردار باہوش و فرہنگ در موضع بکرم گماشت ' و حارس بندر دیونام پٹن باگھي ایں معني علم عزم مقابلہ اش برافراشت ' و بعرض خداوندي پرداختہ ' فوجے از حضور بکمک خواستہ ' بعد رسیدن محمد ابرار خاں باجماعۂ سواران حسب الحکم حضور از مقام بیلپور خود ہم از دیونام پٹن جمعیت انگریز بسرداري میجر تہور انگیز روانہ ساخت ' پس از مقابلۂ فریقین در عین مجادلہ کہ از دم صبح تا بلندي یکپاس روز مثل ہدف و سپر تیر و تبر کینۂ یکدیگر بود ' میجر مذکور زخم گولي تفنگ بران چپ خورد ' و بدستیاري رفیقان بسواري پالکي خود را از معرکہ بیرون آورد ' فوجش نیز ازاں آفت پسپاگشت ' و بموقف خویش یعني قلعۂ دیونام پٹن پیوست ' و محمد ابرار خاں از معاینۂ چیرہ دستئي فرانسیس با جمعیت سواران ہمراہي پیورش نمودہ ' بصف مخالف پیوستہ ' نوعے داد تیغ زني داد ' کہ موسی گرجام اکثرے را از اژدہام خود مقتول و پامال جولان مبارزان سرور گذاشتہ ' و از اتواب و سامان گراں دست برداشتہ ' مع ما بقي مردم سمت پھولچري عزم فرار پیش نہاد ' و خان مذکور تا موضع بکرم تعاقب و آں موضع را تاراج ساختہ با فتح و نصرت در موضع بیلپور بحضور خداوندي رسید ' و کامیاب شرف ملازمت و مورد تحسین و آفریں گردید *

بیان رسیدن نامۂ نواب آصف الدولہ غازالدین خاں بہادر فیروز جنگ در جواب نامہ مرسلۂ سابق حضرت اعلي و وصول تہنیت نامۂ دیگر از جانب صلابت جنگ *

حضرت اعلي در انتظار رسیدن جنرل لارنس ہنوز در سواد بیلپور دائرۂ لشکر ظفر پیکر داشت کہ مکتوب نواب آصف الدولہ

در اقوام خویش می افراخت، در ہر جنگ ذلتها دادند، وازیں امور بر نواب آصف الدولہ بہادر کہ بقوت نیابت آں بلند اقتدار از حضور شاہی نظامت دکھن یافت، منت نہادند، انفراح وافر، وانشراح متکاثر داد، شیوع ایں مرادات غیر مترقبہ مبارک و مہنائے دولت پایدار باد، وحکومت صوبۂ آرکاٹ وریاست پایاں گھاٹ شمشیر بازی و مبارزت طرازئی آں پایہ بخش منصب سرفرازی را سازوار، زیادہ ایام بکام باد، اگرچہ نامۂ صلابت جنگ بہادر نیز بمضمون تحسین و الفاظ ظاہر داری چہرۂ وصول آراست، خداوند ما نظر بر اینکہ او با فراسیس آمیزش، وخود حسب الحکم شاہی با نواب آصف الدولہ بہادر آویزش، دارد، فی الفور جوابش ننگاشت، و موقوف بر وقت دیگر داشت *

داستان رسیدن جنرل لارنس از چیناپٹن در حضور و نہضت فرمودن حضرت اعلی بصوب پھولچری از مقام بیلپور و جنگ کردن و اسیر گردیدن موسی گرجام مع فوج در لشکر ظفر موج *

حضرت اعلی پس از فتحیاب شدن محمد ابرار خاں بر موسی گرجام و ورود نامہ ہائے دکھن در انتظار رسیدن جنرل لارنس در سواد بیلپور بسیر و شکار، و تدبیر و تجویز کار زار، اشتغال داشت، بعد ازانکہ جنرل مشار الیہ از چیناپٹن با فوج و اسبابش فایز حضور گردید، با لشکر منصور از فرودگاہ بموضع اڑیاکپم رسیدہ، از انجا برسر موسی گرجام کہ ثانیا از بندر پھولچری با انبوہ فراسیس و الیمان و زنگبار و ہند دایرۂ ادبار در سواد بکرم داشت، بصولت دلاوری دوید، و بتاریخ بیست و ششم شہر شوال المکرم سال یکہزار و یکصد و شصت و پنج ہجری مقدس صبحے بآرایش صفوف رزم آغاز جدال و قتال فرمود، با وصف گرمی شلک اتواب و بنادیق جمعیت بیکران فراسیس وحدت و شدت رزم، وعزم، چنداں مخالف تکبر تاسیس در فرصت یکپاس بمقتضائے کار آزمائی ہا و عرصہ تازی و تیغ بازئ ہمت و شرکت خاص کامرانئی

تدارک گردانیدند٬ و در اصل نسبت بایں دوست یکرنگ بنابر
افاضت نظامت دکھن باعث ہستند٬ التجا مندم٬ کہ دراں سر
زمین فراسیساں را در شکنجۂ سزائے بد عہدئي آنہا سخت کشند٬
و قلعۂ پھولچري کہ بنائے طغیاني ہر طاغي٬ و واسطۂ بغاوت ہر
باغي است٬ مستاصل گردانند٬ بحکم قوم کسے ـــ

بیت ـــ

دو دل یک شود بشکند کوہ را
پراگندگي آرد انبوہ را

یقین است کہ درین صورت رفع ابتري دکھن تا کوناٹک بلکہ
تمامي ولایت ہند بفعل آید٬ زیادہ اسباب محبت زیادہ٬ و سامان
دولت آمادہ٬ باد٬ نامۂ منظور ہرکارہ موصول٬ و مورث نشاط مامول٬
گردید٬ و حضرت اعلی بساط خورمی٬ آں ہنوز نچید٬ کہ نامۂ
صلابت جنگ شبخون بہزار کنایات٬ و مملو بصد نیرنگ مشعر تہنیت
و تحسین قتل حسین دوست خاں و فصل اتفاق تمامئي منحرفاں
موصول گشت٬ محرر ایں سطور جہت آگہي ایں شعور مضمونش
بایں عنوان در سلک تسطیر بست *

نامۂ صلابت جنگ بنام حضرت اعلي *

شکر نعمائے الہي جلت آثار نوالہ و درود روح مطہر رسالت
پناہي[(۱)] صلي اللّٰہ علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم مرفوع ضمیر منیر موالات
تخمیر آں خلاصۂ امرائے نامدار٬ نقادۂ روسائے عالي مقدار شمع
دودمان کبار٬ رونق بزم روزگار٬ نمودہ مي آید٬ کہ بشارت بہجت
اشارت٬ فتوحات متوالیۂ اینکہ سر حسین دوست خاں کہ فراواني
ثروت و فوج٬ و رتبۂ شان و شکوہ برواج داشت٬ از تنش بر
انداختند٬ و خان و مان نوایط را کہ ہریک از آنہا از افراط تنعم
و تکبر نوبت دعوائے نظامت مي نواخت٬ تاراج ساختند٬ و
موسي ڈبلکس سردار سرکش قوم فراسیس را کہ گردن تہور و جلادت

(۱) کسی کے ساتھہ دوستی رکھنا – پے درپے ایک کام کرنا *

جهت تسخیر صوبهٔ نیلور متصرفهٔ محمد کمال که انشاء الله تعالی کیفیتش از اوراق آئنده موضوح میگردد٬ روانه سازد٬ وزر پیشکش ناموصول سالهائے جهالت بیربطی مملکت از زمین‌داران و مال گذاران مثل پالیگاران کالستري و ونکٹ گري ودمراج وماچرله وغیره بمعرض وصول آورده٬ ارسال حضور دارد٬ و تسخیر ساتگڈهه وغیره قلاع واضلاع نصب العین مدعا سازد٬ بعد ارسال فوج و احکام خود با موکب خاص بصوب چنجي نهضت فرماگشت و در راحت برروئے محصورین آن حصار بربست٬ ومیر منصور علي خان و مستر کلیوس بامر مرجوعه جهدوانی بکار برده٬ سعادت بندر و چنگل پیٹهه وغیره اماکن متصرفهٔ فراسیس و متعددانش علي الترتیب بفضل فتاح مطلق کشادند٬ یعني در اختیار اولیاے دولت آوردند٬ وحسن مساعي میر مدینه علي خان نایب صوبهٔ آرکاٹ صیقل تفتیح و تسخیر همگي اضلاع و اطراف و تحصیل زر پیشکش ها آئینهٔ انتظام مصفا نمود٬ و گوئے

جلادت (۱) از دست دور دوران ربود٬ و سرداران موکب خاص بتصفیه قلعجات متصله مثل کرنگل وغیره علم شجاعت برافراشتند٬ خود بدولت وجاه نخستین در قلعهٔ چنجي را از کلید نصرت ازلي کشاده٬ توجه برکشایش قلعهٔ وندواسي که قلعدار آنجا محمد تقي علي خان نام یزنهٔ نواب صفدر علي خان شهید و کثیر الزوجات والاولاد ممتنع الاحصار و التعداد بود٬ نمود٬ و محرر واقعات زبان قلم را در شرح حالش بایں عبارت کشود *

بیان احوال محمد تقي علي خان قلعدار وندواسي و کثرت ازواج و اولادش *

نواب صفدر علي خان شهید تلاش علاج کم اشتهائي بسبب آنکه غذایش دو چهار لقمه بیش نبود٬ میداشت٬ و تقي علي خان دوائے افزایش باه که تصورش حکم عدم مي نمود٬ واز همه کس

(۱) چستی - چالاکی - جوانمردی *

غلبهٔ خویش' و پریشانئی جماعهٔ بد اندیش' نمود' یعنی در گرمی کار زار موسی گرجام زخم گولی بندوق برداشت' و استقامت جنگ گذاشت' فوجش مقتول و اسیر و مجروح و مفرور گشت' و سردار مسطور بحالت شدت زخم خلاف گرفتاري و اسیري سرداران دیگر از سفارش جنرل لارنس و حکم حضور رهائي یافته به پهولچري پیوست' وازین معني تا حال مشکور و ممنون خداوند بافتوت و واحسان است' و مردم این ملک که در رفاقت او بودند' از حکم حضور بنوشته دادن اقرار تبرّائے آں قوم آزادي یافتند' و اسباب و اموال مغروته تقسیم جماعهٔ منصوره یافت' و خداوند دولت با همگي لشکر به تسخیر قلاع متصرفهٔ فراسیس و اختیار اهل نوایط که اقربائے حسین دوست خاں و معاون فراسیس بودند' توجه ساخت *

بیان افتتاح قلاع متفرقه فراسیس و معاونان او و فیصلهٔ معاملهٔ قلعدار و ندواسي *

موسي دیلکس سردار بندر پهولچري از مجروح شدن موسي گرجام سردار فوج متعینهٔ موضع بکرم و اسیر گشتن' و انتشار یافتن فوجش دهشت مند' و از بیطاقتي کج خرامئي مانند خرچنگ(۱) شغال دیدهٔ نقب گزیده قلعه بند گردید' خداوند دولت از اقتضائے وقت بمحاصرهٔ پهولچري نپرداخته با فتاح حصار هائے متصرفهٔ معاند و معاضدان او متوجه شده' مستر کلیوس را با جمعیت انگریز باتفاق میر منصور علي خاں مع فوج خاصه برائے تسخیر قلعجات ساحل دریا مامور و مرسل گردانید' و بنام میر مدینه علي خاں که نایب نظامت صوبهٔ آرکاٹ بود' حکم فرستاد' که از ایصال رسد وغیره لازمهٔ فوج ممدو معاون میر منصور علي خاں و مستر کلیوس باشد' و فوجے شایشته با سامان بایسته مرتب نموده

(۱) کیکڑا – مشہور آبی جانور ہے اور نام برج سرطان کا – عربی میں کیکڑے کو سرطان کہتے ہیں اور یہی صورت اس برج کی ہے *

بسرمي برد' و اولاد نيز بسيار زياده از دو صد دختر و پسر برآورد' الغرض حضرت اعلائے ما بعزم تسخير قلعه وندواسي بافوج آراسته روان گشته بر سر حد ملکش رسيده' خطے دربارهٔ اطاعت و انقياد' و ايصال پيشکش معمولي بنام او جهت اتمام حجت بايں مضمون نوشته فرستاد *

فرمان حضرت اعلي به محمد تقي علي خان قلعدار وندواسي *

رفعت و امارت پناه' شوکت و بسالت دستگاه' محفوظ حفظ و حمايت ايزدي باشند' بفضل الهي از بدو اقتدار رياست ما برين مملکت' و اختيار نظامت بايں ناحيت' مکشوف ديدهٔ هر بينا' و مشهود نظر ادراک آں موالات انتماست' که هر که با ما موافقت ورزيد' سرباوج رشد وافتخار کشيد و آنکه ازروے ادبار مجوز طغياني گرديد' جز پشيماني چه ديد' اگرچه محبت ويگانگت آں ايالت پناه مقتضي اشتباه فتورے و تصورے نيست' لکن محکمهٔ اسباب صورت خواهاں گواهي است' مي بايد که از ايصال پيشکش معمول قديم' و سلوک آں مسلک مستقيم' زبان اظهار مردم ظاهر بيں به بندند' و مظنهٔ بے راهي که برخواطر عوام است' مرتفع گردانند' و گرنه معلوم نيست' که آسمان چه فتنه مي بارد' وروزگارچه آفت مي آرد' زياده اتمام حجت لازم مودت است وبس' چون عنايت نامهٔ خداوندي' ديد' جوابش بايں طراز مرسل گردانيد *

عرضداشت خان مذکور در جواب فرمان حضور *

پس از تقديم لوازم انقياد و اطاعت ربوبيت' و مذمت بذل فضل و مکرمت بے نهايت' بذروهٔ عرض (۱) بارياباں بساط حضور لامع النور مي رساند' و رود منشور عنايت دستور متضمن تفضلات بنده نوازي' نسبت بانکسار فرسوده گان گوشهٔ عبوديت واسطهٔ سرفرازي گرديد' و مقدم فيض توام لشکر نصرت پيکر پستي ايں سر زمين

(۱) پهاڑ کی بلندی - پهاڑ کی چوٹی - کنگره - سب سے اونچی چيز *

میخواست چنانچه نواب صفدر علي خاں بیراگیاں را طبیب مداواي بیماري خود شنیده تجسس و تفقد و رعایت و مدارات آنها عادت ساخت ' چوں روزے اتفاقاً بایکے ازاں گروه ملاقاتے گردید ' و بصد گونه برائے مطلب خویش با او جوشید ' آنکس بحسب التجایش اکسیر دو قسم خاکستر نما براے افراط اشتها وباه علحده علحده در دوپارهٔ کاغذ پیچیده ' بالایش خاصیت آں نوشته ' باشرح ترتیب بکاربردن ' و پرہیز کردن ' بخشید ' خاں شهید ہر دو اکسیر در ہماں کاغذ زیر تکیه بالین خود گذاشت ' اتفاقاً محمد تقي علي خاں ہماں روز بخانه اش آمد ' چوں باہم ربط و اختلاط یا رانه بود ' موافق عادت بر پلنگ او خوابید ' و وقت بر خاستن ہردو دوائے مذکور با شرح خواص زیر تکیه دید ' و از نام مرقومهٔ بالایش دوائے مطلوبه بشناخت ' و از نواب صفدر علي خاں شهید چندانکه خواست نیافت ' درمیان یکدیگر برابطهٔ قرابتے که در صدر مرقوم است ' استبداد و تکرار بسیار بعمل آمد حاضران مجلس که خویش اقارب یکدیگر بودند ' بانصاف ایں معني که نواب صفدر علي خاں اکسیر اشتها ' و محمد تقي علي خاں اکسیر باه مطابق خواہش خودہا بگیرند ' رفع مباحثه فیمابین آں ہر دو نمودند ' بر ایں معني ہر دو راضي شدند ' و بکار بردند ' تاثیرش آنکه نواب صفدر علی خاں شهید روزانه پلاؤ پنج آثار ونان دو آثار و کباب یک برهٔ (۱) گوسفند سوائے فواکه و شبانه شوربائے لعابدار گوشت یک برهٔ گوسفند که واسطهٔ آمیزش سم ہلاکت او گشت مي خورد ' و محمد تقي علي خاں بسبب آنکه نواب صفدر علي خاں در اظهار ترکیب خوردن آں کو تهي کرد ' از خوردنش بیماري یک ساله کشیده ' بعد صحت بحکم معالجان ہند و فرنگ تا اقتدار خود در اوقات غسل بداشتن خود فولادي بالائے سربسر آب نمي رسانید ' غرض از ازواج بےشمار تخمیناً زیاده از یک ہزار از ہرقوم فراہم آورده

(۱) بکری کا بچہ - ہرن کا بچہ*

بزور شجاعت، وقوت دست ہمت، قلعۂ مسطور مفتوح کردہ، محافظانش را کہ قوم فراسیس بودند، و از کثرت اسباب، حرب و متانت حصار تکبر مي نمردند، مقتول گردانید، و بقیۃ السیف را در مخمصۂ حبس کشید، از بسکہ آب و ہوائے آنجا موافق طبع لطیف یافت، نظر بآسودگي لشکر مقام رایات عز و اجلال ساخت، محمد تقي علي خاں کہ در طالعش ادبار بود، و بایصال زر ثلث معہودۂ تہاون (۱)، و باز بفراموشي قدر جاں بخشي آنمال بغاوت و بد اطواري ہا آغاز نمود، سال دیگر بتلافي کردار محروم از جاگیر و قلعہ گردید، و از انجا مقید شدہ بزنداں نتہر نگر رسید *

بیان بغاوت کراچوري نندراج و مرار راؤ از اغوائے فراسیس و اتفاق آنہا با رضا علی خاں و موسي دبلکس سر کردۂ پہولچري *

نواب آصف الدولہ غازالدین خاں بہادر فیروز جنگ بحصول نظامت دکہن از شاہجہاں آباد فایز اورنگ آباد گردید (۲)، و اتفاق ہمگي امیان دکہن باطاعتش انجامید، صلابت جنگ برادر خوردش کہ از امداد فراسیس متمکن مسند ریاست دکہن بود بفریب الفت بدکاري زن بے امتیاز، بیوۂ طناز، فاحشۂ حیلہ باز، پسرکش،

(۱) خوار اور ذلیل رکھنا - کسی کو حقیر سمجھنا (۲) سنۂ ۱۷۵۲ع آگسمت کے مہینہ میں غاز الدین خاں ملہار راؤ ہولکر اور چند دیگر مرہاٹا سرداروں کے ساتھ برہان پور پہنچے وہ اورنگ آباد اور برہان پور کے مغلوں کی تائید حاصل کرکے وہاں ایسے وقت میں پہنچے تہے جبکہ صلابت جنگ کے چھوٹے بھائی نظام علی خاں حیض بعض میں تھے پیشوا اور سید لشکر خاں نے غازالدین خاں سے اورنگ آباد میں ملاقات کی اور دونوں نے صلابت جنگ کو صوبۂ برار دینے کیلئے واپسی کی رضامندی ظاہر کی تہی لیکن صلابت جنگ نے نہیں مانا اور جنگ کی تیاری شروع کردی انہوں نے بُسی اور فرانسیسی فوجوں کو حیدر آباد میں ٹہرا دیا اور فرنسیسی فوجوں میں اضافہ کرکے شاج بیدر کی طرف آگے بڑھنا شروع کیا ادھر غازالدین خاں بھی اورنگ باد سے دس فرسخ آگےا چلے آئے مورخہ ۱۰ نومبر کو پانڈیچری میں یہ خبر پہنچی کہ مورخہ ۱۶، اکتوبر کو صلابت جنگ کے ایما سے نواب صاحب کو زہردے دیا گیا کاسی داس نامی ایک گماشتے نے کڈلور کو یہ اطلاع دی تہی نواب صاحب زہر ملی ہوئی غذا استعمال کرنے کی وجہ سے سخت بیمار ہوگئے اور تیسرے دن انتقال کرگئے بعض مورخین نے لکھا ہے کہ نظام علی خاں کی والدہ نے غازالدین خاں کو زہر دیا تھا *

را اوج آسمان بریں بخشید' شکر ایں احسان خارج از بیان' و حصر ایں امتنان میرا از حوصلۂ زبان' اگرچہ ابلاغ پیشکش نظامت و سرداري' لازم ذمت اطاعت' و مآل گذاریست' و انحراف ازین جادہ حسین دوست خاں را بمنزل مراد نرسانید' و فراسیس را آوارۂ دشت مذلت گردانید' لکن بندۂ درگاہ از زمانیکہ حراست ایں اقطاع دارد' من جمیع الوجوہ متابعت ناظمان جو ہر آئینۂ حال داشت' و بار مال گذاري و پیشکش رساني نبرداشت' و دستور مجدد غیرت خاطر نمي پسندد' و سر رشتۂ تازہ رابطۂ تدیم را نمي سزد' اگر عزت بخشي عبودیت کیش مطمح انتظار ربو بیت است' قبول نان و نمک ما حضر محقرانہ و پرتو آرائي مہر اقبال خدا وندانہ عجیبے نباشد' و اگر سبیل زر منظور شود' عنان بخزانۂ دیگر معطوف گردد' نمي خواہم' و نمي توانم' کہ کمر بر فوج سرکار بندم' مگر لاچاري جرأت اموز ناتواناں است' و اضطراري ہمت بخش بے ہمتاں زیادہ اختیار خداوندي است' حضرت اعلي مضموں کتابتش مصدر عداوت پنداشتہ فوج ظفر موج را بمحاصرۂ قلعہ اش یعني (۱) وندواسي کماشتہ' آنقدر حالش تنگ ساختہ کہ محمد تقي علي خاں بتامل نتیجۂ استغنائے خویش از وساطت علما و گذارش زر معافيِ انحراف خواست' ہر چند کہ خداوند دولت بترحم الحاحش معذور داشت' و دراں وقت اورا از سیف مسلول امان دادہ' آنچہ (۲) برسرش آوردہ بود' برگلوے حال کمینگران قلعۂ ترواديِ نہادہ'

---

(۱) چنجی پر دوسری رتبہ چڑھائی کرنے اور قلعدار وندواسی تقی علی خان سے خراج کی ادائگی کا تقاضا کرنے کے بعد محمد علی نے آرکاٹ روانہ ہونے کا ارادہ کیا سنۂ ۱۷۵۲ع اکتوبر کے مہینے میں میجر لارنس نے قلعہ پر حملہ کردیا نواب کی فوج باسانی قعلہ پر قبضہ کر سکتی تھی لیکن نواب صاحب کو روپیہ کی سخت ضرورت تھی اس لئے نواب صاحب نے تقی علی کی جانب سے فدیہ دینے کی جو پیشکش کی گئی تھی اس کو قبول کرلیا کچھہ دیر انگریزوں اور قلعہ کی فوجوں میں لڑائی ہوتی رہی جب صلح کی بات چیت طے ہوگئی تو فوجیں واپس بلالی گئیں اور تقی علی نے اسی دن تین لاکھہ روپیہ ادا کردئے (۲) دس نومبر کو میجر لارنس وندواسی سے ترووادی روانہ ہوا لیکن سخت مانسون کی وجہ سے فوجیں وہاں ٹھہر نہ سکیں اسلئے مجبوراً انہیں قلعہ سنیٹ ڈاویڈ واپس ہونا پڑا*

پادشاه مکحول و محبوس گردید' و دیگرے از ہماں خانوادہ بر تخت سلطنت رسید از بسکہ بادشاہ دردست امرا مجبور بود' اتفاق آنها ہر کراکہ می پسندید' جلیس سریر شاہي مي نمود' چنانچہ از زندان سراے شاہانہ سلیم گڈھ ہر روز شاہزادۂ را مي آوردند' و بر تخت مي نشاندند' و می برداشتند' دریں حال ہریکے از حکام اطراف کمر استقلال خود بربست و ہندوستان تقسیم ملوک الطوایف گشت' و مرہٹہ کہ زمینداري بیش نبود' بر اکثر ممالک تسلط یافت' وعلي هذا القیاس صلابت جنگ بحصول ریاست دکھن کوس اشتہار أنا ولاغیري (۱) نواخت' و بے مزاحمت غیر بروسادۂ حکومت تمکن گرفت' و فراسیس تقویت خاطر خواہ پذیرفت' و موسیو دبلکس با سایر زمینداران کہ حسب الحکم شاہي' و نواب آصف الدولہ بہادر وزارت پناہي' تابع و ممد و معاون خداوند ما بودند' از حدوث حادثۂ صدر دفعتاً اتفاق نمودہ' و قابوئے وقت دیدہ بکرا چوري نندراج فہمانیدہ' کہ درعوض محنتانۂ اعانت قلعۂ ترچناپلي (۲) یعني نتہرنگر درخواہد' و بدستور سابق بمرار راؤ سپارد' ہمیں حیلہ مقدمۂ پرخاش گردانید' چنانچہ او مطابق ایمائے نامبرد زمانیکہ حضرت اعلي برترواديِ اعلاے اعلام دولت داشت ایلچي بنابر سوال مرقومتہ الصدر بایں پیام روانہ ساخت *

---

(۱) تکیہ - وسایہ جمع ہے (۲) یہ - ڈیوپلے ننجا راجہ اور مرار راو سے خفیہ طور پر گفت شنید کر رہا تھا - کپتان ڈالٹن نے اس پر شبہ کرتے ہوے ننجا راجہ کی حرکتوں کے متعلق مدراس کو اطلاع دے دی - محمد علی کے ساتھ میسور کی فوجوں کی ناخوشی کا سبب ڈیوپلے ہی تھا اسی نے میسور کی فوجوں کو محمد علی کے خلاف اکسایا تھا - میسوریوں نے نواب کے چند فوجی کمانڈروں سے خفیہ ساز باز کرکے دسمبر کے مہینہ میں قلعہ ترچناپلی پر حملہ کردیا اس وقت قلعہ میں سات سو میسوری سپاہی تھے لیکن ان کی فوجی چھاونی پر ڈالٹن شبخوں مارنے کی وجہ سے حملہ آور بہت جلد وہاں سے روانہ ہوگئے اس کے بعد انگریزوں اور نواب صاحب نے سات سو میسوریوں کو جو قلعہ میں تھے نکال باہر کرکے ننجا راجہ کے چھوٹے بھائی گوپال راجہ کے پاس بطور ضمانت دے دیا - ننجا راجہ نے ان کو اپنی کمان میں لے لیا *

شوہر انداز٬ یعنی دنیائے بد عمل بیوفا٬ پر دغلی سراسردغا٬ ہمت بر قتل برادر بجان برابر مصروف نمود٬ و مادر خودرا بطریق استقبال باورنگ آباد فرستاد٬ و بر ذمہ اش بار ظہور مرکوز خاطر ناصواب خویش نہاد٬ وزن مذکورۂ مکارہ بد انجا و اصل شدہ٬ سبب جدائی خود از پسر بطنی یعنی صلابت جنگ بواسطۂ زنجشہائے چند بمصاحبین دلپسند٬ بنواب موصوف ظاہر ساخت٬ نواب موصوف بمقتضائے خلق و مروت ذاتی و صدق وصفوت جبلی بتوقیر و عزت٬ و تعظیم حرمتش٬ برابر ما در حقیقی خویش پرداخت٬ رد قیقہ از مراتب اطاعت و دلجوئی او فرونگذاشت٬ و جوشش ظاہری او کہ بمصداق آیۂ کریمۂ اِنَّ کَیْدَ کُنَّ عَظِیْمٌ از روے مکر و عذر شفقت مادری درہمہ باب ظاہر می ساخت٬ و الفتے کہ با پسر بطنی باشد٬ مرعی می داشت٬ معنوی می پنداشت٬ و درہر خوردنی و نوشیدنی مرکبۂ دست او اصلاتا ملے نمی گماشت٬ روزے در ایام تابستان بیاد پسند مزاج نواب آصف جاہ یعنی والد بزرگوار خود جہت ترکیب وخیار (۲) دوغ کہ براے اطفائے (۱) حرارت از دوغ وبا ریگ تراشیدۂ خمار با نمک و مصالح دیگر امتزاج و لذت متنوعہ میدادند٬ حکم فرمود٬ مستورۂ مسطورہ کہ درپئے تقریب دغابود٬ تجربۂ خود دراں کار و خلوص آرزوئے ترکیبش برائے نوشیدن خاص وانمود٬ نواب معتمد مروت ووفایش و غافل از مکر و دغایش قبول فرمودہ٬ بمجردیکہ او دوغ مذکور بآمیزش سم آورد٬ بلاتامل بکار برد٬ بعلت سرایت ہماں زہر بدار باقی شتافت٬ و بلندی دود آہ ایں حسرت از سینۂ روزگار دماغ نظام مملکت برہم ساخت٬ و در سلطنت شاہ جہاں آباد نیز از تسلط امرائے (۳) نمک حرام تزلزلے عظیم راہ یافت٬ یعنی احمد شاہ

---

(۱) بجھانا - آگ کو ٹھنڈا کرنا - چراغ گل کرنا یعنی بجھانا - (۲) ایک قسم کی ترکاری جس کو کچا اور پکا کر بھی کھاتے ہیں ہندی کھیرا (۳) احمد شاہ پادشاہ کے زمانے میں سلطنت تیزی کے ساتھ روبزوال ہونے لگی کچھ دن برائے نام سلطنت قائم رہی سنۃ ۱۷۵۴ع جون کے مہینہ میں عمادالملک نے احمد شاہ کو معزول کرکے قیدخانہ بھیج دیا اس کے بعد جہاندار شاہ کا چھوٹا بیٹا عالمگیر ثانی تخت نشین ہوا ٭

دل، و دریغهٔ وقوع عزم بے حاصل، ساخته، خود باجمعیت فراسیس بمحاصرهٔ نتهرنگر ریخت، و مرار راؤ بموجب فرستادنش بافوج سوار و پیاده و جماعهٔ فراسیس بر ترواديِ (۱) بمقابلهٔ لشکر سرکار خاک ادبار برفرق روزگار خود بیخت، چون لشکر سرکار مابین قلعه ترواديِ ورود بمناسبت وقت فرود آمده بود، از امتداد محاصرهٔ یک سال و مداومت جدال و قتال، و انسداد طرق اطراف، و آوارگي فوج اهل خلاف تکلیف رسد از حد گذشت، حضرت اعلي از روداد این حال، مقابل و بارادهٔ دفع معانداں از جنگ میدان بسوئے دیونام پٹن که ازاں مقام متصل بود، راحل گشت *

بیان رزم مرار راؤ و گشته شدن بهوجنگ راو برادرش و هزیمت یافتن او و مقتول و مفرور شدن فراسیس بسوے پهولچري *

هرگاه که حضرت اعلي برائے دفع معاند حسب تجویز صدر بارادهٔ بندر دیونام پٹن متعلقهٔ کمپني انگریز از فرودگاه چون سیف از نیام سر برون کشید هر چند که مرار راؤ و فراسیس بداعیهٔ مزاحمت همراه او دویده، هرجا که دو چار مي شدند، و دست و پائے سعي مي زدند، غیر از زخم کشیدن، و سر پیچیدن ازانها هیچ بظهور نمي انجامید، القصه بدشمن شکني و تیغ زني سالماً بدیونام پٹن واصل، و ازانجا روز دیگر بگرفتن رسد بقدر بار بردار راجع ترواديِ و تیز کام قطع مراحل شده، چون لشکریاں در حین مراجعت اثرے از فوج مخالف نیافتند، بمقتضائے بے باکي و فراغت شعاري راه روي بکمال

(۱) سنه ۱۷۵۲ دسمبر کے مهینه میں فرانسیسوں نے مراری راو سے ایک معاهده کیا تها جس کی بناپر ڈیوپلے نے مرهٹه سردار کو هر ماه کثیر رقم دینے کی رضامندی ظاهر کی تهی یهم ڈیوپلے نے مراری راؤ سے یه درخواست کی که وه معتبر خان قلعدار رنجنگڈه پر حمله کرے – معتبر خان نے فرانسیسوں سے یه وعده کیا تها که وه انکو مال غنیمت میں سے نصف حصه دیگا لیکن اس نے وعده خلافی کی – مراری راؤ چار هزار سپاهیوں کے ساتهه جنوری کے مهینے میں پانڈیچری پهنچا وهاں سے مزید پانسو یوروپین سپاهیوں اور دو هزار هندوستانی سپاهیوں کو اپنی فوج میں شامل کرکے ترواڈی روانه هوا جهاں میجر لارنس اور محمد علی کی فوجیں خیمه زن تهیں – مراری راؤ نے محمد علی کی فوجوں پر حمله کردیا اور قلعه ترواڈی میں جو مختصر سا فوجی دسته موجود تها اس کا محاصره کرلیا – لارنس کے سو سپاهی میدان جنگ میں مارے گئے اور اسکو مجبوراً واپس هونا پڑا *

پیام نندراج بحضرت اعلي *

از بسکه با خداوندئي اعلي نسبت بندگي و سرافگندگي دارم و اطاعت باجناب عالي مورث وصول سعادت مي پندارم، بروقت کار سرکار برامید قدر شناسي و عنایت قلعهٔ نتهرنگر محنت ها بکار بردم و خزینه ها خالي کردم، قلعهٔ مذکور که سابق رگهوجي مرهته بمن مفوض ساخت، و مرار راؤ از جانب من دران اقامت داشت، اگر بمژد محنت مجدداً مرحمت شود، سزاوار دریا دلي و والا همتي والا باشد، والا بسبب آنکه دریں کار قدم سعي افشرده، وسربه هوا بسته ام، و طلسم خزاین قدیم بخریدي ایں سودا شکسته، و فراسیس و مرهته را چوں اجزائے لاینفک شریک خود دارم، و تعداد افواج اصلي و اتفاقي بحساب ریگ صحرا میشمارم، مقاومت ملازمان با یک عالم دشمن صلاح دولت ندارد، ظاهر است، که فوج فراسیس چندانکه بارها تلف تیغ مبارزان سرکار گردید، باز مثل شیاطین باندازهٔ قطره هائے خون آنها که در معرکه هائے سابق ریخته شد، سرکشید، حضرت اعلي ازیں پیام سخت برهم گشت، و ازسنگ ایں جواب ساغر امیدش شکست *

جواب پیام مذکور از حضور *

مي دانید که از ابتدائے عروج اقبال خداداد ماچه بغاوت شعاران که بادم همسري نبرد خاستند، و آخرالامر به پشیماني نکاشتند، دیده و دانسته اگر سرشما هم خارشے پیدا کرده باشد، معلوم شد، که سر چنگي مي خواهد، باید که باعتماد فراسیس و مرار راؤ از انجام کار خود غافل نشوند، و بفریب اهل افترا براه داعیهٔ باطل نروند، مطابق معاونان دیگر بعطیات نمایان مشخصهٔ سابق شکر عافیت حال لازم دانند، و خود را سالماً ازیں راه پر آشوب برگردانند، والا معلوم نیست، نتیجهٔ ایں دیوانگيء شما بکدام زنجیر بلا مي کشد، و اثر ایں جوش خون فاسد بزخم کدام نشتر مبتلامي گرداند، نندراج، برگشتن وکیل بے نیل مراد و رسیدن پیام خلاف سوال ضمیمهٔ ظهور فساد

از محاصرهٔ کراچوري نندراج و فراسیس و تنگي حال و انتشار ساکنان و جنگ آوران قلعه نتهرنگر و تقلل مبارزان، بفقدان ذخیره و نایابي غله و یقین از دست رفتن قلعهٔ مذکور در صورت عدم وقوع صورت کمک از فوج ورسد خبر رسانید، حضرت اعلي بمجرد استماع این معني قلعهٔ ترواري را بانباشتن ذخیره و مردم هند و فرنگ مستحکم گردانیده، از برادران جگر پیوند خود عبدالوهاب خان بهادر را به نیابت نظامت آرکات چیده، و محمد نجیب الله خان بهادر را که با محمد محفوظ خان بهادر برادر کلان در حیدرآباد بوده، و از رسیدن خطوط یاد فرمائي خاص با وصف همانجا ماندن محمد محفوظ خان برادر بزرگ تنها خود را فایز حضور نموده، به نیابت حکومت صوبهٔ نیلور پسندیده، هر دو برادر را بتاکید و نصائح بلیغهٔ اینکه احتیاط ممالک مفوضهٔ خودها کما ینبغي بجا آرند، و با ما که متردد جدال و قتال اعدا هستیم اعانت هر نوع بعمل آرند خصوص در تواتر ارسال زر اصلا تهاون و تغافل نسازند، و بسبب وقوع تخلل عظیم در شاه جهان آباد و اتفاق فراسیس و صلابت جنگ بهائے خودها پر حذر و بحزم و حفاظت باشند، روانهٔ هر دو صوبهٔ مرقومه فرمود، و خود بدولت تا سه سال کامل بکثرت شوکت اعدا مشغول مبارزت دوام، و متحمل بار تردد اقسام، بود، دریں عرصهٔ هر دو برادر تعجب استقلال خویش و عدم پاس سرگرمي حضرت اعلي، بجنگ اعدا از پرکاهے و یا پشیزے کمک نکردند، و ملک ازان خود دانسته، زر تحصیلهٔ باالکلیه بصرف مي آوردند، چندانکه از طرف سرکار خامه فرسائي پند و نصیحت مي رفت، اصلاً نقش قبول نمي بست، ازیں معني بعد فیصلهٔ معاملهٔ نندراج هر دو برادر مذکور از خدمات مفوضه معزول گردیدند، عبدالوهاب خان بهادر برادر حقیقي اگرچه با حضرت اعلي صف خروج نیاراست، لیکن بسا اوقات در اکثر امور خاطر خاص را رنجیده ساخت و محمد نجیب الله خان بهادر بعد از صف آرائي جنگ و محصور شدن در قلعهٔ نیلور از عهدهٔ نیابت نظامت معزول و محبوس و باز از رهائي و هم جلیسي بزم

بے احتیاطي داشتند' نصفي ازراه طے شده بود که ناگاه خروج بلائے سابق از کمین گاه راه باشتداد تیر اندازي و گوله دواني حالت لشکریان سرکار بآں مرتبه تباه نمود' که جوق جوق در نشیب ساحل رودے که سرراه بود پناه گرفتند' و از حوصلهٔ میدان تازي در گذاشتند' حضرت اعلي بمائنهٔ آں انتشار و لحاظ آں همه اضطرار' بکمال و استقلال حکم نصب اعلام اقبال' و قیام جاه و جلال' داد' و از انتظام مردم مابقي دست تدبیر توپ اندازي و کمانداري کشاد' جمعیت مرار راؤ و فراسیس از دو سمت بهجنگ پیوسته بود' که بهوجنگ راؤ (۱) نام برادر مرار راؤ سردار با تهور از یک سرباشش هزار سوار جرار بر لشکر سرکار یورش نموده' بآں حد بشدت کارزار کوشید' که قریب بود' که زخم چشمي بفوج ظفر موج رسد' دفعتاً از فضل ناصر برحق بسنگ فلاخن گولهٔ توپ طایر مراز شاخ گردنش پرید' و جماعهٔ او بسان پرهائے باد برده منتشر گردید' و محمد ابرار خاں دریں گرمي سمند تیز تگ را نعل در آتش ساخت' و بگرم روي تعاقب گریز پایاں گذاشت' از کشته شدن بهوجنگ راؤ سردار آزموده کار مرهٹه ها یکسر بمقتضائے رعب و هراس ساز و سامان جنگ ریختند' و خاک مذلت برسر روزگار خود پیختند' دریں گریزاگریز جمعیت فراسیس نیز اتواب و اسباب بغارت داده برخے مجروح و مقتول گردید' و باقي بهزار تشویش و اضطراب پهولچري رسید *

بیان لشکر کشیدن حضرت اعلي بصوب قلعهٔ نتهرنگر عرف ترچناپلي بعزم جنگ نندراج و مامور و مرخص فرمودن برادران خود عبدالوهاب خاں بهادر و محمد نجیب الله خاں بهادر را به نیابت نظامت صوبهٔ محمد پور عرف آرکاٹ و صوبهٔ نیلور *

بعد کشته شدن بهوجنگ راؤ و هزیمت یافتن مرار راؤ و فراسیس و رود الویهٔ نصرت بدرواڈي گردید' دریں اثنا قاصدے

(۱) بهوجنگ راؤ مراری راؤ کا بهائی هے وه آرکاٹ کے محاصره کے وقت کلیو کی امداد کے لئے آیا تها - مورخه یکم اپریل کو میدان جنگ میں مارا گیا *

و ضیافت پیش کشید و بتحصیل رضائے خداوندي جوشید و فوج ورسد همراه رکاب سعادت گردانید مرار راؤ که در رزمگاه ترواديِ بسوگواري مرگ برادر خود بود فراغت یافته و بر حصار ترواديِ حمله ها برده کارے نساخته خجلت کشیده عقب لشکر ظفر طراز رواں گردید و بجماعۂ یاوران خویش رسید غرض نندراج و مرار راؤ و فراسیس بگماشتن افواج همگي طرق اطراف مسدود داشتند و هر جانب سرے برعونت دیگر می افراختند خداوند دولت و نصرت همه سو غلوي معاندین دیده مصلحتاً دو روز در موضع ترکات پلي بفاصلۂ شش کروهے نتهرنگر مقام ورزیده هر چند سعي مي نمود راه پیش قدمي نمي کشود اتفاقاً شدت بارش آغاز وسد اندیشه راه في الجمله باز دید دراں وقت قابو یافته از راه خارستان سرحد توندمان راهي گردید چوں از سمت فتح پهاڑي در میدان قلعه نتهرنگر نمودار گشت هئیت اجتماعي معاندان اطراف و جوانبش فراگرفت و نوع هجوم و حمله ها آورد[1] قریب بود که عنان اختیار از دست رود و کار برهم شود چوں حفظ توانا در اتهام و اقبال جهاں آرا در انتظام بود باهم غوغائے سگان اطراف دواں بسان شیر زیاں بعد غارت رفتن تمامي بهیر[2] و رسد و مجروح و مقتول و مفرور شدن اکثرے از سپاه با مردم معدود جریده و سبکبار با اسپ و تمهي تیغ زناں و حمله کناں داخل قلعۂ مبارک نتهرنگر گردید و فوج فراسیس و نندراج توان هرزه تازي باخته خجلانه در سریرنگ و جهمگیر و جمعیت مرار راؤ برلب آب کاویري مقام گزید *

(۱) مورخہ ۱۷ ، مئی محمد علی تروادی سے ترچناپلی روانہ ہوے اکیس تاریخ کو جنگ کا آغاز ہوا - سریرنگم پر فرانسیسی قابض تھے انکو اس مقام سے ہٹانے کیلئے جنرل لارنس نے ایک سخت حملہ کیا بیس گھنٹوں تک جنگ جاری رہی استرک نامی ایک فرنچ جنرل جو ڈیوپلے کی جانب سے بھیجا گیا تھا اپنا دستہ لیکر فرانسیسی فوجوں کو پہنچنے کے لئے عین وقت پر پہنچ گیا فرانسیسوں نے اپنی توپوں کی مسلسل گولہ باری سے انگریزی فوجوں کو قلعہ ترچناپلی کی طرف واپس لوٹنے پر مجبور کردیا جنرل لارنس کو سریرنگم سے مایوس ہوکر واپس لوٹنا پڑا اور وہ دوبارہ جنگ کا ساز و سامان مہیا کرنے کیلئے فقیر باغ میں ڈیرہ انداز ہوگیا (۲) بہیر بروزن حقیر لشکر کے بازاری لوگ ظاہرا یہ لفظ ہندی ہے جس کو فارسی نے اپنا لیا ہے *

خاص معزز و ممنون گشت[1]، و بداں موجب محمد محفوظ خاں بهادر زماني محاصره قلعهٔ پهولچري از حيدرآباد رسيده، چوں با فاضت تعلقهٔ مدهره و ترناويلي سر نخوت کشيده[2]، محمد يوسف خاں نام رساله دار فوج را براں کار نامور و اورا معزول و محبوس و حضور طلب گردانيده نظر بر بزرگي برادري او از جرم بغاوتش اغماض کرده، تکريم و توقيرش مطابق دوام بتقديم رسانيده، او بار ثاني بحيلهٔ حج بيت الله الحرام زادها الله تعالے شرفا و تعظيما از حضرت اعلي مرخص گشته بحيدرآباد رفته، نظام علي خاں بهادر آصف جاه ثاني و حيدر علي خاں سرکردهٔ ميسور را با افواج گراں، و اسباب حرب بيکراں، بر کرناتک آورده، پس از مجادله هائے متعدده بسمت مدهره در دست محمد ابرار خاں اسير شده، انفعال حبس قلعهٔ نتهرنگر پيش برده، باز بمحض خلق ذاتي و حق شناسي حضرت اعلی معزز و مکرم، و براحت و آرام نديم بزم خاص، و جليس محفل اخلاص گشته، مفصلش بفصله در دفتر ثاني در ضمن واقعات برادراں املا خواهد يافت *

القصه حضرت اعلي پس از استماع اظهار فاصد و حصانت حصار ترّوادي و ترخيص هر دو برادر مذکور بجانب هر دو صوبهٔ مسطور بعزم وصول قلعهٔ نتهرنگر از راه ملمبر و تجاوز بموضع کنڈور متصل قلعهٔ تجاور رسيد، پرتاب سنگهه زميندار آنجا آداب استقبال و ملازمت[3]، و سماط مدارا

(۱) سنه ۱۷۵۵ع میں محمد علی نے مدھرا اور ترناویلی پر چڑھائی کیلئے اپنی فوج بھیجی تھی کرنل ھیرن اس فوج کا افسر اعلی تھا محفوظ خان بہادر ہزار سواروں اور یوسف خان دو ہزار پیادہ سپاھیوں کے افسر تھے لیکن محفوظ خان بہادر اس مہم میں بالکل غیرط جانبدار رہے (۲) یوسف خان ہندوستان کے نہایت بہادر اور قابل سپاھیوں میں سے تھے انہوں نے انگریزوں اور فرانسیسیوں کی ابتدائی لڑائیوں میں حصہ لیا تھا - وہ پہلی مرتبہ کمپنی کے مقامی سپاھیوں کے کمانڈر مقرر ہوے سنه ۱۷۵۴ع میں میجر لارنس کی سفارش سے ان کو کمپنی کی تمام فوجوں کا مستقل کمانڈر بنادیا گیا سنه ۱۷۵۲-۵۳ع - انہوں نے ترچناپلی کی لڑائیوں اور سنه ۱۷۵۸-۵۹ع مدراس کے محاصرہ میں کافی حصہ لیا تھا سنه ۱۷۶۰-۶۱ع وہ مدھرا کے گورنر رہے حیدر علی کی طرح وہ نہایت جری اور بہادر سپاہ سالار سمجھے جاتے ھیں - (۳) رسم - صف - قطار - دسترخوان جس پر کھانا چنا ہوا ہو*

بآئینے گذاشت' کہ از ہیچ سو برسد و فوج کمک نرسد' و قلعہ بتباہئ تسخیر خویش آید' ہرگاہکہ از تاخت و تاراجي شبان روزہ کلبران و سواران مرہٹہ اطراف و جوانب قلعہ طایرے نمي پرید' از انسداد راہ رسد توندمان و فقدان غلہ وغیرہ اسباب برفوج سرکار و ساکنان قلعہ اضطرابے عاید گردید' کہ حضرت اعلي از انجام کار مایوس شدہ باحضار اعیان وارکان و جنرل لارنس وغیرہ سرداران فوج انگریز مشورت فرمود' کہ در اوقات جنگ حسین دوست خاں از خزینہ و فوج رکاب و اعانت ہند و دکن پیش دستي بردیم' حالا لحاظ برپاس کمک احدے و دخل فراسیس در تمامي ملک دکہن و انقسام مملکت بدست امرا و عدم زر وقصور لشکر تقدیم صلح ہر چند کہ خواستیم' اما بغرور کمین داري رضا علي خاں بحمایت فراسیس براے نظامت آرکات و امیدواري ندراج جہت حکومت ترچناپلّي بسابقہ کامگاري مرار راؤ در زمان نواب آصف جاہ نتیجۂ آں غیر از باختن ملک کرناتک نمي فہمیم' کہ از حصول آرکات یا ترچناپلّي بہرہ بیا بیم' و تقاضائے ننگ نیست' کہ مملکت وسیعۂ ارثي وحقیقتاً خوں بہائے پدر ما بحفظ جان مستعار بگذاریم' دریں تحیّر از شما رفقائے باوفا تدبیر میخواہیم' متفق اللفظ و المعني ہمہ ہا جواب دادند' کہ دریں اوقات نازک بدون جانبازئ حکم والا تجویزے نمي یا بیم' فرمود' کہ صلاح ماہم ہمیں است' کہ بقائے انفاس برفاقت شما بحکم اَلسَّیفُ آخرُالحیلِ (۱) دست بشمشیر بکوشیم' چوں نصرت من جانب اللّٰہ است' یمکن کہ براعدا مظفر شویم' و از اندیشۂ ناموس بفضلہ محفوظ مانیم' ونوش راحت بعوض نیش ایں محنت' بنوشیم' یا نقد جان خود کہ تصدیق آبرو است' صرف اشترائے جنس نامورئ مردانگي سازیم' تمامي مخاطبین باز عرض نمودند' کہ سَمِعنا و اَطعنَا' مابر وقت کار نقد جاں نثار حکم ربوبیت مي نمائیم' و از عہدۂ فدویت مي برآئیم' بعد ازاں حضرت اعلي

(۱) تلوار آخری تدبیر ہے *

بیان احداث کردن نندراج حصار کلي اطراف کوہ بھنکار کونڈہ

بانباشتن سرب و باروت وغیرہ و آلات حرب و محاصر گردیدن

بر اطراف قلعہ و تنگ کشتن حال محصورین از انسداد راہ

رسد و شبخون کردن حضرت اعلي برفوج اعدا در حالت

یاس و شمول فتح بے قیاس از فضل رب الجن و الناس *

حصار دولت پایدار محفوظ اقتدار صاحب اختیاریکہ دیوار ادبار خیرہ چشمي دشمن، ہر چند سراسر آہن، و کوہ ذخیرۂ اسباب فتور وفتن، در دامن، باشد، از جملہ دلاوران رکاب ہمتش غبار پراگندہ گردد، وبرکات نعمت بے شمار ایثار دست وقار بختیاریکہ وظیفہ خوار مایدۂ لاانحصار عنایتش اکراحیانا از آفت ارضي شکایت تصور لقمۂ[(1)] نماید، بحکم قاسم قسمت انس و جان، نعمائے ہفت خوان آسمان سامان سیر چشمي او شود، چنانچہ حضرت اعلي و قتیکہ چوں خورشید در برج حمل و داخل قلعہ نتھرنگر گردید، تصور ذخیرہ اش علاوۂ غنیمت رفتن آن وقت ہمراہي دید، مگر از بندوبست وخود داري ہا محافظ استحکام قلعہ بود، و ہر روز بآوردن رسد راہ تردد تازہ مي کشود، و نندراج برقوت و شوکت فوج خود و ہمعنانئي مرار راؤ و فراسیس وغیرہ نخوت و عجبے بہم رسانیدہ، بنا برتشدد محاصرہ از قرارگاہ سریرنگ و جہمگیر شمالي قلعہ طرف کوہ دہوبي بندا شرقي قلعہ لشکرے وسمت غربي نیز فوجے متعین گردانیدہ، خود بصوب جنوب مع فوج جہت انسداد راہ شبگیر مردم رسدرسان علاقہ تونڈماں زمیندار اطراف کوہ بھنکار کونڈہ، احداث حصارے ازگل و سنگ بنا بر انباشتن اتواب باروت وغیرہ اسباب و ذخایر و گرد آں فوج نکبت موج خود را دایر و محاصر ساخت، و بر کوہے کہ از زمین کشتنش بجملۂ اول مفصلۂ الذیل آں روز بنام فتح پہاڑي شایع، و محاذي بھنکار کنڈہ واقع، است، جماعۂ فراسیس گماشت، و بر کوہ رتي ملہ واقع غربي آں و پشت جانب قلعہ افواج جداگانہ

(1) خوان بھرا ھوا کھانے اور نعمت میے - دسترخوان جس پر کھانا چنا ھو *

سلطاني پاس و پرداخت اینها منظور داشته غالب است' که باز دریں ملک روانه فرمایند' تفصیل ارشادات آں وقت که طول و طویل است دریں اختصارات گنجایش نیافت' موقوف بر دفتر ثاني داشت' غرض پس از ضبط و نسق محلات' و ادائے وصایائے همگي مهمات' از فوج ماحضر مرقوم الصدر ماوجب حفاظت تفویض قلعه گردانیده' باقي سنجیده' و با اسباب جنگ چیده' اول شب باتفاق جنرل لارنس و اعیان خاص از دروازه جنوبي متصل روضهٔ حضرت فریدالدین صاحب شهید قدس سره رسیده' در انتظار صبح برائے جنگ توقف ور زیده' چوں جمعیت فراسیس کمین دار فتح پهاڑي' سواد لشکر از دیدهٔ گمان در تاریکی شب دیده احتیاطاً و امتحاناً دیر دیر انواب سر میداد' گوله قریب جلسهٔ خاص مي افتاد' بنابر تهي کردن جا مصاحبین چندانکه عرض کردند' فرمود که در عالم سر گرمي جانبازي' حفظ جان منافي غیرت غازي است' دریں گفتگو هرگاهکه سه ۳ پاس شب گذشت' و پاے باقي ماند' حکم سنجیدگي فوج نافذ گردید' و جنرل مذکور بعرض رسانید' که از فوج رکاب معلي جمعیت اعدا صد چنداں است' وصورت تعهد پیکار امروز از نظر عقل پنهاں' و جاں بردن بفتح و نصرت غیر امکان قرار داده ایم' که بحالت هزیمت زنده بر نگردیم' و مراجعت بدون دفع دشمن نمائیم' صلاح دولت آنست که حضرت بقلعه تشریف فرمایند' و بر برج قلعه جلوس نموده تماشائے جاں نثاري ما جاں نثاراں نمایند' اگر بحوله و قوته بر دشمن غالب مي شویم' سرفرازي تحسین زبان خداوندي مي یابیم' اگر احیاناً حسب حیثیت وقت که از کثرت کینه خواهاں امید مراجعت' مثل اعادهٔ جان رفته' وارجاع عمر گذشته محال مي دانیم' نوع دیگر واقع گردد' بعد ازاں هرچه صلاح متصور شود بعمل آید' چوں قوم فراسیس بغیرت رفاقت چندے' علي رضا خاں را بعد حسین دوست خاں در پهولچري جاداده' سعي برشد و فلاح او دارد' یقین حاصل فدویست که خواه قیام والا بحصانت همیں قلعه دریں جا صورت بندد' خواه

لشکریاں را خلائے انبار خانه که دراں قوت یک وقت نمانده' نشان داده' و عدم تحمل بار فاقه وغیرت اسیري دست دشمن و خان مان برباد دادن پیش نهاده' آگاه نمود' که فردا روز جانبازي است' و در عرصه همت وقت دست درازي' و قابوئے تیغ گذاري میدان جنگ است' و باز از خریدن نام و ننگ' پس هر که بپاس رفاقت' وقبول رنج و مشقت' شراکت ما نماید' بماند' و کسیکه مفارقت جوید' هرجاکه خواهد برود' چنانچه اکثرے از لشکریاں راضي برفاقت شدند' و معدودے بحیلهٔ بیماري وغیره تعذرات رفتند' چوں موجودات لشکر بعرصهٔ تفتیش شتافت' یک هزار و یک صد سوار و دو هزار پیاده ملازم خاص و کمکي تحاور و تونڈمان و پانصد فرنگي و یک هزار و پانصد جوان بار جمله دو هزار کس علاقهٔ انگریز و شش ضرب توپ بمیزان خیال وزن کثرت مخالفین که عبارت از سي هزار سوار و پنجاه هزار پیادهٔ علاقهٔ نندراج و مرار راؤ و دوازده هزار بار و سه ۳ هزار سولداد و یک ضرب توپ علاقهٔ فراسیس باشد اندازهٔ معارضهٔ کاه و کوه و مقابلهٔ متنفسے و انبوه یافت' بعد ازاں در محل سرا تشریف برده' و وداع همه ها بعمل آورده' سراسر باروت گسترانیده' خیرالدین خاں یزنه و نایب خود را فرمود' که از بالائے برج قلعه فردا تماشائے فوج خاص نمایند' چوں مراجعت بے نیل مقصد بسلامت جان منظور نداریم' در صورت وقوع آں حال باید' که آتش بایں باروت بدهند' که احدے از اناس نماند' و از مخالف خلل در ناموس نرسد' بسید علي خاں خالوے نواب بیگم ارشاد شد' که ایں هر سه ۳ پسرانم یعني عمدةالامرا و امیرالامرا و سیف الملک را حفاظت سازند' اگر اقامت قلعه نتهرنگر دست ندهد' بیکے از دو بندر انگریز خواه چناپٹن خواه بدیونام پٹن رسانند' و از اتفاق انگریز بشرط امکاں ملک بدست آرند' در صورت سر کشیدن شورش فراسیس که یقیني است' از انجا سمت هند بحضور ظل سبحان رسند' باوجودیکه کار آنجاهم برهم است' و ثیقهٔ تمام دارم' که بندگان

باسم فتح پہاڑي موسوم و مشہور گشت ' حضرت اعلي بالاے کوہ برآمدہ دوگانۂ شکر ایزد یگانہ بتقدیم رسانید ' و حیدر نایک مرقوم صفحات صدر (۱) دراں حال اطرافش بر طلایہ بود ' آواز شلک شنیدہ ' با گروہ سواران خود رسیدہ ' دید کہ کار از دست رفت ' بوا گر فتنش عاري گشت ' سواران سرکار کہ پائین کوہ دست بشمشیر بودند ' مقابل رو گردیدہ ' شکست دادند ' حضرت اعلي مع جنرل لارنس وغیرہ اعیان ' با جمعیت خاص تعاقب کناں بہنکار کندہ رسید ' و ہمگي فوج مخالف کہ دایر دار آنجا بود ' تیار و مقابل فوج سرکار گردید ' و کوشش از طرفین بتقدیم رسید ' چوں از ظلمت شب چشم تمیز قلت و کثرت خیرہ بود ' جماعۂ انگریز با ہمہ قلت خود از کثرت تہور ذاتي غلبہ نمودہ ' توپ خانۂ فراسیس دفعتاً بدست آورد ' ازیں معني جماعہ اش بنادیتی بصولت لشکر و ہم از دست گذاشتہ و خسارۂ حال جاں برداشتہ ' بقیتہ القتل بے اجل بمرد ' دریں حال بوسعت میدان جدال ' و استغراق ہر گروہ در بحر قتال ' حضرت اعلي از جنرل لارنس کہ با فراسیساں در آویختہ ' و از فوج خاصہ کہ بر نندرا جیاں ریختہ بود جدا ' و با معدودے برّش شمشیر خاص مي آزمود ' و از محمد اعتبار خاں بہادر ببر جنگ کہ دراں زماں یکے از ملازمان رکاب و بہ محمد سعدي نام اصلي بے منصب و خطاب بود ' و دست بفتراک اسپ خاص کسب سعادت جلودوے مي نمود ' نشان فوج و جنرل لارنس خواست ' خاں مذکور بہ تجسس بصارت جنرل را از فاصلۂ قریبہ دست بشمشیر برہنہ ریاضت کناں ' دیدہ بشناخت ' و بخدا وند از حال و اتصالش معروضداشت ' ہرگاہکہ حضرت اعلي بجنرل مذکور کہ جماعۂ فراسیساں را بسبب سیہ مستي غفلت آنہا ' و اقتضائے فنون دلاوري و دانائي خود ' از بودن شب تار ' و پردہ پوشي کمان کثرت فوج سرکار ' مفت اسیر ' و بے حربہ نمودہ ' و دو طرف آنہا

---

(۱) فوج جو شہر اور لشکر کی رات کو محافظت کرتی ہے *

بعدم امکان این معنی بدیونام پٹن یا چینا پٹن تشریف فرما شود[1]، در هر دو حال حارسان هر دو بندر مذکوره، تا توان و جان خود، از فوج وغیره کمک خواهند ساخت، و اطاعت والا من جمیع الوجوه بر خود لازم خواهند داشت، زیراکه پاس مراعات و سلوک والا نصب العین همت وغیرت هزبل کمپنی و پادشاه ما است، حضرت اعلی تبسم فرمود، که مارا هم از قوم با وفائے انگریز همیں امید است، و توقع وفاداری جاوید، اگرچه شما شرط وفاقت و وفا بجا می آرید، و هرچه یقین ما است می گوئید، لکن باید که سردار در مبارزت بر پشت مبارزان باشد، نشود که مثل زبان زد گنجیفه بازان بازی[2] بے مہر برہم گردد، الغرض خود بدولت فوج را بر شبخوں مستعد، وغضنفر علی خاں و محمد ابرار خاں را، بر میمنه و میسره، و فوج تهاور و توندمان متعاقب، مقرر گردہ بکمال ضبط وربط آئین جدال اقدام نمود، جنرل لارنس[3] سردار جمعیت انگریز مقدمة الجیش سرکار، با تصال فتح پہاڑی، چوکیدار بیرونئ جمعیت متعینهٔ آنجارا که بزبان فراسیسی دوبار آواز استفسار داد، متصل بود، که بقاعدهٔ کلیه فرنگ دفعه سیوم بانگ زند، و در صورت عدم جواب بندوق سرکند، مبقت بکار بردہ، قبل از صدائے سیومئی او از ضرب پشتول مغزش بر آورد، و پیش ازانکه از آواز پشتول جمعیت فراسیس بیدار، و فراہم و مقابل شود، بر کوہ مذکور حمله کرد، و فوج مخالف متعینهٔ آنجا ہزیمت خورد، ازاں روز کوہ مذکور

---

(۱) نگہبان – پاسبان (۲) ایک مشہور کھیل ہے (۳) فرانسیسی کاویری کے جنوب میں ڈیرہ انداز تھے انہوں نے رسد رسانی کے تمام راستے بند کردئے تھے اور ہر طرف سے ناکہ بندی کردی تھی لارنس نے فقیر چٹان نامی مقام پر اچانک حملہ کرکے اس پر قبضہ کرلیا فرانسیسی اپنی اصلی قیامگاہ سنہری چٹان (گولڈن راک) کے پاس پناہ گزیں ہوگئے اور یہ دہشتناک خبر میسوری اور مرہٹہ سپاہیوں میں پھیل گئی یہ دونوں فوجی دستہ بھی فرانسیسی فوج میں آکر مل گئے انگریز فوجیں دشمن کی فوج کے مغربی اور غیر محفوظ حصہ پر جس کی مورچہ بندی نہیں کی گئی تھی علی الصباح سورج نمودار ہونے سے قبل حملہ کردیا فرانسیسی پسپا ہوکر دریا کے کنارے ہٹ گئے *

بیان قلعهٔ ویکونڈان بیورش خاصهٔ حضرت اعلي و اسیر شدن ولي بهاو و قلعدار با چهار صد کس و مقید گردیدن آنها در قلعهٔ دارالنصر نتهرنگر ترچناپلي *

اعانت حضرت حق جل اسمه بندهٔ را که با صلاح مهام خلایق از گروه انام برچید، آرائش مهماتش را از جز تا کل که بمقتضائے القائے فضل غیبي پیش نهاد همت والائے او گردد، متکفل مي شود، و دشوار یهائے اورا بآساني رساند، بعد از انکه نندراج هم چنین مرار راؤ و فراسیس، مع بقیهٔ اسیران، از جنگ بنهکار کونڈه بسوے سریرنگ و جهمگیس مفرور گردید، حضرت اعلي اسباب ذخایر زایدالاحتیاج غنیمت استیصال حصار معهدهٔ نندراج آمادهٔ دارالنصر خاص نموده، بنابر افتتاح طرق اطراف اولا سمت قلعه ویکونڈان واقع غربي قلعه نتهرنگر که بحصانت ولي بها در نام نمک پروردهٔ سابق سرکار و ملازم لاحق میسوریه بغاوت شعار، با چهار صد کس علاقه دار مخالفین ثلاثهٔ مذکوره، کمین گاه امتناع رسد رساني تو نڈمان بود، عنان ادهم عزم ممالک کشا، با فوج خاصهٔ عطوف، و بیورش تهورانهٔ خاص مفتوح و مسخر و با خاک برابر، و جماعهٔ متحصنهٔ آنجارا اسیر و مفوض دارالنصر، و مسلسل زندان ابدي کردانید، و چون بنصرت الهي محاصرهٔ قلعه و انسداد طرق جوانب افتتاح یافت، و جمعیت معاندین ثلاثهٔ مذکوره بقابو جوئي یورش قلعهٔ نتهرنگر، میان بحرین مسطورین، در دیر سریرنگ و جهمگیس رخت اقامت انداخت، با کهي قصد آنها، لحاظ بقلت فوج خاص، بمصلحت نمایش رعب و قوت و شوکت فوج خویش، و دفع مطلق العناني مخالف بد کیش به تجویز شبخون از راه راست، بے مزاحمت بحرکاویري، در باطن قرار داده،(۱) با فوج نصرت موج از دارالنصر کوچ فرموده، برکو یلڑي که شرقي قلعه و بفاصلهٔ پنج کروہے واقع است، رسیده، بآغاز سلسلهٔ بے انقطاع

(۱) لارنس نے بارش کا موسم اپنی فوجی چھاونی ھی میں گذار کر جو تنجاور کی سرحد پر قائم کی گئی تھی نواب صاحب کے ساتھ کوہلڑی کی طرف بڑھنے کا ارادہ کرلیا قلعہ ترچناپلی میں جو فوج تھی اس کو اور مضبوط کرنے کے لئے یہاں سے چار سو ھندوستانی اور ایک سو پچاس یوروپین سپاھی بھیجے گئے *

برداشتن دو ضرب توپ پربار' هیبت قید دیگر افزوده' نشانده بود' بآواز بلند خواند' او بایمائے حرکت دست منع ندائے بلند کرد' و بنمود' که تا آں حد نشستگان مابین دو توپ' ہمه فراسیساں اند' و از بے تمیزي محض اسیر قید من ہستند' مبادا که بآ و از کلام حضرت بفہمید' که رئیس ملک اند و از اندازهٔ جمعیت قلیل' با آگهي یا بند' تحمل که مبدل شوند' و دست و پائے تردد زنند' مشهور است' حرکت صیدقوي اندیشهٔ گسستن دام دارد' لازم است که جمعیت مقید' بهمیں تاریکي' بعجلت تمام تر' بقید فوج سرکار' و اصل قلعه گردد' چنانچه ہماں وقت بمحافظت تمام نصف فوج سرکار' و سرکردگي محمد ابرار خاں' بزندان فوج قلعه رسانیدند' دریں اثنا' فوج مرار راؤ وغیره خفته بختان شبستان دیر سریرنگ' از صدائے اتواب بیدار شده' حین آغاز سفیدهٔ صبح' بعد بگاه رسید' و شکستگي فراسیس شکست سیف، شجاعت خود دید' و منتشر گردید' و حصار نواحداث بهنکار کنده' مع اسباب اتواپ و

باروت و اقسام ذخائر بشهود معنيء کم من فئةٍ قلیلة غلبت فئةً کثیرةً باذن اللّٰه در قبض و ضبط اولیائے دولت در آمد' و کتي گوپال نام برادر خورد نندراج با دو ہزار کس اسیر و دستگیر گردیده در قلعه با اسیران دیگر مقید گشت' و بغنیمت اسباب بنهکار کونده' از حکم عام و دستبرد خواص و عوام و مردم ملازم و مقیم شهر از ذخیره غله وغیره در ہرخانه انبارے برآمد و قحط غله بتائید اقبال و فتح عد و مال' خداوند دادگر' و روداد بے احتیاجيء مال و زر' بسر آمد' حضرت اعلي بوقوع چنیں فتح شایاں' شکر حضرت سبحان بجا آورده' جنرل لارنس را تحسین و آفرین و بخشش یک زنجیر فیل فرمود' و بجملگي سرداران فوج موافق مراتب از عنایات اسپ و خلاع و افزایش مناصب سرفراز' و سایر مبارزان لشکر را از انعام زر و گوہر بے نیاز نمود *

فتور رسانند' از غرایب نیست' که شحنهٔ بیدار حفظ حفیظ تدبیر آنها را منقلب نگرداند' آوانیکه خداوند دولت و اقبال' بکمین داري شبخون لشکر بدسگال' با فوج نصرت اشتمال' از قلعه برآمده بمقام کویلڑي فرصت جوے شدت برشکال' و در قلعه دارالنصر خیرالدین خاں نایب' و سید علي خاں قلعدار' و سید ناصر علي خاں قلعدار' جماعهٔ انگریز بحصانت قلعه بالاستقلال بود' سردار فوج فراسیس' و کراچوري نندراج' و مرار راؤ' باوجود کثرت لشکر و وفور قوت و شوکت' و افزوني اسباب حرب وغیره' از برخاستن محاصرهٔ خود' حمیت و غیرت بکار برده' بعد تامل تردد تمام' باسوبدار نوکر سرکار' و معتمد هرکاروبار قلعه' بوساطت برادر اوکه در لشکر خود علاقهٔ نوکري داشت' باقبال مبلغي ساخته' و به تجویز باطل، در تیاري نرد بانها وغیره اسباب یورش پرداخته انتظار ایماے سوبدار مذکور داشت نامبرده روزے از خیرالدین خاں به بهانه شادي کسے از اقرباے خود' را هدارئ ضلع از اضلاع خارجهٔ قلعه گرفته علایق را جارج ساخت و به مخالف از فرصت شب آں روز اطلاع داد و فراسیسان پردغا (۱) مع فوج نندراج و مرار راؤ' بوساطت کشتي وسبدها' که براۓ چنیں وقت احتیاطاً از چند گاه آماده و مهیا داشتند' از بحرکاویري' شباشب مع توپ خانه' وغیره اسباب' یورش عبور نموده' باجمعیت خاصه کلاه پوشان خود' از طرف برجیکه محفوظ مدفن حضرت شاه فتح الله صاحب قدس سره است' نردبان' بدیوار قلعه رسانیده' اندرون حصار اول' تا پانصد فرنگي بندوق بدوش در آمدند' و بمهرکوتهي نردبان ها از یورش حصار ثاني' که بلند تراز حصار اول مي باشد متعذر گشته' دو دو نردبان بریکدیگر پیوسته' و ازرسن ها بسته' بر برج حصار ثاني برآمدند' و نندراج و مرار راؤ' باجملگي لشکر مسلح' و منتظر' و گوش برآواز بودند' تا بمجردیکه فراسیسان در قلعه' در آمده دروازه اش کشایند' داخل قلعه شودند' دریں اثنا خیرالدین خاں برویت لقائے شاه فتح الله صاحب قدس سره و ارشاد اینکه اے پسر چه مي خوابي' مخالف را که بر قلعه برآمده است دریابي' از غفلت خواب' هراساں برخاسته' بسردار جماعهٔ انگریز' و دیگر سرداران فوج سرکار' براۓ مستعد و مسلح و حاضر شدن' تاکید فرستاده' خود با مردم موجوده بسوۓ برجیکه در رویا نشانش

---

(۱) ٹوکرا —ٹوکري *

شدت باران چهل روزه، امتلائے رود و انهار و کثرت کل ولا که عبور عابران حباب ازاں میدان بے اندیشهٔ فروشدن محال بود، توقف اضطراري طویل درکاردید، و از تعذر روانيئ گرد و نهائے اتواب، ظهور سرکوز شبخون دشوار اندیشید، دریں اثنا پیاده ہائے نندراج حسب عادت و رواج خود ہا، دست تعدي بر مسافرین و مزارعین دراز کردید، و تا به بیست کس عاري از بیني و گوش نمودند، ازیں معني مزاج مبارک حضرت اعلي بر آشفت، و گوش نندراج به تیر ایں پیام سفت، که ازیں حرکات شنیعه کسان خود را بازداري، و گرنه بیقین پنداري، که زخم تاسف بیني و گوش کني گوپال برادرت، و دو ہزار اسیر جنگ، بهنکار کنده وغیره، برخاطر برداري، چنانچه او ازیں پیام ہراسیده مردم خود را از قطع بیني و گوش ممنوع گردانید، و سرگرم انپاشتن ذخیره بسیار گردید *

نردبان رسانیدن فراسیس بفتو ر سوبدار ملازم سرکار بر قلعه نتهرنگر و درآمدن در حصار اول و بر حصار ثاني و اسیر و قتیل و مفرور گشتن آنها از آگاه شدن و رسیدن خیرالدین خاں *

از انجا که کامیابان دولت ازلي اتکا(۱) بر حفاظت حافظ حقیقي دارند، و بمراتب حصانت حصن جمیع احوال، خود را غایب و غافل واورا حاضر و ناظر مي شناسند، امور متعلقهٔ شاں، خواه در غیب، خواه، در حضور، از دغائے بدخواہاں، اصلا شایبهٔ تزلزل و تخلل(۲) نگیرد، و اگر احیانا، دزدان تقلب(۳) شعار حوادث(۴)، بقلعهٔ جمعیتش، در تاریکي عناد نردبان

(۱) بھروسہ کرنا (۲) بیچ میں آجانا – خلل ڈالنا – خرابی (۳) پلٹنا – گردش – پھر جانا
(۴) ڈوپلے نے بم – مسنی کی جگہ میںوالی کر مقرر کرکے نئی امدادی فوج بھیجی اور حکم دیا کہ رات کی تاریکی میں سیڑھیوں کی مدد سے قلعہ میں داخل ہوجائے ادھر قلعہ کے اندر جو قیدی تھے انہوں نے چوکیداروں کو ایک کثیر رقم بطور رشوت دینے کا وعدہ کرکے یہ طے کرلیا تھا کہ قلعہ پر بیرونی حملہ ہوتے وقت تھوڑی سی روک تھام کرکے قلعہ کے دروازے کھول دیں چنانچہ اچانک قلعہ پر حملہ ہوگیا لیکن اس حملہ کی اطلاع تنجا راجہ اور مراری راوکو نہیں دی گئی تھی حملہ کے بعد انکو اس کی خبر ملی فرانسیسی دروازوں کے اندر داخل ہوگئے لیکن اپنی فوجوں کو قلعے کے اندر ٹھہرانہ سکے بلکہ بہت جلد پیچھے ھٹا دئے گئے انگریزوں نے قلعہ کے دروازے بند کردئے اور ان کے بارود کے ذخیرہ پر قبضہ کرکے دشمن کے فوجی پشتہ پرگولہ باری شروع کردی تقریباً چار سو سپاھی نو افسروں کے ساتھ اسیر کرلیے گئے اس حادثہ کا ڈوپلے پر بہت اثر ہوا *

بیان صلح فراسیس با حضرت اعلی و سفرورگشتن نندراج و مرار راؤ بسمت مواطن خودها*

کامروائي گیهر و دار مملکت، سزاوار اقبال والا حشمتي، که مخالف، سرکش اگر آنسوئے دریائے آب شور قرارگاه دارد، از شور آب موج شمشیر خلاف زدایش، کشتي دست التجائے مصالحت دواند، و فرمان فرمائي کاروبار ریاست، حق نیست حق پسندي که جمهور بندگان حق، اگر همه روے زمین فتنه خیز باشد، در ظل حمایت امن و آرایش روئے آسیبي نه بیند، اگرچه نندراج و مرار راؤ از امتحان شکست متواتره، و امتداد جنگ و محاصره، دلتنگ شده، روئے اراده بسوئے ممالک خودها آوردند، لیکن از دل دهي فراسیس، ظاهراً علم پرخاش افراخته، باطنا ببهانه جوئي فرار، هوش باخته بودند، وقتیکه اشتهار محاربات معارک متعلقهٔ کرناټک و ارتفاع الویهٔ فتوحات متوالیه حضرت اعلائے اجلال توزک، بسازواري کشایش جمیع قلاع و تصرفات تمامي اضلاع و اقطاع ورفع بدمستئي، صهباي غرور فرقهٔ فراسیس هزیمت تاسیس، از شکست شیشهٔ پر فتور و دغا، و واژونئي ساغر تدبیر پر جدل و وغا، و مسلسل گردیدن قوم آنها، در قلعجات خاصهٔ خداوند ممالک کشا، بفرنگستان رسید، فرمان روائي فراسیس از خواب بے خبري بیدار گشته، و پرخاش بے حاصل با قوم ذي شان انگریز بهادر، و محاربات این ملک جز به نقصان و خطائے خویش نیندیشیده، با پادشاه انگریز در ولایت صلح نموده، چوں در هماں زماں احکام هرد و پادشاه مذکور، بهارسان بنا در ساحل هند متضمن صلح فریقین مذکورین، رسیدند، موسي کودي (1) نام یکے از مخصوصان پادشاه فراسیس با هدیه و

(۱) سنه ۱۷۵۴ع میں موسی کودی پانڈیچری پهنچا اس نے انگریزوں اور فرانسیسوں کے درمیان تین مهینوں کے لئے عارضی صلح کرادی جس کا اعلان اکتوبر کے مهینے میں هوا انگریزوں کی جانب سے دو نمایندۂ پانڈیچری پهنچے اور دسمبر کے آخر میں عارضی صلح نامہ پر طرفین کے دستخط هوے - مم کودی نے نواب صاحب سے ملاقات نهیں کی - ڈادول لکھتا هے کہ انگریزوں اور فرانسیسیوں کے درمیان جو عارضی صلح هوی وہ جنوری سنه ۱۷۵۴ع میں مدراس میں هوی تھی *

یافته بود روانه گشته، بالائے فصیل برآمد دریں فرصت ہشتاد و پنج فرنگئي فراسیس، بوساطت نردبان، بالائے برج حصار ثاني، رسیده، اتواپ آنجا در اختیار آوردند، و دیگراں نیز درپے آنها سعي صعود داشتند، دفعتاً جان موصوف بچستي و چالاکي، چوں قضائے آسماني، برسر آنها ریخته، اہل برج را که ہشتاد و پنج کس بیش نبودند، اسیر نمود، و جمعیت سرکار و انگریز از دروازهٔ وسطي قلعه، بین الحصارین سراسر درآمده، برروئے مقاہیر مجموعهٔ آنجا از تعجل توپ انداز یہا درحصار عدم کشود، ازانها ہرکه سر ازاں آفت رزید سراپا را طعمهٔ نہنگاں خندق گردانید، دولت خواہاں سرکار بعد تصفیهٔ قلعه و فروزاني روشني تفتیش مفسده، اطراف قلعه مالا مال سوار، و احشام مخالف دیده، فوجے مامور تنبیه آنها گردانیده، و از بالائے برجهائے قلعه نیز جهت نفخ صور فنائے اہل دغا، دم اتواب کشاده، تادمیدن صبح، از رنگ آمیزي دست تیوز زمین را گلگوں، ورود کاویري را دریائے خوں نمودند، و سفیده سحر باشنجرف (۱) شفق آمیخته، نقش روز عید دوستاں و دست یاس دشمناں، از یک مطلع بر صفحهٔ روزگار ثابت ساختند، نالهٔ جانکاہي چهار صد و ہفتاد و دو فرنگئي فراسیس اسیر، نفیر شادیانهٔ خورمي خود ہا گردانیدند، حضرت اعلي از صدائے اتواب درکویلڑي تمام شب اضطراب تو ہمات داشت، و صبحے از رسیدن عرضداشت خیرالدین خاں متضمن روداد دغائے شب و ظهور صورت فتح غیب، شکر فتاح حقیقي نموده، معاً سوار و بسان ہما سایهٔ انداز سر ساکنان نتهرنگر ہماں روز بوقت عصر گردید، و با احبا ملاقي گشته، و بمردم سپاه در جلدوئے جواں مردیہا، سرفراز نواز شہا فرموده (۲)، و بمضاجع بزرگاں خصوص بدرگاه حضرت شاه فتح الله صاحب نیاز گذرانیده، خیرالدین خاں را بخطاب بهادري، و افزایش منصب سر بلندي اوج افتخار بخشید *

---

(۱) ایک معدنی چیز هے سرخ رنگ کی جسکو هندی میں انگر کهتے هیں (۲) جمع مضجع کی - خوابگاه - سونے کی جگه - جسم کا وه حصه جو کروٹ بدلنے کی حالت میں بستر سے لگے قبر لڑائی میں مارے جانے کی جگه *

فرستاد، و بجایش موسی لیري نام سردارے را بر حراست پهولچري مقرر ساخته، خود هم بوقفهٔ چندے بولایت رفت، روز یکه با فراسیس صلح گشت، نندراج و مرار راؤ از استیلائے خوف و هراس دست و پا گم کرده بے آنکه قرار و مدارے بعمل آرند، و اظهار حرف مدعا سازند، شباشب افتان و خیزان رخت ادبار سوے ضلعات خود کشیدند، بعد از ایام دراز بحکم کارساز در ملک محروسه بنمود صورت امنیت رعایا و تجار منتشره وغیره با ماکن و مواطن هریک رسیده، بکسب و پیشهٔ خودها قیام ور زیدند، و مسافران بر و بحر بے خطر آمدورفت شروع گردانیدند *

بیان رسیدن حضرت اعلي بجیناپٹن بعزم تسخیر نیلور و معروضداشتن گورنر آنجا در باب بر آوردن موسي بوسي از رفاقت نواب صلابت جنگ و نوشتن خداوندي دران باب بموسی لیري حارس پهولچري وبعد رسیدن جوابش نامه فرستادن خود بدولت بنواب مذکور و بر آمدن موسي بوسي از انجا و کشته شدن حیدر جنگ علاقه دارش به تدبیر نواب نظام علي خاں و کمک نمودن خداوند ما از فوج و زر معرفت مستر کلیوس بکوتهي انگریز واقع کلکته *

(۳)
حضرت اعلي بعد تشئید مباني صلح و پیمان، وحصول اطمینان، از شرور معاندان، ملازمین را بجلدوئے جانفشاني ها بتفاوت درجات

---

(۱) سنه ۱۷۵۵ع میں موسی لیری پانڈیچری کا گورنر مقرر هوا (۲) نواب صلابت جنگ کے بعد آپ کے دوسرے بهائی نواب میر نظام علی خان جانشین هوے دربار دهلی سے آپکی خطاب (نظام الملک فتح جنگ نار وفادار) عطا هوا شروع شروع میں فرانسیسیوں سے اتحاد رها مگر جب یورپ میں انگریزوں اور فرانسیسیوں کے درمیان جنگ کا آغاز هوا تو یهان بهی اسکے اثرات ظاهر هوے محمد علی خان والا جاه کی کوشش سے انگریزوں سے آپکی دوستی مستحکم هوگئی اور فرنسیسیوں سے همیشه کیلئے تعلق منقطع هوگیا آپ نے بارها انگریزوں کی حمایت میں حصا کر آصفی سے مدد دی سنه ۱۱۷۵ تا ۱۲۱۸ آپ نے حکومت کی (ماخوذ از یورپ میں دکهنی مخطوطات صفحه ۴۷۷) (۳) مضبوط کرنا - گچ اور چونه سے استحکام کے ساته عمارت بنانا *

صلحنامهٔ موسوم حضرت اعلی از ولایت روانه گشته بر پهولچري رسیده' با سرداران بنا در انگریز صلح نموده' از حضور خداوندي با بلاغ تحائف و نامهٔ مرسلهٔ پادشاه خود مصالحت و بار ملازمت خواست' خداوند دولت بصلح راضي نگشته' بعد ازانکه سرداران انگریز' صلح پادشاه خود ظاہر کردند' و موافقت جنگ و صلح او صلاح از دیاد اتحاد و ولا عرض نمودند' بر مصالحت راضي شده' تحائف و مکتوب پذیرفته' و موسي مذکور را بار داده فرمود' که اگرچه باقوم سراسر دغائے شما' ارادهٔ صلح بدون قصد اخراج بالکلیهٔ شماها نداشتیم' لیکن بپاس صلح برادر بجاں برابر ما پادشاه انگریز' و سفارش فدوي یک رنگ جنرل لارنس' بشرط ایں اقرار صلح مي کنیم' که خلاف زمان ماضي' بدور مستقبل' از جادهٔ اطاعت منحرف نشوند' و موافق و مخالف موافقاں و مخالفاں سرکار باشند' و رضا علي خاں پسر حسین دوست خاں را در بندر خود جانه ندہند' و از نندراج و مرار راؤ بهیچ نوع تعلق ندارند' و بایصال' وجه خسارهٔ که از بد و فساد شما تا حال در تحصیل ملک روداده' و باداۓ زریکه به لشکر کشي ہاۓ دفعیهٔ آں صرف گشته' متعهد نشوند' و جرمانهٔ ایں جرایم با قبال تضاعف پیشکش معمولي پردازند' موسي مذکور امر مخالفت و موافقت مخالفاں و موافقاں و مالگذاري. پیشکش معمولي و عدم ارتکاب فساد آئنده و جاں دادن برضا علي خاں در بندر خود و کار نداشتن از نندراج و مرار راؤ پذیرفته' و از تعهد معاوضهٔ نقصان ملکي و زر مصروفهٔ لشکر کشیها' و تضاعف وجه مستمرهٔ مذکوره' در عوض جرمانه' بذریعهٔ سفارش اعیان حضور' و جنرل لارنس وغیره' معافي جسته' در سوغات و ہدایا و تحایف و لطایف افزود' حضرت اعلي بعد استحکام شروط صلح و قبول نامهٔ پادشاه فراسیس' که ترجمهٔ آں بشاملات دیگر نامه ہاۓ سلاطین وغیره انشاءالله تعالی در دفتر دویم بعرصهٔ تفصیل خواہد شتافت' اسیران فراسیس را از بند دست و گردن آزاد' و تفویض موسي کودي نمود' و اوْرا بعطاۓ اسپ و خلعت رخصت پهولچري داد' موسي دبلکس باني فساد را به تقصیر بناۓ فساد بے فایدهٔ ملک کرناتک' معاتب نموده' بولایت

وکامروائي حاجتمندان بوده' بارعایا و برایا وغیره سکان آں سر زمین نوازش نموده' از انجا عنان توسن اقبال بسوے عرصۂ چینا پٹن گردانید مسٹر جارج بکٹ گورنر آنجا کہ تافرنگي کنندۂ' استقبال کرده موافق ضابطہ تحایف بقدر پیشکش نموده' بساط ضیافت ممہد ساخت' اورا با جنرل لارنس بعطائے دوراس اسپ تازي نژاد باساز طلا و دو قبضۂ شمشیر مرصع و دو جفت خلعت فاخره نواخت' و با اہل کونسلر و سرداران دیگر علي قدر در جا تم امتیاز عنایت داده' در فرنگي کنندۂ تایکماه وده روز مقام' باز مراجعت بصوب آرکاٹ فرموده' چندے' دراں بلده متمکن گشتہ' توجہ بر تصفیہ ملک گماشتہ' بعضے پالیگاران منحرفۂ اطراف آرکاٹ مثل بمراج (۱) و تر چیني وغیره را بفرستادن افواج قاہره مطیع و خراج گذار' عبدالوہاب بہادر برادر بجاں برابر را از عطیۂ جاگیر چتور وغیره مواضعات سیر حاصل کامیاب افتخار نموده' بمیراسداللہ خاں کہ سابق دیوان نواب صفدر علي خاں شہید' و حال در قلعۂ ویلور محبوس غلام مرتضي خاں بود' از قید رہانیده' نیابت نظامت صوبۂ آرکاٹ تفویض گردانیده' باز بچینا پٹن رسیده مي خواست' کہ متوجۂ بندوبست نیلور شود' و جوہر صداقت محمد نجیب اللہ خاں بہادر برادر عزیز کہ از حصول تسلط آنجا بعد دفع فساد محمد کمال طغیاني و رزیده' در اوقات جدال و قتال' و محن (۲) و نکال' خود بدولت با عانتے پیش نیامده بود در یا بد' اگرچہ شمۂ کیفیت روانگیش بر نظامت نیلور در صفحات صدرگذشت' و احوال مفصلش در دفتر ثاني بشا ملات احوال برادراں' مبین خواہد گشت' لکن دریں جاضرور تا بمقتضائے مقام نوشتہ مي شود' آنکہ بعد شہادت نواب ناصر جنگ

(۱) بمراج کا دوسرا نام بمراج پالیم یا کاروپتو بھی ہے - تر چینی غالبا بچھاما ہوگیا نواب صاحب نے 2,40,000 روپیہ ونکٹ گری کے بچھاما نایک سے اور دو لاکھ روپیہ کا لہاستی کے پالیگار دامرلا سے اور ڈیڑھ لاکھ روپیہ کاروپتو یا بمراج پالیم کے راجہ سے لینے منظور کرلئے ونکٹ گری کے بچھاما نائک سے اطاعت و فرمانبرداری کا اقرار لیکر نواب صاحب کی فوجیں بمراج پالیم کی طرف روانہ ہوئیں اور وہاں کچھ دنوں تک ٹھہری رہیں (۲) عذاب رنج - دکھ *

اعلي و ادني از زر و خلعت و اسپ و جاگير و منصب و ادرارات (۱)
ابدي سرفراز ' و مشايخين و سادات و علما و زهاد را از تقرر ديهات
انعام ويوميهٔ نقد علي الدوام جق الرياضات ' و ادعيات ' استحکام
دولت ' و استيصال اهل عداوت ' بے نياز ساخته ' و از توجه ترميم
شکست و ريخت قلعهٔ نتهرنگر ' و انباشتن هرگونه ذخاير ' ماوجب
قلعداري به يسر حال سکنهٔ قلعه مذکور که از امتداد محاصره عسرت
کشيده بودند ' پرداخته ' و بعموم رعايا و برايای مطيع و منقاد اوقات
جنگ رعايت ها نموده ' بآراستکي سامان سفر جهت نسق ممالک
محروسهٔ موزونه در ساعت سعيد رايت اقبال از قلعهٔ نتهرنگر بيرون
کشيد ' و منزل بمنزل سريع اليسر گرديد ' روزيکه از سلمبر توجه
پيشتر فرمود حارس بندر ديو نام پٽن متعلق انگريز مستقبل گشته
تحايف و نفايس از قسم طاقه هائے بانات انواع والوان و زر بفت
وغيره اجناس فراوان ' پيش کشيده ' و شکر قدوم بجا آورده ' بالتجائے
تمام باعث پذيرائي عرض مقام آن روز گرديد ' خداوند دولت بعد
دلجوي و قبول ضيافتش روز ديگر اورا بعطائے يک راس اسپ با
ساز طلاويک قبضهٔ شمشير مرصع بهره مند گرادنيده ' و ديگر سرداران
و کونسلران آنجا را با اسپ و خلعت وغيره عطيات مناسبهٔ هرکدام
کامياب عزت و نام ساخته ' عازم رونق طرازي منزل ديگر گشت ' چون
بندر پهولچري سرراه بود ' نگهبان آنجا با ديگر سرداران پيش دويده '
موافق معمول تحائف و نفايس بندر گذرانيده ' التجا و تمنائے عزت
بخشي مقام نمود ' پيشکش او قبول فرموده ' از مقام عذر خواسته '
به بخشيدن اسپ و خلاع با او و ديگر انش محمل عزم پيشتر بست '
و بهمين منوال در هر منزل و موقف ديده براهان جلوه سعادت '
را مفتخرالاعزاز ساخت ' و سايهٔ اجلال بر اقصائے بلدهٔ آرکات
انداخت ' عبدالوهاب خان بهادر مامور نظامت آنجا را بازائے تقديم
شرايط استقبال ' و استيلام پيشگاه جاه و جلال ' سرفراز مراتب لطف
و مکرمت ' گردانيد ' و چندے دران بلدهٔ ميمنت آباد جلوه فرما

(۱) زور مند *

یعنی نواب شہید است' که در اوقات سکونت گوپامو' نساجی معروف بمومن' از بس ناداري و تنگي حال' دختر ناکتخدا بحکم روشناسي' بنواب شهادت مآب سپرد' چنانچه نواب موصوف بمقتضائے ترحم جبلي که خاصۂ ایں خاندان است' دختر مذکور را پرورش نموده' بایکے از خدام منسوب فرموده' چوں دختر مذکوره طفلے موسوم بمحمد کمال یادگار نهاد' وجان بجاں آفریں داد' وشوہرش نیز در چندے قدم در ہماں راه کشاد' و طفل مذکور را در محل عالیہ خود' برائے پرورش گذاشته' در اوقات تربیت' بتاکید تعلیم' و تفویض محمد نجیب خاں شهید' گردانید' بعد وصولش بسن رشد و تمیز و وقوع لیاقت و آدمیت او' وقتیکه خود بدولت عازم شاه جهاں آباد بود' حسب سفارش خان شهید' مبلغ گراں سربسته برائے تجارت بقرار اینکه بعد امضائے مدت معین' اصل عاید سرکار سازد' و تا آں ہنگام' نصف منافعش نیز موصول مي نموده باشد' حواله اش ساخت' نامبرد بحصول آں سرمایه جهت تجارت به بنگاله رفته' از انجا بازار دکهن دیده' بچارسوے سیکاکول رسیده' از تجارتش فواید کشیده' از سرکار اغماض ورزیده' و بناحق شناسي و نا سپاسي ہا که جواہر اصلي بد اصلاں است' دامے نرسانید' وپس از عزیمت بندگان نواب شهید از شاه جهاں آباد' ہمراه نواب آصف جاه بدکهن' موافق تحریر مقامات صدر' و مامور شدنش از پیشگاه وزارت پناه' بنظامت سیکاکول' وراج بندري و مچهلي بندر وغیره بملازمت رسیده' معرفت محمد نجیب خاں شهید بگذارش تحائف بنادر' و دیگر اجناس' و اعتراف قصور خود از بعد مسافت' و استعفایش' متعهد ایصال دام اصل و منافع گردید' بعد از چندے باز بحیلۂ تجارت از سیکاکول برآمده' به کرناٹک پایاں گهاٹ رسیده' به بندر میلاپور که دراں زماں از بنا در مشهوره' و مجمع تجار ہردیار بود' رخت اقامت کشیده' از احداث عمارات عالي ونامدارئِ پسر صلبئي آقا' درمیان تجار و رعایا وبرایا' اتفاق و اعتبار' بلکه در جزائر دیگر و اطراف و جوانب ہم' بهماں اشتهار افتخار یافته'

شهید همراه محمد محفوظ خاں بہادر برادر کلاں بموجب تفصیل پیشین از کرناٹک رفته در حیدر آباد سکونت ور زیده بود ' در حینیکه حضرت اعلي بعد فراغت از مجادلات حسین دوست خاں ' و ارقام تهنیت نامه جات موسوم ناظمان هر دیار ' و طلب هردو برداران موصوف ' از حیدر آباد ' در انتظار رسیدن جنرل لارنس از چیناپٹن پا برکاب عزیمت جنگ موسي گرجام ' که از پهولچري بر حکم موسيؤ دیلکس با فوج گراں ' در موضع بکرم رسیده بود ' در بیلپور دائرهٔ داشت ' باوصف همان جاماندن محمد محفوظ خاں برادر کلاں ' خود تنها آمده ' فایز شرف ملازمت گردید ' و همراه رکاب خاص بهرهٔ هر سیرو سفر بهم مي رسانید ' تا آنکه حضرت اعلي از مقام تروادي ' بعزم تنبیه کرا چوري نندراج ' بصوب تنهرنگر لشکر کشید ' و مطابق حقیقت صفحات صدر ' عبدالوهاب خاں بهادر بنظامت آرکاٹ و اورا بحر است نیلور ' مرخص و مامور گردانیده حسب الحکم خداوندي به نیلور رسیده ' استکبار و استقلال محمد کمال ' ناظم سابق آنجا دیده ' عرضداشت ' متضمن خیرگي او ' و عدم دخل خویش بحضور نگاشت ' هرگاهکه افواج کمک از عبدالوهاب خاں بهادر ' و پالیگاران ونکٹ گري وکالستري وغیره ' از حکم حضور رسیدند ' مستظهر گشته بصف آرائي وپرد لیها ' حکومت صوبهٔ نیلور یافت ' و محمد کمال بسزائے نافرماني وطغیاني مقابلهٔ خدا وند زاده ' و پاداش نمک حرامي ' وبد انجامي ' تاب مقاومت نیاورده ' تاقصبهٔ ترپتي گریخته اسیر مبارزان دنباله تازد ' و اجبا بسان قرباني در مسلخ مزار جاں گذار ' مذبوح دست خاص محمد نجیب الله خاں بهادر قلب شکن سر انداز گشته ' سربنا کامي باخت ' و قصهٔ ادبار خویش ' عبرت سامعهٔ روزگار گذاشت — بیت

هر آں کهتر که با مهتر ستیزد
چناں افتد که هرگز بر نخیزد

حقیقت محمد کمال *

محمد کمال یکے از خانه زادان نواب سراج الدوله محمد خان جهان انورالدین خاں بهادر شهامت جنگ

جنگ منافي بسا مرکوزات خاطر است' لهذا تدبیرے بکار رود' کہ ازاں سواد اخراج باید' اگرچہ کیفیت دخل موسي بوسي در دکھن از داستانهاے صدر بوضوح مي پیوند' لیکن دریں موقع نیز بمناسبت مقام تشریح حالش مي نماید' کہ چوں ہدایت محي الدین خاں بعد شہادت نواب ناصر جنگ شہید بر مسند نظامت دکھن جلوس نمود' متوہم بود' کہ افاغنہ غدریکہ با نواب کردند' مبادا با خود نیز نمایند' و ملازمین خاص نواب موصوف بپاداش خون آقا پیش آیند' حفاظتاً موسي بوسي را با جماعۂ فرنگیاں' و میر مظفر و ابراہیم خاں را با جمعیت مردم بار علاقۂ فراسیس' ہمراہ گرفتہ از پھولچري جانب دکھن راہي گشتہ' موافقي عبارت صدر چوں برکتل دا ملچرو' سرحد افاغنہ رسید' دست سزا از آستین قضا بر آمدہ' دفعتاً قاتلان نواب موصوف و معاونان ظلم معروف را' بقصاص' خون ناحق رسانید' و نواب صلابت جنگ مسند آرا' و فایز حیدرآباد گردید' و آں قدر حلیم الطبع و سلیم الوضع بود' کہ تسلط ملازمین برخود گوارا نذمود' یعني کار بجائے رسید' کہ حیدر جنگ (۱) نام علاقہ دار موسي بوسي' بزور تعلق خود' بر ہمہ امرائے دکھن' غالب آمدہ' آنہا را دست نگر خود ساخت' و با صلابت جنگ غیر از نام ہیچ نگذاشت' و کوس انا فرعونے نواخت' حتي کہ احدے از اہل محلات ہم خلاف مرضیش تحریک لب فایز نمي داشت' و امرا و ارکان قدیم آصف جاہي و ناصر جنگي و غازالدین خاني' را کہ اوزا بخاطر نمي آوردند' علي التفاوت مقتول و مکحول و محبوس نمود' چنانچہ

---

(۱) حیدر جنگ کا دوسرا نام عبدالرحمٰن ھے فرانسیسیوں نے اپنی فوج میں دو کپتان مقرر کئے تھے ان میں سے ایک حیدر جنگ بھی تھے وہ مسٹر بسی کے ساتھ دکھن چلے آئے اور ترقی کرکے اس کے دیوان مقرر ہوگئے *

تا چند سال کار بند خلاص وعده گشته دست از مال گذاري کشیده‌ وقتیکه بندگان نواب شهید از حضور نواب آصف جاه‌ بعد مرگ نجابي خواجه عبدالله خان باخلعت نظامت صوبهٔ آرکات روان گردید‌ بسماعت آن خبر از خوف قصور مالگذاري تجارت و تخلف عهد و فاداري عبدیت‌ سبقت بکاربرده‌ تا کناره بحرکشنا مستقبل شده‌ معرفت محمد نجیب خان شهید‌ باز از ادراک شرف ملازمت‌ و گذارش نذر‌ کامیاب عفو جرایم گردیده‌ و همراه رکاب تا آرکات رسیده بشمول نوازشات ربوبیت خداوندي‌ وحصول تحصیلداري پیشکش بندر پهولچري معاودت کرد ودر زمانیکه لشکر فراسیس بقصد تسخیر چینا پٹن بر میلاپور آواره گشت با احسن الدین خان فوجدارش موافقت کرده‌ دختر خود برسم کتخدائي بازدواجش داد‌ و از رتبهٔ اعلائے باریابي حضور خداوند دور افتاد‌ و وقتیکه بهدایت محي الدین خان بذریعهٔ خدعهٔ فراسیس‌ و افاغنه‌ بر مسند دکهن متمکن شد‌ بذریعه سفارش احسن الدین خان داماد خود حراست صوبهٔ نیلور یافت‌ و تا مسلط شدن محمد نجیب الله خان بهادر حکومت انجا داشت‌ القصه محمد نجیت الله خان بهادر برطبق شرح صدر‌ اورا بسزائے دغا و اصل ساخته‌ بلا مزاحمت غیر‌ اختیار واقعي بر صوبهٔ نیلور یافته‌ بخیال باطل آنکه ورثهٔ پدري بلاشرکت غیر بهدست گشت‌ در ایام تصدیعات حضرت (۱) اعلی‌ و محاربات با اعدا‌ بالکلیه از ایصال پشیزے یاحبهٔ‌ چشم تغافل بربست‌ بنابران حضرت اعی رنجشے داشته‌ بعد رسیدن خود بدولت بآرکات خطوط پندو نصائح نگاشته افضل الدین محمد خان وعبدالرحیم خان را که از اعیان خاندانند‌ برائے فهمایش و هدایت روانه ساخته‌ اثرش نیافته‌ عزم مصمم کرد‌ که خود متوجه گردد‌ و عقدهٔ توهم از خاطر خویش کشاید‌ در عین عزیمت نیلور گورنر بندر چینا پٹن بعرض خداوندي رسانید‌ که بودن موسي بوسي با جماعهٔ فراسیس در دکهن همراه نواب صلابت

(۱) پشیز یا پشیزہ ـ دمڑی یا آدھی ایك پیسہ کا چوتھا یا آٹھواں حصہ *

است، و سبقت آرایش بساطش، خواه ازاں طرف، خواه ازیں جانب، و حدت آئین یکانگت، بیایند، یا بآمدن من ایما سازند قضا دست بگریبانش گردید، و زیر تیغی که تشنهٔ خونش بود کشید، یعني خود حسب الطلب منتظر جریده، و بے تکلف رسید، نظام علي خاں بهادر بعد تقدیم ضابطهٔ ملاقات مستمرهٔ آں زماں، در عین آغاز سلسلهٔ تخلیهٔ کلام، بحیلهٔ قضائے حاجت، از اضطراري که بشدت آنهال، واقع احوال مردم مي شود، برخاست، چوں مامور آں بموجب اشاره، بقضائے حاجت قتلش پرداختند، و نعشش در فرش پیچیده بطرفے انداختند نظام علي خاں خود بدریدن سراچه، سوارهٔ، اسپے پیش جانوجي مرهٹه، که با جمعیت گراں دراں نزدیکي دائرهٔ لشکر داشت، شتافت، موسي بوسي ازیں ماجرا آگاه گردیده، و مثل مار برخود پیچیده، جهت آراستگي فوج مواخذه اش با ابراهیم خاں کاڑدي تاکید ساخت، چوں گاواں توپ خانه بچراگاه رفته بودند، کار آنروز بفردایش قرار یافت، دریں فرصت نظام علي خاں بصلاح جانوجي مرهٹه سمت بیراڑ وغیره رفته، در معدود الایام از ارجاع و اجماع امرا و ارکان وغیره ملازمین آصف جاهي و ناصر* جنگي که حیدر جنگ استغنائے داشتند، تقویت و حشمت یافته بعزم مقابلهٔ موسي بوسي بمیداں خرامید، و رواں گردید چوں موسي بوسي پرخاش آں حال نامناسب اندیشید، بگذاشت، رفاقت نواب صلابت جنگ بحیدرآباد رسید، و نواب موصوف بحکم برادري با او موافقت کرده، مختار امر دیواني کردانید، از نقش پذیرفتن سکهٔ اختیار خود محیط کل الامور دکهن گشت، و موسي بوسي را از حیدرآباد هم رانده، و برادر را یکسو نشانده، خود استقلالاً بروسادهٔ حکومت نشست، و موسي بوسي بسیکاکول رسیده بهانجا قیام داشت، چوں دراں ایام موسي لالي از پهولچري سرکشیده، قلعهٔ دیونام پٹن و اگرفته، بعزم تسخیر محاصره قلعهٔ چینناپٹن گشت، از سیکاکول بافوج دکهن و فرنگ آمده داخل

شه‌نواز خان[1] دیوان قدیم نواب آصف جاه و نواب ناصر جنگ شهید را که با پسرش صمصام الدوله بهادر مقید نموده، بود، بکشت، و می خواست، هر سه برادران مقیدهٔ صلابت جنگ را که همراه لشکر بودند، مقتول ساخته، و صلابت جنگ را از میان برداشته، خود بر مسند نظامت دکهن نشیند، و فلاح حال از امر محال بیند، دریں اثنا بحکم قضا روزی صلابت جنگ، از مفارقت برادران گریه کرد، و یک شبان روز طعام نخورد، و با حیدر جنگ برائے دیدن و هم طعام گردیدن آنها، التجا برد، چوں حاضر آورد، بعد ملاقات، و خوردن طعام، التجائے دیگر ساخت، که آنها را بر خدمات تعلقات مامور، و مرخص نماید، هرگاه که تفرقهٔ ایں جمعیت، مقصودش بود، قبول و بارادهٔ باطلهٔ اینکه به تشخیص و تفویض کارها از هم متفرق کرده، مهم هر یکے جدا جدا بانجام رساند، بر ممالک منفصله مقرر و مرخص نمود، مگر از آنها نظام علی خان که آخر مخاطب بآصف جاه ثانی گشت، و متصف بشجاعت و سخاوت و کاردانی، و سزاوار نظامت و جرأت ملک رانی است، بحیلهٔ گذارش فرد واجب العرض، از وساطت حیدر جنگ، در روانگی تعلل می نمود، چنانچه روزے از روزهائے ماه رمضان المبارک بحیدر جنگ پیام داد، که ابراز[2] امرے منحصر مواجهت

---

(۱) شه نواز خان ایک اونچے خاندان سے تعلق رکھتے هیں سنه ۱۷۰۰ع میں انکی پیدائش هوی نظام الملک اور ناصر جنگ کے زمانے میں وه برار کے دیوان رهے صلابت جنگ نے انکو صمصام الدوله کا خطاب اور منصب سات هزاری عطا کیا تها سنه ۱۷۵۶ع میں انهوں نے دم - بسی کو اس کے اپنے عهده سے کچهه دنوں کے لئے معزول کروایا تها اور صلابت جنگ کے چهوٹے بهائی نظام علی خان کو اعلی مرتبه پر پهنچانے کی کوشش کی تهی - سنه ۱۷۵۸ع میں دم - بسی نے دولت آباد پر قبضه کرکے شهنواز خان کو قید کرلیا دم - بسی کے گورنر کو نظام علی نے کسی بهانے سے طلب کرکے قتل کردیا - سنه ۱۷۵۸ع میں شهنواز خان ایک لڑائی میں قتل کردیے گئے - مآثر الامرائے تیموریه جو هندوستان اور دکهن کے امرا کے متعلق تیمور کے زمانے میں لکهی هوی کتاب هے اس کے مصنف بهی شهنواز خان هیں یه کتاب نامکمل ره گئی تهی اس کے بعد میر غلام علی آزاد نے اس میں اضافه کیا سنه ۱۷۷۹ع میں ان کے فرزند نے اس کو مکمل کیا کچهه دنوں بعد بیٹے کو بهی صمصام الدوله کا خطاب دیا گیا (۲) باهر آنا - ظاهر کرنا *

انداخت و با انگریز بس بے مروتي ها ساخت، چوں انگریزدراں زماں قوت فوج نداشت، مسٹر جارج بکٹ گورنر چینا پٹن از سرکار حضرت اعلي فوجیکه بقاعدۂ انگریز تیار شده بود، با مداد و اعانت لابدي خواسته، با جمعیت خود بسر کردگي مسٹر کلیوس و سواري جهازات روانۂ کلکته نمود، حضرت اعلي دراوقات ضرورتهائے انگریز خصوص دراں معامله اعانت ماوجب آئین مروت از زرو لشکر بجاآورد، و تا انجام آں مهام یعني قیام کوٹهي کلکته سر بخواب راحت نبرد، حتی که ازماند و بود خانۂ خود دست برداشته سکونت چینا پٹن اختیار نمود، چنانچه مردم محلات و فرزنداں و اهل قرابت و عشیرت را از نتهرنگر بفرنگي کنڈه طلب فرمود، بنابراں مهم نیلور ملتوي گردید، و سرعت بمهلت انجامید، در بهماں اوقات که میداں، فرنگي کنڈه را مقام رایات، عساکر برکات، و موقف آیات نزول سعادت، داشت، بفضل فضال و مهیمن متعال ذوالمنن والنوال بتاریخ بیست و ششم ماه محرم سال یک هزار و یک صد و هفتاد و یک هجري مقدس بشب دو شنبه بعد انقضائے چهار گهڑي از اول شب زمانیکه هر چهار پاسش بحکم مساوات مدارج سعادت نوبت اقبال اعتدال چهار عنصر یک وجود طویل ابقائے دولت مي نواختند، و چهار سمت آفاق، از ترتیب طبیعت قدرت خالق، صنعت شان امتزاج چهار اخلاط یک جسم صحیح القوي میمنت مي یافتند، در خشاں نیر چهارم آسمان بلندئي، بخت والاجاهي، فرمان حکومت عنوان چهار دانگ قلمرو و طالع شاهي اعتماد دوام دولت جهانباني، حسام نصرت نیام ملک ستاني هژبر جنگ آزمائي بیشۂ دشمن افگني، بهادر معرکۂ دلاوري وعدو شکني حسن الوجه اعیان زمن غلام حسن، نام حسام الملک اعتماد الدوله محمد عبدالله خاں بهادر هژبر جنگ خطاب پادشاه ایام، زایچۂ ولادت عظمت و اعتلا طالع سعادت مهدو بها، یعني فرزند چهارم نواب بیگم محل خاصۂ حضرت اعلا، از مطلع جاه و جلال شرف

فوج و تابع موسي لالي و شريک زدو خورد قوم شد؛ باز رسيدم بعبادهٔ گذاشتهٔ مطلب الغرض بموسي ليري حارس پهولچري بموجب عرض حارج بکت از حضور ارقام پذيرفت؛ که بنائے صلح شما باما برايں معني موکد است؛ که با مخالفاں و موافقاں ما مخالف و موافق باشند؛ بسکه رضائے ما متفق برضائے پادشاہي و نواب صلابت جنگ خلاف مرضي پادشاہ برادر کلاں نواب ناصر جنگ شهيد يعني نواب آصف الدوله غازالدين خاں بهادر را که از حضور سلطاني به نظامت دکهن مامور شده رسيده بود بزہر ہلاک ساخته خاطر شاہي را مکدر گردانيد؛ لهذا بودن تعلق شما با نواب صلابت جنگ خلاف عهد صلحنامهٔ ماست؛ بايد که علاقهٔ خود از دکهن بردارند؛ و موسي بوسي را به پهولچري طلب نمايند؛ موسي ليري جواب نوشت؛ که موسي بوسي خارج از علاقهٔ ما با لفعل با لذات نوکر ہمانجا است؛ دريں صورت نمي رسد؛ که نوکر حاکم دکهن عمل بر حکم حارس پهولچري نمايد؛ حضرت اعلي پس از ملاحظهٔ کتابت موصله اش به نواب صلابت جنگ نوشت؛ که از ارقام موسي ليري معلوم گشت؛ که موسي بوسي مع توابعه خود نوکر سرکار دکهن گرديده؛ و بپايهٔ اعتماد رسيده؛ قوميکه داشتن او ناپسند ظل سبحاني است؛ بنوکري گزيدن و فرقهٔ که قاتل برادر گرامي يعني نواب ناصر جنگ بهادر شهيد باشد؛ برفاقت چيدن؛ صلاح حال فدويت؛ و مناسبت مروت اخويت؛ ندارد؛ احتراز از آميزش ايں قوم واجب شود؛ نواب صلابت جنگ از مضمون ايں خط بحيدر جنگ و موسي بوسي آگاہ ساخته؛ جوابش قلم انداز نموده؛ علي الرغم ايں صلاح بمشورت ہر دو مشير مذکور خطے محتوي اتحاد بنام سراج الدوله ناظم بنگاله جهت قلعهٔ کوتهي انگريز از کلکته متعلق بنگاله با نحائف ارسال داشت؛ سراج الدوله باقتضائے نا عاقبت بيني ہاتخم عناد در مزارع حال آں زماں کاشت؛ يعني بحيلهٔ تضيهٔ ساہوکار گجراتي که از جبر زياده طلبي بکوتهي انگريز پناہ برده بود؛ دفعتاً ريزش نموده؛ پس از دارو گير و غنيمتہا کوتهي مسطور از انجا بر

بیان دماغ پختن پادشاه فراسیس برگفته موسي دبلکس پر ممالك هندوستان و مامور کردن او موسي لالي را به تسخیر آن و شکستن صلح و روانه نمودن موسي کندیستان خواهر زادهٔ خود را جهت تخت نشیني سلطنت هند همراه موسي لالي *

چون موسي دبلکس از پهولچري به تقید موسي کودي' بسواري جهاز' و اصل ولایت گردید' و از عتاب تعرض پادشاه خود' و منع دربار' ببیکسيء وارس و غمگسار حال' تایك سال کشید' و آخرالامر عرضي بشرح و بست کار کردگي و دلاوري خویش' در تسخیر مملکت هندو دکهن' تفتح قلعهٔ چینا پٹن' و شکست محمد محفوظ خان بهادر' در زمانیکه جهت امداد انگریز بر حکم نواب سراج الدوله انورالدین خان بهادر' ناظم آرکاٹ پدر خود' رسیده بود' و استحکام قلعه پهولچري حین نزاع حضرت اعلي که اعانت انگریز و کمك دیو نام پٹن نمود' و شراکت خود' باهدایت محي الدین خان' و تقدیم محنت' در شهادت نواب سراج الدوله انورالدین خان بهادر بکینهٔ تائید قوم انگریز' وزبون و بیچاره شدن قوم مذکور' بقوت سر پنجهٔ خود' و در تصرف کشیدن ملك کرناٹك' و بریدن سر نواب ناصر جنگ و زیر هند' بعالمی که برائے معاضدت حضرت اعلي' نازل گشته' و نشانیدن هدایت محي الدین خان بر مسند ریاست دکهن' و دادن فوج جدید' همراه او' بسبب آنکه با ما پیوسته' و بتصرف آوردن اقصائے مملکت دکهن' وروان ساختن حکم فراسیس از پهولچري تالب بحر نربدا' وغیره تردداث فواید پادشاه' و اعتبار قوم خویش' و نالهٔ تباهي وخوارئي خود بعوض تحسین و دلداري' نوشته بپادشاه خود گذرانید' و پادشاه اعیان و ارکان و اهل دریافت را طلبیده' پیش آنها ازان ماجرا تاسف کشیده' واو را بعفو جرایم حکم بار یابي دربار داده' بیان واقعي' ثانیاً از زبانش دریافت' و او باین عبارت ظاهر ساخت' که تمامي ملك هندوستان' بار زرے مال فراوان بے حارس و پاسبان' بے وزیر و سلطان' چون خانهٔ یغما در دست دزدان' درصورت اندك عزم درست' بے شك وشبه ازان ما است' و تدرت مقابلهٔ ما دران عرصهٔ خالي کرا' اگرچه

ولادت ' طلوع فرمود ' و چهار اکناف شبستان عالم را ' چهار چشم
دیدهٔ بیدار صبح امید نمود ' پدرنامدار را که دو چار انتظار شهود
این جلوهٔ فیض باربود ' بر چار بالش سرور چار زا نو نشانید ' و از
تکمیل چار پایگي سریر دولت ' جبین فرسائي سجود چهارگانهٔ شکر
حمدیت گردانید ' و از حصول چنین عطیهٔ عظمي ' یک آهنگي
دوگانه سپاس باسه تسبیح نیاز ' بر چهار پاس بجمعیت پنج حواس
شغل عالمیان بود ' و کشایش گلهائے صبا و کباد شش جهت ' چند هفته
شگفتگي هشت بهشت بے منت نه فلک حاصل سیزده داه گاو
جهیم روزگار نمود ' چون دران شب حضرت اعلي از کسل تب
محرق سر ببالین استراحت داشت ' خیرالدین خان بهادر یزنه
خاص ' دست بشمشیر برهنه ' قریب دو پهر شب ' خلاف عادت
در محل سرا شتافت ' پرده گیان حرم مشوش ' و فراهم گشته ' دروازه ها
بسته ' خود بدولت را ازان حال خبردادند ' حضرت اعلي دست
بشمشیرے که زیر بالین مي داد ' ازراه دیگر بشق سراچه بر آمده '
بخواندن جوان چوکیدار ' چند جوان از چوکي خانه ' اندرون محل
برده ' نشان ایستادگان خیرالدین خان ' داده ' حکم نمو دکه بے زحمت
و جراحت بگیرند ' خان مذکوردرین اثنا بخوابگاه خاص رسیده '
باواز بلند مي پرسید ' که نواب بیگم کجا است ' و خود بدولت کدام
جانب استراحت فرما است ' بمجردش فرستادگان خداوندي ' رسیدند '
و شمشیرش و اگرفته اورا دریک خیمه محبوس گردانیدند ' صباحش
مستر جارج بگث باستماع آن ماجرا بحضور رسید ' و بدر یافت
مجدد ' و جوب بردار کشیدن مرتکب این عمل ' از قوانین سیاست
فرنگ ' معروض گردانید ' و اجازت خواسته که اورا بدار کشد ' و
بسزائے کردار رساند ' فرمود ' که بپاس برادري و خواطر خواهر ' اغماض
ذاتش لازم من است ' غرض خان مذکور در همان حبس از قید
هستي آزاد گشت *

مع فوج گران، و اسباب بیکران، فایز بندر مشهور مسکرین گردید و درانجا خود جهت فراهمي جمعیت دیگر، و سامان و ذخائر، و اتواب و اسباب مایحتاج جنگ، لنگر اقامت افگنده، موسي سپیر (۱) نام سردارے مدبرو پر فطرت راچیده، به پشت گرمي جمعیت شایسته روانه پهولچري گردانید، در زمانیکه حضرت اعلي حسب قصهٔ مرقومهٔ پیشین، بهمه وجوه، عزم اعانت انگریز مصمم ساخته، از وقوع پرخاش حاکم بنگاله تمامي فوج متعینهٔ قلاع، ومقامات کرناٹک، و همراهي رکاب خاص، سوائے مایحتاج نگهباني قلعهٔ نتهرنگر، همراه مستر کلیوس، بسواري جهازات، روانهٔ کلکته نمود، و فوج انگریز هم بسبب وقوع مهم مذکور، زیاده از احتیاج پاسباني قلعهٔ چیناپٹن هیچ باقي نبود، موسي سپیر به پهولچري رسیده، بفسخ صلح اشتهار داد، حضرت اعلي بظهور چنین آفت ناگهان، و عدم فوج، و وجود سرکشي مخالفان، اطراف، که محمد نجیب الله خان بهادر، از فوج صوبهٔ ویلور متفق با فراسیس گردیده، و غلام مرتضي خان قلعدار ویلور، هم زلف حسین دوست خان وخسر رضا علي خان، باجماعهٔ خود، و هریکے از اعیان قوم نوایط که اهل جاگیر و قلعه بودند، از هر گوشه و کنار، چون آتش از خاکستر، ومار از پوست، برآمده، جوق جوق باجماعهٔ خویش، رقصان وپا کوبان، به پهولچري رسیده، و حیدر علي خان عرف حیدر نائک که شرح حالش مجملا در واقعات نندراج گذشته، قایم مقام نندراج، و ضابط ملک مرار راؤ گشته، از طرفے جوشیده، وفرد فرد از زمینداران و پالیگاران ملک کرناٹک از سرکار انحراف ورزیده، باخر وبار خود بموافقت رضا علي خان سرکشیده، و احکام صلابت جنگ نیز بتائید فراسیس، نازل، وموسي بوسي بافوج عظیم از سیکاکول، بلشکر موسي لالي، داخل گردیده، ورضا علي خان بارث پدر، بسودائے داعیهٔ نظامت کرناٹک، گریبان اختیار دریده، در کمال تامل وتدبیر افتاد، موسي سپیر

(۱) سنه ۱۷۵۷ع میں موسی سپیر نامی سردار ایک هزار سپاهیوں کے ساتھ فرانس سے پانڈیچری پہنچا یہاں پہنچکر اس نے کسی طرح کابھی اقدام نہیں کیا بلکہ موسیو لالی کے آنے کا انتظار کرتا رہا سنه ۱۷۵۸ع میں لالی هندوستان پہنچا *

مرہٹہ بکثرت ملک و سپاہ، مثل شغال در بیشۂ بے پلنگ، بردام و ہوام دوادوي تمام دارد، لیکن یک گولۂ توپ خانۂ آتشبار ما، بپراگندگي تمامي لشکرش کفایت مي نماید، مگر در کرناتک نواب محمد علي خان یعني حضرت اعلائے ما شمشیر یست خون ریز، و در ہار معرکہ و مصاف طوفانے است، قیامت انگیز، خرمن فوج دشمن را آتشے است تیز، و مقابل را در نبردگاہش نہ جائے قیام است، و نہ راہ گریز، اگر مارا جان دادن است در مقابلہ اش، و اگر بعجز افتادن است در مجادلہ اش، آن ہم وقتے کہ ملک دکھن بدست ما نمي بود، الحال کہ آن ملک و رئیسش از امان است، بے سعي و محنت عقدۂ این کار توانیم کشود، شاہ فرانسیس با ستماع این مزخرفات ابلیس پرتلبیس، رشتۂ صبر و تحمل کسیخت، و بحرص شیر یني مملکت ہند، لعاب از دہن بریخت و خاک ادبار بر عافیت سر قوم خویش بیخت، یعني بے اندیشۂ عاقبت کار، کمر برفسخ صلح بست، و مینائے تدبیر برسنگ چنین بد اندیشي شکست، کہ موسي لاي نامي سرخیل ارکان باتہور را، برائے تخریب بنائے پایداري خویش، بسر گردگي لشکر، با عہد و قرار افزائش منصب ناکامي مع فوج شایستۂ زنگ و فرنگ، و اسباب بایستہ نبرد و جنگ روانہ بندر پھولچري گردانید، و موسي کندیستان نام را، کہ از مشاہیر ارکان و خواہر زادۂ خود بود، ہمراہش دوانید، کہ پس از تسخیر ملک ہند اورا بر سریر سلطنت ہند متمکن گرداند، و احکام مملکت را بنامش رواج دہد، چون نام برد ہمراہ موسي لالي در ملک ہند رسید، و در چندے بندوبست مملکت ہند وزنجیر گزید *

بیان بر آمدن موسي لالي بموسي کندیستان از ولایت و رسیدن تابندر مسکرین و متوقف شدن درانجا جہت فراہمي سامان و فوج و روانہ کردن پیشتر موسي سپہر سردارے را بنابر شکست صلح بسوي بندر پھولچري برعہدۂ سرکردگی لشکر و رسیدن او بہ بندر مذکور و شکستن صلح و لشکر کشیدن بر قلعۂ چت پیت و مسخر نمودن آن را *

موسي لالي از فرمان روائي خود، باموسي کندیستان، خواہر زادۂ پادشاہ، بزعم باطل نشانیدنش بر تخت ریاست ہندوستان،

موسي سپير تحسين نموده ' ورضا علي خان را نويد نظامت كرناتك داده ' باموسي ليري حارس بندر پهولچري و موسي سپير سر لشكر وغيره اعيان ' بساط مشورت خلوت گسترده ' گفت ' كه اگرچه با اين سامان و فوج ' كه همراه آورده ام ' مي توانم ' كه راست در چيناپٽن زنم ' و همين مهم را اهم مهمات ' و مقدم مذكورات ميدانم ' ليكن بتامل آنكه از بودن نواب محمد علي خان با فوج خود در آنجا ' بعد وصول اينجا شنيدم ' و از زباني موسي دبلكس وغيره سرداران هراس شجاعت وكارداني و انديشه فطرت و كامراني او بارها در دل چيدم ' مناسب مي انگارم ' كه تا رسيدن موسي بوسي با فوج دكهن ' و آمدن حيدر علي خان وغيره دوستان ما ' اطراف و جوانب چينا پٽن سركنم ' و بعد فراهمي آن همه سرداران و افواج ' بآن سو رو آورم ' و بالفعل ديونام پٽن كه متصل پهولچري ' و بفاصله دو منزل از چينا پٽن است ' مسخر كنم ' همه ها رايش پسنديدند ' و سر به تحسين جنبانيدند ' چنانچه روز ديگر با جمعيت قوم فراسيس و اليمان و زنگبار وغيره معاونان ' بر آمده ' لشكر انكبت اثر بر اڑياكوپم متصل ديونام پٽن فرود آورد ' و از انجا شورش محاصره ' و هنگامه شلك اتواب ' بر قلعه ديونام پٽن كه خشت بندي بيش نبود ' بصدمتي ' برد كه كپتان آنجا يعني نگهبان قلعه ' هراسان شده از نزول چنان بلائے بے اماں بمستر جارج بكت سردار بندر چينا پٽن ' برائے تعجيل امداد نگاشت ' سردار مذكور نامه خوانده ' و با اهل كونسل مشاوره نموده بسبب قلت فوج ' و روانه شدن آن ' بصوب بنگاله ' از اعانت ديونام پٽن و امانده ' جهت حل اين عقده لاينحل ' با جنرل لارنس و ديگر اهل ادراك ' حاضر حضور حضرت اعلي گشته ' نامه كپتان ديونام پٽن گذرانيد ' و بعرض رسانيد ' كه در زمان پيشين ' قلعه مذكور ' هنگام بلوائے فراسيس ' از امداد سركار ' محفوظ مانده ' و مخالف به پشيماني و ندامت رو گردانيده ' حالا هم بدون تائيد خداوندي ' دفع اين آفت ' و وبال از سعي ما فدويان متعذر و

بعد آراستگي لشکر' اول بقلعهٔ چت پیت جاگیر میر اسد الله خان بنابر آنکه خان مذکور بخلاف جاگیرداران دیگر باحضرت اعلي متوسل بود' از اغوائے رضا علي خان' و غلام مرتضي خان' و گمان حصول زر و مال بیکران' اندودهٔ پیشبین زمان' ریخت' و از توپ اندازي ها آتشے انگیخت' حضرت اعلي که برائے حل عقدهٔ دشوارش' نا خنهاے تدبیر شکست' ازکمي فوج متعذر گشت' موسي سپیر' از تجویز و تائید هم قدمان' بیورش سریع' قلعه مذکور مسخر ساخت' و از محصورین طفلے بسلامت نگذاشت' و قلعدار مذکور از انجا که سابق دیوانگي نواب صفدر علي خان شهید نمود' و بعد ازان از جانب حضرت اعلي پس از رهائي قید غلام مرتضي خان نائب صوبهٔ آرکات بود' از نزول چندیں بلا و عداوت اهل نوایط' سکونت آرکات نامناسب دیده' بحضور حضرت اعلي درفرنگي کنده باریافت' و همان جا رخت آسودگي انداخت' مگر اثاثه اش از نقد و جنس طلا ونقره و جواهر وغیره اندوختهٔ سالها' بدست فراسیس رسیده' و علي السویه بسه حصه منقسم' و بتفریق یک حصه بسردار فوج' ویک حصه بسپاه' ویک حصه برضا علي خان' موصول گردیده غرض دران زمان بانقلاب آسمان' از غلبه فراسیسان' در قلت لشکر وروداد فتور اهل اسلام' و تفکر انگریزان' رنگ عجبے روبکار دیدهٔ روزگار گشت' وگره دشوا ریهائے هرکار ناخن تدبیر' هر صاحب تدبیر بشکست *

بیان معاودت موسی سپیر و رضا علي خان بصوب پهولچري

بعد تسخیر قلعهٔ چیت پیت و آمدن موسي لالي و کندیستان بافوج و سامان بیکران از مسکرین در بندر پهولچري و برآمدن بقصد تسخیر دیونام پتن و مسخرو منهدم ساختن آن *

پس از انکه موسي سپیر در قلعه چیت پیت کشاده' برضا علي خان سپرد و روبسوے پهولچري آورد' موسي لالي بامرسي کندیستان و سامان فراوان' و جمعیت بیکران' بربندر پهولچري نزول' و از همه ساکنان دلاویزي کرده' برکار کردگي

باد مراد دیر واقع شده ' و خبر معاودت فوج مهم کلکته نیز رسیده ' در زمان سابق وقت تنگ گرفتن فراسیس ' قلعهٔ دیونام پٹن از کمک حضرت اعلي محفوظ و محروس مانده ' حال انکه دران آوان قلعهٔ چینا پٹن نیز بدست فراسیس رفته بود ' چون از همگي امرائے هند و دکهن ' حضرت اعلي ممدو معاون قوم ما ' و بسبب بودن نظامت ارٹي او ' از سند سلطاني ' پیشتر ظاهراً رئیس دکهن ' و باطناً سلطان هند خود با مدادش متوجه گشته ' لوائے شوکت مخالفان سرنگون شده ' حالا هم در اندک استقلال ' از هر جانب بما مدد خواهد رسید ' دریں صورت لازم که بجمعیت خاطر در استحکام قلعه باید کوشید ' بکمک رضا علي خان متقلب و بے سند ' تا کجا کار فراسیس تقویت گیرد ' هرچند که باتفاق بے اعتمادي چند ' پوچ (۱) مغزي دارد ' عنقریب بوصول افواج ' پشیمان مي شود ' بعد ارسال ایں خط ' بموجب فرمودهٔ خداوندي ' تمامي قلعجات گذاشته ' و ازاں چند حصار در باروت وقف آتش و هوا ساخته ' بحصانت قلعهٔ چینا پٹن و نتهرنگر کوشیدند ' و از جماعهٔ انگریز که جملگي دو هزار سولداد بودند ' یک هزار و پانصد نفر با جنرل لارنس بحفاظت چیناپٹن گماشتند ' و پانصد نفر با میجر پرشتن در قلعه نتهرنگر داشتند ' و از تمامي فوج سرکار دو حصه با ابرار خان و غضنفر علي خان بخشیان لشکر و سید فتح علي خان و میر اسد الله خان وغیر ندیمان با عقل و هنر ' در حضور خاص ' برائے حصانت چینا پٹن ' و یک حصه با سید مخدوم علي خان و سید علي خان و سید ناصر علي خان وغیره جهت حفاظت نتهرنگر ' قرار بگرفت ' و کپتان دیونام پٹن بوصول خط مذکور ' و دریافت جواب مشترک یاس و امید ' متحیر گشت ' و بحکم ایں '

بیت —

وقت ضرورت چو نماند گریز
دست بگیرد سر شمشیر تیز *

(۱) نالایق - بیهوده - خالي - بے مغز *

محال ابر نیساں، زبان فیض ترجماں، در جواب ملتجیان گوہر بار این ارشاد گردید، که زمانهٔ ماضي را که کثرت فوج و اعانت رئیس دکهن داشتیم، با زمانهٔ حال، که تمامي فوج کرناٹک باصلاح فساد کلکته رفته، و فراسیس در معني رئیس دکهن گشته، و صلابت جنگ باوجودیکه جز نام هیچ ندارد در تائیدش نشسته است، اصلاً نتوان سنجید، اگرچه من بهمه وجوه حاضر اعانت شما ام، و بمحض همین کار دور از خانه و مقام گزیدهٔ اینجا، و درستي کار شما را بر اصلاح امور خود آنقدر مقدم داشتم، که نظر بر تصفیهٔ معاملهٔ کوٹهي کلکته، تنظیم صوبهٔ نیلور معطل گذاشتم، لیکن کار مناسب بر وقت باید کرد، تدبیر پیش باید برد، نه بزور و جدل چنانچه گفته اند،

بیت —

چو در طشت رخشنده افتاد مور
رهاننده را چاره باید نزور *

بقیاسم چناں مناسب مي نماید که دست از جمیع قلاع باید برداشت، و باستحکام فقط دو قلعه چینا پٹن و نتهرنگر حتي الامکان همت باید گماشت، تاکه فوج، ما از کلکته معاودت نماید، و بفضله مارا قوت و قدرت حاصل آید، و یقین است، که موسي بوسي با فوج دکهن، و حیدر علي خاں و موسي لالي خواهند پیوست، و از کرناٹک محمد نجیب الله خان، بسان غلام مرتضي خاں و غیره، قلعداران، و زمین داراں کمر بموافقت فراسیس بست، پس درین حشر عام قیام هردو قلعهٔ مذکور، از محاصل و غنائم ایام دانیم، و بالفعل کپتان دیونام پٹن را به تسلي جوابیکه متضمن امید وصول کمک ولایت و کلکته و ما یمکن این ملک باشد مستعد جنگ و حصانت قلعه نمائیم، این معني مستر جارج بکت و اهل مشورت، و جنرل لارنس، بسیار پسندیدند، و بکپتان دیونام پٹن بداں موجب نوشته فرستادند، که دیر است که جهازات ولایت انگریز، روانهٔ این صوب گردیده، وصول آنرا شاید از تصور

کارگردہ کي برہوا انداخت ' و از استقبال نمودن ' و پرستش فزودن ' موسي لالي حارس آنجا ' و زبان بستایش آراستن ' و محفل نشاط پیراستن ' ہمسا غران ' پایۂ مستي را از حد گذرانیدہ روز دیگر بزم تدبیر باہمہ اعیان و ارکان لشکري ' و شہري ' ترتیب داد ' و راز دل بدیں وجہ پیش آنہا نہاد ' کہ از دو عقد مشکل ناخن فرسائي عزم کار آزما ' یکے انحلال یافت ' و بکشایش ثاني ' کہ عبارت از چینا پٹن باشد ' و در اشکالش اشتراک قوت تائید نواب محمد علي خاں ' تعقید دیگر دارد ' انتظار فوج دکن بسبب بے زري چہ برہمي ہا کہ نخواہد ساخت ' اگر بہ تسخیر آرکاٹ روآرم ' مي سزد ' کہ مسخر گردد ' چوں حصول زردراں متصور نیست ' سعي آں فائدہ ندارد ' دریں صورت ملکے یا قلعہ مشخص کنید ' کہ از تسخیرش زر بدست رسد ' زیرا کہ زر کلید فتح الباب ہر مدعا است ' و زور پنجۂ مرد آزمائي ہا ہمہ ہا بالاتفاق بکنج تجاور نشان دادند ' و در صلح و تسخیرش امکان حصول زر وانمودند ' و طمع دیگر براں افزودند ' کہ در ضمن آں مہم نتھرنگر ہم کہ از انجا متصل و خالي از مکین است ' یمکن کہ مسخر شود ' و تسخیرش گویا کشایش درے از دو در ہندوستان باشد ' وازیں فتوح سراغ فتوحات دیگر مي رسد ' موسي لالي بقرار ایں مصلحت مجدداً بترتیب لشکر ' و اسباب و آلات (۱) حرب ' پرداختہ ' بعزم تجاور اول برآبادي ناگور دست تظم دراز ساخت ' و از غارت تنادیل غلافہا و فروس وغیرہ اسباب آرایش روضۂ مقدس حضرت سید عبدالقادر صاحب ناگوري قدس اللہ سرہ العزیز ' و اقدام بے ادبي ہائے آں مقام با احترام ' قوت حصول کار از دست باخت ' چوں سخن تابا ینجا رسید ' لازم گردید کہ مایۂ سعادتے بردارد ' و اند کے از بسیار ' و کلي از گلزار حالات و کرامات حضرت موصوف غنیمت سامعاں گرداند *

سنہ ۱۷۵۸ع میں لالی دیوکوٹہ اور کاریکال کے راستہ روانہ ہوا اور ناگپٹم میں ولندیزیوں (ڈچ) سے باروت وغیرہ حاصل کرکے ناگور پر حملہ آور ہوا اور اس کو لوٹ لیا اس لوٹ میں اسکو جو کچھ مال غنیمت ہاتھ آیا اس کو فروخت کرکے دو لاکھ روپیہ حاصل کئے *

کمر بر جنگ قایم بست ' و شعلهٔ محاصره ' محاصر ' و مجاهدهٔ محصور ' اطراف حصار در گرفت ' دریں عرصه از جهازات فوج و سامان ولایت انگریز ' که هنگام بر آمدن موسی لالي از ولایت خود ' بارادهٔ کمک دیونام پٹن و چینا پٹن بر آمده ' بر آب دریا از وقوع بعضے حوادثات متعارضه ' پس ماندند ' شش جهاز فقط سر انجام ' از جهازات فوج یک طرف گشته ' بر لشکر گاه دیو نام پٹن رسیدند ' کپتان قلعه ازیں معنی مبادي النظر طمانیتے یافته ' بعد وضوح حقیقت آں که غیر از دو سردار نفرے از مردم فوج نداشت ' دل بحیرت گماشت ' و بلا چاري آنکه جز دادن جاں گزیر نبود ' محنت و تردد تا مقدور ' در سرشکني دشمن مي نمود ' دریں اثناء گولهٔ کرنل ' در چشمهٔ آب شیریں قلعه ' که في المثل عین الحیات اهل حصار بود ' افتاد ' باوجود خشک شدن آب چشمه ' و افتادن دیوار قلعه ' قریب یک صد و هفتاد گز ' از جانبے ' و انهدام دو بروج ' از جانب دیگر ' و فراهمي انبار هائے کشتگان طرفین ' هر یکے از اهل حصار ' بغیرت دلاوري قدم بجاں بازي پیشتر مي نهاد ' قضا را یکے از دو سردار نو وارد ' که تقویت قلعه مدار الامور ' و دل ده جماعهٔ محصور بود ' از ضرب گوله جاں داد ' و تزلزل در استحکام قلعه افتاد ' چنانچه انجام جدال ' بکلید قلبهٔ مخالف ابواب حصار کشاد ' و کپتان قلعه مفاتیح قلعه تفویض مخالف نمود ' و فراسیس پس از تسخیر و تخریب آں کلاه تکبر بفلک غرور باطل سود *

بیان رسیدن موسي لالي به پهولچري پس از فتح دیو نام پٹن

و بر آمدن بقصد تجاور بصلاح مشیران و غارت نمودن و محاصره گردیدن

اطراف قلعه تجاور و عاجز شدن حارس (۱) آنجا و رسیدن کمک بتهر نگر

از حکم حضرت اعلي و گریختن موسي لالي بسوے پهولچري *

موسي لالي پس از انهدام قلعه دیو نام پٹن ' شاداں و فرحاں پاکوباں ورقصاں ' چوں مار بسوراخ ' در پهولچري رسیده ' پیش قوم کلاه غرور

(۱) نگهبان ــ پاسبان *

بار دارش' تحلیل آں برقت تمام از حق درخواست' و معا دعایش قرب اجابت یافت' چوں زن سبکبا رگشتہ بخانہ رسید' و اقربائے او از مشاہدۂ آں حال عجیب' متحیر و مستفسر حقیقت شدند' ظاہر گردانید' کہ سبب گم گشتگی ہر دو ثمر کہ بکمال حفاظت دست برد غیر' در برداشتم' ہیچ نیافتم' مگر از و قتیکہ آں فقیر مسافرت رخت' شاہ تخت نشین سایۂ درخت' بذگاہ تیز و تعجب' درمن دید' شوخي ایں دو سرکش فرو گردید' ہمہا متعجب گشتند' و بجناب مقدسش رفتند' و برائے اعادۂ بہار رفتہ' و دمیدگي غنچۂ افسردہ اش' سربپاے او نہادند' و زبان بتضرع کشادند' فرمود کہ ہرگاہ در پائے من آبلہ خوردے تکلیف در دمیداد' از تصور مقدار آبلہ ہائے سینۂ نازکش' بر سینہ دلم سنگ الم افتاد' رقت دعائے دفعیۂ آں بجناب مجیب الدعوات مستجیب گشت' و بار تفکر از خاطرم رخت بربست' مستدعیاں معروض داشتند' نہ ایں آبلہ است نہ ازیں بر سینہ گراني' بلکہ ثمر شجرۂ زندگاني است و میوہ حدیقۂ جواني' فرمود' کہ اگر چنیں است' خواہش من ہم ہمیں' آنیکہ ایں سخن از زبان فیض بارش سرکشید' نخل آرزوے آنہا بار ور گردید' ازیں معني عالمے سر بحلقہ ارادتش آورد' و راجۂ تجاور نیز گوئے اعتقاد از ہمہا پیش برد' و جاگیر سیر حاصل بصرف خدامش سپرد' غرض حسب الامر نتھرولي قدس سرہ بادشاہ کرناٹک' ہما نجا بر ساحل دریا سکونت ور زید' و جہانے را از گرداب ضلالت بر ساحل ہدایت کشید' روزے در حالت تزئین سرور' و آئینۂ مزین کہ در دست داشت' دفعتاً از وقوع جذبہ در آب دریا برانداخت' و بدریافت تعجب مزین(۱) فرمود' کہ مطمئن باش' و آئینۂ خاطر از گزلک تفکر مخراش' کہ در ایں قدر وعدہ' آئینۂ از دست رفتہ باز بدست مي رسد' جلوۂ گم گشتہ' از آئینہ صداقت' قال ما' مرئي مي گردد' چنانچہ روز معہود جہازے نمودار گردید' و سالماً و غانماً بلنگرگاہ معمول رسید' و مالک جہاز حاضر گشتہ جبین نیاز بسجدۂ آستان

(۱) چھری - چاقو - ارۂ یہ لفظ کاف عربی سے بھی صحیح ہے*

بیان حقائق حالات و کرامات حضرت سید عبدالقادر صاحب ناگوري قدس الله سره العزیز بطریق اجمال آنکه *

حضرت سید عبدالقادر صاحب ناگوري قدس الله سره العزیز و باشندهٔ ہندوستان ' از حضرت سید محمد غوث گوالیاري قدس الله سره اجل اولیاے زماں ' پیر طریقت خود ' برخصت سیاحي ' بسرحد ملک دکھن رسیده ' با شیخ الوقت آں نواح ' ملاقي ' و از ایمایش عازم ملک کرناٹک پایاں گھاٹ ' و قاصد زیارت حضرت سید مطہر یعني نتھر ولي قدس الله سرّه گردید ہرگاہکہ پس از طے مسافت بسیار بقصبهٔ اونٹاتور متعلقهٔ نتھرنگر پیوست ' از انجا ادبا دستار از سر و نعلین از پا افگنده ' سروپا برہنه وظیفهٔ یا ابن رسول الله احرام کعبه مقصود ' و نیت طواف مضجع مطهرهٔ موصوف محمود بست ' و بتقدیم آداب زیارت درگاه رحمت پناه ' سه شباں روز بے طعام و منام ' بار فیض بطون برداشت ' و حسب اشارت آنجناب بناگور واقع ساحل دریا ' لوائے نصب مقام نمود ' و بانجذاب قلبي ' بردل و دیدهٔ زمیندار آنجا ' منت شکر قدوم خویش افزود ' و سنگلاخ دلہائے مردم آں حدود از ترشح ابر مطیر (۱) کرامات و خرق عادات ' رشک گلشن فرمود ' چنانچه صبحے (۲) متصل ناگور برآبگیر چشمهٔ که جہانے از زن و مرد ' برائے غسل وغیره ' برآں فراہم مي آمدند ' زیر درختے بنشست ' و چشم نظاره بسیر گلشن صفات خالق بست ' اتفاقاً نورس ثمرین نخل شباب سہي قامتے ' از گل چہره گان و غنچه دہانان قوم برہمن ' در نظر آں ملک سیرت ملاءِ ' اعلائے تجرید ' فرشته طینت عالم بالائے تفرید ' بالید ' از بسکه دیدهٔ حقیقت بینش ' صور محسوسات مجازي نمي شناخت ' و ہمت مردانه اش ' ذلت تقرب زماں ' برنمي داشت ' نظر بدود آبله پائے خویش ' که دراں زماں خار خلشے در طبع شریف مي شکست ' بتصور گراني دنبل ہائے سینه ' و ترحم نزاکت حال

---

(۱) برسنے والا ـ ماخوذ مَطَر سے (۲) کڑھا جہاں پانی جمع ہو ـ تالاب *

یکدیگر بسان گرگ و گوسفند متصل قلعهٔ تهاور رسیدند' و بعد خوف قیام گزیدند' غرض مخالفان با شداد محاصره کوشیدند' و از چیدن تو بر تو اتواب' نقب بلب خندق دوانیدند' و در کم فرصت هشتاد گز دیوار حصار که از استحکام بنا سر به آسمان کشیده بود از صدمات گوله اندازي با زمین هموار نمودند' پرتاپ سنگهه ار کمال یاس و هراس قریب بود که بصلح آویزد' و حفظ جان خویش و علایق جوید' دریں اثنا سید مخدوم علي خان و میجر پرشتین بافوج سرکار' و جماعهٔ انگریز' با اتواب و سرب و باروت و رسد بے شمار بموجب صدور حکم خداوندي و اهتمام و ترتیب سید علي خان ناظم نتهرنگر شباشب روانه شده' روز دویم در ظلمت شب مثل روح در قالب بے جان رسید' و مومیائي شکست دلها گردید' به تجدید تعمیر برج و باره قلعه و ترتیب اتواب وغیره آئین جنگ تازه بر بسته نظم همت عد و بشکست' و دست تطاولش بهمه وجوه بربست' پرتاپ سنگهه ازیں معني شکر مراحم خداوندي بهزار آئین بجا آورد' و علي الصباح قاصدان گوله هائے دشمن سوز و آتش ریز از وصول لشکر نتهرنگر' و جماعهٔ انگریز' بلا انفصال خبر تحقیق استواري حصار بفوج محاصر و لالي متکبر رسانیدند' و آتش زعم باطل خصم یکسر نشانیدند' و آں روز تا شام نوعے بارش گوله هائے توپ و کرنال از قلعه' علي الاتصال برلشکر خصم ساختند که دو مورچال را که بر لب خندق رسیده بود' براندا ختند' بعد ازانکه شب در آمده' سید مخدوم علي خان و میجر برشتین' بقصد شبخون از قلعهٔ بر آمده بریک جانب فوج عدو ریختند' و بزدوبست مخالفین چارہ انگیختند' هنور موسي لالي با فوج سرکار آویزش داشت که فوج تهاور از جانب دیگر ریخته نقش وجود اکثرے بنوک تیغ بے دریغ برداشت' دریں انقلاب کلران تهاور که در تیقن سرقت سحرکاري دارند' از حکم زمیندار آنجا چوں مورو ملخ بے حدو حساب در لشکر خصم پراگنده گشته جهانے را از ناطق و صامت ازپا در آوردند' و بسا اسباب و سامان حربي بردند' و اسپان و گاوان توپکش زیاده از نصف

منظور گردانید، و نذرا نه که داشت گذرانید، و بعرض رسانید، که فلاں روز و مقام، جهاز از صدمهٔ طوفان شقي یافته، از امتلائے آب قریب بود که پشت بزمین رساند، و از سلامت پهلو گرداند، چوں دراں حالت یاس، بتوسل آنجناب، التجا بحق بردم، و کشتي امید بساحل نجات آوردم، ایں نظرانهٔ شکرانهٔ آں اعانت است، و نیاز هماں عنایت، فرمود، که آینهٔ ما کجا است، او عدم آگهي آں معر و ضداشت، ارشاد نمود، که جائے شق جهاز برائے سد سرایت آب نهاده ایم، في الحقیقت برسینهٔ چاکت پیوند داده، الحال که بکنارهٔ عافیت رسیدي، و از گرداب هلاکت رسیدي، آئینه ما بیار، و خاطر بمرمت جهاز گمار، هرگاهکه مالک جهاز بسراغ ایمایش، آئینه از تخت جهاز برآورد، و باندر مکرر بحضور برد نذرش قبول گردد، آئینه بمزین سپرد، ازیں جنس خرق عاداتش بسیار است، و کراماتش لاانحصار، دریں محل تیمناً اندکے از بسیارش نگاشت، باقي بر گواهي افواه عوام گذاشت الغرض لشکریان موسي لالي دست غارت بر اسباب درگاه موصوف دراز ساختند، و معاً سزایش یافتند، یعني دوسه کس از غا ر تگران، بمجردیکه قدم اندرون درگاه نهادند، خون جگر از دهاں ریختند، و جان دادند، و دیگراں بمشاهدهٔ آں حال عجیب، دست از غارت برداشته، اسباب مغروته واپس داده باضطراب ازاں مکان مبارک بر آمدند، وسوے تجاور راهي گشتند، (۱) پرتاب سنگه زمیندارش که زلزلهٔ تشویش نزول آں بلا برخاطر داشت، ضعف حال خویش و قوت، بداندیش بحضور حضرت اعلی که در نواح فرنگي کندهٔ دایره آرائے لشکر بود، نگاشت، و فوجیکه باستقبال غنیم فرستاد، اطرافش خارج پرتاب گوله، بر بنگاه وا مانده، از دوادوي لاچاري نشان حرکت مذبوح میداد، چنانچه هر دو جماعه پس و پیش

(۱) ۱۸، جولائی کو لالی تنجاور پهنچا لیکن جنگی توپوں اور مالی امداد فراهم نه هونے کی وجه سے محاصرة میں تاخیر هوگئی جب اس کو انگریزوں که کاریکال پر قبضه کرنے اور پانڈچری کی طرف آگے بڑھنے کی اطلاع ملی تو وه مجبوراً ۱۸ آگست کو تنجاور سے واپس روانه هوگیا۔

بود٬ گردیده٬ از انجا پس از اصلاح حال خویش و جمعیت همراهي٬ که عبارت از یک هزار سواداد٬ پنجهزار٬ مردم بار٬ و دو هزار سوار هندي٬ جملگي هشت هزار کس باشد٬ داخل لشکر موسي لالي گشت٬. و بهمیں آئین موسي مرسیين با دو صد نفر فرنگي و هشت صد نفر مردم بار از مچهلي بندر٬ و موسي سبیين با یک هزار فرنگي از جزیرهٔ مورس و موسي لسیر و موسي دلارس و موسي پلییر و موسي کلییر و موسي دتیيل و موسي پلاول و موسي پتییل وموسي لبنئیر و موسي دبریل و موسي کرویل و موسي بطوس وغیره از بنادر٬ و اماکن٬ و کوٹهي هائے هند و فارس٬ باجمعیت هائے قلیل و کثیر٬ و اسباب حرب وآلات ضرب٬ علي قدر اقتدار هم جداگانه٬ چوں قطار هائے مور٬ از صد سوراخ بلشکر خاصهٔ موسي لالي٬ از روے شمار دوازده هزار فرنگي٬ و پنج هزار زنگي٬ و چهار هزار سوار الیماني٬ ولایتي٬ وسي ۳۰ هزار مردم بار٬ و هفت هزار سوار هندي٬ واتواب و آلات حربي بے حساب بود٬ پیوست٬ و از حکام مسلم و هنود ایں ملک قسمیکه محمد نجیب الله خاں بهادر با جمعیت نیلور به پهولچري رسید٬ غلام مرتضي خاں خسر رضا علي خاں قلعدار ویلور نیز اگرچه بذات خود داخل پهولچري و شامل فوج موسي لالي نگردید٬ اما از فوج و رسد باعانت کوشید٬ و بعضے از زمیں داراں٬ و تمامي قلعداران قوم نوایط٬ و حیدر علي خاں٬ قایم مقام کراچوري نندراج و مرار راؤ٬ دراوائل فساد مثل گربهٔ دیوار تماشا بیں غالب و مغلوب بودند٬ و بسان خار تراز و که تا اعتدال وزن طرفین٬ از هر دو جانب کار ندارد٬ آخرکار بمعاینهٔ گراني پلهٔ کار فراسیس٬ سر بشراکتش فرونمودند٬ غرض موسي لالي از ترتیب لشکر خاص و کمک اطراف٬ که در عبور عرصه کثرتش پائے قیاس لنگ٬ و بگنجائش آں میداں کرناٹک٬ تنگ بود به پندار غلط از دیوار پهولچري سرکشید٬ و اول بقلعهٔ ورنگل رسید٬ بعد ازاں وندواسي و همگي قلاع سرراه آرکاٹ را٬ که بموجب ایمائے صدر سوائے تعلقه چهناپٹن و نتهرنگر٬ خالي و بعضے وقف شعله باروت شده بودند٬ بے مزاحمت و ممانعت احدے٬ مسخر و مفوض رضا علي خاں ساخته٬ خان

مجروح و مغیوب و مذقوص گردانیده ہنگامۂ عجیبے برپا نمودند٬ که سرلشکر مع لشکریاں بے دست و پا و سراسیمه و حیران مانده غیر از جان بردن چاره نیافته سامان و سر انجام و اتواب و خیام از سراسیمگي و لا علاجي گذاشته٬ بدوگوش ویک بیني جریده براه پهولجهري روان گردید٬ سید مخدوم علي خاں و میجر برشتین لختے تعاقب نموده بعضےرا مقتول و مجروح و بعضےرا اسیر کرده معاودت نمودند٬ و سامان مغروتۂ لشکر مفرور برسپاه منصور قسمت کردند٬ و اتواب آلات حرب داخل سرکار ساخته از پرتاب سنگهه که زباں بوصف شجاعت٬ و دل بلوازم فرحت٬ آنها کشاد٬ و عرضداشت تهنیت فتح بمضمون شکر اعانت مع نذر موسوم بندگان حضور داد رخصت یافته راہي نتهرنگر شدند *

بیان برآمدن موسي لالي و موسي کندیستان باردیگر پس از ہزیمت یافتن در مصاف تهاور از پهولجهري بعزم تسخیر چیناپتن و مسخر کردن تمامي ملک ارکاٹ و نشانیدن رضا علي خاں بر مسند نظامت *

چوں موسي لالي بحالت تباه و باختن ہمگي اسباب حرب و بنگاه بدوگوش و بیني و خجلت خود بیني با اسپ و تمجي بے نمد ودمجي از تهاور به پهولجهري رسیده٬ و به ندامت در خود پیچیده٬ بعد چندے به بحالي عقل پشیماں٬ و جمعیت حواس پریشاں٬ بعزم تلافي انفعال آنهمه خسران متوجه فراہمي دیگر سامان گردید٬ از عجزبے زري جهت سبیل زر٬ و اجتماع لشکر٬ بهر ناحیه از نام سرداران قوم خطوط تواکید دوانید٬ از انجمله موسي بوسي که دراں زماں بموجب شرح صدر از رفاقت نواب صلابت جنگ بهادر و داع خوانده در قلعه گولکنڈه محصور فوج نواب نظام علي خاں بهادر آصف جاه ثاني بود چوں دراں جا ہم تاب و توان اقامت در خود ندید٬ از ہزار تردد و محنت برآمده٬ بدقت و شدت تمام فایز سیکاکول که دراں زماں جاگیر فرامیس

بیان رسیدن و محاصر شدن موسي لالي بر قلعه چینا پٹن و بر آمدن فوج انگریز و آراستن صف جنگ در میدان و اسیر گشتن موسي کندیستان در دست انگریزان *

وقتیکه موسي لالي بعد امضائے برشگال از کنجي بر آمده بفاصلهٔ یک منزل رسید' حضرت اعلي از فرنگي کندّه کوچ فرموده' در بندر میلاپور مفصلهٔ دو کروہے چینا پٹن' در عمارات محدثهٔ محمد کمال که شرح حالش در اوراق صدر مرقوم گردید' مقام گزید' وچوں موسي لالي بفرنگي کندّه رخت ادبار انداخته همگي فوج خویش پس از موجودات بهمند جماعه مرتب و مفوض سرداران ساخته' پیش قدمي نمود' جنرل لارنس با جمعیت قلیل علاقهٔ انگریز' و محمد ابرار خاں با فوج سرکار' بتجویز فرصت تفرق شهریاں' و توصل آنها باماکن مامون' سدراه موسي لالي شدند' دریں فرصت حضرت اعلي از میلاپور بر آمده' درباغ کونپڈي که وسط چینا پٹن و میلاپور و قریب قلعه واقع است' تشریف برد' و جمعیت سرکار و انگریز سدراه فوج معاند' بعد وصول شهریاں بمواقف مامون' قریب باغ مذکور فرود آمد' و موسي لالي در میلاپور منزل گرفته' چوں روز دویمش همگي انبوه خود را چهار جوق از سر نو نموده' جوقے با خویش گرفته' و سه جوق دیگر علي التفریق' تفویض موسي کندیستان و موسي بوسي و موسي سبینه نموده' از چهار سمت بر قلعه رواں گردید' حضرت اعلي باغ کونپڈي گذاشته' مع محلات در قلعه چینا پٹن حلول برکات فرمود' تشویش آں روز بایں مرتبه بود' که از اضطرار و بے خبري دایه هائے متعینهٔ صاحبزادگاں' محمد انور نام و سیف الملک مخاطب پادشاہے' پسر سیوم' نواب بیگم' از محافظه مفارقت نمود' بعد تجسس و تشویش تمام که شرحش خارج السنه و اقلام است بفضله شخصے از زن ہندوے واگرفته' بحضور رسانید' حضرت اعلي و نواب بیگم پس از تقدیم شکر حق' مرد و زن مذکور را'

مذکور را در قلعہ آرکاٹ بر مسند نظامت نشانید، و از اعیان و ارکان نذر تہنیت دہانید، محمد نجیب اللہ خاں بہادر کہ بتر صد نظامت ارث پدری، شراکت فرانسیس داشت، و قوع این حال نہ پسندید، و راہی نیلور گردید، موسی لالی بوقفۂ چندے از آرکاٹ پس از نظام مہام متعلقہ اش، راہ چینا پٹن پیش گرفت، و قلعہ تمری وکاویری پاک واقع راہ کشادہ، بر گردن اختیار رضا علي خاں بست، چوں بمنزل تنمي پیوست، بعذر ایام بارش وضرورت مقام پائے عزم پیشترش درگل فروگشت، دراں حال، فلک فتنہ سگال، ملک کرناٹک را بر چہار حاکم گماشت، یعني صوبۂ اولش آرکاٹ، بتصرف رضا علي خاں، و صوبۂ دویم نتہرنگر زیر حکم ملازمان حضرت اعلي، و صوبۂ سیوم نیلور تابع آرکاٹ در اختیار محمد نجیب اللہ خاں بہادر، و صوبۂ چہارم تجاور متعلق نتہرنگر در فرمان پرتاپ سنگھ زمیندار آنجا را داشت، زمان بودن موسي لالي در آرکاٹ، اگرچہ مستر جارج بکٹ بتجویز اہل کونسل، گماشتن فوجے از جمعیت موجودہ، با اتواب و اسباب ما وجبش بر فرنگي کندۂ، برائے مقابلہ و مجادلۂ اعدا، صلاح حفاظت چینا پٹن اندیشیدہ، لیکن حضرت اعلي نظر بر قلت فوج، و ضرورت تحفظ و تعہد حصانت قلعۂ چینا پٹن، وعدم احتیاج محنت جنگ مقامیکہ، قلعہ ندارد، از راہ تجربہ نہ پسندیدہ، صلاح بقیام قلعۂ چنگل پیٹ(۱)، بسبب حصانت و متانت آں از مآل اندیشي ہائے اوقات جنگ داد، و مستر مذکور وغیرہ سرداران مسطور را ایں تجویز مستحسن افتاد، چنانچہ جماعۂ قلیل کہ عبارت از یک صد و پنجاہ نفر فرنگي و سہ صد و پنجاہ جوان بار و سردارے از قوم انگریز، و پانصد کس از جمعیت سرکار، و محمد مراد سردارش باشد، شباشب بچنگل پیٹھہ فرستادند، و از ذخیرہ ما یحتاج استحکامش دادند، و بہ تعمیر شکست و ریخت قلعہ و تعمیق خندق چینا پٹن متوجہ شدند*

(۱) پانڈیچری سے روانہ ہونے کے بعد لالی فوج کی کمی اور وقت کی قلت کی وجہ سے چنگل پیٹ پر قبضہ نہ کرسکا۔ چنگل پیٹ کے قلعہ میں کپتان برسٹن کے تحت ایک سو انگریزی اور ایک ہزار ہندی محافظ سپاہی موجود تھے*

و دلاوري دادند' خاصه انگريز با ہمه تقلل جمعيت بآنقدر پاداري کوشيد' که وسعت مراتب جميع آلات حرب' طے گردانيد' و دست بگريبان مخالفين گرديده' حلقوم و گوش و بيني آنها از دندان دريد' حضرت اعلي از بالائے برج بدوربين تماشا مي فرمود' و آفرين بر جانبازان مي نمود' و جمعيت فراسيس بسبب بدل متواتره ما يتحمل نقصان کشتگان' با کے و قصورے نداشت' و انگريز با وصف صراحت تحليل' قواے ناتوان جمعيت قليل' و دشواري مقاومت' محض از ننگ مراجعت' با مردم ما بقي' رو باعد آں چناں جنگ کناں پس پا امي رفت' که بعوض ہدم يک جواں خود' ده کس از گروه مخالف' تلف گولہ ہاے جاں ستاں' مي ساخت' دريں اثنا موسي لالي و موسي کنديستان' باستماع خروج انگريز' و شعله خيزي آتش ستيز' از فرودگاه باغ کونپني بکمال شتاب' شريک فوج خويش گرديدند' چوں موسي کنديستان با لباس فاخره' و مرصعٔ طرهٔ سرکلاه' سوارهٔ اسپ تيزگام زرين لجام' از ناتجربه کاري داخل آشوب زد و خورد ہردو جماعه' و بغرور افزوني جمعيت خويش' و زبوني و کمي جماعهٔ انگريز' پيش قدمي نموده' متصل صف انگريز گرديد' طنبور نوازے از ملاحظهٔ زرق و برق لباس' و طرهٔ مرصع کلاه' (۱) ويک آويز مکلل اورا يکے از عظمائے سرداران مخالف انديشيده' دست برلجام اسپش انداخته بسوئے جماعهٔ (۲) خويش کشيد' و او بقصد انتقامش' دستے که با شمشير چاق بود' بالا برد' معاديگرے جلادت نمود' و شمشير از دستش برآورد' و فوج براو حلقه بسته به تيز قدمي رو بقلعه کرد' موسي لالي از مشاہدهٔ ايں حال خون جگر خورده' با تمامي لشکر مثل پروانه که بر چراغ افتد' بر جماعهٔ انگريز از ہر چهار سو حمله برد' دريں وقت غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں چستي و چالاکي نموده' با سواران خود ميان ہر دو فريق در آمده' شمشير جوانمردي نومي

(۱) درخشاں – چمکتا ہوا – ملمع کيا گيا – تاج سر پر رکھے ہوئے * (۲) تندرست – طاقت دار – چالاک *

بعطیہ زر خطیر، و بخیرات و انعامات، دل ہر محتاج و فقیر و خاطر نقیر و قطمیر، (۱) مسرور گردانید، الغرض موسي لالي در باغ کمپني با موسي کندیستان مثل بوم آشیانۂ نشست پے ثبات بر بست، و تمامي فوجش اطراف حصار قلعہ محاصر گشت، و روز دویم حضرت اعلي مستر جارج بکث و جنرل لارنس وغیرہ سرداران انگریز را، باریاب حضور ساختہ، فرمود کہ بخصم بد سگال از جنگ فرصت دادن، راہ نقب دواني و دمدمہ بندي بر روے قلعہ کشادن است، مي باید کہ نمایش رعب اہل قلعہ، سبب ہراس مخالف گردد، چنانچہ قلعہ نتھرنگر با وصف محاصرۂ سالہا، ہیچ گاہ معیوب نقب دوانیدن، و مور چال بستن، و دمدمہ دمانیدن، نگردیدہ، لازم کہ بآراستن و بیرون کشیدن فوجے بار حصانت حصن بر خاطر خصم نہیم، و دست رد بر سینۂ عزمش زنیم، سرداران با تدبیر، بقبول آں تجویز بجمعیت پنج ہزار کس از سوار و پیادہ و تو پخانہ کہ عبارت از پانصد فرنگي، و دو صد گولہ انداز، و دو ہزار و سہ ۳ صد نفر مردم بار، بسرداري جنرل لارنس و کرنل دریپ و میجر پلبیرو کپتان ماس کول و دو ہزار سوار سرکار بسرخیلی غضنفر علي خاں، و محمد ابرار خاں باشد، بیرون کشیدند، و از اطراف موسي بوسي و موسي سبینہ، وغیرہ با سوار و بار و فرنگي، و ماورایش کہ صد چنداں از فوج اولي بود، در میدانیکہ حالا چیتا بازار است (۲) صف آرا شدند، و فریقین داد دلیري

---

(۱) وہ گڑھا جو کھجور کی گھٹلی کی پشت پر ہوتا ہے - شگاف خرما اور بمعنی حقیر اور کم حقیقت کے بھی اور نقیر و قطمیر سے اندک و بیش مراد ہے اور کبھی بلحاظ نسبت اندکی و بیشی کے کنایہ صغیر و کبیر سے بھی ہوتا ہے *

(۲) انگریزوں نے میجر ڈراپر اور برر ٹن کی سر کردگی میں فرانسیسیوں پر دھاوا بول دیا موجودہ چیتا بازار کے قریب فریقین میں دست بدست لڑائی ہوی انگریزی فوج نے بڑی بے جگری کے ساتھ دشمن کا مقابلہ کیا لیکن اس کو پیچھے ہٹنا پڑا اس لڑائی میں انگریزوں کے دو سو سپاھی کام آئے اور دو توپیں تلف ہوئیں، فرانسیسیوں کے ایک سو تیس سپاھی قتل ہوے اور بہت سے زخمی ہوے اس کے علاوہ ان کا ایک سردار دی السٹین امیر کرلیا گیا اور دوسرا سوبینٹ سخت مجروح ہوا - اس جنگ میں میجر پولیر ایک انگریز سردار بری طرح زخمي ہوا اس کے علاوہ بہت سے اور انگریز سردار امیر کرلئے گئے *

بغرور کثرت فوج، روز دیگر بکمال آراستگي و سوختگي، بر قلعه محاصر گردیده، از شلک اتواب و کرنال، از صبح تاشام و از شام تاصبح متردین بروج و محصورین حصار را ممنوع التنفس و تحرک گردانید *

بیان تنگ ساختن موسي لالي چینایٹن را و برافگندن و انپاشتن دو برج قلعه و خندق یک سمتش و متوهم شدن محصورین از شلک اتواب شبان روزه و روانه شدن حضرت اعلي بسوے نتهرنگر بسواري جهاز بر عزم معاودت با فوج اسباب حسب التجاے و تمناے مستر جارج بکت *

موسي لالي ببغض و پیچش غرامت(۱)، و کشته شدن مردم کار آمدني فوج خود، و سرداران با استقامت، مثل موسي سَبینه وغیره، و اسیر رفتن چند کس نامي و متکبران با شوکت، مانند موسي کندیستان وغیره روز دیگر بکمال اشتعال شعلهٔ سوخته جاني بر قلعهٔ پیچید، و از شلک بندي هشت پاس دوام توپ و کرنال متردین بروج قلعه و محصورین حصار را ممنوع الحرکت و تنفس گردانید، و کثرت توپ اندازي طرفین بحدیکه از زلزله رعد خروشش آب خندق قلعهٔ که شور آب دریا بود، شیرین و بحکم خالق الماء والطین دران حال که از محاصره مخالف آوردن آب از بیرون قعله دشوار و تا سه ۳ روز از آب ذخیره کارواتي محصورین در کارشد، تعطش زداے جملگي متعطشین گشت، از بسکه روزانه آفات اتواب، و شبانه صدمات کرنال، هنگامهٔ قیامت روبکار و مرگ نا گهاني گرمي بازار داشت، و در فرصت برداشتن یک کشته، از بردار ندگان یک پشته، فراهم مي آمد، و افراط آن احاطهٔ قلعه را متعفن ساخت، و کشتگان را در عوض سنگ وخشت، شامل بسته هاے طاقهٔ بانات، و مخمل و نیلک وغیره بجاے بروج و دیوار منهدم، مي نهادند، و از اهتمام شبانه، دیوار و بروج مشیده، بنابر چیدن اتواب، و استعداد جنگ

(۱) تاوان - تاوان زده هونا - پشیماني - عذاب *

بر فرق اعدا گذاشتند، هر دو صف متوصله را از هم منفصل ساختند، از زبان دوست و دشمن تحسین شیوهٔ غضنفري و تو صیف جو هر دلاوري، يا فتند، و نام رستم و افراسياب از ياد عالم بر انداختند، خداوند دولت از لحاظ آنحال، بمستر جارج بكث حاضر جلسهٔ، برج فرمود، بقياس مي رسد، كه غالباً سردار عمدهٔ فراسيس اسير گشته، از انست كه موسي لالي باين تنگي كمر بسته، با يدكه درين وقت از فوج ديگر كمك جمعيت بيروني نمائيم، و اتواب بروج قلعه را بهدم مترددين ميدان سازيم، تا فوج ما سالما و غانما بمابرسد، چنانچه حسب الحكم خداوندي گروهے ديگر فرستادند، و اتواب حصار سردادند، غرض ازين اعانت و تائيد هر دو خان مذكور با شجاعت، فوج فراسيس تفرقه گزيد، و جماعهٔ انگريز باوجود كشته شدن دو صد كس و اسير رفتن پنجاه جوان علاقهٔ خود، و مقتول شدن سه ۳ صد سوار سركار، و كشته گرديدن ميجر پليير، و مجروح گشتن كپتان ماس كول، با سير گرفتن كنديستان هوس گرفتار تخت نشيني شاهي هندوستان، مظفر و منصور بقلعهٔ رسيد، و از فراسيس زياده از يك هزار كس مقتول و دو صد كس اسير و موسي سبينه مجروح، و به پهولچري موصول، و از آنجا معدوم گرديد، بعد شيوع چنين صورت فتح مطلوب، صداے اتواب سرور، از تمامي حصار، و طنطنهٔ شاديانهٔ توپ خانهٔ حضور خداوند دولت و وقار، بم و زير نغمات بزم تهنيت گشت، و طنبور نواز مذكور در عوض خواهش لباس و سلاح و طره و اسپ كنديستان حق جرات مرقومهٔ خويش از عطائے بے انتهائے خداوندي، و تشخيص و تعين قيمت خاطر خواه آن بجائے سه ۳ هزار هون پهولي معينه، بار چهار هزار هون بر بست و اسپ و لباس و سلاح مسطور بمالكش بحال گرديد، و تفقد حال او يعني كنديستان اسير، مثل مهمانداري بتقديم رسيد، و از سپاهي تا سپه دار لشكر منصور و مظفر، بعنايات خداوند سپاه پرور، حسب تمنائے خويش تمتعے چيد، و موسي لالي از آنهمه خسارهٔ فوج، و اسير رفتن كنديستان و كشته شدن سَبينه، برخود پيچيد، و

تاکید نگهبانئي و تیرهٔ اب وجد خواهند نمود، اگر دریں وقت در نتهرنگر اقامت مي داشتیم، هر آئینه از فوج و رسد خاصه، و ضلعداران اطراف، تا مقدور کمک مي ساختیم، چوں الحال از رسیدن آنها متعذریم، ناچار پابندي ایں جا با اهل و عیال، ناگزیر شیوهٔ شراکت داریم، عرض نمود، که گذار موکب والا ازیں جاتا ناگپٹن ذمهٔ ما فدویاں است، و از انجا رسیدن نتهرنگر همت ملازماں، فرمود، که ما از سفر دریا نا آشنا، و آب و هوائے آنجا بامزجهٔ ما ناگوار، علاوه برآں اندیشهٔ جهازات دشمن پرُدغا که دریں حال برروئے دریا انتشار دارد، ازیں سفر ساحل سلامت نمي نماید، چوں درکار شما از جان دریغ نداریم، بپاس شراکت تن بتقدیر مي سپاریم، پس ازیں گفت و شنید، محمد ابرار خاں و غضنفر علي خاں را، با دو هزار سوار متعینهٔ آنها، و جمعیت پیاد گاں و سردارانش، وغیره که ذمهٔ ملازمین برائے حفاظت قلعه، بمستر جارج بکٹه سپرده فرمود که از آنهمه هر که بکار آید، نگاهدارد، و دیگراں را مختار و مرخص اطراف خاطر خواه، آنها گرداند، و اندرون قلعه بدون مردم جنگي ندهد، بعد فراغ ایں ارشادات، ساعت، (۱) روانگي معین نمود، و مستر جارج بکٹه محسون و مشکور قبول عرض خویش، و منت گذار از حدبیش، گردیده، باندیشهٔ آنکه درآمد و شد جهازات فراسیس از پهولچري وغیره، تا چیناپٹن، روانه ساختن جهاز انگریز مورث اشتعال شعلهٔ فتن است، مصلحتاً جهاز تاجرے از قوم ولندیز، بکرایه گرفته، جنسش بعدم انشائے راز، سریعاً در دریا ریخته خالي ساخت، و بعرض التجائے تشریف فرمائي پرداخت، خداوند دولت تمامي فوج و اسباب ثروت، و اهل مصاحبت، را موافق شرح صدر همانجا گذاشته، خود جریده، با معدودے از ملازمین و محل، فرزنداں و دختران

(۱) گورنر بکوٹھ نے نواب صاحب کو بحری راستہ سے ناگپٹم روانہ کرنے کا ارادہ کرلیا تھا اس خیال سے کہ نواب صاحب اور ان کے ساتھی بچ کر سلامتی کے ساتھ نکل جائیں نواب صاحب ۲۰ دسمبر کو بحری راستہ سے ناگپٹم روانہ ہوگئے اور انکی سوار فوج کو چنگل پیٹ پہنچکر میجر پرسٹن کے ساتھ جا ملنے کا حکم ملا *

روزانه بر پامي كردند، دريں رستخيز محمد اسحق خاں فرزند كلاں حضرت اعلى از فرزندان محلات غير نواب بيگم از گوله كرنال، جان عزيز تسليم ذوالجلال نمود، چوں روز بروز باوجود و فور سرب و باروت، و اسباب قوت، محض از قصور مردم مبارز شدت مخالف بقوت، و همت اهل قلعه بضعف انجاميد، مسٹر جارج بكمك باتفاق و مشورت اهل كونسل، از حضور خداوندي، انحلال ايں عقدة مالا ينحل خواست، كه قوم ما انگريزاں را دربار امركه از امور شديده وا ماند، اعانت و امداد والا از نقد و جنس و فوج و تجويز و تدبير، بمطلب رساند، شكر اعانت و تدبيكه بغلبهٔ همين فريق عداوت طريق، حصار چينا پٹن از دست رفته، و قلعهٔ ديونام پٹن درعين شكستگي دست توان انگريزاں، بقوت تائيد والا قائم گشته، لازم است كه تاقيام قيامت ورد زبان قوم انگريز باشد، دريں ديار كه حشر اغيار است بجز دامن عاطفت ذات عالي مقدار، مددگار، و وجه اعتصام عالم اضطرار، نداريم، بچنيں ياس حصانت چينا پٹن، و بعجز حال اميد كمك جهازات بنگاله و آمد آمد فوج ولايت كه ازاں تسلي دل مايوساں مي نمائم، لحاظ بحالت نا استواري بروج، و ديوار هائے كلي قلعه، و زبوني و كمي مبارزين، و چيرگي وخيره سري مخالفين، نسبت بماگزيدهٔ هند، انتظار ترياق عراق مي دانيم، حفاظت دايرهٔ پيكار، منحصر حفظ مددگار است، و احتياط سررشتهٔ جدال، وابستهٔ فضل جهاندار، دريں حال تجويزيكه از فوج اصلاحش شود بعمل آيد، و مشكل را آسان گرداند، فرمود كه از بدو ورود ما در ضلع كرناٹك عرض عداوت كشيدن والد شهيد نامدارم از فراسيس، و دادن جان عزيز خويش و رفاقت ارثي من باشما ها، در هر امر دشوار، و دريغ نداشتن فوج و دينار، خاصه شراكت ايں مهلكهٔ پر اضطرار، با وصف برداشتن مشقت هائے بے حد و شمار، و رفتن جان پسر دلدار، و ديدن اضطراب ديگر اطفال و ساير خويش و تبار، جز بپاس مروت و مودت قوم انگريز چه خواهد بود، و آينده هم همت براں دارم، كه تا وفائے حيات، موافقت و معاضدت هر گونه، جاهد باشم، و اولاد من نيز حسب

تشویش بیکراں گشت، حضرت اعلي سہ ۳ چهار نفر ملازمین ما حضر، راکہ سواے ملا فصیح الدین خاں معلم و محمد عنایت اللّٰہ ہمشیر خاص و محي الدین علي خاں، معلم صاحب زادگاں، و شخص چهارم ہماں تبدیل کسے دیگر نبود، فرمود کہ جہازات فراسیس کہ بعلامت نشانہا، نبرد آہنگ معلوم مي شوند، جہاز مارا کہ بابت تجارت، و عاري از لیاقت جنگ است، بلاشک اسیر خواہند کرد، و خواہند برد، غیرت اقتضا نمي، کند کہ اسیر فراسیس شویم، و تن بقیداو دہیم، لہذا ارادۂ مصمم کردہ ایم، کہ در صورت وقوع آں حال، اول اناث را از تیغ غیرت قتیل، و بآب دریا تحویل کنیم، آنگاہ خود را نیز در بحر افگنیم، باید کہ شماہا پسران مارا، بہر حیلۂ کہ توانند، پسران خود قرار دادہ، از دست خصم رستگاري یافتہ، بسید علي خاں نایب قلعۂ نتھرنگر، خالوے نواب بیگم سپارند، کہ تا رشد و تمیز یافتن اینہا، برادر ما عبدالوہاب خاں را، بہ نیابت عمدۃ الامرا دانستہ، حتي المقدور در امداد انگریز کو شفد علي ھذ القیاس دیگر مضمرات خود بآنہا گفتہ، و درکاغذے مرقوم، و آنرا مصمغ و مختم نمودہ، بدست کپتان جہاز، کہ از قوم ولندیز بود، سپرد، کہ بمستر جارج بکت رساند، و بار امانت از ضمۂ خود فرود آرد، دریں اثناء جہازات فراسیس قریب تر رسیدہ، از کپتان و لندیز جہاز، اصل وعزم پرسیدند، او از نشانش نشان داد، کہ جہاز تجارت، و از طرف اسحق پٹن و مجھلي بندر بجیناپٹن رسیدہ، و دراں جا آشوب جنگ دیدہ، و فروخت اشیا ناممکن فہمیدہ، تا چارسوئے پھولچري کہ بندر فراسیساں و تجارت گاہ عالمیاں است، بامید انتفاع رواں است، باستماع ایں جواب، سردار جہازات فراسیس، حکم فرستاد، کہ جہاز خاص را لنگر دہد، تابفرستادن چندکس دریافتہ، جنس لابد لشکر خریدہ، دستک راہداري برائے رفتن ہرسوے خاطر خواہ داہ آید، دراں وقت حضرت اعلي بکلي خود را بفضل رب الارباب سپردہ، و پناہ بہ حفظش بردہ، معاً از امر آمرکاف ونون، وقدرت قادر بے شبہ ونمون، مابین جہازات خصم و جہاز خاص

خاصہ' کہ تا آں زماں موجود و متولد شدہ بودند' یعني عمدۃ الامرا بہادر و امیرالامرا بہادر و سیف الملک بہادر و حسام الملک بہادر و سلطان النساء بیگم عرف بوڈ ہي بیگم توکل علي اللہ برکشتي سوار شدہ بجہاز رسید' و از طوفان و جوش دریا اضطرابے در آپ پدیدار گردید' کہ بعضے کشتیہائے ذکور و اناث ملازم و خدام از منع باد مخالف متعذر بوصول جہاز گشتند' و تادمیدن صبح باز بساحل پیوستند' و باہتمام نگہبان قلعہ در قلعہ آمدہ' روز دیگرزن و مرد متفرق' و بلباس فقر متلبس گشتہ' بضرورت رسیدن نتھرنگر' از قلعہ برآمدہ در لشکر فراسیس رسیدہ' از برکت لباس فقر' محفوظ شرور مقہور' تا سہ ۳ روز در ہماں لشکر آسودہ' روز چہارم بسوئے ویلور و آرکات رواں گشتند' و پس از قطع مراحل چوں بویلور رسیدند' غلام مرتضي خاں قلعدار آنجا' از حال آں جماعہ واقف شدہ' تا سہ ۳ روز آسودۂ خبرگیري طعام و لباس و جمیع مراسم مہمانداري' و مسرور و محفوظ رعایت زادراہ و سواري نمودہ' روانہ نتھرنگر گردانید' خداوند دولت تمام شب' انتظار کشتي ہائے رفقا و خدام کردہ' بعد نشر سفیدۂ صبح' بہ تجویز دفع طوفان روے زمین' کشتي توکل' برروئے دریائے رجائے فضل جہاں آفریں انداخت' و باوجود طوفان جوشي تنور آب' لنگر عزیمت برداشت' دراں تاریکي طوفان اضطراب' از انجام ایام تتق (۱) نشیني سحاب' آفتاب جہانتاب' یعني مرشدزادۂ آفاق بسط اللہ انوار اقبالہا کمصباح الشمس علي الاطلاق ازافق بطون ارادہ خالق النور في الظلمات تیرگي طوفان آفات' از دیدۂ اوقات مرتفع گردانید' و باصرہ چشم سفینہ مراد گشتہ' بنمائش حقیقت نجات جناب نوح و یونس علیہما السلام دریک جلوۂ فضل غیب عالمے را ممنون لطف خفي و لطیفہ لاریبي ساخت' بعد از سہ ۳ روز جہازات فراسیس کہ عازم چینا پٹن بودند' از دور نمایاں' و موجب

---

(۱) چادر – بڑا پردہ - را پردہ *

بیان رسیدن حضرت اعلي به نتهرنگر و بیمار شدن و روانه ساختن فوجے بسرکردگي محمد یوسف خاں و ملحق شدن عبدالوہاب خاں بہادر از چتور براے سرداري آں فوج حسب الحکم حضور وراہي شدن بر امداد چینا پٹن *

حضرت اعلي بعد رسیدن نتهرنگر' بسبب آنکه تاثیر تخلف آب و ہوائے دریا' و منازل مختلفه و کوفت سفر' بر طبع نازک بیماري گماشت' و از ناتواني مزاج' طاقت محن و مشاق لشکرکشي' و مراحل پیمائي نداشت' بآ راستگي فوج خاص' جماعه ترناویلي عرف انور نگر و مدہرا و تنجاور عرف قادر نگر و رامناتهه عرف ولي نگر وشیوگنگا عرف حسین نگر وملیوار و ترور و کرور و پدوکوته والیانور و وڈیار پاله وغیره و پانصد فرنگي انگریز' متعینهٔ قلعه نتهرنگر بسرکردگي میجر برشتن و جماعهٔ تخمیناً چهار ہزار سوار خاص' و کمکي بسرداري سید مخدوم علي خاں' و ہفت ہزار مردم بار ملازم سرکار' به تبعیت سید ناصر علي خاں' و اتواب وغیره سامان جنسي و جماعهٔ خلاصیاں' و گوله اندازان' بسیار' و سه ۳ ہزار بیلدار بعهدهٔ امین بیگ خاں' و پیادگان کرناٹکي ملازم خاص و کمکي' تخمینا شانزده ہزار کس' بسرخیلي محمد بیگ خاں' و ہمه لشکر و سامان رسد و قیام وغیره ما وجب ہمراہي فوج تفویض اختیار محمد یوسف خاں ساخته' بایں تاکید که بتعلقهٔ چتور جاگیر عبدالوہاب[1]

(۱) سنه ۱۷۵۸ع جون کے مهینے میں یوسف خاں مدهرا سے ترچناپلی پهنچے - ان کو یه حکم ملا تها که تنجاور اور پدوکوته سے دو هزار سپاهی لیکر میجر پرسٹن سے جا ملیں یوسف خاں نے موضع پلاودا منور اور ترکوہلور پر قبضه کرلیا اور پم لالی کے تمام ذرایع رسل و رسائل کو جو پانڈیچری سے تعلق رکهتے تهے یکدم منقطع کرتے هوے چنگل پیٹ پهنچکر میجر پرسٹن سے ملاقات کی - یوسف خاں ایك قابل هندوستانی سپاهی تهے انگریزوں اور فرانسیسیوں کی ابتدائی لڑائیوں میں انهوں نے بهت بڑا حصه لیا تها سنه ۱۷۵۲-۵۴ع ترچناپلی کے اطراف و اکناف میں جو بدامنی پهیلی هوی تهی اس وقت انهوں نے اپنی دور اندیشی سے بهترین خدمت انجام دی - مدراس پر لالی کے محاصرة کے وقت یوسف خاں نے انگریزوں کی بهت مدد کی تهی ترچناپلی اور مدهرا کی گورنری کے زمانے میں انهوں نے ملك میں بالکل امن قایم رکها *

ابرے کہ في المثل غشاوۂ (1) بصیرت بدسگال بود، برخاست، و حایل نگاہ یکدیگر گشتہ، دیدۂ تمیزرا متحیر ساخت، و از مہب (2) فضل ایزدي باد تندي ورزید، کہ جہاز خاص را از مسافت سہ ۳ شبان روزہ، دریک پہر بساحل ناگپٹن رسانید، حضرت اعلي از نجات چنداں آفت، جاں ستاں، و رہائي ازاں بلائے ناگہاں، شکر امان الخایفین بصد زبان، و ہزار جبیں، مودا گردانید، چوں سردار قوم و لندیز حارس آنجا پیش دوید، و بآرایش معمورۂ مسطورہ بساط عجزو عبودیت، و سماط مدار و ضیافت، پیش کشید، و آداب اطاعت و انبساط خاطر خداوندي، باحضار خلاع خاصہ و تقسیم، و سر انجام رسد وغیرہ بتقدیم رسانید، مسرور گشتہ، بضرورت اصلاح مزاج خدمۂ عالیہ نواب بیگم، کہ بسبب ولادت نا درستہ بود، و آرام طبع خاص، کہ باختلاف آب و ہوائے نا موافق از اعتدال تبدل نمود، تا ۳ سہ روز مقام، و بحارس آنجا در جزائے آنہمہ رسوخ شیوۂ عبودیت بعد ازاں کہ از جانب پرتاب سنگھہ زمیندار تجاور، اسباب توشک خانہ، و فراش خانہ و باورچي خانہ، و احشام، و خیام، رسید، وقت رخصت پروانہ یک روپیہ، برپیشکش تجاور انعام فرمود، چوں علم موکب سعید، نواح متصلۂ تجاور را درظل سعادت کشید، و پرتاب سنگھہ باستقبال رسیدہ، مبلغ نمایاں پیشکش حضور حضرت اعلي، و خدمۂ نواب بیگم گردانیدہ، چندانکہ از الحاح تشریف فرمائي، و رونق افزائي، اندرون قلعہ، مستدعي افزایش اعتبار خویش، گردید، بعذر ضرورت ارسال کمک چیناپٹن، قبول ننمودہ، در عوض این ہمہ خدمت گذاریش، بسفارش خدمۂ محل عالیہ، برائے احداث سد یعني انکٹہ اندازۂ آبیکہ ازرود کاویري در بحر کوردم مي افتاد، و قصورآں زراعت ملک تجاور را خسارہ مي داد، حکم نافذ کردہ عزم پیشتر ساخت، قریب سرحد نتھرنگر سید علي خاں مع فوج و کارخانہ جات خاصہ مستقبل رسید، او را مسرور اعزاز و اکرام گردانیدہ، ہمراہ گرفتہ بخیریت، وحفظ حضرت صمدیت، موصول دارالسعادت نتھرنگر گردید *

(۱) پردۂ – آنکھہ کی جھلی (۲) ہوا چلنے کی جگہ *

آرکاٹ برداشت، و یقین و بهي تسلط مخالف از خاطر زمینداران بوهم یقینيي مبدل، و رعایا را از مال گذاري و غله کشان را از رسد رسانی متهمل گذاشت *

بیان جدال موسي لالي با عبدالوهاب خان بهادر و محمد یوسف خان در مصاف فرنگي کنده و شکست یافتن او بسخت گیري میجر پرشتین از کمرگاه و برگشتن بسوے چینا پٹن از استماع خرابي دو مور چال رسیدهٔ لب خندق بحمله اهل قلعه و رفتن موسي لالي از جنگ فرنگي کنده و باز قائم نمودن مورچال منهدمه و انتشار فوج او بر بنگله نواب داود خان از شبخون زدن عبدالوهاب خان و میجر برشتین و رفتن موسي لالي بعد نارسائي حمله چیناپٹن سمت کنجي از دیدن جهازات بنگاله *

موسي لالي از سد راه رسد و تنگدي حال لشکریان و صرف اکثر گاوان توپ کش بطعمهٔ آنها بکار خویش و امانده براے کشایش راهے هر چند حمله هائے متواتر نمود، چون فوج سرکار بلا تعیین مقام دایر و سایر دوام مخالفین نکبت انجام بود، اتفاق مقابله صریح نیافت، و با وصف وقوع زد و خورد خفیفهٔ دو سه ۳ بار هیچ نکشود، و موسي بوسي هم بعزم دغا بر لشکر فیروزي شبخون آورد، چون میر لشکر بمقتضائے بیدار دلي خیمه ها با فروش خالي گذاشته، با فوج و اسباب جنگ یکسو استاده، قابو جوئے سرکوبي اعدا بود، و بریزش بے تحاشاے آن نا سزا بر لشکر گاه و خیمه ها صید بجنگ یافته، دفعتاً از کمین بسان پلنگ حمله نمود، و دست تردد معاندین بمقابلهٔ واقعي و دلیري بر بست، و از پنجهٔ غضنفري و شیري سرد گردن بسا رمه سیر تان بشکست، هزیمت ناگزیر یافته، و اتواب و صنادیق باروت باخته، غیر از دست افسوس و

خاں بهادر رسیده، بهادر موصوف را همراه گرفته، بسوئے چینا پٹن شتابد، و بظهور جلادتیکه مظنون خاطر ما است، در ارتقائے پایهٔ اعتبار خویش کوشد، روانه فرموده، و عنایت نامه بنام بهادر ممدوح بایں مضمون، که بسبب تکسل مزاج بالفعل تعذر تردد و تعب سفر یافتیم، و شمارا بسرداري لشکریکه باراستگي همگي اسباب، و فراواني باروت و اتواب، با هتمام محمد یوسف خاں فرستاده ایم، بجائے خود مقرر ساختیم، باید که بلا اهمال یکروز، فوج مرسله، بر تائید چینا پٹن، و تنبیه فراسیس بکشند، و نوعیکه یک حبهٔ غله بلشکر مخالف نرسد، و بانسداد طرق اطراف پردازند، و محاصرا محصور خویش ساخته، او را از مقابلهٔ انگریز، و معاقبهٔ شما مضطر و مشوش سخت گیري پس و پیش گردانند، و بعد حصول صحت مارا هم عقب خویش رسیده دانند، و سوائے آں چند قطعه خطوط دیگر بنام مستر جارج پکٹ، و جنرل لارنس وغیره سرداران انگریز و غضنفر علي خاں، و محمد ابرار خاں، و سید فتح علي خاں، وغیره ملازمین خاص، متضمن دلدهي و اطمینان خاطر تحویل خاں مذکور نموده، و مومن الیه حسب الحکم مع لشکر، مظفر منازل پیما فایز چتور گشته، بایصال عنایت نامهٔ صدر، عبدالوهاب خاں بهادر را، همراه فوج گرفته، بسوئے چینا پٹن رواں گردید، و بجنگل پیٹهه رسیده، بنه و بنگاه سنگین را در انجا گذاشته، جریده، با مرکب و سلاح، و اصل فرنگي کنده[1]، و نازل باغ خاصهٔ خداوندي شده، افواج قاهره را اطراف لشکر مقهور محاصر، و سد راه رسد و ذخایر گردانید، ازیں معني رسیدن پرکاهے بمخالف دشوار گشت، و غرور بیباکیش بوفور عجز ناکي شکست، و کار چینا پٹن استحکام گرفت، و عنان همت از دست لالي رفت، و ظهور آثار اقتدار حاکم ملک حکومت لاحقهٔ رضا علي خاں از اضلاع صوبه

---

(۱) یوسف خاں اور پرسٹن دونوں فرنگی کنڈہ (سنٹ تھامس مونٹ) پہنچے لیکن یہاں میجر سپیر کی فوجوں کو دیکھ کر وہ حیران رہ گئے - میجر سپیر نے پرسٹن کی فوجوں کو اپنے قیاس سے زیادہ طاقتور دیکھ کر مورخہ ۳۰ دسمبر، سنہ ۱۷۵۸ع کو سنٹھوم واپس ہوگیا یہ دیکھکر یہ - لالی بہت برہم ہوا اور چند نئے توپ خانہ اور فوج مہیا کرنے کی غرض سے محاصرہ کو ملتوی کردیا *

باغ برآمده' شلک عدو سوز توپ خانۂ مستعده از کمرگاه بر بازوئے یمین مخالفین بسان شعله بر خاشاک سر نمود' و محمد یوسف خان نیز بر پنبۂ سینه آنها آتش آمادۂ توپ خانۂ سرکار بهمه کاروبار دمید' چنانچه ازیں برق اندازي اتواب جانبین بذیاد و جود سراسر صف اول و بسیارے از صف دویم و چیزے از صف سیوم هرزه تازان بے خبر آوازۂ هوائے عدم گردید' هرگاهکه فئیۂ بقیته التلف پسپا گشت' اتفاق میجر مذکور و خان مسطور جهته دفع مقهور در عرصۂ مقابلۂ جنگ بعوض شکست دیوار باغ حصار پائدار از صف مبارزان نصرت شعار بست' موسي لالي باهمه فضولیٔ خسارۂ صبح بمحض جهالت بے حاصل تا شام' برائے باختن قوت تمام پایداري مصاف داشت' چوں دریں اثنا یادگار تهورشعاران کهن' انتشار فگن جمعیت دشمن پر مکر و فن' مستر بکت حارس قلعۂ چیناپٹن اورا با دو حصۂ جماعه اش آوارۂ مقابلۂ فوج امداد خویش دیده' و گراني گروه محاصر بدفال' و نقب گزیدان موش خصال' پیش وزن همت خود سبک سنجیده' با مردم بار و فرنگ' سرداران با عقل و فرهنگ و غضنفر علي خان و ابرار خان متعینان شجاعت آهنگ' بر آنها بیرون قلعه دوانید' چنانچه جمعیت مذکور' حسب التاکید مستر مزبور' از آتش ریزي و سبک خیزیٔ مخالفین' باهمه کمک بالائے اتواب قلعۂ بهزار مشقت و جلادت انگیزي' و غیرت قوم انگریزي' بتقدیم جان بازي مردانه' و دلیري بهادرانه غضنفر علي خان و محمد ابرار خان که هریکے ازاں دو پیش آهنگ عرصۂ کار زار مردان' تیز دست دشمن کاهي' و پیش قدم عدو تباهي' بود' و خصوص خان ثاني جراحات مکرر رکولي و سنان' بر پائے میدان سپر' و سینۂ سپر زخم غیر' بگواهي شیوۂ دلاوري ثابت نمود' و تماشائے معرکه آرائي اینها همت دیگراں مي افزود' و زبان دشمن و دوست به تحسین آفریں کشود' بر هر دو مور چال موصولۂ لب خندق ریخت' و شکست' و بکوفتن مسمار ها در منافذ (۱) رنجک

(۱) جمع هے منفذ کي بمعني جگه - جاري هونے کي راه ٭

پائے فرار ہیچ نبرد' موسي لالي با ہمہ چیرگئي لشکر سرکار و
ہراس فوج ہزیمت شعار خود و یاس تفتیح قلعۂ چینا پٹن
بند امت خذلان مرقومۂ موسي بوسي پیچش رشک و حسد یافت
و بقابوئے افتادن خود بر فوج سرکار مردم اخبار گماشت' تا آنکہ
عبدالوہاب خاں بہادر بتجربۂ تذبیہ موسي بوسي از ارادۂ شبخون
زدن بر لشکر موسي لالي میجر برشٹیین را برائے آوردن بعضے
اسباب لازم جنگ بجنگل پیڈھہ فرستادہ' بعد ازانکہ میجر مذکور
با سر انجام ما یحتاج و پانصد سواداد ہمراہي و اتواب وغیرہ معاودت
نمودہ' بفرنگي کنڈہ رسید' خود ہم بہ تجویز مضمر صدر ہما نجا
آمدہ' در باغ مخترع جنرل لارنس خریدۂ سرکار نازل گردید'
و بنگاہ بدامن کوہ مذکور آرمید' و میجر مسطور در باغ شمالي
فرودگاہ بہادر موصوف مقام گزید' از روے دریافت اخبار
سماعت آسودہ گي لشکر سرکار بریک مقام غنیمت آرزوئے ناتمام
خویش دانستہ' از تمامي فوج ہزیمت موج یک حصہ در
مور چال و محاصرۂ قلعہ چیناپٹن با سرداران معتمد گذاشتہ دو حصہ
با سواران ولایتي و توپ خانۂ چیدہ بعزم شب خوں سوے فرنگي
کنڈہ راہي' و آخر شب اول بر بنگاہ لشکر سرکار از قتل و نہیب باعث
تاراجي و تباہي' گردید' و آغاز صبح محازي باغ جنرل لارنس یعني
فرودگاہ بہادر موصوف در میدانیکہ حالا حویلي شرط بذا یافتہ
رسید' و از توپ اندازي چوں دیوار باغ مذکور را بے بنیاد گردانید'
بہادر موصوف و محمد یوسف خاں را با فوج استادۂ آئین پیکار
دیدہ' سواران مذکورۂ خویش را کہ زیادہ از دو ہزار بودند' حکم
یورش داد' و خود بکمک آنہا گولہ راني بشدت تمامتر آغاز نہاد'
وسواران مسطور سربباد اسپاں خواباندہ' و عنان بدست باد دادہ'
و سیوف برہنہ برقتابي بکار بردند' و تا بفوج سرکار نرسیدہ بودند'
کہ میجر برشٹیین کمین دار باغ شمالي دست بہ فتیلۂ اتواب گولہ
ہائے انگوري' و دیدہ بہ نشان پہلوي آں سر بہوا با خدنگان مرگ
مزوري' بود' مقابل' و در ضرب دست قابوئے خود دیدہ' از پناہ دیوار

افشاندم ' از پاداري اہل و سرکشي و دوا دويئ فوج نتھرنگر ' و انسداد ' طرق رسد ' و تنگي حال لشکر ' و اماندم ' صلاح دہند که روشناس فلاحي شوم ' و راہے نمایند که بیچارہ گري روم ' ہمہ ہا بلحاظ بد مزاجي او سکونت ورزیدند ' و برائے جواب مي اندیشیدند ' موسي بوسي در سوال محالش بیہودہ نوائے جواب نا ثواب گشت ' که دریں حالت پر صعوبت گشته شدن فوج و سرداران نامي ' و بیزري و یقین بد انجامي ' و بیدلي و فاقه کشئي سپاہ ورود اد و صورت تباہ ' فسخ عزم باطل از محاصرہ و تسخیر چینا پٹن ' مناسب است ' فتح ایں یک قلعه ہر چند که بالفعل از وجوہات ممکن نشد ' بعد ضبط ملک دکھن که با سہل امور در اندک توجه از ' ن ماست ' وقتي نخواہد خواست ' گفت که از کمینداري محمد علي خاں که فطرت و ہمتش زیادہ از اظہار موسي دیلکس دیدم و سنجیدم ' مي ترسم ' علاوہ اش با انگریز اتفاق جاني ' و وفاق عیاني و نہاني ' دارد ' و دم بدوستي او مي زند ' تابودن نقش وجود ایں دو دشمن قوي بازوئے ما ' عزم دکھن صرفه ندہد ' و از ما بدون پشیماني ہا ہیچ نبر آید ' زیرا که دریں ضمن بدیہي است که قلعه پھولچري بنیاد فساد ' مستاصل گرداند ' و بعد ازاں تاخذ و تدارک آں از دست ما دشوار گردد ' لازم که اول دفع ایں دو مخالف سرکش سازیم ' و آنگاہ بکار دیگر پردازیم ' بغد پختن ایں مالیخولیا نظر بر بے ثباتي لشکر خود ' اسباب گراں ' با خفائے تمام ' شبیا شب بر کشتي ہا بار کردہ روانۂ پھولچري ' و لشکر را با عتماد آنکه دو برج و دیوار یک سمت قلعه بر انداخته بود ' و دراں شب کثرت تاریکي شبنم دیدۂ تمیز احدے بر شناخت خود و غیر نمي کشود ' حکم یورش نمود ' اہل قلعه که بمقتضائے جوصله ہوشیاري بے آگہي بے خبراں بیروني در پناہ تل دیوار شکسته ' اندرون حدش ' از تو بر تو انپاشتن نعش جانبازاں ' و خشت گل دیوار و بروج محکم تر ازاں برپا ساخته ' و اتواب براں آراسته بودند ' بمجرد یورش مخالف بشلک اتواب و بنادیق و تیغ و سناں ' آنقدر

اتواب' و خرابي قرارگاه اعداے ہزیمت اسباب' سررشتۂ اتصال بہ
مگال گسیخت' و برگشت' موسي لالي خبر یافتہ دست از جنگ
فرنگی کندہ بر داشتہ' بصد حیراني و پریشاني سمت چیناپٹن دوید'
و بتازگي سر انجام وسعي تمام ہر دو مور چال منہدم' مجدداً قائم
گردانید' و از برق ریزي سحاب اتواب' آنقدر بر قلعہ آتش حسد
با رانید' و از اہل قلعہ ہم آنچناں پیش دستئ توپ اندازي برابري
بتقدیم رسید' کہ گولہ ہائے ہر دو سو بین المفاصلتین بر ہم مي خوردند'
و نشانۂ یکدیگر مي گردیدند' غرض از بارش گولہ ہائے توپ و کرنال
بیروني عمارات قلعہ صاف' و زمین اندروني حصار از پامالي تردد مردم
معاف گردید' و کار قلعہ بایں نوبت انجا مید' کہ امروز فردا مسخر
فراسیس گردد' و از اختیار انگریز رود' دریں عرصہ عبدالوہاب خاں
بہادر و محمد یوسف خاں کہ بعد روگرداني موسي لالي از مقابلۂ خود'
رفتن او بصوب چیناپٹن' بسماعت خرابي مور چال' شکر شمول
فتح غیبي' تقدیم بارگاہ فتاح ذوالجلال نمودہ' بضرورت گذاشت و
و آسودگي مجروحاں' و آراستگي بعضے سامان بجنگل پیڈھ رفتہ بودند'
با تفاق میجر برشٹین شباشب معاودت کردہ برجوقي از فوج مخالف
کہ متصل بنگلہ نواب داود خاں بابعضے اسباب غفلت خواب
شقاوت داشت' شبخون' و اتواب و صنادیق باروت وغیرہ احمال
و اثقال' غنیمت نمودند' ازیں خرابي در خرابي ہا تکلیف رسد و کاہ
وغیرہ' خاصہ روز دویمش' برمردم لشکر مقہور' بیش از حد گذشت
و جمعیت انگریز کہ ذخایر مطلوب و افر داشت' بدون سخت گیري
مخالف' و محنت شب و روز مثل آں گروہ' از قلت آذوقہ
دراں محاربہ اصلا مشوش نگشت' و موسي لالي از اجماع مشیران
با فطرت' طرح بزم مشاورت نہاد' و پیش آنہا' دفتر راز دل
کشاد' کہ از حضور پادشاہ خود بتعہد' تسخیر' ہند' مرخص'
و واصل ایں دیار گردیدہ' قسمیکہ دم اول' در دیونام پٹن زدم'
و با فتتاحش کامران' زعم خاطر شدم' در تدبیر و تشدد تفتیم
چیناپٹن' چندانکہ عرق کوشش' خویش' و خون رفیقان داریش

طریقے ثاني جهت حفاظت بنا در خویش جهازات خود را نیز بادباں بندد' بداں موجب وقتے کہ موسي لالي از حضور پادشاہ خود رخصت یافتہ' مرکب آبي با فوج و عزم جنگ' بسوئے پھولچري راندہ' از ولایت انگریز کرنل کوٹ نام سردار پادشاہي کہ پس از امضائے مدت آں فساد بار دیگر از پادشاہ خود ملقب بسرایر جنرل کوٹ' و مامور محاربۂ حیدر علي خاں از بنگالہ نازل ایں دیار شد' با جمعیت و ہمت حفاظت چینا پٹن' وغیرہ بنا در ہند علاقۂ قوم انگریز' رواں گشتہ' بتعرض ہوائے مخالف' و توقف مہمات دیگر مواقف' پس ماندہ بود' بعد ازانکہ موسي لالي نہ ماہ پیشترش بہ پھولچري رسیدہ بموجب شرح صدر' در دم اول دیونام پٹن مسخر و منہدم گردانیدہ' و بر تنجاور دویدہ' خجالت ہزیمت کشیدہ' بارکاٹ رسیدہ' و از انجا بر چیناپٹن محاصرہ آویختہ' و فتنہ ہا انگیختہ' و از ورود فوج سرکار و معکوس گردیدن کار' و تنگي رسد' و خذلان بیحد' و عد' خاک ندامت و یاس بر فرق مطلب خود ریختہ' در عالمے کہ از نارسائي سعي یورش رشتۂ خواہش از آویزش قلعہ گسیختہ بود' با سہ ۳ جہاز مرقومۂ بیان صدر از صوب بنگالہ رسید' موسي لالي از دیدن ہماں جہازات' بگذاشت گراني سر انجام' بہ پریشانیٔ تمام' رخت نکبت بسوئے کنجي کشید' اہل قلعہ از نجات آفت محاصرہ' ابواب قلعہ کشادند' و باہم مبارکباد دادند' کرنل مستور بمجرد گذاشتن لنگر' از جہاز بقلعہ رسید' و بہادر موصوف مع محمد یوسف خاں از مستر بکٹ و کرنل مذبور' با جوشش بے اندازہ ملاقي گشت' و بعد فرود آمدن فوج ولایتي' و فراہم آمدن آں بیرون قلعہ مطابق مستر بکٹ عرضداشت بسرعت سریع' بحضور حضرت اعلي نوشت' و چوں گاوان توپ کش و بار بردار وغیرہ ضروریات' از ہر جانب بچالاک دستي و پامردي خود' حسب خواہش مستر مستور' مہیا گردانید' و باستعجال کمال قیام وغیرہ تیار و آمادہ گردید' فوجے بزرگ باسباب سترگ' بسرداري کرنل معروف' و پشتي فوج عبدالوہاب خاں بہادر' و خوانین

جلادت نمودند، که قصۀ آن روز الي هذالايام، ادب آموز جرأت دشمنان، و همت افزائے شجاعت دوستان استوار، سرمستگي نشاۀ غیرت، بلا اندیشۀ قلت جمعیت خود، و کثرت معاندین، هموار گشتن مغارۀ خندق، از افتادن مجروحان رفع قید خود داري، و مصاف مصفائے جان نثاري انگاشته، کار از پناه قلعه نداشته، و آرایش صفوف مقاومت قلعۀ حصار در حصار ننگ و ناموس پیکار پنداشته، فوج دشمن را پسپا ساخته، از پیش قدمي ها، دران ظلمت طوفان شبنم، و تصور شب، تا بر آمدن یکپاس روز، دست و سلاح را بیکار از کار زار نگذاشتند، و جهت دفع عد و بعزم پیش روي، در حرکت قدم جرأت، سکون طبعي جایز نداشتند، غرض موسي لالي، دران سبکباري با ختگي ادورت جنگ و زرد روئي ریختگي آب و رنگ ننگ، و کشته شدن بسیارے از لشکر، و سرداران با خبر، و ندامت اقسام ضرر، و روز سیاه، و شام ناکامي خرابي و تباه، منهزم و مایوس از مطلب گردید، درین پریشان حالي، همان روز سه ۳ جهاز بنگاله در دریا دور تر نمایان دیده، و از دوربیں ازان انگریز فهمیده، و توقف آنجا دشوار دانسته اسباب سنگین گذاشته، از هوش و هواس گذشت، و بسوئے کنجي مفرور گشت، و عبدالوهاب خان بهادر و محمد یوسف خان که با فوج سرکار، دست بشمشیر، و مستعد غارت دشمن مغرور بودند، بسبب آنکه مستر بکت با پیامے که توقفے کنند، همینکه فوجے همراه میدهم قلب مخالف شکنند، هر کاره دوانید، بارادۀ تعاقب، تعویق تقابل جایز آن وقت نمودند*

بیان کیفیت جهازات مذکور و رو گرداني مخالف مفرور بسوے کنجي و فرود آمدن کرنل کوت از جهاز مع فوج و مستعد گردیدن عبدالوهاب خان بهادر با سباب ما وجب فوج خویش و جماعۀ انگریز و روانه شدن بتعاقب مخالف رو بگریز*

دستور قدیم ولایت فریقین متضادین انگریز و فراسیس است، که بمجرد یکه فریقے ازان بعزم سمتے، لنکر جهازات جنگي کشد،

برائے پناہ بکنجي شتافتہ، و در آنجا ہم تاب قیام نیافتہ گریزان بآرکات رسید، و طنطنۂ کوس شادیانۂ فوج فیروزي، سامعۂ جہانیان را خط بشارت تہنیت بخشید *

بیان روانہ کردن موسي لالي موسي بوسي را بطلب یسالت جنگ برائے اعانت خویش و رفتن و برآوردن موسي بوسي اورا از ادہوني و برگشتن او از رسیدن نامۂ حضرت اعلي و فرستادن ذوالفقار جنگ ہمراہ موسي بوسي و رسیدن ہر دو بلشکر موسي لالي و آمدن ارشد بیگ خان با فوج بکمک عبدالوہاب خان بہادر و مفتوح و مسخر گردیدن قلعہ وندواسي وغیرہ قلاع و اضلاع آرکات *

بعد فرار موسي لالي بسوئے آرکات، عبدالوہاب خان بہادر دیر کنجي را، بقدوم میمنت لزوم، و بلحاظ نظر ہر چہار طرفش بتعمیر شکست و ریخت از سابق محکم ترساختہ، و فوجے با سردار آزمودہ کار از سرکار، و جماعۂ از انگریز، با ضرب و باروت وغیرہ ضروریات ذخایر بسیار، بحفاظتش گماشتہ، و عبدالحي خان نام ہمشیر زادۂ محمد محفوظ خان بہادر را کہ نسبش صدر کتاب تحریر یافتہ، بضلعداریش مقرر، و بنا بر تحصیل زر و فراہمي رسد و ارسال مواشي بہ لشکر، جہت خوراک سولدادان پادشاہي موکد ساختہ، احمال زایدہ در انجا کذاشتہ، باتفاق کرنل کوت تعاقب موسي لالي، مثل شیر درپے صید، بسوئے آرکات شتافتہ، این طرف آب رودبار، مقابل خصم نصب خیام ظفر فرجام نمود، و موسي لالي پیشترازان بآرت کا رسیدہ، باستحکام اطرافش لشکر خویش فرود آوردہ، نظر بر قوت روز افزون سرکار وبیر و نقدي بازار خویش، بترتیب حلقۂ مشورت، و استغاثت رائے مشیران با فطرت، مآل اندیش، و موسي بوسي اواخر سخن آرائے ہمہ ہا، ازین تجویز مرہم نہ ریش گشت، کہ خود بوکالت نزد صلابت جنگ رود، و اعانت خواہد،

موصوف، یعني محمد یوسف خاں و غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں روانہ شدہ، بکنھي رسیدہ، برسیدنۂ فوج موسي لالي، کہ گرداگرد دیرش دایرہ داشت، نصب رایات مقام ساخت، بین العسکرین اگرچہ چند بار جنگ خفیفي واقع گردید، اما غالب و مغلوب بہ تمیز نرسید، تا آنکہ مظفر خاں نام کہ پیش ازاں مدتے درسرکار حضرت اعلي ملازم بود، واز پستي پایہ برتبۂ خطاب خاني ارتفاع نمود، بعد ازاں مغرور گشتہ، بمعرفت سابقہ، با فراسیس پیوست، و در انجا از حصول اعتبار فوجداري سواران ہندي گوشۂ دستار خود مي شکست، روزے از جانبے حاصل غارت عالمے، یعنی رسد بسیار، باسپاہ جرار، مي آورد، عبدالوہاب خاں بہادر باستماع آں خبر، غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں را، سواران چیدہ و محمد یوسف خاں را با جمعیت سنجیدہ، از دو جانب دوانیدہ، و اورا دو دلۂ[(۱)] جنگ پس و پیش گردانیدہ شنید کہ موسي لالي بشنیدن پیام عجز و اماندگیش بکمک سرکشید، خود ہم با فوج جنرل کوٹ، بتائید خوانین مذکورین، جوشید، شدت پیکار ہنگامہ انگیخت، جماعۂ ولایتي انگریز و فراسیس و سوار با سوار فرقہ فرقہ بلا شرکت غیر باہم آویخت، چنانچہ در کوشش جنگ تمام روز دستے از ضرب و قتیل نیاسود، و پائے از تردد پیش آہنگي ماندہ نبود دریں دار و گیر مظفرخاں، با اکثر رفیقانش مقتول تیغ ابرار خاں و مبارزان لشکر فیروزي نشاں، و اسباب رسد غنیمت دست جانبازاں گشت غرض پس از جاں نثاري و جراحت برداري چند مجاہدان دیندار، و بکار آمدن مسٹر بالٹن سردار، ومعدودے از مردم حق گذار جمعیت انگریز تہور شعار، ہر گاہکہ مبارز فلک خوں جراحت کش روز، از شفق برجبین کشید، وتیغ مہر در نیام مغرب خوابانید، فتح و ظفر ہم عنان فوج سرکار و ہزیمت و ضرر، باعث فرار اعدائے نابکار گردید، یعني موسي لالي بانوحۂ قتل و زخم بسا سرداران لشکر خویش،

(۱) متردد — جو شخص دھکر پکر میں ھو اور کبھي بمعني منافق کے بھي آتا ھے *

مبدل بتصديق بے راہي و دغا بازي شود' و نقصان آں مورث نقصان صداقت سرشت گردد' اگر نواب نظام علي خاں بہادر آصف جاہ ثاني رفاقت اینہا صلاح ' مي پنداشت' باخراج نمي پرداخت ' دریں صورت قدم دریں راہ ' بتامل گذارند ' و عہد و پیمان فراسیساں اصلا باور ندارند' و خیال ملکي کہ با نواب ناصر جنگ شہید وفا نہ نمود' از خاطر برآرند' زیادہ تامل درکار باد و تحمل بے شمار' بسالت جنگ معني ہر حرف نامۂ مذکور بغور' و تعمق دریافتہ وفطرت و شجاعت حضرت اعلا را' پیش حضار' بصد عنوان توصیف' بیان ساختہ' ممنون و محسون آگاہي حقیقت حال ' گردیدہ ' و جوابش باین عبارت احسان شماري مودت' مرقوم طراز سلاست' و قاصد را بعطائے نقد و خلعت ' مسرور رخصت ' و خود براہ ادہوني رجعت نمود *

جواب *

بعد ابراز لوازم اشتیاق و طراز تمنائے اعتناق مشہود خاطر سراسر (۱)
وفاق ' و مکشوف وجدان محبت مصداق نمودہ مي آید' نامہ مخالصت شمامۂ ' کہ ہر حرفش طومار موافقت قدیم ' و ہر نقطۂ آں دفتر موالفت صمیم ' بود ' مشعر بزقباحات قبول التجائے فراسیس ' وصول مسرت شمول آوردہ' ممنون مراتب اخلاص ' و مرہون مدارج اختصاص نمود' از انجا کہ آں ہمہ دان دقایق ریاست ' و آگاہ حقایق مملکت ' در جمیع مہام تجربہ تمام دارند' و نظام امور دولت مارا عین استحکام ومہمات خود مي شناسند' دریں صورت ہرچہ رائے مصلحت نماست ہماں صلاح خاطر ماست '

صلاح ماہمہ آنست کاں صلاح شما است

چنانچہ برطبق انشاء محبت و ولا ' التماس فرامیس پذیرائي نیافت ' شایستۂ اخلاق آنکہ علي الدوام ' بسطور رسایل مودت شمایل ' منبسط باید داشت ' زیادہ خبر شما اوصاف وداد چہ املا یابد '

(۱) معانقہ کرنا — گلے ملنا *

چنانچہ حسب پسندیدن موسیو لالي ' بانامہ و ہدایائے او ' روانہ شدہ '
(۱)
با بسالت جنگ در ادہوني جاگیرش ' ملاقي گشتہ ' ابلاغ نامہ و تحایف نمود ' و بتالیف قلوب اعیان ' و دمیدن فسون شیطان ' زبان الحاح بترغیب و تحریص کشود ' کہ بسالت جنگ فریب خورد و باستعداد مدد ' با فوج خویش از ادہوني سربر آورد ' و بسوے آرکات منازل پیمائي پیش برد ' حضرت اعلي برآں اطلاع یافتہ نامۂ باین مضمون نصایح مشحون ' و نمایش اندیشہ ہائے گونا گوں ' مرتسم ' و برندہ‌اش را بتاکید و مواعید فضل و کرم تیز قدم ساخت *

نامۂ بنام نواب بسالت جنگ بہادر *

مراتب صفوت و صفا ' و مراسم خلت و ولا ' مصدوقۂ رابطۂ معروف مناسبت و مطابقت ایں معني دارد ' کہ پاس شرایط و ضوابط متحققۂ دیرین ' افزایش روز افزوں یابد ' و باغوا و فریب خلل اندازان بنیاد دین و دولت ' بے ملاحظۂ فطرت و کیاست ' اقدام بفترت استحکام آئین یکدلی ہا نشود ' و تامل و تفحص کہ بنائے کار دولتمندان روزگار است ' در ہرام پیش نہاد عقل دور اندیش باشد ' خصوصیت صمیمي ایں پاسدار روابط قدیمي ' کہ بہمت خداداد ' خصاص خون ناحق پدر از حسین دوست خان عرف چند گرفت ' و اکنوں در فکر انتقام قتل وزیر دکہن ' جگر بسا پر دلان فراسیس ' کہ یکے از انہا موسي بوسئي ' بد انجام ' تخریب در اقصائے مملکت وسیعۂ دکہن وغیرہ مہام انداخت ' از شمشیر دلاوري خست ' و بار ہزار محنت و افکار ' بر دل و جان ہمت توان خود بربست ' ازیں معني بدون دفع فساد مفاسید مذکور ' و قلعہ کمینگاہ ایں قوم پر فتور ' غرضے ندارد ' درخلال ایں خال ' قصد آں مسند نشین شوکت و اجلال ' بصوب ملک کرناتک از اعتماد فراسیس بدنہاد ' مورث تخلل عظیم مي پندارم ' مبادا کہ تصور خیر خواہي قوم مذکور '

(۱) بسالت جنگ صلابت جنگ کے چھوٹے بھائی تھے بڑے بھائی نے ان کو ادہوني کي جاگیردی تھي - سنہ ۱۷۸۲ع میں بسالت جنگ کا انتقال ہوا *

تاختہ ازیک جانب ہمت بتوپ اندازي انہدام دیوار قلعہ گماشتند و محمد تقي علي خاں ہم زلف حسین دوست خاں جاگیردارش و ہوا خواہ فراسیس و جماعۂ فراسیسان طرف دیوار منہدم توجہ حزم و حفاظت داشتند درین اثنا محمد ابرار خاں و ارشدبیگ خاں از طرف دیگر کہ اہل قلعہ را خیالش نبود و دیوارش از استحکام و ارتفاع سربفلک مي سود نردبا نہا رسانیدہ بالابر آمدند و بفضل فتاح مطلق مفتوح گردانیدند و جاگیردار و جماعہ فراسیس وغیرہ محصورین مقید گردیدند و لشکر ظفر طراز بعد ازاں حملہ بر قلعہ کرنگل بردہ و از دست فراسیساں بر آوردہ و از انجا متوجہ تمري و کاویري پاک و چیت پیٹ گردیدہ و آں قلعجات را از خس و خار فساد مخالفین مذکور مصفا گردانیدہ برائے آرام و آسودگي عرصۂ خوش آب و ہوائے کنجي پسندید و مقام گزید *

بیان ریزش موسي لالي بر قلعہ وندواسي و آویزش عبدالوہاب خاں بہادر و کرنل کوٹ با او و اسیر شدن موسي بوسي و کشتہ شدن ذوالفقار جنگ و فرار موسي لالي از راہ چنجي بہ پھولچري *

موسي لالي بسبب آنکہ ہمگي قلاع و اضلاع اطراف و جوانب مسخر اولیائے دولت گشت و ہر موقف و مقام از قیام جماعہ ہائے سرکار و انگریز استحکام گرفت راہ امید بر روئے کارخویش بستہ دانستہ با خاطر خستہ از اجماع اعیان بمشورت نشستہ ہریکے بقدر فراست خود در تدارک امور از دست رفتہ رائے مي داد و موسي بوسي زبان باین ہزیان کشاد کہ قلعہ وندواسي سرراہ پھولچري و لشکر باعتبار قلعجات دیگر نامور و گذاشتن آں بدشمن سبب اقسام ضرر و بدست داشتن بصلاح کشایش راہ از جمیع مہام مقدم تر و چوں محمد تقي علي خاں قلعدارش خیر خواہ ما بدست معاند رفتہ و استخلاصش بالفعل متعذر گشتہ قایم نمودن پسرش در انجا اقتضائے نیک نامي و غیرت است و شرط وفاداري و مروت و تعجیل این کار بغنیمت شماري مساعدت عدو کہ در کنجي آسودہ اقامت است

بسالت جنگ وقت عنان' گردانیدن بصوب ادهوني' نظر برلجاجت موسي بوسي' ذوالفقار جنگ نامي را' با جمعیت شش هفت هزار سوار علاقهٔ خویش' و ازاں مرهته جاگیردار نواح ادهوني' باین اشتهار' که ذوالفقار جنگ از خود' بپاس موافقت سابقهٔ فراسیس' بے حکم بصالت جنگ خراج ساخت' ایمائے معاضدت و مرافقت نمود' چنانچه از رسیدن موسي بوسي و ذوالفقار جنگ' موسي لالي پندار پوچ یافته لشکررا از گرد قلعه برداشته' مقابل فوج سرکار بفاصلهٔ عرض رود برساحل دیگرش قایم گردانید' و حضرت اعلي باستماع رسیدن ذوالفقار جنگ ارشد بیگ خان معتمد خاص را با فوجے از سوار و پیاده و توپ خانه فرستاد' و بفوج عبدالوهاب خاں' بهادر کمربندي و تقویت دیگر داد هرد و لشکر از روداد' مقابله و مواجههٔ فرود گاهے توپ اندازي' (۱) و گاه برهمیه وگاه شمشیر بازي' و گاه بشب طلایه داران طرفین دست درازي مي نمودند' و قابو جوئے دست برد مردانگي مي بودند' تا آنکه بندگان. حضور حضرت اعلي برین معامله مطلع گشته و خطوط بنام مستر بکت گورنر چینا پٹن و کرنل کوٹ سردار لشکر انگریز و عبدالوهاب خاں بهادر وغیره سرداران عسکر سرکار باین مضمون ارسال داشتند که در حالت جنگ دشمن را بحالش گذاشتن' و فرصتش روا داشتن خالي ازین نخواهد بود' که بفراهمي کمک مخارج دور و دراز' و تازگي برگ و ساز' کوشید' و استقلال تازه یابد' و طوالت سرشتهٔ پرخاش نسبت بسرکار واسطه کثرت مصارف' و وقوع خسارت' و پریشاني حال کافهٔ رعیت' و خرابي کار مملکت گردد' درین صورت هرقدر تعجیل که بعمل آید مستحسن باشد' مخاطبان احکام یعني سرداران لشکر بموجب حکم حضور و وصول خط گورنر چیناپٹن که مطابق تاکید خاص بود' باتفاق مشورت نموده' نیم شبے نهضت کرده' برسر قلعهٔ وندواسي که بر سرراه پهولچري' و مامن مریضان و مجروحاں' و ذخیره گاه سامان' زایدهٔ فوج فراسیس بود'

(۱) وه فوج جو شهر اور لشکر کی رات کو حفاظت کرتی هے*

و ہر دو جوق مسطورۂ سواران، راست و چپ ہر سہ ۳ جوق مذکورہ،
بقاعدۂ صفوف جنگ مقرر ساخت، وجمعیت دو سہ ۳ صد کس بادو سہ ۳
ضرب توپ، بدستور احتیاط، برپشت فوج گذاشت، و با ہتمام ہیجا، خود
پیادہ پا و عبدالوہاب خاں بہادر، دست بشمشیر قلب کشائے اعدا،
ہمراہ صف غضنفر علي خاں، سوارۂ اسپ باد پیما گردید، موسي لالي
ماموران اشتغال مورچال را، در ہماں حال موکد قلعہ شکني
داشتہ، خود با ہمگي سوار و پیادہ و توپ خانہ از حد زیادہ،
با ستعداد و پیکار، مستقبل مقابلۂ فوج سرکار دوید، و با تصال گولہ
پر تاپے، از وقت بلندي ہفت گھڑي روز، توپ اندازي ہر دو
جانب، سر بغریدني کشید، چوں از پیش قدمي ہائے نصف آں
عرصہ در نوردمیدن و باندازہ رسیدن گولي بندوق رسیدند، از پیوستگي
شعلہ ہائے اتواب، جائے آں نماند، کہ دیگر قدم بردارند، و
جزدم بنادیق دمے از سینہ بر آرند *

لمولفہ —

دراں عرصہ گاہ سپند وجود
ہوا شعلہ زن شد فلک کوہ دود *

غرض از زبانۂ (۱) آں شعلہ، زبان دوزخیاں، سوختہ طلب پناہ، و
از حرقت آں آتش دل آتشیاں، داغ فغان و آہ، آب شمشیر
از سر گذشت و کشتئي زندگي ہا از لطمۂ موجۂ آفت درہم
شکست - جنگے بآں خونریزي دیدۂ جہاں ندیدہ، و رزمے بآں
قیامت انگیزي گوش امکان نشنیدہ، فرامیس از افزوني انبوہ
خود آنا فاناً مردم مجدد تازہ دم پیش مي آورد، و انگریز از
قلت جمعیت بلا تبدل و تغیر، محض از ننگ و عار، با مردم
موجود در جنگ بسر مي برد آخرالامر از پیش قدمي ہاکار از
توپ و بندوق گذشت، دست بکمر یکدیگر پیوست، یعني ہر دو
لشکر بہم پیوستند، و سوار و مردم بار و فرنگ جانبین باہم جنس
آویختند *

---

(۱) آگ کی لپٹ - شعلہ *

عين مصلحت، باید که شبا شب تازیم، و تا آگاه گشتن، و کمر بستن مخالف قلعهٔ مذکور مسخر سازیم، موسي لالي این معني بمناسبت پسندیهٔ مدبران بی پسندید، بعزم باطل در تاریکي شب از آرکات با تمامي فوج دوید، و بر قلعه مسطور محاصر گردید، و با تشدد آتشبازيِ اتواب بکمان کارگرئي چالاکي خود وهوس فتح حاصلهٔ سرکار تعبے که در شرح قلم نخواهد گنجید، بیمحاباکشید، چون عبدالوهاب خان بهادر و کرنل کوٹ ذخیرهٔ هر جنس بمآل اندیشيِ ضرورت لشکر در انجا فراهم ساخته احاظ بغیبت خود و یقین دغائے فراسیس مردم کار آمدني و لایتي و هندي گماشته بودند، آنها یعني ملازمان سرکار و انگریز بکمال پاداري و آتشباري اسباب هستي بسا حمله آوران بے باک، خاکستر هوائے هلاک، نمودند، بسکه تصور موسي لالي غلط بود، و بحمله هائے مکرر جز حصول حسرت نقصان فوج او، هیچ نکشود، لاچار در مورچال دواني هم چندانکه قوت ترددها سوخت، غیر از ندامت نارسائي آن چیزے نیندوخت، عبدالوهاب خان بهادر و کرنل کوٹ باستماع این خبر معاً لشکر کشیده، در دامن کوهستان وندواسي توقف ورزیده، پس از عرض لشکر از تقسیم جوقي چند جوق، اول از فقط سولداداں پادشاهي همراهي همراه خود، و ثاني از سولداداں کوئپني (کمپني) با سرداري از قوم، و ثالث از سپاه هندي، با محمد یوسف خان، ورابع و خامس از سواران سرکار، با غضنفر علي خان و محمد ابرار خان جهت مقابلهٔ خصم بتفریق اتواب وغیره اسبابش گماشته، و جوق سادس از پیادگان کرناٹکي، و چند ضرب توپ، بارشد بیگ خان برائے حفاظت بنگاه لشکر، درهمان کوهستان گذاشته، باجماع هائے منقسمهٔ صدر، راهي پیشتر گشته، وقتیکه سپهدار زرین نشان روز، از دامن کوهستان شرق، بآراستگيِ لشکر انوار جهان افروز عرصهٔ میلي، در میدان سپهر، طے نموده بود، محاذي لشکر کینه ور، بفاصله تمیز اعلام یکدیگر، رسیده، و متوقف گردیده، چون اول و ثاني مولداد پادشاهي و کوئپني، جنب یمین و یسار جوق ثالث سپاه هندي

انجام' و بغارت دادن ہمگي بنگاه' از بار شتر تا پرکاه' جریده' و از دیدهٔ ظفر طرازان خود را دزدیده' با مردم متفرقه سوے چنجي مفرور گردیده' و در انجا ہم امکان پناه ندیده' راه پھولچري' سرکرد' و اہل مورچال آنچناں محو گوله اندازي بودند' که تا رسیدن سولدادان انگریز بگرفت و گیر خود ہا از شکست فوج خویش آگاه نشدند' عبدالوہاب خاں بہادر بحبس اسیران' و مرہم بندي مجروحاں' و دفن کشتگان طرفین حکم داد' و مورچال را بے نشان ساخته ابواب قلعه بکشاد' خان موصوف و کرنل مسطور عرضداشت و خط مشعر تہنیت فتح بحضور حضرت اعلا و مستر بکت مرسل ساخته' آنروز بر فرودگاه لشکر فراسیس نصب رایات مقام نموده' روز دویم بر قلعهٔ پرموکل متصرفهٔ فراسیس لشکر کشیده' باوجودیکه قلعهٔ کوہے بود' و تعین جمعیت فراسیس استواري دیگر افزود' از بارش گوله ہائے اتواب و کرنال در فرصت ہفته مفتوح گردانیده' و فراسیساں را محبوس ساخته' سمت ورداؤر عطف عنان توسن ممالک پیمائے لشکر نموده' آں مکان ہم بمحاصرهٔ چہار پنج روز بدست آورده' فراسیسان متعین آنجا را بحبس بردند*

بیان روانه شدن عبدالوہاب خاں بہادر بچندر گیري و مقامات کرنل کوت با لشکر در وردا اُور جہت فراہمي اسباب تسخیر پھولچري و مامور گشتن میر اسد الله خاں بعہده نیابت نظامت صوبهٔ آرکات حسب الاحکام حضور و شکست فوج متعینهٔ سید ابراہیم علي خاں از مصاف تیاک گڈھ*

بعد فرار موسي لالي بصوب پھولچري و حبس موسي بوسي و قتل ذوالفقار جنگ، و تفتیح قلعهٔ پرموکل و وردا اور و ترسیل عرایض کوایف مسطور اجوبهٔ جداگانه از حضور پر نور بنام عبدالوہاب خاں بہادر دربارهٔ رفتن چندرگري و استحکام و

لمولفه —

آتش توپ بحر صحرا کرد
آب شمشیر دشت دریا کرد *
چوں بہمجنس رو نمود آہنگ
غیرت جنسیت گرفته تنگ *
سینه سینه گلو گلو یکساں
ریزه ریزه زناخن و دنداں *

قصه کوتاه تا زوال آفتاب ہمیں زوال عالم حیات بود' و جہانے گرفتار پنجۂ ممات' انتہائے کار' درکار فراسیس' بسبب کثرت و تازگئي تواتر تبدل فوج' چستے' و در دست انگریز بحکم قلت' و ماندگئي محنت' بے فرصت تمام روز' سستي' پدیدار و طرح تاثیر چشم زخمي' نسبت بفوج سرکار' متصور مبصران رنگ کار زار' و دریں اثنا بعون عنایت ہمه بخش' تمام اعطا که در ہر ماجرا' شامل حال حضرت اعلا است' صورت فتح از پردۂ غیب نمودار گشت' یعني جمعیت دو سه ۳ صد کس که بموجب شرح صدر' عقب فوج احتیاطاً دیدباني داشت' از دیدن آویزش ہردو فوج' بتعجیل توپ اندازي پرداخت' قضا را گولۂ ازاں' باروت خانۂ دشمن بر انداخت' و شعلۂ آتشش نظم فوجش برہم ساخت' کرنل کوٹ قابوے درست یافته' بکمال چالاکي بلا تامل' در طرفة العین' با جماعه سولدادن پادشاہي' قلب لشکر دشمن شگافت' و محمد یوسف خاں نیزمعاً تہزدستي بکار برده' آتش دیگر بر سر حالش انداخت' چوں شعلۂ کار زار تسمیکه باید بر افروخت' و بود و نبود مقہوراں یکساں بسوخت' و موسي بوسي با اکثرے از قومش اسیر' و ذوالفقار جنگ دراں بلائے بے اماں مقتول ناگزیر گشت' و تعداد کشتگاں' و اسیران فرنگي و ہندي جماعه مخالفه' از حد گذشت' موسي لالي بمعاینۂ صورت ایں آفت' و ظہور قیامت بر قیامت' بہول و ہراس' و انتشار حواس خواري و اضطراري تمام' و گذاشتن اتواب کلاں و خیام' وغیره سر

گذاشته واز وقوع بلا از تقید پاس تعلق اطلاق کلي یافته' راه حفظ جان پیش گرفت' چنانچه پیاده و سوار' و فوج و سردار' بجهات مختلف و سامان فوج بغارت مخالف رفت *

نظم انور نامه :—

محمد براهیم سالار فوج
یل پیل هیکل سپهدار فوج
سلاح و سپر تیر و ترکش بهم
گران دید و افگند زیر قدم
چو روح مجرد سبکدوش شد
بمحبوب رجعت هم آغوش شد *

بعد ظهور آنحال فرانسیس ـ نکبت مال' خیره دست گردیده' آنروز همانجا مقام نموده روز دیگر بے مانع و مزاحمے' منزل بمنزل روان' و غنیمت کنان' تعاقب گریختگان عرصهٔ جنگ متصل قلعهٔ نتهرنگر داخل دیر سریرنگ' گردید' حضرت اعلي که در قلعهٔ مبارک نتهرنگر تشریف داشت و بسبب آنکه همگي فوج حضور انقسام تعیناتي اضلاع یافته بود' بمحض همت ذاتي بلاتشویش و اضطرار' احتیاطاً ابواب قلعه بند ساخت' و از مردم موجوده' حصانت حصار' قسمیکه شاید بکاربرد و سکنهٔ شهر را فراهم ساخته و بدان سلاح' مرکب با اعیان خاص' و صاحبزادگان سعادت اختصاص' قریب هفت صد سوار قرار داده' و مردم پیاده و بار' از فراهمي رعایا و اهل حرفه وغیره مرتب کرده جملگي سه ۳ هزار کس مع اتواب و اسباب جنگي' بسرداري سید مخدوم علي خان و سید ناصر علي خان بیرون قلعه' طرف باب شمالي لب بحر کاویري' مقابل در سریرنگ' قرارگاه مخالف' فرود آورد' در فرصت هفته عشره از توندمان و زمیندار ترور' وغیره ها' هفت زمیندار منزي پاره متعلقه صوبهٔ نتهرنگر فوجے از پیاده گان و چند سواران معدوده نیز مجتمع ساخت' چون درین اثنا مفروران مصاف تباک گذه بحال تباه' و زبان عذر خواه' منفعل و متفرق رسیدند' آنها را

حفاظت آں بسبب تشریف داشتن والدۂ ماجدۂ خاص
و خواہر تقدس اختصاص در انجا و اتصال سرحد میسور و استماع
شورش طرفدارش بعلت تودد فراسیس مقہور ' و بنام کرنل کوٹ
برائے استقامات فرودگاہ وردا اُور ' و فراہمي واجبات کشایش بندر
پہولیچري بلاقلت و قصور ' و بنام میر اسداللہ خاں کہ در چینا پٹن
سکونت داشت ' بنابر ماموري نیابت سابقۂ صوبۂ آرکاٹ و بنام ارشد
بیگ خاں جہت ہمراہي میر اسداللہ خاں ' و تحصیل پیشکشات
پالیگاراں ' و رفع مفسدۂ قطاع الطریقات و حفاظت حدود از شرور
مخالفاں ' و بنام غضنفر علي خاں ' و محمد ابرار خاں درباب شراکت
و رفاقت کرنل مسطور و بنام محمد یوسف خاں بامتسعاد ملازمت
حضور صادر ' و ہمہ ہا بدانموجب کاربند گردیدند ' چوں واہب مواہب
از لب دریاے کشنا تاوردا اُور کہ نصف ملک آرکاٹ است '
مسخر اولیائے دولت نمود ' خداوند دولت بصلاح تصفیۂ نصف دیگر
سید ابراہیم علي خاں پسر کلاں سید مخدوم علي خاں را با دانشمند
خاں و محمد تاج الدین خاں و کشن راؤ مع فوج شایستۂ سرکار ' و
دو صد سولداد و یک سردار انگریز مشہور بکپتان لشکر اولا بفتح
قلعہ کوہي تیاگ گڈہ (۱) از نتھرنگر روانہ فرمود ' چنانچہ خان مذکور
منازل پیما متصلش رسیدہ ہنوز برپشت اسپ انداز نزول لشکر
داشت ' کہ فراسیس از کمین پائینش بسان گولۂ کہ از دہان توپ
برآید ' بمقابلہ تاخت خان مذکور بلافرصت آرایش صفوف جنگ '
مردادن اتواب بیدرنگ آغاز نہاد ' و نظر برتوپ اندازي مخالف لشکر
را دور از انداز گولہ تاب حکم استادن داد ' تا مردم مفت ضایع
نشوند ' و بحفظ جان خود ہا کار سرکار نمایند ' آخرالامر بسبقت مخالف
ہرجے در لشکر سرکار پدیدار گشت ' کہ ہریکے حکم سردار یکسو

(۱) سنۂ ۱۷۵۹ع اکتوبر کے مہینے میں دم لالی نے ترچناپلی روانہ ہونے کی غرض سے تیاگ گڈھ میں نو سو یورپین سپاہی جمع کئے تھے *

تسخیر بندر پهولچري ٬ که بنائے خلل و فساد این سواد است ٬ و در سر آن کار ٬ نواب ناصر جنگ شهید ٬ سردار و صاحب اقتدار سہ ۳ لک سوار ٬ سرداد ٬ و هیچ نکشاد ٬ عزم مصمم دارم ٬ و اصل این ز قوم که فروعش باعث خرابي چمنستان مملکت دکهن شده می خواهم ٬ که از زمین بر آرم ٬ فرض کردم ٬ که تعمیرش از آهن باشد ٬ و در دست دشمن کشیده گردن ٬ امتحان مشق آهن ربائي ٬ اهم همت خدا دادمي پندارم ٬ و آزمائش قوت بازوئے کشور کشائي متحتم شوکت نصرت نهاد مي شمارم ٬ درین صورت از من محنت است ٬ و از حق اعانت ٬ و از من تدبیر است ٬ و از خدا تاثیر ٬ همه ها استادند ٬ و بزمین ادب بوسه دادند ٬ و زبان باین جواب کشادند ٬ که تائید ازل باعزم رزمت مبارک ٬ و عدویت بر طبق ادعاي ما جگر دوختۀ پلارک (۱) ٬ بهرچه اقدام سازي ٬ سازوار است ٬ و بحل هر مشکلے که پردازي ٬ خدا مددگار ٬ خداوند دولت ٬ پس از انکشاف متابعت مستلزمان کارگاه صداقت ٬ و معتصمان دامن فضل و عنایت ٬ مسنبط و مسرور ٬ و مبتهج و محبور گردیده ٬ غلام حسین نام ٬ عمدة الامرا بهادر خطاب ٬ یعني فرزند جگر بند کلاں تر فرزندان خاصه را ٬ در نتهر نگر مامور نیابت و سید علي خان و سید ناصر علی خان و ملک اسلم خاں و حسین محمد خاں را بمتابعت و مشاورت او ٬ و افاضت خدمات مناسبه ٬ معزز مفاخرت فرموده ٬ و قلعه را از آماده گئي ذخایر همگئي سرانجام ٬ و تعین مردم کارداں با چیزے جمعیت انگریز وفا انجام ٬ مستحسن نموده ٬ پس از ارشادات لازم الاتباع ٬ بعزم تسخیر پهولچري با افواج خاص ٬ وغیره راست روان جادۀ اعتقاد و اخلاص ٬ بتاریخ بیستم رجب روز پنجشنبه سال یکهزار و یک صد و هفتاد و سہ ۳ هجري ٬ در ساعتے که نجم سعادت خود صعود ٬ و اختر نکبت خصم در هبوط بود ٬ اوج عماري را مطلع خورشید اقبال نمود ٬ گوش بصدائے نوبت

(۱) همشیر جوهردار *

هم از سپاهي تا سردار، باریاب و بهره مند ارشادات دلداري، و رفع شرمساري، مجدداً بعطائے نوازمات سپهگري، مستعد جاں نثاري(۱) گردانیده، و جماعۂ انگریز را که بهمان تباهي رسیده بود، مستمال نموده، و بعوض سردارش، که در منزلے از امتلائے نوشندگي آب، برزمین افتاد، و جان داد، بقانون انگریز سرداري دیگر گماشته، داخل فوج مترتبۂ مذکوره، کرده، هرگاه که بحکم مصرع ـــ

قطره قطره بهم شود بسیار *

گشته، بقطع و هدم اشجار و عمارات و تطاول دست غارت و نهیب، دیر مذکور خالي، و خراب نموده، بگذاشت، فوج سرکار بدون جنگ داخل آں شده، معمولا قلعدار و داروغه وغیره اهل اهتمام، مامور تعمیر و آبادي و حصانت گردانید، و باز راجع بحضور گردید *

بیان نهضت باسعادت موکب خاص بعزم مصمم تسخیر قلعۂ پهولچري وبر گردیدن از رنجنگڈه بصوب کاریکال و مفتوح شدن آں وغیره قلاع متعلقۂ آرکاٹ وملاقي شدن محمد محفوظ خاں بهادر در مقام ورد هاچل و جلوه افروز گردیدن خود بدولت بچینا پٹن *

حضرت اعلي بعد ازانکه فراسیس از دیر سریرنگ مغرور، و محمد یوسف خاں از وردا اور حاضر حضور، گردید، بترتیب محفل اعیان و ارکان، برزبان گوهر فشاں، گذرانید، که از بدو قیام اوائے دولت و احتشام، بوجوه بیدار پهائے دوام فتنه هائے خوابیده، روزے بآرام نگذرانیدیم، و شبے بے فکر صبحش براحت نخوابیدیم، في نفس الامر هرگاهکه با نطفائے اخگر فساد زمینداري، صرف خزائن زر، وخوں ریزي چند لشکر، لازم مي افتد، و ملکے برهم مي شود، تسکین اشتعال نایرهٔ مقاومت جنگ فرمانروائي یک ولایت فرنگ، چه محنت ها که نخواهد، توکل علي الله در

(۱) مایل ـ رجوع کیا گیا ـ تسلی اور دلاسا دیا گیا *

کاریکال' از ہجوم فراسیس بدسگال' و اذیت مسافرین و مزار عین اطراف' از قیام آنہا در انجا' معروض نمود' تسخیر تیاک گڈہ کہ مہلتے نمي خواست' موقوف داشتہ' و میزباں را از مراحم عاطفت و مراسم مکرمت' و افاضت اجازۂ خالصہ و الکنڈہ' بموجب خواہش دیرینش' مرخص ساختہ' و لشکر فیروزي بصوب کاریکال کشیدہ' بطے منازل متواصل' بر آں حصار مستقل محاصر گردیدہ' سمت شمال از نصب اعلام و خیام فوج خاص' مورچال جنسئي سرکار مقرر گردانیدہ' و طرف مشرق کہ دریائے عمان است باحتیاط سد کمکش' از اہتمام انگریز' و غربي آں از تردد سید مخدوم علي خاں' و جنوبي آں بسعي محمد یوسف خاں مورچال ہا چیدہ' با ہمہ سخت کوشئي جمعیت محصور' در چند روز' بعد برانداختن دو برج شمالي سمت خیمۂ خاص' و خونریزي بسا رعونت سرشتاں' و مایوس گشتن و امان خواستن بقیہ آنہا' و شکست دروازۂ قلعہ' و تسخیر و تخریب و تہدیم آں' و حبس قوم فراسیس وگذاشتن مردم ایں ملک' بگرفتن تبرائے نوکري قوم مذکور از وصول بندر ناگور' متعلقۂ تنجاور' و حصول زیارت درگاہ حضرت قادر ولي قدس سرہ وگذارش' نذر' و نوازش مجاورین آں موقف منور' تحصیل سعادت نمود' و از انجا بترکم با دي رسیدہ' چوں حارس آنجا از قوم دنمار' بالالي بمقتضائے توحد عقیدۂ مذہبي' در ایام حالش سابقۂ او بر تنجاور' موافقت کردہ' و از ہرگونہ معاونت نمودہ بود' خواست کہ اورا نیز بے بنیاد' و مقام اورا بصدمات تیر و تفنگ کوہ شکن برباد' باید نمود' بسبب پیش آمدن و عجز آوردن و تحایف گذرا نیدنش از افزودن جزیہ ابحال فرمود' و از انجا بسلمبر آمدہ و حصارش را کہ معبد قدیم ہنود است' آمادۂ جمعیت و اتواب وغیرہ اسباب فراسیس دیدہ بجنگ و کوشش و یورش بجنگ آوردہ و فراسیساں را مقید و مسلسل و مرسل نتھرنگو ساختہ' و اہل حصار مذکور را کہ بسبب اشتہار عوام بفرودگاہ سریر حضرت سلیمان پیمبر علیہ السلام مشترک الطوایف ہنود و اسلام است' بادرار و

شادیانۂ تہنیت ' و نظر بجلوہ‌وئي موکب نصرت ' و زبان با ستعانت تائید حق ' و دل موکل وکیل مطلق ' و ہمت بقلع و قمع بنیاد خیرہ سري اعدا ' و نیت بفیض رساني و رفاہ خلق خدا ' بشان و شوکت ' و توزک ' و عظمت بمجردیکہ از ہر دو دریائے کاویري و کوردم عبور ساخت ' در اول قدم بشیر فرخ فال ' و مخبر خرمي ایصال یعني وکیل میر اسد اللہ خاں عرضداشت خان مذکور ' متضمن انتظام مہام آرکاٹ ' وارجاع زمینداراں و جاگیرداراں ' و سبیل پیشکشات ' ابلاغ داشت ' حضرت اعلي وصول ایں بشارت ' و انتساق دارالریاست ' فال حصول مقصود ' و زوال دشمن نا مسعود ' انگاشتہ ' سر بسجدۂ شکر معاون اقبال گذاشتہ ' شادان و فرحاں بفاصلۂ سہ ۳ کروہي نتھرنگر ' در موضع منصور پیٹھہ ' نزول اجلال و روز دیگر از انجا کوچ نمودہ ' قصبۂ اونڈاتور (۱) را ' مہبط برکات فضل و نوال ساخت ' و صباحش از استقبال و استسعاد ملازمت ' و التجا و انکسار عبودیت ' معتبر خاں طاہر بمقتضائے آنکہ پاس خاطر اکابر و اصاغر ' ضعف وسعت اخلاق فیض مظاہر است رایات لشکر از مقام والکنڈہ گذرانیدہ ' برنجنگڈھ جاگیر خان مذکور کہ از انجا فاصلہ یک کروہے دارد ' برپا ' و لشکر را اطرافش دایرہ آرا ' و اندرون قلعہ مردم خاص محافظ ہرجا ' گردانیدہ ' خود بدولت مع اعیان و ارکان وغیرہ مردم حضور در قلعہ جلوہ شرف حلول انداخت ' و بوقوع آداب نذر و مراتب عبودیت ' و لوازم خدمت گذاري خاص ' و ظہور مدارات ' و تواضع خلاع و مہمانداري ندمائے با اختصاص ' آئینۂ خاطر را از زنگ کدورت سلف مصفا ساختہ ' ہفتہ عشرہ بسرور قبول اطعمہ و اشربۂ اقسام و سیر و شکار دوام ' براحت و آرام گذرانیدہ ' در تجویز استخلاص تیاک گڈہ (۲) بود ' چوں دریں اثنا جاسوس دیگر کامیاب استیلام گشتہ ' استحکام قلعہ

---

(۱) اونڈاتور پرامبلور سے پندرہ میل کے فاصلہ پر جنوب میں ایک پتھریلی شاہ راہ کے قریب واقع ہے یہاں سے یہ شاہ راہ کڈلور جاتي ہے (۲) یہ مقام کلاکرچی تعلق ضلع جنوبی آرکاٹ میں واقع ہے *

باستقبال در قلعه نتهرنگر آورده ' مراتب ضیافت وغیره پیش برده ' بنوشته دادن سند متر شدهٔ ' مسطوره ' راهي تعلقهٔ مذکور ساخته ' بحضور پر نور معروضداشت ' و بهادر موصوف بتعلقات مفوضه رسیده ' بعمل و شغل ضبط وربط خاطر خواه پرداخت ' باقي کیفیت او مفصلا دریں دفتر و ثاني املا خواهد یافت ' الغرض خود بدولت ' بعد ترخیص برادر از وردهاچل ' جهت لحاظ هیت لشکر مظفر که حسب الحکم خاص بسرداري کرنل کوت فراهم شده بود ' بصوب وردا اُور کوچ فرمود ' و بزیارت شاه علي گنج گوهر قدس سره آسودهٔ آں سر زمین ' و گذارش نیاز آں بارگاه خلد آئیں ' امداد باطني یافته ' کرنل کوت سردار فوج را ' که با غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں مستقبل گردید ' و نیاز تحایف پیش کشید ' سرفراز منصب تحسین و دلنوازي گردانیده ' داخل لشکر گردید ' وروز دیگر ' بمعاینهٔ آرایش تمامي لشکر ' و قواعد شلک هائے آداب اخداوندي ' بکرنل مذکور دوراس اسپ با سازطلا و طرهٔ مرصع ' و همه فوج را ' از سردار تا سپاه ' انعام جداگانه فراخورهر کدام بخشید ' روز چهارم پیشتر روانه شده هرگاه که بر قلعه پر موکل که عبدالوهاب خاں بهادر بموجب ارقام صدر ' از دست فراسیس گرفته در ضبط سرکار آورده بود ' رسیده ' ابوالحسن خاں جاگیردار قدیمش خیر خواه سرکار را بترحم عجزوعسرتش بهره مند بحالي جاگیر و قلعداري گردانید ' و از انجا بر کرنگل نزول برکات فرموده ' بوقفهٔ یک روزه بجهنگل پیڈهه ' رسیده ' فوج انگریز و سرداران متعینهٔ آنجا را ' مباهي انعام نموده ' روز دیگر اعلام لشکر میمنت اثر ' بسوئے چینا پٹن بلند ساخت ' مستر بکت گورنر چینا پٹن با دیگر سرداران تافرنگي کندهٔ ' مستقبل گشته شرف ملازمت دریافت و از بذل رافت ' و فضل و عاطفت و احسان خداوندي ' با سایر سرداران دل بفدویت ' و زبان بمنت ' آراست ' و از نزول برکات موکب خاص ' در ترتیب ضیافتي که در ذیل ایں سطور مسطور پرداخت *

انعام مرفه الحال و شاد کام گردانیده و حصار رابعبد الرشید خان پسر دویم محمد نجیب خان شهید که پس از گشته شدنش بحیدرآباد رفته دران زمان تازه ورود نموده بود و بعد مدتے رشد اعتبار دیوانی خاص حاصل نمود مفوض ساخته عنان اوہام تهور بسوئے وردها چل برداشته و قلعه اش دردست فراسیسان مستقل یافته در آغاز شدت جنگ بقرار آنها واگرفته و سردار جماعهٔ مذکور را در عین گریز بعقب دوانئی فوج منصور اسیر کرد و بهمین منوال جماعهٔ ہائے مسطوره از ہر مقام برآورد و تتمهٔ قتل و فرار آنها را بسلسلهٔ اسیران در آورد چوں آب و ہوا و فضائے وردھاچل گوارائے طبع لطیف شناخت جہت آرام لشکر مقام و قلعهء اش را از تعمیر تازه متانت پذیر اساس استحکام ساخت ہرگاہکه در انجا محمد محفوظ خان بہادر که بعد شہادت نواب ناصر جنگ شہید علیه الرحمه مع برادر خورد محمد نجیب الله خان بحیدرآباد رفته و پس از رقع محبلهٔ حسین دوست خان باوجود طلب فرمودن حضرت اعلي و آمدن برادر ثاني بموجب تفصیل صدر توجه نه نموده بود دران زمان ورود نمود حضرت اعلي بمقتضائے خلق ذاتي باستقبال بیرون لشکر تقدیم آداب پسر باپدر و گذاشتن سربر قدمش و گذرانیدن نقد و جواہر و تحایف ہندو فرنگ بالشکر مظفر و متصل و در خیمهٔ جنب خیمهٔ خاص فرود آورده و بدل جوئي و مہمانداري و خدمت گذاري پرداخته و بر افاضیت تعلقهٔ مدہرا و ترناویلي بموجب معمول زمان والد شہید خواہش او یافته و از افراط فرحت و سرور بتفویض ہر دو تعلقهٔ مذکور با حکم نامهٔ موسوم فرزند دلبند عمدة الامرا بہادر نایب صوبهٔ نتهرنگر مترشد تکریم و توقیر عم محتشم بموجب آداب پدر و گذرانیدن سند اجارهٔ ضلع صدر وروانه ساختن پیشتر بہادر موصوف را بمشایعیت خاص تابیرون لشکر بہمراہي خیام و فروش خدام بسوئے نتهرنگر روانه فرمود و عالمے ازیں جوشش و فروتني که فایق الحد بشري بود تحیر نمود عمدة الامرا بہادر عم بزرگوار را بموجب حکم والد نامدار

سعیدیکہ ہرکجا جلوۂ توجہ آراست' عسرت و عشرت یگانہ و بیگانہ کاست' از پیش دویدن و شکر قدوم نمودن' و بر خویش بالیدن و زبان التجا کشودن' و میز آراستن' و دعوت ساختن' مستر بکٹ حارس بندر چینا پٹن' بقبول ضیافت و میزباني' و اقتضائے الفت جسمي و جاني' بکمال سرور با اعیان بزم حضور' باغ کمپنی را کہ گلشن بے خار بود' و ہوایش بے غبار' و لالہ اش داغ ندا شت' و سنبلش تاب نیافت' دیدۂ نرگسش بیماري ندیدہ و وچہرۂ ریحانش' کلف (۱) نکشیدہ' زمینش مرأت بے رنگ' و سایہ اش جلوۂ رنگ' خیابانش رہ راست سیر جاوید' انہارش آبیار نہال امید' بگرمي جوش گلہا بیدش دور از لرزیدن' و بہ تکلیف فضا سروش مستعد خرامیدن' گرد ہر درختش' صدا رم آوارہ گردیدۂ دیوانگي تمنا' و پیش ہر گلشن' ہزار کشمیر گریباں دریدۂ سودائے تماشا' اطرافش از مژگاں دیدہ ہائے شوق خاربند' (۲) و بہارش بہ سپند سوزي جان ہائے بلبلاں محفوظ از گزند' از موکب بہار مقدم' آب و رنگ دیگر داد' و منت شامۂ بوئے اخلاق' بر دماغ گل و بلبل نہاد' و میزبانان مخمل نگاہ ادب پا انداز قدومش نمودند' و سر افتخار از ورود ایں دولت بر فلک سودند' و در منظر یکہ آسمان رفعت' و زمین وسعت بود' بر کرسي زرین نشاندند' و دریا دریا گوہر و معدن معدن لعل' برپایش افشاندند' ہرگاہکہ اہتمامي فلک' شامیانہ گوہرین انجم بالا کشید' و فرش ماہتابي سراسر زمین گسترانید' صباحت فروزان فرنگ' دوشا دوش یاران ہمرنگ' بادائے ہمنوائي ناز و نیاز' و یک آہنگي زیروبم پردۂ دو ساز' و عجائب نمائي یک رنگیٔ گل و بلبل' و تحیر افزائي آویزش شمشاد و سنبل' ہنگامہ آرائي رقص سحر انداز گردید' و جان جہاني را دو نیمۂ لطف خرام و آواز گردانیدند' و ملاحت فروشان ہند' از حرکات طرفہ ادا'

---

(۱) چھائیاں یعنی داغ جو منہ پر پڑجاتے ہیں اور بمعنی عشق کے بھی ہے

(۲) کانٹوں کی چار دیواری جو باغ اور کھیت کے گرد لگاتے ہیں تاکہ جانور اور آدمی اندر نہ آسکیں *

بیان ضیافت حضرت اعلي مع ارکان و اعیان دولت از طرف مستر بکت حارس بندر چینا پٹن در باغ کمپنی و سرور تمامي سرداران قوم انگریز از ترتیب مجلس رقص اہل ولایت و تقدیم مراسم و لوازم میزباني و سر براہي *

در موسمے کہ فرمانروائي دارالنور خاور مشرقستاني ' از تسخیر یازدہ قلعۂ ہفت اقلیم التمغائے آسماني ' با زرق و برق خلعت نوراني ' و کروفر حشم و علم جہانباني ' منظر پادشاہي باغ حمل را منزل شرف قبول میزباني ' گردانید ' و از حصول انتعاش (۱) استلذاذ میہماني ' و شمول اہتزاز کمال شادماني ' بتاثیر انظار فضل و کرم ' (۲) (۳) و تمہید آثار لطف و ہمم ' بمیرزا بہار نیرنگ آبادي ' اہتمام تقسیم خلاع متلونۂ سالانۂ سپاہ گلزار ' و بصبابیک سبزواري انتظام تالیف رعایائے تازہ ورود مواضع نو آباد سبزہ زار ' معمولاً بخشید ' و بہ دریا دل خاں سحاب القاب ساکن بالاگھاٹ برائے سیرابي تشنگاں ظہور امتیاز تعہد آبدار خانہ ' و بسر بلند خاں کوہ خطاب باشندۂ دیار اعتبار جہت احتیاط جواہر نذر افتخار محافظت خزانہ ' عطا نمود ' و بہمیں دستور در طرفۃ العین عنایت و اکرام ' (۴) فراخور حوصلہ و استعداد ہر کدام ' منصب عزتے و رتبت خدمتے کرامت فرمود ' مسند آرائے ایوان اقبال ' صاحب لوائے ممالک فضل و نوال ' نصرت رکاب عزم دلاوري ' ظفر مآب عرصۂ بہادري ' فاتح قلعجات قلوب دافع اعدائے شقاوت اسلوب ' جامع آثار احسان ' لامع انوار امتنان ' اعتبار بخش وفا کیشاں ' جوہر شناس صداقت اندیشاں ' معدن الفضل منبع العطا ' حضرت اعلي با طالع

---

(۱) بلند ہونا - کھڑا ہونا اور فارسی میں بمعنی عیش ونشاط مستعمل ہے - (۲) کسی چیز کو مزیدار پانا - مزیدار شمار کرنا - (۳) حرکت کرنا - حدی کی آواز پر اونٹ کا وجد میں آنا - خوش ہونا - پھلنا پھولنا - لشکر کی آواز اور شور - غروب کے وقت ستارے کا چمکنا - گھاس کا بڑھنا - (۴) شایستہ - لائق - سزاوار *

شمرد، در تناول طعام تائید خوشگواري مي نمود، چنانچه حریص سحر تاکه لقمه هائے انجم از خوان میزباني شب بالتمامہ بلعید، و طبق فلک را از لیسیدن صاف گردانید، دہان آنہا، کار از خوردن داشت، و کام لذت آشنا، غرض از فرو بردن، اجمال حساب اغذیہ اش انحصار دفتر دنیا ندارد، دریں فرد مختصرچہ تفصیل نماید، و جمع تعداد اشربہ اش، گنجایش جریدۂ ایام نیابد، دریں بند مقطع چہ تشریح سازد، خوشا دولتمند منعمے کہ برسفرۂ نعمت اقبالش، جہانے بایں لذت بہرۂ تنعم بردارد، وزہے بخت بلند کریمیکہ برخوان مایدۂ نوالش خلقے کہ بچنیں حلاوت نصیبۂ سیري یابد،

لمولفہ *

دریں کہنہ ایوان دیریں بساط
تنعم سرا میز بانے سماط *
فلک عمرہا رنج گردش کشید
بہ پیري رسید و خمید و ندید *
چناں میہمان تحشم پناہ
باعیان و ارکاں در انجم چوماہ *
نشستن بمسند زصد زیب و فر
سخن راندن از ہر کمال و ہنر *
عطا کردن منصب افتخار
باندازۂ جو ہر اعتبار *
بصد عزو شاں مجلس آرا شدن
شرف بخش اہل مدارا شدن *
جواہر فشاني دست سخا
ہماں کامراني اہل وفا *
چنیں جشن و ترتیب و تزئین او
چنیں بزم و تہذیب و آئین او *
ہماں سفرہ آرائي میزبان
چو طرح چمن بندي باغباں *

و ترانهٔ روح افزا و جلوه گوئي حسن کمال ' و دلبري افسون جمال و دورثاني صهبائے رقص ورود ' و ساغر مکرر ترنم و سرود ' نشاۂ عیش را دوبالا ساختند ' و بمتابعت آواز دل نواز خویش صدائے پردہ نشیں ساز از پردہ بر انداختند ' تصویر قالیین دیدۂ خود ' فرش پائے شان مي داشت ' کہ صفا گیرد ' و مژہ برہم نمي ساخت ' کہ مبادا ' غبار ہوایش بدامن آنہا رسد ' نہ بزمے ' گلشن بے نظر بود ' و نہ جشنے ' چمن دلپذیر ' کہ ہر سروش بالیدۂ ثمردار ' و ہر گلشن سنجیدۂ گفتار ' تال مردنگ ' سرچنگي ' بہ بیداري خواب مردگاں ' ودست بدست زدن ' دستکي ' بردر دلہائے افسردگاں ' زمین صحنش جوش نشونمائے داشت ' کہ باغباں چمن آتشبازي ' بمجردیکہ تخم اخگر کاشت ' گلبن آتشیں بصد برگ و بر سر بر افراشت ' از بالا روے شعلہ ہائے شہاب ' معلوم گشت ' کہ آسمان بر زمین رسیدہ ' و از ہیئت معکوس ' برگردیدہ ' و از بیشماري اعداد مہتاب ' بروشني پیوست ' کہ زمانہ برائے رونق آں شب از شہود مستقبلہ ' بدرہا پیشگي طلبیدہ ' و برہم چیدہ ' از افراط نعمائے ضیافت ' چہ نگارد ' و از وسعت ادیمش ' چہ بقلم آرد ' کہ مگس خورشید ' با وصف آستین افشاني مگس ران روز ' خود را از احاطۂ وسیع یک کانسۂ حلوایش ' بیروں نتوانست کشید ' و پشنۂ (۱) ماہ با ہمہ دست جنباني بکاول شب ' آنسوئے عرصہ یک قرص پنیرش ' نخواہد پرید ' آسمان و زمین از ظروف خوانش اعتبار اندوز مناسبت سرپوش و قاب ' و حوت و حمل در اطعمۂ نمکینش ' داخل اقسام کباب ' دریا نمک آب افشاندۂ دست مطبخیان ترتیبش و قاف سنگبارۂ بندش دیگدان ترکیبش فراواني نعمت ' ظہور فضل و افر رزاق بود ' و بیکراني مجلس ' شہود قدرت غالب ' خلاق فراغت جا ' و لطافت غذا ' و نفاست ہوا ' و حلاوت صلا ' نسخۂ مرکب معجون ' اشتہا بود ' کہ خواصش خواص رکاب را کہ زیادہ از عوام عالم تواں

(۱) چاشنی گیر *

بیان مامور شدن فوج سرکار بسراے کرنل کوٹ بر محاصرهٔ قلعهٔ پھولچري و رونق افزاگشتن خود بدولت بارکاٹ و آباد فرمودن آں موافق زمانهٔ سابق و رسیدن نامه شاه انگریز با دو تصویر و یک شیر ولایتي بنام خاص*

خداوند دولت بعد انصرام بزم، بمشورت رزم، مسٹر بکٹ گورنر وغیره سرداران مشاورهٔ چینا پٹن را بحضور بار داده، از آگاه فرمودن مشاغلهٔ فوج دکهن با مرہٹه و بودن آویزش حیدر علي خاں با زمینداران میسور، تجویز غنیمت شماري فرصت تسخیر پھولچري پیش نهاده، و از مقرر فرمائے وصول تواتر رسد ما وجب لشکر از نتهرنگر، و اطلاع ارادهٔ سربراہي پیهمش از آرکاٹ ہم، بمجرد رونق آرائے آنجا، اطمینان واقعي داده، و براے سرانجام سرب و باروت وغیره اسباب مایحتاج محاربه از چیناپٹن، و طلب داشتن جهازات جنگي از بنگاله یا بمبائي و گماشتن آں بر ساحل پھولچري جهت سد کمک بندر مورس وغیره بنادر مخالف، تاکید ساخته و آنها را نیز از روئے اقرار متابعت و مناسبت آنهمه ارشادات، و عرض اخبار متحققهٔ روانه شدن جهازات از ولایت، با فوج سولداد، و یقین جلد رسیدن بایں سواد، مطیع و منقاد خود یافته، و بقدر مراتب ہر کدام از عنایت خلاع، و مسٹر مذکور را بعطائے اسپ و خلعت و شمشیر ممیز نواخته و بنام سرداران فوج وردا اور در باب لشکر کشیدن و محاصر گردیدن، بر پھولچري احکام جداگانه بیک معني مرسل ساخته، حاضراں را مرخص نمود، و خود باجاه و جلال توجه بآرکاٹ فرمود، چوں بکنجي رسید، عبدالحي خاں حامل آنجا را بر جلدوے پیش دویدن و نذر گذرانیدنش ممتاز مراحم، و روز دیگر میر اسدالله خاں و ارشد بیگ خاں کارگذاران آرکاٹ

همان چیدن نعمت بے قیاس
نمودن بر اقبال دعوت سپاس *
همان رقص و آهنگ ساز و نوا
همان نغمہ سنجان جا دو ادا *
همان دور پیمانہ هائے شراب
همان ساقیان بےحجاب و نقاب *
همان گرم بازاري ناي و نوش
همان سرکشیهائے جوش و خروش*
همان خوش خرامان رنگیں عذار
نزاکت فروز و لطافت بهار *
همان جلوهٔ حسن هند و فرنگ
زیک پرده جوشیده با چند رنگ *
تلاطم خروشي بحر نغم
همان سحر امواجي زیر و بم *
زہے آنکہ از پر تو دولتس
زاقبال اسکندر شوکتس *
بایں جلوه هر خانہ روشن شده
بایں رنگ بردشت گلشن شده *
سروکار دولت سزوار اوست
زمانہ ثناخوان فلک یار اوست *
چو اوهر کسے را بنعمت رساند
جهانش خداوند نعمت بخواند *

خداوند نعمت پس از پرده پوشي بے حجابي شب و سکوت ساز و نوائے رقص و طرب ' و بر چیدن خوان ضیافت و اختلاط جمیع لذت و حلاوت ' کذار و دوش ' و مساعد و گوش نشاط فروزان محفل دوش ' باردار لعل گوهر انعام و ایثار ' و مستثر بکمت را بانوازشات مناسبۂ مراتب سردارن یگر ' از عطیات فاخرۂ بسیار ' مفتخرالافتخار گردانید *

ترجمۂ نامۂ پادشاہ انگریز بنام حضرت اعلي (۱) *

آئین خلت و صفا ' و ربط الفت و ولا ' از وضوح یک جہتي معنوي ' تمہید بساط مصاحبت ظاہري ' ساخت ' و دل جوشي ہائے و داد غایبانہ ' بشہود یکدلي باطني در آرایش بزم دید وادید دیدۂ صورت پرداخت ' بتصفیۂ آئینہ اخلاص ' چہرۂ تمنائے طرفین موضوح ' و بحکم اتفاق قلبي ابواب حقیقت از روئے یکدیگر ' بے کلید گفتگو مفتوح ' از انجا کہ بمقتضائے تجارب مود تہا ' اعانت باہم ' حکم واحد دارد ' تعداد امداد آں فرمانروائي ممالک اقتدار ' در متاعب و مصاعب امور متعلقہ ما ' تصور تحصیل حاصل مي آرد ' منت ایں احسانیکہ در سلطنت سہ ۳ پشت ' یعني از اوقات جدما ' تا اینجا ' صریحاً بامتحان آمدہ ' براولاد ما واجب ' و پاس ایں دوستي قدیم تا قیام دولت انگلانڈ برقوم انگریز لازم و مقدم مطالب ' در عالم دنیا ' پیش اہل عقل و ذکا رتبۂ حق شناسي ہا ' از ہمہ مراتب بالا ' و تاثیر حفظ ایں شرایط موجب شمول خوشنودئي خدا ' و ممد و معاون کارہا است ' بیمن ہمیں نیت مہین و ہمت بہین ' شاہي ایں مملکت ' از سہ پشت تا جلوس حال با استقبال ما ' فال روز افزوني دارد ' و نتائج ایں صداقت قول ' در جنگ بحروبر ' از پردۂ فتح و ظفر رو برروے فوج انگریز مي کشاید ' قسمیکہ آں ساز وار مسند عظمت و بختیاري ' عزم مصمم با ستیصال بنائے فساد معاندان ما ' مصروف دارند ' ماراہم درہمہ حال شریک خود شمارند ' و از فوج ماہر قدر کہ مطلوب اوقات ضرور شود از سر رشتۂ الفت دلي ' خاصہ برابط موافقت صمیمي جدما ' عجبے نباشد ' و شرایط ارتباط دیرین ' و ضوابط اختلاط پیشین ' مستدعي است کہ علي

---

(۱) جارج سوم اور اس کی بیوی چالٹ کی دو روغنی تصویریں جو شاہی لباس سے مزین کی گئیں تھیں سنہ ۱۷٦۸ع میں تمر شاہی کے منتظمین کی جانب سے نواب صاحب کے پاس بطور تحفہ پیش کی گئیں اور اس کے ساتھہ ایک زندہ ولایتی شیر ببر اور دیگر تحایف بھی بھیجے گئے تھے۔ تمام چیزیں ایک خط کے ساتھہ جو بادشاہ کی جانبسے لکھا گیا تھا ٦ فروری سنہ ۱۷٦۸ع کو موصول ہوئیں *

را از مستقبل شدن آنها کامیاب مکارم ' گردانیده ' و از اتصال دروازهٔ شهر نسبت بحال علما و قضات و کبار وغیره مصدر احسان ' و بجلوس مسند موروثي دارالاماره ' بر و کلائے زمینداران و جاگیرداران ' که با نذر و پیشکش ها حاضر بودند ' مظهر امتنان گردیده ' به تشریف آوردن والدهٔ ماجد و خواهر معظمه از چندر گیري همراهي عبدالوهاب خان بهادر برادر عزیز سعادت قدمبوس یافته ' و برادر را برطبق وقوع صدق ارادت او ' مباهات اندوز ترحم و تفقد ساخته و بمعاینهٔ ویرانيء شهر از اقتضائے رحمت ذاتي ' تاسف خورده ' جهت اجتماع سکنهٔ قدیم ' که از جور غنیم انتشار یافته بودند ' و بنا بر حاصل نمودن وجه تعمیر اماکن و مساکن ' و عوض خسارهٔ اثاثهٔ هر یک ' از خزانهٔ عامرهٔ رکاب ' اشتهار ' و حکم اعلام داد ' و بند تفکر و اضطراب از خاطر رعایا و برایا کشاد ' و خراج و باج یک ساله برائے آبادي ملک بمزار عان معاف نمود ' و ازین معني درفرصت قلیل آبادي از شهر متجاوز گشته ' اطراف و جوانب را رونق ترتیب معموره هائے متعدد فزود ' درین اثنا عرضداشت مستر بکث متضمن رسیدن جهازات ولایت با جمعیت سولداداں ' و نامهٔ شاه انگریز با دو تصویر شاه مذکور و زوجه اش ' مع شیر ولایتي پرورش یافته حضور شاه مزبور ' بنام خاص رسید ' از دریافت مضمونش خیلے مسرور گردید ' و جوابش بنابر فرستادن جهازات موصوله بر پهولچري باعانت فوج سرکار ' و ارسال نامه و هدایائے مسطوره ' مرسل نموده ' هرگاهکه بمستر بکث بدان موجب جهازات را برلنگرگاه پهولچري روانه ساخته فقط شیر ولایتي در چیناپٹن داشته نامهٔ شاه و هدایا مصحوب یکے از سرداران جهازات ' بحضور فرستاد ' خود بدولت بآرایش دربار و احضار حشم و خدم سرکار مضمون و داد مشحونش ' گوش گذار کبار و صغار ساخت ' اگرچه ارقام شرح نامهٔ مذکور مقام دیگر دارد ' نظر بسلسلهٔ مضمون درین جا صراحتاً زینت سطور یافت *

انتظار را شگفتگي بخشيد، و مطالعهٔ مضامين مراعات قديمي، ملاحظهٔ معانيء مماسات صميمي، که لازمهٔ شاهان بلند بخت، و شايستهٔ زينت افروزان تاج و تخت، باشد، صميمهٔ ازدياد محبت سابق، و ذريعهٔ نظام امور خلائق گرديد، نحويکه پاس روابط سالفه، بآن سرير آرائے مکنت و اقبال منظور نظر مصلحت، و ملحوظ لحاظ فطرت است، زياده ازاں لازم اين مترصد فضل ايزديست، که بقاعدهٔ عهد و ميثاق زمان پيشين، خاطر را جز بمخالصت نيارائيم، و به تنبيه و تاليف اعدا و احبائے هر دو دولت طرفين، غير از نتيجه واحد بتصور بتازيم، و سرداران با مروت، يعني مستلزماں آن دولت، بتاثير تفقد خاطر خطير، و توجه ضمير عطوفت تخمير، اتفاق کامل با مادارند، و در هرکار مسرور ظهور وفاق مي سازند، في الواقعه که حق شناسي و صداقت اساسي قوم انگريز، مشتهر آفاق است، و از همان سبب دشمن آن قوم هرچند که از کثرت اسباب غرور، سر بفلک کشيده باشد، در هر مقابله بگريز مشتاق، و به يمن اين سجيهٔ رضيه، دولت بے زوال آن جم جاه، فال ترقيات روز افزون مي دارد، و ممکن است که اثر اين معني باعث سود و بهبود عالمياں گردد، که ترقي دولت اهل معدلت، واسطهٔ رفاه بريت است، سوغات ندرت آيات که بمقتضائے التفات ارسال يافته بود، مسرور و مهتزز نمود، توصيف هر واحدش متعذر تکلف قلم و زبان و مستعد حوصله کاغذ و بيان، ترصد که اعتلائے پايهٔ اين محبت، نظام امور دوستان مخالصت شعار، و خلل مهام معاندان نکبت آثار گردد، زياد ايام شوکت احتشام بکام، و از دياد فوج و انبساط علي الدوام باد، مدبران امور دولت، و مشيران مهام سلطنت، باين مضمون مرقسم، و بمهر خاص مرتسم ساخته، معرفت همان سردار جهاز روانه گردانيدند، و سردار مذکور را به خلعت و انگشتري مرصع و يک راس اسپ بازين زردوزي و زر و نقد سرفرازي بخشيدند *

الدوام، اجرائے سلسلۂ ارقام، و پیام مضامین تودد التیام، واسطۂ استحکام اتحاد، تام و اشتهار ایں معنی مناسب، اصلاح تمامی مهام، و تخلل مرام اعدائے نکبت انجام شود، و دو تصویر ایں جانب، و زوجه ام بمحض اینکه معاینۂ آں واسطۂ یاد ما باشد، بے تکلفانه مع یک شیر ولایتی که از بچگی در حضور ما پرورش یافتۂ ویک قبضۂ شمشیر ویک ضرب بندوق و دو ضرب پستول طلائی، و جنس تحائف دیگر، بموجب فرد تفصیل ملفوفه مرسل است، مقبول و منظور گردد، و زبانی سردار جهاز که برسم وکالت حاضر خدمت شده است، سرایر دوستی و ضمایر یک دلی هرچه گذارش یا بد تحقق پذیرد، زیاده، اسباب شوکت زیاد، و ابواب فتوح بر روئے عزیمت ها کشاده باد *

جواب نامه مذکور از حضور حضرت اعلی *

بعد صنوف سپاس مراحم بے قیاس شاهی، که سیر دریائے بیکران صنایع بے انتهایش، زورق هفت بادبان آسمان را، در گرداب عجز عبور انداخته، و هوائے معتدلۂ اتفاق فرمانروایان کشور بود و نبود امکان را، واسطۂ رفع شور و شر طوفان و غبار بحروبر ساخته، و پس از الوف تحیات مکارم کرامت اساس حکامیکه نامۂ رسالت ذات هدایت صفات شاں، بر کشور بطون اعیان، از دارالسلطنت فیض مطلق، شرف نفاذ یافته، و مهر رحمت پر تو ظهور آنها، جهت تصفیۂ ظلمت عدوان بے راهی، از مطلع عنایت الهی، شرق تا غرب یکساں تافته، مشهود رائے موالات پیرائے کامران والا رتبۂ فرمانروائی، رفیع الشان همت و عزم کشور کشائی، کرسی نشیں بزم دولت و اقتدار، تمکنت گزیں و سادۂ حکومت پایدار، گردانیده می آید، دریں زماں فرخے توامان، و آوان خرمی اقتران، صحیفۂ مخالصت نگار، و نمیقۂ موافقت دثار، که سر سبزی حروفش، ریحان زار چمنستان و داد، و تازگی سطورش، سنبلستان باغ اتحاد بود، بسان مجموعۂ بهار، از هار اوقات

از حیدر علي خاں کمک خواستند، چوں تغلب اخذ ملک قندراج(۱)، نسبت بحال او، استقلال کلي نیافتہ بود، بلحاظ عدم وقوع نتیجۂ سوال، احتیاجاً مکرر نگاشتند، ناچار مخدوم نایک را کہ یکے از اقربائے خود بود، با جمعیت سواراں فرستاد، چنانچہ او جلائے دیدۂ انتظار آنہا افزوده، دست بغارت و نہیب اطراف کشاد، و آوارہگي گرد و پیش، و انسداد راہ و رسد لشکر سرکار، پیش نہاد عزم غارتگري نمود، و ازیں معني تنگئي حال لشکر، نالہ و افغان عسرت، از زبان لشکریاں کشود، سردار لشکر از بیدلي سپاہ قیام مقابل عدو، صرفہ شعور ندیده، مي خواست، کہ چند منزل پس پا گردد، و بفرصت پیش آید، دریں اثنا ظہور رنجش اتفاقي فیمابین سردار مذکور و گورنر چینا پٹن علاوۂ حال گردید، و عرضداشت کرنل مذکور با عرایض سرداران دیگر، بر صلاح مراجعت لشکر بحضور رسید، خداوند نعمت ازیں مضامین آگاہ تکالیف فوج گردیده، و مراجعت لشکر نامناسب فہمیده، از ارقام ارادۂ رونق افروزي خاص، وغیرہ مضامین تالیفانہ خداوندانہ، سردار لشکر را تسلي و تشفي بخشید، و بکار پردازان حضور بترتیب اسباب سفر تاکید گردانید *

بیان نہضت موکب خاص از دارالریاست آرکاٹ بصوب پہولچري و ملحق شدن با فوج متعینۂ کرنل کوٹ و وقوع جنگ و شکست فراسیس وفرار مخدوم نایک بسمت بالا گھاٹ *

حضرت اعلي بتامل و تفکر عسرت احوال لشکر، و رنجش سرداران بایکدیگر، میر اسداللہ خاں نایب صوبۂ آرکاٹ را، بنابر تواتر

(۱) کنڈی راؤ کی وجہ سے حیدرعلی کی طاقت ٹوٹ چکی تھی وہ بالکل خطرے میں تھا اور یہ چاھتا تھا کہ مکمل ناکامی کی صورت میں چند مقامات کو بچاکر اپنے قبضہ میں رکھے ایسے وقت میں حیدرعلی کے پاس بم - لالی اور حسین دوست خاں کا ایک خط پہنچا کہ وہ دو هزار سوار اور تین هزار پیادہ فوج سے انکی مدد کرے اور ساتھہ ساتھہ اس خط میں یہ شرط بھی لگائی گئی تھی کہ اس فوجی امداد کے صلہ میں حیدر کو تیاک گڈھہ اور ہلوناسور کے قلعے اور ایک لاکھہ روپیہ بطور نقد دئے جائیں گے *

بیان روانہ شدن کرنل کوٹ با فوج سرکار و انگریز بہ قصد محاصرۂ پھولچری و رسیدن بر سرحدش و بر آمدن موسی لالي و فرود آوردن لشکر خود بیرون قلعہ و رسیدن مخدوم نایک با جمعیت سواران از جانب حیدر علي خاں بکمک فراسیس *

کرنل کوٹ مطابق حکم حضور، و تاکید مسٹر بکٹ، با ہمگي فوج، از قرارگاہ وردا اُور مثل سیلے بہ تخریب بنائے پھولچري جوشید، و ہرگاہکہ بر سرحدش رسید، موسي لالي نیز از مقر خود یعني پھولچري با فوج ہند و فرنگ و زنگ سر بروں کشید، و بفاصلۂ چہار کروہے ہر سہ ۳ جانب قلعہ، غیر از طرف چہارم دریا، بہ پناہ بتري ہاے معمورۂ اسباب حرب و اتواب، و محصورۂ خندق ہائے عمیق نو احداث، باستعداد و آرستگي لوازمات جنگ قیام و استحکامے ورزید، کہ تسخیر پھولچري در نظر عقل متعذر گردید، چنانچہ کرنل کوٹ بدریافت راہ بستن چناں کوہ آہنیں، و عارض گشتن آں اژدہائے آتشیں، مایوس از تحصیل مدعا، و سست از عزم مقابلہ آں بلا گشتہ، بلاچاري حکم حاکم، و غیرت معاودت، متحیرانہ مقابل خصم، مثل سر در زیر شمشیر ورمہ پیش درندۂ شیر، رخت بے دست و پائي انداخت، و مخالف نیز بر اینہا اقدام نساخت، و بدون دہان کشائي ولکد افشاني اوقات چارہ کشي ہا، عرصۂ ہشت ماہ بقابو جوئے ہردو گروہ، بے مقابلہ و مجادلہ گذشت، (۱) وکارے حاصل جانبین نگشت، دریں اثنا رضا علي خاں پسر حسین دوست خاں و موسي لالي بسیاہ کاري ترقیم و ترسیل خطوط،

(۱) سنہ ۱۷۶۰ع مین کرنل کوٹی نے واندور کا قلعہ فتح کرلیا اس کے بعد ولیا نلور فتح کرتے ہوے فرانسیسی فوج کو کوہ پرمباٹی سے پیچھے ھٹادیا نیز ولیپورم، چتمبرم، وردھاچلم کے قلعوں پر قبضہ کرتے ہوے پانڈیچری کے قرب و جوار کے بہت سے دیہات پر بھی قبضہ کرلیا - اس طرح فرانسیسی پانڈیچری کے ایک محدود علاقہ مین محصور ہوگئے *

سردار فوج فراسیس فتنه انگیز' از میان معاملهٔ مجادله برداشت' وغرور پیش آهنگي فوج اورا' در چنان آفت از دست گذاشت پیروانش باردوش رفاقت اضطراري نمودند' واز گرد راه هزیمت' بے رونقے تیرگي چهرهٔ ندامت' افزودند' و مخدوم نایک خواست که از بے اختیاري فرار' و تشویش ادبار' بفوج فراسیس پیوندد' و قرار و اماندگي گیرد' محمد ابرار خاں با جمعیت سواراں از کمر گاه سرعت بکاربرده بمجردیکه سدراه مقصودش گردید' غضنفر علي خاں تعاقب کناں مثل آفت دیگر برسرش رسید' نامبرد عاجز از شکنجهٔ وقت دو سمت گشته' لاچار عنان باد پائي گریز بسوے تجاور گردانید' و در هر منزل از گراني بار و بار بردار' و افتادن اسپ و سوار' سبکبار گشته' با جمعیت قلیلے به نهایت پریشان حالي سر به بالا گهاٹ' کشید' و به آقائے خود که نتیجه جوئے کمک فراسیس بود' خبر خرابي فوجش و آوارهگي خویش رسانید' و لشکر کرنل کوٹ که بجمیع وجوه واماندهٔ تکالیف اقسام بود' از برکات نزول موکب خاص' و فتح آں روز' تقویتے حاصل نمود' و طرق اطراف کشایش یافتند' و به کثرت وصول رسد نتهرنگر و آرکاٹ و افزایش آں ساکنان دیهات متصله' از بازار لشکر غله مي خریدند' و بمواقف خود ها برده تجارت مي ساختند*

بیان مصاف جنگ و محاصرهٔ برج یلانور و مسخر گردیدن آں از سخت کوشي فوج منصور*

خداوند اقبال بشمول فضل ذوالجلال' و حصول فتح خویش و فرار اعدائے شقاوت مال' بمقام سه ۳ روزهٔ جدال' پس از نواختن شادیانهٔ فیروزي معرکهٔ قتال' و سردادن اتواب خرمي حال' از ادائے رسوم مختلفهٔ انجام مقتولان متباین المشارب' و تعین جراحت بندان مجروحان تهور محارب' روز چهارم بر قصد برج یلانور' آمادهٔ مردم! چیده' و سرداران سنجیده' و محسوب و مستحکم

ارسال رسد بسوے لشکر، و فرستادن زر نقد جهت مصارف آن، معرفت گورنر چینا پٹن تاکید فرموده، و بنام گورنر مذکور، بنا بر تبلیغ سرب و باروت، و گرفتن قیمت معمولش از خان مسطور عزارقام نموده، در زمان سعادت توامان، تکیه بر فضل ایزد سبحان، روانه گشته، منزل بمنزل متصل لشکر فیروزي اثر، توقف کرده، سرداران لشکررا که مستقبل شده بودند، سرفراز ملازمت، و بارشاد دلدهي ها، قلوب آنهارا، از فکر عسرت، وغبار کدورت، مصفاساخته، داخل خیمهٔ خاص گردیده، و قلب لشکررا توانائے بخشید، روز دویمش موجودات فوج دیده، جمعیت سولداداں و مردم بار، تحویل کرنل کوت وسواران سرکار، مفوض غضنفر علي خاں، و فوج حضور، منتخب رکاب خویش گردانیده، برسماط ثلثه متفاوته فرود آورده، یعني یمین و یسار فوج خاص، هر دو جمعیت متعینه کرنل مسطور و خاں مزبور، بصلاح نمایش تسلط و کثرت قرار داده، روز سیوم علي الصباح، کوس جنگ نواخته، موسي لالي از پندار گراني لشکر خویش تمامي انبوه مجموعهٔ هندو فرنگ وزنگ و سواران مخدوم نایک، بیرون احاطهٔ مقام بر انداخته، از اتصال فوج انگریز با فراسیس و غضنفر علي خاں با مخدوم نایک هم آویز گردید، و خود بدولت مع کرنل کوت وفوج حضور، بجائے استاده، از ارادهٔ اینکه اگر احیاناً خدا نخواسته سستي درکار لشکر سرکار دیده شود، کمک بعمل آید، تماشا مي دید، و مبارزاں را از تحسین و آفرین و انعام و اکرام بر جانفشاني دلیر ترمي کردانید، با وصف رعد جوشي اتواب، و آتش انگیزي بنادیق بےحساب، و تگرگ ریزي گوله هائے کرنال(۱)، و موج زني دریائے قتال، تا نصف النهار گیرو دار استقلال یکے از جانبین بزوال نه انجامید، و اقبال نصرت حاصل حال واحدي از طرفین نگردید، از انجا که تائید غیب در صدد رونق کار سرکار، و فلک در شکست پلۂ تردد اعدائے نابکار بود، گولۂ آتشبازي اتواب انگریز، پائے

(۱) اولا – جس کو فارسی میں ژاله اور پنجهه بهی کهتے هیں *

سولداد پادشاہي ' مستعد جنگ برکذار استادہ بود ' حملہ بردہ ' فراسیس را بگرفتن تاب و توانش ' از مقابلہ برآوردہ ' فوجے را با غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں بتعاقب او مقرر کردہ ' خود با جمعیت ہمراہي ' بر برج از طرف شکستہ اش ' یورش نمود ' خداوند دولت بکرم آہنگي حکم آتشباري اتواب دمدمہ کوشیدہ ' خود را بافوج رکاب خاص ' از قرار گاہ ' در صف مستعدۀ یورش زدہ ' محمد یوسف خاں وغیرہ سرداراں را ہم قدم کرنل مسطور بحملۂ برج مامور گردانید ' چنانچہ آنہا بکمر بندي دلاور یہا ' و فضل فضال ہمہ بخش تمام عطا ' بالائے برج برآمدہ ' نشان سرکار برپا ' و اتواب ہماں برج مفتوحہ گولہ زن پشت اعدا نمودند ' حضرت اعلي بعد نواختن شادیانہ و سردادن اتواب سر در برج مذکور از پایہ برانداخت ' و کرنل را بعنایت اسپ و دیگر سرداراں را بعطائے خلاع شاد کام و جہت آرام لشکر ہمانجا مقام ' و فراسیساں را بسوے اڑیاکپم بے سرو پائے اضطرار انہزام ' ساخت *

بیان فتح برج اڑیاکوپم و برج وزگرہ بعد یکدیگر و متاصل شدن آں و گریختن فراسیس بہ پناہ تاڑبن بحالت پریشان و خرابي بیکراں *

بعد بے نشان گشتن برج یلانور ' مقہور مفرور بہ برج اڑیاکپم ' ہم استحکام برج منہدم مذکور پناہ گرفت ' و حضرت اعلي پس از فراغ کار مقتولاں و مجروحاں روز چہارم مثل شیر خوں چشیدہ ' از بیشہ مقام بسراغ صید رمیدہ ' باڑیا کوپم رسیدہ ' فوج از تجویز کرنل کوٹ بمحاصرہ اش گماشت ' و با حداث برج تازہ در شکست کمین گاہ معاندین متوجہ گشتہ دریک ہفتہ سراسریک سمتش بر انداخت ' از انجا کہ فوج منصور از فتح پیشین دست جنگ صاف ' و خواہش مصاف ' داشت ' وعدو ازاں روز دردل ہراس ، و در خاطر وسواس ' یافت ' کرنل کوٹ با جماعہ سولداداں پادشاہي برج مذکور

ثر از جملہ بروج خارجۂ گرد قلعہ پہولچری، و پیش روي لشکر مخالف لشکر کشیدہ، با تصال یک گولہ تابش مقابل فرود آمدہ، در فرصت قلیل باحداث دمدمہ ہائے رفیع وطویل آغاز توپ اندازي نمود، تایک ماہ کامل از طرفین شکست روزانۂ پناہ غیر، و تعمیر شبانۂ مقام خویش، جاری بود، و بعضے اوقات در مقابلۂ میدان، گاہے این وگاہے آن، غالب مي گردید، و مغلوب را تا ببرجش مي گریزانید، حضرت اعلي مکدر گشتہ با حضار کرنل کوٹ وغیرہ سرداران ہندو فرنگ و اعیان خود فرمود، کہ در عالم تاخیر نتیجہ، سعي شکایت دوستانۂ مواجہت معنيء استعانت دارد و اظہار تعلق خاطر باہمدم، لازم مي افتد، یعني از امتداد مدت پیکار، ورو داد مصارف بسیار، شکوہ ندارم مگر در وقوع مہلت این کار، اندیشۂ وصول کمک دشمن و رایگاني محنتے کہ پس از تلف انفاس و اموال، وامضاے بسا ماہ و سال باعث کاہش قدرت بدسگال، گردیدہ برخاطر مي آرم، نشود کہ کار بر گردد، و تعب دوبارہ افتد، چون ہنوز برجے بدست نیامد، ببرج دیگر و قلعہ چہ رسد مي خواہم، کہ بکوشش مردانگي سرعتے بکار برند، کہ ضرب المثل مردان روزگار شوند، ہمہ ہا باستماع ارشاد متاثر و متنبہ گردیدہ، باتفاق معروض داشتند، کہ شدني شد، و گذشتني گذشت، فردا در صورت حکم و آرایش صفوف ہر سہ ۳ فوج متفرقۂ مذکورہ، از جانبازي، فدویان ملحوظ نظر بلند خواہد گشت، کہ برج مقام رایت سرکار گردید، وعدو آوارۂ راہ فرار، خود بدولت، ازین کلمات ہمت، لبریز تحسین گشتہ، صبح فردا یش، ہر سہ ۳ فوج آراستہ، از سہ ۳ جانب بمیدان فرستاد، و بمقابلۂ عدو حکم توپ اندازي داد، فرامیس ہم شدت ہم آورد، بآن مرتبہ پیش آورد، کہ از تنگي میدان، گولہ ہائے جانبین برہم مي خورد، و آخرالامر پائین برج ہر دو صف بہم آمیخت، و مخالف از کثرت فوج مادۂ فساد بتازگي مي ریخت، چون نیم روز تابین آویزش گذشت، دفعتاً کرنل کوٹ کہ با جماعہ

برجهائے مستقیم بود، محاصر گردید، و با حداث بروج مقابله آں آتش دشمن موز دم اتواب شعله زن ساخت، و از جنگ ہر روزه سه ۳ ہفته حساب چیرگي و زبوني ہر دو صف برابر مي یافت، بوزیکه غلبهٔ اولیائے دولت قابوے حرکت اعداداشت، کرنل کوت در عین آویزش صفین باجماعهٔ سولداد متعدد بقابوئے مردانگي جانبے متواري گشته بمجردیکه موسي لالي بر صف مقابل غالب، و از مستي شراب غرور بے احتیاط چپ و راست تابرج سرکار متعاقب، گردید، از کمینگاه برآمده اورا در میدان خود و جماعت سابق کشید، ہرگاہکه او ہر اسیده بقصد گریز ازاں شکنجه سربیروں نهاد، از مزاحمت غضنفر علي خاں سد راه آں سمت، و توپ اندازي کرنل کوت، ہماں معامله اولي بر حالش روداد، منتهي الکلام، بگذاشت، ہمگي سر انجام و قطع امید جهلگي مهام، به پناه تاژ بن، که گرد قلعه پهولچري است جاں برد، و جمعیت تتمهٔ اسیراں احاطهٔ بروجش، برہم خورد، و خداوند نصرت شعار، محصول چنديں فتح و معاینه آں باغ و بهار، شکر صانع جهاندار نمود، و بطنطنهٔ کوس شادیانه و اتواب سرور، سامعه نوازي عالمیاں فرمود *

بیان پناه بردن موسي لالي با تمامي فوج خود به تاژبن و محصور گردیدن و از دست دادن آں مصاف ہم بغلبه لشکر تدبیر و ہمت خداوند عدوشکن و رسیدن او بقلعهٔ پهولچري بهراس و اضطرار بے سپري *

خداوند کشورکشا، بعد فرار فوج اعدا، اسیران بنگاہش بامان قتل و نهیب، داخل بازار لشکر، و از مردم جنگي، ہندي و کرناتکي، را مطلق العنان، و قوم فراسیس و زنگي را زنداني حبس جاوداں، و سامانش منقسم لشکریاں، و بروج مذکوره بے نشان گردانیده، روز چهارم فتح، نهضت فرموده، بمقامیکه از تراکم اشجار تاژ، بعرض کروہے، و طوالت اطراف قلعهٔ پهولچري سوائے

را از دست اعدا گرفته(۱) براے کمک فوج سرکار که در صف میدان سرگرم پیکار بود، از همان اتواب برج وگوله اندازي بر لشکر دشمن ساخت، ازیں معني جمعیت مخالف حواس باخته بسوے موضع وڑگڑا موقف لالي و مکمن فوج کراں(۲)، و آمادۂ حربۂ بغیکراں، و موقع بُستان نامزد پادشاه فراسیساں، که شگفته رنگي جبین اشجارش سرمشق رنگ آمیزیٔ رَسّام(۳) بهار، و ندرت طرازي نقش در و دیوارش آینۂ جلوه زار عجائب روزگار، و بلندي بے انتهائے سقف بامش اوج دولت جمشید و قباد، و آراستگي نشیمن هاے هر مقامش نگارستان نقاش ماني(۴) و بهزاد(۵)، از توصیف شیریني میوه هایش زبان قلم شیریں، وبه تعریف رنگیني گلزارش روئے کاغذ رنگیں، تاقیاس رسد، وسعت تخته هائے ریاحیں، وتا خیال دود، کثرت نرگس و نسریں(۶)، داشت، شتافت، حضرت اعلي از فتح برج اریاکپم کرنل کوٹ را مورد نوازشات مجدد فرموده، واز کار مجروحاں و مقتولاں فراغ یافته، بوڑگڑا رسید، و بمواقف مناسب اعلام افواج قاهره برپا گردانید، وباغ مذکور که قرارگاه فوج مقهور، واطرافش مترتب از

---

(۱) کرنل کوٹ نے یہ فیصلہ کرلیا تھا کہ سرحدی مورچوں پر حملہ کرنے سے پہلے آرین کپم پر قبضہ کرلے درمیان میں ایک ندی حایل ہونے کی وجہ سے یہ مقام پانڈیچری سے بالکل الگ تھا، جب لالی کو اس کی اطلاع ملی تو اس نے انگریز کمپ (چھاونی) پر اچانک حملہ کرنے کا تہیہ کرلیا - چنانچہ مورخہ ۴ دسمبر کو فرانسیسیوں نے انگریزی چھاونی پر حملہ کردیا لیکن اس میں انکو سخت ناکامی ہوی اور بہت نقصان ہوا ہم - ڈی - ایتول انگریزوں کے ہاتھوں اسیر ہوگیا - انگریزوں کی چھاونی ولینور سے کر مباٹی تک وسیع کردی گئی *

(۲) گھات کی جگہ - پوشیدہ ہونے اور چھپ رہنے کی جگہ - پوشیدہ ہوکر داو لگانے کی جگہ - (۳) نقاش - مصور اور نام ایک لوہار کا جس نے سکندر کے واسطے نہایت تدبیر سے لوہے کا آئینہ بنایا تھا - (۴) ایک بہت بڑے نقاش کامل کا نام ہے جو روم کا رہنے والا تھا - اس نے نبوت کا جھوٹا دعوی کیا تھا اور نقاشی کو اپنا معجزہ گردانا تھا اس نے کتاب ارژنگ تصنیف کی تھی اور لوگوں کو اس کے احکام کی طرف دعوت دیا کرتا تھا - (۵) نام ایک نقاش کا جو عہد حکومت شاہ اسمعیل صفوی میں بڑا مشہور تھا - (۶) ایک سفید پھول جو خوشبودار ہوتا ہے جس کو فارسی میں نسترن اور ہندی میں رمیوٹی کہتے ہیں *

بیان پیش آمدن کل ولا وورود صحرا بلشکر سرکار در عین تعاقب قرار دشمن سراسر ادبار و انپاشتن آن و لشکر کشیدن بمحاصره قلعه و کیفیت بغاوت محمد محفوظ خان بهادر، و متعین گردیدن محمد یوسف خان بر انطفائے آتش آن فساد نمایان *

از انجا که در عرصه طلب بهر قدم مشکلے پیش مي آید، وبهر دم دشواري عارض مي گردد، حضرت اعلي بعد تسخیر تاڑبن چوں بسوے قلعۂ پهولچري جوشید، کل ولاکه بوسعت یک کروه سرا سرحد تاڑبن و پایۂ قلعه، بسان ظاہر ولا و باطن بلائے اہل دغا، بدیده صورت شناس، زمینے قابل گذار اسپ و فیل مي نمود، و در خاصیت، سبکروئي سایه را گردابي بود، مزاحم دید، و متوقف گردید، و برائے انپاشتن آن از سنگ و ریگ، مردم معینه کافي ندانسته، بشراکت آنها خود دامن بکمرزد، و آستین بمرفقین چید، ازیں معني پیر و جوان لشکر سعي بر پختن کاه و برگ و اشجار صحرا، و خیمه و خرگاه زایده و کهنه، بکار برد، و در هفته عشره راہے بعرض سي و چهل گزیر آورد، چوں در فرصت یک ماه و چند روز راه وسیع قابل عبور لشکر، کشایش یافت، رود حایله نیز که از سمت جنوب بجانب شمال از اتصال خندق الحاق بدریا داشت، به بستن سد عظیم، آبش از راه دیگر بدریا گذاشت، و بحکم دریا جوشي افواج متعینۂ ہر سردار، قلعه را برنگ زورق طوفان کشیده، در گرداب محاصره گرفت، و متوجه ترتیب و بروج و مورچال، و تجویز و تدبیر ضوابط جدال گشت در بحث ایں منطق، قبل از حصول نتیجه، قضیۂ اتفاقیه بغاوت محمد محفوظ خان بهادر باتفاق پلي تیور وغیره مفاسید زمیندار، واستعداد مخالفت سرکار، و تعمیر قلعۂ مدہرا واستمداد حیدر علي خان و فرستادن سمپت رائے دیوان نواب شهید بسوے نظام علي خان شنید، اگرچه درباطن بسیار متامل، مستعد تعطیل

سمت دریا ' بفاصلهٔ یک کروہش ' موسوم بتاڑین بود ' و بمقتضائے
تزاحم و تزالف (۱) اشجار مسطور ' قلعه ہزار دیوار تصور تواں نمود ' و
از چیدن اتواب و آراستن بروج ' و پناہ گرفتن موسي لالي ' استحکام
کوہ فولاد مي فزود ' رسید ' و تمامي افواج با نقسام جوقے چند ' و
تعیین سرداران اخلاص مند ' در اختیار کرنل کوٹ گذاشت کرنل مذکور
بزمین بندي مقامات مناسبهٔ و تدبیر وارہ کشي گولہ ہاے مکرر متواصل
زنجیر ' چندانکہ از یں سو اشجار مي برید ' فراسیس ازاں سو بر ہم مي
چید ' و بترتیب برجہاے متعدد واسطهٔ جنگ ' و بہ پناہ ' و استحکام
کمر ہمت مردم خویش از دلدہي ہائے اقسام ' بر پاداري و کوشس
دلاوري تنگ ' مي گردانید ' و ملک پرخاش جو سر رشتهٔ شکست
و بست جانبین تا دو ماہ کشید ' روزے کرنل کوٹ در عالمے کہ
ہمراہ رکاب خاص ' با سواران معدود ' دور دور اطراف اشجار
مسطور مي گردید ' و از دوربین راہ در آمدش مي دید ' چند
مزارعان راہ گذر را از تگاندن اسپ اسیر کردہ ' و از انہا سراغ
راہ پرسیدہ ' و بحضور آوردہ مقید داشتہ ' ہماں شب فوجے
بر ہنمائي دوکس از انہا ' بآں راہ راہي کردہ ' صبحے خود با ستقرار
سہ چہارقشون (۲) تمامي فوج ' سینہ بسینہ مقابل پیش قدمي
ساختہ ' از مزاحمت مقابلهٔ فراسیس ' تا نصف النہار متردد جدال
بود ' دریں اثناء محمد یوسف خاں با جمعیت خویش از جانبے
با شجا در آمدہ ' ہنگامهٔ عجیبے برپا ' و معاجوق شب تاز ' بر
پشت دشمن ناساز رسیدہ ' آشوب و بال ہویدا نمود ' و کرنل کوٹ
صدائے اتواب را بشیر تاثیر تدبیر یافتہ ' فوج خود ہم پیش کشید '
لالي از آفت سہ طرفہ گریزے جز فرار راہ پہولچری ندید ' و
باہل رفاقت قلعه بند گشتہ ' ابواب قلعه مسدود ساختہ ' و اسباب
حرب آراستہ ' نوبت جنگ بخانهٔ خرابيِ خود رسانید *

---

(۱) اکھٹا ہونا ـ ہجوم کرکے آنا ـ (۲) فوج کا ایک گروہ *

نشان را مرخص ٭ و با ستعانت توفیق مستعان ٭ روانه فرمودیم ٭ با یدکه از نقد و جنس و اسباب و اجبه آن مهم ٭ و تعین دو ثلث فوج محافظ قلعهٔ نتهرنگر ٭ و جمعیتی از زمیداران علاقهٔ خود ٭ سریعاً تائید مطلوبهٔ جان مذکور نموده ٭ روانهٔ ترناویلي نمایند ٭ و بنابر وعظ حق شناسي و منع ناسپاسئ برادر صاحب ٭ ملک اسلم خاں ملک خصال ٭ رفیق والدم شهید رحمت اشتمال را همعنان خاں مذکور سازند ٭ و پیوسته متوجه امداد او و خبر گیران روداد هر دو تعلقهٔ مسطور بوده ٭ اطلاع متواترش بملازم شناسند ٭ نوشته مزین بمهر و بیض فرموده ٭ خلعت و شمشیر و شصت هزار روپیه خرچ رساله ٭ تفویض خاں مسطور نموده ٭ و رساله داران متعینه اش را بعطیات متفاوته اعتبار افزوده ٭ روانه گردانید ٭ و خود بر محاصرهٔ پهولچري که از پناه توسل شرقي و جنوبي بادریائی عمان ٭ و جوے آب رواں ٭ و تعارض خندق عمیق دو طرف دیگر ٭ جزیرهٔ ممتنع الوصول انسان بود ٭ متوجه گشته ٭ باهمه سخت کوشئ محصور ٭ بعد ریزش خون بساجان بازاں فوج منصور ٭ بروج متعدد آمادهٔ اتواب ٭ موسوم به مورچال دمانید ٭ چوں سرداران فوج هند و فرنگ را برجا مقرر ساخت ٭ هر برج باسم سردار متعینه اش حتي که برج محاذي خیمهٔ خاص باسم مورچال نواب ٭ و برج کرنل کوت بنام کرنل ٭ اشتهار یافت ٭ و اول از برج نواب ٭ و بعدازاں از مورچال کرنل ٭ و بعدازان از بروج دیگر ٭ شلک روزانه و شبانهٔ اتواب و کرنال ٭ آغاز ٭ و توپ خانهٔ فراسیس هم همان طور از بروج قلعهٔ برق انداز گشت ٭ بسکه هر گوله انداز فریقین ٭ بسبب مهارت ذاتي شصت اندازي ٭ نشان پردهان اتواب یکدیگر می بست ٭ گوله هر دو سو اکثر اوقات برهم مي شکست ٭ خداوند اقبال هرگاهکه بقبول انعام فوج نصرت التیام ٭ وکم فرصتي طعام و آرام ٭ و کوشش علي الدوام ٭ بشگافتن زمین ٭ نقب بپایهٔ دیوار رسانید ٭ و بدما دمي اتواب درفرصت قلیل از براندختن دیوار یک سمت و برجها دهان اتواب قلعه ٭ آمودهٔ خاک زمین گردانید ٭ و فراسیس هم باوجود گرمئ آویزش فوج محاصر ٭ تابودن ذخایر ٭ بمحض تجربهٔ سخت کوشي هر جنگ

تنبیہ و تخریب مقابل ٬ گردید ٬ لکن بمقتضائے حوصلۂ کشور ستانی ٬ در ظاہر خودداری ورزیدہ ٬ سرداران فوج ہند و فرنگ را طلبید و فرمود ٬ کہ پس از محنت ترددات سالہا ٬ و صرف خزائن زر و مال بے عد و احصا ٬ و قبول صد مشقت و ضرر ٬ و تلف چند لشکر ٬ و کشتہ شدن والد نامدار ٬ و سردادن نواب ناصر جنگ سردار ذی اقتدار ٬ وغیرہ بمجردیکہ الحال باہزار جدل و پیکار ٬ بمحض تائید کردگار ٬ نقش استیصال مرکز قرار نابکار ٬ نمودار گردید ٬ چنیں آبلۂ بغلی سر با و جاع مفاصل جسم ملکی کشید ٬ اگر علاج آں بعد برآوردن خار پہولجری از پائے تردد خویش قرار دہیم و برمضمون

بیت ـــ

سر چشمہ شاید گرفتن بمیل
چو پرشد نشاید گذشتن بہ پیل *

عمل نکنم ٬ احتمال اُست کہ فساد بنیاد گیرد ٬ و دفعیۂ اش دشوار پذیرد ٬ و انتقام آں بالفعل بحکم یک سر و دو سودا ٬ و یک بام و دو ہوا ٬ نمی سزد ٬ بمقتضائے تجربہ کاری و ہوشیاری ٬ صلاحے دہند ٬ و تدبیرے پیش آرند ٬ احدے جز بحکم خداوندی حوالہ ندارد ٬ مگر محمد یوسف خاں بعفو جسارت ایں عرض سر بر زمین نہاد ٬ کہ در صورت حکم والا ٬ وعنایت یک عنایت نامۂ موسوم صاحب زادۂ آفاق عمدۃالامرا بہادر ٬ متضمن تقدیم تائید فوج ٬ و ما وجبش ٬ با بتغائے معرفت زمین داران آں نواح ٬ و میامن اقبال ممالک افتتاح ٬ با سہل وجوہ سر براہی ایں کار عجالتاً می توانم نمود ٬ حضرت اعلی ازیں معنی خوشنود گردیدہ ٬ عنایت نامۂ مطلوبہ اش ٬ بنام فرزند دلبند موصوف ٬ متضمن براینکہ دریں ایام برائے تادیب بعضے سرکشاں اقصائے ترناویلی و مدہرا ٬ کہ بذریعۂ حکومت مفوضۂ برادر صاحب ٬ والا مناصب ٬ معلی مراتب ٬ مصدر انفعال ناکامی ٬ و منشاء او ضاع بدسر انجامی ٬ شدہ اند ٬ بصلاح دولت بے زوال ٬ و ایمائے فطرت اقبال ٬ محمد یوسف خاں تہور و جلادت

بیان عاجز شدن موسي لالي و قوم او از قوت و مستعد گشتن لشکر سرکار بیورش و مفتوح شدن قلعه از امان خواستن محصور مقهور و مقید گردیدن لالي و لهري وغیره سرداران فراسیس و سر افراختن رایت والاجاهي بر قلعه بجاے نشان آن قوم سزاوار تباهي *

لمولفه —

بیا خامه ام همتے ساز کن
دریں عرصه لختے تگ و تاز کن *
تو آئینهٔ جلوه هائے کهن
نمانیدهٔ رنگ هر انجمن *
نوي میدهي نقش پارنیه را
پسیں مي کني حال پیشینه را *
چناں کار هرکس بپرداختي
که گویم که آں کار خود ساختي *
تو آئي که در هر مصاف و ستیز
سمندت بر اعدا شده گرم خیز *
کشادي بسے قلعهٔ استوار
فگندي بسا سرکشاں را زکار *
فراسیس را بر گرفتي حواس
ز میداں براندي بصد بیم و یاس *
دواں حربه ریزان فگنده کلاه
بکنج حصارش برائے پناه *
تو نواب مارا نمودي دلیر
پئے صید رم خورده مانند شیر *
گریزنده با آنکه شد قلعه بند
زیاده ز میداں رسیدش گزند *

و واردات تعب و محن، و عادت کجکلاهي تسخير قلعجات دکهن، دريں کار ہم روز و شب، از دست و دندان محنت تيغ کشيدن جرات، و شدت لب گزيدن عداوت، بکار برد، و بعد صرف سرمايۂ قوت، و سدراه اطراف، از تنگ گرفتن فوج سرکار، و جهازات انگريز تهور شعار، بجائے غذا گوشت بدن، بعوض شراب، خون خود خورده، آخرالامر از بيچارگي فرياد رسيِ کمک، مايوس گرديده بدرد بے مددگاري افسرده، خداوند دولت بلحاظ تنگيِ حال محصوران قلعه، رايت امن و امان، بمنادي اطمينان آبرو و جان، و صلائے طعام سه ۳ روز در سرائے مهمان، استاده کرده، قلعه از مردم پناه گير خالي ساخت، و بعلي رضا خاں نگاشت، که ہراس سابقه، و وسواس مالفه از دل يکسو نمايند، و مارا در مروت و پاس ناموس در حفظ آبروئے خود، زياده از برادر انگاشته بيايند، مي شايد، که از جميع وجوه محفوظ مانند، و جاگير خاطر خواه، و سزاوار فراغت و رفاه، يابند، ازيں معني مادرش، معه ہمه متعلقاں حسين دوست خاں، ازاں زنداں خلل آبرو و جان، بکمال اطمينان برآمد، در دارلامان لشکر نصرت اقتران، در آمد، و بمهماں نوازي حضرت اعلي شادکام مدارات طعام و خلاع و سوار يها گرديد، و بحصول بار بردار، وغيره اسباب بچيناپٹن رسيد، و پروانۂ حضور درباب معاش آنها بنام مير اسد الله خاں نايب صوبۂ آرکاٹ نيز، شرف صدور بخشيد، و خاں مذکور ظاہراً زبان بعهد و پيمان آراسته بمقتضائے تحريف باطن، شبے طوفان دريا، و رفتن جهازات انگريز براے پناه مامنے، از قلعه بر آمده بسواريِ کشتي سمت جنوب راہي و آنقدر مفقود الاثر (۱) گشت، که حالش گوش احدے نشنيد —

دريں ورطه کشتي فروشد ہزار
که پيدانشد تختۂ بر کنار *

(۱) مورخه ۳۰ دسمبر کو سخت طوفان تها اسی شب بهت سی کشتیاں پانڈیچری روانه هوگئیں رضا علی خاں اسی طوفانی رات میں کشتی میں سوار هوکر ناگپٹم هوتے هوے سلون روانه هوگئے *

که چون گشت توفیق حق هم رکاب
با قبال نواب والا جناب *
فرانسیس را چون نگون شد لوا
چگونه شدش پوچ پادر هوا *

امروز قاصد قلم را پس از ره نوردئي سالهائے بے شمار وصول منزل مقصود است' کامیابي او باید دید' و نهال راقم را بعد آبیاري مدتهاے نهر افکار موسم ثمرۀ بهبود است بد و دست مي توان چید' چون موسي لالي از پنجۀ شجاعت خداوند دولت تنگ آمده سخت جاني و سنگدلئي خود در حالت خلائے قلعه از ملائے سکنۀ قدیم و جدید' و بقائے سراسر فنائے مردم جنگي مثل گرفتاران قید جدید' که عبارت از مقیدان سلسلۀ قومیت و ننگ' و قدمائے هند و اسارائے زنگ است' فضولي مقدور جنگ دید' و بر مردم فوجش آنقدر سختي و گرسنگي و لاچاري وارد گردید' که بقیۀ ضرب توپ و تفنگ چندے بقوت بکوفته رنج زندگي بردند' و عاقبت کار از پے غذائے مردند' (۱) و واماندگان بیخ گیاه و زاغ و زغن و سگ و گربه وغیره ناخوردني خوردند' و بسبب حواس قطع نظر از حرکت دست و پا نالۀ جانکاهي نمي توان بر آوردند' و مبارزان سرکار از راه نقب بدیوار رسیده' و دروازه اش شکسته' همت به تخریب دار الفسادش برگماشتند' و پایه اش کنده از امتلائے باروت برائے آتش دادن' و برباد کردن' ودود از دماغ عد و بر آوردن' انتظار حکم داشتند' عاجز گشته' بصلاح همگي سرداران فرانسیس راهبے را با چند سردار با پیام صلح بحضور فرستاده' معرفت کرنل کوٹ جهت تفویض قلعه التجائے مهلت هشت روز و امنیت یورش و قتل درمیان نهاده' حضرت اعلي بتصمیم عزم معاوضۀ یورش و

---

(۱) محاصرۃ کے بعد پانڈیچری میں غذا کی اس قدر قلت ہوگئی کہ فوجی سپاہی اور شہری بھوک سے بےتاب ہوگئے یہ دیکھکر لالی مجبور ہی میں بہت سے ہندوستانیوں کو شہر سے نکالنے پر مجبور ہوگیا - مورخہ ۲۷ نومبر کو اس نے ایک ہزار چارسو ہندوستانیوں کو شہر سے نکال باہر کردیا *

برو گشته میدان تدبیر تنگ
زباریدن ابر توپ و تفنگ *
کنونش بجز صلح ما وا نماند
و رائے اماں خواستن جا نماند *
چو نواب ما تیغ دارد بکف
پے انتقام گناه سلف *
تو بس کن زخوں بر فلک رنگ شد
ز بس کشتگانش زمیں تنگ شد *
عدورا بگو پیش آرد نیاز
هم آید ز کردار پیشنه باز *
امید است از رافت عام او
توقع ز احسان مادام او *
که بخشد اگر خاک بوسي کند
کند صلح گر چاپلوسي کند *
ز جهد تو گر صلح یا بد ظهور
عدو بسته گردد نشیند فتور *
خرامد با قبال اسکندري
چو نواب در قلعهٔ پهولچري *
فرازد دراں رایت نام خویش
بیابد ازاں فال آرام خویش *
به بینم که از زر نشاني او
جهانباني و قدرداني او *
بهلدوئے کاریگه سازي اسیر
فراسیس را با چناں دار و گیر *
ترا تاکجا بهرهٔ مندي رسد
ز احسان او سر بلندي رسد *
غرض آنچناں کن ز تدبیر کار
که بندم درین صفحه رنگیں نگار *

منصور از دار و گیر مردم مقهور هنوز نیاسوده' که جهازات فراسیس با ذخائر' و جمعیت متکاثر' از مورس سرکشیده' و از دور علامت صرف خداوند ممالک کشا' و بر لنگر گاه جهازات انگریز بحر پیمادیده' ادبار خویش فهمیده' برگشتند' و براهے که آمده بودند رفتند*

بیان تشریف فرمودن خاص بدیدن قلعه پهولچیري واداے شکر عطیه الهي و نذر گرفتن از ملازمین و انعام دادن بآنها و روانه ساختن موسي لالي ولهري (۱) بولایت انگریز و شکستن قلعهٔ مذکوره بپاداش شکست قلعه دیونام پٹن*

بروز منتخب روزهاے سال' و ساعت اسعد ساعات اقبال' خود بدولت و اجلال' و شان و شکوه بیهمام' سوار شده' بمجردیکه دروازهٔ قلعه را باب الفتوح سعادت و افضال' فرمود' سراسر حصار' از آغاز اتواب بے شمار' خندهٔ بے اختیار' بر خرابي حال فراسیسان نکبت مآل نمود' چون در میدان وسیع محاذي حویلي موسي ڈبلکس (ڈیوپلے)' جلوه گر فرما گردید' شلک بنادیق بآئین آداب سلام حاکم از فوج قاهرهٔ هند و فرنگ' بتازگي جوشید' در انجا از سواري فرود آمده بر کرسي اسناد' و اذان خوانده سر بسجدهٔ دوگانه تهنیت الاحسان حضرت سبحان نهاد' و در حویلي مسطور که از صنائع خصوصیات دوران و بدائع منتخبات امکان معمور' و از محاسن شان و ترکیب مرغوب' موصوف من جمیع العیوب دور بود' بتازگي طرح دلپذیر' و طرفگي طرز تعمیر' جلادیدهٔ مینا' و صفائے دل مصفا' مي فرمود' و معادن زر صرف طلاکاري آرایش دیوارش توان گفت' و سفاین گوهر غرق آبداري صحن هموارش' آئینه هاے در صورت نماي جلوهٔ گونا گون' و ستور هائے عمارت

(۱) موسیو لالی اور لهری کو قید کرکے مدراس لایا گیا اور یهاں سے وہ انگلستان بهیج دیے گئے کچھ دنوں بعد حکومت انگلستان نے انهیں فرانس جانے کی اجازت دیدی*

قتل قلعه چیت پیت، که در زمان سابق از دست جلادي
فراسیساں سرزده بود، در عبارت صلاح مشروطه فرصت، معني
انتظار کمک و برگشتن صورت کار پنداشته، از قبول آں اگرچه
پهلو تهي نمود، لکن بپاس مبالغه سرداران انگریز، و وضوح قانون آں
قوم راضي گردیده، و کلا را بار داد، و بمنع تعمیر قلعه، و سرداادن توپ
و بندوق، واذن اشترائے قوت هر روزه هر نفر، از بازار لشکر و نصب
محافظین گرد حصار، و رخصت و کلاے پیام گذار، بر جمیع امور قلعه
ضبط اختیار خویش نهاد، و هرگاهکه مستر بکت گورنر چیناپٹن با ستماع
مصالحت بسواري جهاز حاضر و کامیاب ملازمت گردید، خلش
بطون او و سردار لشکر که مرقوم صفحات صدر است، مرتفع گردانید،
و بعد امضائے مدت معهود نهم جماد الثاني سال یکهزار و یکصد
(۱)
و هفتاد و چهار هجري بمجرد ادائے نماز صبح بر فیل فلک تمثیل، که
همان روز بنام فتح لشکر نامدار، و در جنگ اعانت دیونام پٹن
بسواري خاص نسبت بفوج فراسیس، باعث انتشار شد، سوار گشت،
و با تمامي حشمت فوج هند و فرنگ و قتیکه موکب خاص تا
دروازه قلعه رسید، اقبال بخت ازلي، از دست سرداران فراسیس،
معرفت سرداران انگریز، مفاتیح ابواب مفتوحه اش، بحضور رسانید،
همانجا نصب قیام مقام فرموده، از اتواب سرور، و شادیانه فوج
منصور، عالمیان را محفوظ سماع میمنت هاے نامحصور کردانید،
و سرداران فوج بقلعه درآمده، بعد گماشتن مردم محافظ هر جا،
و بندوبست واقعي کارخانه ها، تقید موسي لالي و موسي لهري وغیره
سرداران فراسیس، چوں رایت فراسیسي فرو انداختند، و نشان
والاجاهي بلند ساختند، بخت اعدا نگوں گشت، و طالع احبابلندي
گرفت، و از گریه معانداں، و خنده هوا خواهاں، آب و رنگ گلشن
اقبال ازلي، رونق عجبي داد، و قرنائے نوحه و احسرتاه اغیار، با
دمامه قهقهه و واه واه انصار، ساز شادیانه فتح و هبي رامناسب افتاد،
چهار ساعت از سر بلندي نشان سرکار نگذشته بود، و اهتمام فوج

(۱) روز جمعه مطابق ۱۶ جنوری سنه ۱۷۶۱ع *

فرمود ' و عمارت موسي دبلكس ساختهٔ سنگ سیاه که از شکست حویلي قلعهٔ چیناپٹن در زمان تسخیر و اختیار بے اعتبارش در پھولچري آراسته بود ' انگریز این بار شکسته بر جهازش برداشته باز در چیناپٹن قائم نمود ' و دیهات جاگیر پهولچري متعلقهٔ قدیم آرکات حسب الامر حضور مفوض میر اسدالله خان گشت ' و نقش کار نحویکه مطلوب ہوا خواہان بود ' بر صفحهٔ مراد نشست ' وقت خرابي حال مقاہیر مفادالَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعَادٍ ' وزمان شکست و ہدم قلعه و عمارت آن مضمون اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ الَّتِي لَمْ یُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ' ہنگام تصرف سابقهٔ آنها بر ممالک معنی وَفِرْعَوْنَ ذِي الْاَوْتَادِ الَّذِینَ طَغَوْ فِي الْبِلَادِ ' و از دیاد تظلم آنها فَاَکْثَرُوا فِیهَا الْفَسَادَ از دست شجاعت خداوندي بآنها رسید ' فَصَبَّ عَلَیْهِمْ رَبُّکَ سَوْطَ عَذَابٍ ' بر خاطر اہل اسلام و انقیاد مي گذشت ' في الواقعه دفع اہل فساد از جانب حق موضوع اصلاح حال عباد است ' و پس ' دران زمان حضرت اعلي تجدید جلوس علي گوہر شاہ عالم بر سریر سلطنت ہند در یافته ' عرضداشت متضمن تهنیت جلوس مع یک ہزار و یک صد اشرفي سکهٔ مجدد و حقیقت فتح پهولچري و نذرش با کلید ہائي تازه ساختهٔ طلا بصحابت خواجه شمش الدین خان وکیل بتاکید گذرانیدن آن باتفاق مستر کلیوس که بعد رفع مجهله حسین دوست خان بولایت رفته از حضور شاہ انگریز معزز خطاب لارڈ گشته ' باز دران زمان به بنگاله رسیده بود ' روانه فرمود ' خان مذبور حسب الحکم به بنگله رسیده ' از لارڈ مسطور ملاقي گردیده ' بصوابدید ' و اتفاق بحضور شاہ که ہمانجا آرایش سند شاہي داشت عرضداشت گذرانیده ' ہرگاہکه جواب آن مشعر تحسین و آفرین فتح قلعهٔ پهولچري و پذیرائي نذر جلوس خاص و فتح قلعهٔ مذکور عنایت خطاب والا جاہي با پنج فرمان خطابات و مناصب بنام ہر پنج فرزندان نامدار حاصل ساخت ' تشریف رخصت یافت کیفیت و رودش بمحل و مقام پیرایهٔ انکشاف خواہد آراست ' اگرچه دیباچهٔ کتاب دفتر اول بر

معذور تحمل سقف گردون، معمارش سزا وار داعیه فرهادي، و بانیش مستحق غرہ شدادي، گلبن قلم کاري نقاشش، بحسب موسم رنگ مي گردانید، و تصویر صورت نگاري مصورش، روز سخن میکرد، و شب مي خوابید، با قتضائے تماشا خرامیدہ مسند جلوسي آراستہ، حکم بار عام دادہ، از سرداران لشکر آداب تهنیت و نذر پسندید، و از عطائے فیل و اسپ و خلعت و زرو گوہریکے را مباہات غیر مترقب بخشید، و بعد حکم امن و امان ساکنان شہر، موسي لالي و لہري را بر جہاز روانۂ ولایت انگریز فرمود، و سمت دریا تشریف بردہ آستین چیدہ، بدست مبارک از بیل دو خشت دیوار قلعہ کندیدہ، یکے بدریا افگند، و ثاني بر نتهرنگر روانہ نمود، تا مشتہر شود کہ مقاومت با اہل دولت، ہمیں نتیجہ دارد، و تخم شقاوت جمہور ضلالت، ہمیں نہال مي آرد، بعد ازاں حکم بانہدام در و بست آں کرد، و بایں خطاب رو بجانب ہر دو سردار مذکور آورد، کہ اگرچہ در زمان سابق بموجب امر والد شہید حفظ دیو نام پٹن و رہائي چیناپٹن ازدست فراسیس پر مکر و فتن، بعمل در آوردم، لکن الحال قلعۂ پھولچري بتدارک تسخیر چیناپٹن گرفتم، و بتلافي دیو نام پٹن منہدم ساختہ، حق اعانت قسمیکہ باید بکار بردم، و ایں قلعہ بہ و ستانم اہل کمپني انگریز، برائے انتفاع تجارت، و اسبابش بسرداران فوج، بجلدوئے محنت و شجاعت بخشیدم، و مي خواہم، کہ ہمیں سرشتۂ اعانت فیمابین قوم شما و اولاد ما ابداً باقي ماند، وہر کہ ازیں تخلف ورزد، از سلسلۂ خود نبا شد، چنانچہ ہمہ سامان بہ اہل انگریز بخشید، مگر منجملۂ آں آئینہ ہائے کلاں و اشجار بلور چراغاں وکرسیہائے مختلف الاختراع و تصاویر مرغوب الاوضاع وغیرہ مع دو تصویر بادشاہ فراسیس و زوجہ اش کہ بموجب ارقام سابق پیشتر شاہ مذکور از ولایت در ایام تحریک سلسلۂ مصالحت بحضور فرسادہ بود، و بسبب آنکہ مسترد گشت، موسیو ڈبلکس در حویلي خویش منصوب نمود، از آنها بقیمت زر خطیر گرفتہ بہ نتهرنگر مرسل

و بندوبست ملک، اقامت خود در قلعهٔ پالم کوته، خلاف صلاح فهمیده، از انجا در خارستان پلي تيور، زمیندار آن نواح، که از دقت خار بنها محروم تاب آفتاب، و مامون از صدمهٔ هوا و سیلاب، بود، خرامیده، زمیندار مذکور را از خطاب فرزندي امتیاز بخشید، و بارجاع عهده پالیگاران آن سر زمین همت بحفاظت خارستان صدر مصمم گردانید، محمد یوسف خان اول قلعهٔ پالم کوته، بمحاصرهٔ پانزده روز بصلاح گرفته، در حصانت قلعدار سرکار گماشته بنابر بار یابي ملازمت بهادر موصوف، بسعي تمام برحد خارستان رسیده، و راه نیافته، باتفاق تونڈمان وغیره زمینداران همراهي، از چند سمت بقطع اشجار، راه عبور لشکر کشاده، اندرون خارستان در آمده، شورش آنگیخته، قابوئی دست اندازي مایهٔ فساد مي دید، بناء علیه از زمینداران‌یکه شریک پلي تيور بودند، بعضي رفاقت گذاشتند، بعضي اگرچه شراکت اشتعال آتش آفات، و خان و مان سوزي دیهات داشتند، لکن بمجرد استماع فتح قلعه پهولچري منتشر و پناه گزین مواقف خود ها شدند، مگر فقط پلي تيور در پناه پالهٔ خویش، ازید جوهري و کم ساغري، به پشت گرمي بلهائی چند، حرکات سرکشي داشت، خان مذکور بآمیزش و پیروي قدمائی آن صحرا، اؤرا بحضور و اسیر، و با عوان و انصارش مقتول، و یکي را از وارثان او بعد اخذ نذر و جرمانه، قائم مقامش ساخت، و بهادر موصوف را مقید گردانیده در قلعهٔ پالم کوته آورده، به نظر بندي گذاشته در همگي ملک ترناویلي و مدهره، از رفع آشوب انحراف منحرفان، و اجرائی ضبط سرکار فیض نشان، رونق افزود، و از قطع خارستان آن نواح را باغ و بستان، امن و امان نمود، وقتیکه رایات اقبال از پهولچري نهضت و سرحد تنجاور را ساحل بحر سعادت، فرموده بود، عرضداشت خان مذکور، مشعر تهنیت نظام مهام مرجوعه، و تقید محمد محفوظ خان بهادر، مع نذر با عرضداشت و نذر عمدالامرا بهادر، از نظر گذشت، و خاطر مبارک بغایت مسرور، و عنایت نامه جات بنام فرزند دلبند، متضمن توصیف سربراهي افواج و اسباب مطلوبه،

حقیقت فتح پهولچري معین ساخت ' لکن خاصهٔ تفصیل نگار انجام حقائق مدہرا و ترناولي و نیلور و ایلور برعایت آنکه سلسله اش در صدر آغاز گردید ' درہمیں صرفهٔ تحریر شناخت ' چنانچه مي نگارد ' و منت مطالعهٔ اہل نظر برخود مي گمارد *

بیان رسیدن محمد یوسف خاں بمدہره و ترناویلي و بندوبست آنجا و رسیدن محمد محفوظ خاں بہادر بحضور *

بسکه اقبال ازلي ' و شجاعت بے خللي ' حضرت اعلي حاضر حال ہر دشوار ' و باعث دفع اشرار بود ' از حکمے تسخیر ملکے مي نمود ' و از عزمے در قلعهٔ مي کشود ' چنانچه محمد یوسف خاں بر طبق سطور مسطور مامور اصلاح امور مدہرا و ترناویلي از مقام پهولچري قبل از فتح آں مرخص حضور و موصول نتهرنگر و مشرف ملازمت عمدة الامرا بہادر گشته ' فرمان خاص رسانید ' و از تردد رسائي بہادر ممدوح که باوجود خورد سالي و نا تجربه کاري بمحض جوہر ذاتي بموجب حکم والد ماجد در فرصت ده دوازده روز از جمعیت سرکار ' و احضار توندمان وغیره زمین داران آندیار ' فوج شایستهٔ پیاده و سوار ' و اتواپ و اسباب بسیار ' سازوار ہراس اشرار ' مناسب رعب و اقتدار پایدار ' مرتب و مفوض ساخت ' تقویت و ہمت تمام یافته ' آوازهٔ کوس نهضت لشکر عدو تسخیر بلند کردانید ' چوں مفاسید سرکش ازیں خبر بے حواس ' و مضطر گردیدند ' و بسان شغالاں در خارستاں خزیدند ' بمقتضائے تعارف پیشین در ہر منزل تالیف رعایا و نصب عمال سرکار نموده ' و مردم قلعهٔ مدہرا را باوجود فهمایش خود منحرف و مستعد جنگ دیده ' و محاصره گردیده ' باظهار خوف خسارهٔ جان و مال ' و طرح نقب و مورچال ' بے جدال و قتال ' مسخر و با جمعیت ما وجب ' تفویض قلعداري ساخته ' بسوے قلعهٔ پالم کوته عرف ترناویلي روآورد ' و محمد محفوظ خاں از آکهي دریا جوشي فوج ظفر موج ' و کشایش قلعهٔ مدہره '

بیان نہضت رایات اقبال خاص بعزم تصفیۂ فساد نیلور مامور شدن محمد یوسف خاں برنیابت حراست ملک مدہرہ و ترناویلي بحکم حضور و رسیدن موکب رکاب به چینا پٹن و صدور فرامین علي گوہر شاہ عالم پادشاہ متضمن عطاے رتبۂ فرزندي و خطاب والاجاہي بخود بدولت و خطابات و مناصب بہر پنج فرزند خاصہ بطن نواب بیگم *

خود بدولت بعد اطمینان بندوبست امور مدہرہ و ترناویلي و آمدن برادر شریف یعني محمد محفوظ خاں بہادر محمد یوسف خاں را با عتماد کارداني و جاں فشانيء او ہر معاملت و محافظت ہر دو تعلقۂ مذکور وغیرہ تعلقات ملحقہ اش مقرر و روانہ نمودہ و مدارالملک برادر خورد و عمدۃ الامرا بہادر را بحراست قلعۂ نتہرنگر مسلط فرمودہ خود بحشمت و سعادت باراده و انتظام مہام مختلہ نیلور با محمد محفوظ خاں بہادر و عمدۃالامرا بہادر برادر و فرزند از نتہرنگر نہضت فرما گشتہ بمحمد پور عرف آرکاٹ رسیدہ عمدۃ الامرا بہادر را بر مسند ریاست صوبۂ آرکاٹ نشانیدہ میر اسد اللہ خاں نائب آنجا را به نیابتش گذاشتہ بچینا پٹن تشریف آورد ہمدراں مقام خواجہ شمس الدین خاں وکیل خاص و مستر کلیوس المخاطب بلارڈ کلیوس با فرمان شاہي در جواب عرضداشت متضمن پذیرائي نذر و تحسین تسخیر پہولچري و خطاب والاجاہي مع پنج فرامین موسوم صاحبزادگان با عطیات خطابات و منصبات مفصلۃالذیل رسیدہ شرف اندوز ملازمت و باریاب بارگاہ فضل و مکرمت گردیدند *

و موسوم خان مذکور، محتوي تحسين تهور و جلادت نمایان، و محافظت برادر شریف و آوردنش بحضور، مرسل گشت، و خود بدولت متصل تجاور رسید، و پرتاپ سنگهه راجهٔ آنجا را از استقبال رسیدن، و ضیافت و پیشکش گذرانیدن، و ملتجي بتوقف گردیدنش، مفتخریک روزه مقام، و بعطائے اسپ و جواهر با و، و عنایت خلعت و اسپ جداگانه بما ناجي راؤ دیوانش مقضي المرام گردانیده، و از انتهاض پیشتر و اتصال نتهرنگر، فرزند سعادت مند را، که با همه اعیان، و شکوه و ثروت بیکران، مستلزم و مستقبل رکاب گردیده، مورد مباهات نمایان فرموده، از زیارت روضهٔ مطهر حضرت نتهر والي قدس سره، تحصیل برکات نموده، به تشریف فرمائے قلعه، از دریافت حسن معاملات فرزند خورم، و بحال متعینان صداقت شعارش، مظهر آیات لطف و کرم، و بموجب استحقاق مشایخین و علما، بشکرانهٔ حصول فتح پهولچري، و رفع فتور خانگي، و رشد و لیاقت فرزند عزیز، دریائے مواج عطا و سحاب نیسان هم، گردید، و از آگهي تشریف آوردن برادر شریف، با هتمام خان مذکور، بفاصلهٔ یک منزل فرزند را با عظمت و حشمت بتاکید تقدیم آداب عمومي، مستقبل فرستاده، و از دریافت متصل رسیدنش، یعني بیرون قلعه خود بدولت بآداب استقبال و گذارش نذر بزرگانه، سر بر قدم نهاده، عبائے شیخي و عمامهٔ درویشي که از ادبار کروفر دنیوي اختیار نموده بود، از بدنش بکمال الحاجت و سماجت، مبدل به پیرایهٔ فاخرانهٔ امیرانه گردانیده، بعد نثار جواهر بے شمار، با عزاز و افتخار، در قلعه آورده، از نوازش شادیانهٔ نشاط، و سر دادن اتواب رسانهٔ انبساط، رسوم تهنیت مجدد بجا آورده، فرودگاه مشیمن، قابل او مع متعلقان و اهل خدمات و خدمت گذار، و کارخانه جات واجبهٔ امرائے ممالک اقتدار، و جاگیر کثیرالحاصل و عظیم المحاصل مقرر و معین، نمود، و روز بروز از معمول دوام مجرائے خود، و پاسداري و دلجوي با عزتش بآن مرتبه مي افزود، که برادر بزرگ شرمندهٔ کردار پیشینه خویش گردید، و بلحاظ خلق برادر خورد ندامت مي کشید*

احسن تخت نشینی ما' و موجب تحسین فطانت و شجاعت آن رکن ایوان مجد و بهاگشت' در جلدوئے این خدمت نمایان' یعني تنبیه سرکشاں بمقتضائے جلال مکارم شاہی' و جزایل مراحم ظل الهٰي' بعطائے مباہات فرزندي و امیرالهند والا جاہی' و خلعت ہفت پارچهٔ ملبوس خاص' و جیغهٔ مرصع مع پرگیر' و کنٹھي مروارید' و سر پیچ مرصع' و مالائے مروارید' و یک اشرفي' و دو روپیه سکهٔ مبارک' بابت جشن سال نهم' وشمشیر و خنجر مرصع' و اسپ باساز مینا' و فیل باطلا' بیرونالگي سواري خاصه' سرفراز فرمودیم' و بعز تیکه شایان صدق و وفائے آں خیر خواه است' در زمرهٔ امرائے عالي شان معزز نمودیم' باید که شکر این مراتب عظمي' و مناصب علیا بجاآورده' بر مقام پائدار حسن عقیدت مستقیم بوده' ما بدولت و اقبال را متوجه حال خیر مال خود دانند' و در تخریب اعدائے دولت روز افزوں' و ترتیب اولیائے سلطنت ہمایوں' اہتمام تمام و انتظام مالا کلام لازم حال سعادت مآل خود شناشند' و ہمیں سکهٔ مسکو کہاے مرسله را دراں حدود رواج دہند *

شرح فرمان بمهر علي گوہر شاه عالم متضمن سند خطاب و منصب بنام غلام حسین عرف عمدة الامرا بہادر فرزند کلاں خاص *

امارت و ایالت مرتبت' حشمت و شوکت منزلت' زبدهٔ خوانین بلند مکان' عمدهٔ ہواخوہان عالي شان' دانائے رموز دین و دولت' شناساے اسرار ملک و ملت' اعتماد سلطنت کشورکشائي اعتضاد خلافت و فرمارواِئي' دقیقه یاب سرایر سلطاني' رمز شناس عالم مزا جداني' در دریائے خاندان صفوي' گوہر معدن تبارسادات موسوي' عمدة الامرا معین الملک اسد الدوله حسین علي خاں بہادر ذوالفقار جنگ سپه سردار' مشمول تفضلات بے غایات بوده بدانند' که دریں وقت میمنت اقتران آں فدوي خاص را' بمنصب ہفت ہزاري ذات' و ہفت ہزار سوار' و خلعت فاخرهٔ ملبوس

شرح فرمان علي گوہر شاہ عالم پادشاہ در جواب عرضداشت

حضرت اعلي *

امارت و ایالت مرتبت' شوکت و شہامت منزلت' دانائے امور سلطنت عظمي' واقف اسرار خلافت کبري' صاعد مصاعد دین و دولت' شناساے مراتب ملک و ملت' طرازندۂ بساط حشمت و عظمت' فرازندۂ لوائے فتح و نصرت' سرخیل دلاوران معرکہ رزم' سرفراز مبارزان با عزم' قوت بازوے سلطنت و کشور کشائي' نص خاتم خلافت و فرمانروائي' جوہر صمصام یکرنگي و وفا' فروغ محفل صفوت وصفا' برگزیدۂ یک رنگان حق گذار' استظہار مجاہدان دیندار' دقیقہ مآب سرایر شاہي' رمز شناس اسرار ظل الہي' محرم دلکشائے مجلس خاص' انیس خلوت سرائے صدق و اختصاص ظفر آرائے معرکۂ کشور ستاني' علم افراز عرصۂ جہانباني' قدوۂ خوانین بلند مکان' عمدہ امراے عظیم الشان' ناہج مناہج عظمت و اجلال' باني مباني دولت و اقبال ہژبر بیشۂ شجاعت و مردانگي' دانائے امور مملکت و فرزانگي' فدوي خاص الخاص سعادت اختصاص' امیر صایب تدبیر ممالک مدار' مشیر روشن ضمیر عالي مقدار' لایق العنایات والاعزاز' لازم الاحترام و الامتیاز' فرزند عزیز از جان' سزاوار اکرام و احسان' رکن رکین بلند پایگاہ' نواب امیر الہند والا جاہ عمدۃ الملک آصف الدولہ محمد علي انورالدین خان بہادر ظفر جنگ سپہ سالار' بشمول جلایل عواطف شاہي' معزز و مباہي' بودہ' بدانند' کہ دریں ہنگام میمنت قران' و آوان بہجت سامان کہ کوس نصرت' و شادماني' بلند آواز' و ابواب فرحت و کامراني' برروئے امید عالمیان باز بود باعرضداشت آں قوت بازوے خلافت' مشعرتہنیت جلوس با سعادت مابدولت' برسریر سلطنت' و بشارت استخلاص قلعۂ پھولچیري' از پنجۂ سخت گیر فراسیسان سراسر شقاوت بایک ہزار ویکصد اشرفي مسکوک سکۂ مجدد' و دو عدد ساعت شمار مرصع فرنگستان کار' و مفاتیح طلائي نوتسخیر مذکور' از نظر انور گذشت' و مبشر تفول

شرح فرمان شاهي بمهر ايضاً متضمن سند خطاب و منصب باسم محمد منور فرزند دويم خاصه عرف مدارك الملك بهادر كه بارثاني مطابق مندرجهٔ دفتر ثاني در جلدوے تسخير تجاور از پيشگاه شاهي بخطاب امير الامرائي مفتخر گشت *

امارت و ايالت مرتبت' شوكت و حشمت منزلت' زبدهٔ خوانين بلند مكان' عمدهٔ هوا خواهان عالي شان' دانائے مدارج دولت خواهي' واقف معارج الطاف بادشاهي' اعتماد سلطنت و كشور كشائي' اعتضاد خلافت و فرمان روائي' محرم رموز مملكت و جهانباني' آگاه اسرار عظمت و كامراني' دُر دريائے خاندان صفوي' شمع تبار سادات موسوي' مدارالملك روشن‌الدوله' حافظ محمد منور خان بهادر بهادر جنگ' اميدوار تفضلات خاص بوده بداند' كه درين ايام ميمنت سرانجام' آن فدوي خاص را بعطائے خلعت ملبوس خاص' مع جيغه و سرپيچ مرصع' و ماهي و مراتب' و منصب شش هزاري ذات' و شش هزار سوار' و پالكي جهالردار' و خطاب مدارالملك روشن‌الدوله حافظ محمد منور خان بهادر بهادر جنگ' سرفراز فرموديم' بايد كه شكر و سپاس اين مواهب بے قياس بجا آورده بصدق ارادت و دولت خواهي سركار والا ثابت قدم و راسخ دم باشد' و تفضلات مارا در حق خود روز افزون داند *

شرح فرمان شاهي بمهر ايضا متضمن سند خطاب و منصب باسم محمد انور عرف سيف الملك بهادر فرزند سيوم خاصه *

حشمت و شوكت مرتبت' امارت و ايالت منزلت' زبدهٔ خوانين بلند مكان' عمدهٔ هواخواهان عالي شان' شناسائے مراتب الطاف شاهي' دانائے مدارج خير انديشي و دولت خواهي' اعتضاد خلافت و فرمانروائي' اعتماد سلطنت و كشور كشائي' واقف اسرار معدلت و كامراني' محرم امور سلطنت و جهانباني' در دريائے خاندان صفوي'

خاص ٬ مع جیغہ و سر پیچ مرصع ٬ واماہي و مراتب ٬ و پالکھي جھالردار ٬ و خطاب عمدۃالامرا معین الملک اسدالدولہ ذوالفقار جنگ ٬ سپہ سردار سر فراز فرمودیم ٬ باید کہ شکر و سپاس ایں مواہب بے قیاس بجا آورد ٬ بصدق ارادت و دولت خواہي سرکار والا مشغول باشد ٬ و تفضلات مارا در حق خودر و زافزوں داند *

شرح فرمان سندالتمغاے کرناٹک پایاں گھاٹ و بالاگھاٹ بمہر و موسوم ایضاً *

دریں زمان مسرت تواماں ٬ فرمان والا شان واجب الاذعان ٬ صادر گشت ٬ کہ تعلقات کرناٹک ٬ پایا نگھاٹ و بالاگھاٹ و دیواني آں مع قلاع اہتمام زمینداراں و تعلقہ داراں از کنارۂ دریائے کشنا تاحد بنبائي (۱) ٬ در وجہ انعام التمغائے امارت و ایالت مرتبت حشمت و شوکت منزلت ٬ فدوي خاص ٬ لازم الاختصاص ٬ عمدۂ امرائے عظیم الشان عمدۃالامرا معین الملک اسدالدولہ حسین علي خاں بہادر ذوالفقار جنگ سپہ سردار حسب الضمن مرحمت ٬ ترمودیم ٬ بایدکہ فرزندان نامدار کامگار والا تبار ٬ وزرائے ذوي الاقتدار ٬ و امرائے عالي مقدار ٬ و حکام صداقت انجام ٬ و عمال کفایت فرجام ٬ و متصدیان مہمات دیواني ٬ و متکفلان معاملات سلطاني ٬ و جاگیرداراں و کروڑیان حال و استقبال ٬ ابداً و موبداً و خالداً و مخلداً ٬ دراستقرار و استمرار ایں حکم مقدس معلی کوشیدہ ٬ تعلقات مذکورہ را بتصرف امارت مرتبت مذکور ٬ نسلاً بعد نسل ٬ و بطناً بعد بطن ٬ بحال و برقرار دارند ٬ و از سوادم تغیر و تبدیل مصئون و محروس دانستہ ٬ بعلت پیشکش صوبہ داري و فوجداري ٬ و مال و جہات ٬ و اخراجات ٬ وغیرہ مزاحم و متعرض نشوند ٬ وبکل تکالیف دیواني ٬ و مطالبات سلطاني ٬ معاف و مرفوع القلم شمارند ٬ دریں باب تاکید بلیغ دانستہ ٬ ہر سال سند مجدد نطلبند ٬ و از یرلیغ کرامت بلیغ تخلف نورزند *

(۱) ن ٬ بتہائي *

شرح فرمان شاہي بمہر ایضاً متضمن سند خطاب و منصب

باسم عبدالقدوس عرف نصیرالملک بہادر فرزند پنجم خاصہ *

امارت و ایالت مرتبت ' شوکت و حشمت منزلت عمدۂ ہوا خواہان عالي شان ' زبدۂ خوانین بلند مکان ' دانائے مدارج دین و دولت ' شناسائے مراتب ملک و ملت ' اعتماد سلطنت و کشور کشائي اعتضاد خلافت و فرمانروائي ' دقیقہ یاب اسرار سلطاني ' رمز شناس (۱) عالم مزاج داني ' محرم امور خلافت وجہانباني ' واقف حقائق نصفت وکامراني ' سیف مسلول بازوے شہنشاہي ' رمح مصقول معرکہ دشمن کاہي ' دُر دریائے خاندان صفوي ' شمع دودمان سادات موسوي ' نصیرالملک انتظام الدولہ محمد صلابت خاں بہادر غضنفر جنگ ' امیدوار تفضلات خاص بودہ بداند ' کہ دریں آوان میمنت اقتران ' آں فدوي خاص را بمنصب شش ہزاري ذات ' و شش ہزار سوار ' و عطائے خلعت ملبوس خاص ' و جیغہ و سر پیچ مرصع ' و ماہي و مراتب ' و پالکئي جہالردار ' و خطاب نصیرالملک انتظام الدولہ محمد صلابت خاں بہادر غضنفر جنگ ' سرفراز فرمودیم ' باید کہ شکر و سپاس ایں مواہب بے قیاس ' بجاآوردہ ' بصدق ارادت و دولت خواہي ' مشغول باشد ' و تفضلات مارا در حق خود روز افزوں داند ' زیادہ چہ تحریر یابد ' بنابر تعظیم صدور ایں فرامین ' و توقیر آگہي آنہمہ مضامین ' باغ دلکشائي کمہني را بچند عنوان آرایش داد ' بلکہ آنرا در کنفے از اکناف (۲) تزئینش نہاد ' یعني رفعت سایبان فلک نشانش ' از اوج عروج عقل منجم رفیع ' وسعت عرض و طول بیکرانش ' از مملکت حرص سکندر وسیع ' نرش نرمش ' از کراں تاکراں

(۱) انصاف - (۲) جمع ہے کنف کي - انب کنارہ - پناہ *

شمع دودمان سادات موسوي ' سيف الملک انورا الدوله محمد انور خان بهادر حسام جنگ ' اميدوار تفضلات خاص بوده بداند ' که دریں اوقات میمنت اقتران آں فدوي خاص را بمنصب شش هزاري ذات ' و شش هزار سوار ' وعطائے خلعت ملبوس خاص ' و جیغه و سر پیچ مرصع ' و ماهي و مراتب ' و پالکي جهالردار ' و خطاب سیف الملک انورالدوله محمد انور خاں بهادر حسام جنگ ' سرفراز فرموديم ' بايد که شکر و سپاس ایں مواهب عظمي ' بجا آورده ' بصدق ارادت و دولت خواهي ' مشغول باشد و تفضلات مارا در حق خود روز افزوں داند *

شرح فرمان شاهي بمهر ايضا متضمن سند خطاب و منصب بنام محمد عبد الله الحسن عرف حسام الملک بهادر فرزند چهارم خاصه*

امارت و ایالت مرتبت ' شوکت وحشمت منزلت ' عمدة خوانین بلند مکان ' زبدة هوا خواهان عالي شان ' دانائے مدارج دین و دولت ' شناسائے مراتب ملک وملت ' اعتماد سلطنت و کشور کشائي ' اعتضاد خلافت و فرمان روائي ' دقیقه یاب سرایر سلطاني ' رمز شناس عالم مزاجداني ' در دریائے خاندان صفوي ' شمع دود مان سادات موسوي حسام الملک اعتمادالدوله محمد عبدالله خاں بهادر هزبر جنگ ' مشمول تفضلات بے غایات بوده بداند ' که دریں اوقات سعادت آیات ' آں فدوي خاص را ' بمنصب شش هزاري ذات ' و شش هزار سوار ' وعطائے خلعت ملبوس خاص ' مع جیغه و سر پیچ مرصع ' و ماهي و مراتب ' و پالکي جهالردار ' و خطاب حسام الملک اعتمادالدوله محمد عبدالله خاں بهادر هزبر جنگ سرفراز فرموديم ' بايد که شکرانۀ ایں مواهب عظمي ' بجا آورده ' بصدق ارادت و دولتخواهي مشغول باشد ' و تفضلات مارا در حق خود روز افزوں داند *

ز بس برگستوان بادپایاں ؛
بدوش باد مثل ابر نیساں *
جل گل رنگ برفیلاں نمودار
چو جوش لالہ بر بالاے کہسار *
ز افراط گرانباري اجلال
زمیں در خود ندیدہ تاب احمال *
ازاں مي خواست تا دزدد سر خویش
رہ از صدمہ ہائے زحمت و ریش *
چو اقبالش صلاح اندیش گردید
بہر یک پایۂ خاصش بہ بخشید *
ادب آموزي داب حضورش
نمودہ اہتمام بزم سوزش *
کہ نہ نہد پا زحد خویش بیروں
زمیں باشد زمیں گردد چو گردوں *
تماشا را نکہ ماندہ بدیدہ ؛
سخن جائے پر افشاندن ندیدہ *
ہوا ہر جاستادہ از وزیدن
نہ در خورشید تاب سیر دیدن *
کشیدہ صف بصف در ہر مقامے
فرنگ و ہند باہم صبح و شامے *

پس از انتظام توزک و شان ؛ و آراستگي ایں ہمہ ساز و سامان مناشیر واجب التوقیر طلبید ؛ و از انکشاف مضمونش برخود بالید ؛ باریابان پیشگاہ حضور ؛ و حواشیان بساط سرور ؛ و خیر سگالان صداقت آمیز ؛ یعني سرداران انگریز ؛ پس از استماع مراتب عنایات شاہي ؛ و اعتلائے منصب والائے والاجاہي ؛ ابتہاج اندوز گردیدند ؛ و بخلوص اعتقاد ؛ و نشاط ؛ و فور انقیاد ؛ و انبساط ؛ نذر گذرانیدند ؛ تمام روز در جوش و خروش اتواب و شادیانہ ؛ و تقسیم خلاع و جواہر و تصرف خزانہ ؛ و ارتقائے مراتب اصاغر و اکابر ؛ و اجرائے مطالب منعقد و

سنجاف[1] و سمور[2]، و چاندني مکللش از سر تا سر لمعهٔ نور، مسند جلوس خاص، و مجلس اہل اختصاص را، رآبط خاتم و نگین، و شان عظمت و روشندلي، فطرتش را، مناسبت مهر و اسمان برین، صحن آرائے آب پاششن، گرد فتور از عرصهٔ آفاق نشانیده، و ادب آموزي دور پاشش، شور فتنه از سر روزگار دور گردانید، از سرداران والا اقتدار ہند و فرنگ خلاصهٔ د و ولایت، حاضر یک مقام مجرا، و از منصبداران عساکر و ممالک، جلوهٔ حضور و غیب، رونمائے یک آئینه مصفا، قطار استاده گان پایهٔ اطاعت، را شرق و غرب، مساحت طوالت، وصف حواشیان بساط عبودیت را جنوب و شمال، محل اقامت، دشت و کوه معمور زرق و برق سپاه، و روے زمین از کرو فرش سعادت جلوه گاه، از ہجوم ارباب شوکت، ظهور خدائي دولت، و بکثرت اسباب ثروت، مغرور کبریائي مکنت، نقیبان[3] پیشگاه دربار، بمدح ممالک ستاني صولتش، تازه بیان اَلمُلکُ لِمَنْ غَلَبَ، و چاوشان سرکار اقتدار، باعلام کامراني تیغ دولتش، تر زبان، اَلسَّیْفُ لِمَنْ حَرَبَ ہیبت زنگ فیلاں، سینهٔ کوہستان را، از صدا پرداخته، و رنگ شبیهٔ اسپاں، کشت زعفران را از خنده تهي ساخته *

لمولفه ــ

شدند آراسته صفهائے لشکر
به پیش بارگاه خلق پرور *
زمیں تا آسماں جوش حشم شد
خلا از تنگي آں رو برم شد *
بر انداز بهر خود بیشي کمي را
فزوده جا بعالم برہمي را *

---

(۱) ایک جانور کا نام ہے جو چوہے سے بڑا ہوتا ہے اس کی کھال کی پوستین بناتے ہیں اور اس جانور کی کھال کو بھی سنجاب کہتے ہیں - (۲) ایک جانور کا نام ہے لومڑی کی قسم سے جس کا پوست سرخ مائل بسیاہی اور تیرگی ہوتا ہے اس کی کھال کی پوستین بناتے ہیں اور اس کے پوست کو بھی سمور کہتے ہیں - (۳) لشکر اور قافلہ کے نقیب *

محمد محفوظ خاں بهادر را نیز احتیاطاً بتصور پاس بزرگي اخوت وکار آمدن مواعظ فضیلت٬ او فرستاد٬ که هر آئینه بپاس رنجش سفرش٬ گوش بر کلمات هدایت خواهد نهاد٬ دریں مرتبه هم سعي کارگر نیفتاد٬ لاجرم خود بدولت با لشکر ظفر پیکر تشریف فرما گردید٬ و با وصفیکه دراں اوقات٬ اخبار بغاوت محمد یوسف خاں متواتر مي رسید٬ بمقتضائے بلند حوصلگي٬ و خطا پوشي ها٬ فرامین تهدید و تالیف٬ بنام باغي مسطور٬ مرسل ساخته تصفیه نیلور که در پیش بود متحتم رائے صواب نما گردانید٬ یعني متصل آں رسیده٬ باز یک هفته دیگر٬ بفرستادن خاصه گان بساط حضور٬ و منع استکبار و غرور٬ انتظار ظهور عقل و شعورش نمود٬ چوں طالع او در هبوط بود٬ ضرورتا٬ بدون ترتیب مورچال و بروج٬ اتواب رعد غریو برق اسباب را٬ یکپاس روز تا شام٬ از میدان محاذي قلعچه٬ گرم آتشبازي فرمود٬ چنانچه چیزے از دیوارش شکست٬ و آبادي اندرون حصار٬ که اکثرش از مساکن خس پوش بود٬ از رسیدن گوله ها٬ اشتعال گرفت وخان مذکور از افسردگي شعلهٔ غرور٬ هراسیده٬ شبها نگاه رخت قرار بر بست٬ خود بدولت آگاه گشته٬ قلعچه بتصرف و تحت رایت دولت بے زوال خود آورد٬ و برائے تعاقب او مردم جلادت شعار٬ بسپرد٬ روز دیگر قلعدار اودگیر اورا مقید و روانهٔ حضور گردانید٬ از متصل رسیدنش٬ به پیش کشیدن ملازمین حضور٬ از عزت و توقیر طلبیده٬ چوں هر دو دستش بسته دید٬ بمقتضائے ترحم ذاتي آواز بلند بر کشید٬ که بند از دست صاحب زاده ام بکشائید٬ و بفراغت گاهے فرود آرید٬ چنانچه دستش کشادند٬ و در خیمه جادادند٬ و همت خاص بعد نظم نیلور وغیره تعلقات متعلقه اش٬ تسخیر یلناڈ وغیره اقطاع زمینداران آں ناحیت٬ از فوج کشي و تردد یکسال بواقعي ساخت٬ و سایهٔ اعلام نصرت التیام٬ برسر ساکنان آرکاٹ انداخت *

مفاخر، گذشت، وسر شام از سر کشیدن، ازهار بے شمار چراغاں و شگفتن گلزار زبان مغنیاں، و دمیدن نہالہائے سر بلند آتشبازي، و وزیدن نسایم رقص ورود دلنوازي، بصبح عید نو روز، مشابہ گشت، و بآرائش خوان ضیافت حضار، ہر جانب ہزار قطار، خوان سالار، و با فراط اطعمۂ اقسام، و اشربۂ حلاوت بخش زبان و کام، صلائے سیر چشمي مجلسیان روزگار، الغرض بعد انصرام مراسم ضیافت، و انسجام مدارات نعمت ہمت خداوند نعمت بسکہ بقدر عروج منصب اقبال خود، افزایش پایۂ دوستاں منظور مي داشت، از حصول رتبۂ والاجاہي، و صدور فرمان حضور شاہي، کمپني انگریز را، معرفت مسٹر بکث بعطائے جاگیر چہار لک ہون پہولي از منزلت تجارت بسطوت امارت منصوب ساخت *

نہضت موکب خاص جہت انتظام مہام نیلور بعد رفتن خواجہ عاصم خاں دفعۂ اول و محمد محفوظ خاں دفعہ ثاني نزد محمد نجیب اللہ خاں متسلط آنجا و واپس رسیدن آنہا بے تاثیر فہمایش و نصایح و ضبط و نسق آنجا *

از انجا کہ حضرت اعلا با منحرفان جادۂ انقیاد، و سر مستان نشاۂ فساد، اوّل بہ پند و نصایح راہ نما مي گردد، و بتقدیر بے تاثیريۂ آں بضرورت اصلاح مملکت دست بشمشیر مي رساند، برائے اتمام حجت خود باوجود یکہ انحراف محمد نجیب اللہ خاں صراحت اشتہار داشت، جہت فہمایش و نصیحت او اولاً خواجہ عاصم خاں نواسۂ خواجہ عبداللہ خاں را کہ پیشتر از حضور نواب آصف جاہ خلعت سوبہ داريۂ آرکاٹ یافتہ، قبل از جلوس مسند حکومتش رخت زندگي از جہاں برداشت، با چند خواص حضور روانۂ نیلور فرمودہ، چوں او بے نیل مقصد معاودت نمودہ، ثانیاً

شدند ' گذاشت او منافي صلاح دولت دانسته ' محبوس ساخته '
روانهٔ نتهرنگر گردانید ' وخود هم باقبال بهپیناپٹن رسیده
فوج انگریز وخاصه و اسباب حرب از جز تاکل آراسته بانطفائے
نایرهٔ فساد محمد یوسف خاں باغي بمنازل متواصل و اصل
نتهرنگر گردید *

بیان لشکر کشیدن بر مدہرہ و ترناویلي بسبب بغاوت محمد
یوسف خاں و فتح قلعه مدہرہ و پالم کوٹه و ضبط نمودن ترناویلي
وغیرہ به محاربات عظیم و بسزاے کردار رسیدن باغي لئیم *

کم ظرفان بداصل ' و کج نهادان نا اہل ' اگر از غلط کاري آسمان سفله
پرور ' و غفلت شعاري زمانهٔ کمینه چاکر ' بوساطت لطف عام صاحب
دولتے و فضل تمام عالي ہمتے ' از پستی ذلت اصلي ' برفعت عزت
عارضي ' رسند ' یا از وقت آفت و اماندگي ' براحت فراغت بیباکي '
و اصل شوند ' بسکه خمیر مایهٔ بنیادشاں ' حق ناشناسي وجوہر
عرض نژاد آنہا ' بیوفائي و ناسپاسي است ' بحکم این بیت —

نیش عقرب نه درپئے کین است
مقتضائے طبیعتش این است

شکر این نعمت که چه بودند ' وچه گردیدند ' و سربخاک چه مذلت
مي سودند ' و پا بقصرچه عظمت رسانیدند ' فراموش مي کنند ' و
اول کمر بعداوت منعم مي بندند ' و در حقیقت عناد با خالق
مي سازند ' از بیل و کلند (۱) ناخن و دنداں (۲) ' بکندیدن ' چاه ادبار
خود مي پردازند ' چنانچه به تمثیل ' نقل کلیله و دمنه که مارسیاہے
بترحم شتر باني از آفت آتش برآمد ' و فوراً بفراموشی حق
احسان بقصد گزندش در آمد ' و بعد بحث و تکرار ' و غلط انصافي
وقصه خوانگي شجر ' و بیهوده لافي و شکوه بیانگي بقر ' آخرالامر

(۱) کدال - پھاوڑا (۲) بر وزن سمند زمین کھودنے کا آهنی آله هندی میں اسکو کسی اور پھاوڑا کہتے هیں *

بیان لشکر کشیدن بر قلعہ ایلور بترغیب میر اسد اللہ خاں و مسخر گردیدن آں و مقید شدن قلعدارش *

میر اسد اللہ خاں بسبب آنکہ پیشتر دیوان نواب صفدر علي خاں و بعد کشتہ شدنش قبل از رہا فرمودن حضرت اعلي مدتے در قید غلام مرتضي خاں گرفتار بود' از خان مذکور نقاض دلي داشت' و بہ تمہیدات اخبار موافقت او باناظم دکھن و حیدر علي خاں علي التواتر بہ حضور خداوندي ترغیبات تسخیر قلعۂ ویلور مي نگاشت' حضرت اعلي باہمہ آگہي ایں حقیقت و موافقت و اعانت سانفۂ او با فراسیس برائے حیلۂ ترحم بقیۂ پیشکش بہ تعیین یک لک روپیہ درخواست' چوں خان مذکور بخیرہ دماغي و نکبت ایاغي قبول نہ نمود' با شتہار عزم ویلور لشکر ہندو فرنگ مرتب فرمود' او ازیں صرصر گلشن حال خودرا خزان تباہي فہمیدہ' زبان باقبال لک روپیۂ مطلوبہ کشود' جوابش ازیں سو بنام خرچ لشکر مبلغ دیگر افزود' خان مذکور ازیں خواہش رو گردانید و ہرگاہ کہ لشکر سرکار از قرارگاہ پیشتر سرکشید' ناچار ایصالش را متعہد گردید' باز ازیں جانب خرچ کوچ افزایش یافت' و او پہلوتہي ساخت' غرض بہمیں طور آناً فاناً بار زرگراني مي گرفت' تا آنکہ لشکر متصل ایلور برسرش نازل گشت' خان مذکور حاضر حضور گشتہ با قبال زر مطلوبہ سرکار التجاپیش آورد' از انجا کہ میر اسد اللہ خاں محرک ترغیب تسخیر بود' و بر گردیدن از اتصال قلعہ تخلف آئین صلاح معروض نمود' التجایش پذیر انشد و مرتضي خاں واپس بقلعہ رفت' و علایق خودرا بدر آورد' حضرت اعلي آنہارا بحفاظت تمام بارکات روانہ ساختہ' در حویلي ناظمان سابق بے مزاحمت و تکلیف بآرام و راحت جاداد' القصہ غلام مرتضي خاں از محاصرہ و جنگ طویل عاجز گردیدہ قلعہ را بصلح گذاشت' ترحم خداوندي اقتضائے آن داشت' کہ بگرفتن زر باز اورا بحال سازد' چوں خطوط فتورش از چوکیدات کتل ہمدست

مختلفہ فرنگ، مانند مور پر بر آوردہ، و با جرائے سر رشتۂ ارسال نذر و نیاز ناظم دکہن، و طلب منصب و مراتب، و موافقت زمیندار ملیوار، بذرشتہ دادن محاصل پنج لک روپیہ از ملک سرکار و شراکت دو فریق لک کس کلران شرقي و غربيء سرحد مدہرہ، کہ از خود سري، اطاعت با سرکار ندارند، و ملک از خدا، و آب از آسمان، و حاصلش از محنت خودہا، مي دانند عجب سرداري دد و دام یافتہ ملک از آن خود شمرد، و بہ نسیان احوال سابق، و استکبار حکومت لاحق، و قتل ہرکارہ ہائے حضور، و اذیت غربا و شرفائے مجبور، و تاراجي زمینداران آن سواد، کہ در یک روز ہفت صد کس ازان بندگان خدا، بدم آتشین اتواب داد، کلوي ملک بہ پنجۂ ظلم و تعدي افشرد، چندانکہ حضرت اعلي از روے خاصیت عالم پروري، و حمایت گستري، و ہمت پرداخت شرفا، و رفاہیت غربا، و توجہ تصفیۂ خلش ہائے برہمي امورات نیلور وایلور وغیرہ سہمات متعلقۂ کرناٹک، از اصدار مناشیر کرم تاثیر، مبالغہ نصایح و تہدید، از حد بیش برد، بسبب دناوت طبع، و سفاہت وضع، حرفے ازان کہ داستان سعادت، و طومار ہدایت بود، بر گوش پذیرہ آگندۂ شقاوتش نخورد، بلکہ از داعیۂ مقاومت و مساوات، بعدم اکتفائے ہر دو تعلقۂ مسلطۂ مذکورہ، ویک طمع خام و ہوس نا تمام تصرف اقطاع دیگر، جوش داد، و از سر بغاوت صریح، حصار سنگین و بروج متین قلعہ کوہ تمکین مدہرہ، کہ قلب خارستان، و مرکز دایرۂ تعارضات بیکران است، با ستحکام تازہ، و افزایش عرض و عمق خندق، و انباشتن آب، و گذاشتن نہنگان دران بحر بیکران، و توسیع میدان، و ہمواري و بلندي زمین اطراف آن، و ترتیب ذخائر غذا، و خوراک سالہائے انسان، و حیوان، و انسداد راہ نتہرنگر تا بیست کروہ، با حداث بروج مشیدۂ متعددہ، و تعین جماعہ ہائے مردم کار دیدہ، و اتواب و باروت ما وجب ہرجا، طرح خرابي خویش نہاد، خود بدولت از عدم تاثیر احکام متواترہ مرقومہ بعد انفراغ امور مذکورہ، جلوہ فرمائے

از تدبیر روباہي ' بسزار سید ' و از کتک ہماں شتربان ' بخلاف احسان
(۲) (۱)
پیشین سر کوفتہ گردید ' شغال نقب ناکامي ' خرس تلۂ نمک
حرامي ' بحکم ـــ مصرع

برعکس نہندہ نام زنگي کافور ـــ

یوسف نام گرگ خصال نیک لقب ' بد افعال ' مملوک
سفتہ گوش ' مفکوک بندوق بدوش ' ذلیل جرگۂ مردم بار ملازم
سرکار ' از خبرداري و سرگرمي نوکري ' پس از مدتے بپایۂ اختیار
شش جوان ' و علي التدریج بسرداري صدکس رسیدہ ' در جنگ
موسي لالي ' رسالہ دار ' و ہمراہ فوج متعینۂ عبدالوہاب خاں بہادر '
در مصاف کمک چیناپٹن ' و مقابلۂ فراسیس ' از ترددات نمایاں
معتمد گردیدہ ' در اوقات اشکر کشي خود بدولت در مجادلات
اطراف پہولچري ' بموجب سطور مسطور ' از ظہور پر دلیہا ' منظور
نظر خداوندي ' و عند المسدوح سانحہ تخلف محمد محفوظ خاں
بہادر ' و طغیان پالیگاران مدہرا و ترناویلي ' با عتماد وفاداري
آئندہ ' از حضور پرنور ' مثل کاوي ' بار سرداري پنج ہزار سوار '
و دہ ہزار بار ' و اتواب چیدرہ و اسباب سنجیدہ ' و رتبۂ
کامراني ' و منصب و جاگیر و خطاب خاني ' بر خود کشیدہ ' و مثل
سنگے ' از آنہمہ اقتدار ' رنگے یافتہ ' متعین انفصال اختلال انکار
گشتہ ' پس از فراغش ' در مدت قیام اختیار آں ضلع ' چندے
سال گذار بودہ ' بعد ازاں از آثار تنگ مایگي ' و اطوار کمینہ
پایگي ' باتفاق مغویاں و مفتریان سابقۂ برہمي کار محمد محفوظ
خاں بہادر و تقویت ہمسایگي حیدر علي خاں ' و فراہمي پانصد
نفر کلاہ پوش فراسیس مفرور منتشرۂ ہنگامۂ تسخیر پہولچري ' و
آمادگي بنادیق بے حساب ' و باروت و سنگ چقماق و اتواب '
از چینا پٹن و صد رنگ پٹن و ناگ پٹن وغیرہ بندا در فریق

(۱) ریچھ - بھالو - (۲) چڑیماروں کا جال جسکو خاک میں پوشیدہ کرکے پرندوں کا شکار کرتے ہیں *

دویہا، خود بدولت، با موکب اعانت آہنگ ہند و فرنگ، بسان امداد معاون حقیقي، بیست و نہم ذیقعدہ، از قرارگاہ نتھرنگر کوچ فرمودہ، بہ پنجم ذي حجہ از آثار مقدم بہار توام، چمن طراز عرصۂ مدہرہ گردیدہ، فوج سابق و لاحق، را بعطائے زر لکوک و فیل و اسپ و جاگیر و اسلحہ وغیرہ، نعل در آتش شوق جدال، و بکمال تیز دستیہا آراستگي مور چال، نمودہ، دہم ماہ مذکور، روز عیدالضحي، پس از ادائے نماز واجبہ، بہ نیت تقدیم دوگانہ شکر قبول دعا و حصول مدعا، و شرحہ (۱) ریزي قربانيء اعدا، و سلاخي (۲) فدیۂ شرکائے آنہا، با دشنۂ تیغ کشور کشا، سوارادہم جہاں پیما، شدہ از سمت مغرب شلک انگیزي اتواب رعد صدا، و گولہ ریزي کرنال دشمن زدا، آغاز نمودہ، در سہ ۳ روز، دیوار و بروج سرا سر سمت مسطورۂ قلعۂ قاف شکوہ پذیرۂ آوارۂ صدمۂ صور، و عقل و حواس باغي تاراج ہول و ہراس روز نشور ساخت، و رخنۂ نقب خللے بدیوار ناموس تکبرش انداخت، کہ تعمیرش جز فتح سرکار دشوار گشت، و دست معمارش بیکار، با ایں ہمہ از بے شرمي و سرکشي مقہور سلسلۂ فساد بطوالت کشید، و جہانے دریں ہرج و مرج تلف تیغ ہر روزۂ جنگ، و جان و ماندگاں از ہستي تنگ گردید، چنانچہ مبارزان پرجگر، و دلاوران با ہنر، بغصّہ و طیش آنکہ، دشمن از عدم تاب مبارزت میدان، سر بہ پناہ قلعہ ورزیدہ و دست خود از تیغ زني معطل گردیدہ، دامن بکمر و سپر بر سر، با شمشیر و خنجر، و گرز و تبر، و ہمقدمي جمعیت انگریز خوں ریز، با میجر برشٹین سردار پرتہور و ستیز بے اندیشۂ آتشبازي و تیغ گذاري مردم محصور، از آب خندق، گذشتہ بے اختیار خود را برسر قلعہ و سینۂ اعدازدند، از کمال مردي و دلاوري در دشمن کشي بآں مرتبہ کوشیدند، کہ از خون خندقي، و از کشتگان دیوارے، دیگر پدیدار، و صورت فتح سرکار بخوبي نمودار، بود، بسبب آنکہ دراں اثنا دفعتاً

---

(۱) گوشت کا ٹکڑا لمبائي میں کٹا ہوا (۲) کھال کھینچنا *

نتهرنگر گردیده' از فوج همراهي چه از سرکار و چه از انگریز' دو لشکر نمایان' بتعهد و اهتمام اعیان کاردان' و تجربه کاران تهور نشان' یکی بنام سرداري عمدة الامرا معین الملک اسد الدوله حسین علي خان بهادر ذوالفقار جنگ' و اعتماد الدوله محمد عبدالله خان حسام الملک بهادر هژبر جنگ' از راه مسدوده' و ثاني بسا لاري روشن الدوله حافظ محمد منور خان بهادر بهادر جنگ' و انتظام الدوله محمد صلابت خان نصیر الملک بهادر غضنفر جنگ' از راه تعلقات توندمان و نال کوته و رامناتهه که از تراکم خارستان' و بے آبي ها ممتنع العبور آدمي زاد بود' با هزاران گاوان رسد و آب' و فوجے از نام انورالدوله محمد انور خان بهادر حسام جنگ بضبطي تعلقه ترناویلي و محاصره پالم کوته روانه گردانیده' خود بسبب آنکه اطراف مدهره' از تطاول تاراجئي باغي' تیسر حبهٔ غله حب طلا متصور بود' متوقف گردیده' در قحط سالي وگرانئي نتهرنگر بحساب في روپیه پنج آثار برنج خریده بتاکید فروختن دوازده آثار در بازار لشکر سرکار بکثرت و بے شمار' روانه نمود' و بتائید مستعان' هر سه عساکر نصرت نشان' از هر طرف جوشیده تمامي هفده قلعجات راه' و اطراف' بجنگ دلاورانه' و حمله هاے مردانه' کشاده حسب الارشاد حضور در سواد مدهره پیوسته یکے بر محاصرهٔ پالم کوته دوید' و دو لشکر مامورهٔ مدهره' متفق گشته' با آنکه باغي از مردم سوار و بار و جمعیت فرنگ فراسیس و چنده کار و دو لک کلر بهایم شعار' مداومت میدان خرامي' و سخت کوشئي ناکامي داشت' غالب هر مصاف و پیکار شده' همگي بروج محدثهٔ متعددهٔ چهار کروهئي گرد قلعه که هر یکے ازاں بحکم استحکام' و انبوه مردم' و کثرت سر انجام و اهتمام خاصه آں ناکام سزاوار جنگ دوام دهور واعوام بود اگرچه در محنت یک سال مسخر و مفتوح گردانیدند لکن بصمر سرگرمي تعارض طرق جماعه هاے مقهور' که علي الاتصال اشتغال رسد رساني داشتند' نمي توانسند' که فوجے بتقید کما ینبغي محاصرهٔ قلعه' از خود جدا گردانند' دریں دور

چه تعداد شیشه هائے پر شراب مجامع سرور' جرعه نشانش را ناله درد آموخت' و بساط قدرت کدام اہل جاه که نور دیدهٔ طوفان تباه نگردید' و آهنگ نشاط کدام صاحب رفاه' که بفغان و آه نه انجامید دولتے کوس عظمت نه نواخت' که مقامش سامان کوچ نه بست' و اقبالے به پرواز آئینه نپرداخت' که صفایش از گرد ادبار نه شکست' عالم وجود' آفتکدهٔ عدم است' و ساز سرور' پردهٔ نغمهٔ غم' مگر کسیکه در حفاظت سخن رسید' سازوار بقائے ابدي است' و ہر که بحمایتش گردید' محسوب حیات سرمدي' زیرا که سخن في نفس الامر حفظ الٰهي ست' و در حقیقت فیض اسرار نا متناہي چراغ شبستان وجوداست' و ایاغ خمستان نمود' سود بازار اعیان است' و حاصل مزرع امکان' واسطهٔ حصول ایمان است' و اصل جوہر انسان' بے تکلف سلطان آفاق است' و بے تصنع حاکم علي الاطلاق' گیر و دار سکندر اقتداران ریاست دنیوي' اگر از در بارش' سند استمرار نیابد' دفتریست' کاو خورده' و شکوه داران اختیار مملکت ظاہري' اگر از سرکارش' منشور استقلال نگیرد' خرمنیست باد برده' حسنے که بمشاطگي او آراسته شود' لایزال جوان است' و گلے که بباغباني او شگفته گردد' بے زوال خندان اگر در خلقت خالق' چیزے دیگر بر سخن' بترجیح فوقیت مي داشت' کار ظهور از کاف و نون نمي کشاد' و اگر در باب ہدایت خلق واسطه بهتر ازیں مي بود' پیغمبران را احتیاج بروحي نمي افتاد' مگر بقدر مظاہر بظهور مي رسد و مطابق آئینه جلوه مي آراید' فیض پایدارش' مصروف انتظام کائنات' و لطف لا انحصارش مبذول انتساق موجودات' جاہلاں را استاد علوم دین' و کاملاں را چراغ خلوت یقین' در سرکارش زبان و قلم دو پیشکار' و بیان و رقم دو فرمانبردار' ماضي را حال مي نماید' و رفته را بازمي آرد' امیرے را مسند دولت جاوداني' و منصب عزت کامراني' سزد' که بزم حضور سخن که عبارت از کتابے یا نسخهٔ باشد از اہتمام سخنور قاعده دان آداب' و ضابطه شناس القاب'

میجر مذکور جراحت بے التیام کشید، تلافي آں موقوف بر وقت داشتہ مصلحتاً برگردیدند، و بلشکرگاہ رسیدند، از انجا کہ سزائے دغا، و جزائے وفا، امر استمرار دار المکافات روزگار، و دستور ریاست عالم اعتبار، است، باغي نابکار بکیفر کردار نا ہموار، و تلافي نافرمانیٔ خداوند ممالک مدار در عین استعداد یورش جانبازان سرکار، از برگشتگي بخت ناہنجار، بدست گرفتاران دست خود گرفتار گردید، و بصد خواري ومذلت و خرابي و مصیبت عذاب قلاب کشید، و مشتہر و عبرت آموز جہانیاں گشت کہ مقابلہ خداونداں را ہمیں نتیجہ است غرض خداوند دولت حسب تائید از لي و دولت بے خللي مظفر و منصور مشکور، و مسرور، در قلعہ تشریف فرمودہ و نصب نشان والاجاہي نمودہ، دوگانۂ سپاس واہب الشکور بجا آوردہ، و نذور سادات و شرفا، و خیرات وغیرہ پیش بردہ، از شادیانہ فتح و فیروزي، و سرداران اتواب سرور جہاں افروزي مژدہ رسان زمان و زمین گردید، و مبارزان حق گذار، و سرداران با اعتبار را، در جلادي محنت و وفا، حسب قدرداني و فیض رساني ہا، بہرہ مند عطائے مراکب، و مناصب، و انعام، و اکرام، گردانید، ہرگاہکہ دریں عرصہ خبر فتح پالم کوٹہ و بندوبست ملک ترناویلي رسید، شکر مکرر بتقدیم رسانید *

خاتمہ دفتر اول توزک والاجاہي *

الحمد للہ افسانہ خواني زبان قلم، و تمثال نمائي مرأت رقم، یا وصف کلوئے فشاري دست حوادث زماں، و زنگ آرائے گرد فتور دوراں، حقیقت چند دفاتر از منۂ مختلفہ ہزار و دو صد سال، در یکدم تقریر، مسموع سامعہ سخن پسنداں نمود، و صورت چہا مجالس اوقات متغایرۂ بالاتصال از نمایش یک جلوہ، در نظر صاحب نظراں کشود، تا مکشوف گردد کہ گردباد دم عناد آسمان بے درد و سنگ فساد بیداد، زمانۂ نامرا، از خاموشئي چندیں شمعہائے محافل ظہور اعیانش را بداغ ناکامي سوخت، و بشکست

نوازیش شبہ را با گوہر، مقابلہ؛ برابري، و از توان بخشیش یشم را، بافیل دعوائے برادري بتاثیر ترتیبش، خاک اکسیر، و بتعطیر خلقش، خاکستر عبیر دیدۂ باطنش، بمائینہ حقایق دلہا باز، و دست خاطرش، با نجاح (۱) حوایج غربا دراز، بدارالامن حفظش، غیراز خانۂ خزانہ خان و مان ہا آباد، و در آرامگاہ حمایتش، سوائے دل دشمن عالمے شاد، بفراغت ایامش، وحشي صیاد دیدہ، از دام رم بدرجستہ، و بطمانیت عصرش، سیماب آتش کشیدہ، از اضطراب نشستہ، شکر ریزي گفتارش، تکلم آموز طرطیان فصاحت، بہار انگریزي کلامش، شگفتگي افروز گلستان فراست، آب شمشیرش، نہر مزرع اتفاق، و سیلاب مایۂ نفاق، خاک آستانش، سرمۂ چشم دولت خواہاں، و غبار دیدۂ عداوت نگاہاں، نسیم کویش، بہار گلشن انقیاد، و باغ چراغ عناد، شعلۂ تہرش مشعل راہ صداقت روشي و آتش خس و خار خیرگي و سرکشي، زبانش مفتاح خزائن علوم، و بیانش دیباچۂ کتاب رسوم، لشکر دعا پیوستہ، در موکبش دو راستہ، مجلس ثنا، در جنابش ہمہ وقت آراستہ، در نظرش چیزے نیست، مکروہ تراززر، و بہ پسندش عزیزے نیست، مطلوب تراز ہنر، حاصل ملک، قبل از تحصیل، صرف تنخواہ امیدواران، و زراعت جاگیر پیش از در و چک، بستہ تقسیم وظیفہ خواران، و مداحیکہ از حلاوت مدحش لذتے دید، ترشي افکار دوران نچشید، وصافیکہ بذائقہ وصفش، آشنا گردید، لب از شکوۂ آسمان بے مزہ نگردانید، کیست کہ، از فیضش، بہرۂ تمنا نیندوخت، و کدام است، کہ از درسگاہ شکرش، شیریں زباني نیاموخت، صلہ باستایش او چون ثواب بصواب، موصول، و نہرہ از اطاعت او، چون جواب بخطاب، معمول، چشمش جز خوبي نبیند، گوشش غیراز عذر نشنود، زبانش بدون صدق نگوید، خاطرش سواے رضا نجوید *

(۱) مطلب پورا کرنا *

آرایش دہر ' و آثار و صفات و شمائل و کمالات اب و اجداد خویش ' از زبان حروف در توم بتصریحی ثابت گرداند ' که قابل آگهي چشم و گوش عالمیان شود ' و ازین معني ناموري خاصہ خود منظور نظر دارد ' و متصف باحیاے اخلاق دولتمندان سلف گردد '

مصرع —

خلف آنکہ نام پدر زندہ کرد *

برین سخن سخن شناس سخن اساس ' معني پرور عالي قیاس ' فرمانروائے ممالک ہمت ' و سادہ آرائي ایوان عزت ' ناظم قلمرو اقبال ' حاکم کشور اجلال ' آئین بند ضوابط جهانداري سزاوار منزلت والا مقداري ' امیرذي شان فلک جناب ' خدیو بلند قدر عظمت مآب ' جامع آثار فضل و کرم ' لامع انوار بذل و نوال ' آئینۂ جلوہ زار مکارم خداوندي ' گنجینۂ لانحصار فضایل حق پسندي ' عقل مجسم مملکت گستري ' فهم شخص عالم پروري ' موتمن و دایع واجبات دیني مخزن بدایع حاصلات یقیني ' مصدر معلومات عقلي خیالي ' مظهر مفهومات علمي و مثالي ' حافظ مراسم رضائے حق ' نافذ احکام فیض مطلق ' رایج رواج شرایع رسول ' عارف مدارج فهوم و عقول ' باني لوازم بذل و نصفت ' والي الممالک فتوت و مکرمت ' حق پسندیکہ در تعلق دنیا ' پاس عقبي مقدم داند ' بلندیکہ در مشاغل کثرت ' دل با خدا بندد ' جهدش مصروف کامراني عالم سعیش مبذول فیض رساني بني آدم ' دستش سخارا نام اعتبار داد ' دلش برہمت منت اشتهار نهاد ' نامش طغرائے فرمان بختیاري ' عزمش منشور احکام کامگاري ' دلے کہ کامیاب عبودیت او گردید ' باوج مقصد رسید ' دیدۂ کہ گرد آستانش کشید ' تجلي مراد بهم رسانید ' انصاف و داد را از حکمراني زرینش " منصب داري ' و صلاح و سدادرا ' از عمل صلاحیت قرینش ' منزلت ہدایت فرمائي ' تضیۂ آب و آتش ' در محکمہ اش ' فیصلہ یاب اتحاد یگانگي ' و عداوت گرگ بامیش ' در زمانش مبدل بوداد ہم خانگي ' از عاجز

ز و صفش سخن را مراتب بلند
معاني زتعريف او ارجمند *
دلش هست دريائے مواج علم
زطبعش نمودار صد کوه حلم *
بیاں از ثنایش حلاوت نصیب
زباں از دعایش بدولت قریب *
گزیده در بحر جاه و جلال
شگفته گل باغ فضل و نوال *
عزیز پدرد رهمه کاروبار
کزیں کردهٔ اعتبار وقار *
هر آں نیکوي کز پدر دیده است
بمیراث آنرا پسندیده است *
خلف کیست ازیں رتبه در روزگار
با وصاف جدو پدر یادگار *
زخلق عظیمش بگویم همیں
بود پیروي رسول ایں چنیں *
زوصف سخایش بحکم اثر
قلم گیرد از سطر سلک گهر *
سحاب گهر زیر هنگام داد
بهار دل افروز باغ مراد *
ملاحت نمک خوار تقریر او
کرامت مریدی زتدبیر او *
زخوئے نکویش نیامد گزند
نگفته گرفتار تقصیر مند *
تمیزش جدا کرد عیب از هنر
نهان و عیاں روز و شب چوں نظر *
نگر داند رو از وفائے قرار
نیفشاند بر خاطر کس غبار *

نظم *

امیر سرافراز والا تبار
خداوند ذي عزت و افتخار *
بشوکت عظیم و بطینت کریم
بخصلت سلیم و بهمت جسیم *
مباهي زفیضش غني و فقیر
مفخر بظلش صغیر و کبیر *
بود دامنش دستگاه امید
لقایش بود دیده را روے عید *
ز نامش جراحت بجان عدو
کند غرق خوں از جگر تا گلو *
ز اسناد ارث است مسند نشیں
سزاوار میراث تیغ و نگیں *
بآں عقل و تدبیر و رائے زریں
فلاطوں ببزمش دبستاں نشیں *
حیا شاهد وضع ایمان او
ترحم ثنا خوان احسان او *
بود التفاتش جهاں را پناه
وزو کار خلق خدا سر براه *
سزد ملک دلها بحکمش مدام
زهے داور مملکت انتظام *
موید مسند زفضل اله
مخلد ممجد زاسباب جاه *
خوشا بدرتابندهٔ اوج فضل
منور کن خلق زانوار بذل
شد اقبال از ذات او کامیاب
چو آفاق از پر تو آفتاب *

و وقار پایدار، بخشید، باوجودیکه زمانهٔ نامددگار مقتضي سربراہي
این امرگران نبود، نظر بالتفات لا انتهایش، تازمانهٔ دراز، که سوائے
ایام، تعطیل عارضي، مدت شغلش، تا این مقام بسه ۳ سال کامل
محسوب است، باجتماع حواس منتشره، گرانباري تقدیمش،
برسرجان ناتوان کشیدم، و بآبداري عباراتش، آب نظر، و بتابداري
استعاراتش، تاب جگر صرف گردانیدم، و بخلاف مصنفان سلف،
شام تا سحر با پرده گیان افکار، شغل انجمنے بود، و سحر تاشام
از گلهائے معاني سیر چمني لفظي بیکار نگذاشتم، که بار تحریر گردد،
تخمے بیجا نگذاشتم، که ثمر فضولي آرد، اطلاق مضامین بسیط را
که بده چند این کتاب امکان گنجائش نداشت، بتائید صانعے که
صنعتش، مشت خاک انسان را، آئینهٔ صورجزي و کلي موجوداست،
و چنین قطرهٔ آب را محیط مرکب و بسیط مخلوقات، ساخته، مثل
دریا بکف، و آسمان بصدف، با وصف آرایش الفاظ و معاني، و افزایش
محاسن مرغوبهٔ نکته فهمان روشن بیاني، در قید اختصار بنوعے آورد،
و جهانے را در ایوانے شمرد، که دقیقهٔ از روایت راوي، بشرط غور و
تمیز، و امانده باشد، و اہل نظر را بدون تفریح مطالعه، تکلیف آن
گرد و پیش خاطر نیاید، و سوائے فایدهٔ دریافت کوایف ماضي،
مفید محاورهٔ حال آئنده گان استقلال گردد، و مبتدیان فن انشا را
ہموارہ فایده دہد، و تادور زمانه، در دبستان مدرسہائے نو آموزان،
منظور، بل ضرور افتد، شرح این معني احتیاج ندارد، که حاکم
کتاب قدر سخن مي داند، و مرتبهٔ عبارت مي شناسد، حال آنکه
تسطیر تواریخ که اراده از شرح حال رفته گان دارد، تصنع وتکلف
نمي خواہد، لیکن لحاظ برینکه فصاحت متکلم، حسن کلام مي
افزاید، و سامع را مستفید سماعت مي گرداند، تامقدور، درین باب
رخصت آرایش داد، وفي المثل، ار ہر صفحه، پیش کامل استعدادان
سواد و مواد، دست التجائے صلاح کشاد القصه سمند تیز
رفتار قلم، بقطع عرصه ہائے سنگلاخ، تا این جا، فرسوده سم تگاوري
گردید، و فارس طبع راقم، بقیاس بقیهٔ راه دراز مقام خاتمهٔ کتاب،

زبس قدر داني محنت دراں
نکردہ زکس محنتے رایگاں *
میرے بایں حق پرستي کہ دید
در احساں بایں پیش دستي کہ دید *

یعني زینت آرائے چار بالش ایالت ' منزلت افزائے مسند امارت ' امیر با تدبیر ' خدیوروشن ضمیر ' اعتماد دولت اب و اجداد ' حسام فرق عدوان و فساد ' ہژبر بیشۂ مردي و دلاوري ' بہادر عرصۂ امتحان بہادري ' شیرازۂ جمعیت خاندان ' سرمایۂ رفاہیت دودمان ' بلند قدر عالي پایگاہ ' خلف الصدق نواب امیر الہند والا جاہ نواب محمد عبداللّٰہ خاں اعتماد الدولہ حسام الملک بہادر ہژبر جنگ ادام اللّٰہ ظلال اقبالہ و احسانہ ' ونوال افضالہ ' و امتنانہ ' کہ شمار صفات لانہایتش ' و تعداد محامد بے غایتش ' دریں محل اختصار گنجائش انحصار ندارد ' و برائے تفصیل وسعت طویل الذیل دفتر ثاني مي خواہد ' مضامین صداقت آئین ایں مجموعہ ' بموجب کتب سیر و تواریخ پیشین ' وارشاد والد ماجد با صدق و تمکین ' و معین معاینۂ عین حق بین ' و منظومۂ انور نامۂ تحقق تضمین ' بہ تفتیم کامل ' علي الترتیب فراہم نمود ' و ہمت بر انصرام ایں امر مصمم ' و بر جمیع مہمات خود مقدم فرمود ' و خود متوسط شدہ من بندۂ اکرام قدیم ' و فروختۂ افضال عمیم را کہ بدوام التزام جناب مستطاب سخن ' دریں روزگار ' حشم و علم رقم و قلم دارم ' و نظم ممالک نسخ و کتب بدون معاضدت افواج کمکے مي توانم ' کہ بعمل آرم ' و بہ تمغائے مملکت انشا ' کوس لمن الملک مي نوازم ' وکہن رسم کشور عبارت را ' باجرائے ضوابط مجدد تازہ ' رواج مي سازم ' بمقتضائے جوہر شناسيء بلند نگاہي ' و فطانت اساسيء ہنردستگاہي ' بنابر انتظام واجبۂ نثر ' فارسيء مرغوب ' و عبارت مطلوبش ' منتخب گردانید ' و بعطیات بے شمار ' و عنایات بسیار ' مباہات اعتبار '

بامام محمد باقر
هادي راه باطن و ظاهر *
بامام امم بحق ناطق
شاه ذي الامر جعفر صادق *
بهر کاظم شهنشه دوسرا
مقتدا ملتجا امام هدا *
بهر سلطان دیں امام رضا
ضامن مدعائے شاه و گدا *
بامام تقي محمد نام
کامران قلمر و اسلام *
با مام نقي علي منصب
بشرف هم کرمہ رسول نصب *
بامام عسکري حسن تکریم
در او کعبه واجب التعظیم *
بمحمد لقا امام زماں
صاحب الامر آشکار و نهاں *
بکرامات دودمان نبي
بمباهات خاندان نبي *
تا بحکمت مورخ تقدیر
بر نگارد زخامۂ تدبیر *
داستاں از جریدۂ اول
کاں بود علم حق بفرد عمل *
فقرۂ دولت حسام الملک
مصرع مدت حسام الملک *
بنویسد ولے دراز آید
زیں کشش دست او بناز آید *
هرچه دارد بدل هوا و مراد
یکسرش هر زماں مهنا باد *

که انتهائے دو منزل دو دفتر مقرر بود درہمیں یک منزل مناسب آسوده گي او انديشيد، انشاء الله المستعان بفرصت چندے ہمیں اسپ است و ہمیں میدان، و ہمیں گوے است و ہمیں چوکان، بالفعل از طي کرديدن ايں قدر مسافت بعيد، که نظر بر آفات و عوارضات راه مفت پامردي ايں آبله پا است، بقول کسے بیت —

شکر حق نیم سفر شد به بسے رنج و محن
آفریں باد بریں ہمت مردانۂ من *

دوگانه سجدۂ شکر رب الحفیظ بجا مي آرد، و بایں تعب صفر بفحوائے اینکه دعائے دل ریشاں اثر قربت اجابت را، سزاوار است، دست بالتجائے ترقي عمر دولت نواب مستطاب يعني باني ايں کتاب، بایں تضرع بلند مي سازد *

مناجات —

بکمال عنایتت یارب
بنوال کرامتت یارب *
بطفیل عطا و احسانت
بهرا کرام و عزت و شانت *
به نبي محمد عربي
یثربي هاشمي و مطلبي
بعلي ولي امام مبیں
بوصي نبي شہنشه دیں *
بطفیل جناب پاک بتول
بضعته و جان باصفائے رسول *
بدل خستۂ امام حسن
نوش جاں ساز زہر درد و محن *
بامام شہید تیغ جفا
صابر رنج سید الشهدا *
بعلي نام امام ابن حسین
قبلۂ دین و کعبۂ دارین *

شجرۂ خاندان والاجاہی *

امیرالمومنین حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ

شیخ عبداللہ

شیخ ناصر

شیخ ابراھیم

شیخ اسحق

شیخ ابوالفتح الواعظ الاکبر

شیخ عبداللہ الواعظ الاصغر

شیخ مسعود

شیخ سلیمان

سلطان فخرالدین محمود المعروف بہ نسیمان شاہ

سلطان شہاب الدین احمد المعروف بفرخ شاہ عادل

یوسف

احمد

شعیب

فخرالدین — سلیمان

علی — فرید الدین شکرگنج

قاضی علاوالدین

شیخ نعمت اللہ

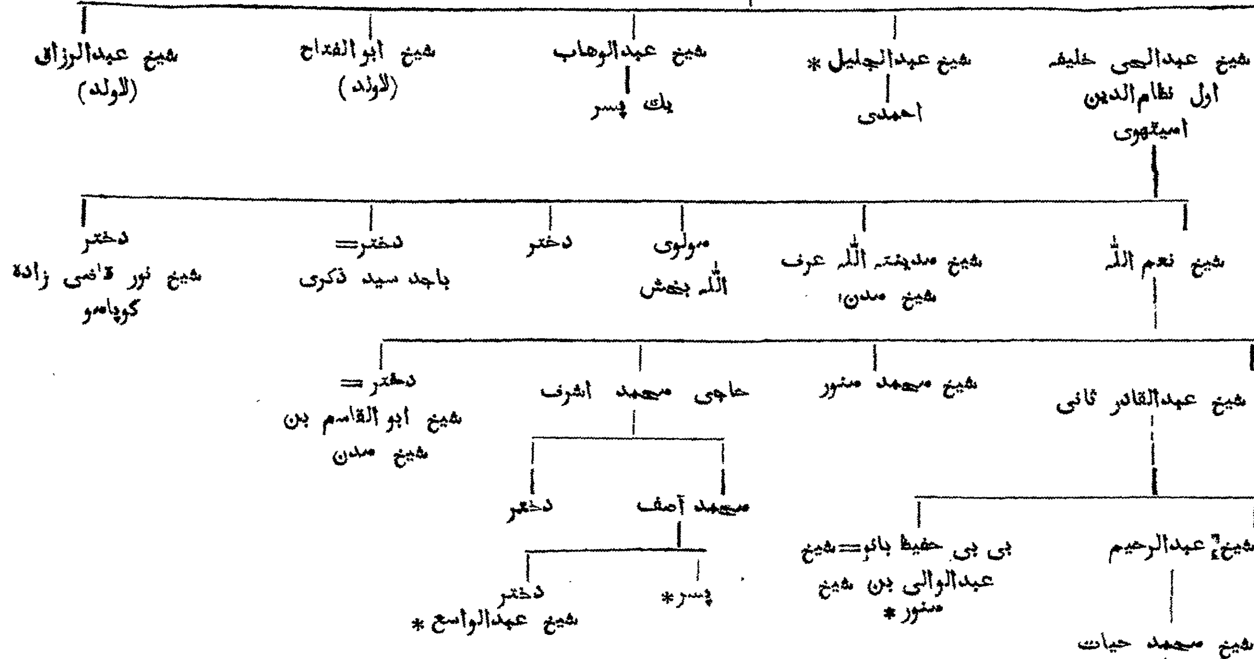
شیخ ابراھیم

شیخ عبداللہ المعروف بہ قاضی لاڑ *

بختور باد آل و اولادش
زان همه شاد خاطر شادش *
خاصه آن حق پسند فرزندش
خلف ارجمند و دلبندش *
بهره مند مدارج ازلي
خان والا نسب مظهر علي *
طالعش آفتاب دوران باد
بمحمد و آله الا مجاد *

تمت *

- شیخ عبدالواسع
  - شیخ عبدالحی خان ثانی
    - غلام اشرف خان
      - حافظ محمد شرف الحق
        - حافظ عنایت احمد
      - فضل احمد خان
        - فضل احمد عرف حکیم غلام چشتی
        - دختر = نظیر احمد
          - هدایت احمد
        - علاالدین (از خادمہ)
        - حمیدالدین (از خادمہ)
      - کرم احمد خان *
        - حافظ رحیم احمد خان
          - غلام کرم احمد خان
          - دختر
          - دختر
        - ظہور احمد خان
          - غفور احمد
          - دختر
      - بی بی حمایت النسا = شرف الدین بن حاجی قطب الدین
      - بی بی زینت = علیم اللہ بن احسان اللہ
      - غلام احمد (از بطن خادمہ)
        - دختر = میر ارشاد علی
        - دختر = وجیہ الدین
        - دختر = شمس الدین
    - غلام محیی الدین خان مخاطب بعبد الحی خان
    - حاجی قطب الدین
    - حامد علی خان
    - محمد فاضل
    - صادق علی خان
    - بی بی عائشہ = فضل اللہ خان
      - دختر = قطب الدین احمد
    - بی بی شاکرہ = محمد یوسف بن شکر اللہ
    - غلام احمد
  - عبدالغنی خان
  - عبدالجلیل خان (لاولد)
  - عبدالرحیم خان (لاولد)
  - قادر علی خان
  - شیخ شکر اللہ خان
  - شیخ نعمت اللہ لاولد
  - دختر = نواب محفوظ خان بہادر
  - دختر = شیخ عصام بن محمد جعفر
  - دختر = صدر الاسلام خان
- بی بی صاحبی = شیخ محمد امان بن شیخ عبدالوالی
- بی بی ارزانی = خیرالدین خان عرف محمد افضل

مخدوم شیخ عبدالقادر پسر قاضي لاڈ *
شیخ عبدالحی خلیفہ اول نظام‌الدین امیٹھوی
شیخ عبدالجلیل *
احمدی
شیخ عبدالوہاب
یک پسر
شیخ ابوالفداح (لاولد)
شیخ عبدالرزاق (لاولد)
شیخ نعم اللّٰہ
شیخ مدینۃ اللّٰہ عرف شیخ مدن
مولوی اللّٰہ بخش
دختر
دختر= باجد سید ذکری
دختر شیخ نور قاضی زادہ کوپامو
شیخ عبدالقادر ثانی
شیخ محمد منور
حاجی محمد اشرف
دختر= شیخ ابو القاسم بن شیخ مدن
محمد آصف
دختر
پسر *
دختر شیخ عبدالواسع *
شیخ عبدالرحیم
بی بی حفیظ بانو= شیخ عبدالوالی بن شیخ منور *
شیخ محمد حیات

غلام محی الدین خاں مخاطب بعبدالحی خاں بن شیخ عبدالحی خاں ثانی *

مولوی نظام الدین احمد خاں | والدہ بیگم = عبد الصمد خاں بہادر دلیر جنگ | غلام معین الدین | مجدالدین | دختر = غلام جیلانی خاں | عبدالعزیز | دختر = حسن علی خاں بن نواب غفران مآب | بدر الدین

غلام معین الدین: پسر | پسر

عبدالعزیز: پسر | پسر

بدر الدین: قادر حسین

والدہ بیگم = عبد الصمد خاں بہادر دلیر جنگ: شرف الامرا نعم اللہ خاں بہادر | ممتاز الامرا بہادر | عبدالحی خاں | نواب بیگم = نواب عظیم الدولہ | برہانی بیگم = غلام حسن خاں | سکالی بیگم = وارث علی خاں | منی بیگم = خان عالم خاں

مولوی نظام الدین احمد خاں: رکن الدین خاں | تقی الدین خاں | اعز الدین خاں | تاج الدین خاں

تقی الدین خاں: غلام علی خاں | دختر = مظفر حسین خاں | دختر = حافظ رحیم احمد خاں | دختر = ظہورالدین خاں

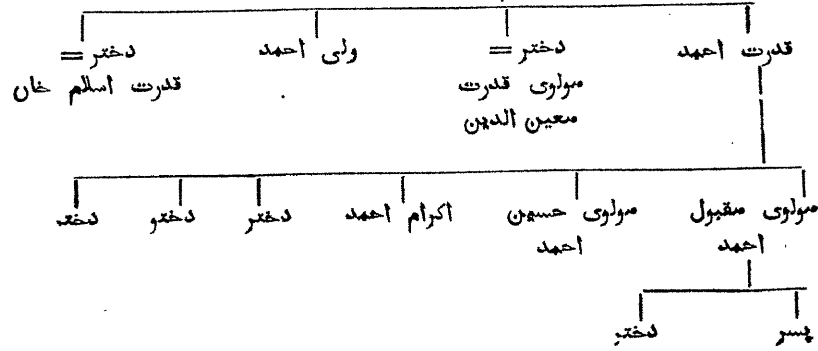
غلام علی خاں: دختر

رکن الدین خاں: ظہور الدین | دختر = قدرت کریم خاں | دختر = انور حسین خاں بن انور علی خاں ثانی | دختر = حبیب اللہ خاں

تاج الدین خاں: پسر | دختر | دختر | دختر | دختر | دختر | دختر

ﮧ

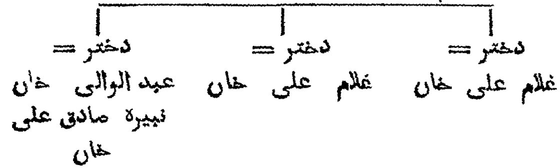
حافظ عنایت احمد بن حافظ محمد شرف الحق بن غلام اشرف خاں بن شیخ عبدالحی خاں ثانی ـــ تتمہ *

حامد علي خان بن شيخ عبدالحي خان ثاني *

- محمود علی خان (لاولد)
- غلام جیلانی خان →
- اعز الدین خان
  - اکرام الدولہ
  - محی الدولہ
  - امتیاز الدولہ
  - دختر = نصیر میاں بن ناصر محمد خان
  - دختر = خان عالم خان
    - پسر
    - پسر
    - دختر = نواب عظیم جاہ
- عبد الحفیظ خان
  - دختر = عبدالاحد بن غلام جیلانی خان
  - دختر = فرزند عبدالشکور بن صادق علی خان
- عبدالطیف خان
- دختر = ابو المعالی خان
- دختر = حسام الملک بہادر
  - دختر = حسام الدولہ بن سیف الملک بہادر
    - غلام محمد
- دختر = نصیر الملک بہادر

اعزالدين خاں بن مولوي نظام‌الدين احمد خاں بن غلام محي‌الدين خاں مخاطب بعبدالحي خاں بن شيخ عبدالحي خاں ثاني *

دختر = غلام على خاں

دختر = غلام على خاں

دختر = عبد الوالى خاں نبيرة صادق على خاں

حاجي قطب‌الدين بن شيخ عبدالحي خاں ثاني *

شرف الدين

دختر والدة حافظ عنايت احمد

صادق علي خاں بن شیخ عبدالحي خاں ثاني *

عبدالواسط خاں
- عبدالواسع
  - پسر
  - پسر
  - دختر = فرزند نجف علی خاں
- دختر = اعزالدین خاں

عبد الشکور خاں
- عطاء اللّٰہ خاں
  - پسر
  - پسر

غلام غوث خاں
- عبدالوالی خاں
  - پسر
  - دختر
  - دختر

نصیرالدین حسین خاں عرف ناصر محمد خاں
- نصیر الدین حسین خاں ثانی
- محی الدین حسین خاں عرف سائس میاں
- دختر = شرف الامرا
- دختر = تاج الامرا
- دختر = قادر حسین خاں بن انور علی خاں
- دختر = قمرالدین خاں
- دختر = برادر تقی الدین خاں

عبدالجبار خاں (لاولد)

جلال الدین خاں (لاولد)

دختر

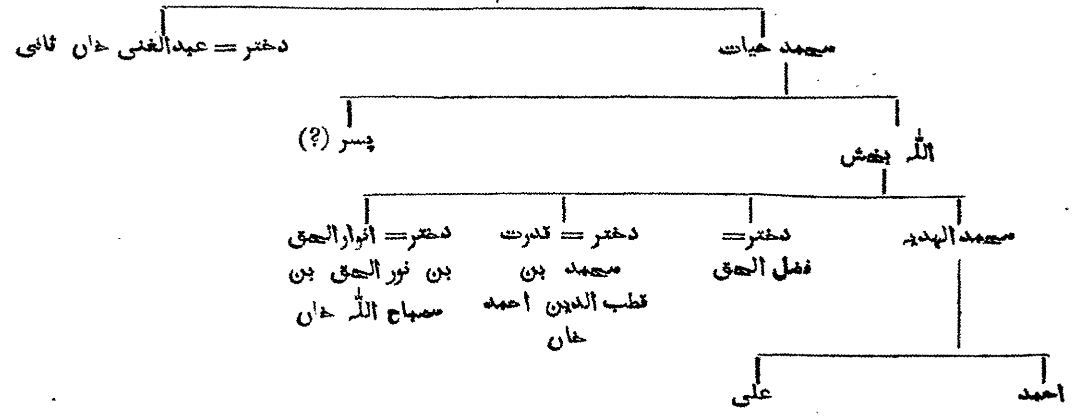
دختر

غلام جيلاني خاں بن حامد علي خاں بن شيخ عبدالحي خاں ثاني — تتمہ *

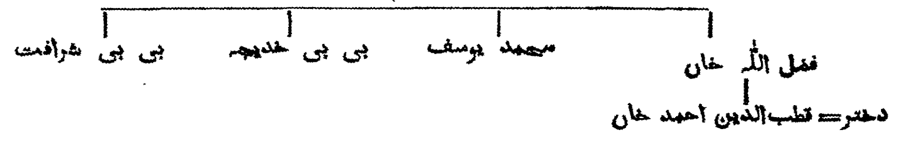
- غلام جیلانی خاں ثانی
  - سلطان محی الدین
  - دختر
  - دختر
- عبد الاحد خاں
  - پسر
  - پسر
  - پسر
  - دختر
- دختر = عظیم اللہ خاں
- دختر = روشن محمد خاں
- دختر = حبیب اللہ خاں بن ناصر محمد خاں

محمد فاضل بن شيخ عبدالحي خاں ثاني *

- جمال احمد
  - مبارک احمد
  - دختر = نصیرالدین حسین خاں ثانی نبیرۂ صادق علی خاں
  - دختر = چنو میاں نواسہ نواب محفوظ خاں
  - دختر = امان الحق

قادر علی خان بن شیخ عبدالواسع بن شیخ محمد حیات بن شیخ عبدالرحیم (الخ) *
محمد حیات
دختر = عبدالغنی خان ثانی
اللہ بخش
پسر (؟)
محمد الہدیٰ
دختر = فضل الحق
دختر = قدرت محمد بن قطب الدین احمد خان
دختر = انوارالحق بن نورالحق بن صباح اللہ خان
احمد
علی

شیخ شکراللہ بن شیخ عبدالواسع بن شیخ محمد حیات (الخ) *
فضل اللہ خان
محمد یوسف
بی بی خدیجہ
بی بی شرافت
دختر = قطب الدین احمد خان

عبدالغني خاں بن شیخ عبدالواسع بن شیخ محمد حیات بن شیخ عبدالرحیم بن شیخ عبدالقادر ثانی بن شیخ نعم‌اللّٰہ *

میاں محمدی مخاطب بعبدالغنی خاں ثانی — دختر = حامد علی خاں

دختر = جمال احمد — غلام حسن خاں داماد دلیر جنگ — فضل حسین خاں داماد نواب والا جاہ بہادر — پسر (؟)

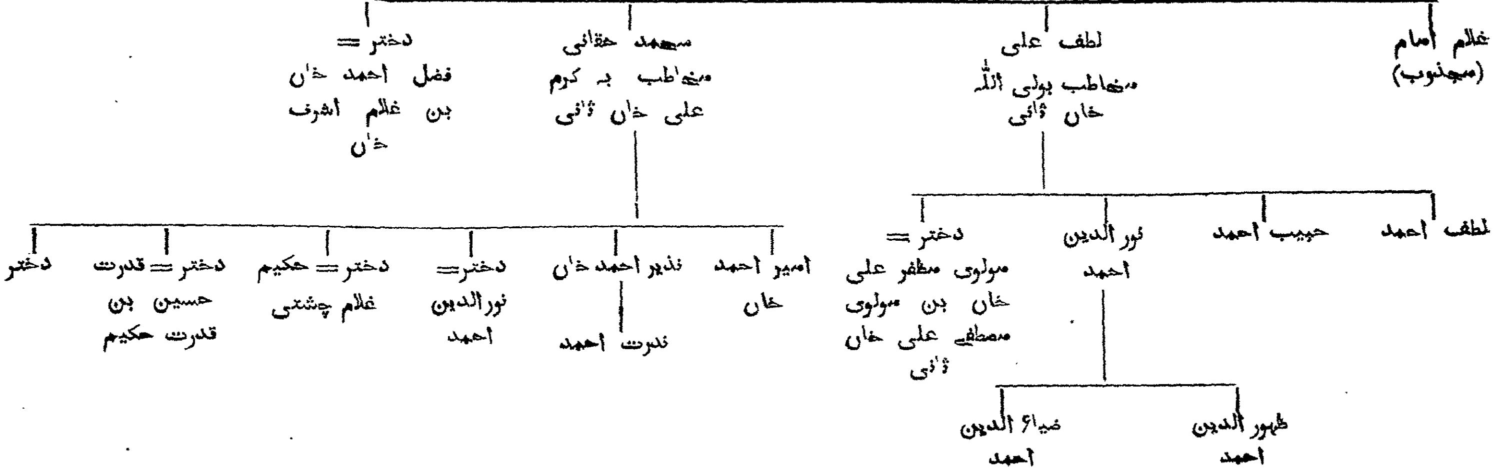
دختر = اکرام الدولہ بن اعز الدین خاں — پسر — پسر

قادر حسین خاں — قادر علی خاں ثانی — دختر = غلام مرتضی خاں — دختر

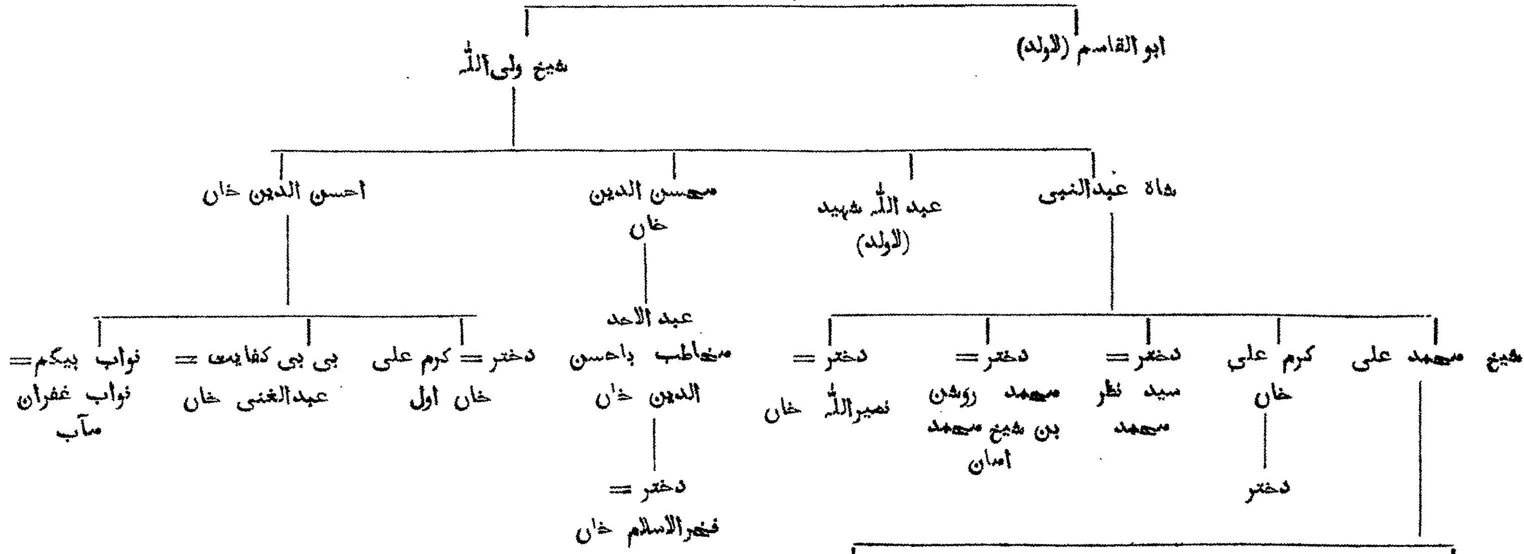
قادر محی الدین خاں

دختر — دختر — دختر

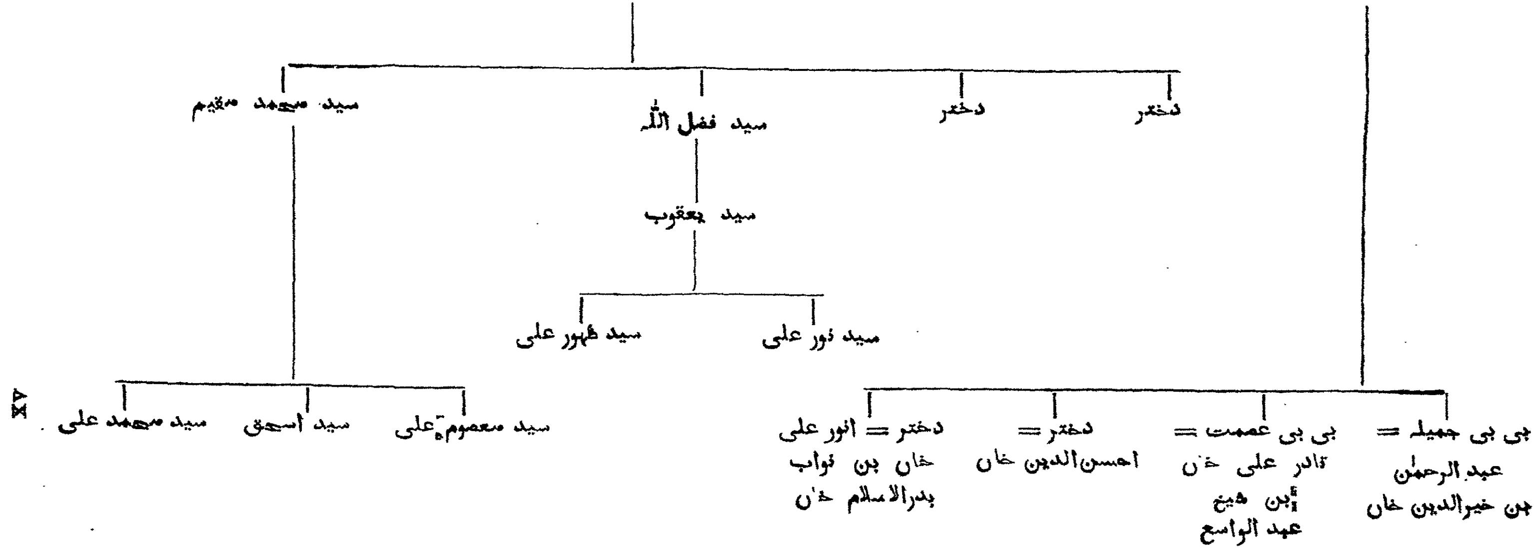
عبدالہادی لاولد — عبدالغفور — ۱ دختر زوجۂ حکیم مہدی علی خاں — ۲ دختر در صغر سنی فوت شد — ۳ دختر زوجۂ نظام الدین — ۴ دختر اہلیۂ قدرت حلیم (؟) — ۵ آخری دختر اہلیۂ مولوی قدرت حلیم

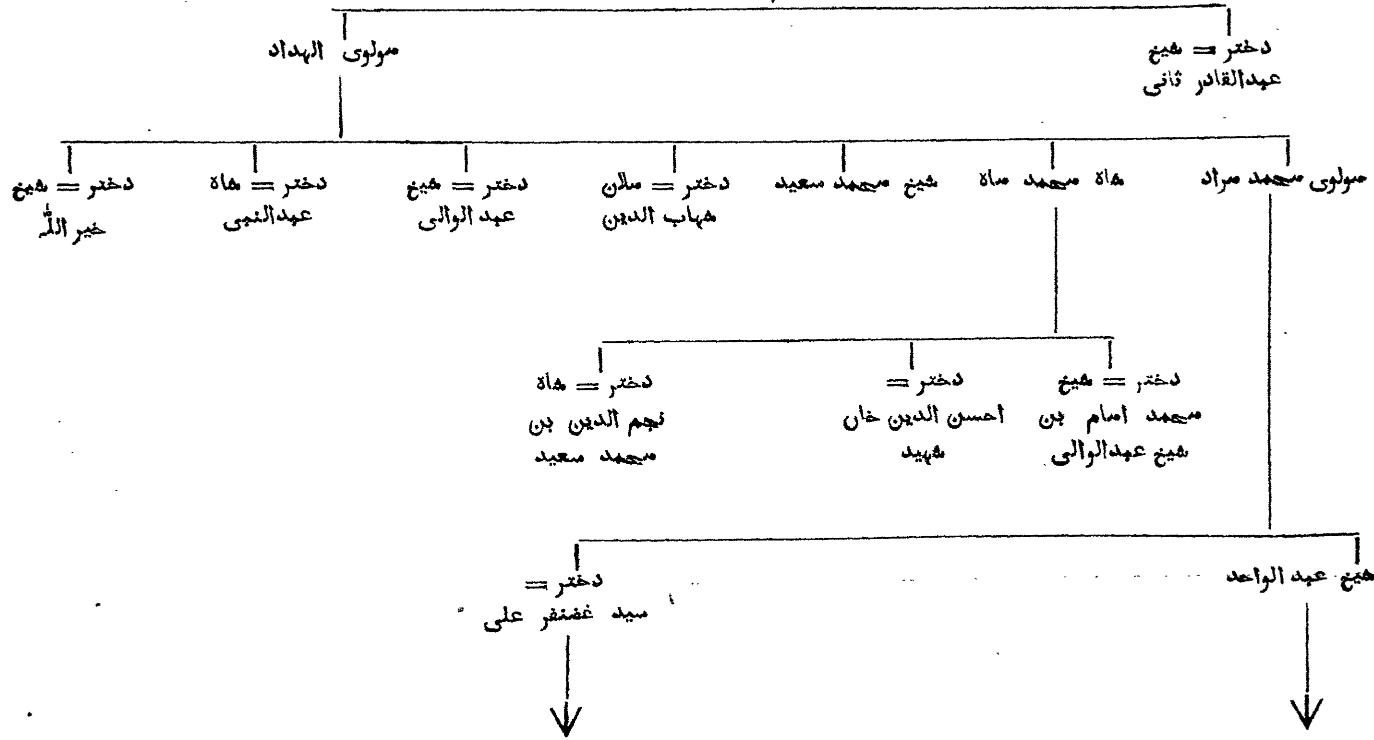
غلام امام (مجذوب)
لطف علی مخاطب بولی اللہ خان ثانی
محمد حقانی مخاطب بہ کرم علی خان ثانی
دختر = فضل احمد خان بن غلام اشرف خان
لطف احمد
حبیب احمد
نور الدین احمد
دختر = مولوی مظفر علی خان بن مولوی مصطفی علی خان ثانی
ظهور الدین احمد
ضیاء الدین احمد
امیر احمد خان
نذیر احمد خان
نصرت احمد
دختر = نور الدین احمد
دختر = حکیم غلام چشتی
دختر = قدرت حسین بن قدرت حکیم
دختر

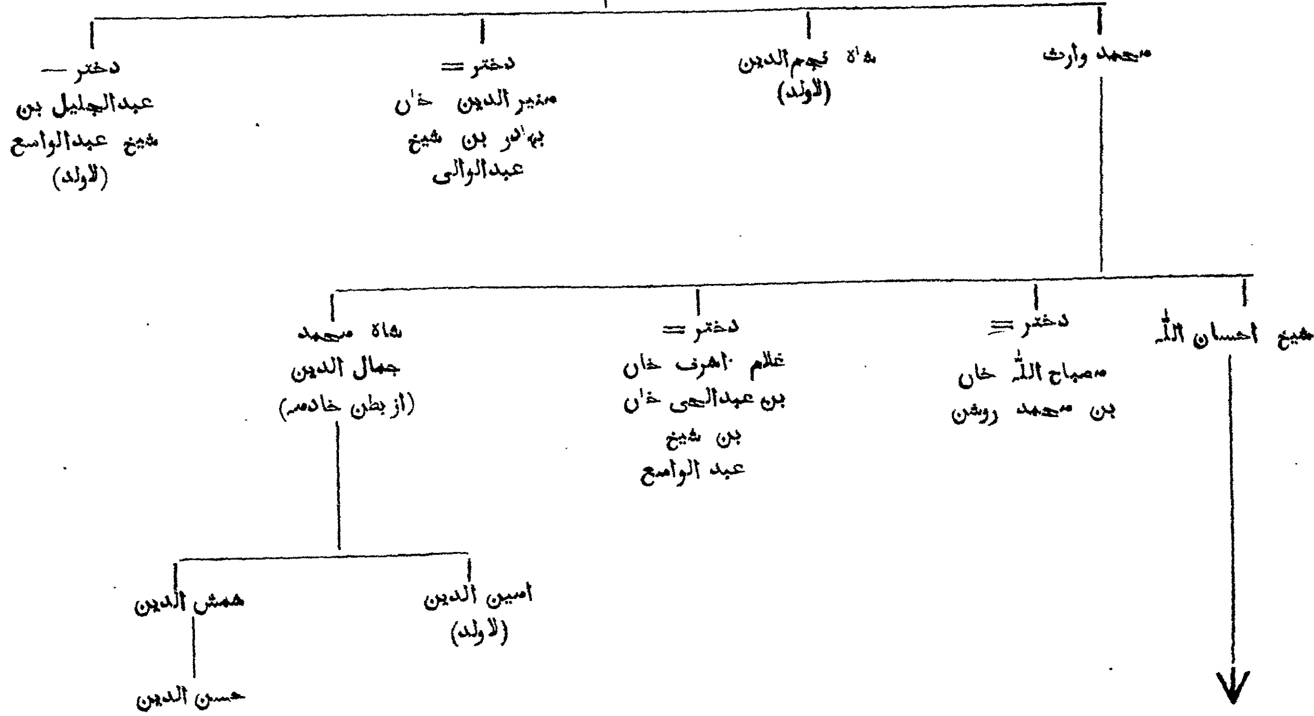
شیخ مدینۃ اللہ عرف شیخ مدن ابن شیخ عبدالحی خلیفہ اول نظام الدین امیٹھوی *
ابو القاسم (لاولد)
شیخ ولی اللہ
شاہ عبدالنبی
عبد اللہ شہید (لاولد)
محسن الدین خان
احسن الدین خان
شیخ محمد علی
کرم علی خان
دختر = سید نظر محمد
دختر = محمد روشن بن شیخ محمد امان
دختر = نصیر اللہ خان
عبد الاحد مخاطب باحسن الدین خان
دختر = کرم علی خان اول
بی بی کفایت = عبدالغنی خان
نواب بیگم = نواب غفران مآب
دختر
دختر = فخر الاسلام خان
محمد ولی اللہ خان
دختر = شیخ نعمت اللہ بن شیخ عبد الواسع

دختر
دختر
سید فضل اللہ
سید محمد مقیم
سید یعقوب
سید نور علی
سید ظہور علی
بی بی جمیلہ = عبد الرحمٰن بن خیرالدین خان
بی بی عصمت = قادر علی خان بن شیخ عبد الواسع
دختر = احسن الدین خان
دختر = انور علی خان بن نواب بدرالاسلام خان
سید معصوم علی
سید اسحق
سید محمد علی

مولوي الله بخش بن شيخ عبدالحي خليفہ اول نظام الدين اميٹھوي *
دختر = شيخ عبدالقادر ثانی
مولوی الهداد
مولوی محمد مراد
شاه محمد شاه
شيخ محمد سعيد
دختر = ملان شهاب الدين
دختر = شيخ عبد الوالی
دختر = شاه عبدالنبی
دختر = شيخ خير اللّٰه
دختر = شيخ محمد امام بن شيخ عبدالوالی
دختر = احسن الدين خان شهيد
دختر = شاه نجم الدين بن محمد سعيد
شيخ عبد الواحد
دختر = سيد غضنفر علی

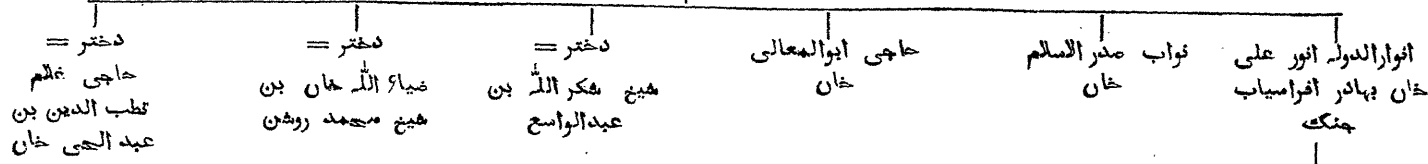
- برهان اللہ خان
  - عظیم النسا = مولوی ضیاء اللہ خان ثانی
- غلام صفی (لاولد)
- فیض محمد خان داماد تراب غفران مآب
  - دختر = محی الدین حسین خان عرف سائس میان
- علیم اللہ خان
  - محمد عظیم اللہ خان (لاولد)
  - دختر = معین الحق مخاطب بروشن محمد خان ثانی
- بی بی زاهده = محمد امان بن حاجی ضیاء اللہ خان (لاولد)
- بی بی = مریم ریاض اللہ خان (لاولد)
- نجم الدین حسین خان داماد نصیرالدولہ بهادر
  - وارث علی خان داماد دلیر جنگکه
  - قمرالدین خان داماد نصیرالدین حسین خان بن صادق علی خان ثانی
  - احسان اللہ خان ثانی داماد انور علی خان
  - کریم یار خان داماد ندیم اللہ خان بن نصیر الدولہ
- فضل احمد خان داماد بدر الاسلام خان (لاولد)
- دختر = خان جهان خان بن خیرالدین خان
- دختر = انور علی خان ح ل
- دختر (لاولد)
- دختر (لاولد)

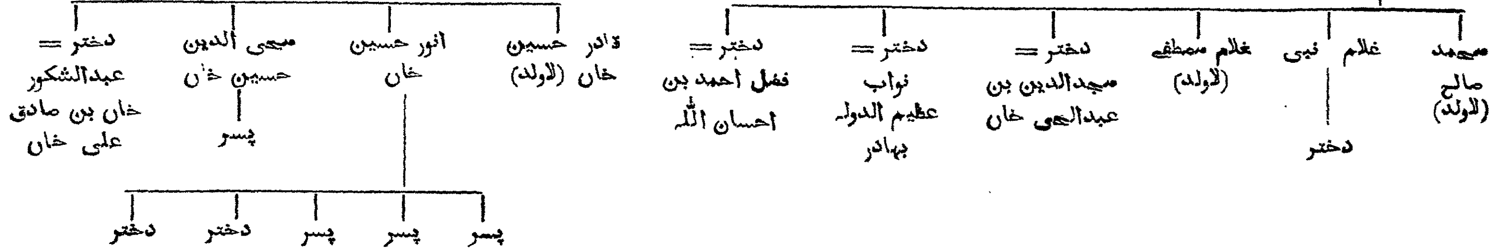
شيخ محمد سعيد بن مولوي الهداد بن مولوي الله بخش بن شيخ عبدالحي *
محمد وارث
شاه نجم الدين
(لاولد)
دختر = منير الدين خان بهادر بن شيخ عبدالوالی
دختر — عبدالجليل بن شيخ عبدالواسع
(لاولد)
شيخ احسان الله
دختر = مصباح الله خان بن محمد روشن
دختر = غلام اشرف خان بن عبدالحی خان بن شيخ عبد الواسع
شاه محمد جمال الدين
(از بطن خادمه)
امين الدين
(لاولد)
شمس الدين
حسن الدين

نواب سراج الدولہ انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ*

نواب بدر الاسلام خان بہادر افراسیاب جنگ

عظیم الدین المعروف بہ بدر الاسلام خان حال
نظام الدین المعروف بہ انور علی خان ثانی
عبدالرحیم میاں

شیخ محمد منور بن شیخ نعم اللّٰه بن مخدوم شیخ عبدالحي خلیفه اول نظام‌الدین امیٹھوي *

حاجی محمد انور المعروف
حاجی مقدس

شیخ عبدالوالی

دختر (ناکتخدا)

نواب سراج الدوله انورالدین
خان بهادر شهامت جنگ
سنه ۱۷۴۴ تا سنه ۱۷۴۹
تاریخ شهادت ۱۶ شعبان
سنه ۱۱۶۲ع

بی بی فاطمه = شیخ محمد
حیات ابن شیخ عبدالرحیم

بی بی مریم = شیخ محمد
آصف بن حاجی محمد
اشرف

بدرالاسلام خان بهادر
افراسیاب جنگ از بطن
بی بی صاحبه
(حرم خاص اول)

محمد محفوظ خان
شهامت جنگ (از بطن
بی بی صاحبه)

نواب محمد علی خان
والا جاه اول (از بطن
فخر النسا) وفات ۱۹
ربیع الاول سنه ۱۲۱۰ع

نواب
عبدالوهاب
خان

محمد
نجیب اللّٰه
خان

دختر = (از بی بی
صاحبه) خیرالدین خان
بن عبدالحکیم خان
شهید

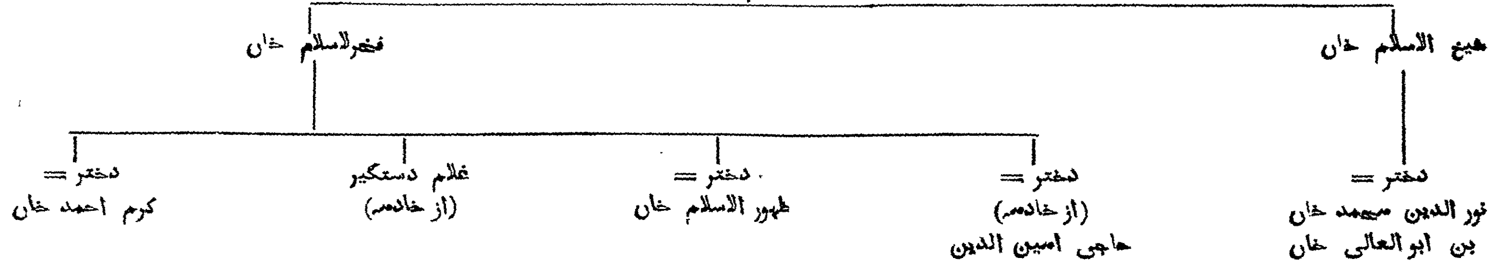
امیر النسا بیگم =
(از فخرالنسا)
عبدالرحیم خان

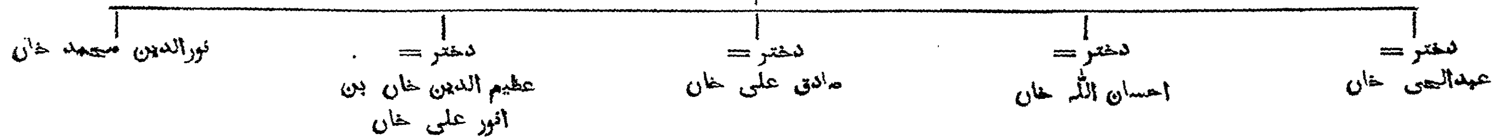
دختر =
(از بی بی صاحبه) محسن الدین
خان نبیرهٔ شیخ مدن

دختر =
(از بی بی صاحبه) شیخ عبدالواجد
بن محمد مراد بن مولوی الهداد

دختر =
(از بی بی صاحبه) شیخ عبدالحی
بن شیخ عبدالواسع

کامو بیگم المعروف حضرت بیگم =
(از فخر النسا) خیرالدین خان

نواب صدر الاسلام خاں بن بدر الاسلام خاں بہادر افراسیاب جنگ *
شیخ الاسلام خاں
فخرالاسلام خاں
دختر =
نور الدین محمد خاں
بن ابو العالی خاں
دختر =
(از خادمہ)
حاجی امین الدین
دختر =
ظہور الاسلام خاں
غلام دستگیر
(از خادمہ)
دختر =
کرم احمد خاں

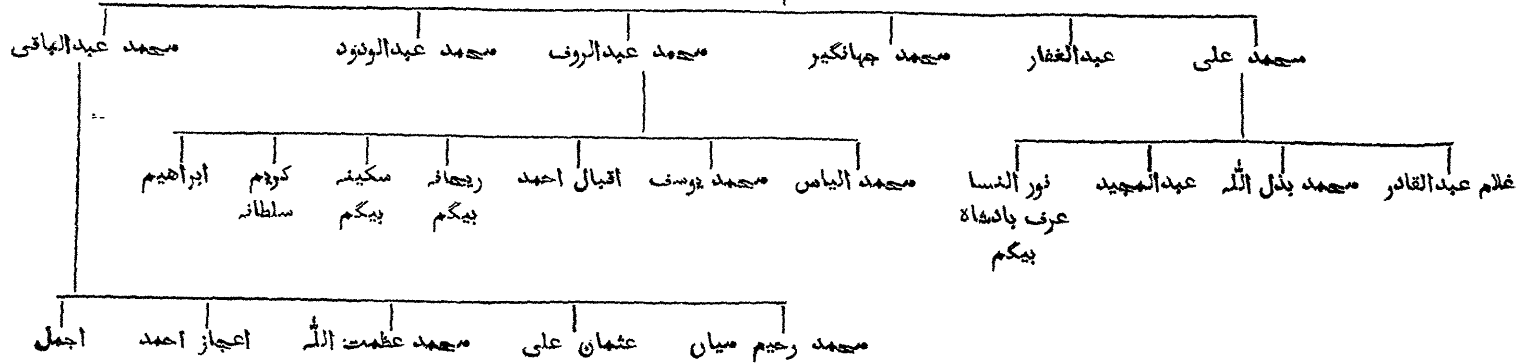

حاجی ابوالعالی خاں بن بدرالاسلام خاں بہادر افراسیاب جنگ *
دختر =
عبدالحی خاں
دختر =
احسان اللہ خاں
دختر =
صادق علی خاں
دختر =
عظیم الدین خاں بن
انور علی خاں
نورالدین محمد خاں

عبدالرحیم میاں بن انوارالدولہ انوار علي خاں بہادر*

افراسیاب جنگ بن بدرالاسلام خاں بہادر

محمد علی میاں

عبدالرحیم عرف منچلے میاں

- نواب سراج الدوله انورالدین خان بهادر شهامت جنگ*
  - نواب عبدالوهاب خان بهادر شکوة الملک نصیر الدوله نصرت جنگ – وفات پانزدهم ذ الحجه سنة ۱۲۱۸ھ*
    - عبدالصمد خان بهادر دلیر جنگ
      - شرف الامرا نعم اللّٰه خان ↓
      - ممتاز الامرا عمادالدین خان بهادر ↓
      - دختر
      - دختر
      - دختر
      - دختر
    - خان جهان خان بهادر تهور جنگ (لاولد)
    - دختر
    - دختر
    - اقتدار خان شهید
      - دختر (از منکوحه) = غلام دستگیر خان بن فخرالاسلام خان
    - سرفراز علی خان
      - محمد غوث داماد ندیم اللّٰه خان
      - دختر = عبدالسلام خان
      - دختر = معین الدین خان بن عبدالغنی خان
      - دختر = عزیزالدین بن ندیم اللّٰه خان
    - حاجی محتشم جنگ عرف ندیم اللّٰه
      - عزیز اللّٰه خان
      - دختر = کریم داد خان
      - دختر = غلام احمد خان
      - دختر = محمد غوث
    - بدر النسا = سیف الملک بهادر
    - دختر = نصیر الدین حسین خان
    - دختر = نجم الدین خان
    - دختر = عبد الجبار خان

نواب سراج الدولہ انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ *

نواب محفوظ خاں بہادر

- دختر = اقتدار خاں
- بی بی صاحبہ = حاجی ابو المعالی خاں
- غلام حسین خاں (لاولد)
- مدّو بیگم = شیخ الاسلام خاں مخاطب بصدر الاسلام خاں
- دختر = محمد علی خاں
- دختر = مراد علی خاں

نواب سراج الدولہ انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ *

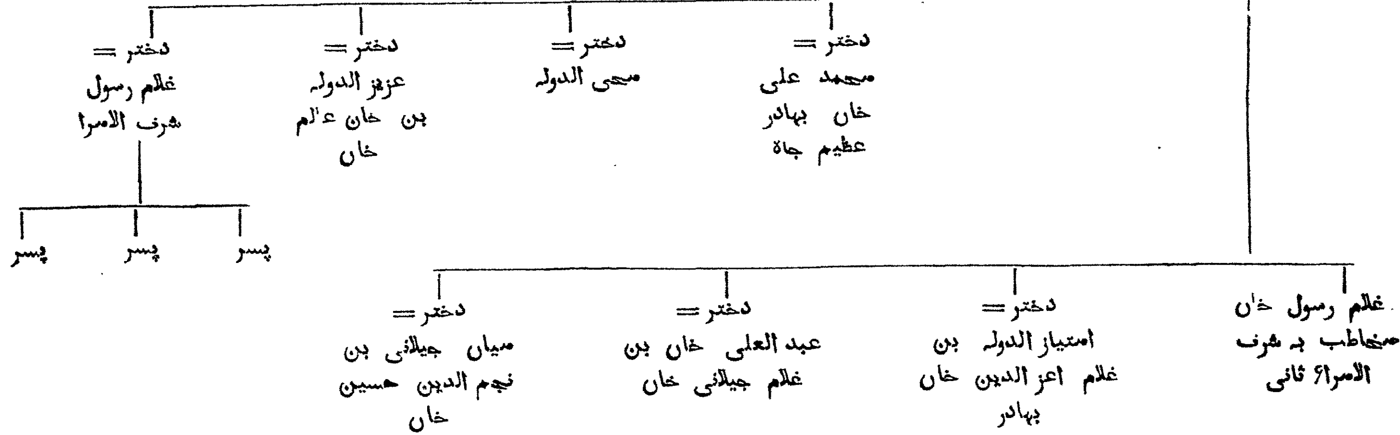
محمد علی خاں والاجاہ اول

- غلام حسین خاں عمدة الامرا والا جاہ دوم سنہ ۱۷۹۰ تا سنہ ۱۸۰۱ع وفات ۱۶ ربیع الاول سنہ ۱۲۱۶ع
- حافظ محمد منور خاں امیر الامرا مدارالملک روشن الدولہ بہادر بہادر جنگ وفات سنہ ۱۲۰۳ع
- محمد انور خاں سیف الملک حسام جنگ وفات سنہ ۱۲۱۸ھ مطابق سنہ ۱۸۰۳ع
- غلام حسن محمد عبداللّٰہ خاں حسام الملک ہزبر جنگ وفات سنہ ۱۲۴۴ھ مطابق سنہ ۱۷۲۸ع
- عبد القدوس خاں نصیر الملک انتظام الدولہ غضنفر جنگ وفات سنہ ۱۲۱۹ھ مطابق سنہ ۱۸۰۴ع
- موتی بیگم
- پوتی بیگم
- بڈھی بیگم عرف سلطان النسا بیگم = عبدالہادی خاں بن خیرالدین خاں صمصام الدولہ بہادر
- دریا بیگم عرف نواب ملک النسا بیگم = مولوی عبدالوالی خاں اعتماد الدولہ بہادر
- فتح بیگم عرف عمدة النسا بیگم = حافظ محمد ناصر خاں افتخار الدولہ بہادر

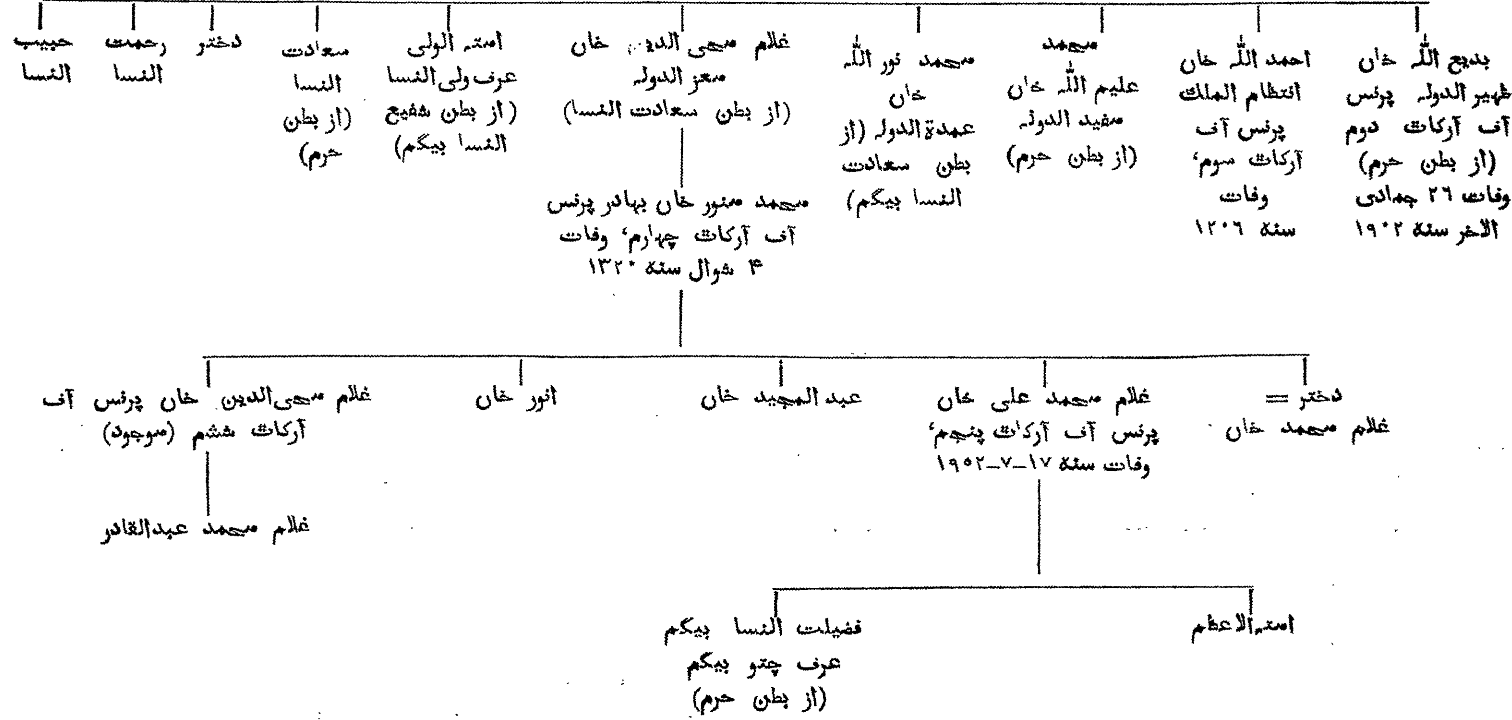
نواب محمد علي خان والاجاه اول *

نواب غلام حسين خان عمدة الامرا معين الملك اسدالدوله خان بهادر ذوالفقار جنگ *

- عبدالکریم خان المعروف معین الدوله بهادر شهسوار جنگ (از بطن کلثوم بی)
- علی حسین خان مخاطب به تاج الامرا بهادر المتخلص بماجد (از بطن گهسیٹی بیگم) عرف مبارک النسا منکوحه وفات سنه ۱۲۱۶ع
- غلام باقر حسین خان (از بطن چھر بیگم)
- رضیه بیگم (از بطن رقیه بیگم) تاج الدین خان

شرف الامرا نعم اللہ خاں بن عبدالصمد خاں بہادر دلیر جنگ بن نواب
عبدالوہاب خاں بہادر بن نواب سراج الدولہ انورالدین خاں بہادر *
ممتاز الامرا عمادالدین خاں بہادر بن عبدالصمد خاں بہادر دلیر جنگ بن نواب
عبدالوہاب خاں بہادر بن نواب سراج الدولہ انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ *
دختر = محمد علی خاں بہادر عظیم جاہ
دختر = محی الدولہ
دختر = عززالدولہ بن خان عالم خاں
دختر = غلام رسول شرف الامرا
پسر
پسر
پسر
غلام رسول خاں مخاطب بہ شرف الامرای ثانی
دختر = امتیاز الدولہ بن غلام اعز الدین خاں بہادر
دختر = عبد العلی خاں بن غلام جیلانی خاں
دختر = میاں جیلانی بن نجم الدین حسین خاں
نواب سراج الدولہ انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ *
محمد نجیب اللہ خاں بہادر
سلسلہ نسب ایشان معلوم نشد

بدیع اللہ خاں
ظہیر الدولہ پرنس
آف آرکاٹ دوم
(از بطن حرم)
وفات ۲۶ جمادی
الآخر سنة ۱۹۰۲
احمد اللہ خاں
انتظام الملک
پرنس آف
آرکاٹ سوم،
وفات
سنة ۱۲۰۶
محمد
علیم اللہ خاں
مفید الدولہ
(از بطن حرم)
محمد نور اللہ
خاں
عمدۃ الدولہ (از
بطن سعادت
النسا بیگم)
غلام محی الدین خاں
معز الدولہ
(از بطن سعادت النسا)
امة الولی
عرف ولی النسا
(از بطن شفیع
النسا بیگم)
سعادت
النسا
(از بطن
حرم)
دختر
رحمت
النسا
حبیب
النسا
محمد منور خاں بہادر پرنس
آف آرکاٹ چہارم، وفات
۴ شوال سنة ۱۳۲۰
دختر =
غلام محمد خاں
غلام محمد علی خاں
پرنس آف آرکاٹ پنجم،
وفات سنة ۱۷-۷-۱۹۵۲
عبد المجید خاں
انور خاں
غلام محی الدین خاں پرنس آف
آرکاٹ ششم (موجود)
غلام محمد عبدالقادر
امة الاعظم
فضیلت النسا بیگم
عرف چتو بیگم
(از بطن حرم)

نواب محمد علی خاں والاجاہ اول *

حافظ محمد منور خاں عرف چنومیاں
امیر الامرا مدار الملک روشن الدولہ بہادر بہادر جنگ

عبدالعلی خاں عظیم الدولہ والاجاہ سوم (از بطن عظیم النسا بیگم) سنہ ۱۸۰۱ تا ۱۸۱۹ وفات ۱۰ شوال، سنہ ۱۲۳۴ھ

محمد منور خاں فخر الامرا اعظم جاہ والاجاہ چہارم (از بطن سعید النسا بیگم) سنہ ۱۸۱۹ تا سنہ ۱۸۲۵ وفات سنہ ۱۲۴۱

غلام عبد القادر خاں شمش الدولہ اعتضاد جنگ (از بطن بادشاہ بیگم)

غلام محمد علی خاں بہادر سراج الامرا عظیم جاہ پرنس آف آرکاٹ اول سنہ ۱۲۴۱ تا سنہ ۱۲۵۸ بہ نیابت محمد غوث خاں بہادر سنہ ۱۲۸۸ تا ۱۲۹۰ بہ حیثیت پرنس آف آرکاٹ وفات ذیقعدہ سنہ ۱۲۹۰

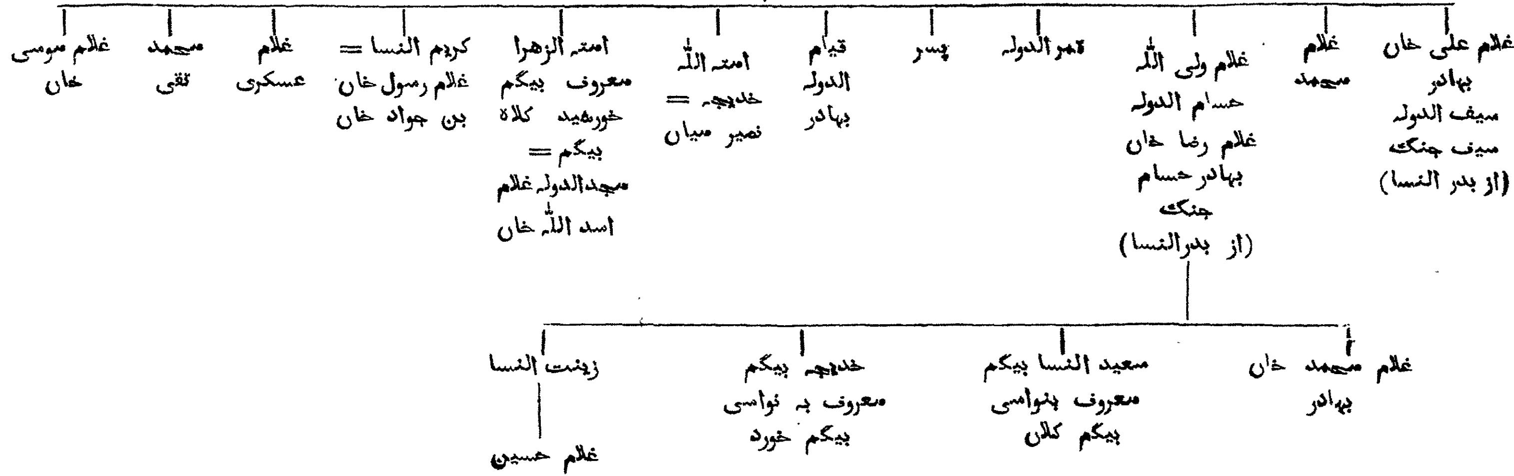
عظیم النسا بیگم المعروف صاحبزادی بیگم = نجم الملک عبدالصمد خاں بہادر

نواب غلام محمد غوث خاں بہادر اعظم الامرا والاجاہ پنجم (از بطن عنایت النسا) سنہ ۱۲۴۱ تا سنہ ۱۲۵۸، ۱۸ سال بہ نیابت عظیم جاہ سنہ ۱۲۵۸ تا ۱۲۷۳ پندرہ سال مستقل حکومت وفات ۲۴ محرم، سنہ ۱۲۷۳

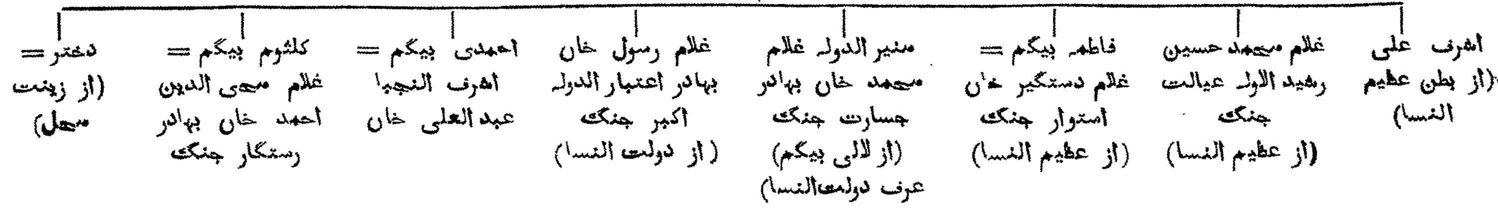
دختر (از بطن مختار النسا)

دختر

دختر

نواب محمد علي خاں والاجاہ اول *
محمد انور خاں معروف بہ حاجی میاں سیف الملک
انور الدولہ حسام جنگ
غلام علی خاں بہادر سیف الدولہ سیف جنگ (از بدر النسا)
غلام محمد
غلام ولی اللّٰہ حسام الدولہ غلام رضا خاں بہادر حسام جنگ (از بدر النسا)
قمر الدولہ
پسر
قیام الدولہ بہادر
امۃ اللّٰہ = خدیجہ نصیر میاں
امۃ الزہرا معروف بیگم خورشید کلاہ بیگم = مجد الدولہ غلام اسد اللّٰہ خاں
کریم النسا = غلام رسول خاں بن جواد خاں
غلام عسکری
محمد تقی
غلام موسی خاں
غلام محمد خاں بہادر
سعید النسا بیگم معروف بنواسی بیگم کلاں
خدیجہ بیگم معروف بہ نواسی بیگم خورد
زینت النسا
غلام حسین

اولاد عبدالعلي خان عظیم‌الدوله بن نواب محمد منور خان امیر الامرا
بن نواب محمد علي والاجاه اول
از منکوحات *

نواب محمد علي خاں والاجاہ اول *

عبدالقدوس خاں معروف بہ لعل پادشاہ مخاطب بہ نواب نصیر الملك انتظام الدولہ محمد صلابت خاں غضنفر جنگ بہادر
وفات سنۃ ۱۲۱۹ مطابق سنۃ ۱۸۰۴ع *

دختر = (از حسینی بیگم) حرم ناصر علی

امۃ السکینہ بیگم = (از ہادی بیگم)
باقر حسین خاں بہادر

محمد صلابت خاں صاحب اولاد

نواب محمد علي خاں والاجاہ اول *

نواب سلطان النسا عرف بڈھی بیگم وفات سنۃ ۱۲۳۶ھ زوجہ عبدالہادی بن خیرالدین خاں صمصام الدولہ بہادر *

رضیہ بیگم ناکتخدا فوت شد *

احمدی بیگم المعروف شاہ بیگم = اعزالدین
خاں بہادر مستقیم جنگ نامی *

حافظ محمد عبدالحسین خاں

حیدر حسین خاں بہادر
امتیاز الدولہ صاحب
اولاد

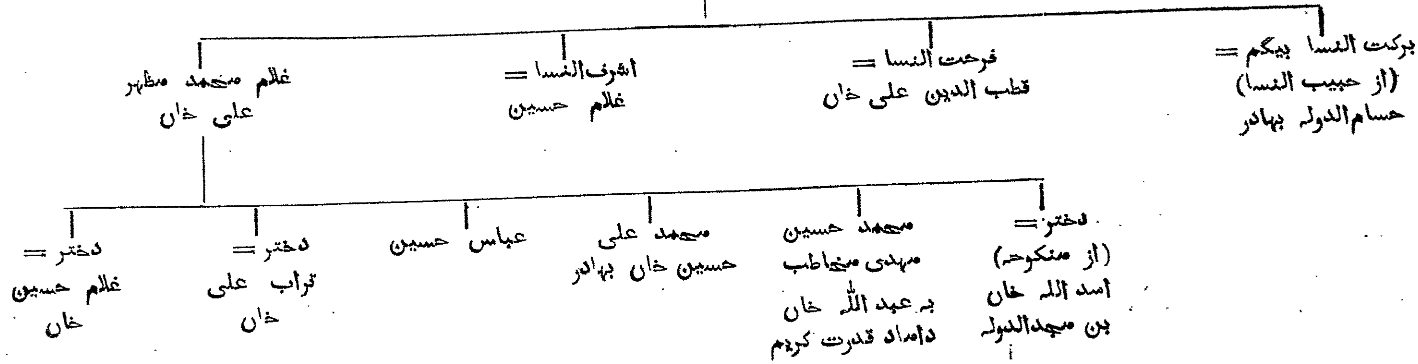
احمد حسین خاں
بہادر محی الدولہ
صاحب اولاد

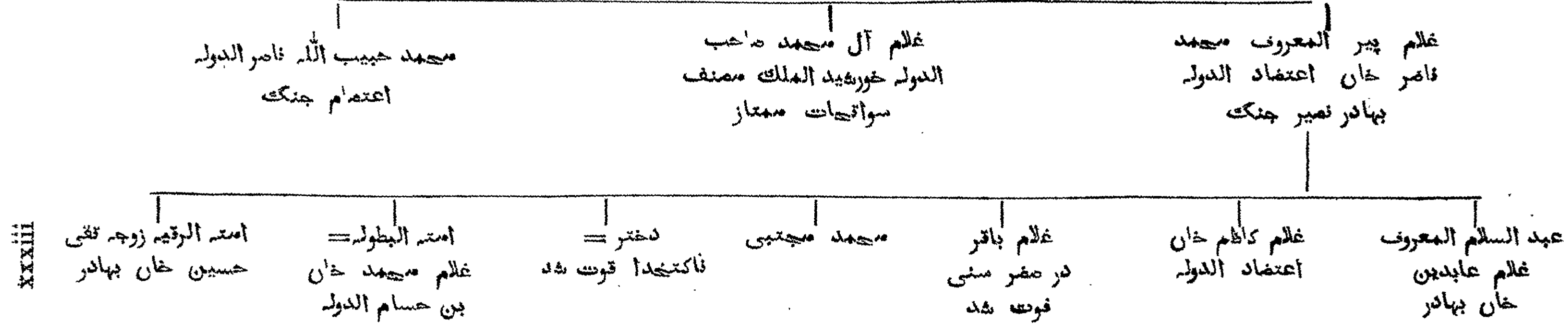
غلام مصطفی خاں
بہادر آرام الدولہ
صاحب اولاد

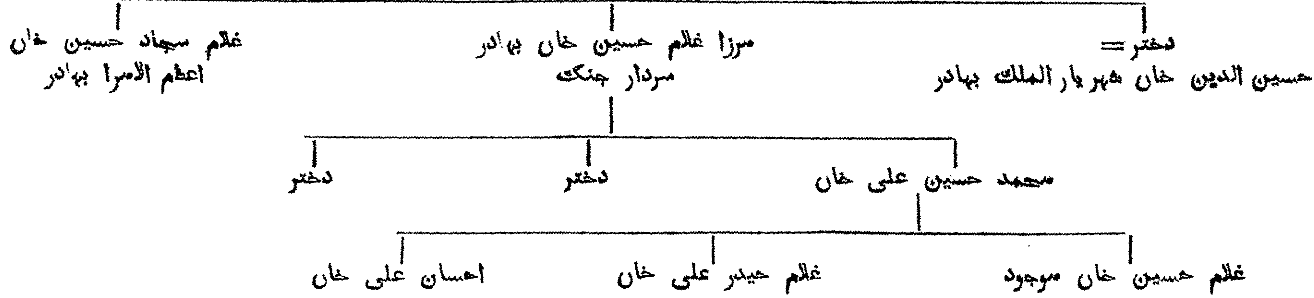
صالحہ بیگم =
خاں عالم خاں بہادر

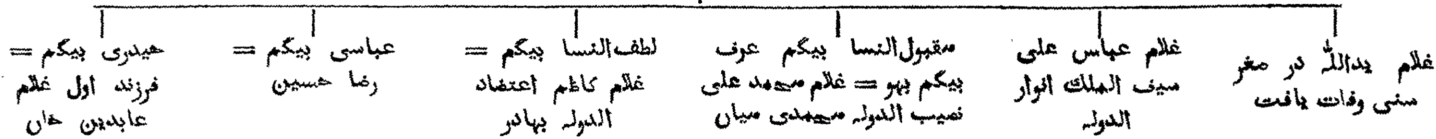
رحمت النسا بیگم =
اعتماد الدولہ حافظ محمد
ناصر خاں بہادر

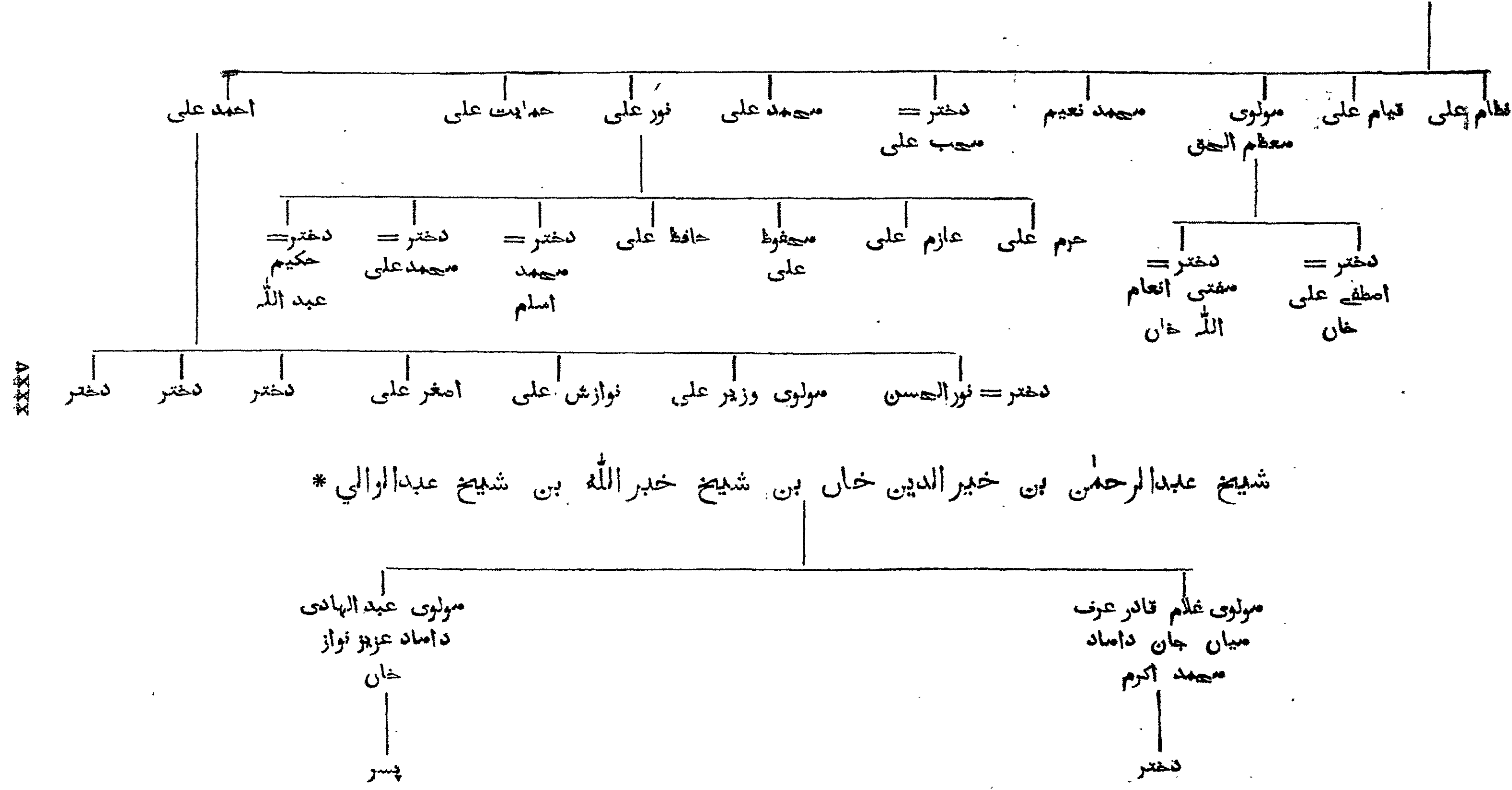
دختر =
فوت شد *

محمد علی خاں والاجاہ اول *
غلام حسن معروف بہ ٹیپو بادشاہ مخاطب بنواب حسام الملک اعتماد الدولہ محمد عبد اللہ خاں بہادر ہژبر جنگ
وفات سنہ ۱۲۴۴ھ مطابق سنہ ۱۸۲۸ع *
برکت النسا بیگم =
(از حبیب النسا)
حسام الدولہ بہادر
فرحت النسا =
قطب الدین علی خاں
اشرف النسا =
غلام حسین
غلام محمد مظہر
علی خاں
دختر =
(از منکوحہ)
اسد اللہ خاں
بن مجد الدولہ
محمد حسین
مہدی مخاطب
بہ عبد اللہ خاں
داماد قدرت کریم
محمد علی
حسین خاں بہادر
عباس حسین
دختر =
تراب علی
خاں
دختر =
غلام حسین
خاں

نواب عمدة النسا بيگم بنت نواب محمد
علي خان والاجاه اول *
غلام پير المعروف محمد
ناصر خان اعتضاد الدوله
بهادر نصير جنگ
غلام آل محمد صاحب
الدوله خورشيد الملك مصنف
سوانحات ممتاز
محمد حبيب الله ناصر الدوله
اعتصام جنگ
عبد السلام المعروف
غلام عابدين
خان بهادر
غلام كاظم خان
اعتضاد الدوله
غلام باقر
در صغر سنی
فوت شد
محمد مجتبی
دختر =
ناكتخدا فوت شد
امة البطول =
غلام محمد خان
بن حسام الدوله
امة الرقيه زوجه تقی
حسين خان بهادر

رئیس الامرا حافظ محمد عبدالحسین خاں بن نواب سلطان النسا بیگم زوجہ عبدالبادي
بن خیرالدین خاں صمصام الدولہ بہادر *
دختر =
حسین الدین خاں شہریار الملک بہادر
مرزا غلام حسین خاں بہادر
سردار جنگ
غلام سجاد حسین خاں
اعظم الامرا بہادر
محمد حسین علی خاں
دختر
دختر
غلام حسین خاں موجود
غلام حیدر علی خاں
احسان علی خاں

نواب ملک النسا بیگم بنت نواب محمد علي خاں والاجاہ اول *
غلام خیر اللّٰہ المعروف غلام اسد اللّٰہ خاں بہادر مجدالدولہ مظفر جنگ
غلام یداللّٰہ در صغر
سنی وفات یافت
غلام عباس علی
سیف الملک انوار
الدولہ
مقبول النسا بیگم عرف
بیگم بہو = غلام محمد علی
نصیب الدولہ محمدی میاں
لطف النسا بیگم =
غلام کاظم اعتضاد
الدولہ بہادر
عباسی بیگم =
رضا حسین
حیدری بیگم =
فرزند اول غلام
عابدین خاں

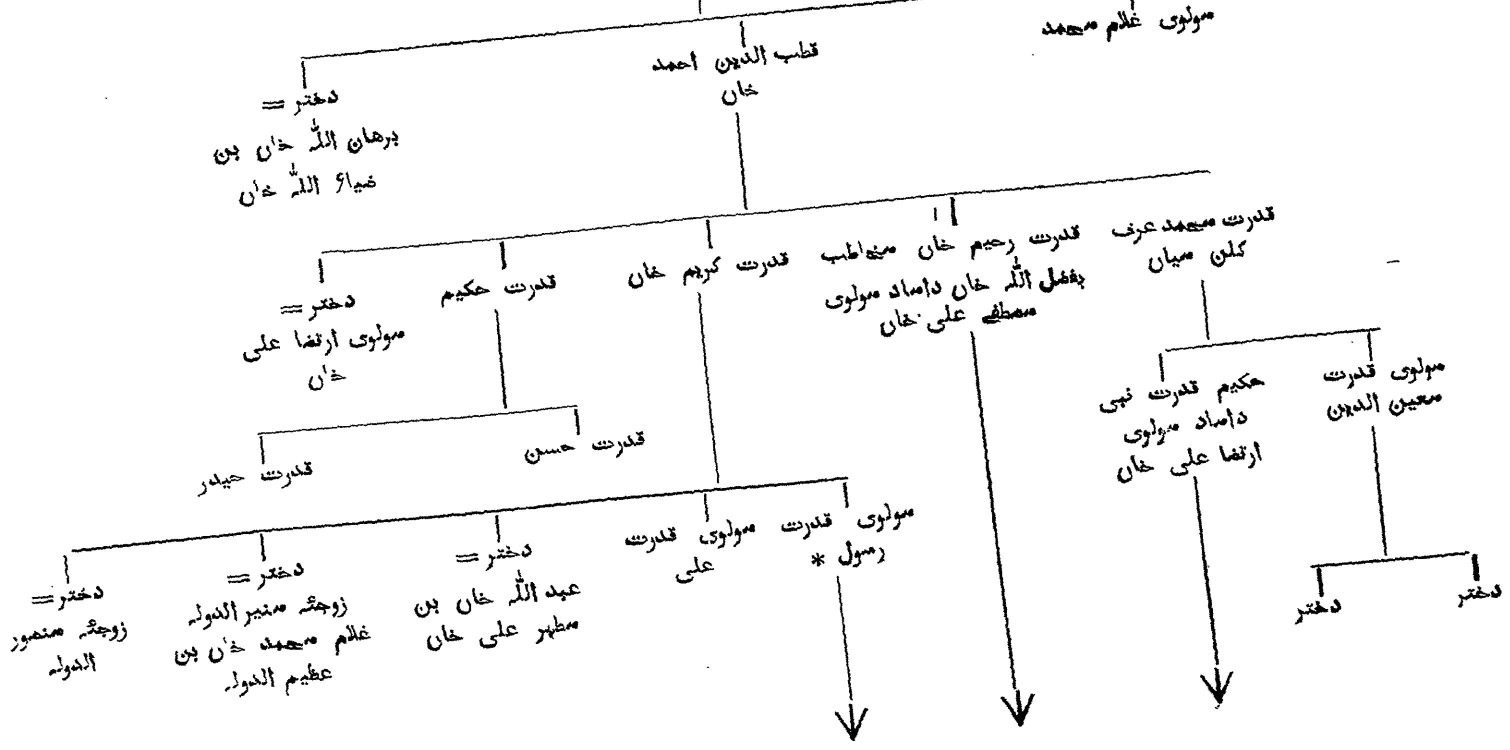

نظام علی
قیام علی
مولوی معظم الحق
محمد نعیم
دختر = محب علی
محمد علی
نور علی
حمایت علی
احمد علی
دختر = اصطفی علی خان
دختر = مفتی انعام اللہ خان
حرم علی
عازم علی
محفوظ علی
حافظ علی
دختر = محمد اسلم
دختر = محمد علی
دختر = حکیم عبد اللہ
دختر = نور الحسن
مولوی وزیر علی
نوازش علی
اصغر علی
دختر
دختر
دختر
شیخ عبدالرحمٰن بن خیر الدین خاں بن شیخ خیر اللہ بن شیخ عبدالوالی *
مولوی غلام قادر عرف میاں جان داماد محمد اکرم
دختر
مولوی عبد الہادی داماد عزیز نواز خان
پسر

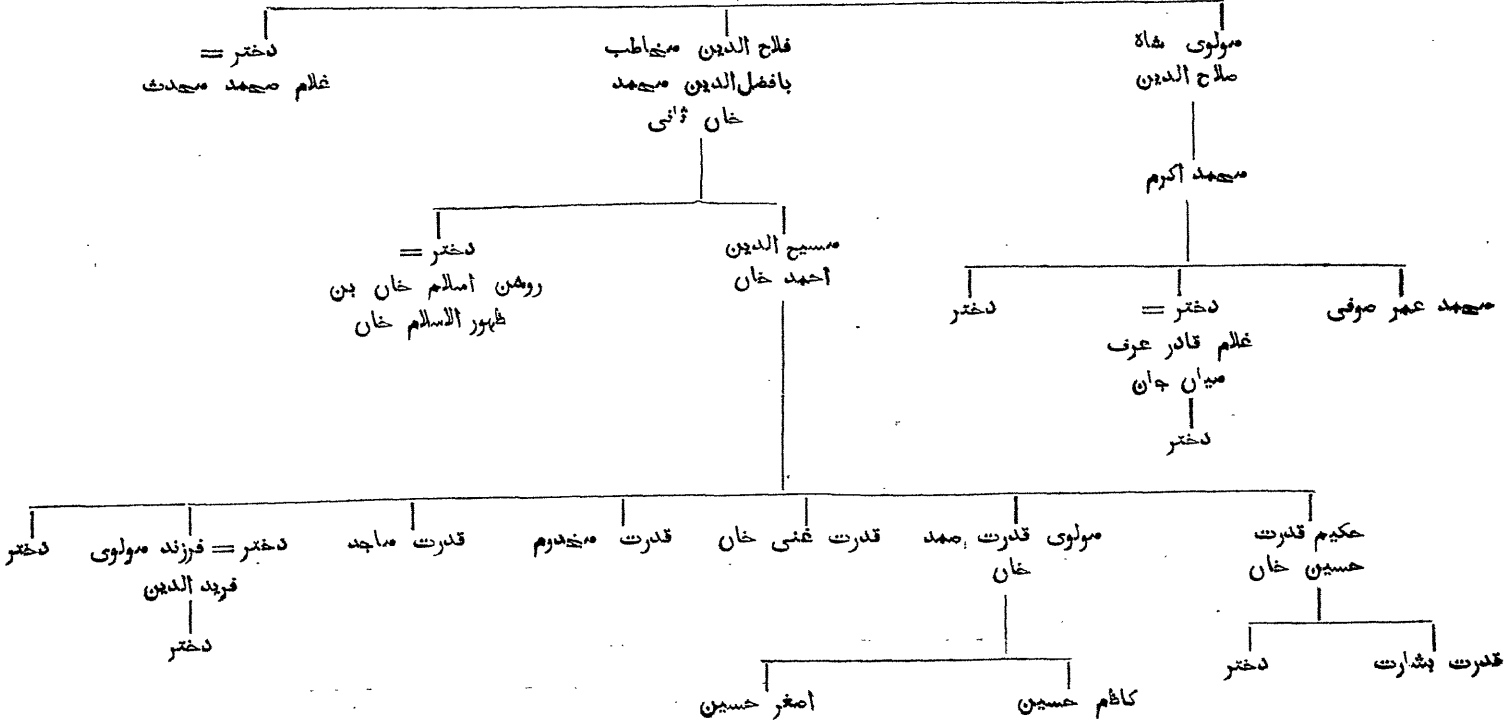
شيخ عبدالوالي بن شيخ محمد منور بن شيخ نعم اللّٰه بن شيخ عبدالحي *

- شيخ خيراللّٰه
  - خيرالدين خان
    - شيخ عبدالسبحان شهيد
      - زکی الدين محمد خان ←
    - شيخ عبدالرحمٰن
    - شيخ غلام احمد
    - افضل الدين محمد خان
    - مولوی مصطفے علی والاجاهی صاحب تذكرة الانساب
    - بی بی رحمت = ولی اللّٰه خان
  - عبد الحكيم خان
  - محمد خان
  - بی بی فاطمه = بدرالاسلام خان
  - بی بی لڑیتی = محمد علی خان بن شاه عبدالنبی
- بی بی صاحبه = نواب شهيد
- بی بی اختر والدة محمد امان
- بی بی اجيالی = ملان قاضی شهاب الدين
- منير الدين خان بهادر
  - محمد حيات
    - خورشيد احمد
    - حب علی
    - قادر دوست
  - دختر = عبد السبحان شهيد

- (branch)
  - علام عباس
  - دختر = قدرت حیدر بن قدرت حکیم
  - دختر زوجۂ حافظ ولی احمد
    - تجمل حسین ایان
- (branch)
  - محمد قدرت علیم خاں
  - قدرت حفیظ
    - دختر
  - قدرت صفی
- قدرت رسول
  - احمد علی (از منکوحہ)
    - محمود علی
      - قدرت رسول ثانی
  - قدرت حلیم
    - قدرت محمد
      - دختر
      - دختر
      - دختر
      - دختر
    - افضل العلما مولوی رحیم احمد
      - رشید احمد
      - دختر
      - بشارت احمد
    - کریم احمد
    - دختر
  - (از دختر رحیم احمد خاں)

شیخ غلام احمد بن خیرالدین خان بن شیخ خیرالله بن شیخ عبدالوالي *
مولوی غلام محمد
قطب الدین احمد خان
دختر = برهان الله خان بن ضیاء الله خان
قدرت محمد عرف کلن میاں
قدرت رحیم خان مخاطب بفضل الله خان داماد مولوی مصطفی علی خان
قدرت کریم خان
قدرت حکیم
دختر = مولوی ارتضا علی خان
مولوی قدرت معین الدین
حکیم قدرت نبی داماد مولوی ارتضا علی خان
قدرت حسن
قدرت حیدر
مولوی قدرت رسول *
مولوی قدرت علی
دختر = عبد الله خان بن مظهر علی خان
دختر = زوجۂ منیر الدولہ غلام محمد خان بن عظیم الدولہ
دختر = زوجۂ منصور الدولہ
دختر
دختر

- مولوي مصطفى علي خان والاجاہي بن خيرالدين خان بن شيخ خير الله بن شيخ عبدالوالي *
  - غلام مجتبى مخاطب مصطفى على خان ثانى
    - افضل العلما مولوى ارتضا على خان
      - مولوى قدرت على خان
      - دختر
      - دختر
      - دختر
      - دختر = حكيم قدرت نبى خان
      - دختر = قدرت حفيظ خان
    - اصطفى على خان عرف غلام جيلانى
      - دختر = محمد انور عرف حاجى ميان بن مصباح اللّٰہ خان ثانى
        - راحد على
        - دختر
      - قدرت صفى بن قدرت رحيم خان
    - دختر = مولوى قدرت رحيم
    - مولوى مظفر على
      - محمد رضا
      - محمد اكبر
    - لطف رسول
    - غلام محى الدين
    - فتح على
    - محمد يحيى
    - دختر
  - غلام سعد
  - دختر = غلام مينا بن حاجى ضياء اللّٰہ خان
  - دختر = مولوى معظم الحق بن زكى الدين محمد خان

افضل‌الدین محمد خاں بن خیرالدین خاں بن شیخ خیرالله بن شیخ عبدالوالي *
مولوی شاہ صلاح الدین
فلاح الدین مخاطب بافضل‌الدین محمد خان ثانی
دختر = غلام محمد محدث
محمد اکرم
محمد عمر صوفی
دختر = غلام قادر عرف میاں جان
دختر
دختر
مسیح الدین احمد خاں
دختر = روشن اسلام خاں بن ظہور الاسلام خاں
حکیم قدرت حسین خاں
مولوی قدرت صمد خاں
قدرت غنی خاں
قدرت مخدوم
قدرت ماجد
دختر = فرزند مولوی فرید الدین
دختر
دختر
قدرت بشارت
دختر
کاظم حسین
اصغر حسین

دیگر ازواج نواب محمد علي خاں والاجاہ اول و اولاد شاں

(۱) دختر از بطن خدیجہ بیگم محل خاص = لیهیف علی خان	(۲) حافظہ بیگم (از بطن خدیجہ بیگم) = صادق علی خان	(۳) رابعہ بیگم (از بطن خدیجہ بیگم) = نظام الدین احمد خان	(۴) عبدالمعبود خاں (از بطن حرم) Mistress	(۵) محمد اسحق خاں بہادر فیروز جنگ	(٦) عبدالعزیز
(۷) محمد جواد خان بہادر	(۸) حافظ حسن علی خان بہادر رستم جنگ	(۹) عبدالغفار خان بہادر ثابت جنگ	(۱۰) نصراللّٰہ خاں بہادر قوی جنگ	(۱۱) غلام محمد خان قصور جنگ	
(۱۲) محمد اسمعیل خاں بہادر شیر جنگ	(۱۳) مریم‌النسا بیگم = (از بطن حمیدة بی منکوحہ) محفوظ خان	(۱۴) غلام حسن خان دلاور جنگ (از بطن لعل محل)	(۱۵) ابو تراب خاں شجاعت جنگ (از بطن لعل محل)	(۱٦) رحیم النسا بیگم (از بطن لعل محل = غلام نبی خان افراسیاب جنگ	
(۱۷) جمیلت‌النسا بیگم (از بطن لعل محل) = محمد باقر	(۱۸) لطف‌النسا بیگم (از بطن امینہ بی) ترکن محل = محفوظ خان	(۱۹) حسین نواز خان عظیم‌الامرا اعتماد الملک بہادر (از بطن رئیس النسا بیگم)	(۲۰) شرف النسا بیگم (از بطن رئیس النسا) = عبدالحفیظ خان بہادر		
(۲۱) عزیزالنسا بیگم (از بطن رئیس النسا) بدرالدین حسین خان بہادر	(۲۲) سراج‌النسا بیگم (از بطن رئیس النسا) غوث محمد خان	(۲۳) سرفراز خان بہادر شرف الملک (از بطن زیب النسا بیگم) ترکمان محل	(۲۴) عبدالحمید خان اعتمادالملک		
(۲۵) فخرالنسا بیگم (از بطن زیب‌النسا بیگم) ـد خان بہادر	(۲٦) زینت النسا بیگم (از بطن زیب النسا بیگم) = جلال الدین خان	(۲۷) دولت النسا بیگم از بطن زیب‌النسا بیگم) = فضل حسین خان	(۲۸) افضل النسا بیگم (از بطن زیب‌النسا) = عبداللطیف خان بہادر		

